

CIJFERRAPPORT CORONA-IMPACT OP HET SOCIAAL-ECONOMISCH WEEFSEL

VOORLOPIGE ANALYSE: RODE DRADEN,
SCHEUREN, KNOPEN EN LEERSTOF



Bijlage bij het advies 'betere data voor het (corona-)beleid'

Disclaimer: dit achtergronddocument werd opgemaakt door het SERV-secretariaat ter ondersteuning van het sociaal-economisch overleg en de beleidsadvisering door de sociale partners in de SERV. De bevindingen, interpretaties en conclusies in dit achtergronddocument vallen volledig onder de verantwoordelijkheid van het SERV-secretariaat en kunnen op geen enkele wijze toegeschreven worden aan de raad, een organisatie vertegenwoordigd in de raad of een lid van de raad.

Bij gebruik van gegevens en informatie uit dit rapport wordt een correcte bronvermelding op prijs gesteld.

Eigen initiatief

Kennisname raad 22 juni 2020

Contactpersonen	Annemie Bollen	abollen@serv.be	02 209 01 00
	Julien Matheys	jmatheys@serv.be	02 209 01 27
	Pim Verbunt	pverbunt@serv.be	02 209 01 13
	Peter Van Humbeeck	pvhumbeeck@serv.be	02 209 01 01
	Eva Platteau	eplatteau@serv.be	02 209 01 11
	Linde Buysse	lbuyssse@serv.be	02 209 01 03
	Mieke Valcke	mvalcke@serv.be	02 209 01 11

Inhoud¹

Inhoud	3
Enkele voorlopige rode draden	7
Enkele kernindicatoren	11
Rapport	12
Inleiding	12
Deel 0: Corona-epidemie	15
A. Coronavirus	16
A.1. Ziekte en symptomen	16
A.2. Besmetting	21
A.3. Besmettelijkheid	23
A.4. Epidemie en pandemie	24
B. Anti-coronastrategieën	27
B.1. Vaccinatie en curatieve behandeling	28
B.2. Epidemiebeheer	30
B.3. Testen, tracing, isoleren en quarantaine	33
B.4. Besmettingspreventie	43
B.5. Van sensibilisering tot verplichte lockdown	47
Deel I: Mens: gezondheid en kwetsbaarheid	54
1. Gezondheidseffecten van het virus	54
1.1 Besmettingen, opnames, overlijdens	54
1.2 Verschillen tussen groepen.....	66
2. Gezondheidseffecten van maatregelen	80
2.1 Indirecte gezondheidseffecten	80
2.2 Psycho-sociaal welzijn	83
2.3 Verschillen tussen groepen.....	87
3. Demografie	92
3.1 Migratie.....	92
3.2 Vruchtbaarheid	93
4. Financiële gezondheid en sociaal-economische kwetsbaarheid	94
4.1 Financiële kwetsbaarheid	94

¹ Een uitgebreide inhoudstafel is opgenomen als bijlage.

4.2	Inkomen.....	99
4.3	Tegemoetkomingen	102
4.4	Schulden en reserves	105
4.5	Verschillen tussen groepen.....	110
Deel II: Maatschappij / Non profit		122
5.	Zorg	122
5.1	Ziekenhuizen	123
5.2	Woonzorgcentra	126
5.3	Gezins- en thuiszorg, mantelzorg	134
5.4	Jeugdhulp en gehandicaptenzorg	134
5.5	Kinderopvang	136
5.6	Financiering en organisatie.....	138
6.	Andere instellingen en maatschappelijke organisaties	139
6.1	Gevangenis, asielcentra, etc.	139
6.2	Andere.....	141
7.	Veiligheid – openbare orde – sociale rust.....	142
Deel III: Onderwijs en arbeidsmarkt		143
8.	Onderwijs, opleiding en vaardigheden	143
8.1	Onderwijsaanbod.....	143
8.2	E-leren: ICT en platformen.....	144
8.3	Impact op leerlingen en studenten	152
8.4	Impact op leerkrachten, directie en scholen	152
8.5	Vaardigheden, kennis en creativiteit	153
9.	Arbeidsmarkt	154
9.1	Werkgelegenheid.....	154
9.2	Arbeidsorganisatie	174
9.3	Arbeidsomstandigheden	179
9.4	Ziekte en werkattitude.....	182
9.5	Arbeidskrachten (in cruciale beroepen).....	184
9.6	Sociale economie	190
Deel IV: Economie		191
10.	Bedrijven	192
10.1	Gezondheid bedrijven.....	192

10.2	Concurrentiepositie.....	196
10.3	Strategische productie.....	198
11.	Consumptie.....	199
11.1	Private en publieke consumptie.....	199
11.2	Consumentenvertrouwen.....	202
12.	Productie en toegevoegde waarde.....	203
12.1	Bbp.....	203
12.2	Ondernemersvertrouwen.....	211
12.3	Omzet.....	216
12.4	Verstoring productie en leveranciersketens.....	218
12.5	Sectorale impact.....	219
13.	Investerings.....	227
13.1	(Bedrijfs)investerings.....	227
13.2	Overheidsinvesterings.....	231
13.3	Infrastructuurinvesterings.....	236
14.	Handel.....	239
14.1	Handelsstromen – Import en export.....	239
14.2	E-commerce.....	242
14.3	Prijzen en inflatie.....	245
15.	Financiële markten.....	248
15.1	Beurs.....	248
15.2	Spaarquote.....	248
15.3	Kredieten.....	250
15.4	Cashloos en contactloos betalen.....	252
15.5	Rente.....	253
Deel V: Overheid en beleid.....		255
16.	Crisismanagement.....	256
16.1	Structuren – relancestructuren.....	256
16.2	Overheidstaken.....	259
16.3	Vertrouwen in overheid.....	260
16.4	Regionale verschillen.....	263
17.	Mogelijke criteria voor keuze relancemaatregelen.....	265
17.1	Productie-, inkomens- en werkgelegenheidsmultiplicatoren.....	265

17.2	Bijdrage tot andere doelen.....	270
18.	Overheidsfinanciën	271
18.1	Kosten gezondheidszorg	271
18.2	Federale steunmaatregelen	273
18.3	Vlaamse steunmaatregelen	277
18.4	Begrotingstekort	281
18.5	Schulden	284
19.	Beleidsmaatregelen op Europees vlak.....	287
19.1	De Europese Commissie	287
19.2	De Europese Centrale Bank en Europese Investeringsbank.....	290
	Deel VI: Infrastructuur en omgeving	293
20.	Infrastructuur	294
20.1	Telecominfrastructuur	294
20.2	Aanpassingen publieke gebouwen	294
20.3	Wooninfrastructuur - huisvesting.....	296
20.4	Openbare ruimte en mobiliteitsinfrastructuur.....	299
21.	Energie(infrastructuur).....	300
21.1	Energieverbruik	300
21.2	Energie-investeringen.....	303
22.	Verkeersstromen – mobiliteit.....	303
22.1	Internationaal.....	303
22.2	Aantal verplaatsingen	304
22.3	Mobiliteit over de weg	306
22.4	Openbaar – collectief vervoer	308
22.5	Vervoer over water en via lucht.....	309
23.	Omgeving.....	312
23.1	Ruimte en natuur	312
23.2	Klimaat en (hernieuwbare) energie	314
23.3	Lucht.....	324
23.4	Water.....	327
23.5	Afval	331
	Lijst met figuren	332
	Uitgebreide inhoudstafel	344

Enkele voorlopige rode draden

Dit rapport is opgesteld onder verantwoordelijkheid van het SERV-Secretariaat en geeft een brede blik op de impact van de corona-epidemie in België en in Vlaanderen in het bijzonder. Het rapport bevat cijfers over het aantal besmettingen, ziekenhuisopnames en doden, maar ook en vooral over de aanpak van de crisis en de brede impact ervan: sociaal-economisch, maatschappelijk, financieel, op omgeving, e.d. Met de publicatie ervan wil de SERV de transparantie over de corona-epidemie en de impact ervan vergroten en bijdragen aan de lopende en geplande beleidsdiscussies.

Deze uitgebreide dataset samenvatten is quasi onmogelijk. Daarom worden hierna een paar kernindicatoren gebundeld en een paar 'rode draden' toegelicht, of vaststellingen die bij de opmaak en analyse naar voren kwamen.

Er is nog veel leer-stof



In de aanpak van een crisis zijn **snelle en goede data** essentieel. De data-uitdaging is in het coronadossier bijzonder groot omdat het een nieuwe problematiek is, waarover gaandeweg informatie beschikbaar komt en inzichten worden aangevuld en bijgesteld. We leven als het ware in een experiment zonder vooraf gekend patroon, waarin data de houvast bieden om gaandeweg goede beslissingen te kunnen nemen en plannen te kunnen aanpassen.

Over de coronacrisis en haar impact zijn er in Vlaanderen en België **veel data. Maar die zijn versnipperd, niet altijd publiek, soms onvolledig en van wisselende kwaliteit.** Sommige bronnen hebben een zeer goed databeheerssysteem dat toelaat om zeer snel relevante informatie en ruwe basisdata transparant en overzichtelijk ter beschikking te stellen. Andere dataleveranciers stellen hun relevante informatie nauwelijks ter beschikking of zijn erg traag in het verwerken en publiceren van consistente en actuele data. Veel traditionele macro-economische indicatoren bieden niet de snelle updates die een crisissituatie vereist. Omgekeerd leveren enkele nieuwe of vernieuwde bronnen, zoals (twee)wekelijkse enquêtes, een schat aan actuele informatie over de toestand op het terrein. Er lijkt echter geen forum of instantie waar beschikbare data systematisch verzameld, beheerd en gedeeld worden.

Tegelijk zijn er nog **veel kennis- en datahiaten**, ook voor zeer essentiële parameters en thema's. Enkele cruciale aspecten van de problematiek blijven hierdoor onbekend en onzeker. Beter of bijkomende dataverzameling en nader onderzoek én analyse zijn dus nodig. Zo is er nog onvoldoende geweten over de precieze besmetting, de (lange termijn)gezondheidsimpact en immuniteit. Datahiaten zijn er ook over initiatieven rond testing en tracing, de situatie in de woonzorgcentra, de impact op kwetsbare gezinnen, de impact op jongeren, kinderen en jongere generaties, de korte termijn opvolging van economische activiteit (bv. aan de hand van elektronische betalingen), tijdelijke werkloosheid, de evaluatie van instrumenten en maatregelen, regionale differentiatie, de hefboomeffecten van investeringen, ...

Deze vaststellingen zijn de aanleiding geweest voor de SERV om een **advies** op te maken dat samen met dit rapport wordt gepubliceerd. Daarin roept de SERV op tot een beter datasysteem voor beleidsmonitoring, -onderbouwing en -evaluatie in Vlaanderen. Daarnaast bevat dit rapport op diverse plaatsen suggesties voor **data- en onderzoeksvragen**.

Scheuren zijn groot en worden soms onderschat



De impact van de coronacrisis is op vrijwel alle vlakken veel **ingrijpender dan eerst werd gedacht**. De prognoses op zowel medisch als sociaal-economisch vlak bleken meermaals te optimistisch. COVID-19 bleek veel ernstiger dan een griepje. Er werden veel meer mensen ernstig ziek op intensieve zorgen opgenomen dan oorspronkelijk in het 'worstcase scenario' werd voorspeld. Ook niemand voorspelde dat 4% van de bewoners in

woonzorgcentra zou overlijden en in de Limburgse woonzorgcentra zelfs 7% (op basis van voorlopige cijfers). De behoeften aan beschermingsmiddelen en testen werden vooraf ernstig onderschat. De strenge lockdownfase duurde in plaats van de aangekondigde 3 weken 7 weken. De klassen waren niet 5, maar 9 weken gesloten en voor sommige leerlingen zelfs 15 weken. De 14% tijdelijke werkloosheid die voor maart werd aangekondigd, bleek uiteindelijk 26%. De economie werd forser geraakt: 6%-krimp van het bbp in 2020 werd inmiddels een krimp van 9% (of meer) en het herstel zal vermoedelijk trager verlopen dan de eerste prognoses lieten uitschijnen.

De coronacrisis **raakt** duidelijk **alle vezels** van het maatschappelijk weefsel fors. De curves van vrijwel alle indicatoren vertonen nu al **stevige coronaknikken**. Zo maakt de coronacrisis op basis van de huidige prognoses in één klap de groei van het bbp en de daling van de werkloosheid van de afgelopen vijf jaar ongedaan. Ongeziene dalingen van ondernemers- en consumentenvertrouwen brengen recessiegedrag. Er worden ook nooit geziene tekorten verwacht op de Belgische en Vlaamse begrotingen van 50 mld € resp. 6 mld €. Mobiliteitsstromen op de weg en in de luchtvaart verminderen (tijdelijk) zeer fors en dat zou ook gelden voor immigratie. Voor de indicatoren die nog niet knikten, zal er vaak nog een knik komen. Herstructureringen, ontslagen, faillissementen, steunaanvragen bij het OCMW komen vermoedelijk met vertraging omdat begeleidende maatregelen zoals tijdelijke werkloosheid, hinderpremies, e.d. in een aantal gevallen louter **uitstel van executie** impliceren. Het is nog grotendeels onduidelijk wanneer en in welke mate de diverse indicatoren zullen herstellen. Hoewel de versoepeling van de lockdown voor bepaalde indicatoren al duidelijk beterschap bracht, lijken andere indicatoren nog een tijd negatief te blijven staan. De coronatijd zorgt er bovendien voor dat we wellicht voor lange tijd anders tegen bepaalde dingen aankijken, zoals telewerk, cashless betalen, e-learning, ... Ook bracht de coronatijd positieve evoluties zoals minder files en luchtverontreiniging en goede gewoonten zoals meer sporten en meer slapen, maar ook bij deze positieve knikken is het nog onduidelijk in welke mate deze zullen aanhouden en of ze veralgemeend kunnen worden naar de gehele populatie.

Misschien zal de **co-coronatijd**, die een 'andere wereld' veroorzaakt op verschillende aspecten, **nog veel langer duren** dan eerst gedacht. Zo werd de start van het post-coronatijdperk eerst al voor deze zomer verwacht, terwijl die post-coronatijd nu nog lang – en misschien zelfs jaren – moet worden uitgesteld. Heel wat bronnen stellen dat een medische oplossing in de vorm van een (breed uitgerold) vaccin wellicht niet voor (midden) 2021 verwacht kan worden (en volgens sommigen misschien zelfs nooit). Anderen zijn optimistischer. In ieder geval kan corona het maatschappelijk leven en weefsel nog lang en grondig beïnvloeden.

De klos krijgt de prikken



Achter de gemiddelde impactcijfers voor Vlaanderen schuilen in bepaalde gevallen **zeer grote verschillen tussen bepaalde groepen**. De verwachte 2,2% daling van het gemiddelde gezinsinkomen bijvoorbeeld lijkt beperkt omdat de verwachte gezinsuitgaven met 9% nog forser dalen. Maar dat gemiddelde verhult dat 12% van de gezinnen (al dan niet tijdelijk) aankijken tegen meer dan 10% inkomensverlies en financieel kwetsbaar worden omdat ze onvoldoende spaarbuffer hebben om 3 maanden levensonderhoud te voorzien. En dat verhult ook dat minstens 67% van de gezinnen wellicht juist meer kunnen en zullen sparen. In dat opzicht kunnen ongelijkheidsscheuren in het maatschappelijk weefsel vergroten.

maanden levensonderhoud te voorzien. En dat verhult ook dat minstens 67% van de gezinnen wellicht juist meer kunnen en zullen sparen. In dat opzicht kunnen ongelijkheidsscheuren in het maatschappelijk weefsel vergroten.

De cijfers tonen dat de crisis **de 'zwakke schakels'** in de economie en samenleving **het meest treft**. Op die manier vergroot de coronacrisis bepaalde tekortkomingen in het huidige sociaal-economische weefsel uit. Dat geldt op diverse domeinen:

Ten eerste treft het virus vooral ouderen en mensen met een kwetsbare gezondheid; zij worden ernstiger ziek, overlijden verhoudingsgewijs meer en blijven extra kwetsbaar zolang het virus rondgaat en er geen vaccin of geneesmiddel is.

Ten tweede vergt de crisis het uiterste van het **zorgpersoneel**, niet alleen in de ziekenhuizen, maar vooral ook in de woonzorgcentra en andere zorgvoorzieningen. Deze beroepen kampten al met grote personeelstekorten en waren, o.a. omwille van werkbaarheid, al weinig aantrekkelijk. Zij moesten met nog vergrote personeelstekorten in zeer moeilijke omstandigheden vaak zonder de nodige voorzieningen werken. Maar ook andere essentiële en minder werkbare beroepen beleefden moeilijke tijden, zoals winkelpersoneel, leraars, buschauffeurs, ...

Ten derde legden het virus en de lockdownmaatregelen **vooral activiteiten stil** zoals de horeca, kunst en recreatiesector en de niet-voedingsdetailhandel, waarbij de sociaal-economisch **kwetsbare groepen** die in deze sectoren werken, nu relatief vaker met inkomensverlies door (tijdelijke) werkloosheid worden geconfronteerd. Bovendien wogen de lockdownmaatregelen niet alleen zwaar voor deze groepen op de arbeidsmarkt maar ook psychosociaal. Aansluitend treft de opschorting van het klassikaal onderwijs wellicht vooral zwakkere leerlingen.

Tot slot raakt de coronacrisis ook andere zwakke punten van het sociaal-economisch weefsel. Zo speelt een ongunstige startpositie ons land ook **budgettair en institutioneel/bestuurlijk** parten (cf. openbare financiën, complexe staatsstructuur, verkokering, ...).







Stof waait op, knopen blijven

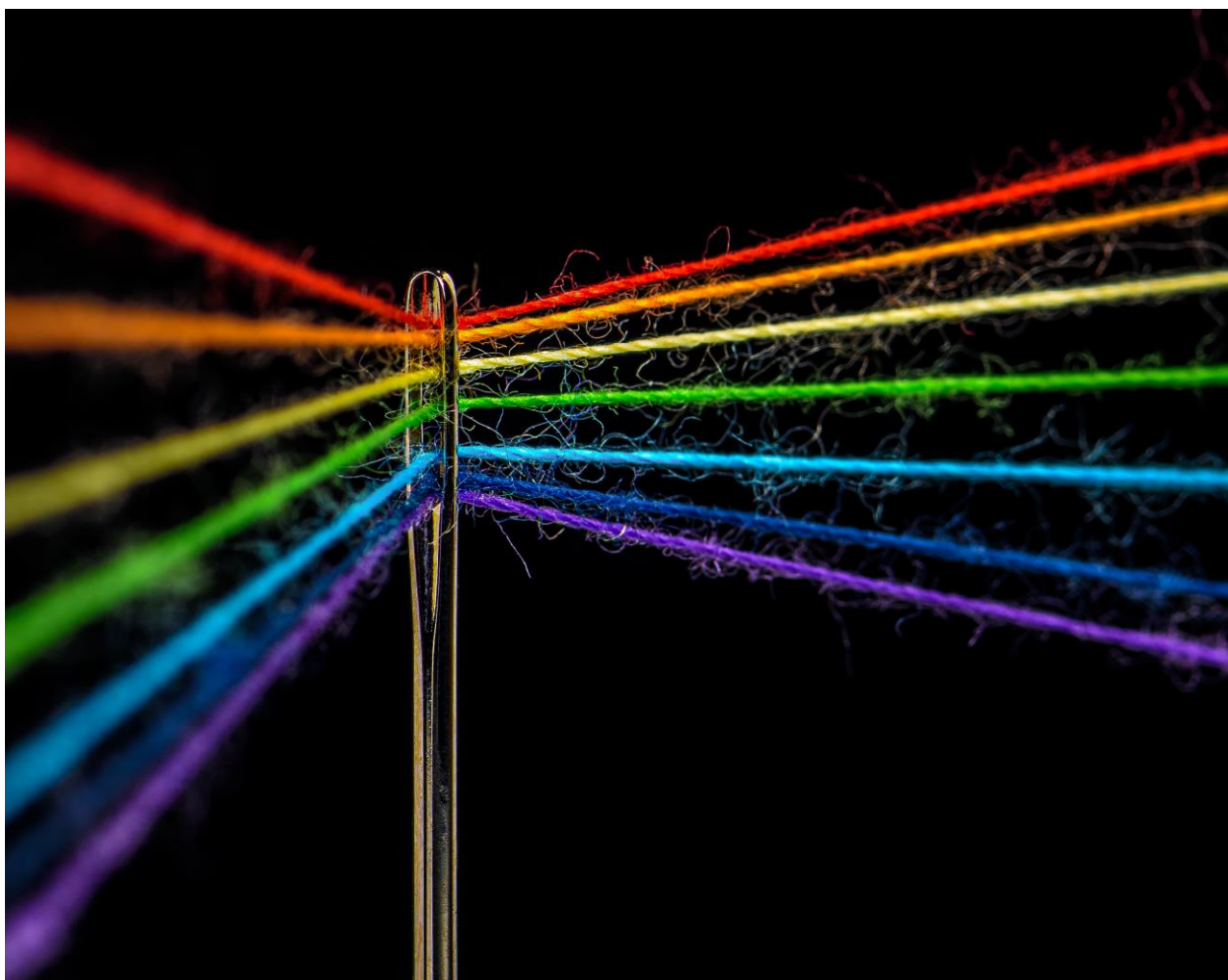


Opmerkelijk is dat recent, net voorbij het hoogtepunt van de crisis, veel data, analyses en evaluaties verschijnen. Die extra gegevens doen stof opwaaien, werpen fundamentele vragen op en leveren input om deze vragen te beantwoorden. Zo moet de komende weken en maanden bijkomend input verzameld worden om volgende knopen onderbouwd te kunnen ontwarren:

- Hoe wordt de **verdediging tegen het virus** o.a. inzake testen en tracen, mondklappers en ventilatievoorzieningen in gebouwen, zorgcapaciteit, etc. versterkt?
- Hoe wordt omgegaan met een eventuele **tweede golf**? Hoe worden afwegingen gemaakt tussen diverse overwegingen, bv. tussen economie, gezondheid, morele overwegingen, ...?
- Wie gaat hoe lang onder welke voorwaarden **steun** krijgen en hoe wordt dat **gefinancierd**?
- Welke (relance-)investeringen kunnen welke **hefboomeffecten** genereren? Welke synergieën zijn mogelijk met andere maatschappelijke doelen (bv. bijdrage van investering in woningrenovatie of van infrastructuurinvesteringen aan de klimaat- en energiedoelen)? Er zijn namelijk nog andere **uitdagingen** die tegelijkertijd aangepakt moeten worden en waar er nog grote afstanden tot de doelen zijn; bv. klimaatdoelen, wachtlijsten zorg, sociale woningen, vergrijzing.
- Hoe wordt vermeden dat **spanningsvelden** bv. rond de inkomenskloof, de leeftijds-kloof (jongeren kansen geven – ouderen beschermen) opbouwen?
- Welke **opportunities en kansen** volgen uit de crisis en hoe kunnen ze geplukt worden?

Enkele kernindicatoren

België (tenzij anders vermeld)		2/2020	3/2020	4/2020	5/2020	6/2020	2019	2020	2021
			Lockdown	Lockdown	Fase 1, 1b, 2	Fase 3			
Gezondheid 	Overlijdens (aantal)		1.302	6.693	1.508			9.696	
	Opnames in ziekenhuizen (aantal)		6.118	9.273	1.906			17.620	
	Vastgestelde besmettingen (aantal)		16.982	33.301	8.307			60.550	
	Antistoffenaanwezigheid (aantal)		241.345	689.558	792.992			792.992	
	Testen (aantal)		53.225	255.120	395.603			1.056.075	
Inkomen 	Inkomen (tov vorig jaar)							-2,2%	+2,9%
	Inkomensverlies >10% (aandeel gezinnen)			27%	25%	21%			
	Financieel kwetsbaar (aandeel gezinnen)			12%	11%	9%			
	Tijdelijke werkloosheidsuitkering (mio €)		414	908					
	Leeflonen (in duizenden)						158	165	180
Arbeid 	Tijdelijke werkloosheid (aandeel werknemers)		26%	31%	18%				
	Werkloosheid (tov vorig jaar, VL)	-3,4%	+1,3%	+11,9%	+13,9%				
	Tewerkstelling (tov vorig jaar, VL)	+1,1%	0,9%	-0,8%					
	Telewerk (aandeel werknemers)	38%	65%	59%	49%	38%			
	Ziekteverlof (aandeel werknemers)			3%	2%	2%			
	Wellicht ontslag na tijd. werkloosheid (% WN)			19%	20%				
Economie 	Consumentenvertrouwen	-4	-9	-26	-23	-19			
	Ondernemersvertrouwen	-2,7	-10,9	-36,1	-34,4				
	Omzetzaling (tov voor crisis)		-33%	-34%	-28%	-23%			
	Faillissementsverwachting (aandeel bedrijven)		6%	8%	7%	6%			
	BNP-groei (tov vorig kwartaal/jaar)		Q1: -3,6%				2,9%	-11%	8,2%
	Investerings (ondernemingen, tov vorig jaar)		Q1: -0,9%				3,9%	-21,4%	20,5%
	Consumptie (tov vorig jaar)						1,1%	-8,9%	7,5%
	Export (mld €)						387	334	373
	Inflatie (% tov vorig jaar)	1,0	0,4	0,0	-0,2		1,2	0,8	1,3
Overheid 	Begrotingstekort België (mld €)						9	50	
	Begrotingstekort Vlaanderen (mld €)						0	6	
	Schulden België (aandeel bbp)						99%	123%	
	Schulden Vlaanderen (mld €)						20	25	
Omgeving 	Benzineverbruik (index 100: jan)	95	75	31					
	Broeikasgasemissies (Mton, niet-ETS, VL)						45,8	41,3	
	Filezwaarte (km.uren, Vlaanderen)	503	303	45	116				



Rapport

Inleiding

Dit rapport is opgesteld onder verantwoordelijkheid van het SERV-Secretariaat en wil een **voorlopige** inschatting maken van de impact van de coronacrisis op het sociaal-economisch weefsel. Het beschrijft hiervoor een **brede set indicatoren**. In de coronacrisis is naast de actuele opvolging van de medische situatie, met het aantal besmettingen, ziekenhuisopnames en doden, ook de actuele opvolging van de bredere maatschappelijke impact van tel. Het rapport probeert **beschikbare informatie**, die vaak erg verspreid zit, **te bundelen en transparanter te maken**. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar traditionele, vooral macro-economische indicatoren, maar ook naar ervaringen en meningen van mensen en organisaties. Niet alleen historische evoluties komen aan bod, maar ook prognoses en verwachtingen. Het rapport focust op Vlaanderen en België maar wil ook perspectief brengen, bv. met internationale vergelijkingen en cijfers en feiten over het bredere kader.

De aanpak heeft zijn **beperkingen**. Het geschetste beeld is nog voorlopig en kan op basis van nieuwe data en analyses bijstelling behoeven. Bovendien kan het rapport door tijds- en

capaciteitsbeperkingen **niet volledig** zijn en zijn bepaalde aspecten noodgedwongen onderbelicht. De opgenomen informatie is een momentopname vandaag, die morgen al verouderd is. Ook is het moeilijk om met beperkte studiec capaciteit voor alle indicatoren overal in het rapport de laatste informatie te verwerken, waardoor soms inconsistenties kunnen ontstaan tussen geactualiseerde en nog niet geactualiseerde data (in het bijzonder voor dagelijkse vernieuwde epidemiologische informatie). Door de veelheid van de gebruikte bronnen, de beperkte tijd en de snelheid waartegen informatie beschikbaar komt, kon niet alle informatie dubbel geverifieerd worden en werd gewoon naar de gebruikte bronnen gerefereerd. Veel van de gebruikte informatie komt noodgedwongen uit persartikels omdat omvattende analyses over bepaalde aspecten nog niet beschikbaar zijn. Het rapport werd overigens gefinaliseerd op het moment van de versoepelingen van de lockdown, waarbij het effect van deze versoepelingen, virologisch en sociaal-economisch nog weinig gedocumenteerd is. Ook is het vaak moeilijk om na te gaan in welke mate geobserveerde evoluties toe te schrijven zijn aan de coronacrisis.

Naast de momentopname van de sociaal-economische impact van de coronacrisis, wil het rapport een **wegwijzer** zijn naar andere bronnen, waar de lezer nadien actuele informatie over de problematiek kan terugvinden. De voetnoten bevatten voor de diverse indicatoren bronnenverwijzingen en linken en vermelden veelal ook van wanneer de informatie in het rapport dateert.

Het rapport bevat daarnaast ook **vragen** en suggesties voor **data- en onderzoeksvragen**. Het zijn vragen waarop het rapport nog geen antwoord biedt. Die vragen kunnen enerzijds gaan over informatie die misschien wel beschikbaar is, maar die nog niet terug gevonden of verwerkt kon worden door het SERV-secretariaat. Anderzijds gaan de vragen over informatie die nog niet beschikbaar is of die nader onderzoek of analyse vergt. De oplistijng van deze (onderzoeks)vragen wil aangeven welke hiaten het rapport en/of de beschikbare kennisbasis nog vertoont en welke hiaten dus nog door diverse actoren aangevuld kunnen worden, om aldus het beeld op de problematiek en wat de crisis precies betekent te verscherpen. Zicht op nog hangende vragen kan eventueel ook helpen om de beschikbare (onderzoeks)capaciteit in de samenleving gericht in te zetten.

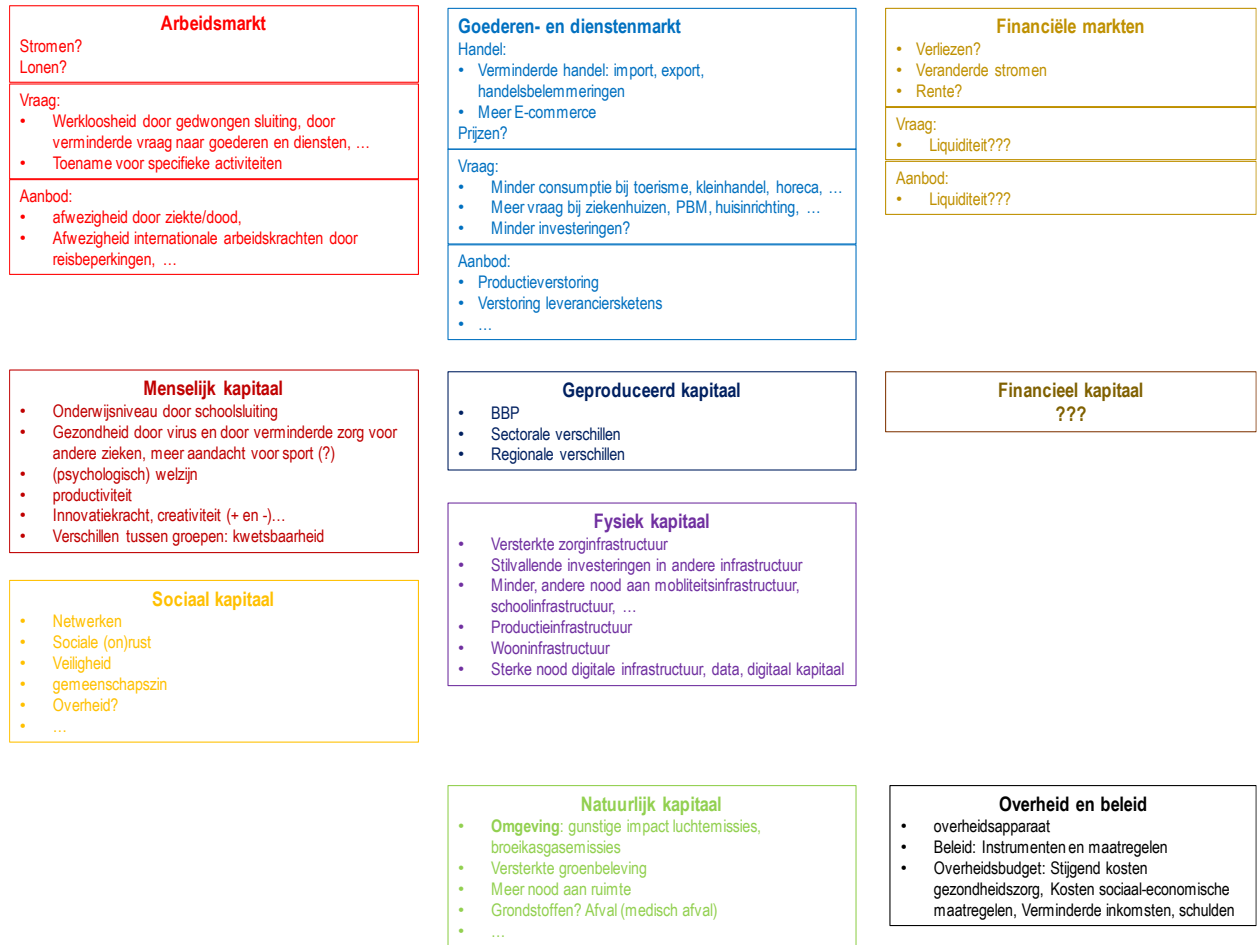
De SERV hoopt dat de lezer op de informatie in het rapport kan **voortborduren**, bv. om evoluties te detecteren, om de situatie op het terrein te verbeteren, om betere data te verzamelen, om bij te dragen tot beter beleid, om de ongunstige sociaal-economische impact van de crisis te temperen en om de positieve impacten extra te voeden. Aanvullingen, aanpassingen, etc. op de verzamelde cijfers en analyses worden verwelkomd bij de contactpersonen die worden vermeld vooraan in dit rapport.

Het rapport bevat na een **problemanalyse (deel 0)** die uitlegt hoe het virus werkt en hoe het bestreden kan worden/wordt, **6 delen** die ingaan op de **impact** van de coronacrisis op de diverse aspecten van het maatschappelijk weefsel:

- Deel I: Mens: gezondheid en kwetsbaarheid
- Deel II: Maatschappij en non profit
- Deel III: Onderwijs en arbeidsmarkt
- Deel IV: Economie
- Deel V: Overheid
- Deel VI: Infrastructuur en omgeving

Deze delen trachten in beeld te brengen hoe de coronacrisis de verschillende onderdelen van het maatschappelijk weefsel beïnvloedt.

Figuur 1: De coronacrisis beïnvloedt markten en kapitaalvoorraden





Deel 0: Corona-epidemie

Dit deel licht bij wijze van introductie toe hoe het coronavirus zich verspreidt, hoe het de gezondheid van de besmette personen impacteert en welke strategieën gebruikt kunnen worden om het virus en zijn verspreiding te bestrijden. Deze informatie is beleidsrelevant, omdat de kenmerken van het virus, zijn effecten en zijn verspreiding de sociale en economische effecten en strategieën in grote mate mee bepalen. Begrip van deze aspecten kan dus helpen bij een integrale en optimale aanpak van de problematiek.

Deze informatie verzamelen was niet evident. Het betreft vaak medische, virologische, epidemiologische informatie die niet behoort tot de sociaal-economische kernexpertisedomeinen van het SERV-secretariaat. De kennis over het virus, zijn effecten en verspreiding vertoont bovendien nog vele hiaten en onzekerheden. Ook evolueert de kennis en veranderen de inzichten. Soms worden zelfs tegenstrijdige inzichten geformuleerd door verschillende deskundigen. Dit deel probeert met de geschetste beperkingen de voorlopig beschikbare informatie zo goed als mogelijk samen te vatten.



Deel A: Coronavirus



Deel B: Anti-corona-strategieën

A. Coronavirus

Figuur 2: Wat doet het coronavirus en hoe verspreidt het zich?

BESMETTER	BESMETTING	BESMET PERSOON
 <ul style="list-style-type: none"> Besmettelijkheid is groot rond het verschijnen van symptomen, dus ook al ervoor. Ook asymptomatische personen kunnen besmettelijk zijn. Viruslading en duur van besmettelijkheid verschillen tussen personen. 	 <ul style="list-style-type: none"> Het virus kan zich verspreiden via druppels, ook in de lucht, oppervlakten, faeces. Er is meer kans op besmetting bij langere blootstelling en een grotere hoeveelheid virus. De kans op besmetting stijgt als mensen dichtbij elkaar zijn, met velen en binnenshuis. 	 <ul style="list-style-type: none"> Groot deel van besmette personen blijft asymptomatisch. Symptomen kunnen erg verschillen: van mild tot zeer ernstig, soms systemisch. Ernst van symptomen hangt af van hoeveelheid virus. Sommigen lopen meer risico.
Deel A.3	Deel A.2	Deel A.1

A.1. Ziekte en symptomen

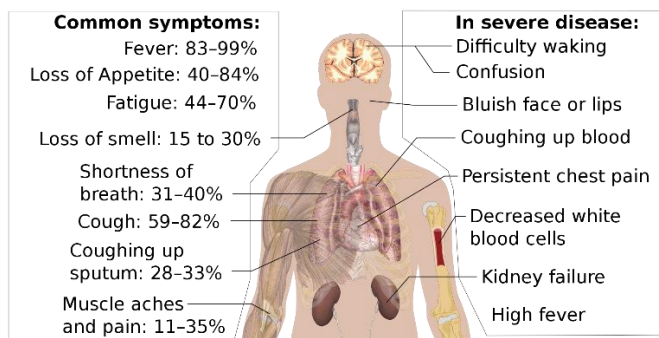


Het nieuwe coronavirus, SARS-CoV-2 (Severe Acute Respiratory Syndrome coronavirus 2) veroorzaakt COVID-19, COronaVirus Disease 2019.

Van veelal asymptomatisch tot ernstige systemische ziekte

Een besmetting met het coronavirus leidt tot uiteenlopende gevolgen van vrijwel geen symptomen (**asymptomatisch**) tot een **breed gamma van symptomen**, waarbij niet alleen de longen, de geurzin, maar ook het immuunsysteem, de nieren, de lever, de bloedvaten, het hart, de hersenen, etc. aangetast worden². In de ergste gevallen treedt ARDS (Acute Respiratory Distress Syndroom) op, met mogelijk nog complicaties, zoals superinfecties³. Daarbij zorgen vocht en eiwitten voor verdere schade en kan het levensbedreigend worden⁴.

Figuur 3: Het coronavirus veroorzaakt diverse symptomen en ernstige ziekte⁵



² National Geographic (18/02/2020). Wat het nieuwe coronavirus met het lichaam doet.

<https://www.nationalgeographic.nl/wetenschap//2020/02/wat-het-nieuwe-coronavirus-met-het-lichaam-doet>

³ https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_fact_sheet_ENG.pdf

⁴ Prof. Dirk Devroey -VUB (2020). <https://huis.vub.ac.be/corona/kennisbank.php?ID=99>

⁵ Mikael Häggström, Beschikbaar op

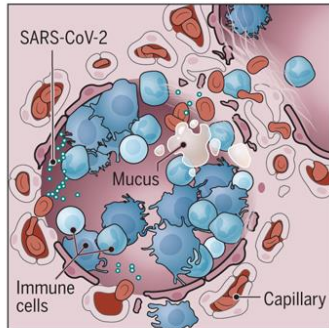
https://en.wikipedia.org/wiki/Coronavirus_disease_2019#/media/File:Symptoms_of_coronavirus_disease_2019

An invader's impact

In serious cases, SARS-CoV-2 lands in the lungs and can do deep damage there. But the virus, or the body's response to it, can injure many other organs. Scientists are just beginning to probe the scope and nature of that harm.

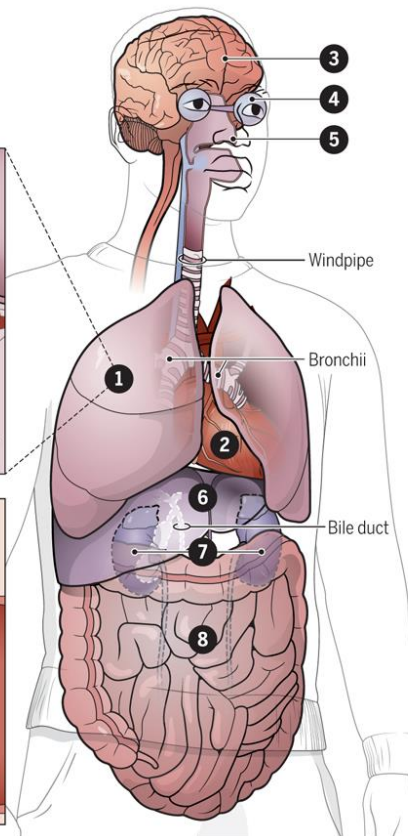
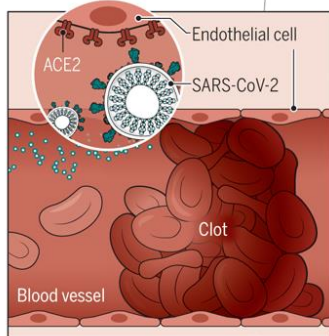
1 Lungs

A cross section shows immune cells crowding an inflamed alveolus, or air sac, whose walls break down during attack by the virus, diminishing oxygen uptake. Patients cough, fevers rise, and breathing becomes labored.



2 Heart and blood vessels

The virus (teal) enters cells, likely including those lining blood vessels, by binding to angiotensin-converting enzyme 2 (ACE2) receptors on the cell surface. Infection can also promote blood clots, heart attacks, and cardiac inflammation.



3 Brain

Some COVID-19 patients have strokes, seizures, confusion, and brain inflammation. Doctors are trying to understand which are directly caused by the virus.

4 Eyes

Conjunctivitis, inflammation of the membrane that lines the front of the eye and inner eyelid, is more common in the sickest patients.

5 Nose

Some patients lose their sense of smell. Scientists speculate that the virus may move up the nose's nerve endings and damage cells.

6 Liver

Up to half of hospitalized patients have enzyme levels that signal a struggling liver. An immune system in overdrive and drugs given to fight the virus may be causing the damage.

7 Kidneys

Kidney damage is common in severe cases and makes death more likely. The virus may attack the kidneys directly, or kidney failure may be part of whole-body events like plummeting blood pressure.

8 Intestines

Patient reports and biopsy data suggest the virus can infect the lower gastrointestinal tract, which is rich in ACE2 receptors. Some 20% or more of patients have diarrhea.

Ongeveer 80% van de geregistreerde infecties in China hadden te maken met milde, matige symptomen (incl. longontsteking), 14% ontwikkelde ernstige symptomen en 6% zelfs kritieke (Figuur 4).

Bij **ernstige** gevallen volgt na de **acute verzorging die 3 tot 6 weken** kan duren ook vaak een zeer lange revalidatie⁶. Mildere gevallen (longontsteking) zijn gemiddeld 2 weken ziek. Voor andere gevallen wordt gesproken over 2 tot 7 dagen voor herstel⁷. Recent onderzoek wijst echter op **langdurige klachten**. Na **3 maanden** noemt 27% van de ondervraagde personen die corona hadden, maar niet opgenomen werden, zijn gezondheidstoestand nog slecht, 65% matig en 7% gezond⁸. Klachten waren vooral vermoeidheid (86%), kortademigheid (53%), hoofdpijn (41%), spierpijn (40%) en druk op de borst (36%).

⁹ [4.0.svg](#), en Science, A rampage through the body, 24/4/2020.

<https://science.sciencemag.org/content/sci/368/6489/356/F1.large.jpg> en met o.a. <https://www.cebm.net/covid-19/in-patients-of-covid-19-what-are-the-symptoms-and-clinical-features-of-mild-and-moderate-cases/> In patients of COVID-19, what are the symptoms and clinical features of mild and moderate cases?; 1/4/2020. Science, A rampage through the body, 24/4/2020.

<https://science.sciencemag.org/content/sci/368/6489/356/F1.large.jpg>

⁶ WHO (16-24/2/2020). Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)

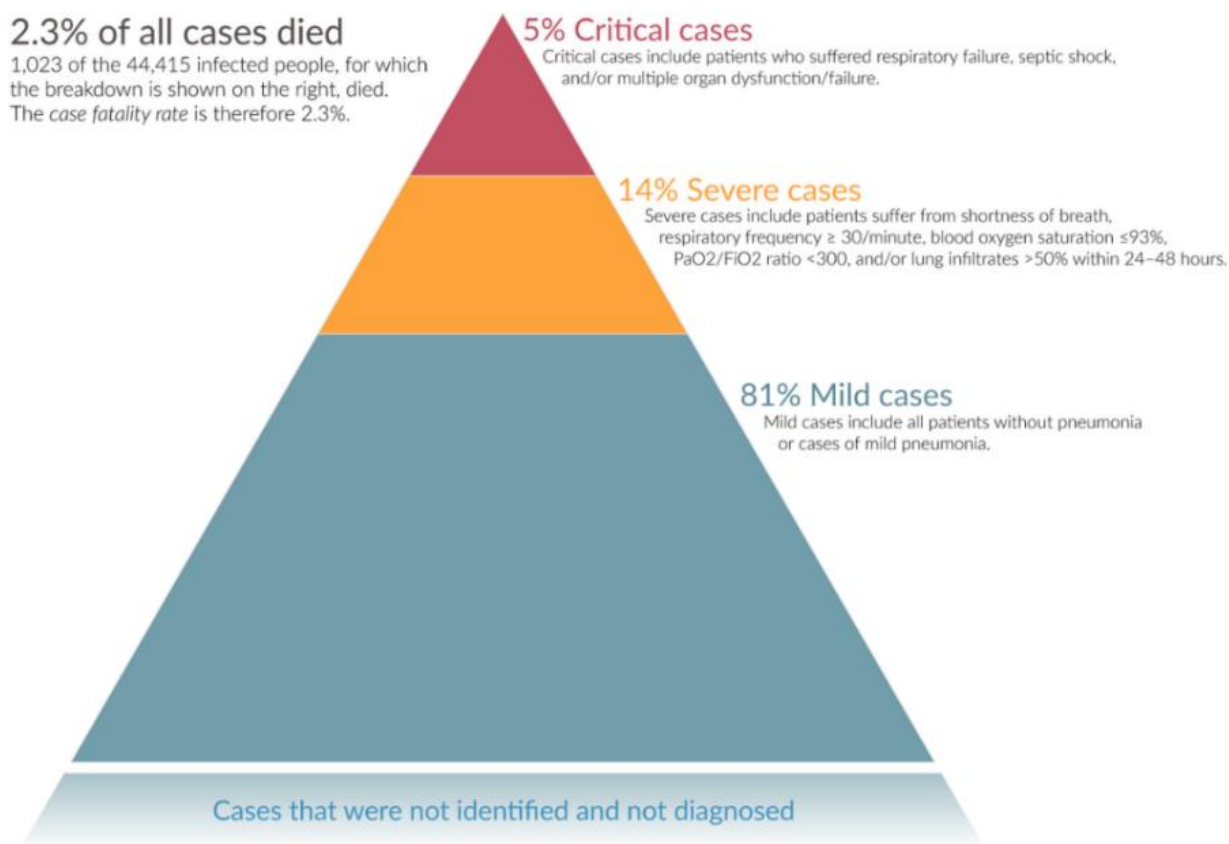
<https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf#:~:text=Using%20available%20preliminary%20data%2C,severe%20or%20critical%20disease.>

⁷ Cijfers voor EU of B lijken niet beschikbaar.

Risk Assessment Group (12/2/2020). https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/20200212_PRA-nCoV_update.pdf

⁸ Onderzoek bij van de Universiteit Maastricht, het kenniscentrum CIRO (NL), het Nederlandse Longfonds en de Universiteit Hasselt bij 1.600 patiënten uit Nederland en 214 uit Vlaanderen. De patiënten hadden allen een milde vorm van COVID-19 gehad en waren niet in het ziekenhuis opgenomen. VRT, Veel patiënten met een milde vorm van COVID-19 hebben tot 3 maanden na diagnose nog gezondheidsklachten, 18 juni 2020,

Figuur 4: 80% van symptomatische patiënten hebben minder ernstig verloop⁹



Bij systematisch testen in woonzorgcentra bleek dat **71%** van het positief testende personeelsleden **asymptotisch** waren tot zelfs 75% bij de bewoners¹⁰.

De **lange termijn** gevolgen van een besmetting met het coronavirus zijn nog grotendeels onbekend. Het is onduidelijk in welke mate het virus kan blijven sluimeren in het lichaam en later opnieuw (of wel) klachten kan veroorzaken. Wel is het al duidelijk dat de longontstekingen die in ernstige gevallen ontstaan, leiden tot longfibrose die blijvend zal zorgen voor verminderde longcapaciteit (kortademigheid en vermoeidheid)¹¹.

Sommige groepen lopen meer risico op ernstige symptomen

Sommige groepen lopen meer risico om **ernstige symptomen** te ontwikkelen. Vooral oudere mensen (>60 jaar), mannen, personen met overgewicht¹², hoge bloeddruk, cardiovasculaire

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/06/18/3-maanden-na-corona-nog-steeds-gezondheidsproblemen/'al-meer-dan-2-maanden-ziek> <https://www.zorgwijzer.nl/zorgverzekering-2021/veel-nederlanders-ervaren-langdurige-corona-klachten>; 25/5/2020, Veel Nederlanders ervaren langdurige corona klachten

⁹ Our World in Data - <https://ourworldindata.org/coronavirus>, file:Severity-of-coronavirus-cases-in-China-1.png, 12/3/2020.

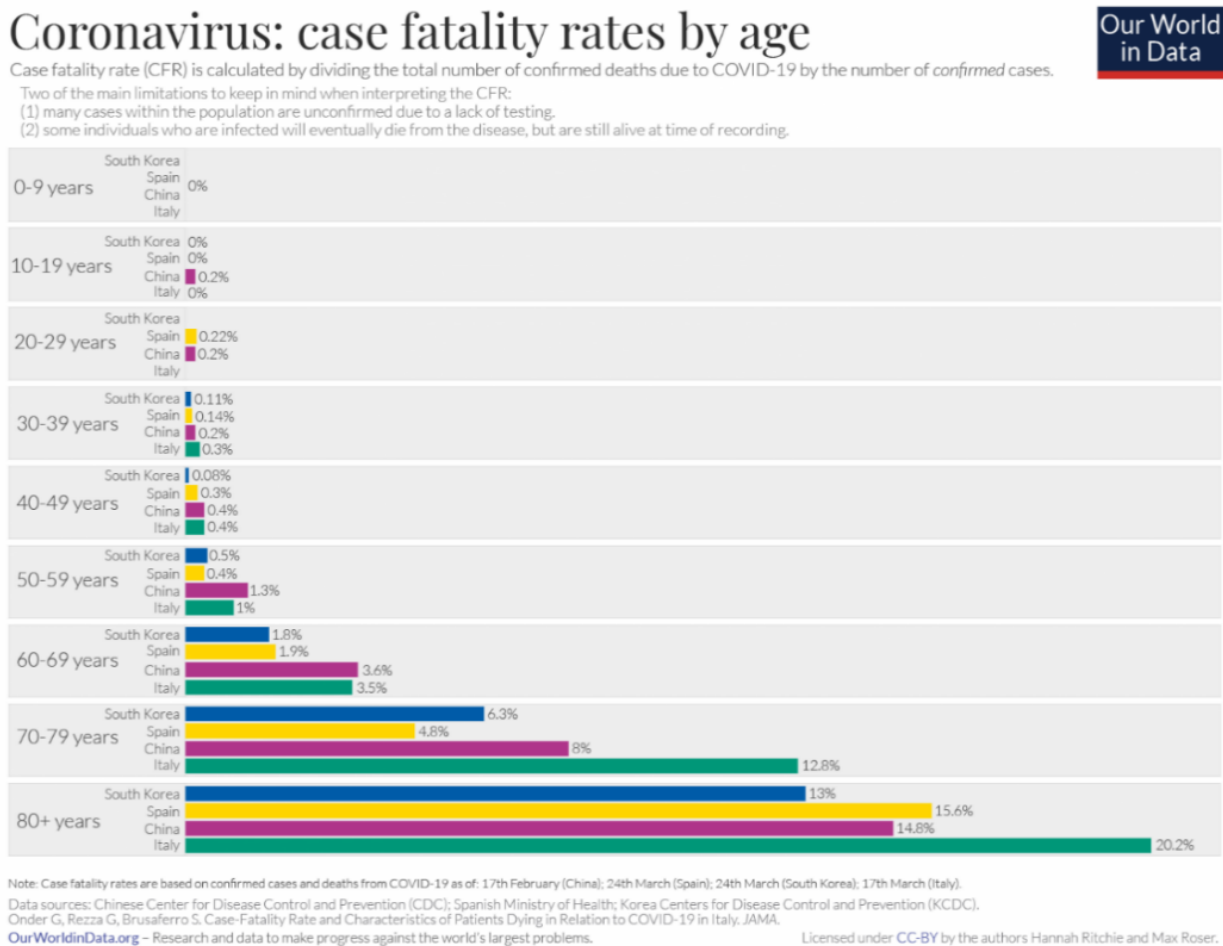
¹⁰ Agentschap Zorg en Gezondheid. geconsulteerd op 3/6/2020. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/cijfers-covid-19>

¹¹ Vrije Universiteit Brussel (2020). Corona-kennisbank. Wat doet het coronavirus eigenlijk met je longen? <https://huis.vub.ac.be/corona/kennisbank.php?ID=99>

¹² <https://www.gezondhedenwetenschap.be/gezondheid-in-de-media/is-het-coronavirus-gevaarlijker-voor-mensen-met-obesitas>

aandoeningen, chronische ademhalingsziekten, long- en nieraandoeningen, kanker, diabetespatiënten, personen van wie het immuunsysteem is verzwakt, etc. zouden meer risico lopen¹³. Opvallend is dat rokers minder risico zouden lopen¹⁴. Het sterfterisico neemt toe met de leeftijd (Figuur 5). 96% van gehospitaliseerde coronapatiënten heeft een onderliggende aandoening¹⁵ (Figuur 7). Bij jongeren worden minder comorbiditeiten vastgesteld. Volgens recent onderzoek zouden ook mensen met bloedgroep A meer risico lopen¹⁶.

Figuur 5: Case fatality rate stijgt met de leeftijd¹⁷



¹³ <https://www.info-coronavirus.be/nl/faq/>

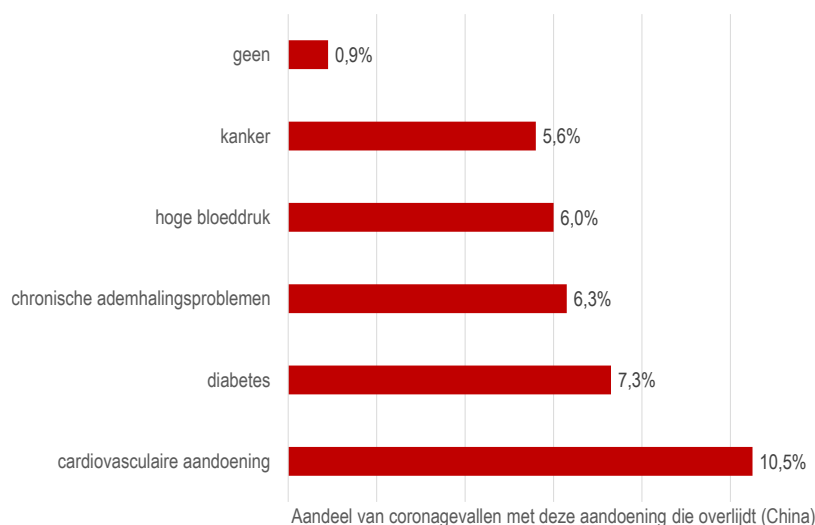
¹⁴ The Economist (2/5/2020). Smokers seem less likely than non-smokers to fall ill with covid-19
<https://www.economist.com/science-and-technology/2020/05/02/smokers-seem-less-likely-than-non-smokers-to-fall-ill-with-covid-19?>

¹⁵ op basis van 1.286 gevallen, Sciensano-data. Op basis van epidemiologisch rapport Sciensano (week 4/6).
https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf. Ter vergelijking: Op 26 maart werd in de pers gerapporteerd dat dit toen 3 op 4 was. Het Laatste Nieuws (26/3/2020). Bijna drie vierde van coronapatiënten in ziekenhuis heeft al aandoening.
<https://www.hln.be/nieuws/binnenland/bijna-drie-vierde-van-coronapatiënten-in-ziekenhuis-heeft-al-aandoening-a1231f91/>,

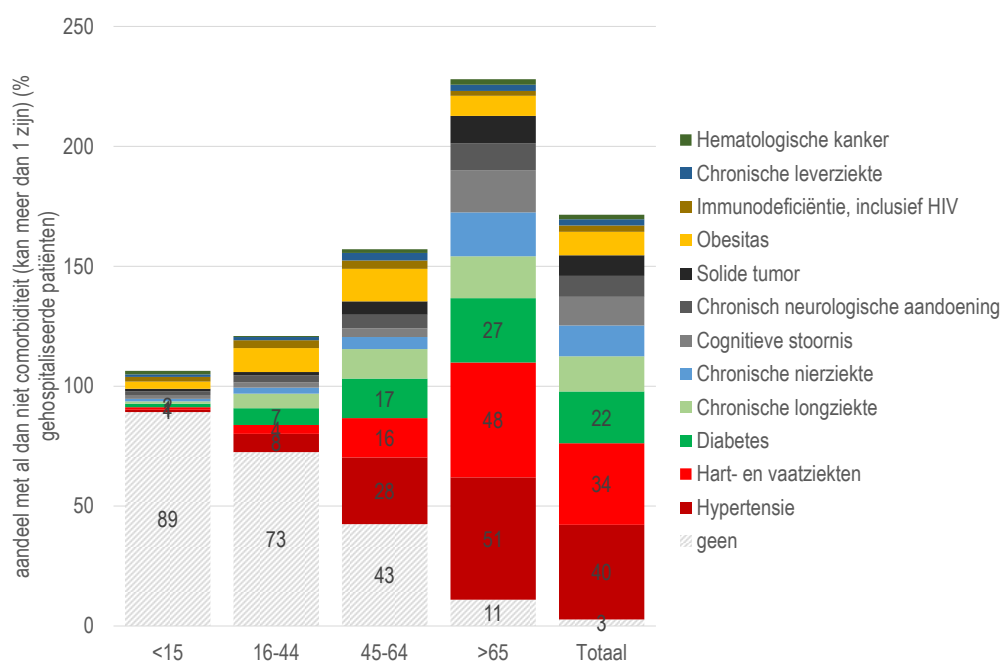
¹⁶ <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMoa2020283>, Genomewide Association Study of Severe Covid-19 with Respiratory Failure, 17/6/2020.

¹⁷ Our World in Data, geconsulteerd op 19/6/2020. <https://ourworldindata.org/mortality-risk-covid> Current data across countries suggests that the elderly are most at risk


Figuur 6: Sterfterisico is hoger bij cardiovasculaire aandoeningen, diabetes, e.a.¹⁸



Figuur 7: 96% opnames hoge bloeddruk, hart/vaatzieken, diabetes of andere comorbiditeit¹⁹



Onduidelijk waarom anderen niet (ernstig) ziek worden

 Het is onduidelijk waarom bepaalde groepen mensen relatief minder (of niet meteen) (ernstig) ziek worden van een besmetting met het coronavirus. Leeftijd lijkt een rol te spelen (cf. supra). Het is onduidelijk in welke mate ook genetische factoren of andere factoren een rol spelen.

¹⁸ Our World in Data, geconsulteerd op 19/6/2020. <https://ourworldindata.org/mortality-risk-covid> Current data across countries suggests that the elderly are most at risk; op basis van data uit China.

¹⁹ Op basis van epidemiologisch rapport Sciensano (week 4/6). https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf.

Mild bij kinderen, maar vragen

Bij kinderen worden relatief weinig besmettingen vastgesteld en vooral relatief **minder vaak ernstige symptomen**. Het is onduidelijk of en zo ja waarom ze minder vatbaar zijn, of minder ernstige symptomen ontwikkelen.

Recent worden in diverse landen (o.a. UK, Frankrijk, VS en Canada) opstoten van het Kawasaki-syndroom, het **Multisystem Inflammatory Syndrome** in Children (MIS-C) vastgesteld bij kinderen die besmet waren met het coronavirus²⁰. Dat syndroom zorgt voor ernstige ontstekingen in diverse lichaamsdelen (hart, longen, nieren, hersenen, huid, ogen, gastro-intestinaal stelsel) en het is in een aantal gevallen dodelijk gebleken²¹. Intussen werd de wellicht coronagerelateerde aandoening bij kinderen **PIMS-TS**²² genoemd.

A.2. Besmetting



De kans op besmetting hangt af van de besmettelijkheid van de bron, de ontvankelijkheid van de 'ontvanger' en de effectiviteit van de verspreiding. Er is **nog veel niet geweten** over de precieze besmetting. Er zijn dan ook oproepen dat 'meer onderzoek nodig is (en momenteel al loopt) om goed te begrijpen **hoe en wanneer de belangrijkste overdracht van het virus gebeurt**.'²³

Virus verspreidt zich via druppels, de lucht, oppervlakten en uitwerpselen

Het coronavirus kan zich verspreiden via **druppels en** – in veel beperktere mate wellicht ook - **via microdruppels** in de lucht²⁴. Die druppels worden verspreid bij niezen, hoesten, zingen, praten, ... Grotere druppels vallen sneller naar beneden, terwijl kleinere druppels meters verder verspreid kunnen worden (ook verder dan 1,5 m). Het virus zou in slecht geventileerde lokalen meerdere uren in de lucht kunnen blijven hangen²⁵ en zou via luchtstromen zich verschillende meters ver kunnen verspreiden. Het virus lijkt wel minder besmettelijk dan mazelen; het heeft een veel beperkter reproductiegetal (het aantal personen dat besmet wordt door één persoon), met name 2 tot 4, in vergelijking met 12 tot 18 bij mazelen hetgeen doet vermoeden dat de verspreiding via aerosolen bij het coronavirus minder belangrijk is²⁶.

De **afstand** tussen de bron en de mogelijke ontvanger is erg bepalend. Hoe dicht men in de buurt komt van een besmettelijk persoon, hoe meer kans op een besmetting men loopt.

In de verspreiding van het virus zouden **superverspreiders** en superspreadererevents een grote rol spelen; 80% van de besmettingen zou door slechts 10% of 20% van de besmette personen

²⁰ CDC (2020). For Parents: Multisystem Inflammatory Syndrome in Children (MIS-C) associated with COVID-19. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/daily-life-coping/children/mis-c.html> en <https://afludiarly.blogspot.com/2020/05/cdc-han-multisystem-inflammatory.html>. Geconsulteerd op 5/6/2020

²¹ CP24 (29/5/2020). Condition in kids with possible COVID-19 link being studied in Canada. <https://www.cp24.com/news/condition-in-kids-with-possible-covid-19-link-being-studied-in-canada-1.4960858>.

²² Paediatric Inflammatory Multisystem Syndrome Temporally associated with SARS-COV-2.

²³ UZA (geconsulteerd op 8/6/2020). <https://www.uza.be/veelgestelde-vragen-covid-19>

²⁴ De Standaard, (2/6/2020). Wordt ventileren het nieuwe handenwassen?

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200601_04977556

²⁵ BBC (17/3/2020). Covid-19: How long does the coronavirus last on surfaces?

<https://www.bbc.com/future/article/20200317-covid-19-how-long-does-the-coronavirus-last-on-surfaces>

²⁶ VRT (12/3/2020). CHECK: Deze valse berichten doen de ronde over het nieuwe coronavirus.

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/03/12/misleidendeinfoopsocialemedia/>

komen²⁷. Omgekeerd zou 70% van de besmette personen niemand besmetten²⁸. Clusterbesmettingen werden genoteerd in ziekenhuizen, zorginstellingen, horeca, muziekevenementen, karaokebars, sportzalen, conferentiezalen, religieuze bijeenkomsten, feesten, openbaar vervoer, gevangenissen, werkomgevingen, vleesverwerkende bedrijven, ...²⁹.

Daarnaast zouden ook **uitwerpselen** nog levensvatbaar virus kunnen bevatten. Ook kan het virus op **oppervlakten** overleven. Op gladde materialen en oppervlakten overleeft het virus langer dan op absorberend materiaal zoals karton of textiel. Over de overlevingsduur in ideale omstandigheden wordt officieel gemiddeld 3 uur vermeld, al vermelden andere bronnen tot 3 dagen³⁰.

Figuur 8: Virus kan op bepaalde oppervlakten in bepaalde omstandigheden 3d overleven³¹



Besmettingskans stijgt bij langere blootstelling aan hogere concentratie

Bij de besmetting is de **tijdsduur** en de **concentratie** van virus waaraan men blootgesteld wordt van belang. Hoe langer de blootstelling en hoe groter de concentratie, hoe groter de kans op besmetting en hoe groter de kans op ernstige symptomen. Van één viruspartikel zou men niet ziek worden; daarvoor zouden er enkele honderden of duizenden nodig zijn³².

²⁷ De Standaard (25/05/2020), Superverspreiders vangen is de kunst.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200524_04970044; 10/06/2020, How to avoid the virus as the world reopens | Free to read. <https://www.ft.com/content/2418ff87-1d41-41b5-b638-38f5164a2e94>

²⁸ 10/06/2020, How to avoid the virus as the world reopens | Free to read. <https://www.ft.com/content/2418ff87-1d41-41b5-b638-38f5164a2e94>

²⁹ <https://wwwnc.cdc.gov/eid/article/26/9/20-2272-f1> Clusters of Coronavirus Disease in Communities, Japan, January–April 2020. Japan onderzocht in retrospectief besmettingen.

Vleesverwerking: bv. Duitsland: De Tijd, <https://www.tijd.be/ondernemen/consumentengoederen/400-coronabesmettingen-bij-duitse-koteletkeizer/10233880>, 400 coronabesmettingen bij Duitse koteletkeizer, 17/06/2020.

³⁰ <https://www.info-coronavirus.be/nl/faq/>; BBC (17/3/2020). Covid-19: How long does the coronavirus last on surfaces? <https://www.bbc.com/future/article/20200317-covid-19-how-long-does-the-coronavirus-last-on-surfaces>

³¹ Time (2020). Do face masks work for preventing the spread of COVID-19?

<https://time.com/5820118/coronavirus-questions-answered/#face-masks>

³² De Sciensano-COVID-19 factsheet bevat hierover geen informatie. Steven Van Gucht: "Eén viruspartikel is onvoldoende om iemand te besmetten. Je hebt minstens enkele honderden of duizenden nodig vooraleer je daadwerkelijk besmet kan worden." Het Laatste Nieuws (13/5/2020). Viroloog Steven Van Gucht: "Laat deksel van toilet naar beneden tijdens het doorspoelen" https://m.hln.be/nieuws/viroloog-steven-van-gucht-laat-deksel-van-toilet-naar-beneden-tijdens-het-doorspoelen~ab722d46/?utm_medium=rss&utm_content=Nieuws

Meer besmettingskans als dichtbij, binnenshuis en met velen

Ook de **omstandigheden** zijn bepalend voor de verspreiding. Met weinig licht, lage temperatuur en lage vochtigheid zou het virus langer overleven. Vooral **binnenshuis** zou de verspreiding gemakkelijk gebeuren, terwijl de risico's buitenshuis beperkter zijn, al hangt ook daar veel af van de omstandigheden³³.

A.3. Besmettelijkheid

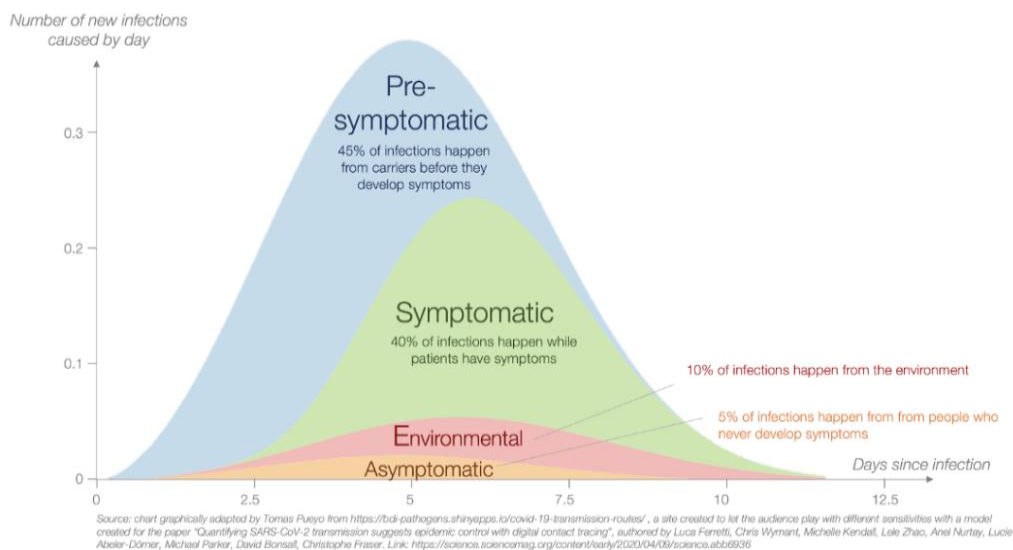
Groot deel besmettingen gebeurt in de lange presymptomatische fase



Een **merendeel** van de besmettingen zou binnen de 10 dagen na infectie gebeuren, met het hoogtepunt op 5 dagen na de besmetting, meer bepaald 1 à 2 dagen **rond het verschijnen van de symptomen**. 45% (tot 80%) van de besmettingen zou gebeuren door gevallen die nog geen symptomen hadden ontwikkeld (Figuur 9)³⁴.

Juist omdat symptomen pas vrij laat - gemiddeld na een incubatietijd van 5 à 6 dagen, en soms pas na 14 dagen³⁵ - zichtbaar worden en mensen ervoor toch al besmettelijk zijn, kan het virus woeden. Ook mensen die asymptomatisch zijn en blijven (d.w.z. vrijwel geen symptomen vertonen), kunnen besmettelijk zijn.

Figuur 9: 45% van besmettingen gebeurt voor de drager symptomen ontwikkelt³⁶



³³ New York Times (15/5/2020). What We Know About Your Chances of Catching the Virus Outdoors.

<https://www.nytimes.com/2020/05/15/us/coronavirus-what-to-do-outside.html>

³⁴ Er wordt ook gesproken over 40% tot 80% van de besmettingen die zou gebeuren door mensen zonder symptomen. De Morgen (30/5/2020). <https://www.demorgen.be/nieuws/immunoloog-hans-willem-snoeck-de-belgische-experts-spelen-met-vuur~b6fecc68/>

³⁵ gemiddeld (1 tot 14 dagen range)

³⁶ Tomas Pueyo (2/5/2020, geconsulteerd op 4/6/2020): How to Do Testing and Contact Tracing [Summary], . Beschikbaar op <https://www.lesswrong.com/posts/7KyfKDFJDoCCmbj7G/pueyo-how-to-do-testing-and-contact-tracing-summary>.

Viruslading en duur van besmettelijkheid verschilt van persoon tot persoon

Sommige besmette personen dragen meer **viruslading** dan andere, al is het nog niet duidelijk wat daarin de bepalende factoren zijn³⁷. Wel is duidelijk dat een besmette persoon meer virus zal verspreiden als hij/zij hoest of niest, zingt of roept of een fysieke inspanning doet, dan als hij/zij gewoon ademt of spreekt. Een arm/hand voor de mond en zeker een mondkapje kan de 'vertrekkende' viruslading sterk beperken.

Ook is er onduidelijkheid over **hoe lang** een besmet persoon **besmettelijk blijft**. Men gaat er van uit dat besmette personen 14 dagen na het begin van de symptomen niet meer besmettelijk zijn op voorwaarde dat men 72 u geen symptomen meer heeft³⁸. Data uit China zouden wijzen op besmettelijkheid tot vijf weken na de besmetting³⁹.

A.4. Epidemie en pandemie



Het nieuwe coronavirus dat COVID-19 veroorzaakt, werd eind 2019 ontdekt en zorgde voor een epidemie die vanaf 11 maart 2020 een wereldwijde pandemie werd genoemd⁴⁰. De komst van een dergelijk virus werd al door verschillende wetenschappers voorspeld⁴¹.

$R_0 < 1$ houdt de epidemie in bedwang

Het basaal **reproductiegetal of besmettingsgetal** (R) van een infectieziekte is het gemiddeld aantal secundaire besmettingen dat veroorzaakt wordt door een primair geval in een bevolking zonder immuniteit en in afwezigheid van profylactische maatregelen, zoals bijvoorbeeld vaccinatie. Een besmettingsgetal van 2 betekent dat een drager van de infectie gemiddeld 2 andere mensen zal besmetten⁴². In het begin van de corona-epidemie lag R_0 in België op 2 à 3 (of 3,5?). Het reproductiegetal zou op 4 mei gezakt zijn tot 0,6⁴³ en op 14 mei gestegen zijn naar 0,8⁴⁴. Het laatste Sciensano-cijfer van 19/6 is 0,87 (Figuur 10). Het is de vraag hoe dat cijfer verder evolueert. De officiële epidemiologische rapporten van Sciensano nemen deze indicator pas sedert half mei op in de wekelijkse rapporten, waardoor de tijdreeks onvolledig is.

³⁷ De Standaard (25/5/2020). Superverspreiders vangen is de kunst.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200524_04970044

³⁸ VUB (4/4/2020). Hoe lang ben je besmettelijk na een COVID-19 infectie?

<https://huis.vub.ac.be/corona/kennisbank.php?ID=43&count=10823> ; Time (14/4/2020). How long is COVID-19 infectious in people? <https://time.com/5820118/coronavirus-questions-answered/#infection-length>

³⁹ De Standaard (12/3/2020). Coronavirus blijft lang in het lijf hangen.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200311_04886095

⁴⁰ FACT SHEET COVID-19 disease (SARS-CoV-2 virus), 14 JUNE 2020, VERSION 5 https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_fact_sheet_ENG.pdf

⁴¹ De Morgen, (31/5/2020). Hoe deze catastrofe ook helemaal anders had kunnen lopen.

<https://www.demorgen.be/nieuws/hoe-deze-catastrofe-ook-helemaal-anders-had-kunnen-lopen~be3e8e41/> ; Epidemiologische wekrapporten van Sciensano, laatste van 5 juni 2020. Geconsulteerd op 11/6/2020.

<https://covid-19.sciensano.be/nl/covid-19-epidemiologische-situatie>

⁴² Wikipedia. Definitie Reproductiegetal. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Reproductiegetal>

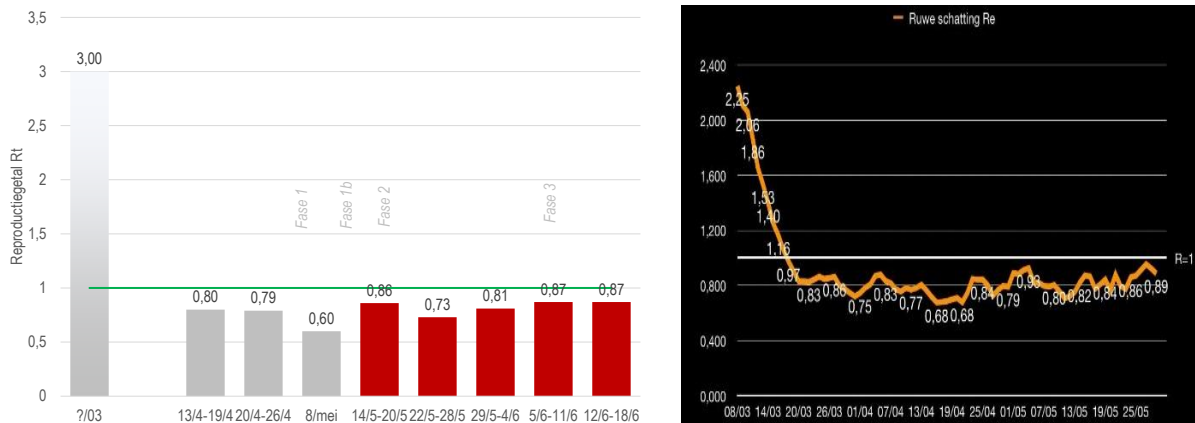
⁴³ Knack (4/5/2020). Epidemie krimpt: reproductiegetal van coronavirus in België gezakt tot 0,6.

<https://www.knack.be/nieuws/wetenschap/epidemie-krimpt-reproductiegetal-van-coronavirus-in-belgie-gezakt-tot-0-6/article-news-1595313.html>

⁴⁴ De Morgen (14/5/2020). Besmettingsgraad stijgt van 0,6 naar 0,8: 'Geen reden tot ongerustheid'

<https://www.demorgen.be/nieuws/besmettingsgraad-stijgt-van-0-6-naar-0-8-geen-reden-tot-ongerustheid~b105c612/>

Figuur 10: Reproductiegetal in België zit nu onder 1 (diverse bronnen)⁴⁵

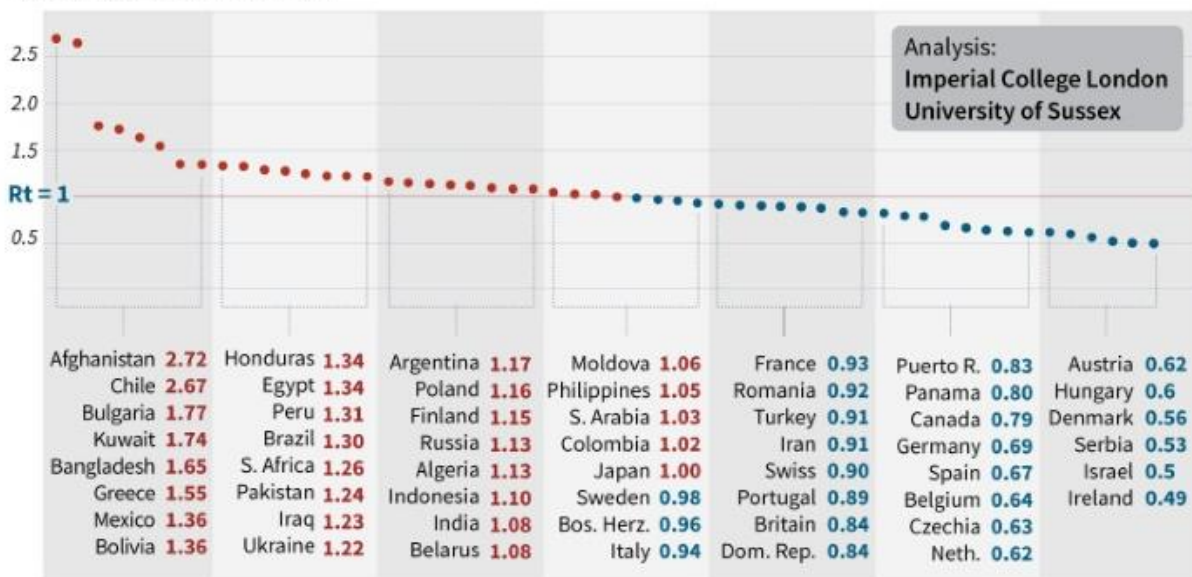


Eind mei waren er nog heel wat landen waar de Rt, de indicatie van het effectieve besmettingsgetal nog hoger is dan 1 (Figuur 11) en waar het virus dus exponentieel kan toenemen.

Figuur 11: Reproductiegetal >1: epidemie kan uitbreken; <1: epidemie sterft uit⁴⁶

Rt is often the preferred labelling for the actual or “effective” reproduction rate, based on R0 and taking into account response measures such as lockdowns, social distancing and tracking

Rt for SARS-CoV-2
Selected countries, as of May 24



Source: healthline.com/ncbi.nlm.nih.gov/ecdc.europa.eu/CDC.gov/thelancet.com/https://mrc-ide.github.io/covid19-short-term-forecasts

© AFP

⁴⁵ Figuur links bevat vanaf 14/5 het reproductiegetal zoals dat vanaf dan in de epidemiologische rapporten van sciensano staat (tem rapport van 19/6). <https://www.sciensano.be/en>. De andere cijfers uit deze figuur komen uit de pers. Er ontbreken ook data. Cijfers rechts vormen wel een volledige reeks en zijn afkomstig van Twitter, Dirk Monsieur. De wetenschappelijke onderbouwing hiervan kan hier niet ingeschat worden.

⁴⁶ AFPnews (26/5/2020). <https://twitter.com/afpgraphics/status/1265161564241477632>

'Een epidemie is pas weg wanneer er twee keer de duur van de incubatieperiode geen nieuw geval is geconstateerd. Voor dit virus wil dat zeggen: na 28 dagen'⁴⁷.

Data- en onderzoeksvragen 1

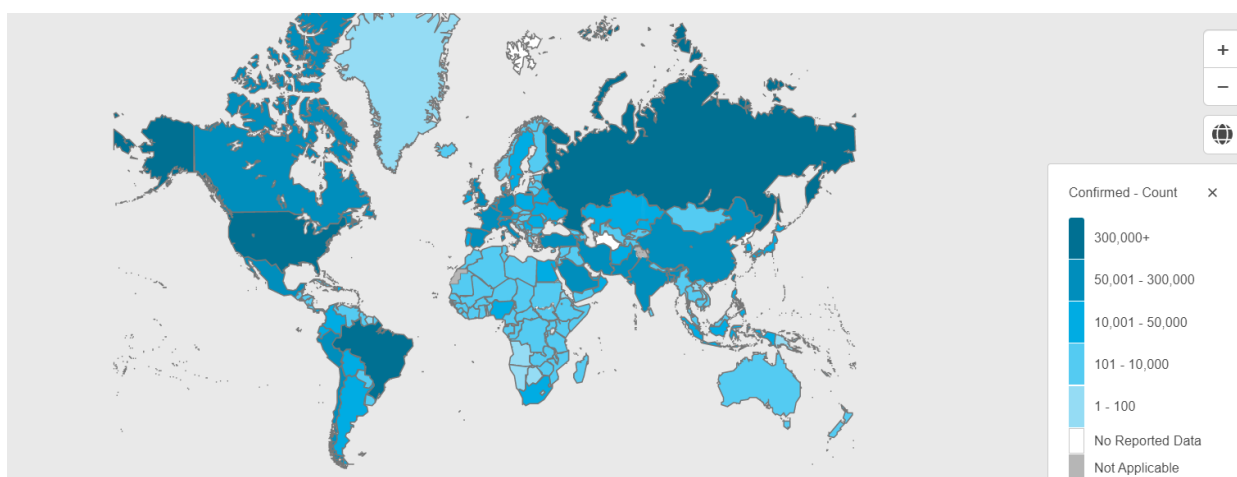
- Hoe evolueerde het **reproductiegetal** in de tijd?
- Wat was de impact van de verschillende **maatregelen** op (de evolutie van) dat reproductiegetal? Welke maatregelen hebben het meeste effect? Welke maatregelen hebben minder effect?
- Welke **activiteiten** zijn het meest risicovol⁴⁸? Waar gebeurden de besmettingen?
- Welke **clusters besmettingen** worden vastgesteld en waar en door wie werden ze veroorzaakt? Hoe evolueerden deze clusters in de tijd?⁴⁹

Wereldwijde verspreiding van de besmettingen

Nadat het virus eind 2019 in China een epidemie veroorzaakte, bereikte het virus begin 2020 ook Europa en België. Inmiddels raakte het virus over de hele wereld verspreid (Figuur 12, Figuur 13) en raakten wereldwijd meer dan 8 mio mensen besmet en overleden meer dan 445.000 mensen aan het virus⁵⁰.

De vraag is of er in ons land een tweede golf aan besmettingen komt, dan wel of geïsoleerde gevallen en clusters doeltreffend aangepakt zullen kunnen worden⁵¹.

Figuur 12: Over de hele wereld zijn er coronabesmettingen⁵²



⁴⁷ De Morgen, https://www.demorgen.be/nieuws/immunoloog-hans-willem-snoeck-de-belgische-experts-spelen-met-vuur-b6fecc68/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free;

⁴⁸ Immunoloog Hans-Willem Snoeck: 'De Belgische experts spelen met vuur'. 30/05/2020
 Bv. veel besmettingen thuis, in <https://www.ft.com/content/2418ff87-1d41-41b5-b638-38f5164a2e94>;
 10/6/2020. How to avoid the virus as the world reopens | Free to read. Mlive, bevraging van experts,
<https://www.mlive.com/public-interest/2020/06/from-hair-salons-to-gyms-experts-rank-36-activities-by-coronavirus-risk-level.html>: From hair salons to gyms, experts rank 36 activities by coronavirus risk level.
 8/6/2020

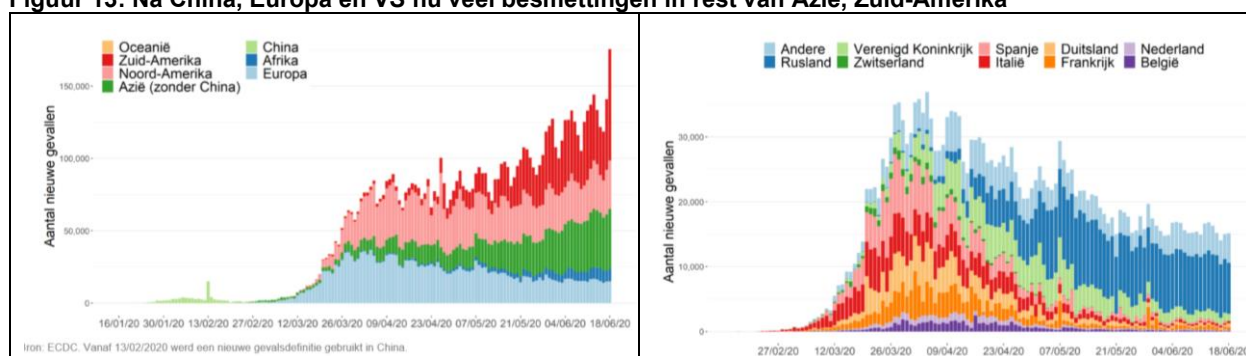
⁴⁹ Bv. analyse voor Japan, Clusters of Coronavirus Disease in Communities, Japan, January–April 2020,
<https://wwwnc.cdc.gov/eid/article/26/9/20-2272-f1>

⁵⁰ WHO, <https://covid19.who.int/>, geconsulteerd op 18/6/2020

⁵¹ BBC (7/6/2020). Coronavirus 'second wave': What lessons can we learn from Asia?
<https://www.bbc.com/news/world-asia-52807255>

⁵² WHO, COVID-19 cases, geconsulteerd op 5/6/2020. Beschikbaar op <https://covid19.who.int/>

Figuur 13: Na China, Europa en VS nu veel besmettingen in rest van Azië, Zuid-Amerika⁵³








B. Anti-coronastrategieën

Er zijn verschillende strategieën denkbaar in de aanpak van het coronavirus. Een vaccin en/of een medische behandeling zouden kunnen vermijden dat mensen veel last hebben van het virus. In afwachting hiervan, zijn er andere strategieën of combinaties ervan al naar gelang

- de **doelstelling** van de strategie: het virus zo snel mogelijk intomen, dan wel zo snel mogelijk naar groepsimmunität gaan.
- de **timing** van ingrijpen: in een vroege fase met weinig besmettingen kan een doeltreffende test, trace en isoleer-strategie (met besmettingspreventie) volstaan. In een verder gevorderde fase wellicht niet (alleen).
- de **stringentie** van maatregelen die men wil nemen: hier kunnen o.a. culturele en politieke overwegingen een rol spelen.

⁵³ Sciensano, epidemiologisch rapport, 19/6/2020

Figuur 14: Wat zijn mogelijke strategieën in de aanpak van het coronavirus?

<p>VACCIN & BEHANDELING</p>  <ul style="list-style-type: none"> • Wanneer vaccinatie mogelijk zal zijn, is onduidelijk, wellicht pas ten vroegste in 2021 en misschien nooit. • Er is nog geen genezende behandeling. • Er wordt volop geëxperimenteerd. <p>Deel 0</p>	<p>EPIDEMIEBEHEER?</p>  <ul style="list-style-type: none"> • Beheersen of niet? • Flatten-the-curve was het devies, want crushen lukte niet. • Er zijn grote vragen bij groepsimmunitet. <p>Deel B.2</p>
<p>TESTEN, TRACEN, ISOLEREN</p>  <ul style="list-style-type: none"> • Test- en tracecapaciteit spoort gevallen en clusters op om ze vroeg te kunnen isoleren. • Quarantainevoorzieningen helpen om quarantaine in praktijk te brengen. <p>Deel B.3</p>	<p>BESMETTINGSPREVENTIE</p>  <ul style="list-style-type: none"> • Beschermingsmiddelen zoals mondkmaskers • Social distancing • Vermijden afgesloten ruimtes – en ventileren • Geen grote groepen • Handen wassen. <p>Deel B.4</p>
<p>SENSIBILISERING TOT LOCKDOWN</p>  <ul style="list-style-type: none"> • Timing en stringentie van aanpak verschillen tussen landen. • Veel sensibilisering • Activiteiten verbieden <p>Deel B.5</p>	

B.1. Vaccinatie en curatieve behandeling



Op medisch vlak wordt gewerkt aan een vaccin dat mensen immuun kan maken tegen het virus en aan behandelingsmethoden en geneesmiddelen om mensen met COVID-19 te genezen. In de aanpak van de epidemie kan ook capaciteitsverhoging in de zorg een strategie zijn om schade door het virus te beperken.

Of en wanneer vaccin er komt, is onduidelijk

Een goed en breed werkend vaccin dat op voldoende schaal geproduceerd, breed verspreid en toegediend kan worden, kan een oplossing zijn voor de corona-pandemie, al bestaat de kans dat zelfs dan het virus niet volledig zal verdwijnen⁵⁴.

⁵⁴ VRT (14/5/2020). WHO: "Coronavirus zal misschien nooit verdwijnen, maar we kunnen er wel mee leren leven". <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/14/wereldgezondheidsorganisatie-corona-gaat-misschien-nooit-helem/>

Er zijn begin juni minstens **120 kandidaat-vaccins** (in april slechts 67) tegen COVID-19⁵⁵. Er komen soms beloftevollen signalen over testen met vaccins, maar beloftevollen vaccinpijsten vallen ook af⁵⁶.

Er is dan ook nog grote **onduidelijkheid of en wanneer** er een goed werkend vaccin komt. Heel wat bronnen stellen dat een medische oplossing in de vorm van een (breed uitgerold) vaccin wellicht niet voor (midden) 2021 verwacht kan worden (en volgens sommigen misschien zelfs nooit)⁵⁷. De wereld zal misschien nog lang met het virus moeten blijven leven, liefst wel met medicatie om het virus en zijn gevolgen onder controle te houden (cf. infra). Het coronavirus zou niet zo snel muteren wat meer kansen biedt voor een vaccin⁵⁸. Vragen zijn er ook over hoe lang een vaccin bescherming kan bieden, ook op basis van hoe lang besmette personen bestand blijven tegen het virus.

De verdeling van een eventueel vaccin roept ook **geopolitieke** vraagstukken op: wie krijgt wanneer toegang tot welke vaccins en aan welke prijs? De EU zou 2,4 mld € vrijmaken voor o.a. de uitbouw van productiefaciliteiten en aankoopovereenkomsten al dan niet gekoppeld aan steun voor vaccinonderzoek⁵⁹. Dat kan gezien worden als een gemeenschappelijk antwoord op gelijkaardige initiatieven om aankoopgaranties vast te leggen door de Verenigde Staten⁶⁰.

Er is nog geen genezende behandeling

Voorlopig is er **geen antivirale of andere effectieve behandeling** voor COVID-19 beschikbaar⁶¹. Patiënten moeten het virus met eigen immuniteit overwinnen. De behandeling is erop gericht de klachten te verminderen, bv. door extra zuurstof toe te dienen bij ademhalingsproblemen of medicatie toe te dienen bij pijn, koorts, e.d.

⁵⁵ Bij WHO-inventaris. De Standaard (17/4/2020) Hoe groot is de kans op een vaccin? https://www.standaard.be/cnt/dmf20200416_04924976; en WHO, Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines, 2/6/2020, geconsulteerd op 5/6/2020, lijst beschikbaar op <https://www.who.int/who-documents-detail/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>

⁵⁶ *Nature*, Coronavirus vaccine trials have delivered their first results — but their promise is still unclear, 19/5/2020, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01092-3>. De Morgen (19/5/2020). Oxfords 'apenvaccin' stelt teleur, spotlight zwaait naar Amerikaans bedrijf Moderna. <https://www.demorgen.be/tech-wetenschap/oxfords-apenvaccin-stelt-teleur-spotlight-zwaait-naar-amerikaans-bedrijf-moderna~bd913aff/>

⁵⁷ The Guardian (22/5/2020). Why we might not get a coronavirus vaccine. <https://www.theguardian.com/world/2020/may/22/why-we-might-not-get-a-coronavirus-vaccine>. WHO Expert Warns The Coronavirus "May Never Go Away", Even if We Find a Vaccine, 14/5/2020, <https://www.sciencealert.com/who-says-a-coronavirus-vaccine-is-a-massive-moonshot-we-shouldn-t-rely-on> The Conversation (15/06/2020). Fast COVID-19 vaccine timelines are unrealistic and put the integrity of scientists at risk, <https://theconversation.com/fast-covid-19-vaccine-timelines-are-unrealistic-and-put-the-integrity-of-scientists-at-risk-139824>

Fast Company (1/6/2020). Will a COVID-19 vaccine arrive by 2021? Health tech leaders are skeptical, <https://www.fastcompany.com/90510615/will-a-covid-19-vaccine-arrive-by-2021-health-tech-leaders-are-skeptical>

BBC News (18/5/2020). Coronavirus vaccine: When will we have one? <https://www.bbc.com/news/health-51665497>; <https://www.cnbc.com/2020/06/10/johnson-johnson-to-begin-human-trials-for-coronavirus-vaccine-in-late-july-earlier-than-expected.html>; 10/6/2020, Johnson & Johnson to begin human trials for coronavirus vaccine in late July, earlier than expected

⁵⁸ De Standaard (17/4/2020) Hoe groot is de kans op een vaccin? https://www.standaard.be/cnt/dmf20200416_04924976

⁵⁹ Via het Emergency Support Instrument (ESI).

⁶⁰ De Standaard (5/6/2020). Europa gooit miljarden in de strijd om zich van vaccin te verzekeren. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200604_04981640

⁶¹ UZA (2020). Kan een infectie met COVID-19 behandeld worden? <https://www.uza.be/veelgestelde-vragen-covid-19> geconsulteerd op 2/6/2020

Er wordt wel geëxperimenteerd

Er wordt wel **geëxperimenteerd** met verschillende medicijnen, maar hun effect moet nog wetenschappelijk vastgesteld worden. Er zouden evenwel op Europees niveau kansen gemist zijn om diverse behandelmethoden goed te onderzoeken⁶².

B.2. Epidemiebeheer

Virus beheersen of niet nodig?



In afwachting van een vaccin of een behandeling (cf. supra), kan men het virus laten rondgaan of het virus trachten te beheersen. Cruciale vragen hierbij zijn in welke mate het virus zich kan verspreiden, hoeveel het schade kan berokkenen, hoe immuniteit tegen het virus opgebouwd kan worden en hoe goed de ziekte behandeld kan worden. Het bleek niet evident om die vragen bij de uitbraak te beantwoorden en ook nu nog blijft er grote onduidelijkheid over.

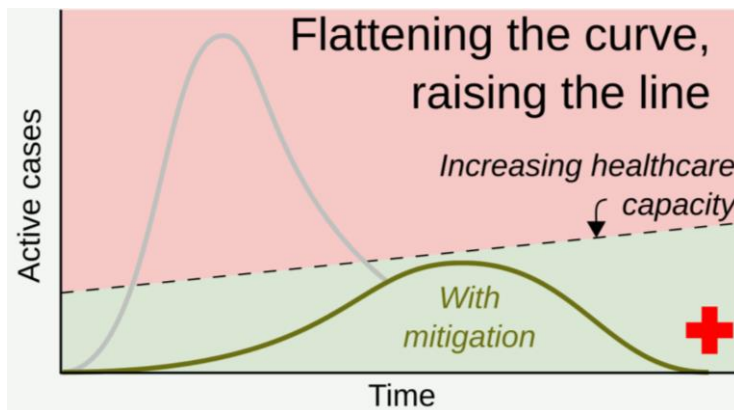
- de **besmetting**: Bij aanvang van de crisis was het niet precies duidelijk hoe het virus zich kan verspreiden en hoe snel. Nu is meer geweten, maar blijven er vragen (cf. supra).
- de (potentiële) **schade**: Men weet niet hoeveel schade het virus precies aanricht of kan aanrichten, zeker niet op lange termijn. Men weet ook niet wanneer en hoe het virus kan muteren, bv. in een schadelijkere, dodelijkere of besmettelijkere variant.
- hoe **immuniteit** wordt opgebouwd: Men weet niet of, hoe lang en hoe precies immuniteit tegen het virus kan worden opgebouwd.
- hoe COVID-19 **behandeld** kan worden (cf. supra).

Aangezien men het virus niet kent, men de potentiële schade groot acht en het een exponentiële verspreiding kent, proberen sommige landen het virus te *'crushen'* (zo snel mogelijk beheersen om verdere verspreiding te vermijden). Landen die daar niet (meer) slaagden, probeerden vaak het virus in te dammen, bv. via een *flatten-the-curve-strategie*, in afwachting van een vaccin of een behandeling. Nog andere landen rekenen op *groepsimmuniteit* om de epidemie te beheersen. In ieder geval verschilt de strategie die de diverse landen hanteren sterk.

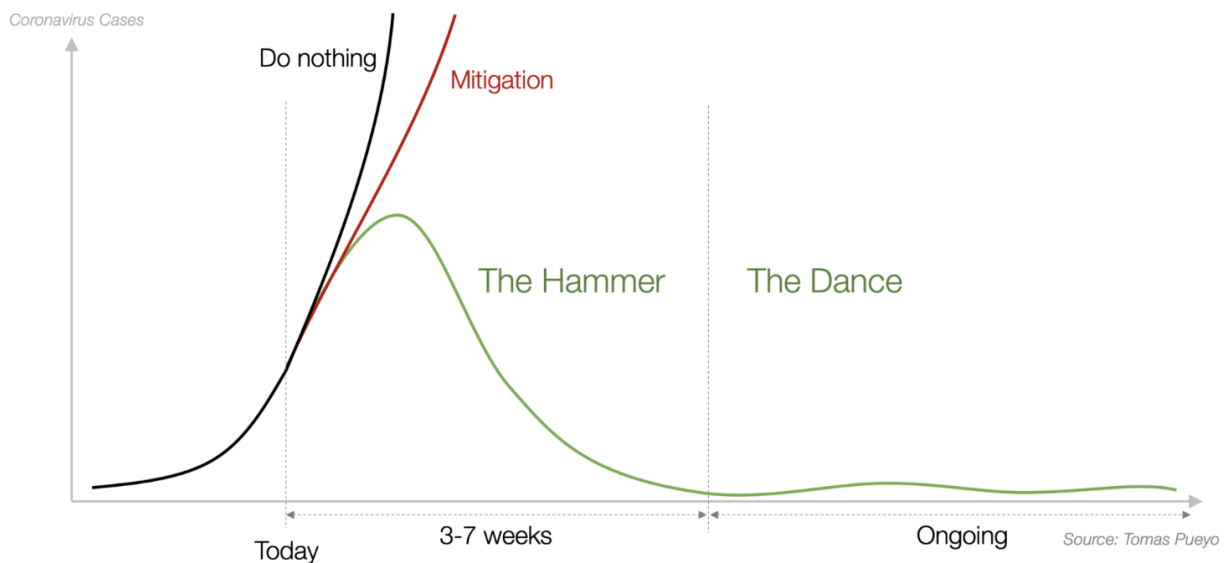
Flatten-the-curve (want crushen lukte niet)

België volgde in de aanpak van het virus een **'flatten-the-curve-strategie'**. Daarbij werden na de uitbraak van de coronacrisis waarbij het aantal besmettingen exponentieel groeide, forse maatregelen genomen om deze exponentiële groei te counteren (deel B.3 en B.5). De filosofie van deze flatten-the-curve-strategie is om het aantal besmettingen zo laag te houden dat de ziekenhuiscapaciteit dit aan kan en zieken verzorgd kunnen worden om het dodental te beperken. Deze flatten-the-curve werd in België ook gecombineerd met een **'raising the line'** waarbij inspanningen werden gedaan om de ziekenhuiscapaciteit te vergroten (Figuur 15).

⁶² De Standaard (31/5/2020). 'Dat het mijn fout zou zijn als een leerkracht overlijdt: zo'n verwijt komt hard aan' https://www.standaard.be/cnt/dmf20200530_04976583

Figuur 15: Flatten the curve, raise the line⁶³

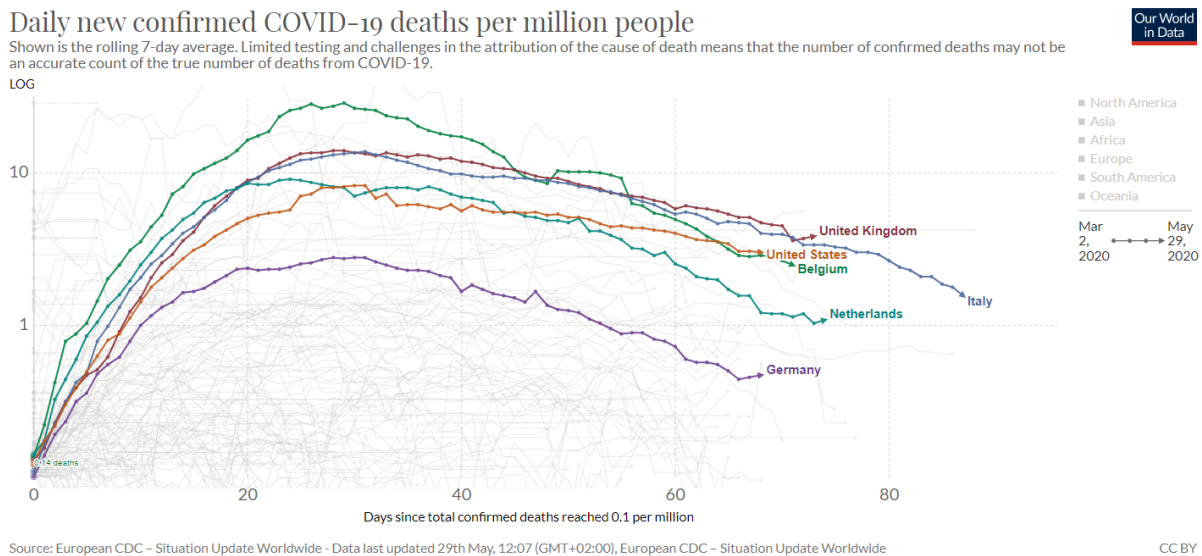
Na de flatten-the-curve strategie moeten ook eventuele heropflakkingen van het virus in toom gehouden worden. Dat wordt ook een **hamer-en-dansstrategie** genoemd (Figuur 15). De hamer verwijst naar 'flatten-the-curve', het dansen naar de fase nadien. In deze 'dans'-fase zijn maatregelen versoepeld maar is een strikte opvolging van het virus van belang, waarbij indien nodig opnieuw bijkomende maatregelen worden genomen om een nieuwe grote golf aan besmettingen te vermijden.

Figuur 16: Vele landen hanteren een hamer-en-dansstrategie⁶⁴

⁶³ RCraig09 (10/04/2020). Flatten the curve, raise the line - pandemic (English).gif. [https://en.wikipedia.org/wiki/Coronavirus_disease_2019#/media/File:20200410_Flatten_the_curve,_raise_the_line_-_pandemic_\(English\).gif](https://en.wikipedia.org/wiki/Coronavirus_disease_2019#/media/File:20200410_Flatten_the_curve,_raise_the_line_-_pandemic_(English).gif).

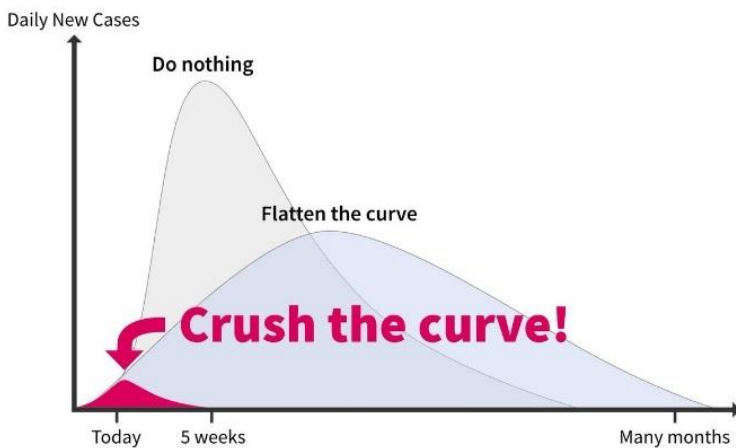
⁶⁴ Pueyo T. (19/03/2020). Coronavirus: The Hammer and the Dance. <https://medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-the-hammer-and-the-dance-be9337092b56>

Figuur 17: Curves COVID-doden per mio inw. tonen in diverse landen gelijkaardig verloop⁶⁵



Hoewel heel wat landen deze flatten-the-curve-strategie volgden, hanteerden sommige andere landen succesvol een **crush-strategie** waarbij een strikte opvolging vanaf de eerste sporadische gevallen of clusters van gevallen een exponentiële uitbraak kon vermijden. Ingeval van 'community transmission, een fase waarin vrijwel alle Europese staten (nog) steeds zitten, wordt deze crush-strategie moeilijker.

Figuur 18: Crush the curve probeert de curve snel en drastisch te laten dalen⁶⁶



Grote vragen bij groepsimmunititeit

Ook groepsimmunititeit kan bij epidemieën een strategie zijn, waarbij men erop rekent dat de epidemie stopt als voldoende mensen ervoor immuun geworden zijn. Om groepsimmuniteit (herd immunity) te laten werken, zou 50% tot 80% van de bevolking antilichamen moeten hebben tegen het virus⁶⁷. Zelfs in New York waar het virus lang de kans kreeg om zich te verspreiden, zou

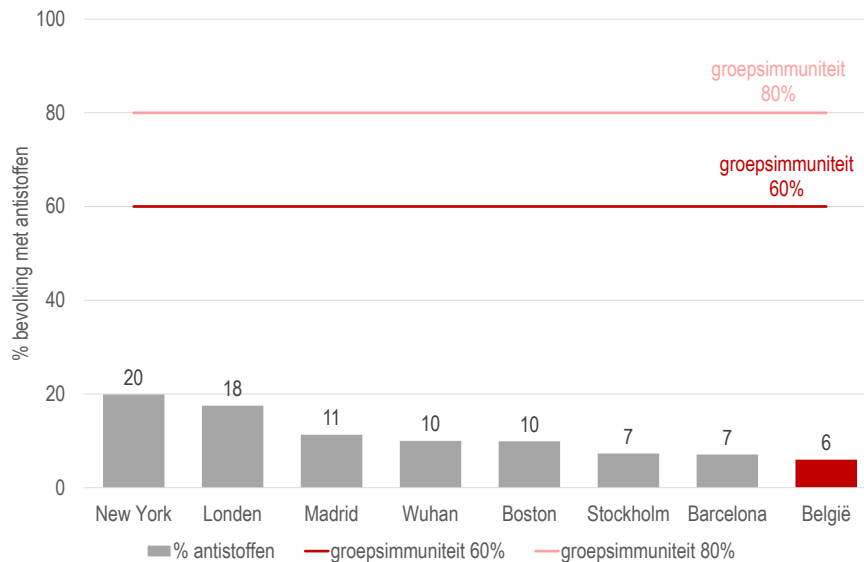
⁶⁵ Our World in Data (29/5/2020). Statistics and Research - Coronavirus Pandemic (COVID-19). <https://ourworldindata.org/coronavirus>

⁶⁶ Bert Slagter (5/5/2020). <https://twitter.com/bslagter/status/1257577453989646336/photo/1>

⁶⁷ De Morgen (7/5/2020). 6 procent van Belgen heeft antistoffen tegen coronavirus.

slechts 20% van de bevolking antistoffen hebben tegen het virus. In België zou in april 6% van de bevolking antistoffen hebben⁶⁸. Het is ook onduidelijk hoe lang deze antistoffen werkzaam zouden zijn, in welke mate ze beschermen tegen een nieuwe besmetting en hoe het komt dat besmette personen toch niet altijd antistoffen blijken te hebben⁶⁹. Ook rijst de vraag hoeveel schade het virus aanricht vooraleer die eventuele groepsimmunitet zou zijn bereikt.

Figuur 19: Aandeel bevolking met antistoffen ligt ver beneden groepsimmunitetsniveaus⁷⁰



B.3. Testen, tracing, isoleren en quarantaine



Testen, tracing, isoleren en quarantaine zijn uiterst belangrijke maatregelen in het beheersen van de epidemie, zeker in afwezigheid van een vaccin of geneesmiddel (cf. supra). Ze bezorgen de maatschappij een vorm van corona-bestendigheid, die volksgezondheid beschermt en tegelijk lockdowns vermijdt.

Testen zijn niet 100% sluitend

Besmetting door het coronavirus kan **niet louter op basis van symptomen** vastgesteld worden omdat die overlappen met andere ziektes. Er is dus een of meerdere bijkomende testen nodig.

Er zijn **twee soorten testen** om een coronabesmetting vast te stellen, PCR-testen (of wissertest) en de serologische testen (of antistoffentest) (Figuur 21). De PCR-test test de aanwezigheid van

⁶⁸ <https://www.demorgen.be/nieuws/6-procent-van-belgen-heeft-antistoffen-tegen-coronavirus~bda06566/>; New York Times (28/5/2020). The World Is Still Far From Herd Immunity. For Coronavirus.

⁶⁹ <https://www.nytimes.com/interactive/2020/05/28/upshot/coronavirus-herd-immunity.html>

De Morgen (7/5/2020). 6 procent van Belgen heeft antistoffen tegen coronavirus.

⁷⁰ <https://www.demorgen.be/nieuws/6-procent-van-belgen-heeft-antistoffen-tegen-coronavirus~bda06566/>;

UAntwerpen; meting 3400 bloedstalen Belgen, 20-26 april 2020. Nieuwe meting: 3 weken later. Meting ervoor: 3% heeft antistoffen.

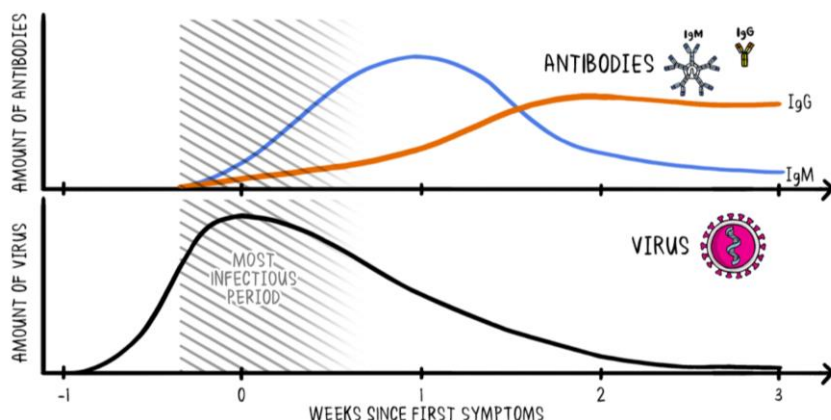
De Morgen (8/5/2020). Eerste Belgische coronapatiënt blijkt geen antistoffen te hebben: 'Ik was veilig, dacht ik'. <https://www.demorgen.be/nieuws/eerste-belgische-coronapatiënt-blijkt-geen-antistoffen-te-hebben-ik-was-veilig-dacht-ik~bc29c663/>

Belgische data: Rode Kruis. New York Times (28/5/2020). The World Is Still Far From Herd Immunity. For Coronavirus. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/05/28/upshot/coronavirus-herd-immunity.html>.

Recentere inschattingen spreken over antistoffen tegen het virus bij 6,9% van de Belgische bevolking (cf. infra).

het virus, waarbij vooral veel virus wordt aangetroffen 1 week na de besmetting. De serologische test meet de aanwezigheid van antistoffen, IgG of IgM. Deze serologische tests worden soms ook immuniteitstesten genoemd, maar geven in feite enkel informatie over de vraag of men met het virus in aanraking kwam, niet of men er immuun voor is. Het is namelijk nog niet aangetoond in welke mate en hoe lang de aanwezigheid van antistoffen bescherming biedt tegen het virus. Immuniteitstesten geven pas resultaten vanaf 1 (à 2) weken na de besmetting. Die testen kunnen dus positief zijn ook als de patiënten niet meer besmettelijk zijn (Figuur 20).

Figuur 20: Test de aanwezigheid van het virus of die van antistoffen⁷¹



Figuur 21: Er zijn twee soorten testen voor corona⁷².

	PCR-test (polymerase chain reaction-test)	Serologische test (antistoffentest)
Wat wordt getest?	Aanwezigheid (RNA ribonucleic acid) van het virus in de keel of neus (soms ook in bloed en faeces, sputum, ...)	Aanwezigheid van antistoffen in het bloed
Geeft antwoord op de vraag	Nu besmet?	In het verleden besmet? In contact geweest met het virus?
Wanneer	Vooral 1 week na infectie ook weken nadien	1 tot 3 weken na infectie (zodat lichaam antistoffen kan maken)
Methode	Uitstrijkje met een wattenstaaf uit de neus en keel (veelal)	Bloedafname
Waarom?	Diagnose	Diagnose Populatieonderzoek
Duur	6 tot 8 uur 1 uur (snelle testen)	
Correctheid	30% vals negatief	Vals negatief indien te snel (of te lang) na infectie
Gebruik	Meest gebruikt	Minder gebruikt
Voor- en nadelen	Neuswisser is gevoeliger. Keelwisser is praktischer. Combinatie van beiden is best.	

⁷¹ Siouxsie Wiles & Toby Morris (6/5/2020). Explanation of the underlying pathophysiology pertaining to the diagnosis of COVID-19. <https://thespinoff.co.nz/society/06-05-2020/siouxsie-wiles-toby-morris-what-we-dont-know-about-covid-19/>

⁷² Omschrijving op basis van <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/testen>, geconsulteerd op 6/6/2020. Over verhouding neuswisser/keelwisser: <https://huis.vub.ac.be/corona/kennisbank.php?ID=192>. Over vals negatieven: Patrik Vankrunkelsven, 20/4/2020, Belga; <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/symptoms-testing/testing.html>; <https://www.siemens-healthineers.com/nl-be/news/mso-covid-19-testing-is-essential.html>; https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_testing

De tests hebben **hun beperkingen**.

- Een test is een **momentopname**.
- Een positieve **PCR-test** is een vrij zekere indicatie van een besmetting, maar **30%** van de besmette personen zou toch **negatief testen**. Dat zou komen door ‘onvoldoende aanwezigheid van virussen in het neusslijm, kwaliteit en moment van afname⁷³, omstandigheden van transport en de foutenmarge van de test zelf’. De PCR-testen zijn bij het begin van de besmetting meestal positief, maar werken na een week minder goed naarmate de infectie ‘gezak’t is naar de longen.
- de serologische testen (bloedtest) kunnen **pas twee weken na de infectie** antistoffen vaststellen. Toch blijken niet alle patiënten met een positieve PCR-test nadien ook serologisch positief te testen (cf. de eerste corona-besmette persoon in België⁷⁴).

Daarnaast gebeuren er nog andere tests:

- **Temperatuurmetingen** meten enkel een mogelijk **symptoom** van een coronabesmetting, met name koorts. Ze worden veelal gebruikt om mogelijk besmette personen de toegang tot voorzieningen te ontzeggen. Afhankelijk van de omstandigheden kunnen ze 45% van zieke personen onterecht doorlaten, terwijl 97% van de geweigerde personen in feite niet besmet zijn⁷⁵.
- **CT scans en x-rays van de borst** kunnen aantasting van de longen door het virus laten zien, maar zijn op zich niet voldoende om een COVID-besmetting vast te stellen.
- **Sequencing tests** van het virus volgen o.a. wijzigingen in het genetisch materiaal van het virus op.

Testcapaciteit was aanvankelijk te beperkt, maar overstijgt nu huidig aantal tests

De effectiviteit van het testen hangt af van hoeveel, hoe snel en hoe gericht er getest wordt en de mate waarin tests de positieve gevallen kunnen detecteren.

Ondertussen zouden meer dan 1 miljoen testen in België zijn uitgevoerd⁷⁶.

De **testcapaciteit** in België was **lang laag** waardoor lang niet alle verdachte gevallen op de aanwezigheid van het coronavirus getest konden worden⁷⁷. Dat had te maken met de beschikbaarheid van labocapaciteit, beschermingsmateriaal voor wie de test afnam, wissers, reagentia, ... Geleidelijk werd de testcapaciteit voor deze **PCR-testen sterk verhoogd** van 2500 naar meer dan 25.000 tests per dag. De capaciteit zou zelfs op te trekken zijn naar 40.000 per

⁷³ Patrik Vankrunkelsven in Het Nieuwsblad (18/4/2020). “Coronatest geeft bij 30 procent besmette personen verkeerdelijk negatief resultaat” https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200418_04926801.

⁷⁴ De Tijd, 13/5/2020, De valse hoop van bloedtesten. <https://www.tijd.be/dossiers/coronavirus/de-valse-hoop-van-bloedtesten/10226934.html>

⁷⁵ Pueyo T. (23/4/2020), Coronavirus: The Basic Dance Steps Everybody Can Follow - Part 2 of Coronavirus: Learning How to Dance. <https://medium.com/@tomaspuero/coronavirus-the-basic-dance-steps-everybody-can-follow-b3d216daa343>

⁷⁶ <https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Meest%20recente%20update.pdf>: 703.605 door het labonetwerk en 368.334 in woonzorgcentra; 18/06/2020, samen 1.071.939. De ruwe data van Sciensano tem 17/6 tellen op tot 840.223 tests

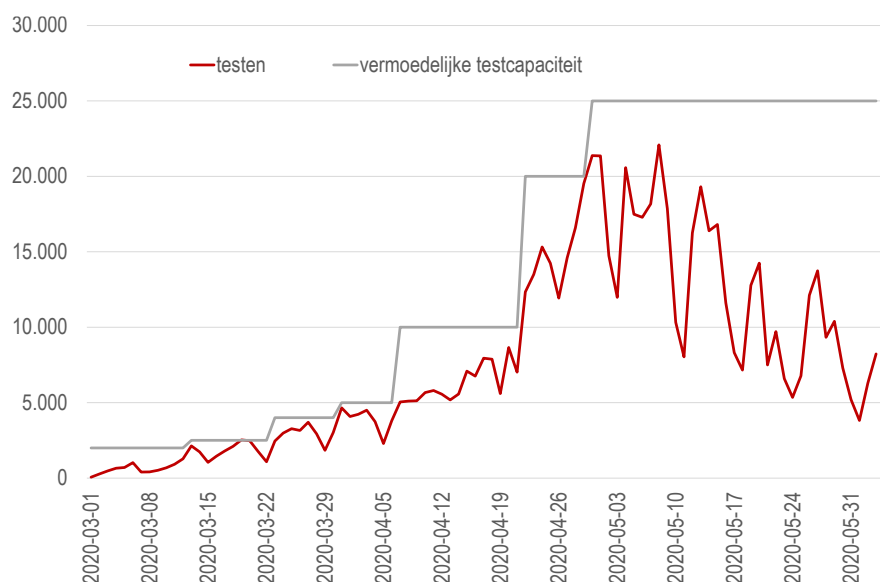
⁷⁷ De Tijd (25/3/2020). Regering wil testcapaciteit verviervoudigen <https://www.tijd.be/dossiers/coronavirus/regering-wil-testcapaciteit-verviervoudigen/10216813.html> ; <https://www.info-coronavirus.be/nl/news/tests-woonzorgcentra/>

dag⁷⁸. Deze capaciteit wordt nu niet volledig gebruikt (Figuur 22)⁷⁹. In juni zijn er gemiddeld 8.027 tests per dag. In mei waren dat er gemiddeld 12.758, in april 8.502 en in maart 1716 tests per dag⁸⁰.

Het aantal uitgevoerde tests hangt samen met de zogenaamde **gevalsdefinitie** die beschrijft wanneer iemand voor een test in aanmerking komt⁸¹. Aanvankelijk was die (te?) streng en konden artsen pas een test voorschrijven in bepaalde gevallen en/of bij bepaalde ernstige symptomen. Er gingen vragen op om ongebruikte testcapaciteit te gebruiken voor dichte contacten van bevestigde gevallen, zodat hun quarantaine van 2 weken eventueel verkort kan worden⁸². Zo zou wie intensief contact had met een besmet persoon een test kunnen krijgen, en eventueel een tweede na week, zodat bij 2 negatieve testen de quarantaine verkort zou kunnen zijn⁸³.

Er wordt beweerd dat er 80.000 testen per dag in België nodig zouden zijn om voldoende te kunnen testen⁸⁴.

Figuur 22: Aantal tests per dag sterk gestegen; testcapaciteit bereikte 25.000 per dag⁸⁵



⁷⁸ 2000 per dag op 24/3. VRT (25/3/2020). Van 2.000 naar 10.000 coronatests per dag in België <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/03/25/liveblog-25-maart/>; naar 10.000 per dag: VRT (4/4/2020). Testcapaciteit voor corona stijgt tot ruim 10.000 per dag, regering voorziet ook in 20.000 tests voor woonzorgcentra. De Standaard (3/6/2020). Symptomen binnenkort geen voorwaarde meer om je te laten testen op corona. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200602_04978903

⁷⁹ De Standaard, (29/5/2020). Meer mensen testen, is logische volgende stap. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200528_04974936

⁸⁰ Ruwe data Sciensano 19/6/2020.

⁸¹ <https://covid-19.sciensano.be/nl/covid-19-gevalsdefinitie-en-testing>

⁸² De Standaard (29/5/2020). Meer mensen testen, is logische volgende stap.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200528_04974936

⁸³ De Standaard (3/6/2020). Symptomen binnenkort geen voorwaarde meer om je te laten testen op corona.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200602_04978903

⁸⁴ professor immunologie Hans-Willem Snoeck: De Morgen, [https://www.demorgen.be/nieuws/immunoloog-hans-willem-snoeck-de-belgische-experts-spelen-met-vuur-b6fecc68/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free](https://www.demorgen.be/nieuws/immunoloog-hans-willem-snoeck-de-belgische-experts-spelen-met-vuur-b6fecc68/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free;); Immunoloog Hans-Willem Snoeck: 'De Belgische experts spelen met vuur'. 30/05/2020

⁸⁵ Op basis van Sciensano, geconsulteerd op 06/06/2020; **vermoedelijke** testcapaciteit omdat hierover enkel sporadisch in pers werd gerapporteerd, waarbij capaciteit aangepast wordt om hoger te zijn dan het aantal uitgevoerde tests.

Data- en onderzoeksvragen 2

- Hoe evolueerde de (Vlaamse) **testcapaciteit** voor COVID en voor serologisch onderzoek (immunitestesten) doorheen de tijd?
- Hoe evolueerde de **gevalsdefinitie** voor test? Hoe is/was dat in het buitenland?
- Hoeveel serologische testen voor antistoffen? In welke mate en hoe lang zorgt de aanwezigheid van antistoffen voor **immunitet**? Hoe lang blijven antistoffen in het bloed?
- Kan er, op basis van de huidige kennis, een inschatting gemaakt worden van het verloop van de **werkelijke hoeveelheid besmettingen** sinds het begin van het jaar?
- (Hoeveel van de **negatieve** tests bleek nadien toch positief, bv. via immuniteitsonderzoek?) Door wie gevraagd?
- Waar en wanneer worden **temperatuurmetingen** gebruikt? Welk aandeel van de werkgevers gebruiken ze? Welk aandeel van publieke voorzieningen gebruikt ze? Wat kunnen we leren uit andere landen?
- Wat met **corona-paspoorten**?
- Hoe gericht wordt er getest?
- Wordt er bij bepaalde beroepen met een groot risico op besmetting en op overdracht (bv. leraars, zorgverleners, artsen in rusthuizen, huisartsen) **periodiek getest** ook zonder symptomen? Hoe doen andere landen dat?
- **Hoeveel tijd** verloopt er tussen de start van de symptomen en het testen?
- Hoeveel testen gebeuren er na symptomen en hoeveel na contact met een (mogelijk) besmet persoon?
- Is er een patroon merkbaar bij de mensen die nu positief testen? Waar zijn ze besmet geraakt? Welk percentage van hen is gevonden via het werk van de contact tracers?

Manuele tracing gaat van 1200 aangekondigde tracers naar 100 actieve tracers

Het aantal benodigde tracers is afhankelijk van het aantal te behandelen cases, de mate waarin cases contact kunnen hebben (bv. meer potentiële contacten in een versoepelde lockdown) en de mate waarin de manuele tracing met digitale tracing wordt ondersteund. Sommige inschattingen spreken over 15 werkdagen per case om te tracen. Dat zou bij 78 besmettingen in Vlaanderen per dag (stand 11/6) **werk voor 1.170 tracers** impliceren⁸⁶.

Vlaanderen heeft de aanvankelijke **tracingplannen bijgesteld**. Vlaanderen kreeg op 20 april samen met de andere deelstaten de opdracht om **manuele contact tracing** te organiseren van personen die mogelijk COVID-19-positief zijn. Hiervoor zouden **1.200** personen nodig zijn: 900 die zouden werken vanuit callcenters en 300 op het terrein⁸⁷. Vlaanderen sloot hiervoor een overeenkomst met een callcentrum, een verbond van mutualiteiten en een consultant om deze op 11/5 operationeel te hebben. Later werd de behoefte aan 1200 tracers bijgesteld naar 730, dan naar 450⁸⁸. Momenteel zouden er daarvan slechts een **honderdtal** contact tracers actief zijn,

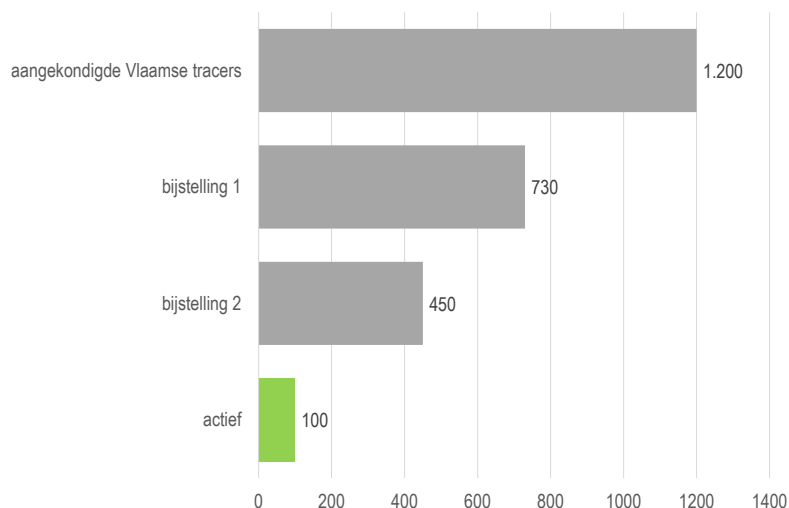
⁸⁶ 250 nieuwe gevallen op 25/05/2020 (sciensano). Waarbij 15 dagen best op één dag, eerder dan verschillende dagen voor één contact. Pueyo T. (28/4/2020). Coronavirus: How to Do Testing and Contact Tracing - Part 3 of Coronavirus: Learning How to Dance. <https://medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-how-to-do-testing-and-contact-tracing-bde85b64072e>

⁸⁷ De Morgen (29/4/2020). Vlaanderen wil medewerkers van callcenters omscholen tot coronaspeurders. <https://www.demorgen.be/nieuws/vlaanderen-wil-medewerkers-van-callcenters-omscholen-tot-coronaspeurders~bb98d518/>; Agentschap Zorg en Gezondheid (21/4/2020). Vlaanderen bereidt contact tracing binnen exitstrategie voor. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/vlaanderen-bereidt-contact-tracing-binnen-exitstrategie-voor>

⁸⁸ Knack (18/5/2020). Trends blijven in dalende lijn. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/trends-blijven-in-dalende-lijn/article-belga-1600513.html>; De Standaard (26/5/2020). Contactonderzoek raakt maar niet gestroomlijnd. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200525_04971272

de rest staat standby⁸⁹. De hiervoor gereserveerde 100 mio € zou daarom ook niet volledig nodig zijn⁹⁰.

Figuur 23: Van de aangekondigde 1.200 tracers zouden er maar 100 actief zijn



Er zou op dit moment **te weinig werk** zijn voor de contact tracers. Daar worden verschillende mogelijke redenen voor aangehaald:

- Het **aantal besmettingen** is fors gedaald.
- **Slechts een fractie** van de personen met een **diagnose werd gecontacteerd** door een tracer. Beperkte enquêteresultaten uit de Grote Corona-enquête geven aan dat 8 op 38 personen met een corona-diagnose gecontacteerd werden door een tracer (21%)⁹¹.
- Het **contactonderzoek duurt maar kort**: Nu zou een contactonderzoeksgesprek met een betrokkene maar een uur duren⁹².
- **Besmette personen geven weinig contacten door**: Blijkbaar zou een besmet persoon aanvankelijk gemiddeld maar één of geen risicocontact signaleren en eind mei drie risicocontacten⁹³, omdat er schroom zou zijn om bekenden in 2 weken quarantaine te plaatsen. Men hoopt dat meer testing voor risicocontacten het aantal meldingen zou doen verhogen om zo tracing succesvoller te maken⁹⁴.
- **Niet alle doorgegeven contacten zouden gecontacteerd worden**. Anekdotische informatie hierrond moet evenwel nog geverifieerd worden.

Er zijn indicaties dat tracing **relatief traag** gebeurt. Het duurde volgens beperkte enquêteresultaten uit de Grote Corona-enquête 2 tot 10 dagen (mediaan: 3) eer een besmet

⁸⁹ Knack, (28/5/2020). Contact tracing: aantal oproepen gehalveerd. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/contact-tracing-aantal-oproepen-gehalveerd/article-news-1603919.html> ; bij agentschap Zorg en Gezondheid

⁹⁰ De Standaard (3/6/2020). Tracing, de zwakke schakel in het exitplan. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200603_04980282

⁹¹ Enquête 27/5, Initiatief van UAntwerpen, in samenwerking met UHasselt en KU Leuven, Beschikbaar op <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>, geconsulteerd op 4/6/2020

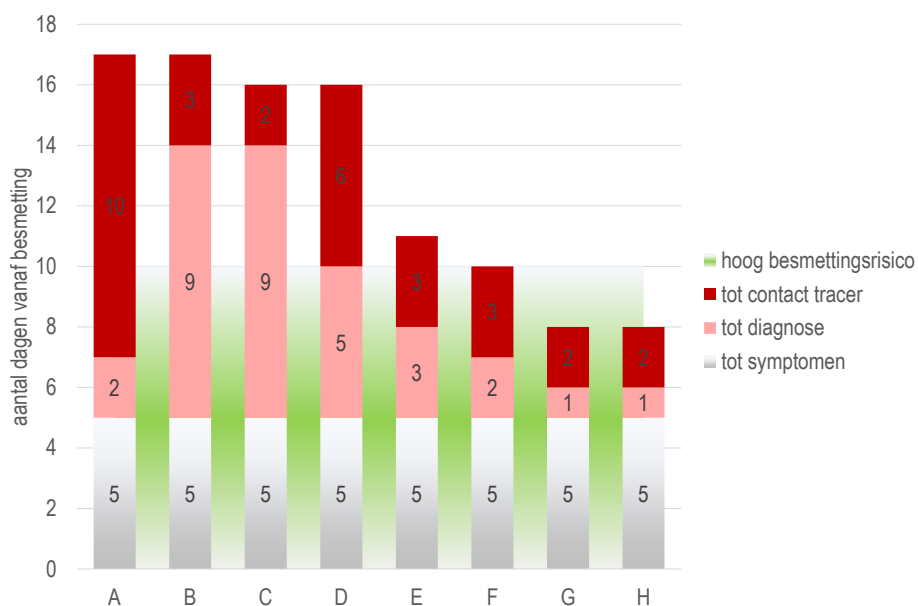
⁹² Knack (18/5/2020). Trends blijven in dalende lijn. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/trends-blijven-in-dalende-lijn/article-belga-1600513.html>

⁹³ De Standaard (3/6/2020). Tracing, de zwakke schakel in het exitplan. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200603_04980282

⁹⁴ Knack (18/5/2020). Trends blijven in dalende lijn. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/trends-blijven-in-dalende-lijn/article-belga-1600513.html>

persoon gecontacteerd werd na de diagnose⁹⁵ en 3 tot 12 (gemiddeld 8) dagen na de start van de symptomen (Figuur 24). Uitgaande van gemiddeld 5 dagen tussen de infectie en de start van de symptomen, bereikten de tracers de gevallen dus pas 8 tot 17 dagen na infectie. Het merendeel van de besmettingen gebeurt evenwel in de eerste 10 dagen na de besmetting, met het hoogtepunt op 5 dagen (Figuur 24). Het is onduidelijk in welke mate deze beperkte data representatief zijn voor de gehele tracingprestaties van Vlaanderen.

Figuur 24: Data voor 8 gevallen wijzen op contact met tracer gem. 8d na start symptomen⁹⁶



Data- en onderzoeksvragen 3

- *Zijn er tracingverslagen?*
- *Wordt tracing gericht naar zones waar er nu verhoogd incidentie van griepklachten zijn?*
- *Hoeveel tracers waren er wanneer werkzaam?*
- *Hoeveel dossiers werden getraceed sedert de start van de epidemie?*
- *Hoeveel dagen na de start van de symptomen konden tracers de patiënt contacteren? Hoeveel dagen na diagnose konden tracers de patiënt contacteren?*
- *Hoeveel dagen duurde een gemiddeld contactonderzoek? Wat hebben ze gedaan? Wat is verhouding tussen telefonische contacten en het 'veldwerk'? Hoeveel ervaring bouwden ze op?*
- *Werden alle doorgegeven contacten ook effectief gecontacteerd of gepoogd te contacteren? Welk aandeel van de contacten van besmette personen konden de tracers traceren? Hoe lang duurde dat?*
- *Hoe zullen tracers werken bij verdergaande versoepelingen waarbij manuele tracing moeilijker wordt (bv. evenement met 200 niet-geregistreerde toeschouwers, café- of restaurantbezoek zonder registratie of reservatie)?*
- *Hoeveel tests werden gedaan na contact met een tracer?*

⁹⁵ De Grote Corona-enquête (27/5). Initiatief van UAntwerpen, in samenwerking met UHasselt en KU Leuven. <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>

⁹⁶ 8 gevallen uit de Grote Corona-enquête (27/5/2020). Initiatief van UAntwerpen, in samenwerking met UHasselt en KU Leuven. <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>, geconsulteerd op 4/6/2020, gecombineerd met data uit Pueyo over besmettingsrisico dat hoog is 5 dagen na besmetting, Chart 15a, Beschikbaar op <https://www.lesswrong.com/posts/7KyfKDfJDoCCmbj7G/pueyo-how-to-do-testing-and-contact-tracing-summary>, uitgaande van 5 dagen tussen infectie en start van symptomen (niet getoond in de enquêteresultaten)

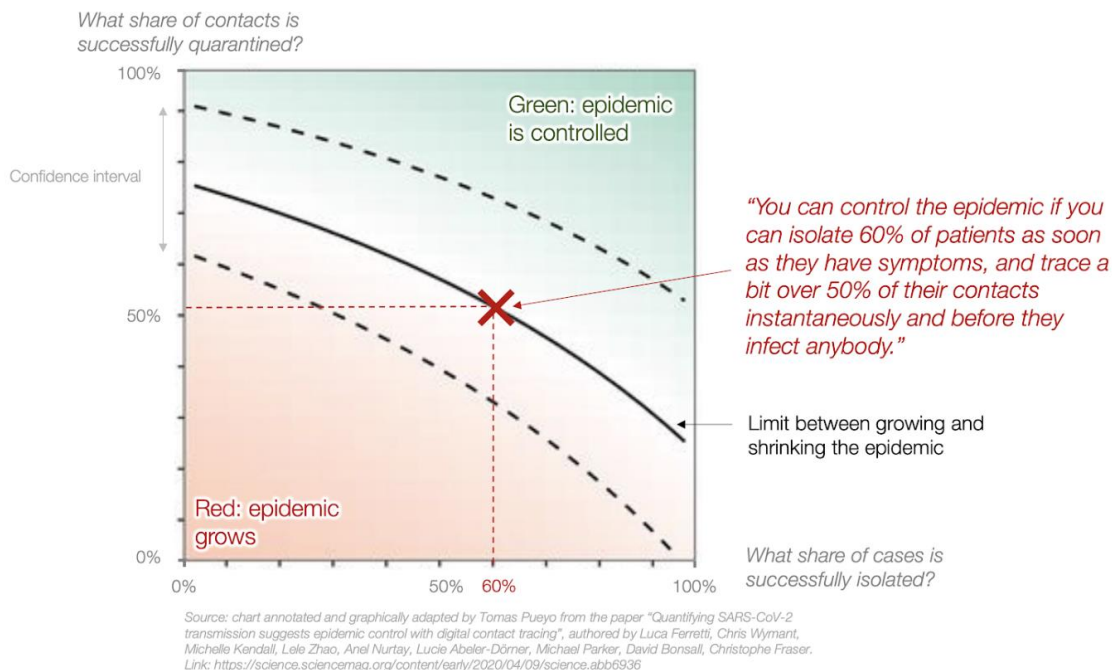
- Hoe verloopt de **informatiedoorstroming**?
- Hoeveel tracers moeten standby blijven voor een **eventuele tweede golf**?
- Welke **ervaringen uit andere landen** kunnen zinvol zijn voor Vlaanderen? Hoeveel tracers hebben andere landen in verhouding met het aantal besmettingen en rekening houdend met eventuele digitale tracingmogelijkheden?

Dan toch een digitale trackingapp over enkele weken?

Op 25 mei 2020 raakte bekend dat er in België over enkele weken (begin juni?) (toch) een **trackingapp** voor het coronavirus zou komen. Er zou al 1 miljoen euro uitgegeven zijn aan externe consultants die begeleiden bij de ontwikkeling van de technologie. Het wettelijk kader, onder meer over de privacy, zou 'straks' klaar zijn. Dit zou een alternatief vormen voor het manueel contactonderzoek, dat naar verluidt niet vlot verliep omdat de callcenters maar 60 procent van de doelgroep konden bereiken en omdat de bereikte mensen te weinig informatie konden bezorgen⁹⁷ (cf. supra). Een voldoende succesvolle isolatie en quarantaine zijn immers essentieel in het beheersen van de epidemie (Figuur 25)⁹⁸.

Volgens recente berichten zou Vlaanderen een bestek voor een coronatracingapp aan het uitschrijven zijn en een samenwerkingsakkoord met andere regio's zou in de stijgers staan⁹⁹.

Figuur 25: Voldoende succesvolle isolatie en quarantaine essentieel in beheersen corona



Data- en onderzoeksvragen 4

- Wat is de stand van zaken inzake digitale tracing?

⁹⁷ Techpulse (22/5/2020). Philippe De Backer (Open Vld) belooft 'binnen enkele weken' toch corona-app

<https://business.techpulse.be/nieuws/262922/philippe-de-backer-er-komt-binnen-enkele-weken-corona-app/>

⁹⁸ Pueyo T. (28/4/2020). Coronavirus: How to Do Testing and Contact Tracing - Part 3 of Coronavirus: Learning How to Dance. <https://medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-how-to-do-testing-and-contact-tracing-bde85b64072e>

⁹⁹ De Tijd, Vlaanderen zet door met corona-app, 17/06/2020, <https://www.tijd.be/dossiers/coronavirus/vlaanderen-zet-door-met-corona-app/10233913>.

- Welk juridisch kader wordt gehanteerd?
- Wat zou de app precies doen en kunnen?
- Welk aandeel van de bevolking zou de app bereiken? Wat zijn ervaringen elders?

Opvolging en begeleiding quarantaine lijkt beperkt

Diverse **instellingen** voorzagen quarantaine-afdelingen voor besmette personen, zoals bv. de cohortezorg. Voor personen in **gezinnen** wordt gerekend op (veelal 2 weken) thuisquarantaine, waarbij het eigen netwerk van de patiënt in levensonderhoud voorziet. Er zijn in België geen speciale publieke quarantainevoorzieningen zoals in enkele andere landen¹⁰⁰. Het is ook onduidelijk in welke mate de quarantaine in de praktijk wordt opgevolgd. Er ontstonden wel heel wat initiatieven om mensen in quarantaine en/of risicopatiënten die preventief in quarantaine gaan, te voorzien van boodschappen, e.d.

Er lijkt weinig zicht op het aantal mensen dat in thuisquarantaine geweest is of nog is.

Ook andere indicatoren kunnen virus helpen opvolgen

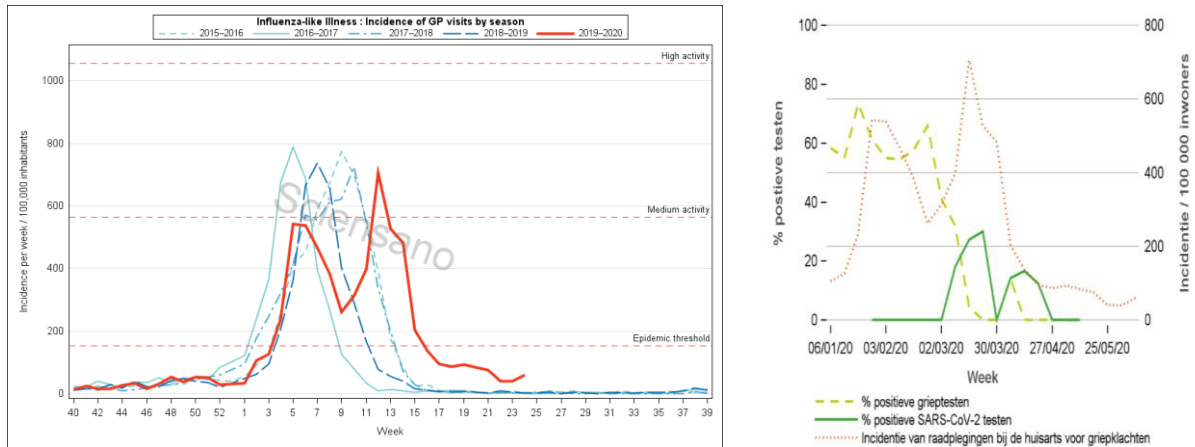
Er worden verschillende andere indicatoren gebruikt (of kunnen gebruikt worden) om de evolutie van de epidemie en de impact van de maatregelen op te volgen, zoals

- de **ziekenhuisopnames** (deel B.5),
- het **surveillancenetwerk van huisartsen** over de melding van griepachtige klachten: De melding van griepachtige symptomen bij huisartsen wordt ook door sciensano opgevolgd en toont de 'coronaknik' rond week 10/11 (Figuur 26). Deze melding gebeurt door het netwerk van Huisartsenpeilpraktijken dat bestaat uit ongeveer 120 huisartsenpraktijken in heel België. Het biedt ook regionale informatie (Figuur 27). Het laatste rapport toont bv. dat de melding van griepklachten recent licht stijgt, en dat zou vooral in Vlaanderen zijn.
- de data rond **absenteïsme** bij ambtenaren (deel 9.4),
- de opsporing van RNA-sporen van het virus in **afvalwater** (deel 23.4)
- de index van de mobiliteit (of het **verplaatsingsgedrag**) op basis van telecomdata¹⁰¹ (deel 22.2), ...

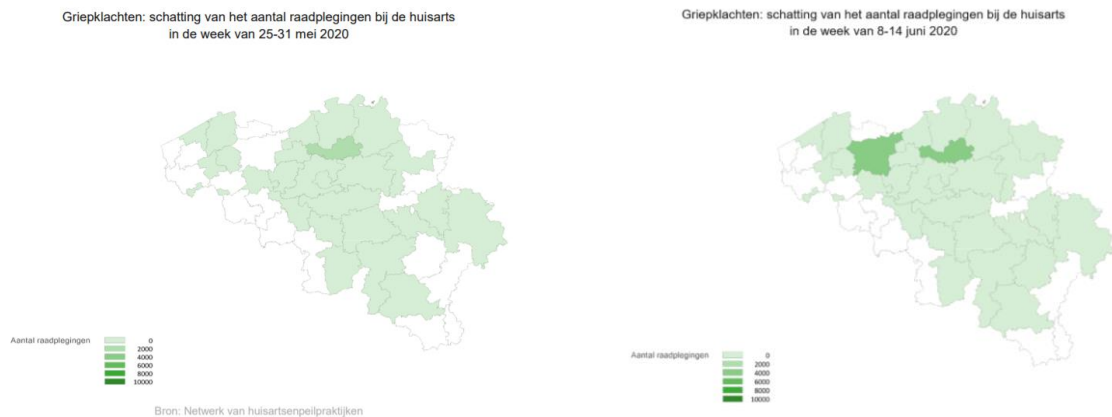
¹⁰⁰ WHO, How do measures for isolation, quarantine, and contact tracing differ among countries? 19/5/2020. Beschikbaar op <https://analysis.covid19healthsystem.org/index.php/2020/05/19/how-do-measures-for-isolation-quarantine-and-contact-tracing-differ-among-countries/>, geconsulteerd op 5/6/2020

¹⁰¹ De Tijd (23/3/2020). Belgische ondernemers vechten met data tegen corona. <https://www.tijd.be/tech-media/technologie/belgische-ondernemers-vechten-met-data-tegen-corona/10216222.html>: De telecomoperatoren "Proximus, Telenet en Orange Belgium leveren data over het verplaatsingsgedrag van hun klanten. Dat kan via de antennes waar onze smartphones nu en dan contact mee maken. Die data zijn geanonimiseerd en gebundeld op populatieniveau".

Figuur 26: Monitoring van griepachtige symptomen bij huisartsen toont een coronaknik¹⁰²



Figuur 27: Huisartsen volgen griepachtige klachten op¹⁰³



Data- en onderzoeksvragen 5

- Hoeveel mensen zijn er in **thuisquarantaine** geweest? Of zijn nu nog in thuisquarantaine? Hoeveel daarvan hadden een positieve coronatest? Hoeveel deden dit na een contact met een besmet persoon? Hoeveel deden dat op basis van symptomen?
- **Hoelang** hebben zij deze quarantaine aangehouden? Hoe goed werd de quarantaine nageleefd? Hoe evolueert de naleving van de thuisquarantaine?
- Werd deze quarantaine opgevolgd?
- Hoeveel gezinsleden van personen in thuisquarantaine raakten tijdens die quarantaine besmet?
- Waren er voldoende voorzieningen om gezinsleden die risicopatiënten zijn, te beschermen van thuisquarantaine?

¹⁰² Sciensano, Wekelijkse incidentie van raadplegingen voor griepale syndromen (raadplegingen/100.000 inwoners). Beschikbaar op <https://www.sciensano.be/nl/file/iliweeklycurbe1png-18>; links: <https://epidemiowiv-isp.be/ID/diseases/Pages/Influenza.aspx>. Rechts: geconsulteerd op 21/6/2020; epidemiologisch bulletin 19/06/2020: https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200619%20-%20NL.pdf

¹⁰³ Sciensano, https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf

B.4. Besmettingspreventie

Aangezien besmetting (veelal) gebeurt op een beperkte afstand, in afgesloten en drukke omgevingen, richten maatregelen om besmettingen te voorkomen zich erop om deze situaties en zeker combinaties van deze situaties te vermijden (Figuur 28).

Figuur 28: Preventiemaatregelen werken op diverse factoren besmettingskans

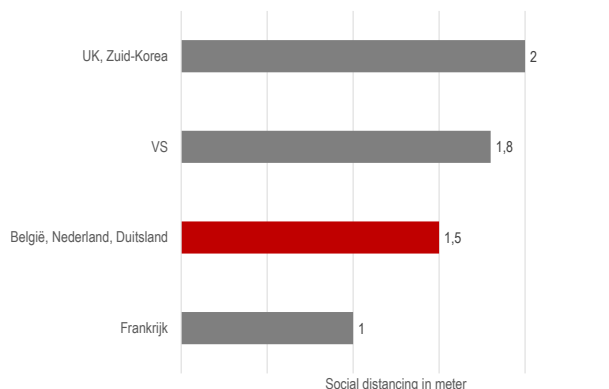
Besmettingskans stijgt bij...	Voorbeelden van preventiemaatregelen
Verspreiding van druppels	<ul style="list-style-type: none"> Beschermingsmaatregelen: mondkmaskers, schermen, ...
Beperkte afstand	<ul style="list-style-type: none"> Social distancing: 1,5m
Drukke	<ul style="list-style-type: none"> Beperking van drukte, verbieden van bepaalde activiteiten die drukte veroorzaken
Afgesloten ruimtes	<ul style="list-style-type: none"> Activiteiten buitenshuis organiseren Sommige binnenshuis activiteiten verbieden Ventilatie
Besmette oppervlakten	<ul style="list-style-type: none"> Reinigen Handen wassen

Social distancing: Hou afstand



De zogenaamde 'social distancing' of 'anderhalvemeteren' verwijst naar de aanbeveling om minstens 1,5 m afstand te bewaren om de kans op besmetting te verminderen. Andere landen hanteren andere maten: bv. 6 feet in VS (Figuur 29).

Figuur 29: Niet iedereen 'anderhalvemeter'

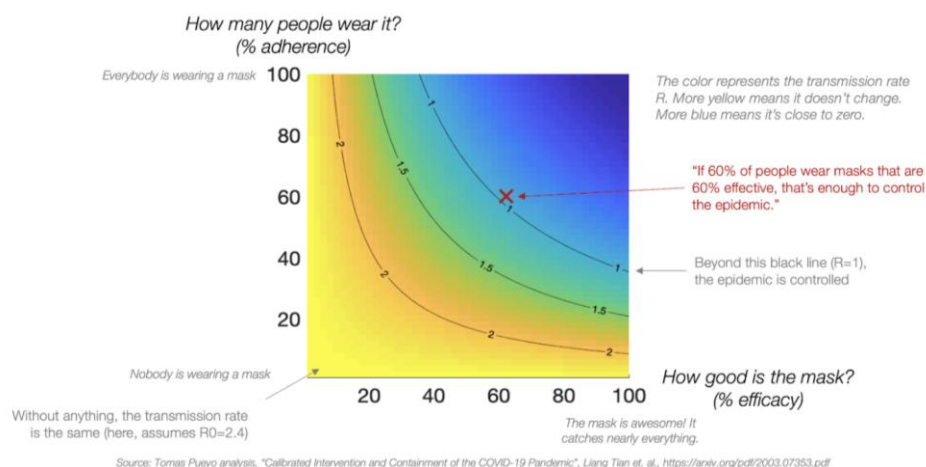


Beschermingsmiddelen: o.a. mondkmaskers waren onvoldoende voorradig

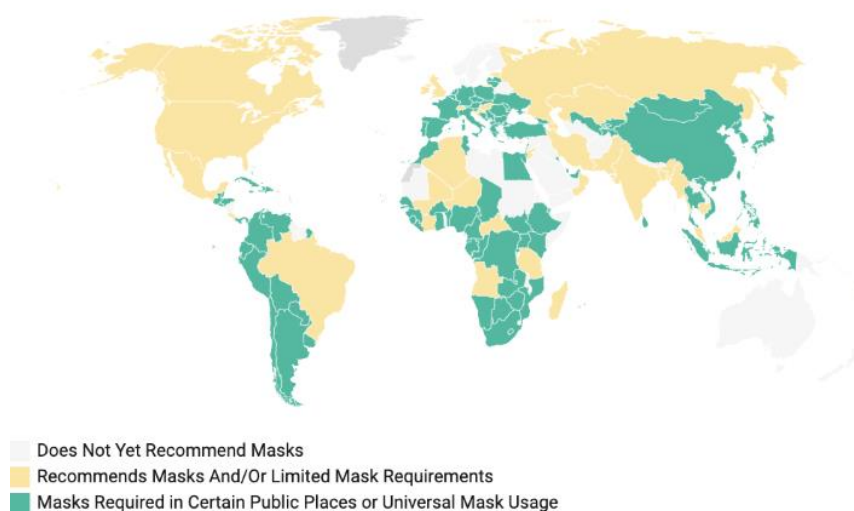
Mondmaskers en andere beschermingsmiddelen kunnen het virus helpen beheersen. Veel hangt dan af van het aandeel van de bevolking dat een masker draagt en de mate waarin het masker besmetting voorkomt (Figuur 30). Ook het **afschermen van de mond bij het hoesten of niezen** met de hand of arm kan de verspreiding van het virus verminderen. **Oogbescherming** (veiligheidsbril, gelaatsmaskers, ...) wordt gedragen om besmetting via de ogen te vermijden¹⁰⁴. Daarnaast kunnen ook andere maatregelen, zoals schermen, helpen om besmetting te voorkomen.

¹⁰⁴ Prevent (27/3/2020). De strijd tegen het coronavirus in Europa: verschillende manieren van aanpak. <https://prevent.be/kennisbank/de-strijd-tegen-het-coronavirus-in-europa-verschillende-manieren-van-aanpak>

Figuur 30: Mondmaskers bestrijden epidemie beter bij groter gebruik en betere werking¹⁰⁵



Figuur 31: Mondmaskerverplichtingen zijn wijd verspreid over de wereld¹⁰⁶



Vanaf het begin van de crisis speelde het **tekort aan beschermingsmiddelen** (o.a. mondmaskers) de aanpak van de coronacrisis in België parten. Federale noodstocks aan maskers waren vernietigd. Er was sprake van tekorten in ziekenhuizen, verzorgingstehuizen, bij huisartsen, maar ook elders waren er bv. onvoldoende mondmaskers. Hoewel de aanpak van mogelijke tekorten aan mondmaskers al half februari door de RAG werd aanbevolen, duurde het lang vooraleer dat advies gevolgd werd/kon worden¹⁰⁷. De 15 mio gratis stoffen mondmaskers voor alle Belgen, die 24/4 werden aangekondigd, werden door Defensie besteld en zouden vanaf 15/6 verdeeld worden¹⁰⁸. De afgelopen weken en maanden hebben ook steden en gemeenten, diverse organisaties en werkgevers, etc. mondmaskers verdeeld.

¹⁰⁵ Tomas Pueyo (23/4/2020). Coronavirus: The Basic Dance Steps Everybody Can Follow - Part 2 of Coronavirus: Learning How to Dance. <https://medium.com/@tomaspuoyo/coronavirus-the-basic-dance-steps-everybody-can-follow-b3d216daa343>

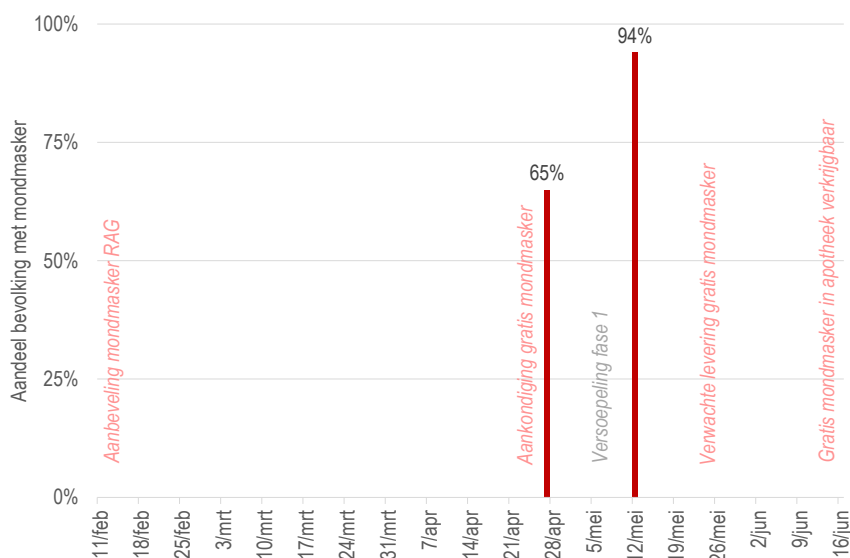
¹⁰⁶ <https://masks4all.co/#quote>, geconsulteerd op 4/6/2020.

¹⁰⁷ Sciensano. Risk Assessment Group. https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/20200212_PRA-nCoV_update.pdf

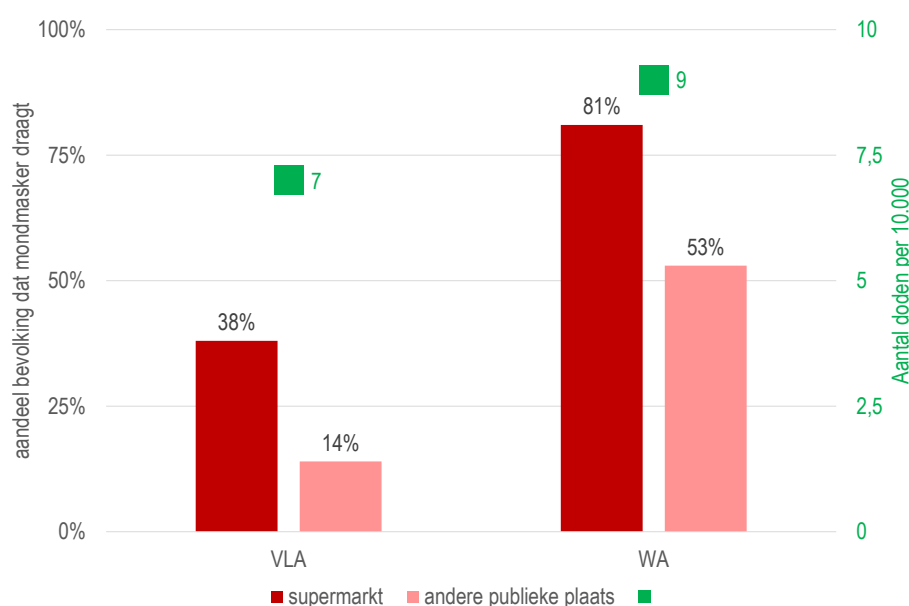
¹⁰⁸ De Standaard (8/6/2020). Beter laat dan nooit: gratis mondmasker vanaf 15 juni. Defensie start vandaag met de verdeling van de veelbesproken stoffen mond-maskers die België bestelde. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200607_04984258

De **mondmaskers** raakten de afgelopen weken dan ook **sterk verspreid**. 94% van de gezinnen beschikt nu over een mondmasker (12/5/2020). Op 27/4 was dat maar 65%¹⁰⁹. In Vlaanderen worden opvallend **minder mondmaskers gedragen dan in Wallonië**, dat relatief zwaarder door het virus getroffen werd (Figuur 33). Het is onduidelijk wat dit gedragsverschil verklaart.

Figuur 32: Levering gratis mondmaskers liep vertraging op¹¹⁰



Figuur 33: In het zwaarder getroffen Wallonië worden meer mondmaskers gedragen¹¹¹



¹⁰⁹ UA Antwerpen, U Hasselt, KU Leuven (2020). De Grote Corona-studie. <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>

¹¹⁰ De Standaard (8/6/2020). Beter laat dan nooit: gratis mondmasker vanaf 15 juni. Defensie start vandaag met de verdeling van de veelbesproken stoffen mond-maskers die België bestelde. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200607_04984258; UA Antwerpen, U Hasselt, KU Leuven (2020). De Grote Corona-studie. <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>

¹¹¹ Het Nieuwsblad (8/6/2020). verwijzend naar onderzoek van Test Aankoop. Dubbel zoveel Walen als Vlamingen dragen mondmasker https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200608_04984547
Data over doden op basis van data sciensano tot 3/6/2020. Gerelateerd tot bevolking Statbel, stand van zaken op 1/1/2020.

Mondmaskeraanbevelingen of richtlijnen omtrent andere beschermingsmiddelen werden **aangepast aan de beschikbaarheid** ervan en niet in functie van de noden. De verstrenging van de aanbevelingen maakt duidelijk dat er zeker in het begin van de crisis een **onderbescherming** was. Dat geldt voor de gehele bevolking maar zeker ook o.a. voor zorg- en winkelpersoneel. Naast de specifieke richtlijnen in de arbeidscontext is in België het dragen van een masker ook voor de bevolking nu in bepaalde gevallen verplicht (bv. openbaar vervoer). In sommige andere landen geldt een ruimere mondmaskerverplichting¹¹². Het is onduidelijk hoeveel mondmaskers er gedragen worden en van welke kwaliteit deze maskers zijn.

Data- en onderzoeksvragen 6

- *Welk aandeel van de bevolking draagt een mondmasker in een publieke omgeving?*
- *Hoe worden mondmaskerverplichtingen gehandhaafd en nageleefd?*
- *Wat is de kwaliteit van de mondmaskers die in de verschillende omgevingen effectief wordt gebruikt?*
- *Hoe evolueerden mondmaskeraanbevelingen en verplichtingen in de diverse contexten in België?*
- *In welke mate kan mondmaskerdracht de besmetting van het virus tegenhouden?*
- *Welke maskers beschermen in welke mate?*
- *Hoeveel mondmaskers werden verbruikt? Welke tekorten zijn er nu nog aan beschermingsmiddelen? Welke tekorten worden verwacht bij een tweede golf? Zijn er nu strategische buffers?*
- *Waarom draagt een groter percentage van de Walen een mondmasker in vergelijking met de Vlamingen? Is er een verschil in sensibiliseringsstrategie?*

Afgesloten ruimtes mijden: buitenshuis of ventilatie ...

Er zijn diverse andere maatregelen om de kans op besmetting in afgesloten ruimtes te verminderen. Dat kan door activiteiten buitenshuis te organiseren. Ook goede ventilatie is van belang om indoor besmettingsrisico's te verminderen¹¹³.

Data- en onderzoeksvragen 7

- *Hoeveel gebouwen werden aangepast om **ventilatievoorzieningen** te verbeteren? Hoe zit het in scholen, winkels, kantoren, ...? Wat betekent de coronacrisis voor kantoorindelingen en bv. landschapsbureaus?*
- *Welke activiteiten gingen **buitenshuis** door (bv. sportactiviteiten)?*

Concentratie: geen (grote) groepen

Omdat grote groepen en concentratie van mensen het besmettingsrisico vergroot, bevatten coronamaatregelen o.a. samscholingsverboden, verboden voor grote evenementen, feesten, e.d., beperkingen op het gezelschap waarmee men eet, etc.

Besmette oppervlakten: handen wassen en ontsmetten

Omdat het virus ook via besmette oppervlakten zich kan verspreiden en gevoelig is voor zeep en bepaalde andere reinigingsproducten, wordt aangeraden oppervlakten te reinigen (bv. poetsinstructies) en om een goede handhygiëne te verzorgen.

¹¹² Overzicht van mondmaskerverplichtingen is te vinden op <https://masks4all.co/#quote>, geconsulteerd op 4/6/2020.

¹¹³ Sciensano (15/5/2020). Factsheet Covid-19. https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_fact_sheet_ENG.pdf

B.5. Van sensibilisering tot verplichte lockdown

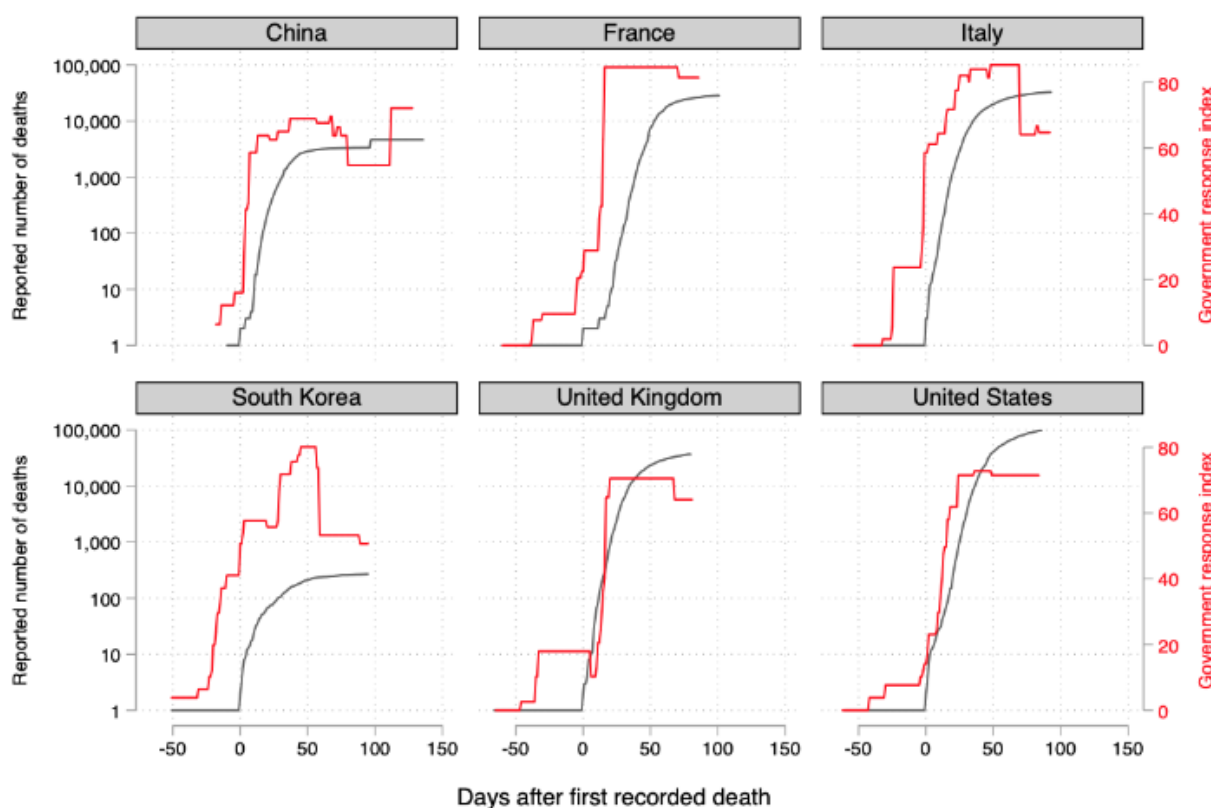


Overheden hanteren verschillende instrumenten om de naleving van instructies rond besmettingspreventie af te dwingen, gaande van sensibilisering en richtlijnen tot strikte verbodsbepalingen en lockdown.

Timing en stringentie van maatregelen verschillen tussen landen

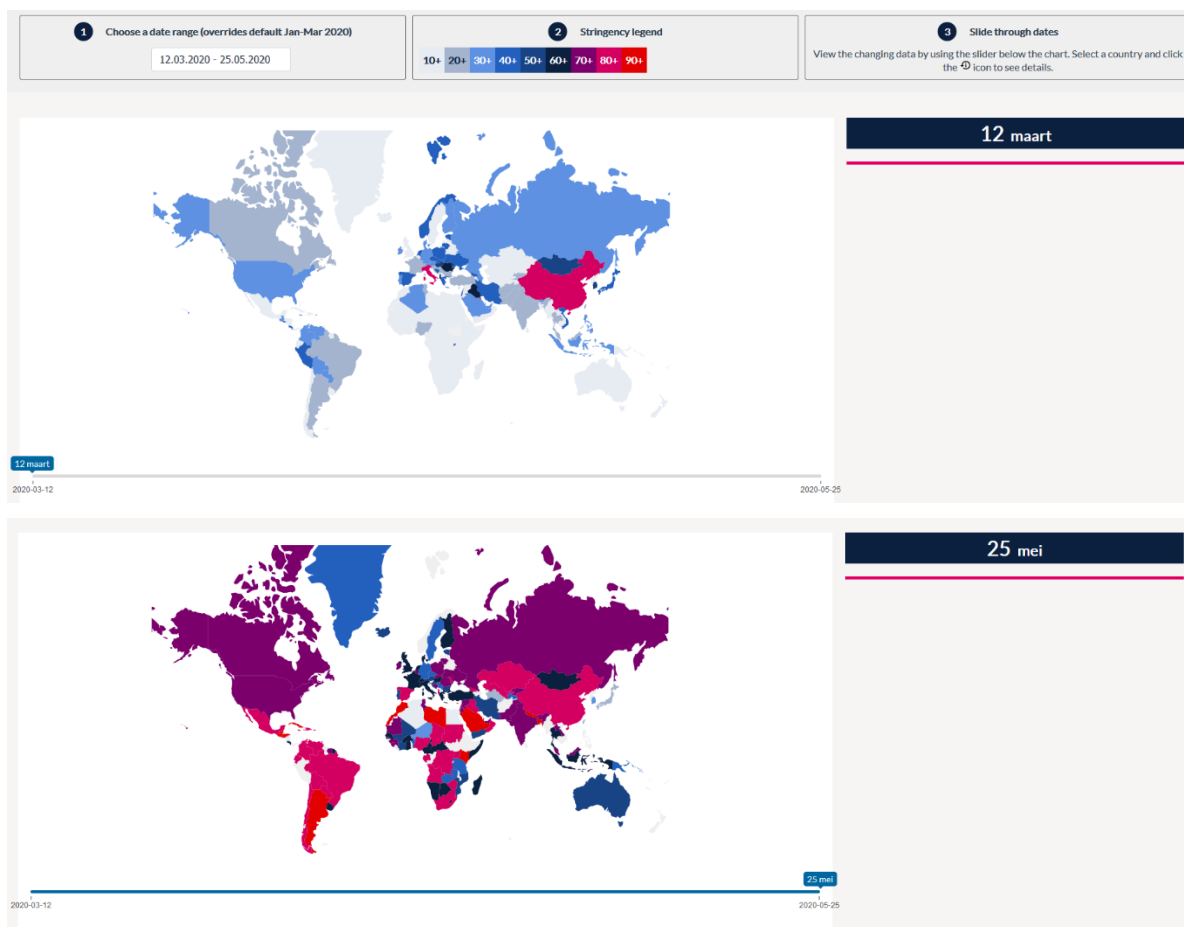
De timing en de strengheid van de coronamaatregelen verschillen tussen landen. Die **timing** hangt samen met hoe het virus zich wereldwijd verspreid heeft (Figuur 35). Maar ook verschilt de timing gelang overheden sneller of trager reageren. Sommige landen reageerden al voor de eerste doden, anderen niet (Figuur 34). In België viel de eerste COVID-dode op 11 maart en gingen forse maatregelen in op 14 maart¹¹⁴. Zuid-Korea kon bijvoorbeeld door een vroege en forse reactie het aantal doden en de duur van forse maatregelen beperken (Figuur 34).

Figuur 34: Niet alle landen reageren even snel en stringent¹¹⁵



¹¹⁴ <https://www.info-coronavirus.be/nl/news/>. Bericht 11/3/2020. Eerste Belg overleden aan gevolgen coronavirus.
¹¹⁵ grijs: doden; rood: overheidsreactie; Universiteit Oxford - BSG (mei 2020). Variation in government responses to COVID-19. <https://www.bsg.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-05/BSG-WP-2020-032-v6.0.pdf>

Figuur 35: (Stringente) corona(maatregelen) 'veroveren' de wereld in het voorjaar van 2020¹¹⁶



Veel informatie- en communicatie-inspanningen; naleving verschilt

Talrijke initiatieven werden genomen om de bevolking te informeren over het virus, de beschermingsmaatregelen, e.d. Aanvankelijk (begin maart) voelde 38% van de Belgen zich te weinig geïnformeerd over het virus (overdracht, sterftegraad, incubatieperiode, ...), 63% vond de berichtgeving in de media te alarmerend. 47% vond de overheidscommunicatie voldoende; 32% vond die te geruststellend¹¹⁷. Later noemde slechts 10% tot 20% zich onvoldoende geïnformeerd. Op dit moment zou 30% resp. 50% zich onvoldoende geïnformeerd voelen over de versoepelingen en reisaanbevelingen. Lager opgeleiden en jongeren voelen zich minder geïnformeerd dan anderen¹¹⁸. Jongeren zouden ook de coronarichtlijnen minder nauwgezet opvolgen.

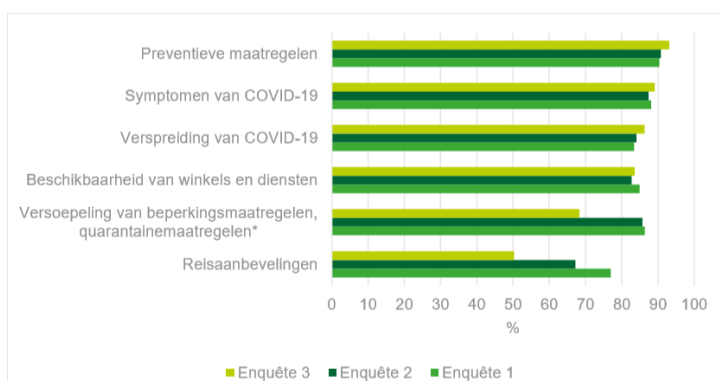
¹¹⁶ Universiteit Oxford (geconsulteerd op 25/05/2020). <https://covidtracker.bsg.ox.ac.uk/>

¹¹⁷ Test Aankoop (11/3/2020). Enquête tussen 5 en 9 maart 2020 bij 1000 Belgen. <https://www.test-aankoop.be/action/pers%20informatie/persberichten/2020/coronavirus-11032020>

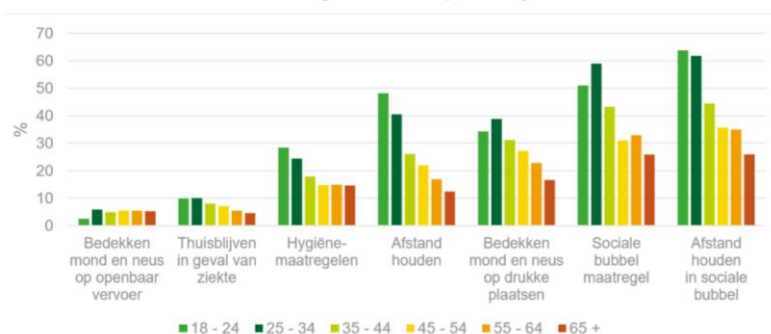
¹¹⁸ Sciensano, epidemiologisch bulletin, 19/6/2020.

Figuur 36: Over versoepelingen/reisaanbevelingen voelen Belgen zich minder geïnformeerd¹¹⁹

Percentage van personen dat aangeeft voldoende op de hoogte te zijn gesteld van COVID-19 en de geldende maatregelen, COVID-19-gezondheidsenquêtes, België, 2020

**Figuur 37: Vooral jongeren leven richtlijnen minder strikt na¹²⁰**

Percentage van personen dat rapporteert de maatregelen niet strikt op te volgen, volgens leeftijd, derde COVID-19-gezondheidsenquête, België, 2020



Lockdown: 'Blijf in uw kot' werd ingevoerd, verlengd en geleidelijk afgebouwd

Op 14 maart 2020 werden de 'lockdown'-maatregelen ingevoerd, die op 18 maart nog verstrengden. Ze bestonden o.a. uit een set verboden. Aanvankelijk werd aangekondigd dat die zouden gelden tot 3 april, resp. 5 april.

Op 24 april werd beslist over een geleidelijke afbouw van de coronamaatregelen in fases vanaf 4 mei (Figuur 38). Over fase 3 met o.a. de opening van horeca, evenementen, fitnesscentra, e.d., werd op 3 juni beslist.

De versoepelingsfasen gingen uiteindelijk in als volgt:

- Fase 1: 4/5
- Fase 1b: 11/5
- Fase 2: 18/5
- Fase 3: 8/6

Die fase-overgangen lijken niet echt tot gedragsschokken te leiden, omdat stormlopen op winkels, de kust, ... bv. grotendeels uitbleven; mensen passen hun gedrag blijkbaar geleidelijk aan¹²¹.

¹¹⁹ Sciensano, epidemiologisch bulletin 19/6/2020. De eerste enquête stond online tussen 2 en 9 april, de tweede tussen 16 en 23 april en de derde tussen 28 mei en 4 juni.

¹²⁰ Enquête 28/5-4/6; Sciensano, epidemiologisch bulletin 19/6/2020.

¹²¹ Bv. Persconferentie: sciensano, 29/5/2020

Figuur 38: De coronamaatregelen worden in fases afgebouwd¹²²

12/3	<p>Beslissing omtrent 'lockdown' van 14/3 tot 3/4/2020.</p> <p>Wat de scholen betreft: Wat de scholen betreft, worden de lessen opgeschort. Er zal kinderopvang worden georganiseerd, zeker voor de kinderen van medisch en gezondheids personeel en gezagsafdelingen (openbare veiligheid). Kinderen voor wie er geen andere opvangoplossing is dan het inschakelen van ouders, zullen ook terecht kunnen in de scholen. De crèches blijven open. Voor de universiteiten en hogescholen wordt aanbevolen om modules voor afstandsonderwijs te ontwikkelen. Deze scholen worden dus niet gesloten, maar worden aangemoedigd om te zorgen voor alternatieven voor de traditionele cursussen in collegezalen of in besloten ruimtes Wat de handelszaken en de zogenaamde recreatieve activiteiten (sport, cultuur, folklore, enz.) betreft: Al deze activiteiten worden geannuleerd, ongeacht hun omvang en of ze openbaar of privé zijn. Onder andere discotheken, cafés en restaurants blijven gesloten. Hotels blijven open, behalve hun eventuele restaurant. Thuisbezorging en drive-in zijn toegestaan. De winkels blijven de hele week open, maar niet in het weekend. Voedingszaken en apotheken blijven gewoon open, ook in het weekend. Niettemin wordt aanbevolen dat zij de hygiënemaatregelen versterken op basis van de reeds geformuleerde aanbevelingen. Wat het werk betreft: Iedereen blijft in de mate van het mogelijke aan het werk maar telewerk moet worden bevorderd en zo nodig versterkt . Wat het openbaar vervoer betreft: Het openbaar vervoer functioneert normaal, maar er wordt gevraagd om zich te beperken tot noodzakelijke verplaatsingen. Met glijdende werkuren is het mogelijk het openbaar vervoer niet te overbelasten.</p>
17/3	<p>Beslissing over verstrenging van 18/3 tot 5/4</p> <p>(1) Burgers zijn verplicht thuis te blijven om zoveel mogelijk contact buiten hun gezin te vermijden: Behalve om naar het werk te gaan Behalve voor essentiële verplaatsingen (naar de dokter, voedingswinkels, het postkantoor, de bank, de apotheek, om te tanken of om mensen in nood te helpen) Lichaamsbeweging in de buitenlucht is toegestaan en zelfs aanbevolen. Dit kan met gezinsleden die onder hetzelfde dak wonen en met een vriend. Uitstapjes met gezinsleden die onder hetzelfde dak wonen zijn toegestaan. Het is belangrijk om een redelijke afstand te bewaren. Samenscholingen zijn niet toegestaan. (2) Bedrijven zijn - ongeacht hun omvang - verplicht om telewerk te organiseren voor elke functie waar dit mogelijk is, zonder uitzondering.</p> <p>Voor degenen voor wie deze organisatie niet mogelijk is, zal de social distancing strikt worden gerespecteerd. Deze regel geldt zowel voor de uitoefening van het werk als voor het door de werkgever georganiseerde vervoer. Als het voor bedrijven onmogelijk is om aan deze verplichtingen te voldoen, moeten zij hun deuren sluiten. Indien de autoriteiten vaststellen dat de social distancing-maatregelen niet worden nageleefd, wordt de onderneming in eerste instantie een zware boete opgelegd; in geval van niet-naleving na de sanctie zal de onderneming moeten sluiten. Deze bepalingen zijn niet van toepassing op de cruciale sectoren en essentiële diensten. Die zullen er echter voor moeten zorgen dat de regels over social distancing in de mate van het mogelijke in acht worden genomen. (3) Niet-essentiële winkels en handelszaken blijven gesloten, met uitzondering van voedingswinkels, apotheken, dierenvoedingswinkels en krantenwinkels. Daarnaast zal de toegang tot supermarkten worden gereguleerd, met een beperking tot een specifiek aantal klanten (1 persoon per 10m² en een maximale aanwezigheid van 30 minuten). Cafés moeten hun terrasmeubilair verplicht binnenzetten.</p>

122

O.a. op basis van <https://www.info-coronavirus.be/nl/news/>,
https://www.belgium.be/en/news/2020/coronavirus_phase_2_maintained_transition_federal_phase_and_additional_measures

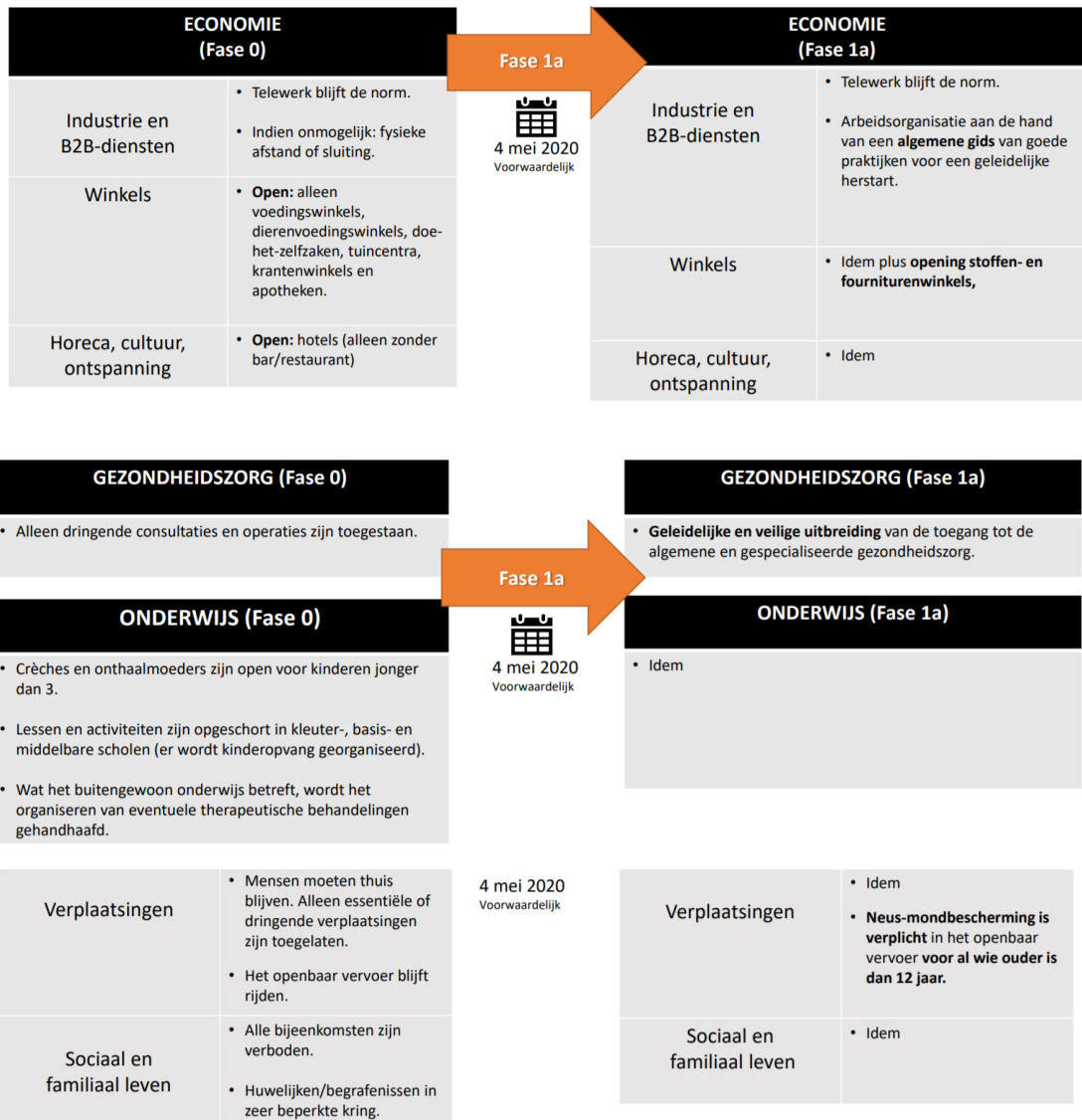
Nachtwinkels mogen tot 22 uur open blijven, met inachtneming van de instructies op het vlak van social distancing.
 Ook kappers sluiten vanaf 24 maart om middernacht tot en met 5 april.
 (4) Het openbaar vervoer moet zodanig worden georganiseerd dat social distancing kan worden gegarandeerd.
 (5) Reizen buiten België die niet als noodzakelijk worden beschouwd, worden tot en met 5 april verboden.
 (6) Markten in de open lucht worden gesloten. Voedingskramen zijn alleen toegelaten op plaatsen waar ze onmisbaar zijn.

24/4

Beslissing exitstrategie in fases

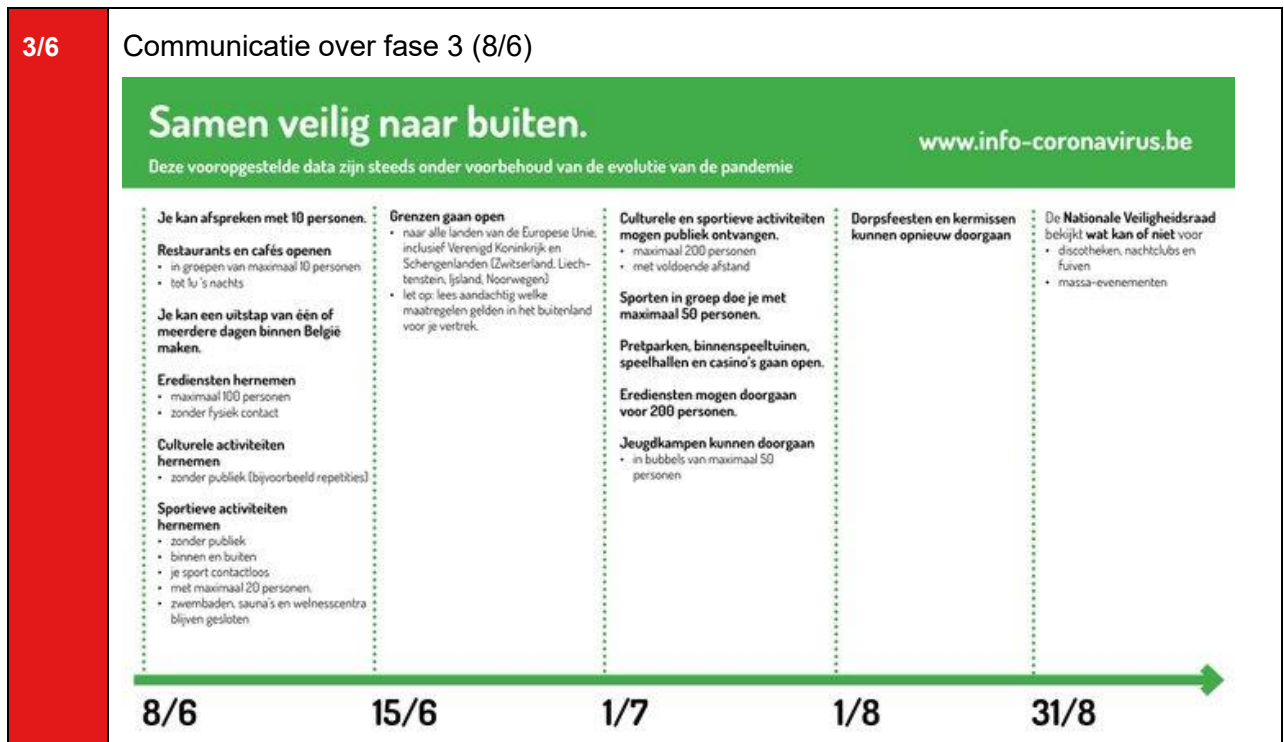
Communicatie over fase 1a (4/5)

BELGIUM'S EXIT STRATEGY



3/6

Communicatie over fase 3 (8/6)



In toekomst werken met dreigingsniveaus?

Er zou voor de toekomst gedacht of gewerkt worden aan dreigingsniveaus. Die dreigingsniveaus zouden samen gaan met een reeks maatregelen, bv. van volledige opening tot lockdown, die nationaal of lokaal zouden kunnen worden afgekondigd¹²³ afhankelijk van de epidemiologische situatie.

¹²³ De Standaard (18/6/2020). GEES werkt aan 'dreigingsniveau' voor coronavirus. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200618_04994270



Deel I: Mens: gezondheid en kwetsbaarheid

Dit deel bekijkt de impact van de coronacrisis op het menselijk kapitaal: op de mens, zijn gezondheid en zijn kwetsbaarheid. Volgende aspecten komen aan bod:

- De gezondheidseffecten van het virus (deel 1)
- De gezondheidseffecten van de maatregelen tegen het virus (deel 2)
- De demografische effecten (deel 3)
- De impact op de financiële gezondheid van de gezinnen (deel 4).

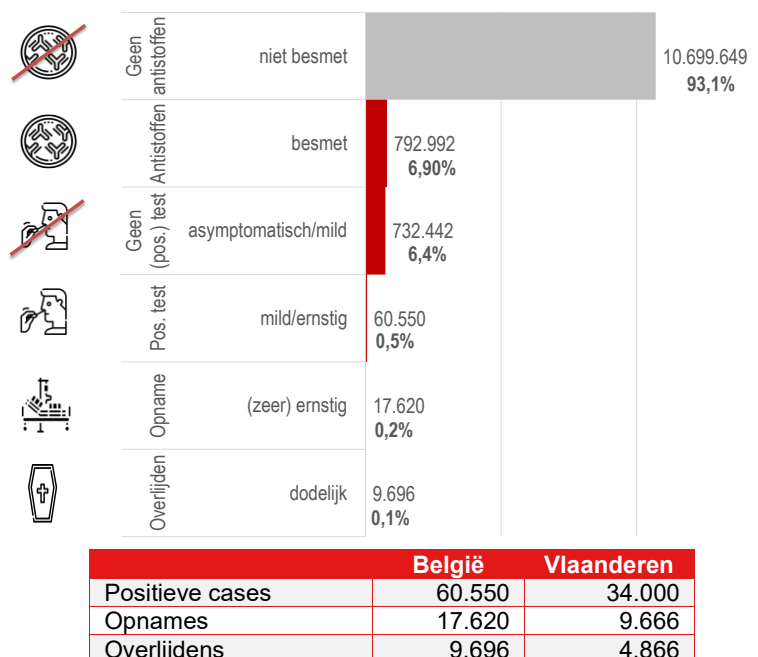
1. Gezondheidseffecten van het virus

Hieronder worden eerst algemene data gebundeld over het aantal besmettingen, opnames en overlijdens (deel 1.1). Vervolgens wordt ingezoomd op diezelfde cijfers voor de diverse bevolkingsgroepen, bv. naar geslacht, leeftijdscategorie en regio's (deel 1.2).

1.1 Besmettingen, opnames, overlijdens

Het coronavirus besmette wellicht bijna 800.000 Belgen. Bij ruim 60.000 Belgen heeft een test dat ook bevestigd. Bijna 18.000 Belgen werden met COVID-19 in het ziekenhuis opgenomen. Bijna 10.000 Belgen overleden aan het virus. Het hoogtepunt van de coronacrisis in België was in april (Figuur 40).

Figuur 39: 7% van de Belgen is besmet¹²⁴



Figuur 40: Het hoogtepunt van de crisis was in april¹²⁵

B	Maa 2020	Apr 2020	Mei 2020	Jun 2020 (20/6)	Totaal 20/6
Overlijdens	1.302	6.693	1.508	193	9.696
Opnames	6.118	9.273	1.906	323	17.620
Gevallen	16.982	33.301	8.307	1.960	60.550
Antistoffen	241.345	689.558	792.992		792.992
Testen	53.225	255.120	395.603	124.323	828.271 (1.056.075)

60.000 Belgen testten positief; wellicht ruim 800.000 besmet

Er zijn op het moment van schrijven bij ruim **60.550 Belgen** (0,5%) een besmetting met het coronavirus vastgesteld¹²⁶. De eerste coronagevallen zouden al in januari 2020 in België zijn geweest. De eerste officiële besmetting werd vastgesteld op 3 februari 2020. In de loop van maart klom het aantal besmettingen snel om te pieken op 10 april met 2.319 besmettingen op 1 dag. Dat was bijna 4 weken na de start van de lockdown. Nadien daalt het aantal besmettingen tot 74 op 19/06/2020¹²⁷.

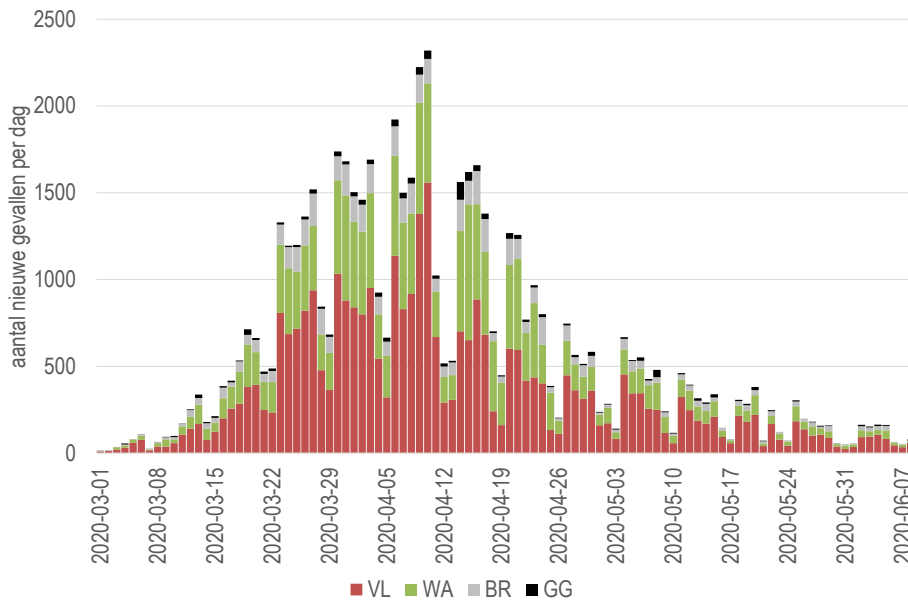
¹²⁴ Ruwe data geconsulteerd op 20/6, Sciensano. Antistoffendata: eind mei. Het is evenwel moeilijk een precies beeld te krijgen van de coronaverspreiding in België, omdat tests hun beperkingen hebben en omdat er weinig getest werd (deel B.3). Vreemde data rond hospitalisaties: 19/6: 17.702; 20/6: 17.620.

¹²⁵ Ruwe data sciensano, 20/6, antistoffendata gerelateerd aan bevolkingsdata. Het epidemiologisch rapport maakt melding van 689.075 en 367.000 tests, samen 1.056.075, maar het is onduidelijk hoe dit zich verhoudt tot de ruwe data die maar optellen tot 828.271 tests.

¹²⁶ Sciensano, 18/6/2020; <https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Meest%20recente%20update.pdf>

¹²⁷ Sciensano, 20/6/2020

Figuur 41: Het aantal vastgestelde besmettingen per dag piekt in de eerste helft van april¹²⁸



Bloedonderzoek bij enkele duizenden Belgen leerde dat in maart 2,1% **van de Belgen antilichamen**¹²⁹ heeft tegen het coronavirus. In mei was dat **6,9%**, wat doet vermoeden dat er ongeveer 800.000 Belgen met het virus besmet raakten (Figuur 42). Dat wil zeggen dat er **voor elke gekende besmette Belg 12 niet-gekende besmette Belgen** zijn. Deze inschatting is vermoedelijk een onderschatting¹³⁰ o.a. omdat

- het bloedonderzoek enkel niet-cases onderzocht;
- Niet besmette mensen nog geen antistoffen in hun bloed hebben;
- Sommige besmette mensen geen antistoffen (meer) in hun bloed hebben.

Het lockdowneffect lijkt in de metingen van 20-26/4 zichtbaar, 5 weken naar de start van de lockdown (Figuur 43).

¹²⁸ Sciensano, data van 10/6/2020

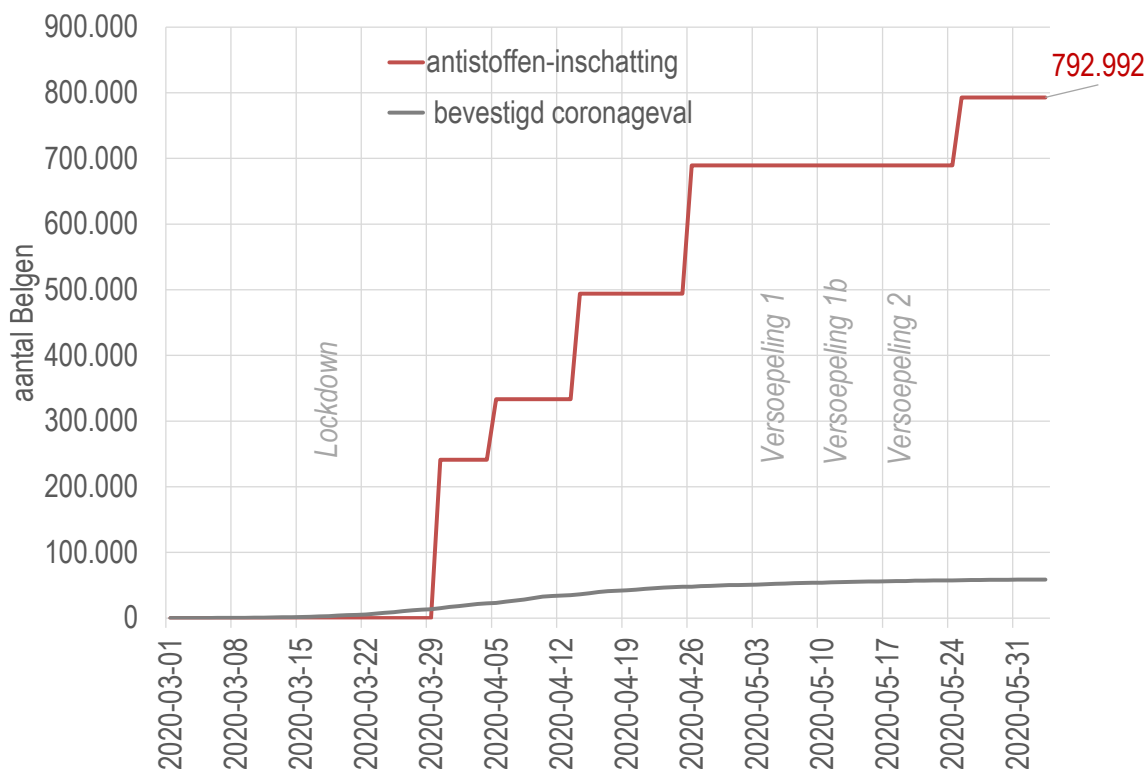
¹²⁹ De Standaard (26/05/2020). Nog geen tien procent van gezondheidswerkers heeft antistoffen tegen sars-CoV-2. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200526_04972011 ; De Morgen - verwijzend naar onderzoek UAntwerpen, (7/5/2020). 6 procent van Belgen heeft antistoffen tegen coronavirus. <https://www.demorgen.be/nieuws/6-procent-van-belgen-heeft-antistoffen-tegen-coronavirus-bda06566/> ; Het Nieuwsblad (5/6/2020), Nog geen 7 procent van de Belgen heeft antistoffen tegen coronavirus, en dat is goed maar ook slecht nieuws. https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200605_04982141 ; Sciensano, 25/4/2020, <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/43-procent-van-de-belgische-bevolking-heeft-antistoffen-tegen-het-coronavirus>. De antistoffen werden om ongeveer de twee weken gemeten in 1000 à 3000 bloedstalen

¹³⁰ Sereina et al. (9/6/2020). Seroprevalence of IgG antibodies against SARS coronavirus 2 in Belgium – a prospective cross-1 sectional study of residual samples <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>

Figuur 42: Aandeel Belgen met antistoffen blijft stijgen¹³¹

Seroprevalentie	
30/mrt	2,1%
5/apr	2,9%
14/apr	4,3%
26/apr	6,0%
25/mei	6,9%

Figuur 43: Antistoffentest vond 7% besmette Belgen¹³²

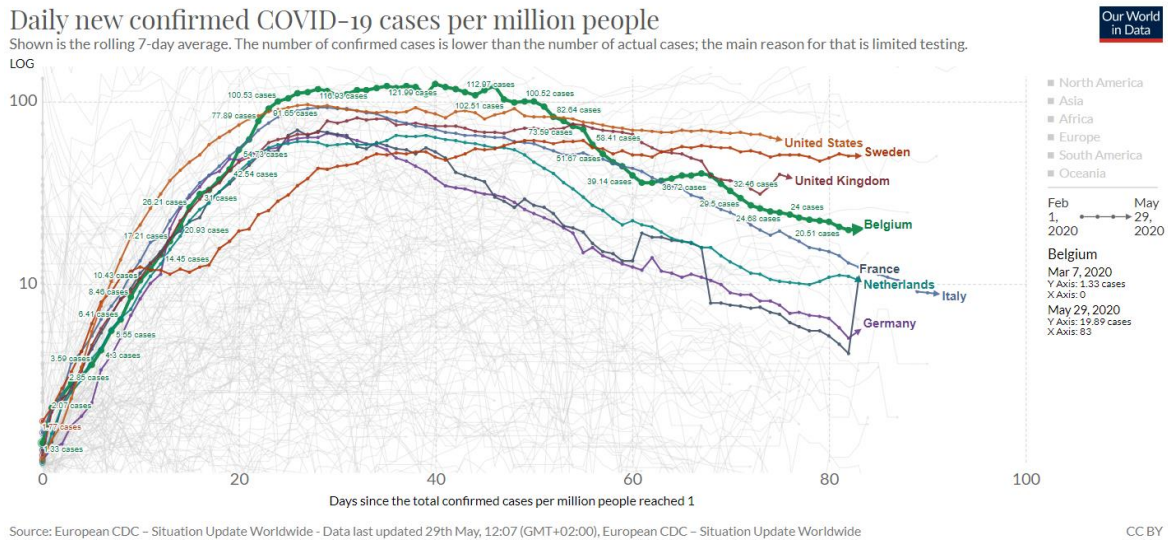


In internationaal perspectief, in verhouding tot het aantal inwoners, is **België** een zwaar door corona **getroffen land**. Vergelijkingen op landenbasis kunnen evenwel een vertekend beeld geven als in andere, grotere, landen enkel bepaalde regio's (bv. Noord-Italië, Madrid, NY City) zwaar getroffen werden, door de manier waarop er wordt geteld (soms enkel als er een positieve test was, zonder de woonzorgcentra, ...), enz.

¹³¹ Op basis van <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/43-procent-van-de-belgische-bevolking-heeft-antistoffen-tegen-het-coronavirus> en <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>.

¹³² Rapportages <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/43-procent-van-de-belgische-bevolking-heeft-antistoffen-tegen-het-coronavirus> en <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>. Vóór 30/3 werden geen resultaten van antistoffentesten teruggevonden. Het is wellicht nog te vroeg om het effect van (alle) versoepelingen in de antistoffentesten (eventueel) te kunnen zien. Het duurt enkele weken eer deze positieve resultaten geven (deel B.3)

Figuur 44: België kent tov buurlanden relatief veel besmettingen per capita¹³³



Data- en onderzoeksvragen 8

- Hoe evolueren recente cijfers, ook ten opzichte van het buitenland?
- Hoe komt het dat het aantal besmettingen pas 4 weken na de lockdown piekt als symptomen na 5 à 7 dagen verschijnen en na ongeveer 14 dagen tot opname zouden leiden? Gaat het dan over nog veel extra besmettingen binnen het gezin (naast eventuele besmettingen bij mensen die nog werken, naar de winkel gaan)?
- Hoeveel 'actieve' besmette personen zijn er (dus hoeveel mensen zijn er op de diverse momenten actief besmettelijk)? Hoe evolueerde dit? Hoeveel waren er in quarantaine?
- Hoe worden data van diverse testen gecombineerd? Worden besmette gevallen op naam bijgehouden? Zijn er dubbeltellingen mogelijk tussen PCR-testen en serologische testen? Worden positieve gevallen uit de steekproeven met de serologische gevallen meegeteld bij de coronagevallen?
- Hoeveel gevallen hebben diabetes, voorgaande longproblemen, ...? Wat zijn opnamecijfers en overlijdenscijfers voor specifieke risicoprofielen?
- Hoeveel doden, besmettingen, opnames zouden er zijn geweest indien men het virus had laten woeden?
- Voor welke periode geeft het antistoffenbeeld de meting (2 weken ervoor)? Hoe komt het dat het lockdowneffect pas 5 weken na de lockdown zichtbaar is in antistoffenmetingen?
- Zijn er betrouwbare vergelijkingen tussen zwaar getroffen regio's?

17.620 opnames

17.620 Belgen, waarvan 9.666 Vlamingen, werden met COVID-19 gehospitaliseerd, waarvan er 16.771 resp. 9.211 ondertussen het ziekenhuis mochten verlaten¹³⁴. De piek in de bezetting van de ziekenhuiscapaciteit was in de eerste helft van april (Figuur 46, Figuur 47, Figuur 48).

Er lijkt geen publieke informatie te zijn over het aantal mensen dat in totaal op intensieve zorgen verzorgd werd¹³⁵. Wel is duidelijk dat de bezetting op intensieve aanzienlijk hoger was dan de 500 tot 700 patiënten op intensieve zorgen (IZ) die begin maart nog het worst case scenario

¹³³ Our world in data, geconsulteerd op 29/5/2020. <https://ourworldindata.org/coronavirus>

¹³⁴ Sciensano op 10/6/2020

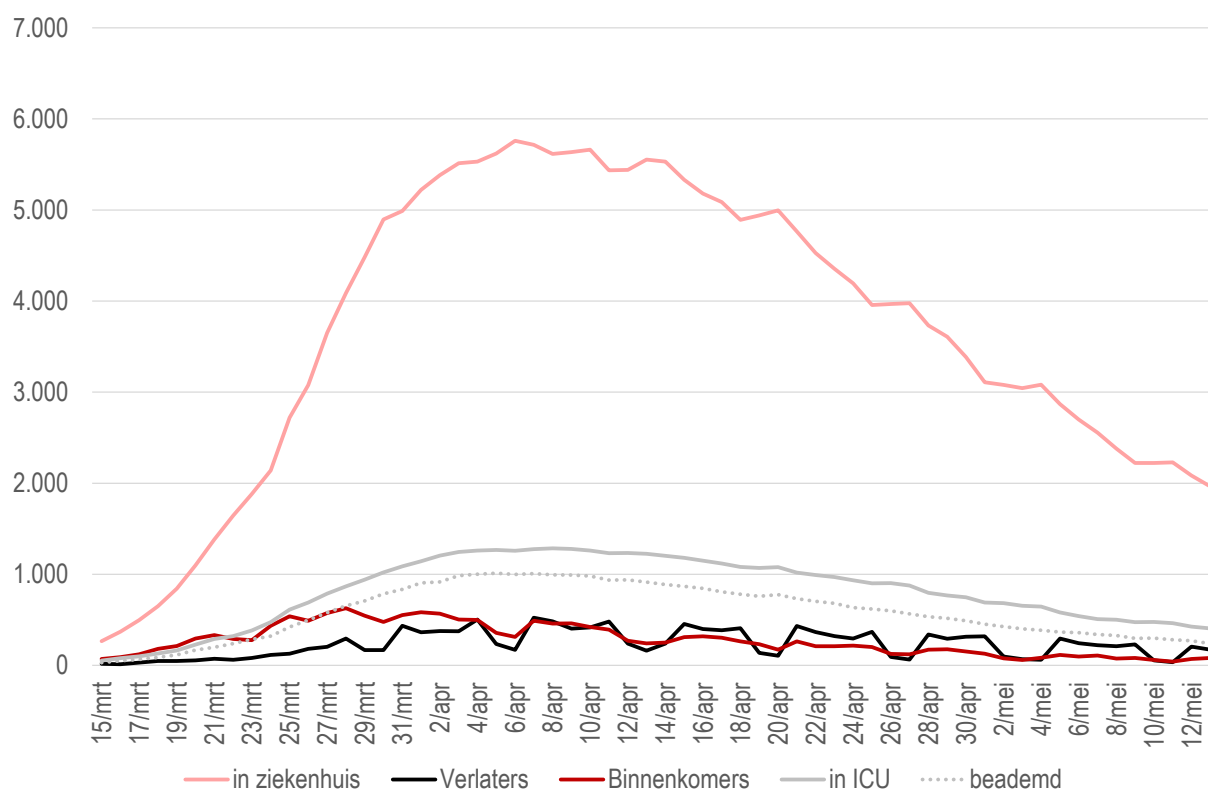
¹³⁵ Sciensano ruwe data (<https://epistat.wiv-isp.be/covid/>) vermelden per dag de bezetting, maar niet de 'in' en 'out' bij intensieve zorgen.

waren¹³⁶. Vanaf eind maart was de IZ-bezetting 35 dagen onafgebroken hoger dan 700, met een maximum van 1.285 op 8/4. Gedurende 23 dagen lagen meer dan 1.000 mensen op intensieve zorgen¹³⁷.

Figuur 45: Ziekenhuisopnames en ontslagen¹³⁸

	VL	WA	BR	BE
In ziekenhuis	9.666	5.301	2.653	17.620
Uit ziekenhuis	9.211	4.820	2.740	16.771

Figuur 46: Op de piek liggen bijna 6000 Belgen in het ziekenhuis en bijna 1300 op intensieve zorgen¹³⁹



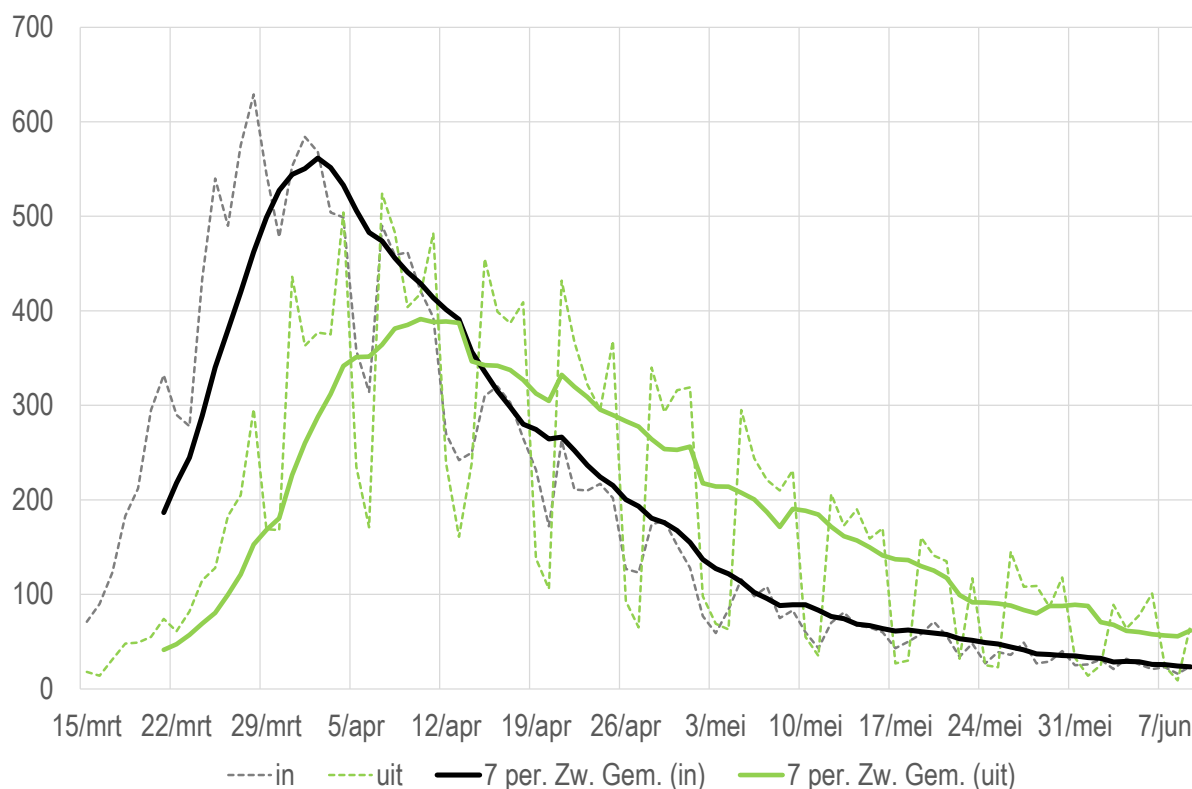
¹³⁶ Het Nieuwsblad (3/3/2020). Viroloog Steven Van Gucht: "500 tot 700 mensen op intensive care in worstcasescenario". https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200303_04874254.

¹³⁷ Op basis van ruwe data sciensano, data geconsulteerd op 11/6/2020.

¹³⁸ Sciensano op 9/6/2020

¹³⁹ Sciensano op 15/5/2020

Figuur 47: Op piek waren er 600 opnames per dag, op 9/6 nog 24¹⁴⁰



Figuur 48: Half mei is het aantal nieuwe opnames ongeveer zoveel als half maart¹⁴¹

	In ziekenhuis	Verlaters	Binnenkomers	in ICU	hartlongmachine	beademing
15/mrt	266	18	71	54	1	32
16/mrt	370	14	90	79	1	51
17/mrt	497	31	123	100	3	66
18/mrt	650	48	183	131	4	88
19/mrt	844	49	212	165	4	115
20/mrt	1.099	55	295	228	7	168
21/mrt	1.384	74	332	290	6	200
22/mrt	1.646	61	290	322	8	239
23/mrt	1.883	82	278	385	6	286
24/mrt	2.140	115	434	474	8	322
25/mrt	2.721	128	540	612	10	422
26/mrt	3.077	183	490	690	11	498
27/mrt	3.650	205	575	789	16	579
28/mrt	4.089	296	629	867	20	656
29/mrt	4.480	169	545	942	19	709
30/mrt	4.897	168	478	1.021	20	786
31/mrt	4.989	436	553	1.088	24	834
1/apr	5.220	363	584	1.144	29	906
2/apr	5.383	377	568	1.205	28	916
3/apr	5.513	375	504	1.245	31	985
4/apr	5.531	504	499	1.261	31	1.002
5/apr	5.620	235	358	1.267	37	1.013
6/apr	5.759	171	314	1.260	38	999
7/apr	5.715	524	490	1.276	45	1.008
8/apr	5.616	483	459	1.285	46	994

¹⁴⁰ Sciensano op 10/6/2020, zwevend 7 daags gemiddelde toegevoegd om weekendeffecten in opnames en ontslagen uit te vlakken.

¹⁴¹ Sciensano op 15/5/2020

	In ziekenhuis	Verlaters	Binnenkomers	in ICU	hartlongmachine	beademing
9/apr	5.636	404	462	1.278	44	993
10/apr	5.663	418	421	1.262	48	981
11/apr	5.437	482	393	1.232	45	937
12/apr	5.441	239	270	1.234	44	940
13/apr	5.554	161	242	1.226	45	915
14/apr	5.532	239	250	1.204	45	889
15/apr	5.331	455	310	1.182	43	868
16/apr	5.181	399	320	1.150	42	846
17/apr	5.088	387	303	1.119	48	809
18/apr	4.892	409	265	1.081	40	781
19/apr	4.940	138	232	1.071	39	760
20/apr	4.996	106	172	1.079	42	777
21/apr	4.765	432	263	1.020	42	733
22/apr	4.527	367	211	993	43	703
23/apr	4.355	322	210	970	44	681
24/apr	4.195	295	217	934	46	635
25/apr	3.957	368	202	901	43	620
26/apr	3.968	93	127	903	45	600
27/apr	3.976	65	123	876	41	566
28/apr	3.733	340	174	797	43	534
29/apr	3.609	293	178	769	45	517
30/apr	3.386	316	152	749	43	491
1/mei	3.109	319	128	690	41	452
2/mei	3.080	98	77	684	42	426
3/mei	3.044	69	59	655	41	401
4/mei	3.082	63	84	646	35	387
5/mei	2.868	295	116	582	38	367
6/mei	2.699	244	98	542	35	359
7/mei	2.555	221	108	508	34	339
8/mei	2.381	210	75	502	32	328
9/mei	2.222	231	83	476	33	297
10/mei	2.222	55	60	478	31	299
11/mei	2.230	35	43	465	32	282
12/mei	2.085	206	70	427	30	270
13/mei	1.966	173	81	407	28	239

Van de mensen opgenomen op intensieve zorgen overleed een kwart tot een derde¹⁴². Een deel van de ontslagen patiënten zou naar verluidt blijvende gezondheidsschade hebben.

Data- en onderzoeksvragen 9

- Wat is de **gemiddelde verblijfstijd** in het ziekenhuis? De gemiddelde tijd aan de beademing? Zijn er leeftijdsverschillen? Verschillen tussen risicogroepen? Tussen ziekenhuizen?
- Hoeveel tijd na de start van de symptomen werd de patiënt opgenomen?
- Hoe is het ziekteverloop bij Belgische patiënten? Hoeveel weken/maanden zijn ze gemiddeld ziek? Welk percentage wordt ernstig ziek? Wie mild?
- Hoeveel mensen hebben op intensieve zorgen verbleven? Wat is het aandeel van opnames in intensieve zorgen tov het totaal aantal hospitalisaties?
- Wat is de **blijvende gezondheidsschade** die wordt vastgesteld bij diverse types van patiënten? Zowel opgenomen patiënten als niet-opgenomen patiënten en asymptomatische gevallen? Hoe vertaalt zich dat in verloren gezonde levensjaren?

¹⁴² De Standaard (20/05/2020). Kwart patiënten op intensieve haalde het niet.
https://www.standaard.be/cnt/dmf20200519_04966065

Bijna 10.000 doden

9.696 **overlijdens** van Belgen, waarvan 4.866 Vlamingen, werden op het moment van schrijven toegeschreven aan het coronavirus¹⁴³. Daarvan overleed 50% in een woonzorgcentrum en 49% in het ziekenhuis¹⁴⁴. Ter vergelijking:

- Ten opzichte van het aantal vastgestelde besmettingen (60.550) is dat 16%. Dit mortaliteitspercentage is een sterke overschatting omdat veel mensen niet getest werden. De reële mortaliteit wordt geschat op **1,2%**¹⁴⁵ tot **1,4%**¹⁴⁶.
- Als 60% van de Belgen besmet zou zijn geweest, met een mortaliteit van 1,2% zouden er **8 keer meer doden** zijn geweest (83.000). Als 80% van de Belgen besmet zou zijn geweest, met een mortaliteit van 1,4% zouden er 13 keer meer doden zijn geweest (129.000)¹⁴⁷.
- Jaarlijks sterven normaal gezien ongeveer 108.000 Belgen, 297 per dag¹⁴⁸.
- De afgelopen 3 decennia verloren ongeveer 2.700 Belgen hun leven aan het HIV-virus¹⁴⁹.
- Belgische COVID-19 doden zouden **2,5%** vormen **van het aantal COVID-doden wereldwijd**. België heeft daarmee de **achtste plaats** in de wereldwijde top van landen met het hoogste aantal doden (Figuur 49), al zijn er diverse vragen bij de internationale vergelijkbaarheid van deze cijfers (cf. supra)

¹⁴³ Sciensano 20/6/2020. <https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Meest%20recente%20update.pdf>

¹⁴⁴ Op basis van Sciensano, <https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Meest%20recente%20update.pdf>, 11/6/2020.

¹⁴⁵ Aantal overlijdens 9.636 gedeeld door 792.992 vermoedelijk besmette Belgen op basis van antistoffen resultaten.

¹⁴⁶ Volgens Luc Bonneux, <https://sociaal.net/ opinie/coronastrijd-gaat-ten-koste-van-volksgezondheid/>

¹⁴⁷ Ruwe berekening. 60% tot 80% besmetting uit bv. Top-expert: "Coronavirus kan 60 procent van de wereldbevolking besmetten" 11/2/2020, <https://www.welingelichtekringen.nl/gezond/1518250/coronavirus-kan-60-procent-van-de-wereldbevolking-besmetten.html>

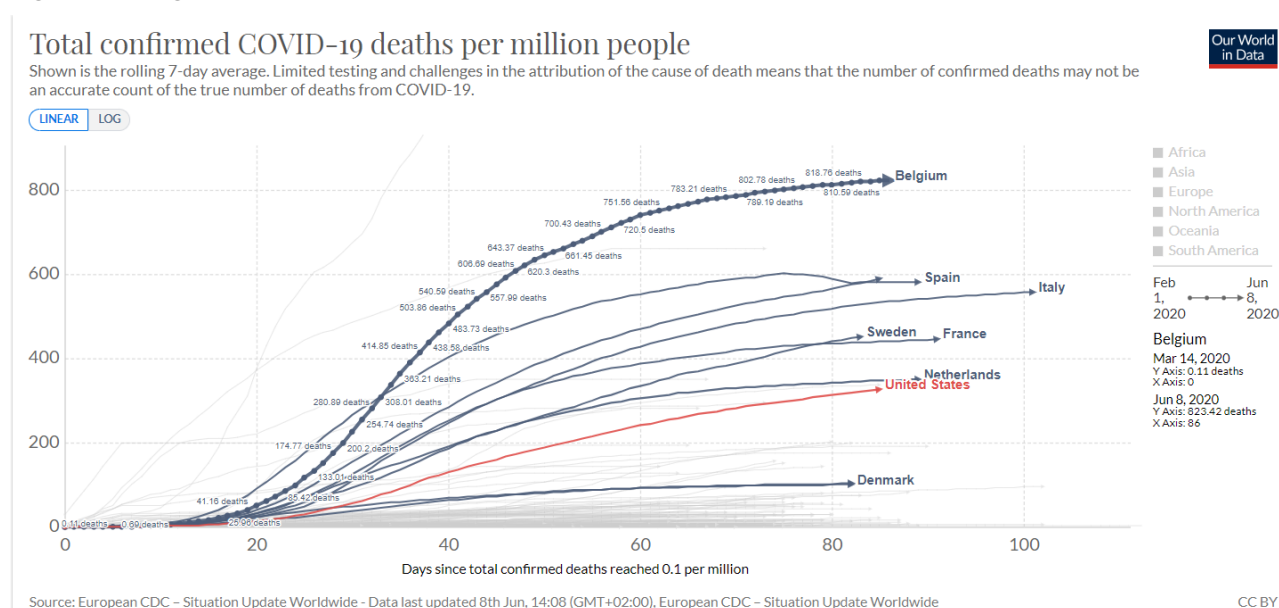
¹⁴⁸ Eurostat, 2017.

¹⁴⁹ Sciensano (31/12/2017). Jaarrapport HIV-Aids 2017. https://www.sciensano.be/sites/www.wiv-isp.be/files/jaarrapport_hiv-aids_2017_7web.pdf

Figuur 49: België zou plaats 8 hebben in wereldwijde top 20 van COVID-19-doden¹⁵⁰

		Doden	aandeel
1	United States of America	106.051	27,7%
2	The United Kingdom	39.728	10,4%
3	Italy	33.601	8,8%
4	Brazil	31.199	8,1%
5	France	28.964	7,6%
6	Spain	27.940	7,3%
7	Mexico	10.637	2,8%
8	Belgium	9.522	2,5%
9	Germany	8.581	2,2%
10	Iran (Islamic Republic of)	8.012	2,1%
11	Canada	7.414	1,9%
12	India	6.075	1,6%
13	Netherlands	5.977	1,6%
14	Russian Federation	5.384	1,4%
15	Peru	4.767	1,2%
16	China	4.645	1,2%
17	Turkey	4.609	1,2%
18	Sweden	4.542	1,2%
19	Ecuador	3.486	0,9%
20	Pakistan	1.770	0,5%
	Overig	29.963	7,8%
	Totaal	382.867	100,0%

Figuur 50: België zou relatief veel COVID-19 doden per mio inwoners tellen¹⁵¹



In oversterfte is België bij Europese top 3

Het aantal dagelijks geregistreerde overlijdens in België tussen 16 maart en 10 mei is opmerkelijk hoger dan normaal (Figuur 51). Er werden 8.127 extra sterfgevallen genoteerd, de zogenaamde **oversterfte** bedroeg 47%¹⁵². Half mei wordt er een **ondersterfte** vastgesteld die toegeschreven

¹⁵⁰ Op basis van WHO-data, geconsulteerd op 5/6/2020. <https://covid19.who.int/>

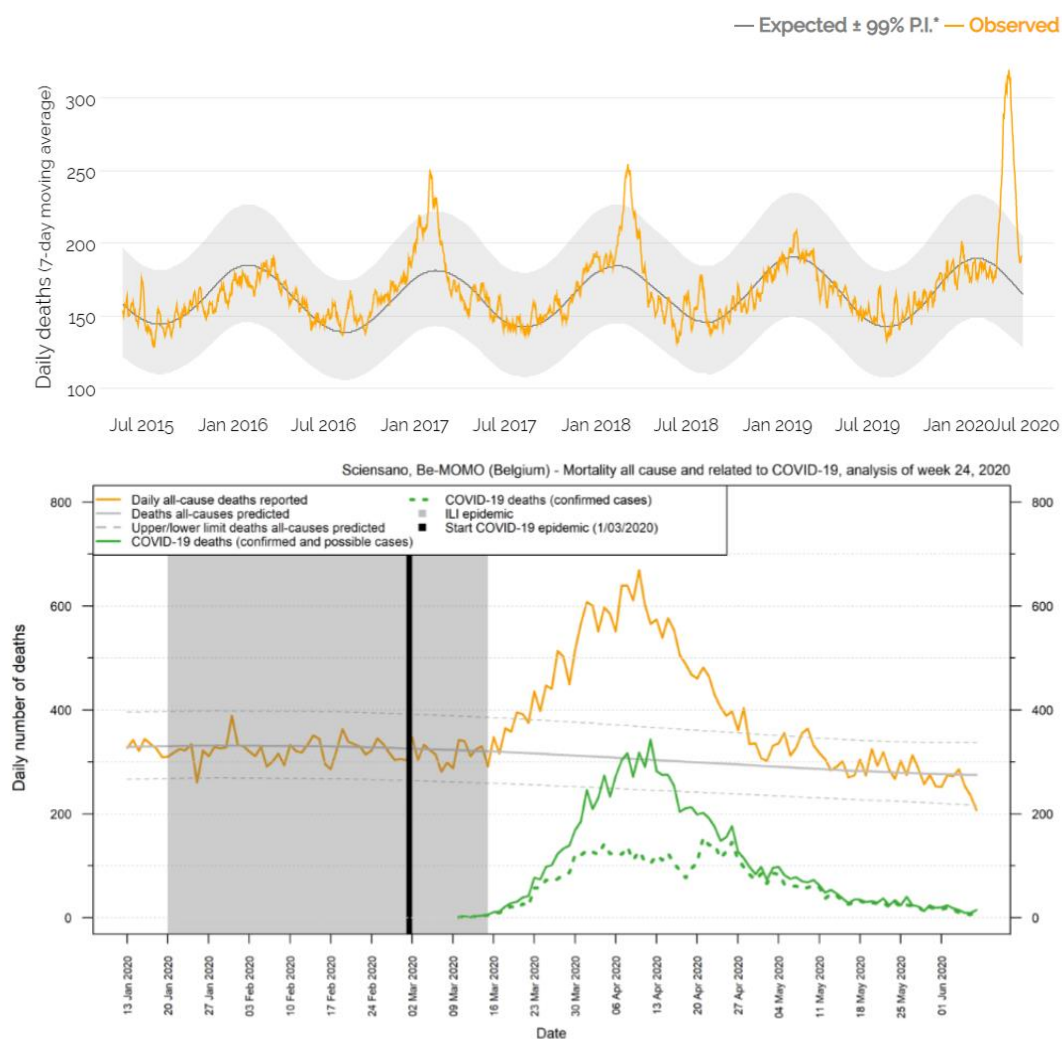
¹⁵¹ <https://ourworldindata.org/coronavirus>, geconsulteerd op 9/6/2020.

¹⁵² [Sciensano](https://www.sciensano.be), 29/5/2020, COVID-19 – Wekelijks epidemiologisch bulletin.

wordt aan het zogenaamde oogsteffect; een compensatie na uitzonderlijke oversterfte als gevolg van sterfgevallen bij de meest kwetsbare mensen die normaal gezien in komende weken of maanden zouden zijn gestorven¹⁵³.

De oversterfte was opmerkelijk. Sedert 1940 zijn er maar 4 maanden geweest (incl. tweede wereldoorlog) met meer sterfgevallen dan april 2020¹⁵⁴. De Belgische oversterfte (de zogenaamde Z-score) ligt lager dan Spanje en Engeland, maar relatief hoog ten opzichte van andere Europese landen¹⁵⁵ (Figuur 53).

Figuur 51: Dagelijkse sterftcijfers zijn in april 2020 opmerkelijk hoger dan normaal¹⁵⁶



¹⁵³ De Standaard, (29/5/2020). Opvallende periode van oversterfte lijkt voorbij.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200529_04975484

¹⁵⁴ België registreert 14.790 sterfgevallen door alle oorzaken voor de maand april 2020. Ter vergelijking, er waren 23.106 sterfgevallen in mei 1940 (begin van de Tweede Wereldoorlog), 15.950 sterfgevallen in januari 1945, 15.503 sterfgevallen in januari 1951, 15.425 sterfgevallen in februari 1960. (bron: Statbel) <https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Meest%20recente%20update.pdf> VRT (14/5/2020). "Sinds WO II nooit zoveel oversterfte in België": coronavirus treft ons land hard.

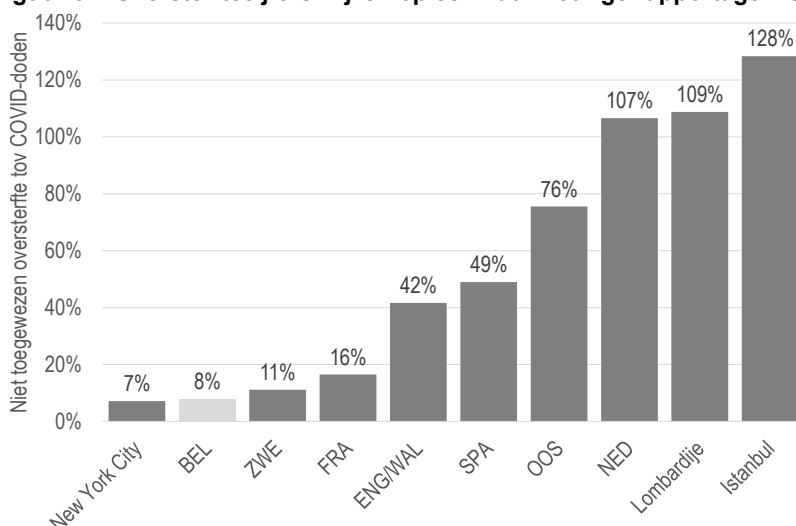
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/14/sinds-woii-nooit-zoveel-oversterfte-in-belgie-coronavirus-treft/>.

¹⁵⁵ Data over oversterfte via Euromomo. Beschikbaar op <https://euromomo.eu/graphs-and-maps/>

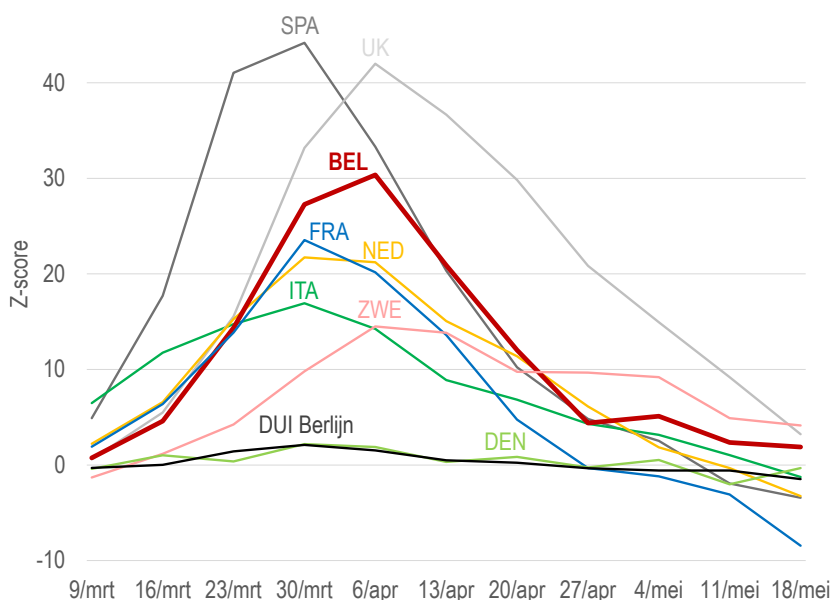
¹⁵⁶ Onderste figuur voor België: epidemiologisch rapport 19/6/2020. Sciensano. Bovenste figuur: Cijfers voor Vlaanderen, 29/5/2020. <https://epistat.wiv-isp.be/momo/?region=>.

De **rapportering** van COVID-19-doden lijkt in België dus vrij **accuraat**, althans accurater dan in veel andere landen waar blijkt dat een sterkere onderrapportering plaatsvindt. De Belgische sterftecijfers omwille van corona komen namelijk vrij goed overeen met de oversterfte-inschattingen; de niet aan COVID toegeschreven oversterfte was in België in april slechts 8% (Figuur 52). In andere regio's is dat opmerkelijk hoger¹⁵⁷.

Figuur 52: Oversterftecijfers wijzen op een nauwkeurige rapportage COVID-doden in België¹⁵⁸



Figuur 53: Belgische oversterftecijfers behoren de Europese top 3¹⁵⁹

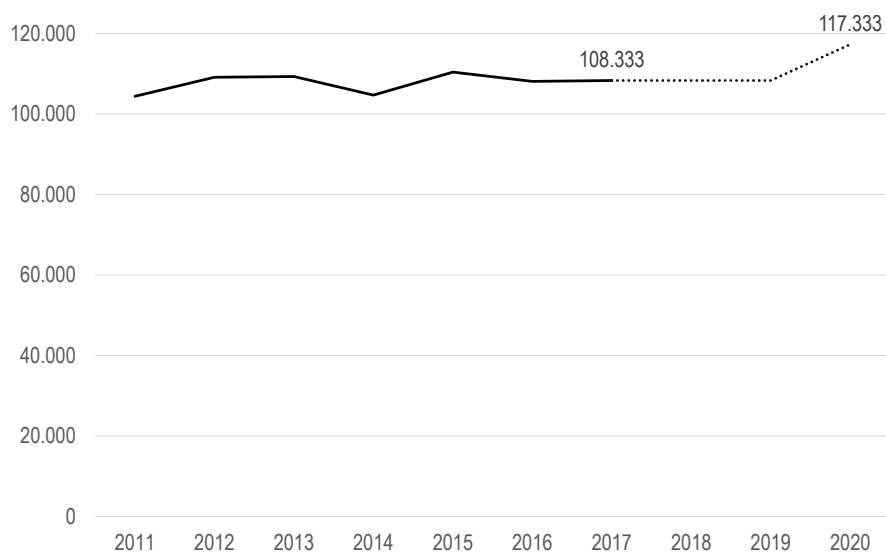


¹⁵⁷ In Nederland zou voor de periode tot 19/4 zelfs 107% oversterfte zijn, dus meer dan dubbel zoveel COVID-doden als gerapporteerd. In Jakarta is dat zelfs 1737%.

¹⁵⁸ James Tozer (28/4/2020). https://twitter.com/J_CD_T/status/1255070137712996355.

¹⁵⁹ Z-score is de verhouding van de sterftecijfers gedeeld door de normale afwijking ten opzichte van het gemiddelde (minder dan 5 is niet significant). Op basis van data van Euromomo, geconsulteerd op 4/6/2020,

Figuur 54: Planbureau verwacht voor België 9000 extra overlijdens¹⁶⁰



Per coronasterfgeval gaan er naar verluidt 10 tot 12 levensjaren verloren¹⁶¹. Dat zou betekenen dat er in België ongeveer 100.000 verloren (gezonde) levensjaren zouden zijn als gevolg van corona-overlijdens; verloren gezonde levensjaren bij coronapatiënten die overleefden zijn daarbij niet meegerekend.

Data- en onderzoeksvragen 10

- Hoe verhouden verloren gezonde levensjaren door corona zich tot verloren gezonde levensjaren als gevolg van luchtvervuiling, verkeer, levensstijlziekten, ...?
- Waarom zijn het aantal doden per mio inwoners en de oversterfte in België zo hoog in internationaal perspectief? In welke mate zijn cijfers zinvol vergelijkbaar? In welke mate biedt vergelijking op regiobasis meer inzichten? Wat was de rol van testing en timing van de maatregelen? In welke mate 'kwam er meer virus het land binnen'? Welke rol speelden superspreaders? In welke mate speelt bevolkingsdichtheid een rol? Of zorgt het open karakter van de economie en de centrale ligging voor een hogere besmettingslast? In welke mate speelt de initiële gezondheid van de bevolking en obesitas een rol?
- Waarom was in België de tijd tussen de lockdown en de piek van de gevallen langer dan in China?
- Hoe kan het gezondheids- en welzijnssysteem in Vlaanderen en België versterkt worden om oversterfte te vermijden bij externe schokken?

1.2 Verschillen tussen groepen

Het coronavirus treft mannen, ouderen, mensen met een kwetsbare gezondheid feller en kon in Limburg meer slachtoffers maken.

Cijfers beschikbaar op <https://www.euromomo.eu/graphs-and-maps/#map-of-z-scores>. Data tot 18 mei 2020 (data komen met vertraging).

¹⁶⁰ Eurostat 2017, voor 2020 met 9000 extra overlijdens. (zie ook deel 1.1) Die 9000 overlijdens zijn de voorspelling van het Federaal Planbureau, Demografische vooruitzichten 2019-2070. Actualisering in het kader van de COVID-19-epidemie, juni 2020. Beschikbaar op https://www.plan.be/uploaded/documents/202006020559070.REP_POP1970Covid19_12154_N.pdf. Geconsulteerd op 4/6/2020

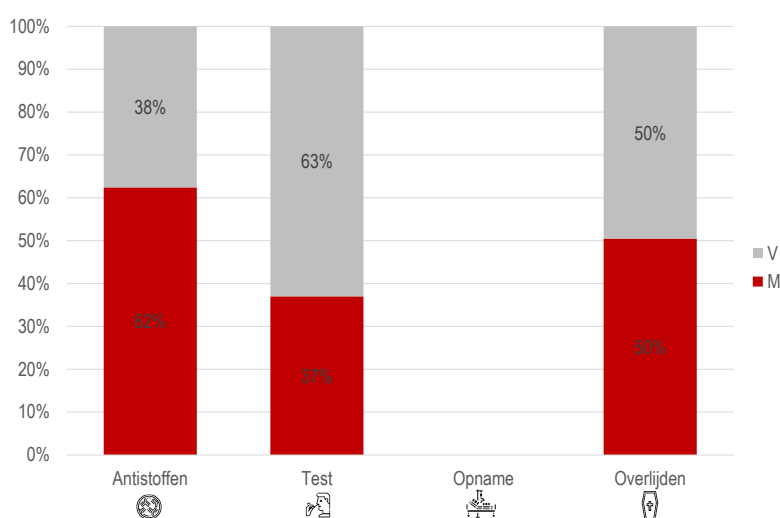
¹⁶¹ Luc Bonneux (13/5/2020). 'Coronastrijd gaat ten koste van volksgezondheid'. <https://sociaal.net/opinie/coronastrijd-gaat-ten-koste-van-volksgezondheid/>

Geslacht

63% van de vastgestelde besmettingen zijn vrouwen, terwijl volgens antistoffenmetingen net mannen 62% van de positieve gevallen zijn. Mannen lijken minder vaak symptomen te ontwikkelen of laten zich minder testen. Bij de overlijdens wordt officieel een 50%/50% verhouding gemeld, maar dat zou een onderschatting van het aandeel vrouwen kunnen zijn. (Figuur 56). Bij de overlijdens bij -85-jarigen zijn er meer mannen, bij de +85-jarigen zijn dat meer vrouwen (Figuur 58). Positief testende mannen en gehospitaliseerde mannen hebben meer kans om te overlijden dan vrouwen (Figuur 57).

Publieke gegevens over het geslacht van patiënten zijn onvolledig. Er zijn voor 28% van de overlijdens geen gegevens over het geslacht bekend. Over opnames zijn in de ruwe sciensanodata ook geen geslachtsgegevens publiek bekend.

Figuur 55: Mannen hebben meer antistoffen, maar minder positief getest als case

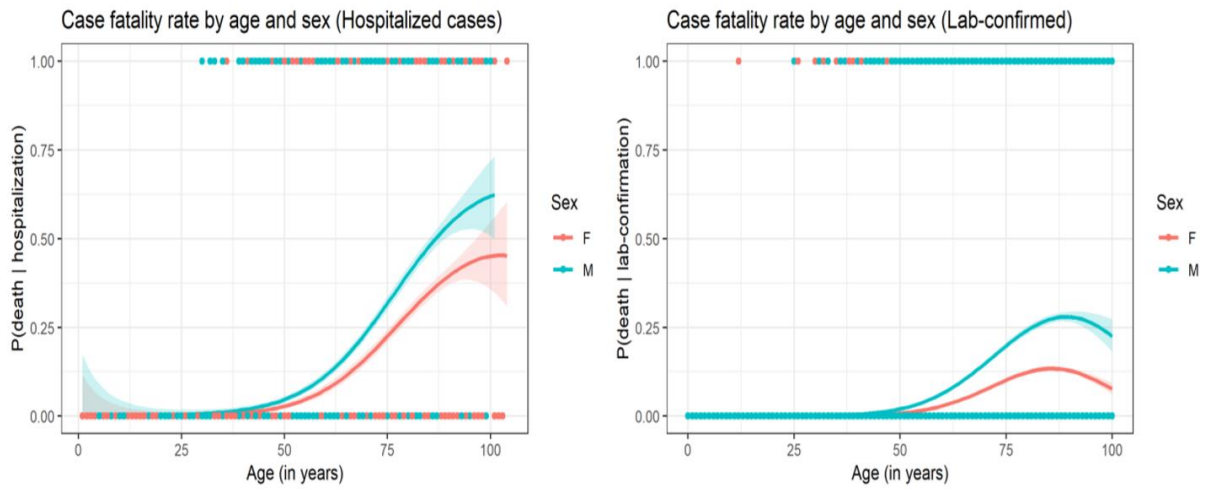


Figuur 56: Mannen hebben meer antistoffen, maar testen minder positief als case¹⁶²

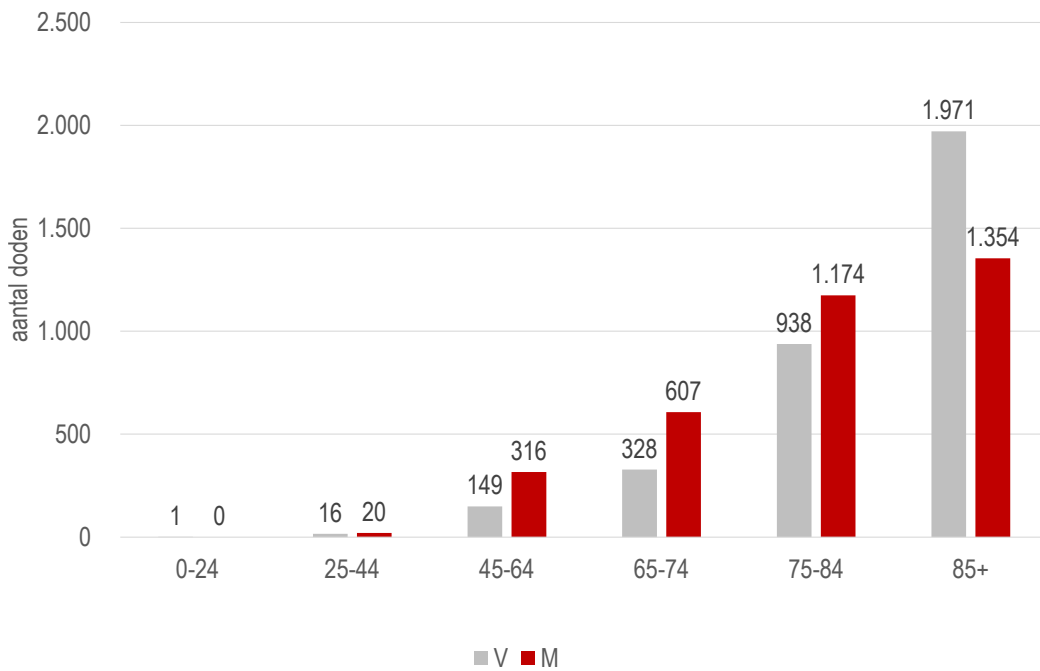
	aantal			%		
	M	V	Totaal	M	V	Totaal
Antistoffen	460.774	277.343	738.117	62%	38%	100%
Test	22.036	37.525	59.561	37%	63%	100%
Opname	g.g.	g.g.	g.g.	g.g.	g.g.	g.g.
Overlijden	3.473	3.405	6.878	50%	50%	100%

¹⁶² Ruwe data sciensano, 11/9/2020. Antistoffen 26/4/2020;
<https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>

Figuur 57: Positief geteste/gehospitaliseerde mannen meer kans op overlijden dan vrouwen¹⁶³



Figuur 58: Bij -85-jarigen zijn er meer mannelijke overlijdens dan vrouwelijke



¹⁶³ CFR van 0,50 wil zeggen dat 50% overlijdt. https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200522%20-%20NL.pdf; data 11.514 gehospitaliseerde COVID-patiënten

Figuur 59: 9.636 Belgen en 4.824 Vlamingen overleden aan corona¹⁶⁴

	0-24	25-44	45-64	65-74	75-84	85+	g.g.	Totaal
België	1	36	465	939	2.114	3.335	2.746	9.636
Vrouw	1	16	149	328	938	1.971	2	3.405
Man	0	20	316	607	1.174	1.354	2	3.473
g.g.	0	0	0	4	2	10	2.742	2.758
Vlaanderen	1	11	143	335	786	898	2.650	4.824
Vrouw	1	6	44	109	304	417		881
Man		5	99	226	481	476	1	1.288
g.g.					1	5	2.649	2.655
Wallonië		12	213	417	902	1.738	61	3.343
Vrouw		6	69	149	450	1.137	2	1.813
Man		6	144	267	452	601	1	1.471
g.g.				1			58	59
Brussel		13	109	187	426	699	35	1.469
Vrouw		4	36	70	184	417		711
Man		9	73	114	241	277		714
g.g.				3	1	5	35	44

Data- en onderzoeksvragen 11

- *Wat is de verdeling over de geslachten van de hospitalisaties?*
- *Wat is het geslacht van de 28% overlijdens waarover nu geen gegevens bekend zijn?*
- *Hoe komt het dat mannen veel meer antistoffen blijken te hebben en veel minder als positief geteste case geregistreerd staan? Hoe komt het dat de seroprevalentie bij mannen zo fel toenam tussen de eerste en de tweede meting?*

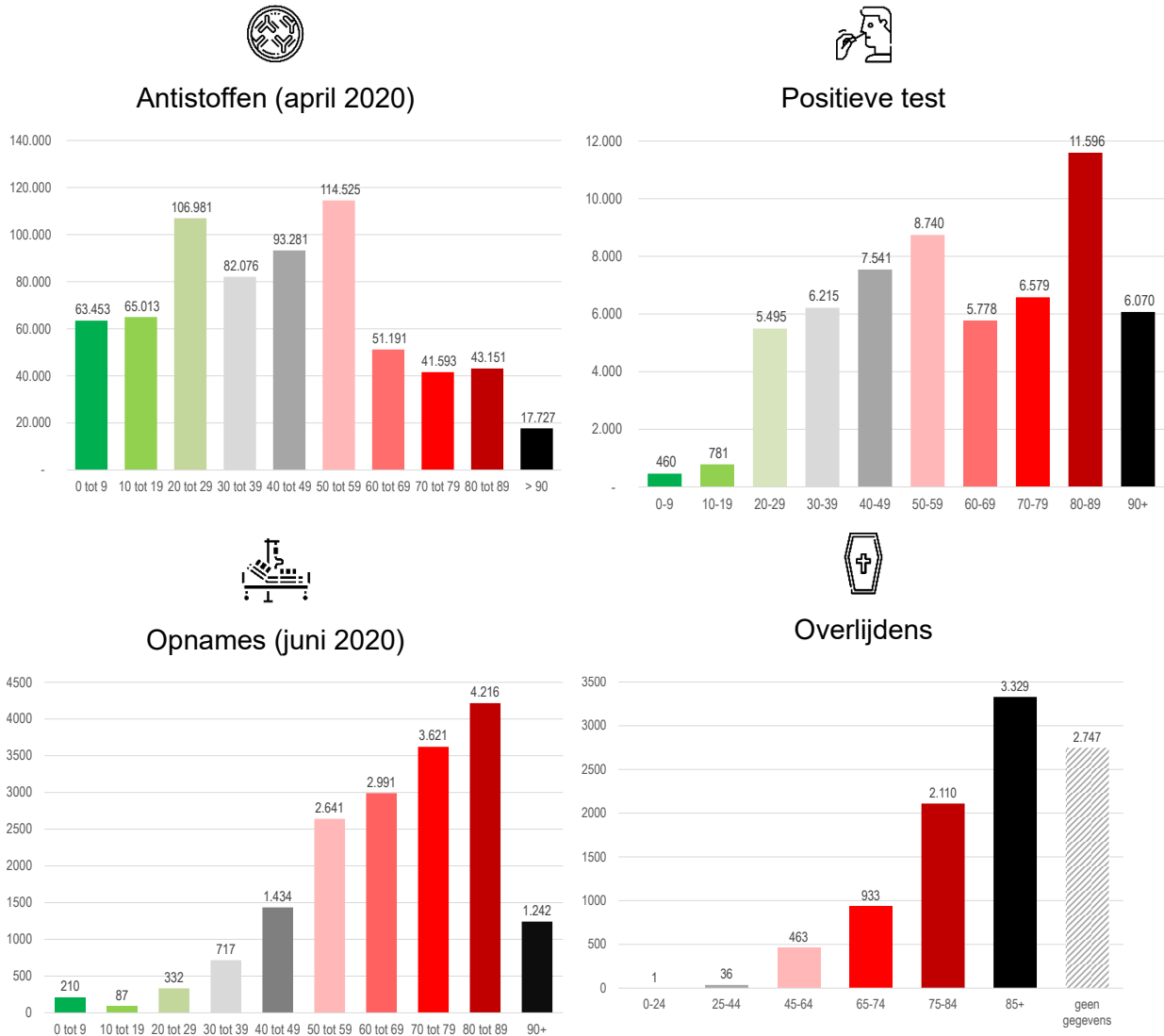
Leeftijd

Antistoffenmetingen tonen aan dat alle leeftijden in contact kwamen met het virus. De verdeling van gevallen met antistoffen in het bloed over de leeftijdscategorieën loopt in het algemeen vrij gelijklopend ten opzichte van de totale populatie. **Alle leeftijdscategorieën kwamen dus in contact** met het virus, al werden zestigers en zeventigers relatief minder vaak blootgesteld aan het virus, terwijl 80-plussers net vaker aan het virus werden blootgesteld. Een (beperkte) oververtegenwoordiging is er ook bij twintigers en vijftigers (Figuur 61).

Testresultaten, opnames en overlijdens tonen aan dat **ouderen meer last** hadden van een coronabesmetting (Figuur 60). Bij hen werd relatief vaker een besmetting vastgesteld, wellicht omdat ze vaker symptomen ontwikkelden. Ouderen zijn ook oververtegenwoordigd bij de opnames en bij de overlijdens (Figuur 61).

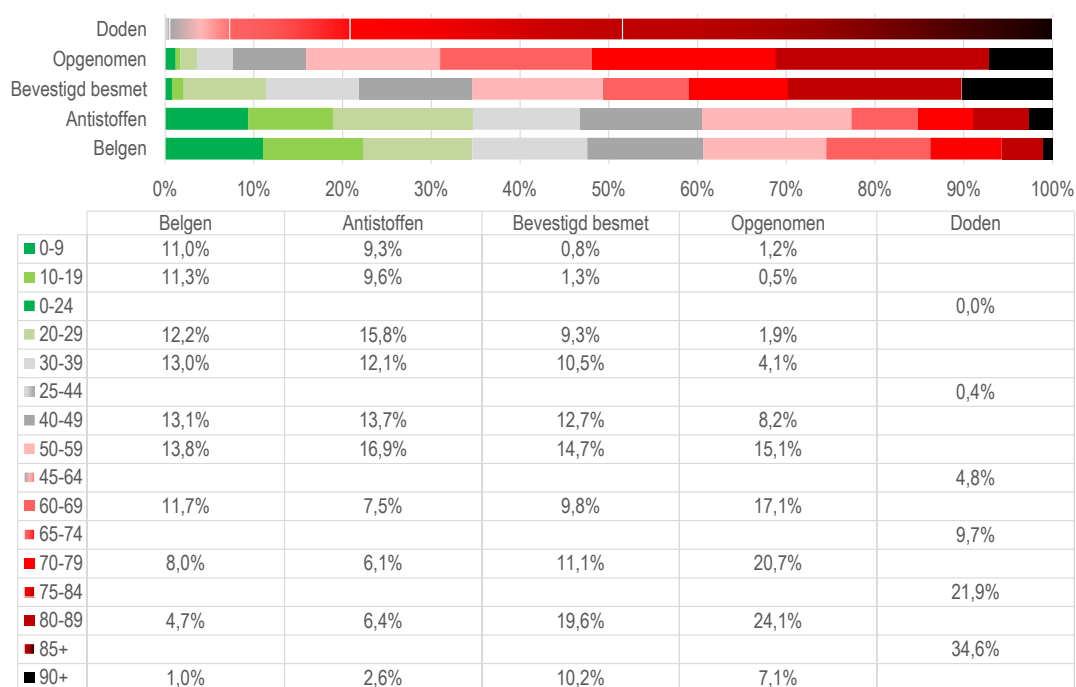
¹⁶⁴ Sciensano op 15/05/2020.

Figuur 60: Alle leeftijden kwamen in contact met het virus, ouderen hadden er meer last van¹⁶⁵



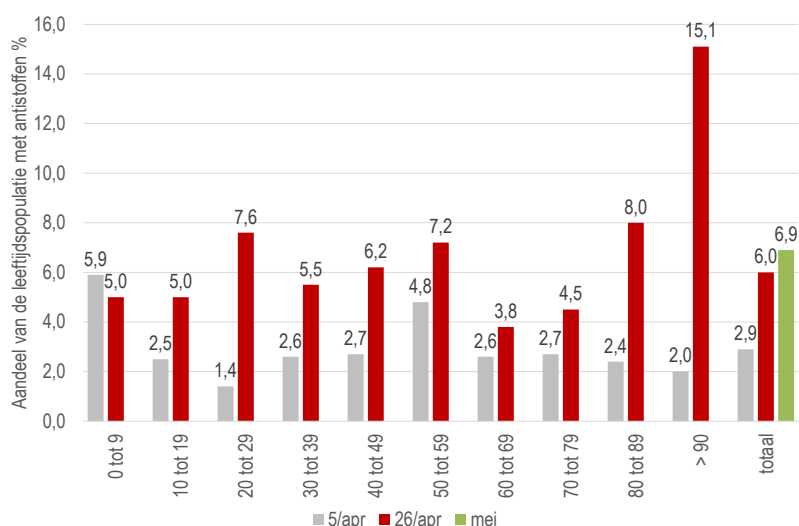
¹⁶⁵ Op basis van Sciensano 9/6/2020 en hospitalisaties tot eind mei (voor verdeling over leeftijden toegepast op aantal hospitalisaties op 9/6/2020) en antistoffenmeting eind april (telkens recentste data op 9/6/2020 beschikbaar. <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>, Herzog, e.a. Seroprevalence of IgG antibodies against SARS coronavirus 2 in Belgium – a prospective cross-sectional study of residual samples. Versie 9/6/2020.

Figuur 61: Ouderen zwaarder getroffen: relatief meer besmet, opgenomen en doden¹⁶⁶



Opvallend is dat bij de **eerste meting** van antistoffen in bloedstalen de **hoogste** seroprevalentie (**antistoffen**) werd vastgesteld **bij kinderen**, gevolgd door vijftigers. In de loop van april steeg vooral de aanwezigheid van antistoffen bij twintigers en 80-plussers (Figuur 62).

Figuur 62: Kinderen en jongeren meer in contact met virus dan zestigers en zeventigers¹⁶⁷

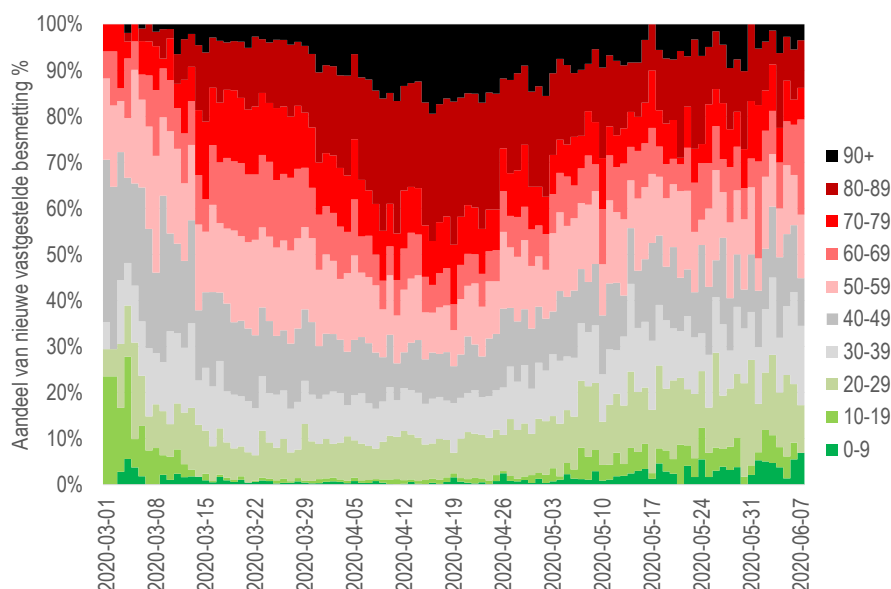


¹⁶⁶ Ruwe data sciensano tot 8/6/2020. Data over opnames: https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf, Data over antistoffen: seroprevalentie op basis van <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf> (laatste cijfers van 26/4; data over 3^{de} ronde antistoffenonderzoek zijn nog niet publiek); data over Belgen (1/1/2020): <https://bestat.statbel.fgov.be/bestat/crosstable.xhtml?view=161080d2-d411-4e40-9a0f-a27db5e2b6e1>.

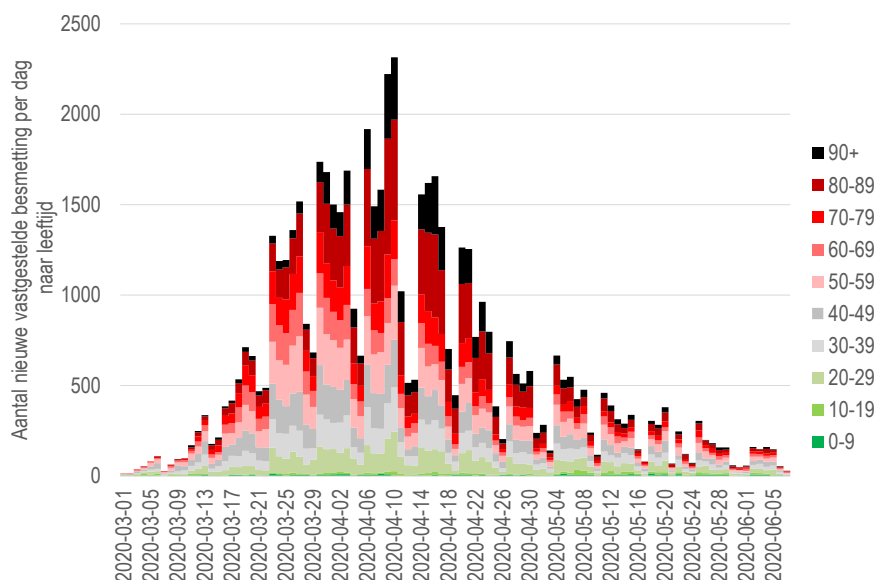
¹⁶⁷ Data afgeleid uit bolletjes in figuur in paper op <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>; Data van 3 de antistoffenmeting zijn nog niet gedetailleerd gepubliceerd (enkel het totaal).

Bij het begin van de epidemie waren jongeren ruimer vertegenwoordigd in het aantal **vastgestelde besmettingen**. Toen waren maar 10% van de bevestigde gevallen 60-plussers. In april was dat meer dan 50% (Figuur 63). Bijna twee derden van de vastgestelde besmettingen zijn dan ouder dan 50 jaar. Bij tachtigers is bij 20 op 1000 Belgen een besmetting vastgesteld. Bij de negentigers zijn er dat 51 op 1000 (Figuur 72).

Figuur 63: Aanvankelijk 10% vastgestelde besmettingen is bij 60+, in april meer dan 50%,



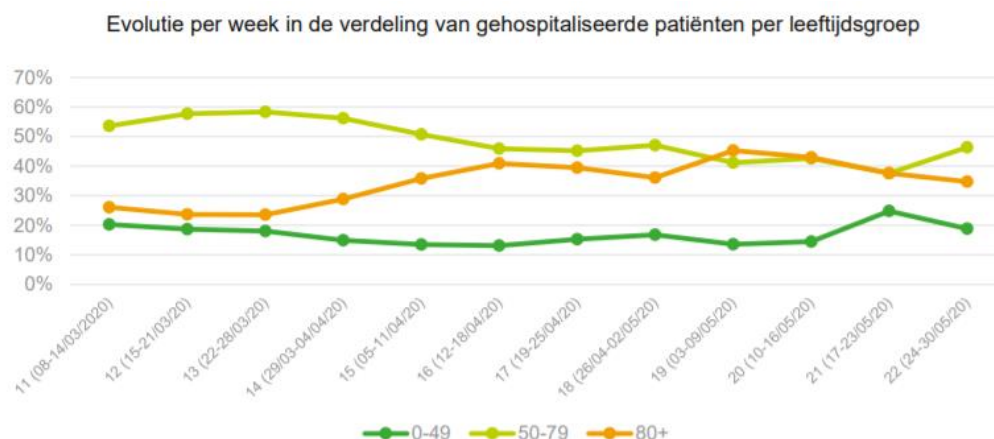
Figuur 64: Aantal besmettingen per dag bij ouderen piekt in april¹⁶⁸



Toch werden **ook jongeren en jonge mensen ziek** van het virus. 300 kinderen en jongeren werden opgenomen en ook een duizendtal twintigers en dertigers en ongeveer 1.500 veertigers (Figuur 67). Opvallend is ook dat **recent** (na de versoepelingen) het aandeel jonge mensen (<50 jaar) in de ziekenhuisopnames **hoger** is dan ervoor (Figuur 65).

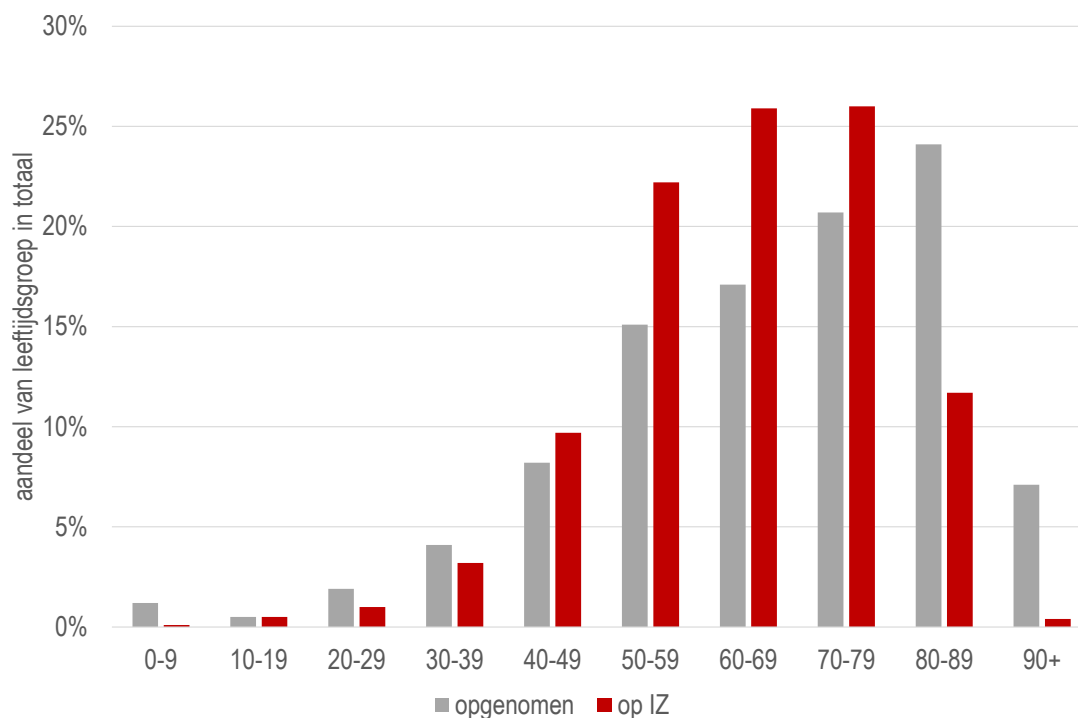
¹⁶⁸ Sciensano, ruwe data tot 8/6/2020

Figuur 65: Het aandeel jonge mensen bij de ziekenhuisopnames is recent hoger dan ervoor¹⁶⁹



In vergelijking met de opnames, namen tachtigplussers weinig bedden op intensieve zorgen in. Die bedden waren vooral bezet door vijftigers, zestigers en zeventigers (Figuur 66).










Figuur 66: Intensieve zorgen werd vooral bevolkt door vijftigers, zestigers en zeventigers¹⁷⁰



¹⁶⁹ https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf, ruwe data hierover lijken niet beschikbaar

¹⁷⁰ Op basis van sciensano, geconsulteerd op 11/6/2020. IC-cijfers: https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf, hospitalisaties op basis van ruwe data.

Figuur 67: 79% van de doden zijn 75+; 93% zijn 65+¹⁷¹

Leeftijd	Aantallen				%				
	Antistoffen 	Besmet (test) 	Opgenomen 	Doden 	Antistoffen 	Besmet 	Opgenomen 	Doden 	Doden met leeftijdsdata 
0-9	72.971	460	210		9%	1%	1,2%		
10-19	74.765	781	87		9%	1%	0,5%		
0-24				1				0%	0%
20-29	123.028	5.495	332		16%	9%	1,9%		
30-39	94.387	6.215	717		12%	10%	4,1%		
25-44				36				0%	1%
40-49	107.274	7.541	1.434		14%	13%	8,2%		
50-59	131.704	8.740	2.641		17%	15%	15,1%		
45-64				463				5%	7%
60-69	58.870	5.778	2.991		7%	10%	17,1%		
65-74				933				10%	14%
70-79	47.832	6.579	3.621		6%	11%	20,7%		
75-84				2.110				22%	31%
80-89	49.624	11.596	4.216		6%	20%	24,1%		
85+				3.329				35%	48%
90+	20.386	6.070	1.242		3%	10%	7,1%		
Gg				2.747				29%	
Totaal	792.992	59.255	17.493	9.619	100%	100%	100%	100%	

Data over leeftijden vertonen beperkingen:

- Voor hospitalisaties lijken er geen ruwe leeftijdsdata beschikbaar en lijkt er enkel de rapportage in de rapporten¹⁷².
- Voor 29% van de doden is er geen leeftijdsinformatie beschikbaar.
- De indeling in leeftijdscategorieën tussen besmettingen en doden verschilt, waardoor data moeilijk vergelijkbaar zijn.
- Er lijken geen ruwe data beschikbaar over de spreiding van de tests over de leeftijden.

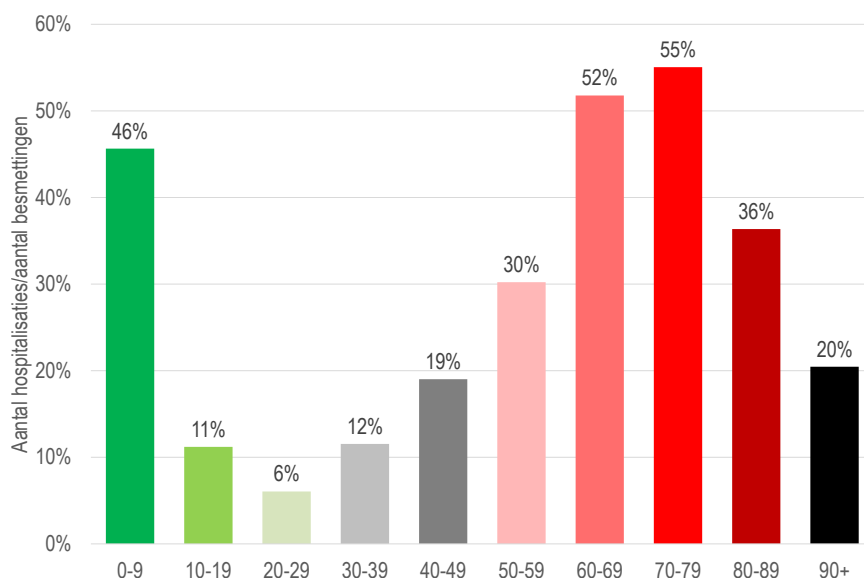
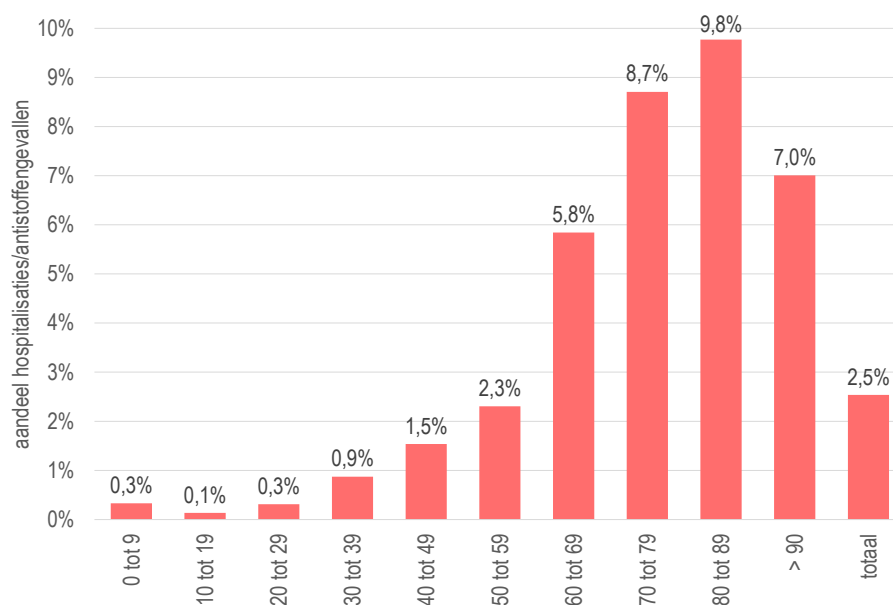
Opvallend is het hoge aandeel opnames bij **kinderen** in verhouding tot het aantal vastgestelde besmettingen (Figuur 68). Dat kan erop duiden dat kinderen weinig getest worden, maar dat als ze getest worden, het vaak ernstig is. Het laat vermoeden dat het aandeel kinderen bij de besmette personen in realiteit hoger is dan de cijfers laten uitschijnen. Over de besmettelijkheid en besmetbaarheid van en de impact op kinderen bestaan nog veel onzekerheden¹⁷³.

¹⁷¹ Opgenomen zelf berekend op basis van percentages en 17.493. opnames. Belgen met antistoffen: leeftijdsverdeling van 26/4 toegepast op totaal 6,9% van eind mei;

<https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125179v1.full.pdf>

¹⁷² Sciensano (5/6/2020). https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf

¹⁷³ Sciensano, FACT SHEET COVID-19 disease (SARS-CoV-2 virus) 14 JUNE 2020, VERSION 5, https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_fact_sheet_ENG.pdf

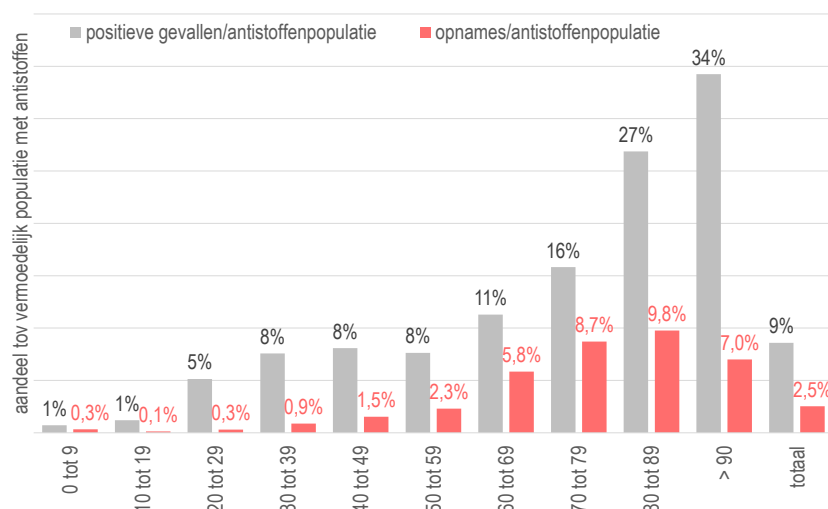
Figuur 68: 45% van de positief geteste kinderen werd opgenomen**Figuur 69: Kinderen 3 keer vaker in ziekenhuis dan tieners, maar zeer klein tov 60+¹⁷⁴**

Gemiddeld kreeg 1 op 10 (9%) van de populatie die (eind april¹⁷⁵) in contact kwam met het virus een positieve test, bij 80-plussers kreeg ongeveer een derde een positieve test. 2,5% van wie in contact kwam met het virus werd opgenomen. 8% à 9% van de zeventiger en tachtigers die met het virus in contact kwamen werd opgenomen, bij negentigers is dat 7%.

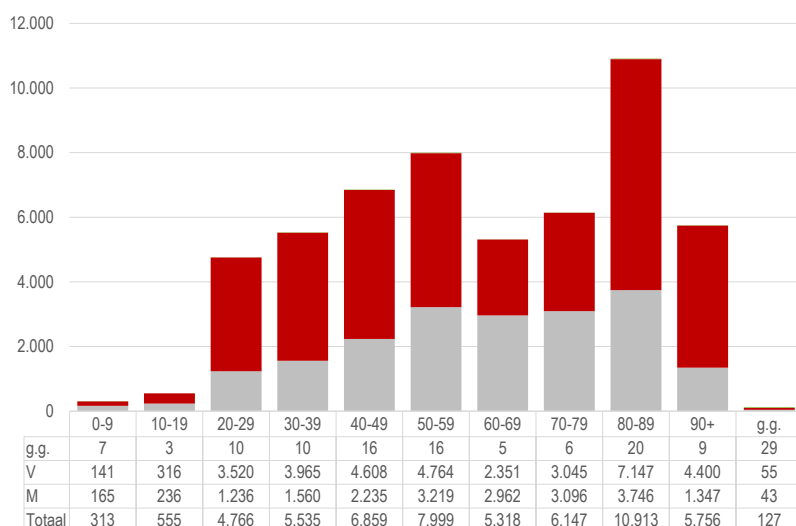
¹⁷⁴ Sciensano (5/6/2020). https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf

¹⁷⁵ Recentere data met hogere graad van antistoffenpopulatie (6,9 ipv 6%) doen dit aandeel dalen.

Figuur 70: 90-ers na contact met virus relatief minder opgenomen dan 70-ers en 80-ers



Figuur 71: Besmettingen komen voor in alle leeftijden en vooral bij vrouwen¹⁷⁶



Figuur 72: Bij 5 op 1000 Belgen werd een coronabesmetting vastgesteld¹⁷⁷

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90+	Totaal
V	0,2	0,5	5,0	5,3	6,2	6,0	3,5	6,2	21,9	54,0	5,9
M	0,3	0,4	1,7	2,1	2,9	4,0	4,6	7,5	18,0	43,6	3,5
Totaal	0,2	0,4	3,4	3,7	4,6	5,0	4,0	6,8	20,4	51,2	4,7

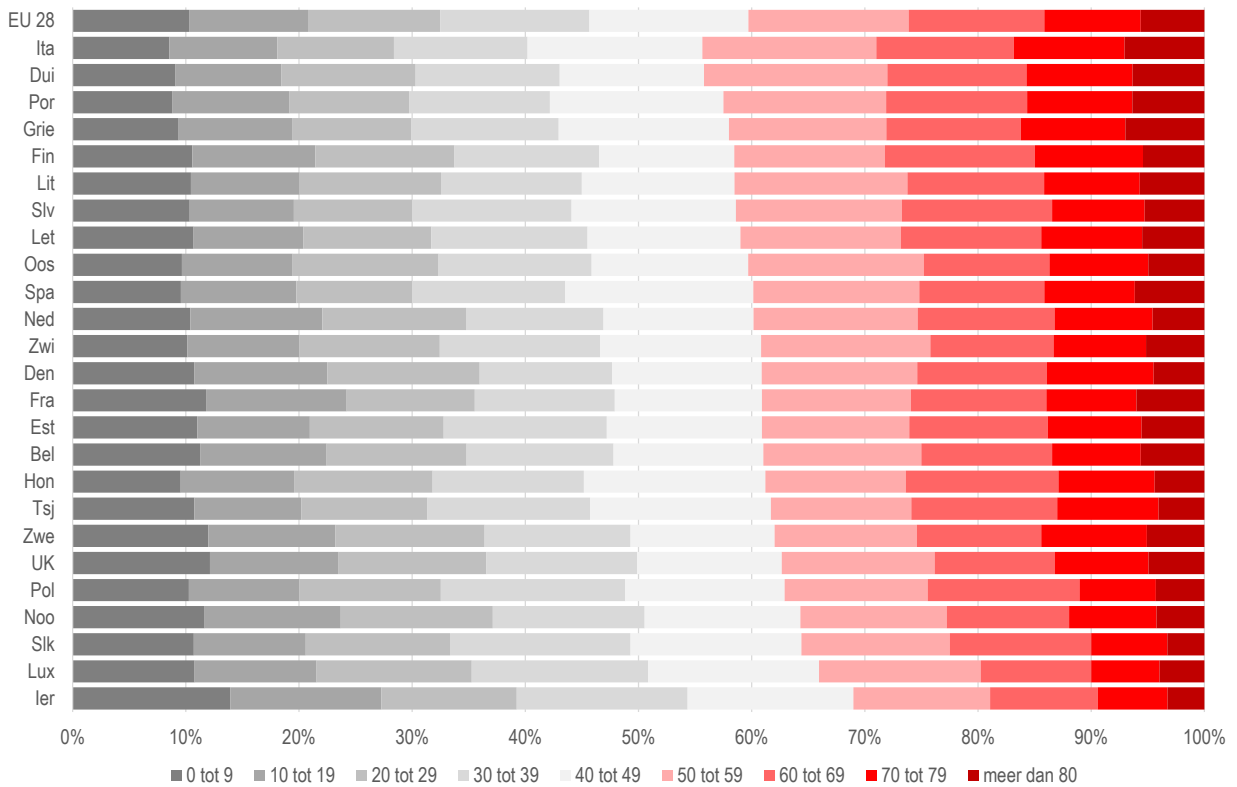
In Europees perspectief is Belgische bevolking niet zo oud. 4,4 mio Belgen zijn 50-plussers, maar hun aandeel in de bevolking is bijvoorbeeld gevoelig lager dan in Italië (Figuur 73). In België zijn er ongeveer 650.000 80-plussers, 1,5 mio 70-plussers en 2,9 mio 60-plussers¹⁷⁸. Er zijn wel regionale verschillen in de spreiding van ouderen. In West-Vlaanderen en Limburg is het aandeel ouderen wat hoger dan in de rest van het land. (Figuur 74).

¹⁷⁶ Rood: vrouw; grijs: mannen; Sciensano.

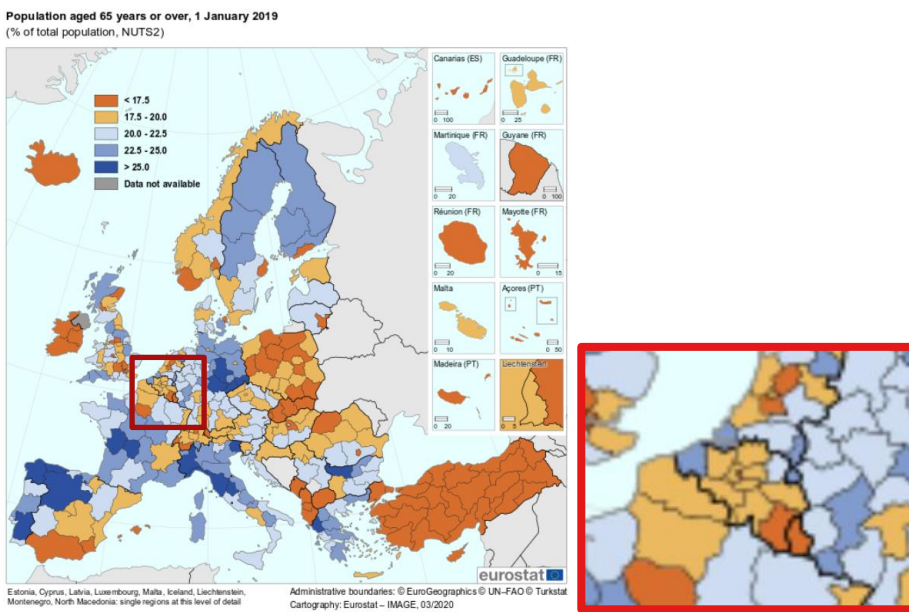
¹⁷⁷ Besmettingen (Sciensano) ten opzichte van demografische gegevens. Statbel

¹⁷⁸ Eurostat, 2018.

Figuur 73: De Belgische bevolking is in Europees perspectief niet zo oud¹⁷⁹



Figuur 74: Het aandeel 65-plussers in de populatie verschilt tussen regio's¹⁸⁰.



¹⁷⁹ Eurostat, 2018

¹⁸⁰ 1/1/2019, NUTS2, Beschikbaar op <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200402-1>, geconsulteerd op 5/6/2020.

Data- en onderzoeksvragen 12

- *In welke mate worden mensen met een positieve test, maar die niet opgenomen werden nadien nog opgevolgd om te zien of er eventueel nog gezondheidsschade is (bv. longschade, vermoeidheid, ...)?*
- *Wat was de aanleiding voor de tests bij de grote groep twintigers, dertigers en veertigers die niet opgenomen werden? Hoe lang duurden eventuele klachten?*
- *Hoe lang duren symptomen naar gelang de leeftijd?*
- *Blijven sommige leeftijdsgroepen langer met symptomen lopen dan andere groepen?*
- *Wat verklaart de hoge seroprevalentie bij kinderen? Door wie werden deze kinderen besmet? Wat verklaart de hogere opnames bij kinderen in verhouding tot tieners (meetafwijkingen of reële effecten)?*
- *Wat verklaart de grote toename van seroprevalentie bij twintigers tijdens de lockdown? Leefden zij de lockdown weinig na?*
- *In welke mate wijzigden de leeftijdscijfers in de 3^{de} antistoffenmeting?*
- *Wat is de spreiding over de leeftijdscategorieën bij opnames op intensieve zorgen? En bij beademing?*
- *Wat zijn de aandelen over de leeftijdscategorieën per 10 jaar voor de overlijdens?*
- *Hoe komt dat voor bijna 29% van de overlijdens geen leeftijd gekend is?*
- *Wat is de besmettelijkheid en besmetbaarheid van kinderen en de impact op kinderen?*

Risicogroepen

In deel A.1 werd reeds vermeld dat bepaalde groepen meer risico lopen voor de ontwikkeling van zware corona-symptomen, zoals mannen van middelbare leeftijd, diabetespatiënten, mensen met overgewicht, longziekten, kankerpatiënten. Voor sommigen van hen gelden speciale beschermingsmaatregelen, zoals thuiswerk, tijdelijke werkloosheid door overmacht. Toch zijn er ook nog heel wat vragen hieromtrent en ontbreekt er nog een duidelijk kader omtrent deze beleidsmaatregelen. Wat bijvoorbeeld met kinderen van risicopatiënten die toch op school verwacht worden? Wat met partners van risicopatiënten die moeten werken?

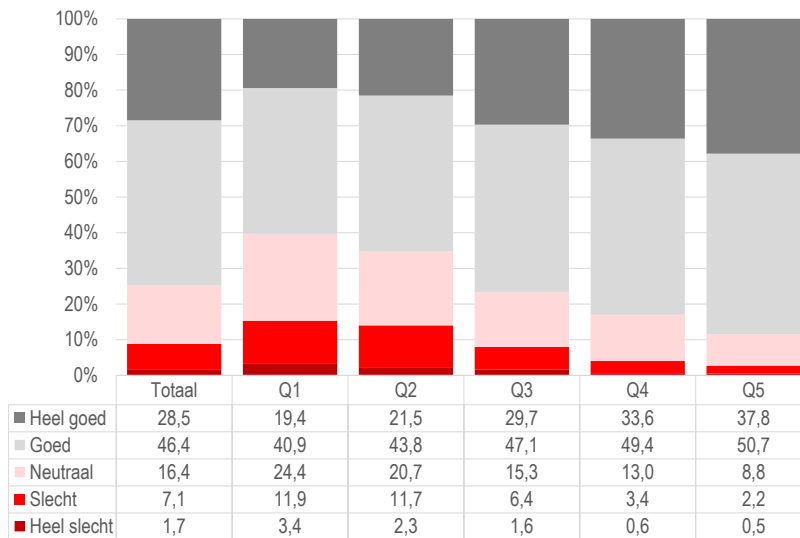
Data- en onderzoeksvragen 13

- *Over hoeveel personen gaat het voor de diverse risicogroepen in Vlaanderen/België? Wat is de besmettingsgraad en de overlijdensgraad naar gelang de diverse groepen en risicogroepen?*

Sociaal-economische-culturele spreiding

Het is onduidelijk of het coronavirus sommige bevolkingsgroepen naar gelang hun sociale, economische, culturele of andere karakteristieken anders treft. Vóór de coronacrisis was de fysieke gezondheid wel al doorgaans slechter bij mensen uit de lagere inkomensgroepen. Een zwakkere gezondheid is een risicofactor voor de ontwikkeling van zware symptomen, maar het is dus onduidelijk of lagere inkomensgroepen meer getroffen werden door het virus.

Figuur 75: Fysieke gezondheid volgens inkomen¹⁸¹



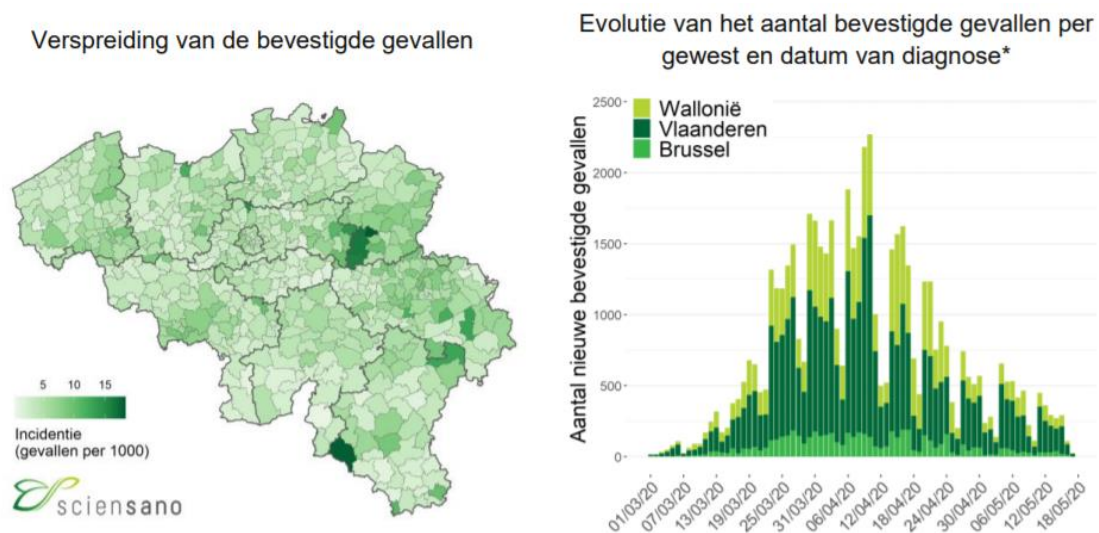
Data- en onderzoeksvragen 14

- Welk inkomensprofiel wordt het meest geraakt door het virus? Zijn er verschillen in de mate waarin diverse sociaal-economische groepen geraakt worden? Zijn er verschillen in de mate waarin culturele of ethnische groepen geraakt worden? Wat is de verhouding tussen leven in een gezin en alleenstaanden bij besmette personen versus bij totale populatie?

Geografische spreiding

In Vlaanderen werden verhoudingsgewijs veel gevallen genoteerd in **Limburg**, rond Sint-Truiden al is het nog niet duidelijk waarom (Figuur 76)¹⁸².

Figuur 76: Het coronavirus heeft zich ongelijk verspreid¹⁸³



¹⁸¹ Eurostat 2018, Self-perceived health by sex, age and income quintile [hlth_silc_10].

¹⁸² De Standaard (25/05/2020). Superverspreiders vangen is de kunst.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200524_04970044

¹⁸³ https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Daily%20report_20200519%20-%20NL.pdf, 20/05/2020.

Link tussen luchtverontreiniging en gevoeligheid voor corona

Een aantal recente wetenschappelijke studies suggereren verbanden tussen de ernst van de corona-epidemie en de luchtkwaliteit in de gebieden in kwestie¹⁸⁴.

- **Luchtverontreiniging** kan de respons van het menselijke immuunsysteem verminderen en ontstekingsreacties in de longen veroorzaken. Net als bij andere longontstekingen kan de blootstelling aan luchtvervuiling (door NO₂ en fijn stof) een katalysator zijn die leidt tot langere beademingsperiodes en tot meer sterfte bij gevoelige groepen¹⁸⁵. Luchtvervuiling zou de symptomen verergeren en de prognose (ziektegraad, sterfte) negatief beïnvloeden.
- **Steden of verstedelijkte gebieden?** Over de kans om het virus op te lopen is er minder duidelijkheid omdat het hogere aantal gevallen in sommige steden of verstedelijkte gebieden ook gelinkt zou kunnen zijn aan het grotere aantal contacten tussen mensen in dichtbevolkte gebieden en niet noodzakelijk aan de eventueel minder goede luchtkwaliteit.

2. Gezondheidseffecten van maatregelen

De coronacrisis had naast de directe gezondheidsimpact van het virus ook een meer indirecte impact, deels als gevolg van opgelegde maatregelen door de overheid, deels als gevolg van zelf door de bevolking gekozen gedragswijziging. Het onderscheid tussen beiden is moeilijk te maken.

2.1 Indirecte gezondheidseffecten

De indirecte gezondheidseffecten zijn nog grotendeels onbekend. Toch zijn er indicaties dat er zowel positieve als negatieve indirecte gezondheidseffecten aan de coronacrisis verbonden zijn.

Overige (gezondheids)zorg grotendeels on hold

Door de crisis werd niet-coronagerelateerde gezondheidszorg in min of meerdere mate *on hold* gezet. Niet-dringende ingrepen en consultaties werden uitgesteld. Dit zou leiden tot collaterale gezondheidsschade. Volgens ruwe inschattingen zouden **72% van de ingrepen uitgesteld** of afgelast zijn in België (gedurende 12 weken); dat zouden 271.914 ingrepen zijn, waarvan 22.660 kankergerelateerd. 28% van de kankeroperaties zouden zijn uitgesteld¹⁸⁶.

Ook hebben mensen **zelf doktersbezoeken uitgesteld** en hebben zij daardoor mogelijk gezondheidsschade opgelopen. Zo gaf **23%** van de ondervraagde respondenten in april aan graag een ander gezondheidsprobleem door een arts te willen laten bekijken, maar dat gegeven de omstandigheden toch niet te doen, omdat ze niet terecht kunnen (52%), of omdat ze de gezondheidswerkers niet willen belasten (ruim 40%) of omdat ze angst hebben voor besmetting (23%)¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Conticini E. et al. (2020) [https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0269749120320601?via%3Dihub=](https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0269749120320601?via%3Dihub)

¹⁸⁵ Universiteit Hasselt en Universiteit Antwerpen. Prof. Tim Nawrot: <https://radio1.be/programma/de-ochtend/radioitem/er-een-verband-tussen-luchtvervuiling-en-corona/19240>

¹⁸⁶ Elective surgery cancellations due to the COVID-19 pandemic: global predictive modelling to inform surgical recovery plans. COVIDSurg Collaborative; bijlage bij paper op <https://bjssjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bjs.11746>, 12/5/2020, Elective surgery cancellations due to the COVID -19 pandemic: global predictive modelling to inform surgical recovery plans.

¹⁸⁷ UA Antwerpen, vierde coronabevraging bij 225.000 mensen, Mensen stellen doktersbezoek wel degelijk uit. <https://www.uantwerpen.be/nl/projecten/corona-studie/resultaten/resultaten-vierde-enquete/>

Ook zou het grootschalig **antibioticagebruik** tijdens de coronacrisis om bacteriële neveninfecties te vermijden, antibioticaresistentie kunnen doen toenemen¹⁸⁸.

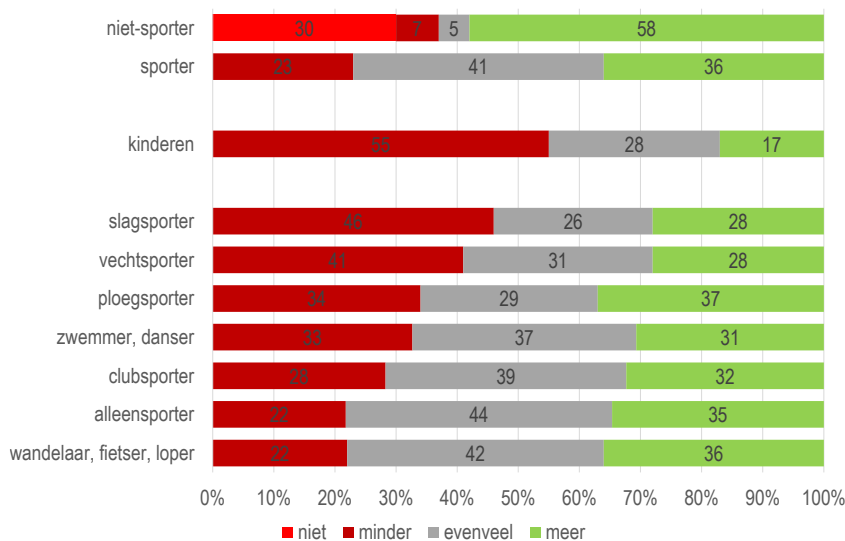
(Sommige) Belgen slapen langer en beter

Sommige Belgen zouden meer slapen tijdens de lockdown, gemiddeld een kwartier langer. Ze gingen ook later slapen en zouden ook beter geslapen hebben met een lagere hartslag in rust¹⁸⁹. Dat blijkt uit analyses op basis van sporthorloges en is mogelijk niet representatief voor de hele bevolking.

Niet-sporters hebben meer gesport; kinderen veelal minder

30% tot 50% van de Vlamingen bewoog en sportte tijdens de lockdown meer dan voor de lockdown, vooral omdat ze daar nu meer tijd voor hadden¹⁹⁰. Zelfs 60% van de niet-sportieve Vlamingen sportte sinds de lockdown meer dan vroeger¹⁹¹. Meer dan de helft van de kinderen heeft daarentegen minder gesport (Figuur 77). Indoorsporten nam wel af maar dat werd meer dan gecompenseerd door outdoor sporten. Er werd vooral meer gelopen, gewandeld, gefietst en gemountainbiked¹⁹² (Figuur 77). Slagsporters (tennis, badminton, e.d.) en vechtsporters hebben veelal minder gesport (Figuur 77).

Figuur 77: 55% van de kinderen heeft minder bewogen of gesport¹⁹³



¹⁸⁸ De Standaard (31/5/2020). 'Dat het mijn fout zou zijn als een leerkracht overlijdt: zo'n verwijt komt hard aan'. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200530_04976583

¹⁸⁹ De Telegraaf (19/5/2020). Meer slapen en sporten tijdens corona. <https://www.telegraaf.nl/lifestyle/352098874/meer-slapen-en-sporten-tijdens-corona> op basis van gegevens van Polar (multisporhorloges), <https://www.3athlon.be/2020/05/20/polar-analyseert-data-van-gebruikers-in-lockdown-belg-fietst-drie-keer-zoveel/>

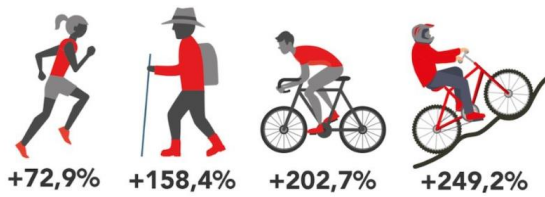
¹⁹⁰ Eerste resultaten van een studie van de Universiteit Antwerpen. De Morgen, 1/6/2020

¹⁹¹ Jeroen Scheerder (KU Leuven), Het Nieuwsblad (11/4/2020). En plots slaat iedereen aan het sporten: "Mensen hebben hun gedrag nog nooit zo snel aangepast als nu". https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200411_04920659

¹⁹² De Telegraaf (19/5/2020). Meer slapen en sporten tijdens corona. <https://www.telegraaf.nl/lifestyle/352098874/meer-slapen-en-sporten-tijdens-corona> op basis van gegevens van Polar (multisporhorloges), <https://www.3athlon.be/2020/05/20/polar-analyseert-data-van-gebruikers-in-lockdown-belg-fietst-drie-keer-zoveel/>

¹⁹³ Meer of minder gesport in coronatijd? Op basis van cijfers in Jeroen Scheerder, Sporten in tijden van crisis.

Figuur 78: Sommige Belgen hebben meer gesport¹⁹⁴



De coronatijden hebben de sportbeleving veranderd en heeft verschillende types van coronasporters gecreëerd (Figuur 79).

Figuur 79: De coronasporters omvatten nieuwe types¹⁹⁵



20% minder zelfmoorden (in buurlanden)

Er lijken voor België nog geen data beschikbaar te zijn over de impact op zelfmoorden, zelfmoordgedachten (contacten met de zelfmoordlijn)¹⁹⁶, verward gedrag, ... In Nederland werden in tegenstelling tot de verwachting¹⁹⁷ 20% **minder zelfmoorden** gemeld, maar wel meer verward gedrag¹⁹⁸. Ook Duitsland en Japan meldden 20% minder zelfmoorden¹⁹⁹.

194 Profiel van de corona-sporter. https://kics.sport.vlaanderen/wetenschappelijkonderzoek/Documents/200411_onderzoek_Coronasporter.pdf. Polar (20/5/2020). <https://www.3athlon.be/2020/05/20/polar-analyseert-data-van-gebruikers-in-lockdown-belg-fietst-drie-keer-zoveel/>

195 Jeroen Scheerder, Sporten in tijden van crisis. Profiel van de corona-sporter. https://kics.sport.vlaanderen/wetenschappelijkonderzoek/Documents/200411_onderzoek_Coronasporter.pdf

196 Zelfmoordlijn, geconsulteerd op 7/6/2020, <https://www.zelfmoord1813.be/blog>. Geconsulteerd op 7/6/2020

197 Zelfmoorden worden gelinkt aan meer werkloosheid, The Lancet, COVID-19, unemployment, and suicide. Wolfram Kawohl, Carlos Nordt. Mei 2020. Beschikbaar op [https://www.thelancet.com/journals/lanpsy/article/PIIS2215-0366\(20\)30141-3/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanpsy/article/PIIS2215-0366(20)30141-3/fulltext).

198 NOS, 21/5/2020, Tot 20 procent minder zelfdodingen in coronatijd. Beschikbaar op <https://nos.nl/artikel/2334626-tot-20-procent-minder-zelfdodingen-in-coronatijd.html>, Geconsulteerd op 7/6/2020

199 Cijfers Japan voor April 2020. The guardian, Japan suicides decline as Covid-19 lockdown causes shift in stress factors, 14/05/2020. Beschikbaar op <https://www.theguardian.com/world/2020/may/14/japan-suicides-fall-sharply-as-covid-19-lockdown-causes-shift-in-stress-factors>. Geconsulteerd op 7/6/2020
Cijfers voor Duitsland: Is social distancing during coronavirus causing more suicides?. 30/5/2020 Beschikbaar op <https://www.dw.com/en/is-social-distancing-during-coronavirus-causing-more-suicides/a-53584282>; Geconsulteerd op 7/6/2020

Minder luchtverontreiniging e.a.

Hierna wordt aangegeven dat op plaatsen de luchtverontreiniging in Vlaanderen tijdens de lockdown minder was dan in een business as usual scenario (deel 23.3). De gezondheidseffecten daarvan zijn nog onbekend.

Data- en onderzoeksvragen 15

- *Hoeveel verloren levensjaren zijn er als gevolg van collateral damage in de gezondheidszorg? Hoeveel gezonde levensjaren gaan verloren als gevolg van de impact van coronamaatregelen? Wat betekent de coronacrisis voor de toegang tot de gezondheidszorg? Hoeveel ingrepen werden effectief uitgesteld? Hoe lang was de gewone gezondheidszorg onderbroken? Waren er regionale verschillen?*
- *Wat is de inschatting van het gezondheidseffect van de verminderde luchtverontreiniging door de coronamaatregelen op de gezondheid?*
- *Zijn er nog andere gegevens over het sportgedrag tijdens de crisis? Wat zijn intenties om ev. bijkomend sportgedrag vol te houden? Zijn er ook die minder gaan sporten? Wie gaat meer sporten? Wie minder? In welke mate kunnen data van sporthorloges een betrouwbaar beeld geven voor welke doelgroepen? Hebben mannen en vrouwen evenveel extra gesport?*
- *Slapen alle Vlamingen langer en beter tijdens de crisis? Hoe evolueerde dat tijdens de crisis?*
- *Zijn Vlamingen nu gemiddeld fitter dan voor de crisis?*
- *Wat gebeurde er met schermtijd? Hoeveel tijd spendeerden bevolkingsgroepen voor en tijdens de crisis voor het scherm?*

2.2 Psycho-sociaal welzijn

85% komt de lockdown goed door, 15% heeft het moeilijk

85% van de gezinnen komt de lockdown goed door en geniet van het intenser contact met het gezin. Iets meer dan de helft stelt dat de kinderen genieten van de 'coronavakantie'. Er is meer tijd voor huishoudelijke taken en mannen zouden meer helpen in het huishouden en bij de opvoeding. 15% geeft aan het financieel moeilijk te hebben en zich daar ook zorgen over te maken; het gaat vooral om tijdelijk werklozen, arbeidersgezinnen, zelfstandigen zonder personeel en alleenstaande ouders. Zij maken zich ook meer zorgen over hun gezondheid en de kinderen, wonen minder comfortabel en in meer gespannen gezinsrelaties en kunnen minder op een sociaal netwerk terugvallen. Financieel kwetsbare gezinnen geven een lagere welzijnsscore (7,02) dan gezinnen in een betere inkomenspositie (7,54)²⁰⁰.

25% meer oproepen tele-onthaal

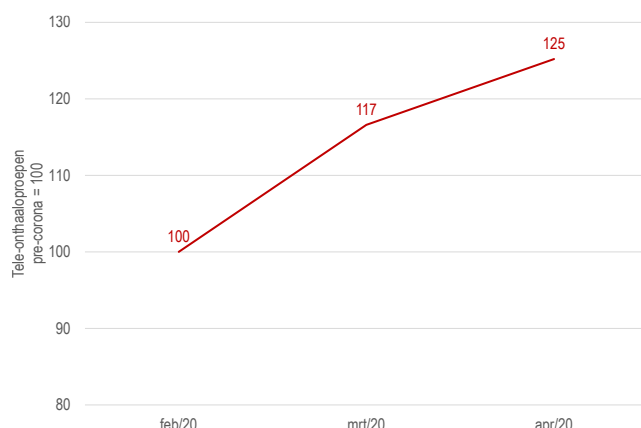
Tele-onthaal meldt voor april 2020 25% meer oproepen dan gebruikelijk (Figuur 80). Vooral ouderen, alleenstaanden, weduwen en weduwnaars bellen meer dan gebruikelijk. **Eenzaamheid** wordt veel vaker gemeld (Figuur 81).

Er loopt nog een onderzoek naar de sociale gevolgen van de coronacrisis door de VUB²⁰¹.

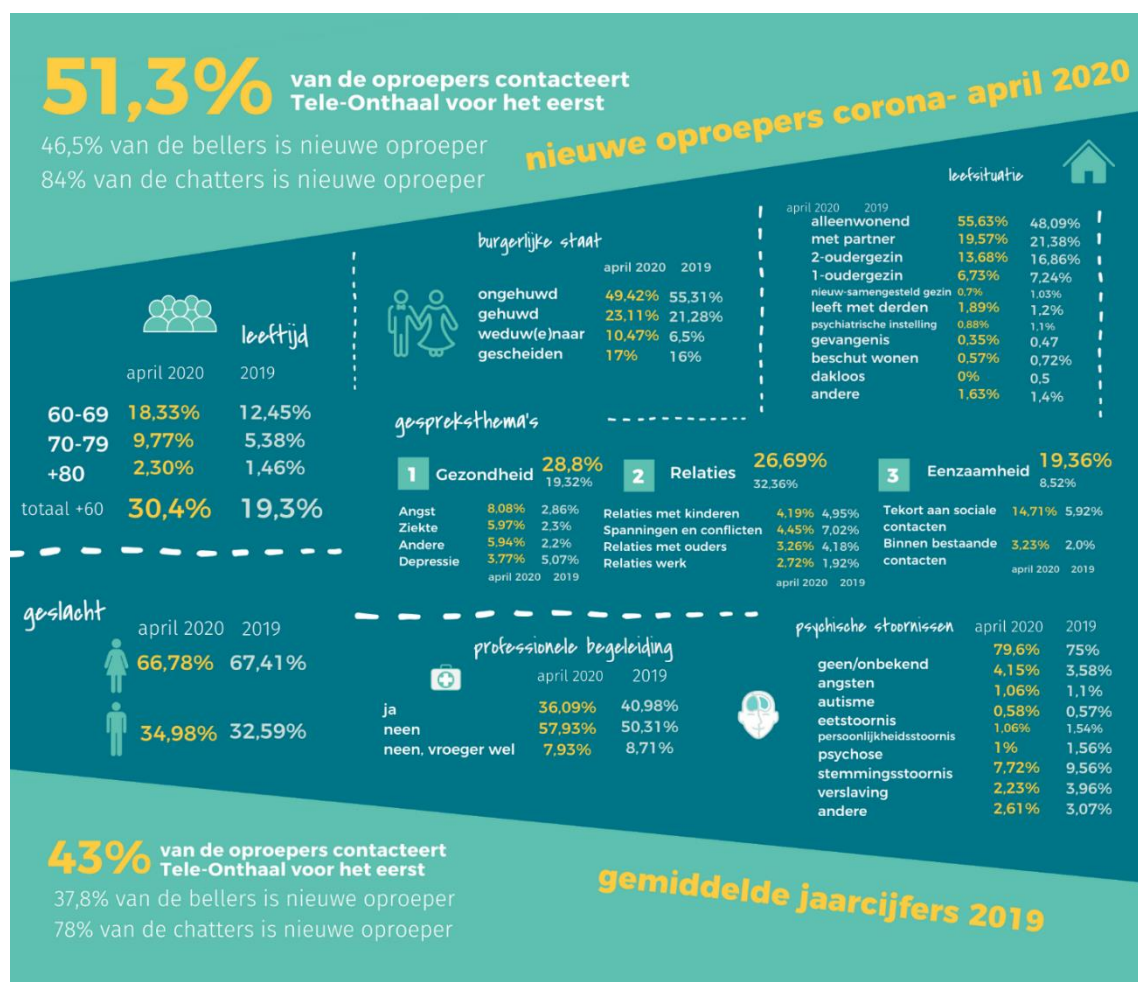
²⁰⁰ <https://sociaal.net/achtergrond/corona-onderzoek-gezin-bubbel/>, geconsulteerd op 19/05/2020.

²⁰¹ Onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel met onderzoeksbureau hbits. www.dagelijksleven.eu, De Standaard (29/5/2020). Eerste hulp bij coronamoedeheid. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200501_04941843

Figuur 80: Tele-onthaal krijgt 25% meer oproepen dan normaal in april²⁰²



Figuur 81: Meer oproepen Tele-onthaal ouderen, alleenstaanden, weduwe/weduwnaar²⁰³



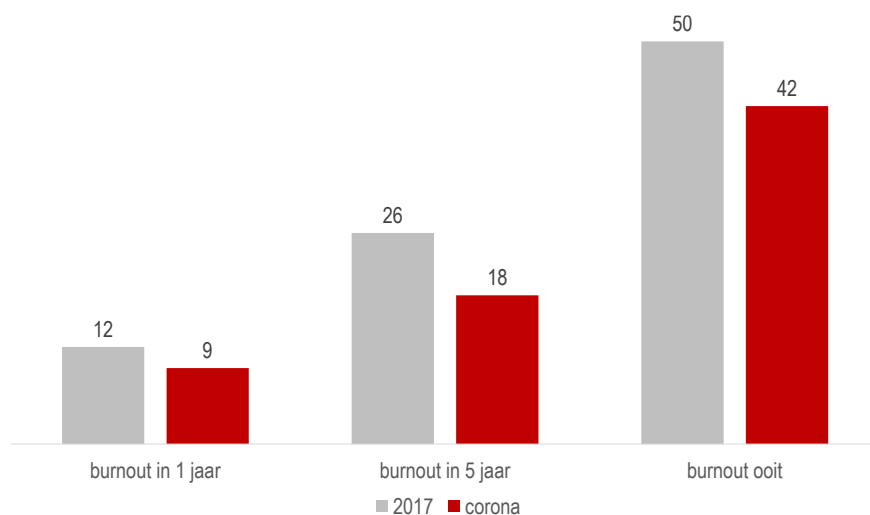
²⁰² Tele-onthaal, Eenzaamheidsvirus slaat toe: 10% meer nieuwe oproepen van 60+ en alleenstaanden. Data beschikbaar op <https://www.tele-onthaal.be/pers/eenzaamheidsvirus-slaat-toe>, geconsulteerd op 7/6/2020.

²⁰³ Tele-onthaal, 8/5/2020, geconsulteerd op 7/6/2020. Beschikbaar op <https://www.tele-onthaal.be/pers/eenzaamheidsvirus-slaat-toe>

Stress en burnout vermindert

De kans bestaat dat de coronacrisis bij sommige actoren de kans op stress en burnout verhoogt, terwijl de kans bij anderen juist verlaagt. Het netto-effect is nog onbekend. Ook bij werkenden is het beeld nog onduidelijk, bv. over de impact van meer telewerken²⁰⁴. De kans op een burnout zou nu lager zijn dan 2 jaar geleden (9% ipv 12%): stress neemt soms toe, maar werkdruk zou door aangepaste verwachtingen van werkgevers soms zijn verminderd²⁰⁵.

Figuur 82: De burnoutverwachtingen zijn verbeterd²⁰⁶

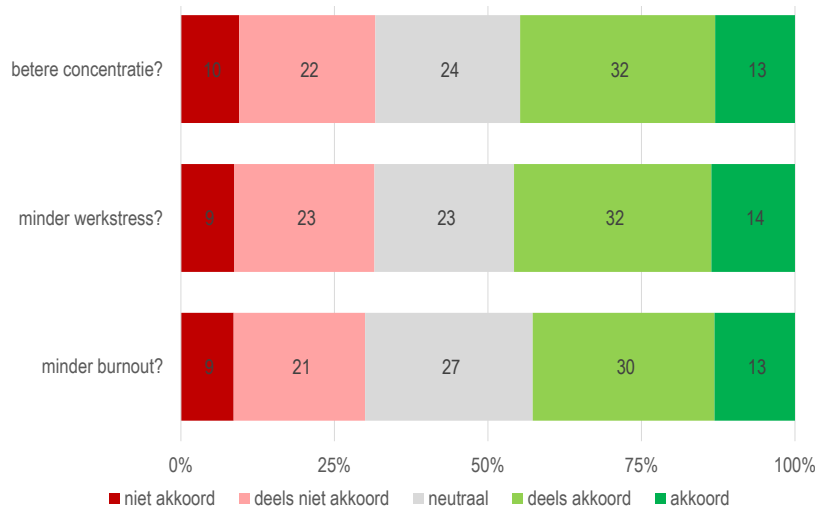


²⁰⁴ Baert S. e.a. (5/2020) The COVID-19 Crisis and Telework: A Research Survey on Experiences, Expectations and Hopes. <http://ftp.iza.org/dp13229.pdf>

²⁰⁵ Onderzoek Ralf Caers, op VRT, 20/5/2020, KU Leuven, UGent, VUB en Odisee Hogeschool bevroegen 2.456 Vlamingen die tijdens de lockdown voltijds (minstens 4/5de) bleven voortwerken. Het onderzoek gebeurde tussen 30 april en 8 mei. <https://www.vrt.be/vrtnews/nl/2020/05/20/burn-out-door-corona-we-zijn-weerbaarder-dan-we-denken/> Cijfers geven aan welk aandeel van de bevroegden een burnout verwacht binnen een jaar, binnen 5 jaar en ooit. De grijze balken geven aan wat de resultaten van een vergelijkbare bevraging in 2017 waren. De rode balken geven de resultaten van het onderzoek in coronatijd weer (eind april/begin mei).

²⁰⁶ HRmagazine, 18/5/2020. <https://hrmagazine.be/nl/posts/laat-u-geen-burnout-aanpraten>

Figuur 83: Stress en burnout verminderen voor bijna de helft, maar nemen toe voor een kwart²⁰⁷



Data- en onderzoeksvragen 16

- *Is er specifiek, grondig onderzoek naar de impact van de coronacrisis op stress en burnout bij diverse types actoren? Hoe was het met stress bij zorgpersoneel, leraren, werkende ouders met (kleine kinderen), jonge werkenden hoger?)?*
- *Wat met **concentratieproblemen**? Die zouden een indicatie zijn van burnout klachten.*
- *Wat met **angstklachten**?*

Sterven en rouw tijdens de lockdown-periode en in quarantaineperiode

Niet alleen hoeveel mensen sterven maar ook de omstandigheden waarin de overlijdens plaatsvinden zijn van belang, voor de stervenden zelf maar ook voor de familie en vrienden. Over hoe ouderen aankijken tegen het sterven tijdens de lockdownperiode, lijken er, buiten anekdotische informatie, weinig data beschikbaar. Nochtans lijkt die informatie cruciaal ook omdat de (oudere) patiënt het naar verluidt 'misschien niet zo erg vindt te overlijden, maar zich wel zorgen maakt over de manier waarop'²⁰⁸.

Meten in welzijnsjaren?

De effecten van de coronacrisis en de coronamaatregelen en potentiële aanpassingen of aanvullingen ervan zouden gemeten kunnen worden in welzijnsjaren. Dat concept²⁰⁹ kan helpen om ook moeilijker meetbare aspecten zoals de impact van jobverlies op levenstevredenheid te meten. Zo levert werkverlies niet alleen inkomensverlies op maar ook het verlies van een netwerk, een routine en een identiteit. Ook kunnen minder lange files dat welzijn beïnvloeden.

²⁰⁷ Baert S. e.a. (5/2020) The COVID-19 Crisis and Telework: A Research Survey on Experiences, Expectations and Hopes. <http://ftp.iza.org/dp13229.pdf>

²⁰⁸ Olde Rikkert, in <https://www.tubantia.nl/hengelo/twentse-hoogleraar-alleen-doden-en-ic-bedden-zijn-geteld-alsof-dat-het-enige-is-wat-ertoe-doet-af57fb3e/>

²⁰⁹ Trends (11/6/2020). Welzijnseconoom Jan-Emmanuel De Neve: 'Economische groei betekent niet meer welzijn'. <https://trends.knack.be/economie/beleid/econoom-jan-emmanuel-de-neve-economische-groei-betekent-niet-meer-welzijn/article-longread-1608349.html> .

2.3 Verschillen tussen groepen

Ook bij de meer indirecte gezondheidseffecten van de coronacrisis zijn er verschillen tussen groepen.

Ouderen werden zwaar geraakt

Ouderen hadden last van de lockdownmaatregelen. Voor het welzijn van ouderen zijn fysieke en sociale beweging cruciaal. De lockdown en ook quarantainemaatregelen in bv. woonzorgcentra beperken die beweging, het contact met de kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen en impacteren ongetwijfeld het welzijn van ouderen, vermindert de eet- en levenslust, ...²¹⁰. Er lopen verschillende onderzoeken naar ouderenzorg en beleving van ouderen²¹¹.

8 tot 15% van de kinderen en jongeren is erg kwetsbaar

Het is niet precies bekend hoeveel kinderen in Vlaanderen in bijzonder kwetsbare omstandigheden moesten leven tijdens de lockdown. Sommige schattingen gaan uit van 15% van de kinderen en jongeren die extra kwetsbaar zijn bv. omdat ze blootgesteld zijn aan familiaal geweld of voedseldeficiëntie, onvoldoende schoolmateriaal, onvoldoende plaats om te spelen, ...²¹². Enquêteresultaten bij Vlaamse kinderen laten uitschijnen dat minstens 8% kwetsbaar is²¹³.

- 8% van de kinderen en jongeren meldt effectief dat het gezin het **financieel moeilijker** heeft door de corona crisis²¹⁴. Omgerekend zou het gaan over ruim 100.000 Vlaamse kinderen en jongeren²¹⁵. Een aanzienlijk deel van de respondenten weet evenwel niet of het gezin het nu financieel moeilijker heeft of niet. 23% van de Belgische kinderen zou al voor de crisis in een gezin met een armoederisico leven (<60% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen) en 16% in een gezin dat financieel kwetsbaar is (60 tot 80% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen). Het zou samen gaan over bijna 1.000.000 Belgische kinderen (997.000)²¹⁶ (Figuur 85). Financiële problemen van een gezin hebben hun weerslag op kinderen: 'Opgroeien in een situatie van financiële stress kan hun welzijn en kansen in het leven verder ondermijnen. Kunnen afstandslernen hangt ook sterk af van de financiële mogelijkheden van ouders'²¹⁷.

²¹⁰ Olde Rikkert, in <https://www.tubantia.nl/hengelo/twentse-hoogleraar-alleen-doden-en-ic-bedden-zijn-geteld-alsof-dat-het-enige-is-wat-ertoe-doet-af57fb3e/>

²¹¹ O.a. over ouderenzorg: Het Instituut voor Tropische Geneeskunde in Antwerpen en het Institute for the Future van de KULeuven,

Over beleving van ouderen: VUB, Universiteit Maastricht en HOGENT.

²¹² Group of Experts on the Exit Strategy. 5e Nota aan Eerste Minister en Kern ter voorbereiding van de Nationale Veiligheidsraad dd. 03/6/2020. https://news.belgium.be/sites/default/files/news-items/attachments/2020-06/GEES_20200603%20.pdf

²¹³ Rapport - kinderrechtenperspectief in de coronacrisis #jongerenovercorona, mei 2020, Beschikbaar op https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

²¹⁴ Rapport - kinderrechtenperspectief in de coronacrisis #jongerenovercorona, mei 2020, Beschikbaar op https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

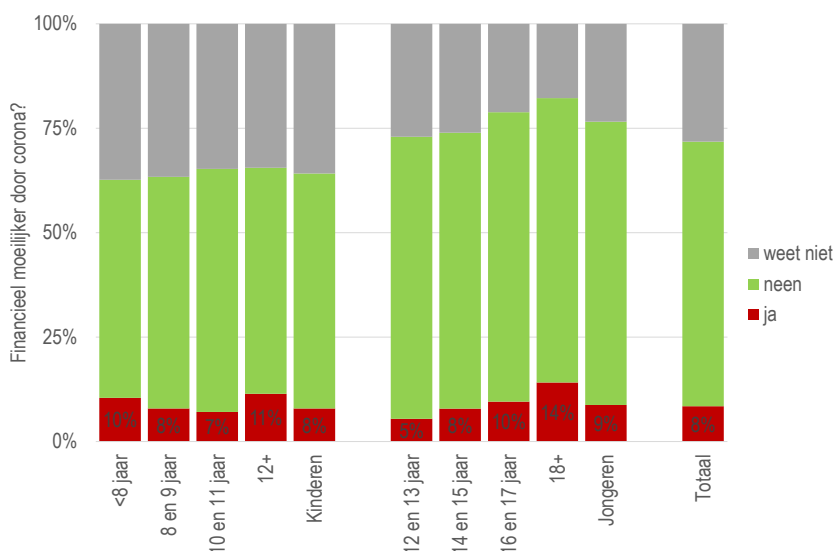
²¹⁵ Ruwe inschatting uitgaande van 19,4% min 18 jarig volgens <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/bevolking-naar-leeftijd-en-geslacht>, situatie 2019

²¹⁶ Cijfers uit Jeroen Horemans, e.a. juni 2020, gerelateerd aan aantal kinderen uit Belstat. 2.569.322. Twee derden van deze kinderen woont in een gezin waar er minstens iemand werkt. <https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>

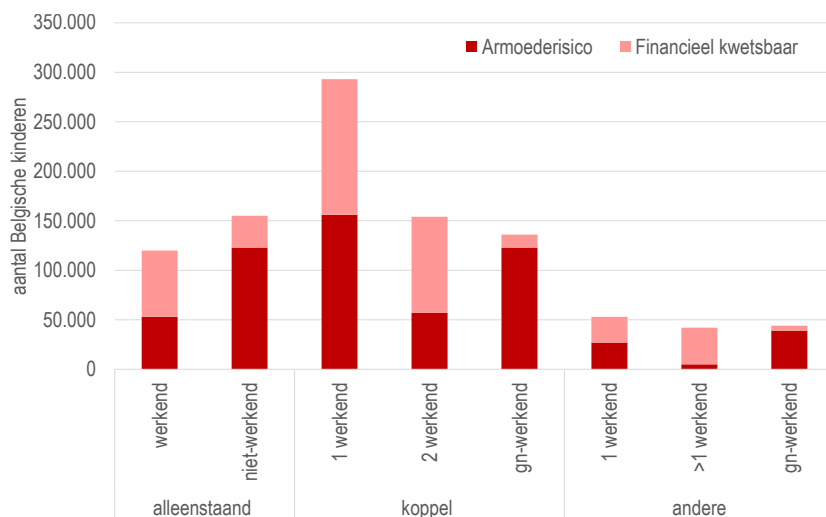
²¹⁷ Jeroen Horemans, e.a. juni 2020, <https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen.

- 8 à 9% van de kinderen en jongeren stelt geweld te ervaren door een volwassene (Figuur 85). Daarvan stelt meer dan 60% dat dit **geweld toenam** sedert de coronacrisis²¹⁸.
- 16% van de kinderen en 17% van de jongeren heeft **geen eigen plekje** waar ze zich tijdens de coronaperiode rustig kunnen terugtrekken.
- 4% van de kinderen en 12% van de jongeren komen niet meer of alleen maar soms **buiten**. Dat zou zo zijn omdat het niet mag, door angst voor corona, doordat ze alleen zijn of doordat hun ouders of begeleiders geen tijd of geen zin hebben om me naar buiten te gaan.

Figuur 84: 8% kinderen en jongeren in een gezin dat door corona financieel moeilijker kreeg²¹⁹



Figuur 85: 997.000 kinderen in gezin met armoederisico of financiële kwetsbaarheid²²⁰

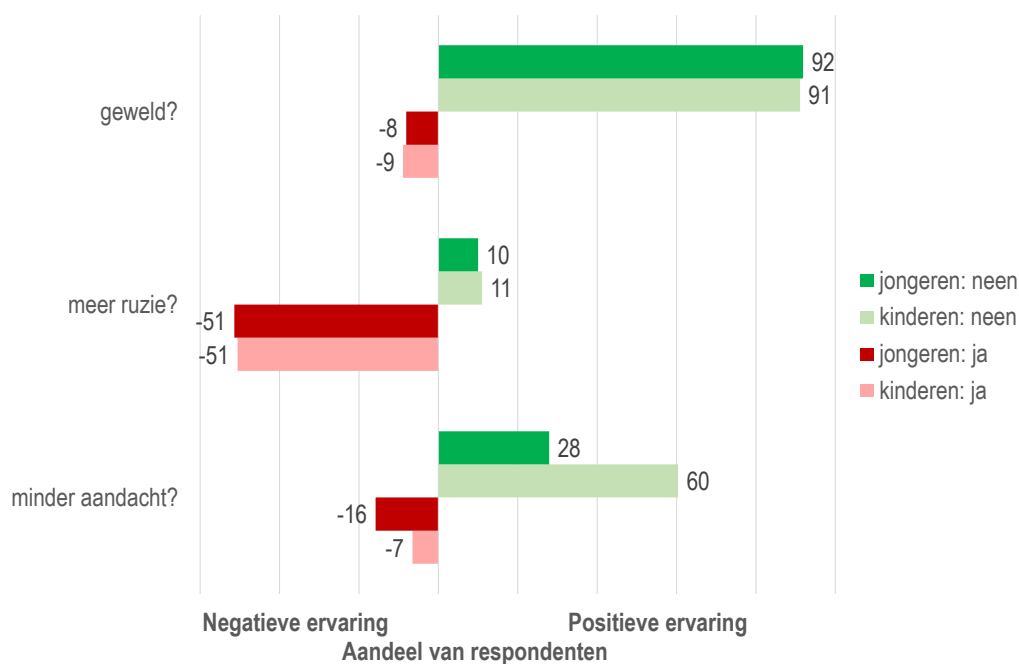


²¹⁸ Rapport - kinderrechtenperspectief in de coronacrisis #jongerenovercorona, mei 2020, Beschikbaar op https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

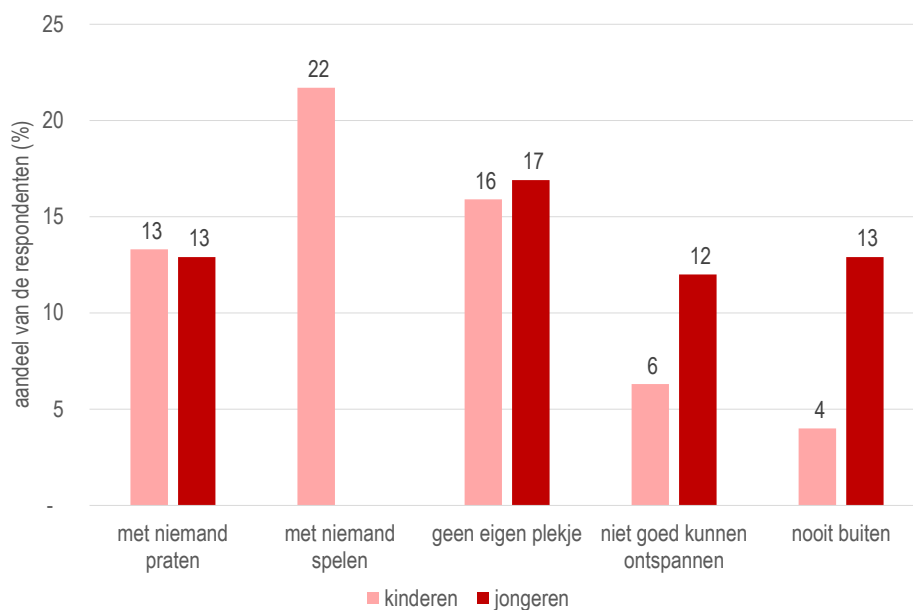
²¹⁹ Kinderrechtencommissariaat (25/05/2020). Resultaten online-enquête #jongerenovercorona https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

²²⁰ Cijfers voor België. Voor de crisis, inschattingen Covivat, Jeroen Horemans, juni 2020.

Figuur 86: 8% van de kinderen ervaart geweld²²¹



Figuur 87: 22% speelt niet meer met andere kinderen in het echt (dus niet online)²²²



²²¹ https://drive.google.com/file/d/1yL_OcXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. Kinderrechtencommissariaat (25/05/2020). Resultaten online-enquête #jongerenovercorona https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

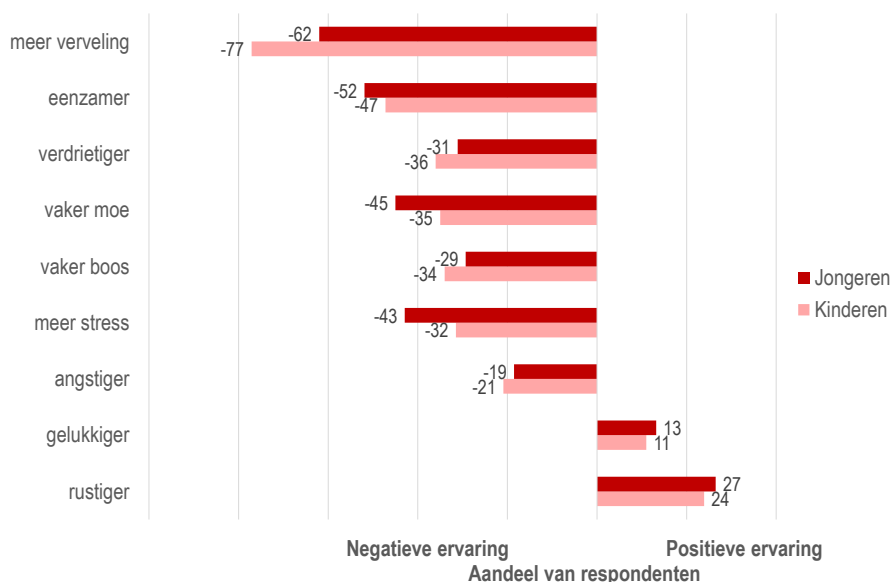
²²² Kinderrechtencommissariaat (25/05/2020). Resultaten online-enquête #jongerenovercorona https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

Een meerderheid van de kinderen en jongeren die soms gepest worden, werd in de lockdown, juist **minder gepest**²²³.

Jongeren en jongvolwassenen zagen essentiële elementen van hun leven grondig veranderen tijdens de crisis: online studie, geen sociale contacten, minder daten, minder werk, geen festivals²²⁴.

Kinderen en jongeren **leven en voelen zich anders** in coronatijd, zo bevestigt ook onderzoek. Ze **vervelen** zich door de coronacrisis meer en zijn vaker **eenzaam** (Figuur 88), maar één op vier voelt zich ook **rustiger**²²⁵. Meer dan één kind op vijf geeft aan met **niemand te spelen**²²⁶. Bijna een derde van de gezinnen met kinderen (30,2%) heeft één kind; 45,1% van de gezinnen heeft twee kinderen; 17,1% heeft drie kinderen en 6,6% heeft vier of meer kinderen die tot het gezin behoren²²⁷. 36% van de gezinnen heeft een kind jonger dan 6 jaar²²⁸. 70% van de kinderen en 45% van de jongeren **mist school**. Bijna 1 op de 2 zegt **meer stress** te hebben voor school.

Figuur 88: Kinderen en jongeren vervelen zich meer en zijn eenzamer²²⁹



Data- en onderzoeksvragen 17

- Hoeveel kinderen zitten in kwetsbare gezinnen?
- In welke mate zijn kinderen blootgesteld aan een combinatie van kwetsbaarheidsfactoren: financieel kwetsbaar, geweld, weinig plaats, ...?
- Hoeveel kinderen hebben te maken met voedseldeficiëntie door de crisis? Hoeveel kinderen zijn afhankelijk van schoolmaaltijden?

²²³ Rapport - kinderrechtenperspectief in de coronacrisis [#jongerenovercorona](#), mei 2020

²²⁴ SER, 'Na de coronacrisis zien we pas echt hoe het met jongeren is', 2/6/2020, <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/floor-brands>

²²⁵ Rapport - kinderrechtenperspectief in de coronacrisis [#jongerenovercorona](#), Enquête bij 44.000 kinderen en jongeren van 11 tot 17 mei 2020

²²⁶ Rapport - kinderrechtenperspectief in de coronacrisis [#jongerenovercorona](#),

²²⁷ https://gezinsenquête.be/sites/default/files/media/documenten/FS3_samenstelling_gezin.pdf

²²⁸ https://gezinsenquête.be/sites/default/files/media/documenten/FS3_samenstelling_gezin.pdf

²²⁹ Op basis van

https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf, aandeel van antwoordende kinderen en jongeren. Negatieve ervaringen worden negatief weergegeven.

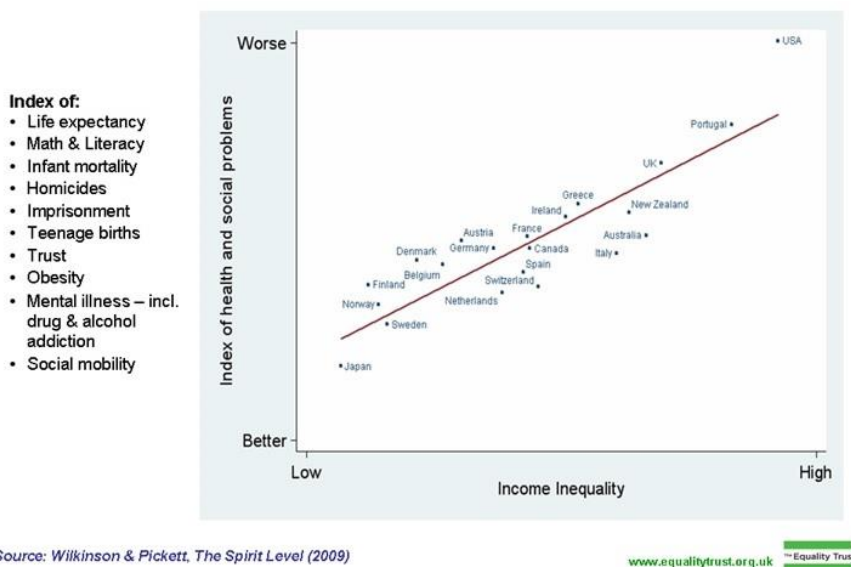
- Hoeveel kinderen werden door de crisis zwaarlijvig? Welke kinderen hebben genoeg bewogen? Welke niet?
- Hoeveel kinderen zijn onderhevig aan familiaal geweld?
- Hoeveel kinderen hebben te weinig plaats om te spelen?
- Hoeveel kinderen kunnen bij hun schoolwerk niet geholpen worden om de ouders onvoldoende Nederlands spreken?
- Wordt er opgevolgd hoe kinderen evolueerden tijdens de crisis? Worden er testen afgenomen?
- Hoeveel kinderen komen terug naar school? Welke kinderen komen (nog) niet terug naar school?
- Worden kinderen met risicopatiënten als huisgenoten in het bijzonder opgevolgd?
- Hoe ervaren kinderen van nieuw samengestelde gezinnen de crisis (11% van de gezinnen)? Konden ze zoals gebruikelijk beide gezinnen boeken? Gaf de crisis aanleiding tot conflicten tussen gescheiden ouders?
- In welke mate heeft de crisis de ongelijkheid tussen kinderen vergroot?
- In welke mate genoten welke kinderen juist van meer contact met de ouders?
- In welke mate heeft de crisis in gezinnen tot blijvende veranderde gedragspatronen geleid (in positieve en in negatieve zin)? Hoeveel gezinnen namen corona-ouderschapsverlof op?
- Hoe beleven jongvolwassenen de crisis?
- Hoeveel corona-ouderschapsverlof werd er genomen?

Sociaal-economische parameters

Het is onduidelijk in welke mate sociaal-economische groepen ook indirect op gezondheidsvlak meer of minder baat of nadeel hebben van het coronavirus en de coronamaatregelen.

Onrechtstreeks zouden coronamaatregelen het inkomen kunnen verlagen en zo de gemiddelde gezondheid kunnen verlagen (Figuur 89).

Figuur 89: Er is een verband tussen inkomensongelijkheid en gezondheid²³⁰



230

Over de relatie tussen inkomen en verwachte levensverwachting: <https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/verschil-in-levensverwachting-tussen-lage-en-hoge-inkomens-is-verder-gestegen>. Op landniveau lijkt vooral sociale ongelijkheid gelinkt aan levensverwachting; Bron The Spirit Level Wilkinson & Pickett. De vraag is dan welke impact corona heeft op ongelijkheid om de impact op parameters van volksgezondheid (obesitas, stress, verslavingen, ...) te kunnen inschatten. <http://wiki.kompano.org/wilkinson-en-pickett-the-spirit-level/>

3. Demografie

Dit deel bekijkt de impact van de coronacrisis op de demografie. Daarbij is naast de sterfte (cf. supra) ook de impact op migratie (deel 3.1) en vruchtbaarheid (deel 3.2) van belang.

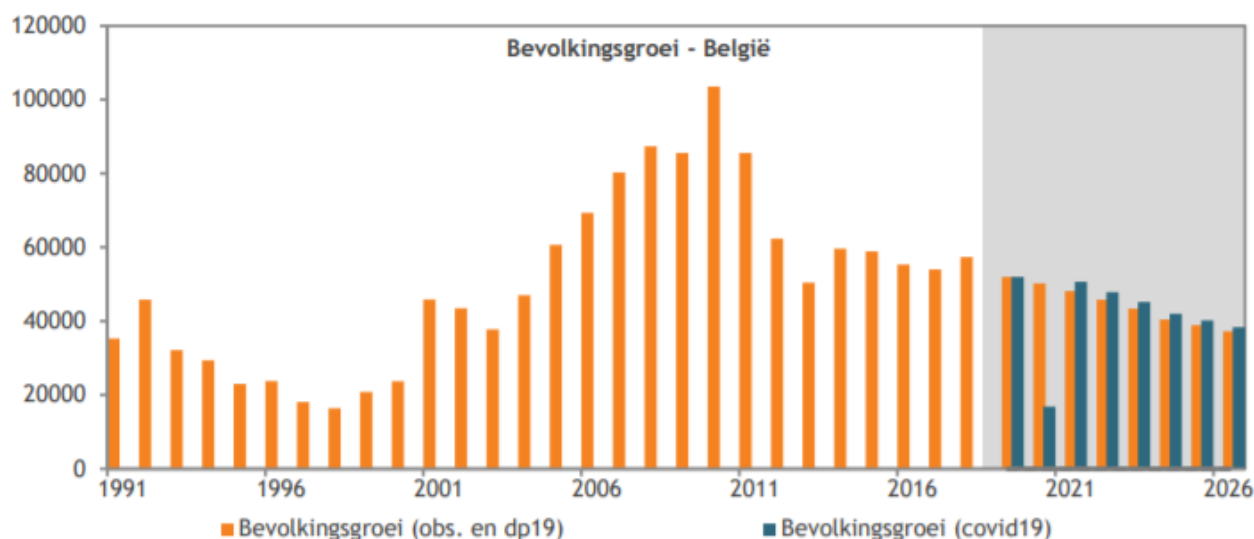
3.1 Migratie

Minder migratie weegt demografisch zwaarder dan sterfte

Door de corona-epidemie zal de bevolking van België in 2020 minder snel groeien. De bevolkingstoename wordt op 17.000 geschat in plaats van 50.000. Dat verschil zou

- voor 27% te wijten zijn aan een stijging van de overlijdens (-9.000) en
- voor 73% aan een daling van het migratiesaldo als gevolg van een halvering van de migratiestromen door de gedeeltelijke sluiting van de grenzen (-24.000) (Figuur 92)²³¹.

Figuur 90: Planbureau stelt prognoses bevolkingsgroei bij door COVID²³²

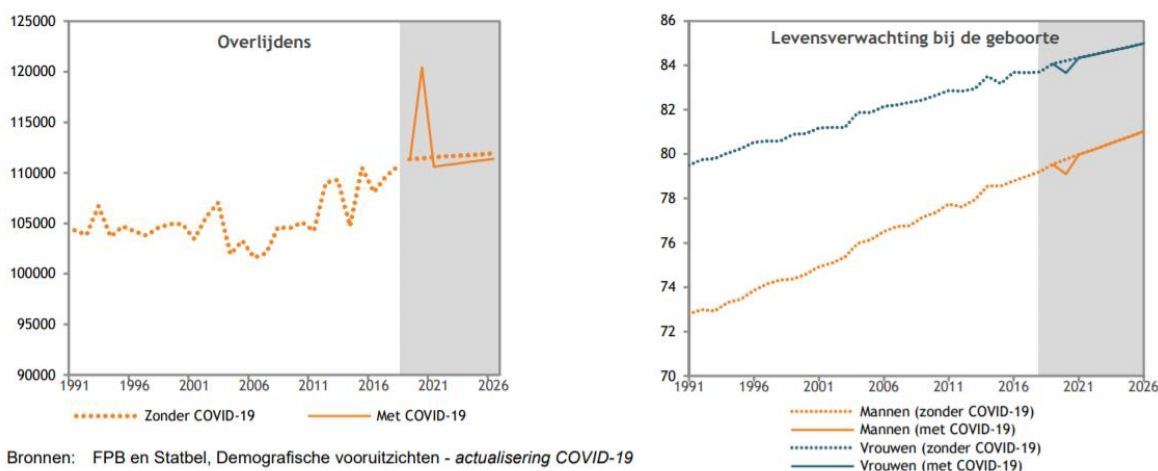


Deze inschatting houdt nog geen rekening met een eventuele tweede golf of met ondersterfte als de vroegtijdige sterfte van oudere mensen of als gevolg van minder verkeers- en arbeidsongevallen en een betere luchtkwaliteit, De levensverwachting zou eenmalig met 5 maanden zakken (Figuur 91).

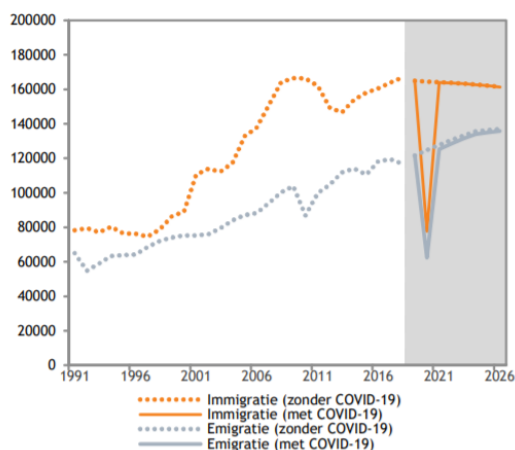
²³¹ Federaal Planbureau (2/6/2020). 78 000 minder immigranten en 62.500 minder emigranten. Bevolkingstoename in België in 2020 neerwaarts herzien als gevolg van de COVID-19-epidemie: de internationale migratie oefent dubbel zo grote impact uit als het sterftecijfer. <https://www.plan.be/press/communique-1991-nl-bevolkingstoename+in+belgie+in+2020+neerwaarts+herzien+als+gevolg+van+de+covid+19+epidemie+de+internationale+migratie+oefent+dubbel+zo+grote+impact+uit+als+het+sterftecijfer>

²³² Prognoses Federaal planbureau, juni 2020, Demografische vooruitzichten 2019-2070, Actualisering in het kader van de COVID-19-epidemie. Beschikbaar op <https://www.plan.be/databases/data-35-nl-bevolkingsvooruitzichten+2019+2070+update+covid+19>, geconsulteerd op 4/6/2020.

Figuur 91: Het planbureau verwacht 5 maanden verlies aan levensverwachting²³³



Figuur 92: De coronacrisis zorgt voor -24.000 minder netto-migratie²³³



3.2 Vruchtbaarheid

De impact van de coronacrisis op de vruchtbaarheid en dus op het aantal geboorten is onbekend.

Data- en onderzoeksvragen 18

- *Wat is de impact op vruchtbaarheid? Wordt de kinderwens door de crisis uitgesteld?²³⁴ Zijn er minder positieve zwangerschapstesten? Of net meer als gevolg van de lockdown?*
- *Zijn er omtrent migratie compensatie-effecten te verwachten indien de grenzen weer zouden open gaan?*
- *Kunnen, bv. op basis van data in andere landen, literatuur, inschattingen gemaakt worden van indirecte gezondheidseffecten (cf. infra)?*

²³³ Federaal Planbureau, (2/6/2020). Bevolkingstoename in België in 2020 neerwaarts herzien als gevolg van de COVID-19-epidemie: de internationale migratie oefent dubbel zo grote impact uit als het sterftecijfer. <https://www.plan.be/press/communique-1991-nl-bevolkingstoename+in+belgie+in+2020+neerwaarts+herzien+als+gevolg+van+de+covid+19+epidemie+de+internationale+migratie+oefent+dubbel+zo+grote+impact+uit+als+het+sterftecijfer>

²³⁴ Harper's Bazaar (13/5/2020). Komt er een babyboom na de coronacrisis? <https://www.harpersbazaar.com/nl/cultuur-reizen/a32447045/corona-babyboom-experts/>

4. Financiële gezondheid en sociaal-economische kwetsbaarheid

Dit deel bespreekt de impact van de coronacrisis op de financiële kwetsbaarheid van gezinnen (deel 4.1). Daarvoor zijn de impact op het inkomen relevant (deel 4.2), de verstrekte tegemoetkomingen aan gezinnen (deel 4.3), de schulden en reserves van gezinnen (deel 4.4) en de verschillen tussen groepen (deel 4.5).

4.1 Financiële kwetsbaarheid

Gemiddeld zouden gezinsuitgaven forsler dalen dan -inkomsten

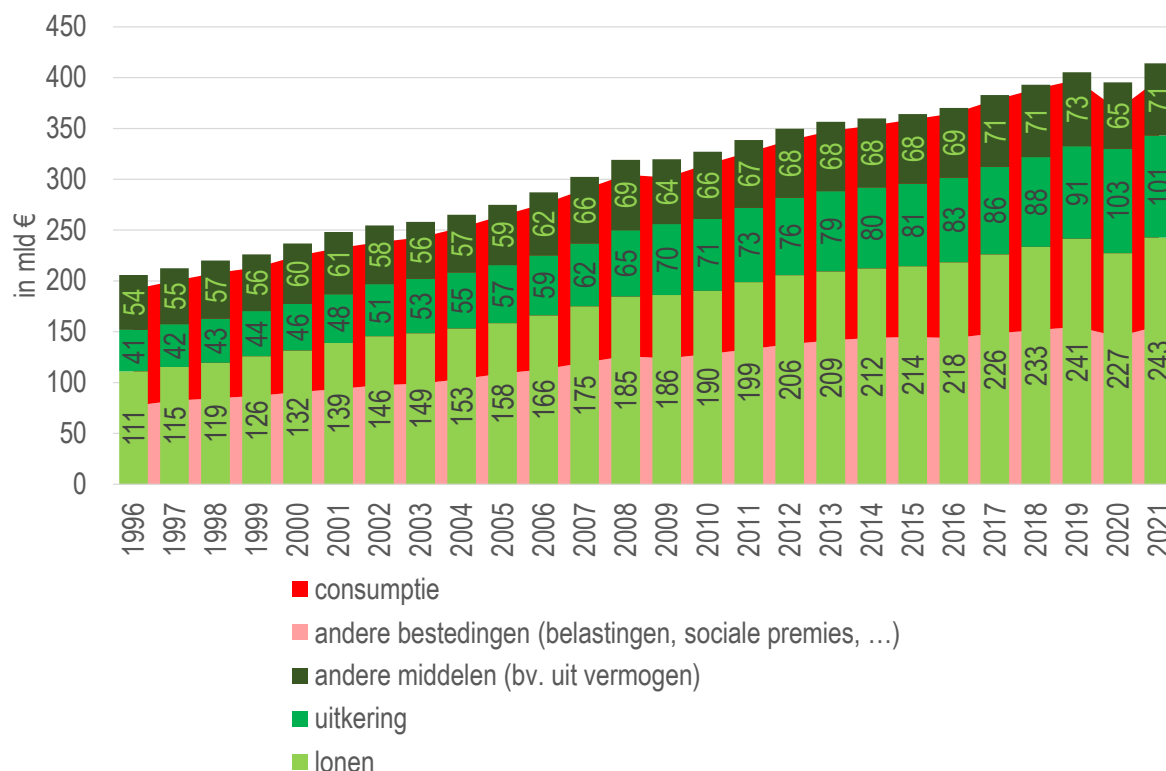
De coronacrisis vermindert de gezinsinkomsten met gemiddeld 2,2%. Dalende inkomsten door bv. door (tijdelijke) werkloosheid of ziekte zouden grotendeels gecompenseerd worden door tegemoetkomingen van overheden (deel 4.2). Ook verhoogt de crisis bepaalde gezinsuitgaven, bv. door stijgende voedselprijzen (deel 14.3) of ziektekosten. Tegelijk zijn er dalende energieprijzen en zorgt de crisis ook voor 8,9% minder consumptie (deel 11). Globaal voor België zouden de verwachte middelen voor 2020 hoger zijn dan de verwachte bestedingen (Figuur 94), waardoor er meer gespaard zou worden (deel 15.2). De uiteindelijke impact van corona op de financiële gezondheid van mensen en gezinnen hangt af van hun specifieke situatie, inclusief hun financiële reserves en schulden (deel 4.2). (Figuur 93).

Figuur 93: Gemiddeld dalen gezinsuitgaven forsler dan -inkomsten²³⁵

Financiële gezondheid gezinnen		
INKOMSTEN -2,2%	UITGAVEN -8,9%	RESERVES
uit arbeid ↓ - (tijdelijke) werkloosheid - ziekte	inflatie (prijzen) -0,2% + stijgende voedselprijzen - dalende energieprijzen	+ meer sparen
uit overheidsoverdrachten ↑ + Tegemoetkomingen	consumptie -8,9% - minder winkelen (gesloten winkels, recessiegedrag, gn. funshopping, ...) + extra lockdownuitgaven	
	andere bestedingen - minder belastingen	

²³⁵ Gegevens op basis van rekeningen particulieren. Dat zijn andere data: -2,4% op inkomen en -8,2% op consumptie, vergeleken met de cijfers over het reëel bruto beschikbaar inkomen (-2,2, cf. deel 4.2). Ook -6% op andere bestedingen. Deze https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODH_I&DB=MOD&lang=nl&XT=, geconsulteerd op 9/6/2020. Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage

Figuur 94: Verwachte gezinsbestedingen zijn lager dan verwachte inkomsten²³⁶



1 op 8 gezinnen werd financieel kwetsbaar

Deze gemiddelden verhullen dat **specifieke groepen in financiële problemen** komen door de coronacrisis, bv. omdat ze een relatief groot inkomensverlies lijdten, omdat voedseluitgaven een groot deel van hun uitgavenpatroon vertegenwoordigt of omdat ze weinig reserves hebben. Deel 4.5 bevat voor diverse groepen informatie over hun specifieke kwetsbaarheid.

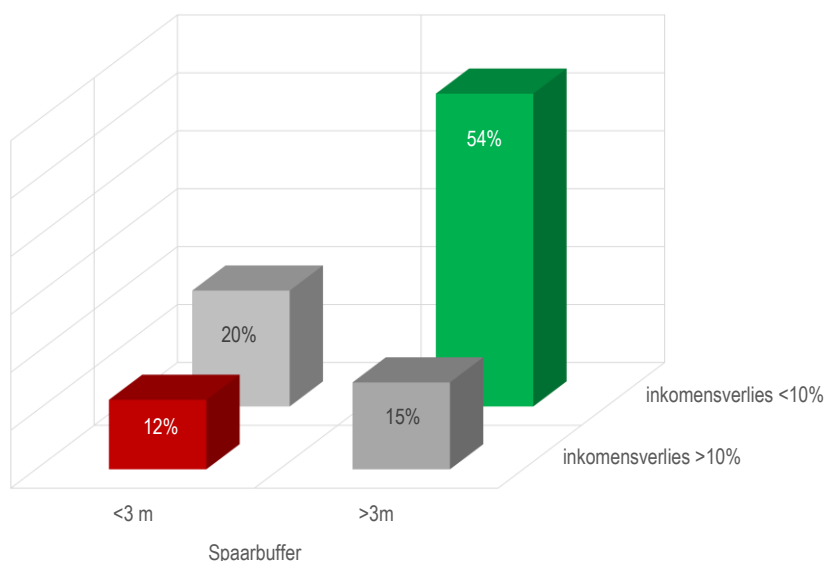
Meer algemeen bekeken, **zou** in april **één op acht gezinnen** (12%), ondanks de genomen maatregelen, financieel kwetsbaar geworden zijn omdat ze een inkomensverlies van ten minste 10% lijdten én hun spaarbuffer niet toereikend is voor meer dan drie maanden levensonderhoud²³⁷. In mei en juni zakte dat aandeel naar 11% resp. 9% (1 op 10 gezinnen)²³⁸. 1 op 3 van de ondervraagde gezinnen beschikt niet over voldoende **spaargeld** om hun uitgaven voor levensonderhoud gedurende drie maanden te dekken. Eén gezin op tien beschikt zelfs niet over genoeg spaargeld voor het bekostigen van één maand basisuitgaven (Figuur 96).

²³⁶ Federaal Planbureau, Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage, Beschikbaar op <https://www.plan.be/databases/data-15-nl-economische+begroting+2021+juni+2020+statistische+bijlage>, geconsulteerd op 9/6/2020.

²³⁷ Definitie Nationale Bank van België. Enquête-resultaten bevraging april 2020. De Nationale Bank voegde twee vragen toe aan haar maandelijks consumentenenquête: 'Lijdt uw gezin inkomensverlies als gevolg van de crisis?' en 'Hoe lang beschikt uw gezin over een spaarbuffer om de noodzakelijke uitgaven (huur, aankopen, enz.) te dekken en in uw levensonderhoud te voorzien?'. Deze benadering van de NBB hield geen rekening met de absolute inkomens.

²³⁸ NBB, juni 2020, <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/pne.pdf>, 19/6/2020, Het herstel van het consumentenvertrouwen zet zich voort in juni.

Figuur 95: 12% gezinnen lijdt in april >10% inkomensverlies + minder dan 3m spaarbuffer²³⁹



Figuur 96: Impact van corona op inkomen en financiële kwetsbaarheid van gezinnen²⁴⁰

	april	mei	juni
Inkomensverlies			
geen of <10%	73%	74%	80%
10-30%	14%	13%	12%
>30%	13%	12%	9%
Spaarbuffer			
< 1 maand	11%	11%	9%
1 - 3 maanden	20%	20%	18%
> 3 maanden	69%	69%	73%
Financieel kwetsbaar	12%	11%	9%

Detail van de situatie in april:

Inkomensverlies	Spaarbuffer			Totaal
	Minder dan 1 maand	Van 1 tot 3 maanden	Meer dan 3 maanden	
Geen verlies	7 %	11 %	49 %	67 %
Minder dan 10 %	0 %	2 %	4 %	6 %
Tussen 10 en 30 %	1 %	4 %	9 %	14 %
Tussen 30 en 50 %	1 %	2 %	3 %	6 %
Meer dan 50 %	1 %	2 %	3 %	7 %
Totaal	11 %	20 %	69 %	100 %

Meest kwetsbare gezinnen
Minst blootgestelde gezinnen

²³⁹ Nationale Bank van België (21/4/2020). Maandelijke consumentenenquête – april 2020. Ineenstorting van het consumentenvertrouwen in april <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/pne2004.pdf>

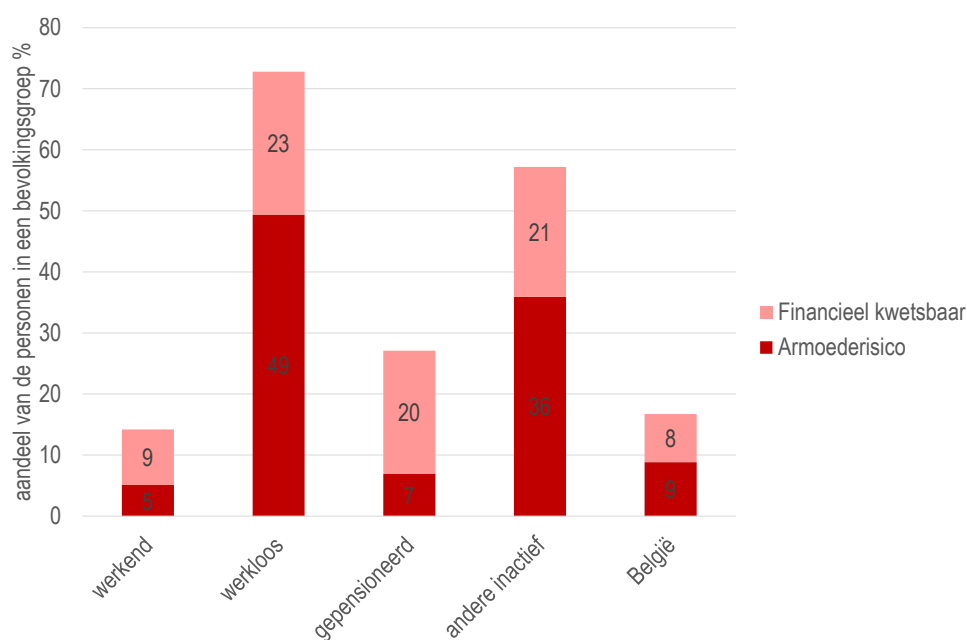
²⁴⁰ Nationale Bank van België (21/4/2020). Maandelijke consumentenenquête – april 2020. Ineenstorting van het consumentenvertrouwen in april <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/pne2004.pdf> NBB (19/6/2020). Het herstel van het consumentenvertrouwen zet zich voort in juni. <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/pne.pdf>

Een andere bron omschrijft bij zelfstandigen 10% en bij de werknemers 20% als precair²⁴¹.

Ter vergelijking: **voor de crisis** had 5% van de werkenden al een armoederisico (233.000 Belgen, die waarvan het inkomen minder is dan 60% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen) en 9% was financieel kwetsbaar (tussen 60% en 80% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen; 411.000 Belgen), samen **14%**.

Aan deze financiële kwetsbaarheid is ook een **sociale en economische impact** verbonden. “Mensen die werkloos worden en in financiële problemen ervaren, verliezen mogelijk de motivatie of hebben niet meer de capaciteit om zich te herscholen of heroriënteren. Voorbij recessies hebben geleerd dat een deel van de mensen die een terugval kennen in het leven daar nooit of niet ten volle van herstellen.”²⁴²

Figuur 97: 14% van werkenden in België is financieel kwetsbaar of heeft een armoederisico²⁴³



Meer en andere gezinnen zoeken steun voor hun financiële situatie

Gezinnen doen in de coronacrisis meer beroep op steun om hun financiële situatie te verbeteren. OCMW's zien **andere mensen dan normaal**, zoals studenten en zelfstandigen²⁴⁴. Voor vragen rond schulden en voorschotten op andere uitkeringen (zoals de tijdelijke werkloosheidsuitkering) zien ze vooral meer alleenstaanden en personen met gezinslast.

²⁴¹ Jessie Gevaert en Kim Bosmans (VUB) in Knack (26/4/2020). <https://www.knack.be/nieuws/belgie/corona-legt-vinger-op-wonde-van-systeemfouten-in-onze-arbeidsmarkt/article-opinion-1592205.html>

²⁴² Jeroen Horemans, e.a., juni 2020 <https://drive.google.com/file/d/1yL0cXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële. bestaanszekerheid bij werkende Belgen.

²⁴³ Jeroen Horemans, e.a., juni 2020 <https://drive.google.com/file/d/1yL0cXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële. bestaanszekerheid bij werkende Belgen.

²⁴⁴ Gazet van Antwerpen (30/3/2020). OCMW's in provincie Antwerpen zien nu al toestroom door coronacrisis: “We zien totaal nieuwe mensen”. https://www.gva.be/cnt/dmf20200330_04906655/ocmw-s-zien-nu-al-toestroom-door-coronacrisis-totaal-ander-soort-mensen-zit-met-vragen

Naast de verschillende generieke en crisismaatregelen ter ondersteuning van het inkomen (deel 4.2), zijn er ook nog andere maatregelen om de financiële situatie van gezinnen te ondersteunen.

- **107.000 gezinnen** maakten tijdens de coronacrisis al gebruik van de mogelijkheid om onder bepaalde voorwaarden **betalingsuitstel** te krijgen tot 6 maanden voor kredieten. Daarbij wordt de looptijd van de lening verlengd. Het gaat over een onderliggend kredietvolume van 11 miljard euro voor België of gemiddeld 102.500 euro per krediet^{245,246}.
- **Vraag naar voedselhulp neemt toe:** 42% van de voedselbanken meldt half april **meer bezoekers**, half mei 2020 meldt 70% van de voedselbanken meer bezoekers²⁴⁷. De vraag van tijdelijk werklozen, eenoudergezinnen en alleenstaanden nam toe, die van ouderen zou verminderd zijn. De verwachting is dat de voedselhulpvraag zal aanhouden en misschien groter zal worden. Het is onduidelijk hoeveel mensen de afgelopen maanden precies beroep deden op voedselhulp²⁴⁸. OCMW's zouden mensen ook doorgestuurd hebben naar deze voedselbanken, hetgeen erop wijst dat hun hulp ontoereikend is. Meer algemeen wijst de stijgende voedselhulp op een ontoereikend inkomen, temeer omdat er een zeker stigma rust op voedselhulp vragen, hetgeen mensen wellicht ervan weerhoudt dit te vragen totdat de nood erg hoog geworden is. Dat roept vragen op over de verhouding tussen koude en warme solidariteit en tussen structurele en noodhulp (cf. infra).

Ter informatie: Voedselhulp heeft voor een alleenstaande een **waarde** van ongeveer 67 € per maand (40% van de totale voedingskosten, 7% van het leefloon), voor een gezin met twee bijna 74 €, voor een gezin vanaf vier mensen 106 € (18% van de voedingskosten, 6% van het leefloon) en bij een gezin van meer dan zeven zo'n 140 €²⁴⁹.

De **voedselbanken** kregen door de coronacrisis overigens **problemen**, o.a. met de bevoorrading omdat er nauwelijks overschotten uit supermarkten de voedselbanken bereikten, terwijl die normaal gezien instaan voor 30% van de bevoorrading. Extra middelen van particulieren, bedrijven en overheden lieten toe om extra aankopen te doen. Normaal gezien staan federale aankopen met Europese subsidies (FEAD) in voor 35% à 40% van de aangeboden voeding, ter waarde van 88 mio €. Er was aanvankelijk een daling van de Europese middelen aangekondigd, maar het is onduidelijk of die in de huidige crisis zou gehandhaafd blijven. De financiering voor de komende maanden is dus nog een vraagteken.

Tijdens de coronacrisis halveerde ook het aantal vrijwilligers, o.a. omdat ze tot risicogroepen behoren. 20% van de verdeelpunten moest (even) sluiten. Andere verdeelpunten moesten hun werking aanpassen²⁵⁰. Bij een op de drie organisaties konden nieuwe mensen niet geregistreerd worden. De helft van de mensen kon niet langer kiezen welk voedsel ze liefst meenamen.

²⁴⁵ De Tijd (30/4/2020). 90.000 gezinnen in april. <https://www.tijd.be/ondernemen/banken/banken-verstrekten-al-voor-4-miljard-coronakredieten/10224148.html>

²⁴⁶ Febelfin (8/5/2020). <https://www.febelfin.be/nl/journalisten/artikel/ook-dit-corona-belg-past-betaalgedrag-aan-en-krijgt-meer-dan-100000-keer>

²⁴⁷ Universiteit Antwerpen, <https://sociaal.net/achtergrond/meer-voedselhulp-is-beste-bewijs-van-falend-armoedebeleid/>

²⁴⁸ In 2019 deden 168.476 mensen in België beroep op voedselhulp, die voedselbanken verdelen via 620 caritatieve verenigingen en organisaties.

²⁴⁹ Karen Hermans van de Universiteit Antwerpen, 2019 casestudy bij vzw Onthaal Sint-Antonius in Antwerpen, volgens <https://sociaal.net/achtergrond/meer-voedselhulp-is-beste-bewijs-van-falend-armoedebeleid/>

²⁵⁰ bv. een andere locatie, levering aan huis (1 op 4 van de verdeelpunten), andere werkuren, schrappen van andere hulp zoals huiswerkbegeleiding, ...

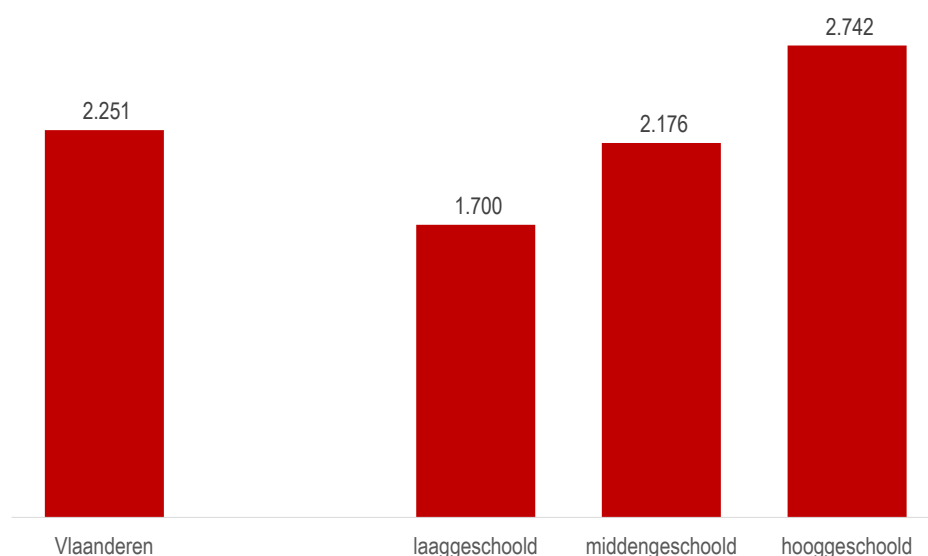
4.2 Inkomen

Koopkrachtverlies blijft beperkt door overheidsmaatregelen

Het **reëel beschikbaar inkomen** van de Belgen zou ondanks de economische schok door de coronacrisis met 2,2% (5 miljard €) dalen en dus **redelijk stand houden**, om in 2021 terug 2,9% te stijgen²⁵¹. De koopkracht zou slechts beperkt dalen omdat de overheid het verlies aan inkomen en aan werkgelegenheid beperkte, o.a. door de uitbreiding van het systeem van tijdelijke werkloosheid met een verhoogde uitkering voor werknemers en het overbruggingsrecht en premies voor zelfstandigen. Bovendien is de afkoelende inflatie dit jaar lager dan de indexering van de lonen en van de sociale uitkeringen²⁵².

De coronacrisis **vermindert vooral de inkomsten uit arbeid**, terwijl de inkomsten uit verhuur bv. of uit transfers zoals pensioenen en sociale tegemoetkomingen onveranderd blijven of toenemen bv. als gevolg van inkomensondersteunende maatregelen. De precieze omvang van de impact van corona op de diverse bronnen van inkomsten en op de diverse ontvangers van deze inkomsten is nog onduidelijk. Voor de crisis was het gemiddeld netto-huishoudinkomen in Vlaanderen 2.251 € per maand (cijfers voor 2018)²⁵³, terwijl het voor laaggeschoolden 1.700 €/maand was (Figuur 98). Daarbij waren inkomsten uit overdrachten belangrijk voor laaggeschoolden (situatie 2017 in Figuur 99).

Figuur 98: Laaggeschoolden hebben gemiddeld een lager inkomen²⁵⁴



²⁵¹ NBB, juni 2020, De coronacrisis heeft een aanzienlijke negatieve impact op de inkomens van bepaalde gezinnen met grotere verliezen voor die met het laagste inkomen.

<https://www.nbb.be/doc/ts/enterprise/press/2020/cp200617nl.pdf>

²⁵² Federaal Planbureau, 5/6/2020, Communiqué,

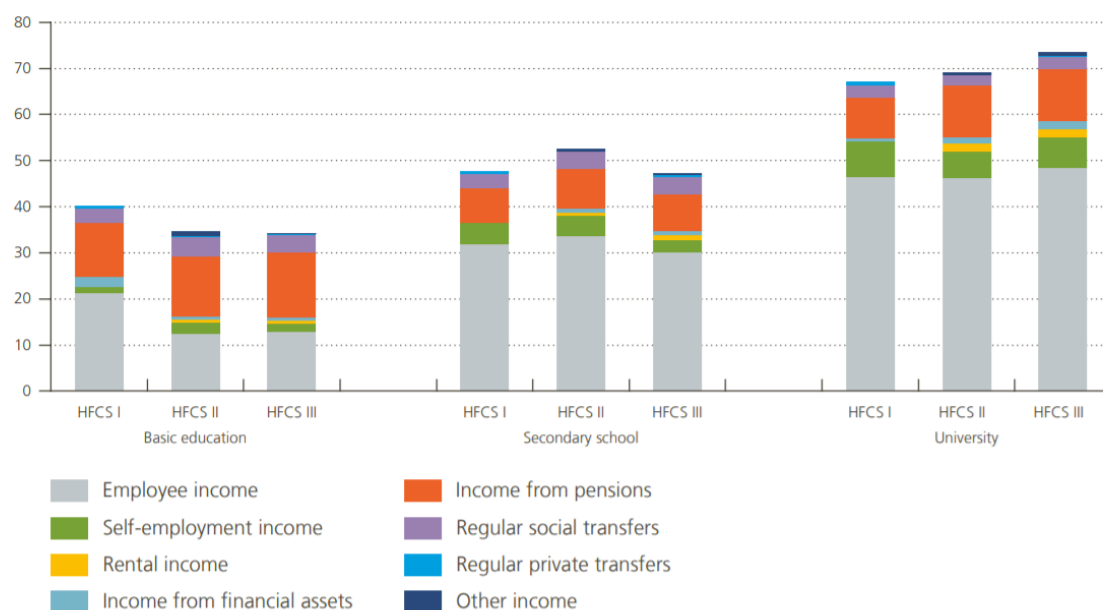
https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

²⁵³ Equivalent inkomen, dat rekening houdt met inflatie, aftrek van de directe belastingen en bijdragen voor de sociale zekerheid en de verschillen in samenstelling en grootte van de huishoudens. [Statistiek Vlaanderen](#), cijfers voor 2018.

²⁵⁴ Netto equivalent huishoudinkomen per maand, [Statistiek Vlaanderen](#), 2018, cijfers voor Vlaanderen.

Figuur 99: Inkomsten uit overdrachten zijn belangrijk voor laaggeschoolden²⁵⁵

(in € thousands (2017 equivalent), unconditional means)



25% verliest meer dan 10% van inkomen: vooral werkenden worden getroffen

27% van de gezinnen geeft in april zelf aan door de coronacrisis meer dan 10% **inkomensverlies** te lijden (in mei en juni was dat gedaald naar 25% resp. 21%) (Figuur 96)²⁵⁶. 12% geeft aan een inkomensverlies van meer dan 30% te lijden door de coronacrisis (13% in april, zie Figuur 100). 14% stelt tussen 10 en 30% van hun inkomen te verliezen. Vooral werkenden behoren tot de zwaarst getroffen groepen. Ongeveer drie vierde van de gezinnen stelt door de coronacrisis geen inkomensverlies te lijden, of slechts een verlies van hooguit 10%. Die groep bestaat voor 55% uit gepensioneerden, sociale-uitkeringstrekkers, huisvrouwen en -mannen en studenten. De overigen zijn werkenden²⁵⁷.

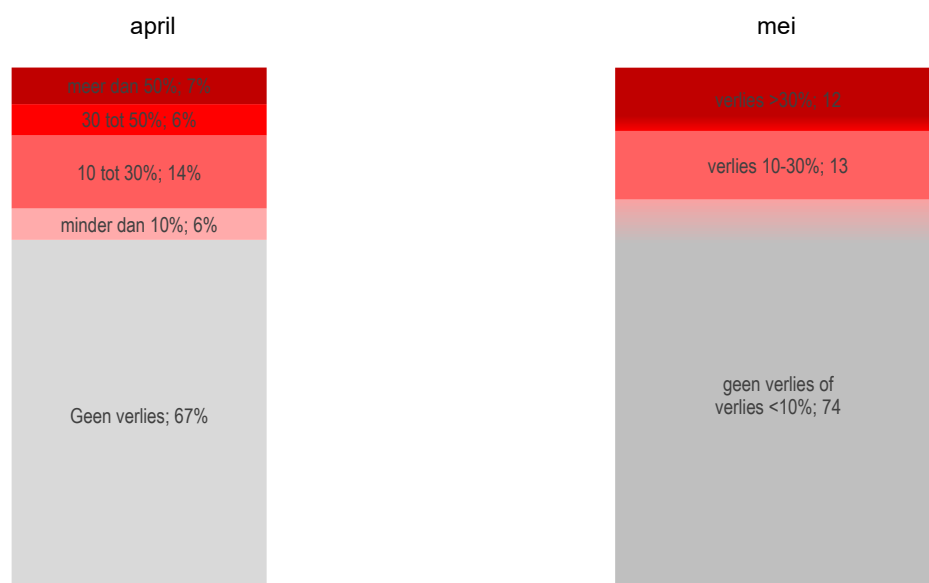
Het is niet bekend hoeveel gezinnen door de coronacrisis net **meer inkomsten** hebben, noch in welke mate overheidstegemoetkomingen inkomensverliezen temperden of in sommige gevallen geleid hebben tot een netto verhoging van de inkomens.

²⁵⁵ NBB, HFC I, II en III verwijzen naar enquêtes van 2010, 2014 en 2017, cijfers voor België

²⁵⁶ NBB, 20/5/2020, <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/pne.pdf>, Zeer lichte heropleving van het consumentenvertrouwen in mei. Cijfers van juni ook beschikbaar op NBB.

²⁵⁷ Baert et al. (3/4/2020). Wat denken Vlaamse werknemers over de gevolgen van de coronacrisis voor hun carrière? https://users.ugent.be/~sbaert/CARRIERE_NA_CORONA_Cijfers_en_reflecties.pdf, Bevraging in april.

Figuur 100: 1 op drie gezinnen lijdt inkomensverlies²⁵⁸



Loonsverhogingen en bonussen worden uitgesteld of verminderd

Loonsverhogingen staan tijdens de coronacrisis onder druk. 17% van de bedrijven stelt niet te weten of de geplande loonsverhogingen dit jaar zullen doorgaan. 15% van de werkgevers geeft aan dat deze slechts gedeeltelijk zullen kunnen doorgaan, en bijna evenveel zou helemaal geen loonsverhogingen geven. 30% zou de managementvergoeding van de directie verlagen, veelal met een vijfde²⁵⁹. Van de werknemers vreest 26% een promotie te missen die ze anders wel gehad zouden hebben. Die vrees is vooral hoog bij mensen met een migratie-achtergrond en tijdelijk werklozen en lager bij wie werkt in de publieke sector²⁶⁰.

Sommigen krijgen extra premies om te (blijven) werken

1 bedrijf op 5 zou een extra premie uitbetalen aan die werknemers die aan het werk blijven. Ze zouden dat vooral doen ter compensatie van de verhoogde werklast en het hogere besmettingsrisico. Die premie geldt veelal voor de meer operationele werknemers, die niet van thuis uit kunnen werken²⁶¹.

²⁵⁸ Op basis van Nationale Bank van België, (21/4/2020). Maandelijks consumentenenquête – april 2020. Ineenstorting van het consumentenvertrouwen in april. <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/pne2004.pdf>. Cijfers voor mei zijn quasi hetzelfde maar bevatten minder gedetailleerde informatie: 74% geen of minder dan 10% inkomensverlies, 13% tussen 10 en 30% inkomensverlies en 12% meer dan 30% inkomensverlies. NBB, 20/5/2020, <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/pne.pdf>, Zeer lichte heropleving van het consumentenvertrouwen in mei

²⁵⁹ Onderzoek van HR-expert Hudson bij 144 Belgische organisaties. [Jobat](https://www.jobat.be), 27/4/2020

²⁶⁰ [Baert, e.a.](https://www.jobat.be) How Do We Think the COVID-19 Crisis Will Affect Our Careers (If Any Remain)?, April 2020

²⁶¹ Onderzoek van HR-expert Hudson bij 144 Belgische organisaties. [Jobat](https://www.jobat.be), (27/4/2020). Corona heeft impact op je loon. <https://www.jobat.be/nl/art/corona-heeft-impact-op-je-loon>

4.3 Tegemoetkomingen

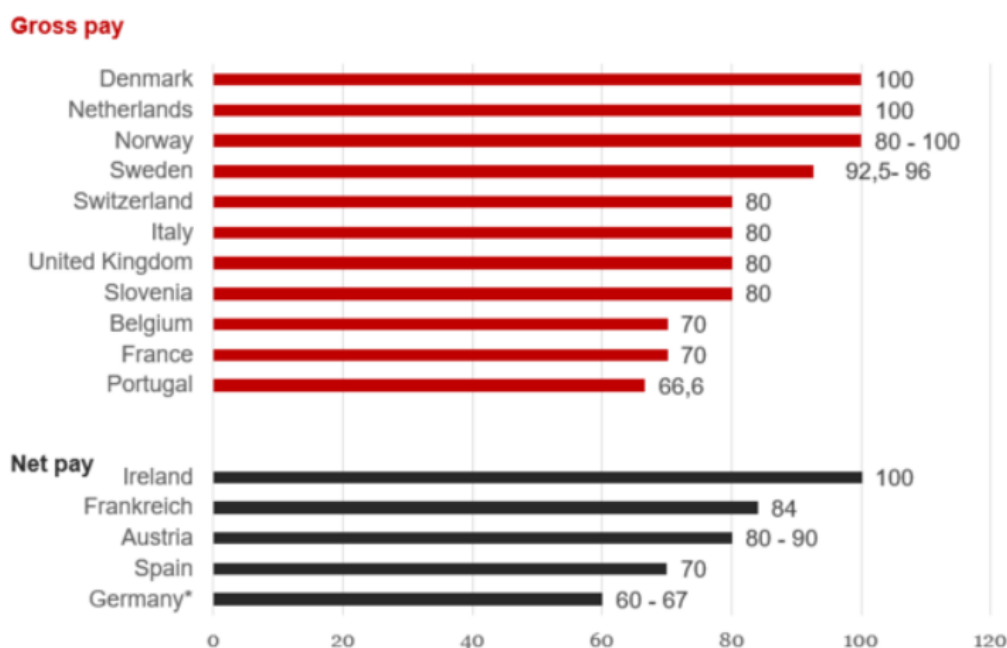
1,3 mld € (tijdelijke) werkloosheidsuitkering: gem. 813€/persoon in april

Tijdelijke werkloosheid steeg sterk in de coronacrisis (zie deel 9.1) en tijdelijke werkloosheidsuitkeringen vervangen dan het loon. De mate waarin dat gebeurt, verschilt van land tot land, al kunnen deze vergoedingen aangevuld worden bv. volgens collectieve overeenkomsten (Figuur 102). In België werd 1,3 mld euro aan tijdelijke werkloosheidsuitkering voorzien in maart en april aan ongeveer 1 mio personen elke maand. In maart was dat gemiddeld 440 €/persoon, in april (met meer dagen technische werkloosheid, want volledige lockdownmaand) 813€ (Figuur 101). Gemiddeld waren werknemers 14 dagen tijdelijke werkloos, 250.989 waren de volledige maand werkloos. Het merendeel combineert tijdelijke werkloosheid dus met blijven werken.

Figuur 101: In België werd al 1,3 mld aan tijdelijke werkloosheidsuitkeringen betaald²⁶²

	€	personen	€/pers	Gem.	1d tijd. werkloos	2d tijd. werkloos	20 dagen
maart	413.675.368	939.532	440		57.210	85.837	3.212
april	907.950.943	1.117.133	813	14	42.971	42.984	250.989
	1.321.626.311	2.056.665	1.253				

Figuur 102: Tijdelijke uitkeringen verschillen van land tot land²⁶³



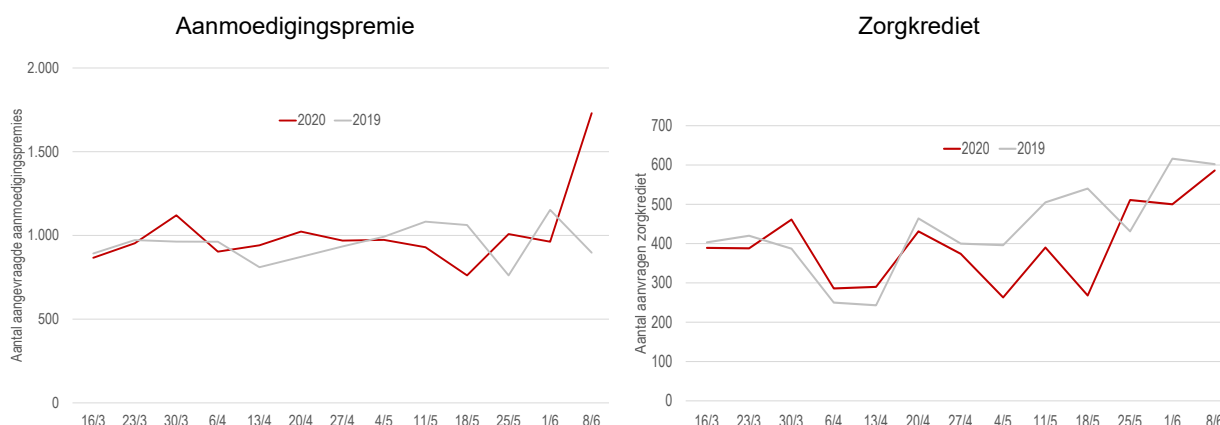
Aanmoedigingspremies en zorgkrediet dalen eerst en stijgen dan

Het aantal aanvragen voor aanmoedigingspremies en zorgkrediet daalden eind april en begin mei, sedert de aankondiging en lancering van het corona ouderschapsverlof (-12% t.o.v. mei 2019). Begin juni is er een forse stijging van beiden (Figuur 103).

²⁶² RVA, geconsulteerd op 10/6/2020. <https://www.rva.be/en/status/be-published?page=403>

²⁶³ [ETUI](#), april 2020. Short-Time allowance in percent of pay in selected European countries.

Figuur 103: Aanmoedigingspremies voor werknemers daalt eerst en stijgt dan fors²⁶⁴



Leeflonen nemen wellicht toe

De vraag naar een **leefloon** is **slechts beperkt toegenomen**, vooral dan van alleenstaande ouders en studenten²⁶⁵. Er lijken nog geen actuele statistieken beschikbaar over de impact van de coronacrisis op het aantal toegekende leeflonen e.d.²⁶⁶. In januari 2020 waren er in Vlaanderen 36.458 mensen die genoten van een leefloon, dat is 5,53 per duizend van de bevolking²⁶⁷. Vooral in de steden is het aandeel toegekende leeflonen hoger (Figuur 105). In België is dat 146.236 (12,79 op duizend).

De OCMW's **verwachten** dat er **met vertraging nog een grote toevloed** komt aan leefloonaanvragen. Ook bij de crisis in 2008 kwam de toename pas later²⁶⁸. Ook het federaal planbureau verwacht voor België meer toegekende leeflonen in 2020 en 2021 (Figuur 104).

²⁶⁴ Totaal aanvragen aanmoedigingspremies, excl. openbare sector. Bijlage 3, WSE barometer, tem week 24.

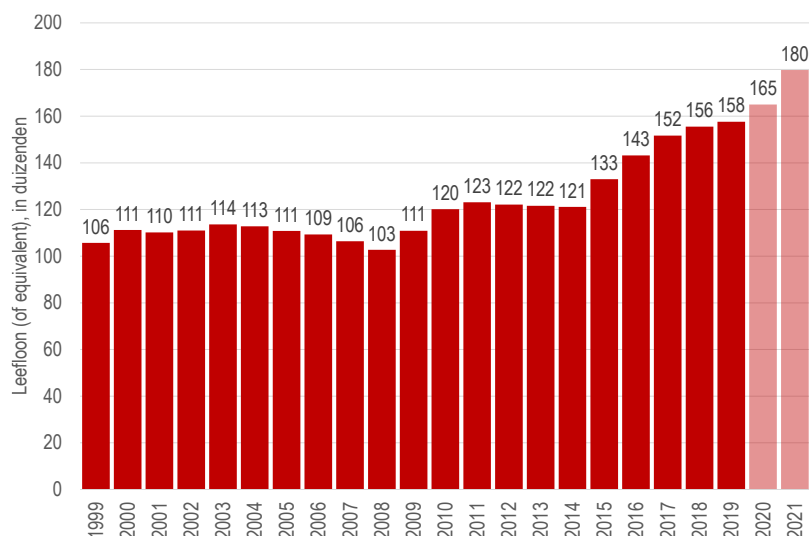
²⁶⁵ De Standaard, (8/5/2020). Duurdere voeding, hogere schulden en meer eenzaamheid.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200507_04950085

²⁶⁶ <https://www.mi-is.be/nl/studies-publicaties-statistieken/overzicht-van-het-aantal-begunstigden-van-het-leefloon>; cijfers tot januari 2020. Leefloon: de erkende vluchtelingen ; de subsidiair beschermden ; de jongeren jonger dan 25 jaar en de andere begunstigde (25 jaar en ouder, noch erkende vluchtelingen, noch onder sociale bescherming). Geconsulteerd op 19/05/2020

²⁶⁷ https://stat.mi-is.be/nl/dashboard/ris_entities?menu=drilldown

²⁶⁸ Marjolijn De Wilde, UAntwerpen, in De Standaard (8/5/2020). Duurdere voeding, hogere schulden en meer eenzaamheid. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200507_04950085

Figuur 104: Leeflonen zouden toenemen in 2020 en 2021²⁶⁹**Figuur 105: Het aandeel toegekende leeflonen is relatief hoog in Wallonië en de steden²⁷⁰**

De aanvraagwijze voor leeflonen veranderde. Slechts een vijfde van de OCMW's doet, in geval van nood, nog huisbezoeken. De huisbezoeken, die verplicht zijn bij een leefloonaanvraag, werden dan ook vervangen door een mail of telefoongesprek. Er wordt overigens een personeelskrapte verwacht bij OCMW's om steunaanvragen op te vangen²⁷¹. Het is onduidelijk hoe dat personeelstekort zal worden aangepakt en of ambtenaren van gemeentelijke diensten kunnen bijspringen.

1 mld € overbruggingsrecht voor enkele honderdduizenden zelfstandigen

Voor de zelfstandigen in **hoofdberoep** van wie de activiteit onderbroken of beperkt is in het kader van de absoluut noodzakelijke sanitaire maatregelen genomen door de Nationale Veiligheidsraad om de verspreiding van het virus tegen te gaan, kunnen genieten van een vervangingsinkomen voor maart, april en mei van 1.291,69 € (of 1.614,10 € met gezinslast)²⁷².

²⁶⁹ Verwachting België, Federaal Planbureau, data geconsulteerd op 9/6/2020.

²⁷⁰ https://stat.mi-is.be/nl/dashboard/ris_cities?menu=map

²⁷¹ Marjolijn De Wilde, UAntwerpen, in De Standaard (8/5/2020). Duurdere voeding, hogere schulden en meer eenzaamheid. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200507_04950085

²⁷² Meer info over de regeling: <https://www.vlaio.be/nl/subsidies-financiering/subsidiedatabank/overbruggingsrecht-voor-zelfstandigen-coronavirus>

De zelfstandigen in **bijberoep** met een inkomen tussen 6.996,89 en 13.993,78 euro, en de actieve gepensioneerden van wie het inkomen hoger is dan 6.996,89 euro, kunnen genieten van een gedeeltelijk vervangingsinkomen van 645,84 euro (807,05 euro/maand met gezinslast) met een maximumplafond voor de vervangingsinkomens ten belope van 1.614,10 euro.

In de maanden maart en april werden respectievelijk 338.407 en 345.255 betalingen overbruggingsrecht uitgevoerd door de sociale verzekeringsfondsen, goed voor 1,012 mld €²⁷³. Er is echter geen informatie beschikbaar over de verdeling van zelfstandigen met overbruggingsrecht naar sector²⁷⁴.

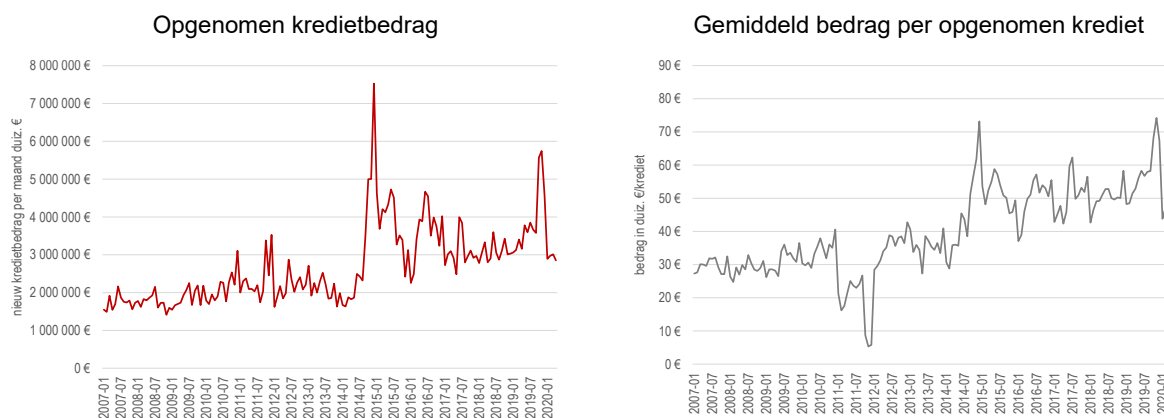
4.4 Schulden en reserves

16% van gezinnen heeft hoge schuldenlast

De hoge **schuldenlast** van sommige gezinnen versterkt hun financiële kwetsbaarheid. De lage rente zette de afgelopen jaren veel gezinnen ertoe aan meer te lenen om een woning te kopen²⁷⁵, waardoor ze financieel kwetsbaarder werden voor een crisis. Gezinnen met schulden worden namelijk zwaarder geraakt door een mogelijk verlies van inkomsten door (tijdelijke) werkloosheid of ziekte. Zij zullen overigens in een crisissituatie eerder hun consumptie sterk verminderen, hetgeen op zijn beurt aanzienlijke economische gevolgen kan hebben (cf. infra)²⁷⁶.

De **schulden** van de Belgische gezinnen zijn de afgelopen jaren **gestegen**. Bij de Vlaamse gezinnen steeg het jaarlijks opgenomen kredietbedrag en het gemiddeld bedrag per opgenomen krediet (van gemiddeld 50 k€ per krediet in 2018 naar 59 k€ in 2019). Sedert de coronacrisis namen **gezinnen wel minder kredieten** op (Figuur 106).

Figuur 106: Vlaamse gezinnen namen afgelopen jaren hogere kredieten op²⁷⁷



²⁷³ COVID19 : Al meer dan 1 miljard euro betaald aan de zelfstandigen die het vervangingsinkomen ontvangen - "De meeste betalingen werden al uitgevoerd", benadrukt Denis DUCARME, 13/5/2020.

<https://ducarme.belgium.be/fr/covid19-al-meer-dan-1-miljard-euro-betaald-aan-de-zelfstandigen-die-het-vervangingsinkomen-ontvangen>

²⁷⁴ Decoster, e.a.,

<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>, verwijzend naar cijfers van het RSVZ op 6 mei 2020

²⁷⁵ Cijfers voor 2017. NBB, in De Tijd (11/5/2020). Driejaarlijkse enquête bij 2329 gezinnen afgenomen in 2017.

<https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/economie/vermogensongelijkheid-stijgt-in-belgie/10226239.html>

²⁷⁶ SER (26/5/2020). Denktank: 10 bouwstenen voor herstel na coronacrisis.

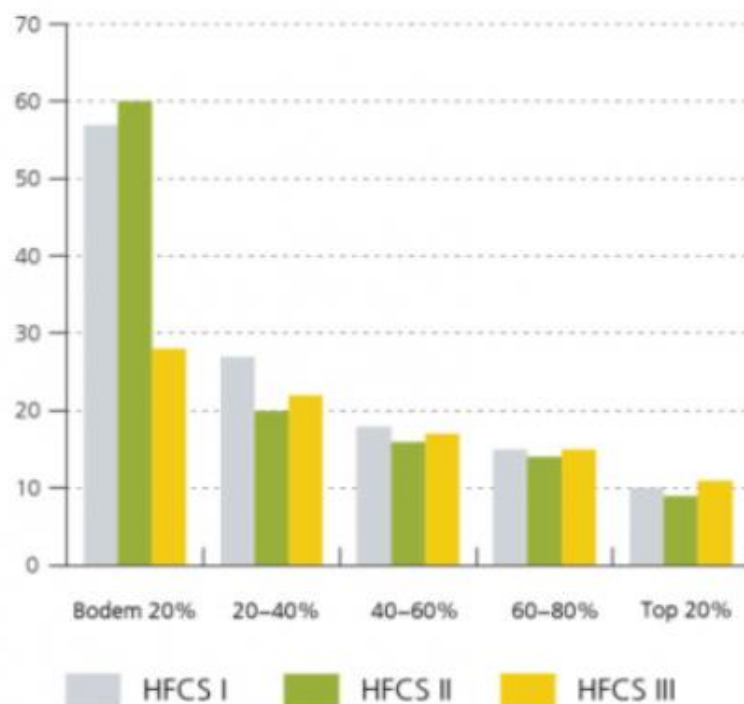
<https://www.ser.nl/nl/Publicaties/bouwstenen-voor-herstel>

²⁷⁷ Data tot april 2020. NBB, Nationale Bank van België / Centrale voor Kredieten aan Particulieren, 04-05-2020

De schulden kunnen een **probleem** zijn, vooral **als ze groot zijn in verhouding tot het inkomen**, omdat gezinnen bij inkomensverlies dan riskeren hun schulden niet meer goed te kunnen beheeren²⁷⁸. Voor 16% van de Belgische gezinnen is de schuld groter dan driemaal het bruto jaarinkomen. Vooral lagere inkomensgroepen moeten een groter deel van hun bruto inkomen besteden aan aflossingen (Figuur 107). In het bijzonder blijken eenoudergezinnen en gezinnen van zelfstandigen kwetsbaar: 20% van de zelfstandigen en 7% van de eenoudergezinnen met een hypotheeklening moeten maandelijks meer dan 30% van hun bruto inkomen afbetalen, terwijl dit gemiddeld slechts 3% is (Figuur 108).

Gezinnen **leenden ook een groter deel van de waarde van hun activa**, met name 26% in 2017 t.o.v. 19% in 2014. Wellicht konden ze leningen krijgen bij een kleiner spaarvolume of versoepelde kredietstandaarden als gevolg van de lage rente en de sterke concurrentie tussen banken. Dat maakt gezinnen kwetsbaarder voor schokken, zoals inkomensverliezen, maar ook plotse waardeverliezen van activa waardoor verkoop van activa niet volstaat om schulden af te lossen²⁷⁹. Zo'n plotse waardeverliezen kunnen bv. optreden als plots veel woningen verkocht worden.

Figuur 107: Schuldaflossing groter deel van het bruto-inkomen bij lagere inkomensgroepen²⁸⁰



²⁷⁸ In 2014 was dat 14%. [NBB, de Solo Perea](#) (2020), mei 2020, First results of the third wave of Belgium's Household Finance and Consumption Survey.

²⁷⁹ NBB. (Juni 2020). First results of the third wave of Belgium's Household Finance and Consumption Survey. https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2020/ecorevi2020_h3.pdf

²⁸⁰ NBB (5/2020). Aflossing van de hypothecaire schuld ten opzichte van het bruto-inkomen per inkomenskwintiel. HFCS I, II en III verwijst naar de enquêtes van 2010, 2014 en 2017. Eerste resultaten van de derde golf van de enquête naar de financiën en de consumptie van de gezinnen in België <https://www.nbb.be/nl/artikels/eerste-resultaten-van-de-derde-golf-van-de-enquete-naar-de-financien-en-de-consumptie-van>

Figuur 108: Vooral zelfstandigen en eenoudergezinnen betalen relatief veel hypotheek af²⁸¹

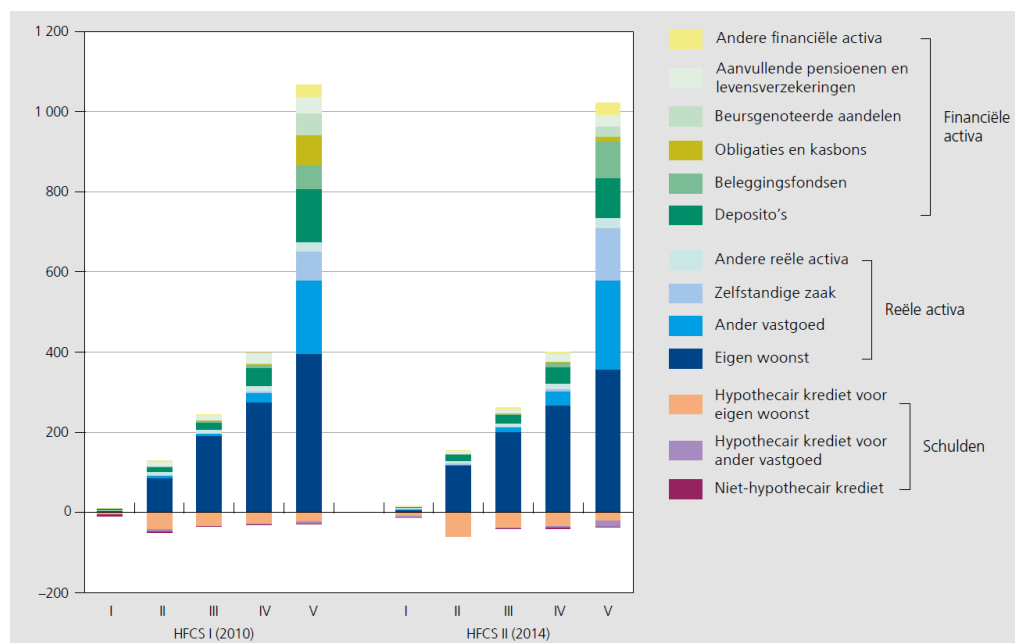


²⁸¹ DSTI: Debt service to income. HFCS I: enquête 2010; HFCS II: enquête 2014; HFCS III: enquête 2017. NBB. (Juni 2020). First results of the third wave of Belgium's Household Finance and Consumption Survey. https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2020/ecorevi2020_h3.pdf

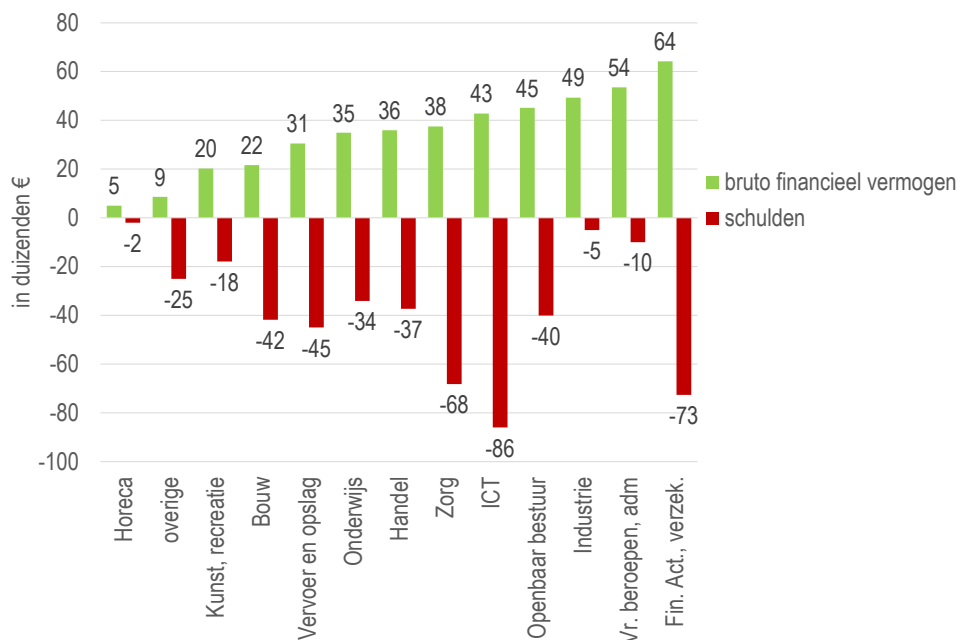
60% van huishoudens heeft weinig financiële reserve

Voorals lagere inkomensgroepen (Q1 en Q2) hebben weinig financiële reserve en hoge schulden (Q2) (Figuur 109) en dat maakt hen financieel kwetsbaarder.

Figuur 109: Laagste quintielen hebben een zeer beperkt financieel vermogen (B-2014)²⁸²



Figuur 110: Werkenden in zwaar getroffen sectoren hebben relatief weinig vermogen²⁸³



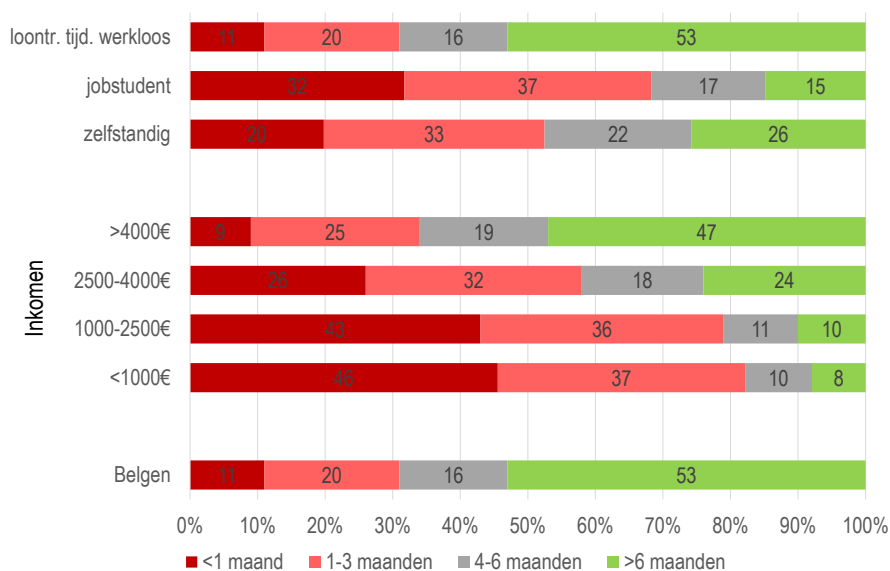
²⁸² In duizenden euro's per huishouden. NBB. Gemiddelden per quintiel (groep van 20%). De resultaten van de 2017 lijken nog niet beschikbaar. De vermogensverdeling in België : eerste resultaten van de tweede golf van de Household Finance and Consumption Survey (HFCS). Ph. Du Caju.

https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2016/ecotijdii2016_h2.pdf

²⁸³ Jeroen Horemans, e.a., juni 2020

31% van de Belgen had in mei onvoldoende financiële reserves om 3 maanden in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Bij lagere inkomensgroepen (<2500 €) is dat 8 op tien. Lagere inkomensgroepen hebben dus minder financiële reserves. Dat geldt ook voor jobstudenten en zelfstandigen (Figuur 111).

Figuur 111: 1 op 3 Belgen heeft onvoldoende reserve voor 3 maanden levensonderhoud²⁸⁴



Data- en onderzoeksvragen 19

- Hoeveel evolueerden de verstrekte tegemoetkomingen in aantal en bedrag? Wat is het effect van tegemoetkomingen op financiële kwetsbaarheid? Hoe evolueerden de schulden en de reserves?
- Hoeveel keer werd beroep gedaan op het overbruggingsrecht voor zelfstandigen in mei? Wat is de verdeling over de sectoren? Hoe evolueerde de verdeling over de sectoren tussen maart en juni? Hoeveel tegemoetkomingen werden toegekend?
- Hoe evolueerden het aantal leefloonaanvragen? Was er een toename van het aantal aanvragen bij de OCMW's?
- Wat is impact van hinderpremies / coronapremies op armoedevermijding?
- Wat is de impact van corona op diverse inkomsten van diverse types gezinnen?
- Zijn er gezinnen met meer inkomen door de crisis? Bv. door verhoogde activiteit? Zijn er perverse effecten van bepaalde tegemoetkomingen?
- Wat is de impact van corona op inkomen uit arbeid? Wat is de impact op de lonen (op korte en langere termijn)?
- Hoeveel vergoeding voor tijdelijke werkloosheid werd aan Vlamingen toegekend? Aan wie?
- In welke mate hebben gezinnen last van financiële stress? Hoe verschilt die tussen verschillende doelgroepen?

284

<https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen.

Mei 2020, NBB, <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/pne.pdf>, Zeer lichte heropleving van het consumentenvertrouwen in mei en NBB, juni 2020,

<https://www.nbb.be/doc/ts/enterprise/press/2020/cp200617nl.pdf>. De coronacrisis heeft een aanzienlijke negatieve impact op de inkomens van bepaalde gezinnen met grotere verliezen voor die met het laagste inkomen

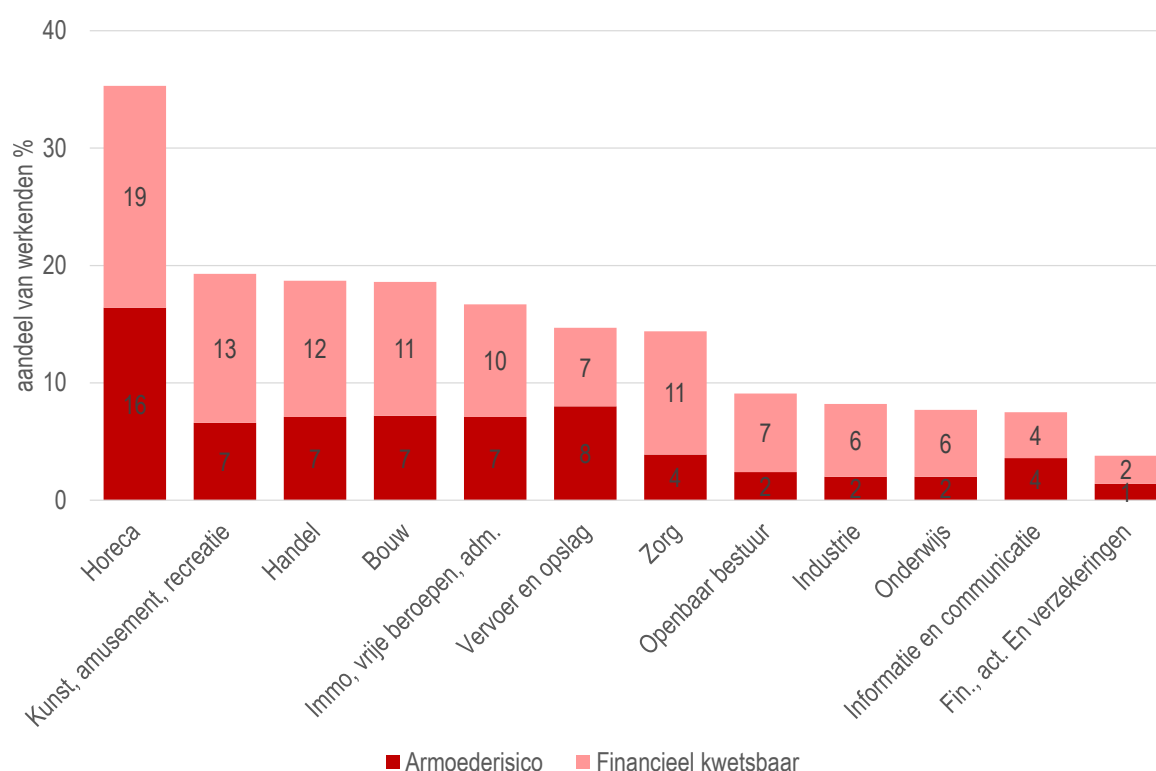
4.5 Verschillen tussen groepen

De coronacrisis raakt ook op financieel vlak verschillende bevolkingsgroepen anders.

Werkende armen en financieel kwetsbare werkenden zijn meest getroffen

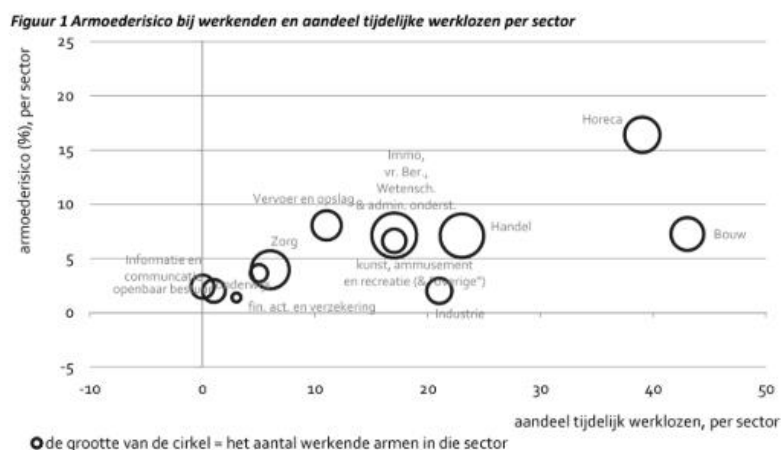
Verschillende data wijzen erop dat vooral groepen met een zwak sociaal-economisch profiel relatief zwaarder worden getroffen door de coronacrisis. Dat komt vooral omdat sectoren die met werknemers met een zwak sociaal-economisch profiel te werk stellen vooral worden getroffen door de coronamaatregelen²⁸⁵. Het armoederisico (<60% van gestandaardiseerd mediaan inkomen) en de financiële kwetsbaarheid (60-80% van gestandaardiseerd mediaan inkomen) waren al groot in heel wat van deze sectoren (Figuur 112 en Figuur 113).

Figuur 112: Werkenden in horeca hadden al een hoog armoederisico en fin. kwetsbaarheid²⁸⁶

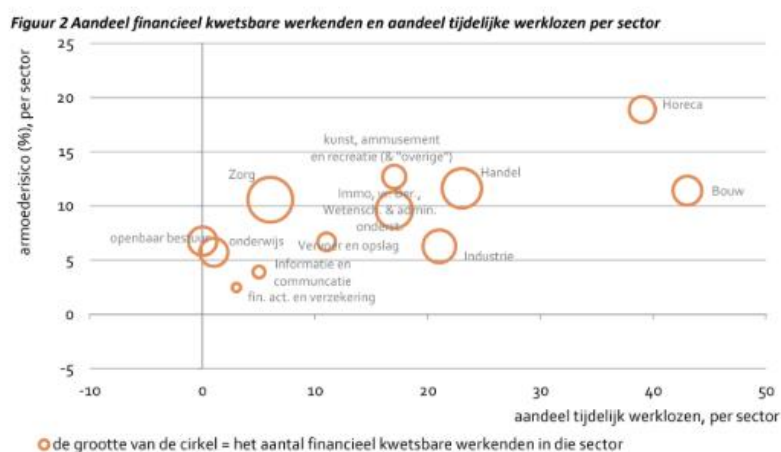


²⁸⁵ Leuvense Economische Standpunten, 2020/177.
<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

²⁸⁶ Armoederisico: <60% gestandaardiseerd mediaan inkomen. Financiële kwetsbaarheid: 60-80% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen. Jeroen Horemans, e.d. juni 2020, De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen.
<https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>

Figuur 113: Werknemers in getroffen sectoren waren al kwetsbaar²⁸⁷

Bron: RVA en eigen berekeningen op basis van EU-SILC



Bron: RVA en eigen berekeningen op basis van EU-SILC

Jongeren worden relatief zwaarder getroffen

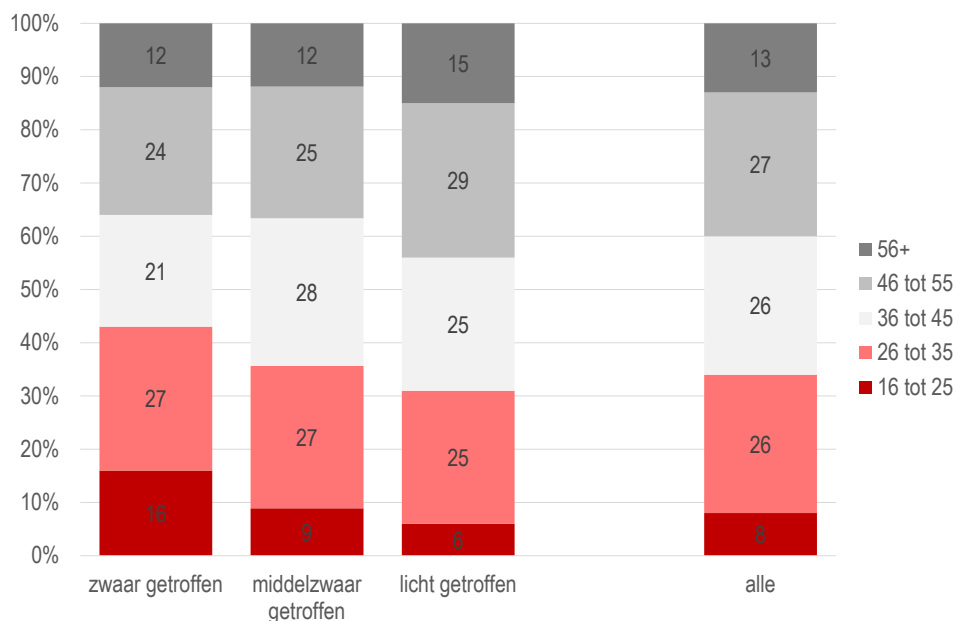
Jongeren worden in de coronacrisis op de **arbeidsmarkt** relatief zwaar getroffen omdat ze **oververtegenwoordigd zijn in sectoren die zwaar door de crisis zijn getroffen** (cf. Figuur 247). Zo zijn 16% van de werknemers in zwaar getroffen sectoren -25-jarigen, terwijl -25-jarigen gemiddeld slechts 8% van de werknemers vertegenwoordigen. In licht getroffen sectoren werken eerder 45-plussers (Figuur 114).

De Vlaamse **jeugdwerkloosheid** (-25-jarigen) is in mei 2020 18% hoger dan in mei 2019, terwijl het Vlaams gemiddelde met 14% steeg (Figuur 115). Ook doorbrak de crisis het patroon waarbij de jeugdwerkloosheid tot juli daalt en stopte de crisis ook de jarenlange algemeen dalende trend (Figuur 116). Overigens is de Vlaamse jeugdwerkloosheid (13%) aanzienlijk hoger dan de

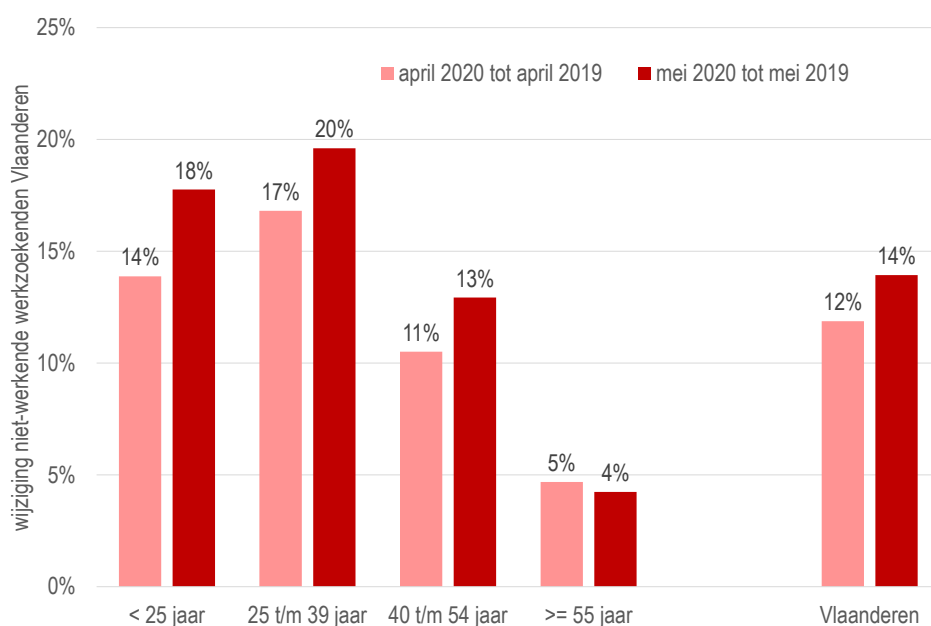
²⁸⁷ Armoederisico: <60% gestandaardiseerd mediaan inkomen. Financiële kwetsbaarheid: 60-80% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen. Jeroen Horemans, e.d. juni 2020, De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. <https://drive.google.com/file/d/1yL0cXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>

Vlaamse gemiddelde werkloosheid 6%. Ook de Belgische jeugdwerkloosheid (bij 15-24 jarigen) is substantieel hoger (14,5%) dan werkloosheid bij ouderen (+25-jarigen)(4,5%)²⁸⁸.

Figuur 114: In zwaar getroffen sectoren werken veel jongeren²⁸⁹



Figuur 115: Werkloosheid steeg sterker bij <40-jarigen²⁹⁰

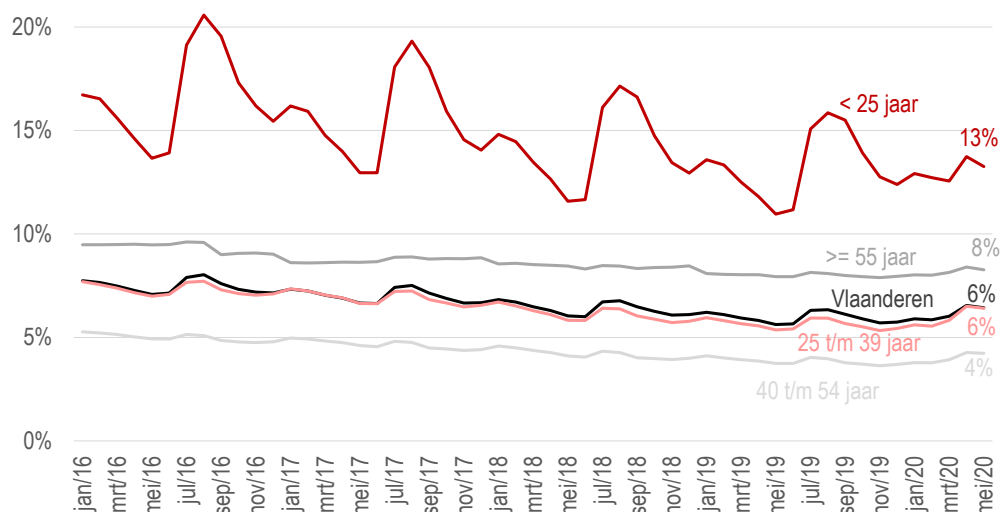


²⁸⁸ ILO, Unemployment rate by sex and age, data tot maart 2020, Beschikbaar op https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer30/?lang=en&segment=ref_area&id=BEL_M, geconsulteerd op 3/6/2020

²⁸⁹ Leuvense Economische Standpunten, 2020/177. <https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

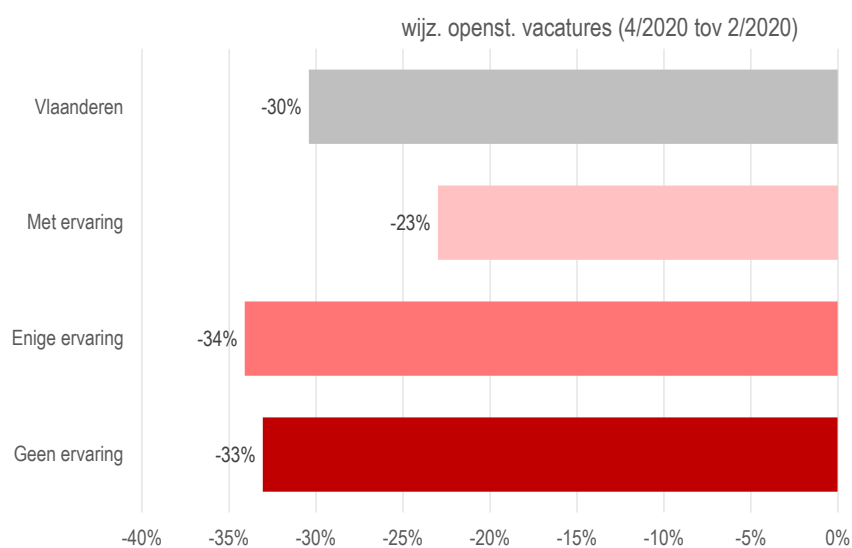
²⁹⁰ Op basis van Arvastat-databank VDAB, geconsulteerd op 3/6/2020, data tot mei 2020, beschikbaar op https://arvastat.vdab.be/arvastat_detailtabellen_werkloosheid.html.

Figuur 116: Jeugdwerkloosheid is hoger dan gemiddelde werkloosheid²⁹¹



Bovendien is het voor **afstuderende jongeren** niet evident om in een crisissituatie de arbeidsmarkt te betreden, gezien de stijgende werkloosheid en de vacaturestops²⁹². Ook daalde het aantal openstaande vacatures vooral fors bij vacatures waarbij geen of slechts enige ervaring vereist is (Figuur 117).

Figuur 117: Openstaande vacatures daalde sterker bij vacatures zonder of enige ervaring²⁹³



Data- en onderzoeksvragen 20

- *Gingen er meer oudere werknemers vervroegd met pensioen tijdens de crisis? Hoe oud waren deze werknemers in vergelijking met de periode voor de crisis?*

²⁹¹ Op basis van Arvastat, VDAB, tot mei 2020. Werkzoekendengraden. Geconsulteerd op 3/6/2020. Beschikbaar op: https://arvastat.vdab.be/arvastat_detailtabellen_werkloosheid.html

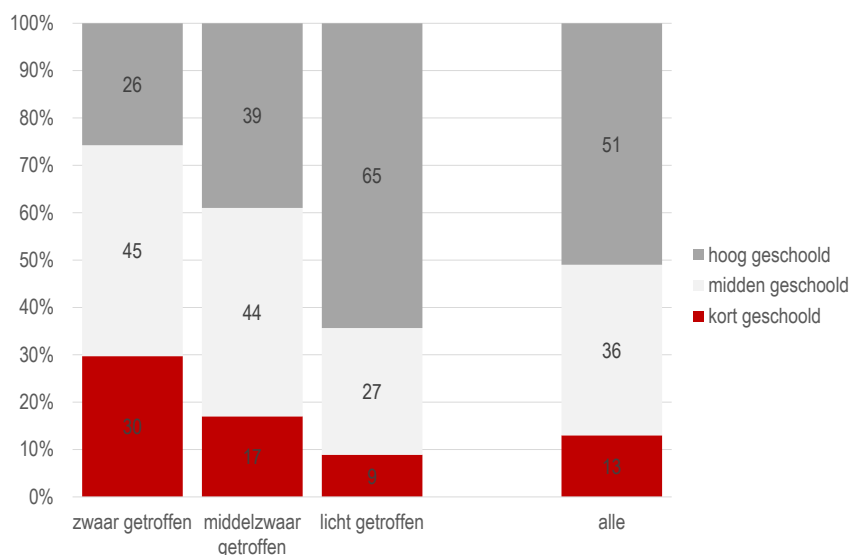
²⁹² De Tijd, 'Ruim een op de zes jongeren heeft geen werk meer door coronacrisis' (27/5/2020). <https://www.tijd.be/dossiers/coronavirus/ruim-een-op-de-zes-jongeren-heeft-geen-werk-meer-door-coronacrisis/10229515.html>

²⁹³ Op basis van Arvastat, VDAB, tot april 2020. Geconsulteerd op 4/6/2020. Beschikbaar op: https://arvastat.vdab.be/arvastat_detailtabellen_vacatures.html

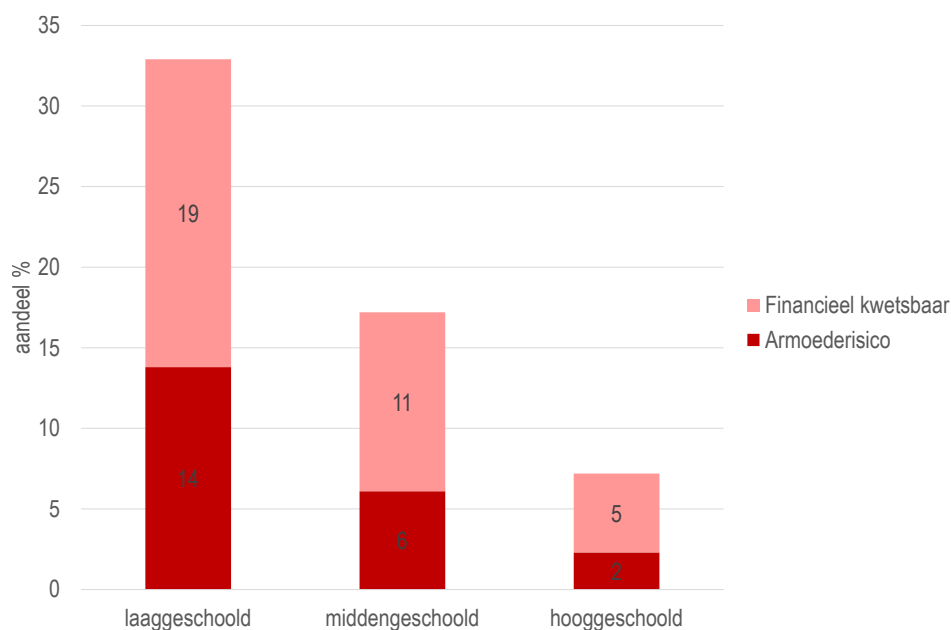
Kortgeschoolden

Kortgeschoolden worden op de arbeidsmarkt relatief zwaar getroffen omdat ze relatief vaker werken in zwaar door de coronacrisis getroffen sectoren (Figuur 118). Bovendien waren ze ook voor de crisis al financieel kwetsbaarder (Figuur 119).

Figuur 118: Kortgeschoolden werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren²⁹⁴



Figuur 119: Kortgeschoolden meer kans op een armoederisico en fin. kwetsbaarheid

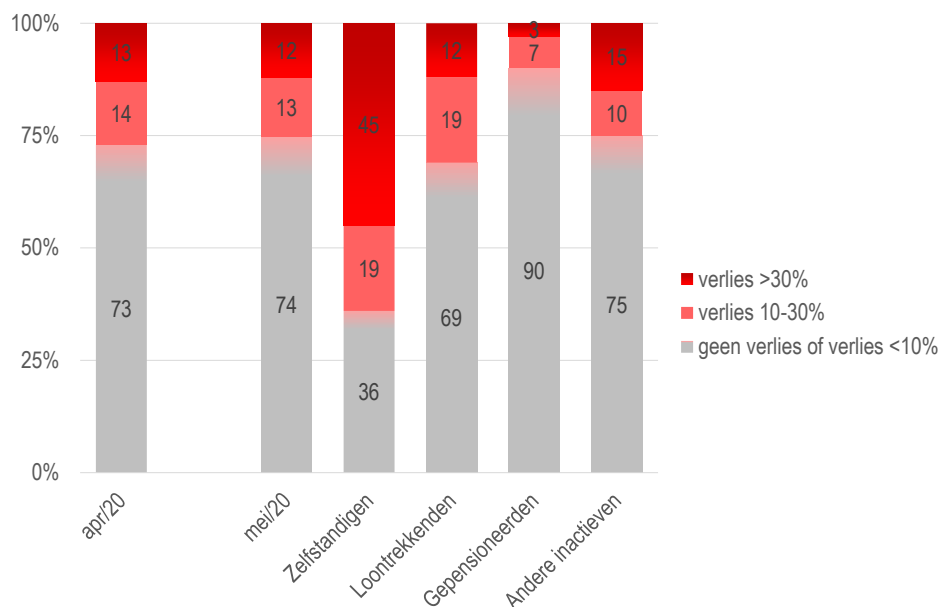


²⁹⁴ Leuvense Economische Standpunten, 2020/177.
<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

Tijdelijke contracten en zelfstandigen

Zelfstandigen leiden het vaakst inkomensverlies door de coronacrisis. 64% van de zelfstandigen meldt in mei een inkomensverlies van groter dan 10%; bij loontrekkenden is dat 31%, bij gepensioneerden 10% (Figuur 120).

Figuur 120: 2 op 3 zelfstandigen leidt inkomensverlies >10%, bij loontrekkenden 1 op 3²⁹⁵



Tijdelijke contracten en zelfstandigen zijn relatief oververtegenwoordigd in de zwaar getroffen sectoren (Figuur 122) (Figuur 121).

Figuur 121: Zwaar getroffen, middelzwaar getroffen en licht getroffen sectoren²⁹⁶

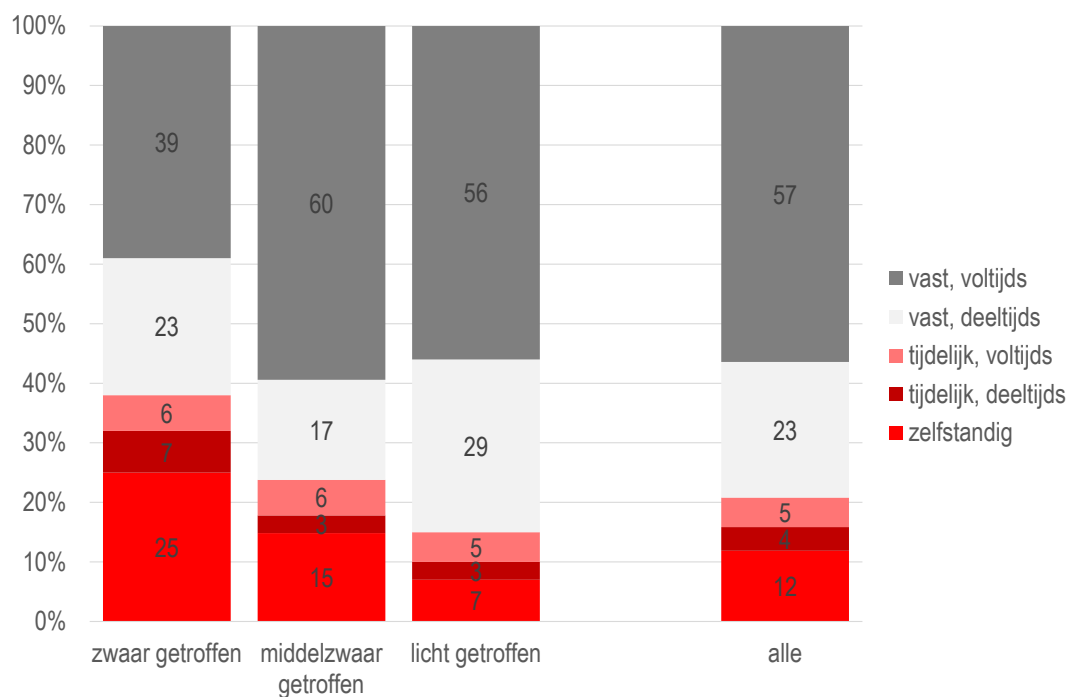
Zwaar getroffen sectoren	<ul style="list-style-type: none"> • Kunst, amusement en recreatie • Horeca • Handel – detailhandel non-food
Middelzwaar getroffen sectoren	<ul style="list-style-type: none"> • Vervoer en opslag • Handel - groothandel • Bouw • Industrie • Immo, vrije beroepen, wetenschappelijke en administratieve ondersteuning
Licht getroffen sectoren	<ul style="list-style-type: none"> • Informatie en communicatie • Landbouw • Fin. act. en verzekeringen • Handel – detailhandel food • Onderwijs • Openbaar bestuur • Zorg

Tijdelijke contracten of deeltijds werkenden en zelfstandigen hadden **al voor de coronacrisis** een **groter armoederisico** (minder dan 60% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen) en een **grotere financiële kwetsbaarheid** (tussen 60 en 80% van het gestandaardiseerd mediaan inkomen) dan andere werkenden (Figuur 123). Zij hebben ook een kleiner **financieel vermogen**.

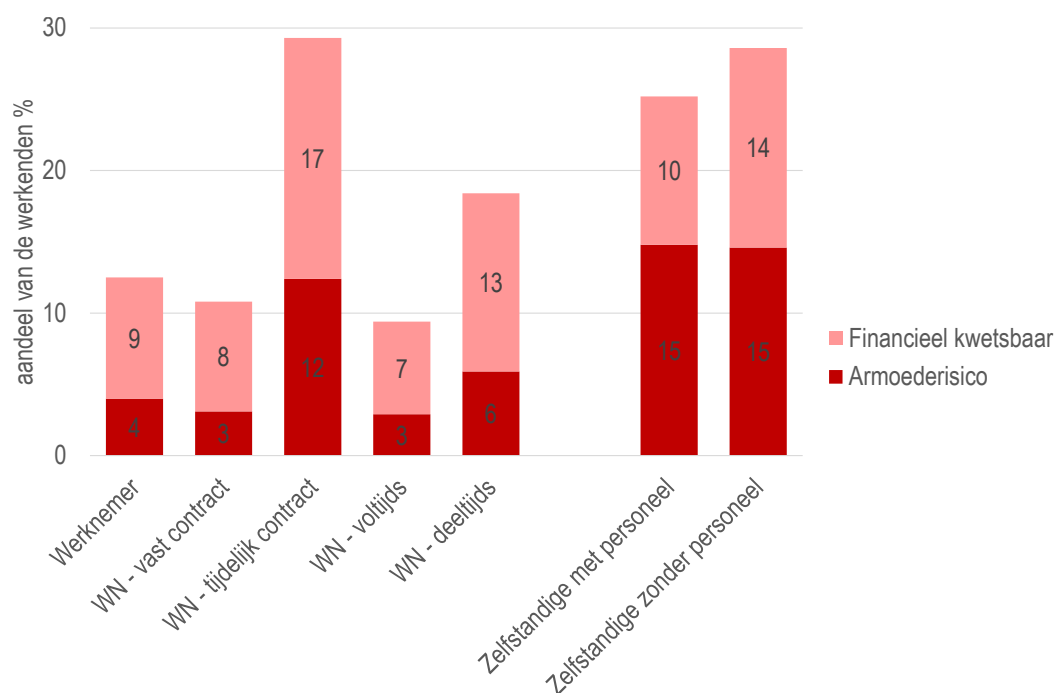
²⁹⁵ NBB, 20/5/2020, Zeer lichte heropleving van het consumentenvertrouwen in mei.
<https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/pne.pdf>

²⁹⁶ Leuvense Economische Standpunten, 2020/177.
<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

Figuur 122: Tijdelijken en zelfstandigen werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren²⁹⁷



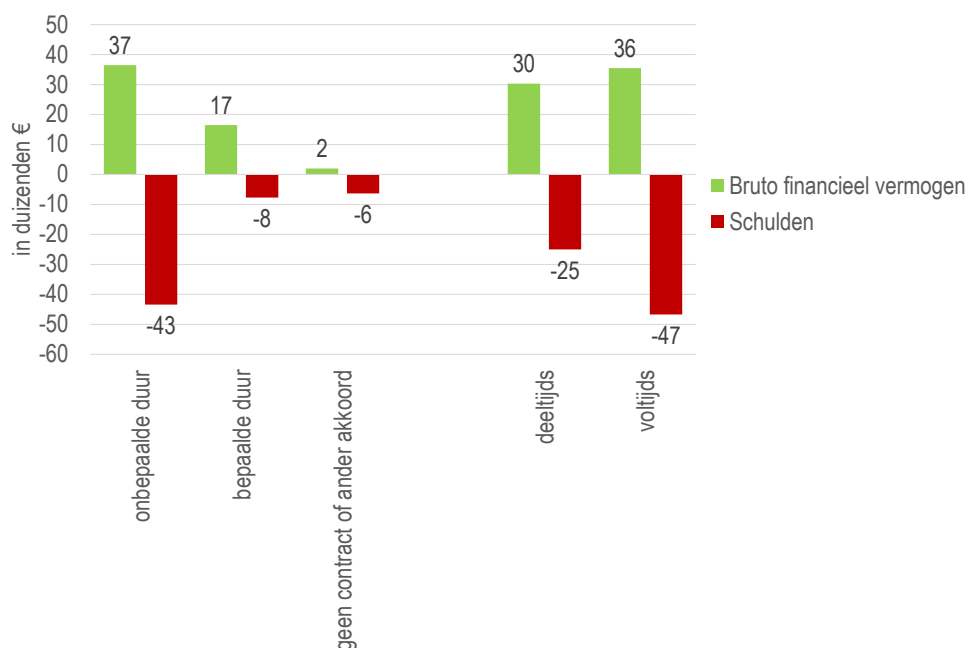
Figuur 123: 12% werkenden met een deeltijds contract heeft een armoederisico²⁹⁸



²⁹⁷ Leuvense Economische Standpunten, 2020/177. <https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

²⁹⁸ Jeroen Horemans, e.a. juni 2020, <https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1GvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. Covivat, Corona Onderzoek consortium voor Inkomensverdeling en Sociale effecten. Covivat Beleidsnota 4.

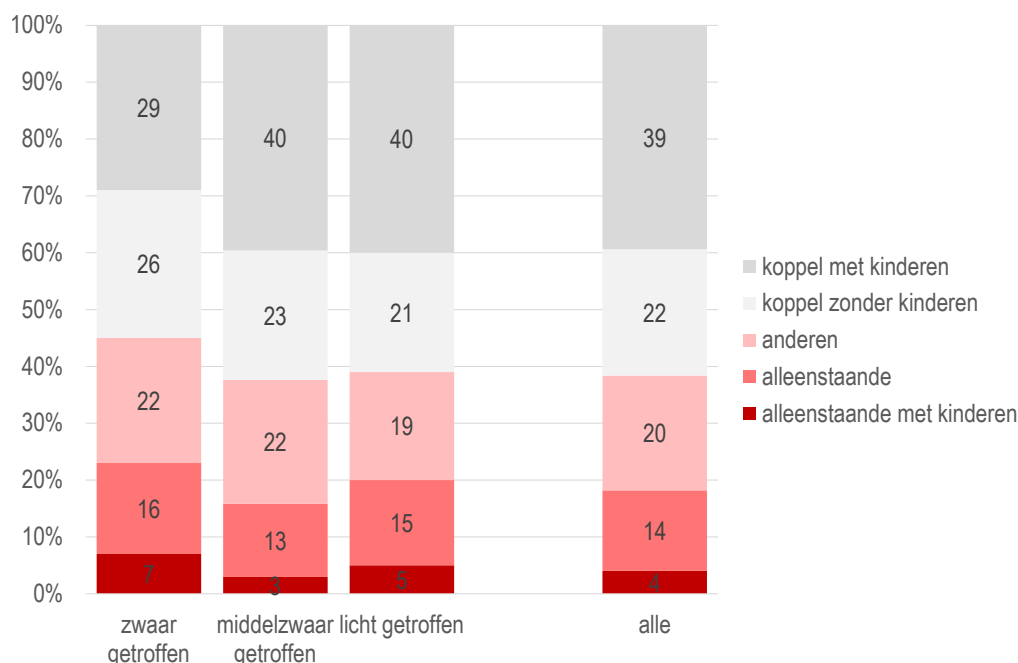
Figuur 124: Tijdelijke contracten en deeltijds werkenden hebben een kleiner fin. vermogen²⁹⁹



Alleenstaanden

Alleenstaanden zijn relatief oververtegenwoordigd in de zwaar getroffen sectoren (Figuur 125).

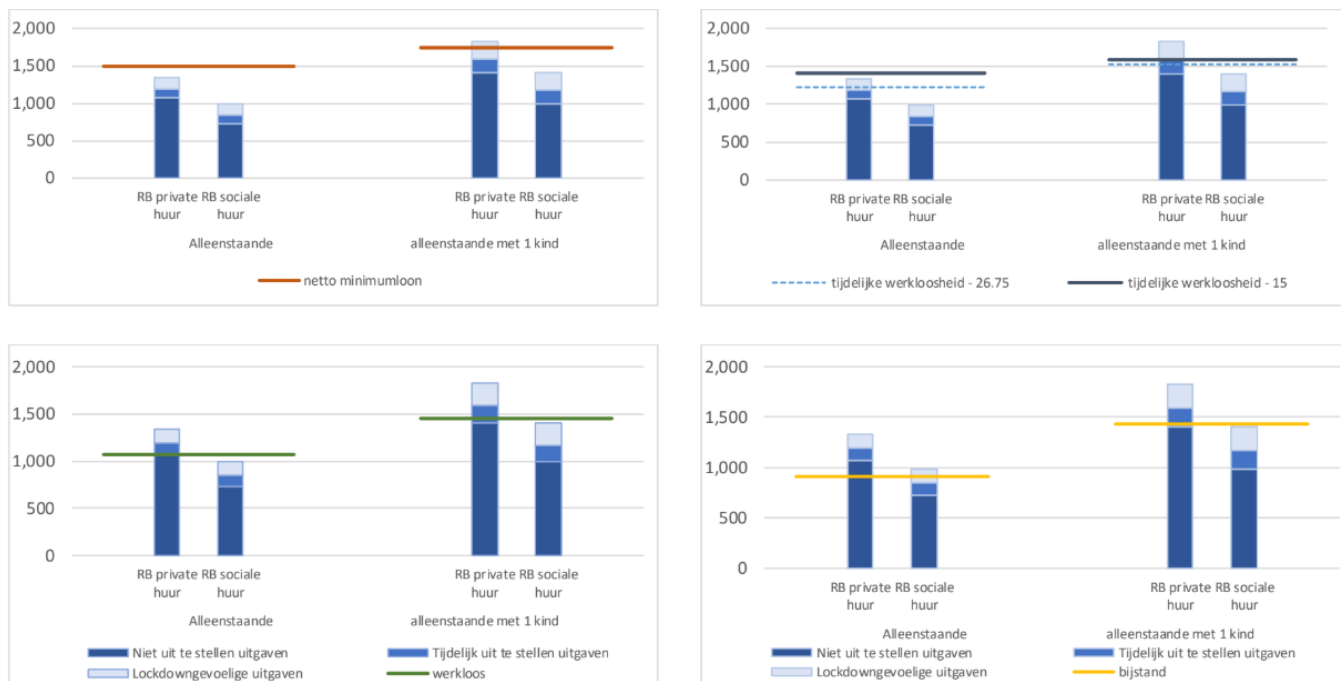
Figuur 125: Alleenstaanden werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren²⁹⁷



²⁹⁹ Bruto financieel vermogen. Schulden als negatieve waarden weergegeven. Jeroen Horemans, e.a. juni 2020, <https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1GvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. Covivat, Corona Onderzoek consortium voor Inkomensverdeling en Sociale effecten. Covivat Beleidsnota 4.

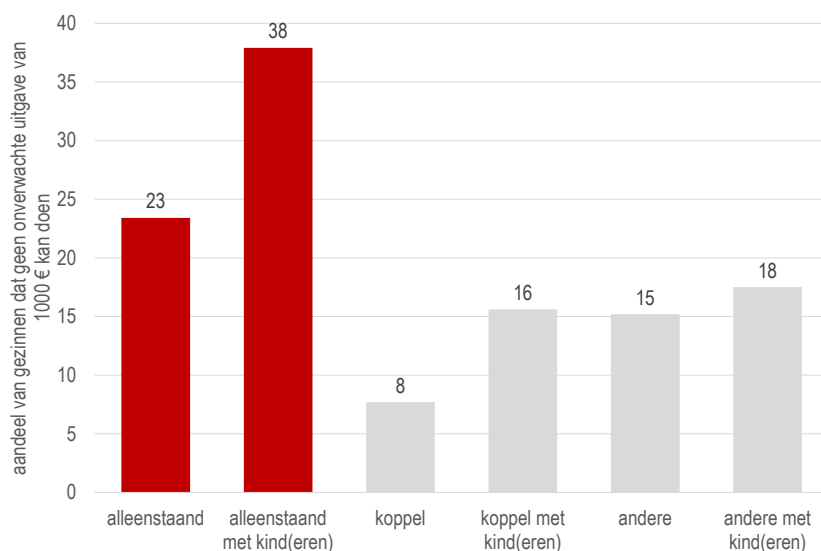
Alleenstaanden en alleenstaande ouders komen ook **sneller in problemen als ze moeten terugvallen op een leefloon, werkloosheidsuitkering of tijdelijke werkloosheid**. Alleenstaande ouders in de tijdelijke werkloosheid hebben namelijk geen marge om later noodzakelijke maar ‘lockdowngevoelige uitgaven’ in te halen, voor zover ze niet kunnen terugvallen op vermogens. De laagste werkloosheidsuitkeringen en de leeflonen voor eenoudergezinnen volstaan enkel om de ‘niet uit te stellen uitgaven’ te dekken. Voor alleenstaanden is het leefloon zelfs ontoereikend voor ‘niet uit te stellen uitgaven’ voor voeding, wonen en persoonlijke verzorging (Figuur 126).

Figuur 126: Voor alleenstaanden, vnl. met kinderen, zijn tegemoetk. vlugger ontoereikend³⁰⁰



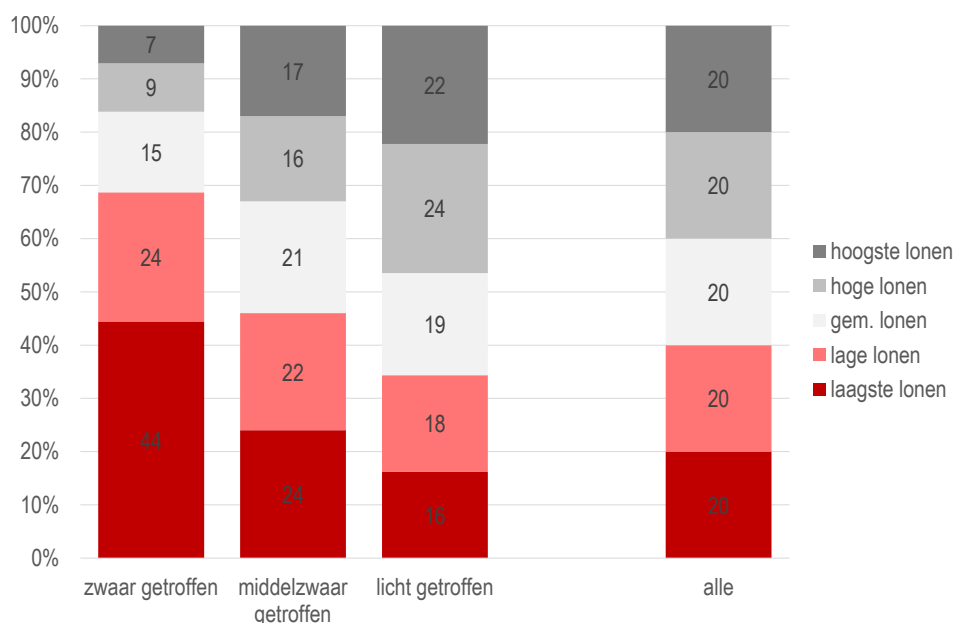
Alleenstaanden en alleenstaande ouders met kind(eren) hebben minder reserves. 4 op 10 alleenstaande ouders kan geen onverwachte uitgave van 1000 euro aan (Figuur 127).

³⁰⁰ Huishoudbudgetten en sociale minima in lockdown. Bea Cantillon, e.a. 8/5/2020. https://drive.google.com/file/d/1xMjBFtTgVAFwkEnrKRrwW_RkufPwUXYZ/view

Figuur 127: 38% alleenstaande ouders kan geen onvoorziene uitgave van 1000€ doen³⁰¹

Lage lonen en lage inkomens

16,7% van de werkenden kunnen geen onverwachte uitgave van €1.000 bekostigen. In de zwaarst getroffen sector is dat 23,4%, in de middelzwaar getroffen sectoren is dat 17,9% en in de licht getroffen sectoren is dat 14,2%²⁹⁷. In de zwaarst getroffen sectoren worden relatief lage lonen genoteerd en arme en kwetsbare gezinnen werken ook relatief vaak in deze zwaar getroffen sectoren (Figuur 128 en Figuur 129).

Figuur 128: Zwaar getroffen sectoren hebben relatief laagste lonen³⁰²

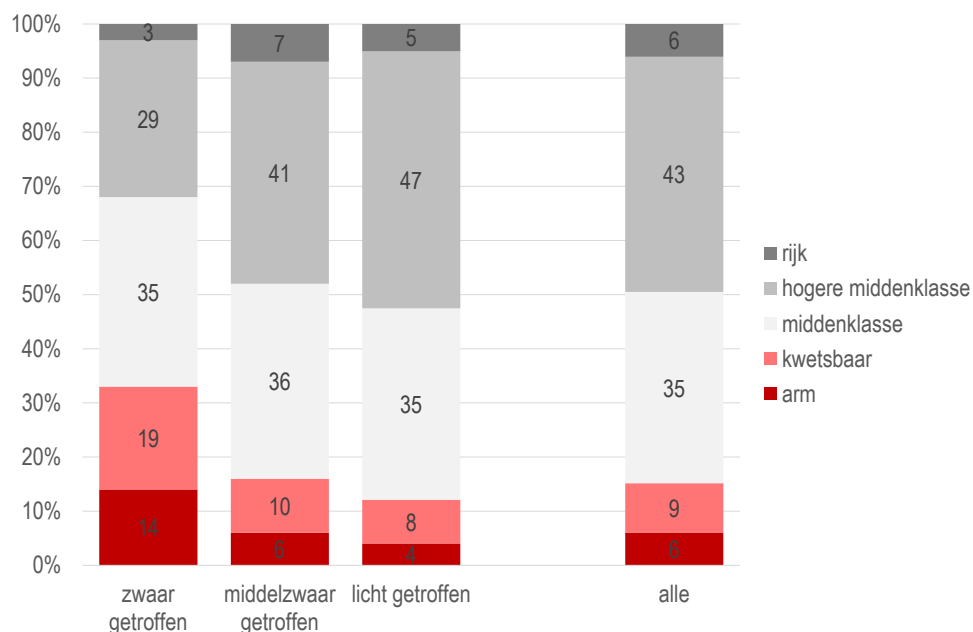
³⁰¹ Jeroen Horemans, e.a. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. Juni 2020.

<https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1IGvrEF5K/view>

³⁰² Leuvense Economische Standpunten, 2020/177.

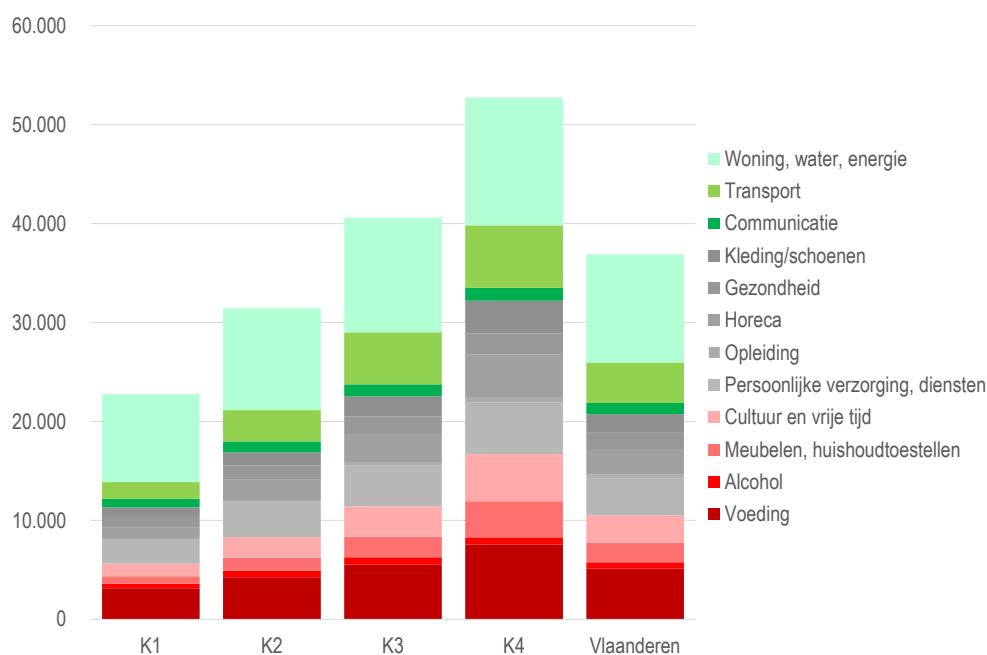
<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>; <https://drive.google.com/file/d/1t2RvNgB087ENGD8xvGB4BJQy-KhwXb3m/view>

Figuur 129: Arme/kwetsbare gezinnen werken relatief vaak in zwaar getroffen sectoren³⁰²



Het is onduidelijk hoe de diverse inkomensgroepen hun consumptiegedrag hebben aangepast en in welke mate zij voor- en nadeel hadden bij de stijgende prijzen voor bv. voeding (cf. supra) (in het rood en grijs) en de dalende prijzen voor bv. energie (in het groen) (Figuur 130).

Figuur 130: Hogere inkomensgroepen spenderen bijna dubbel zoveel tov lage³⁰³

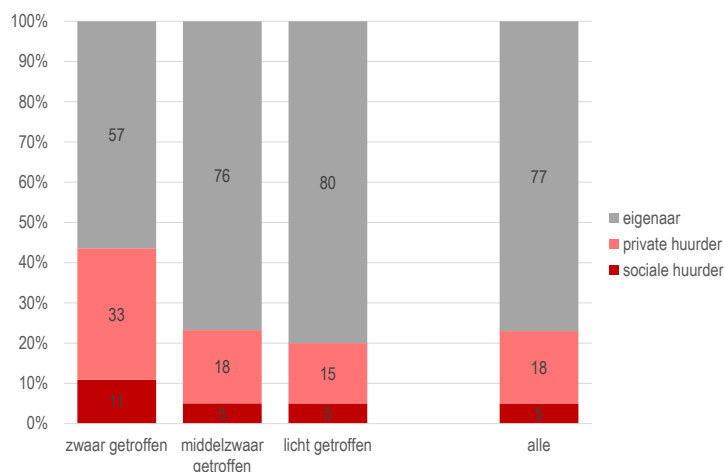


³⁰³ Vlaanderen, 2018, Gezinsbudgetenquête per kwartiel.

Huurders

Doorgaans wonen huurders in minder kwalitatieve woningen, hebben ze een lager inkomen en minder financieel vermogen waardoor ze kwetsbaarder zijn in coronatijden (cf. 20.3)³⁰⁴. Bovendien werken ze vaker in zwaar getroffen sectoren (Figuur 131). Ook zijn de tegemoetkomingen van de overheid in bepaalde gevallen niet voldoende om de noodzakelijke gevallen te dekken (Figuur 132).

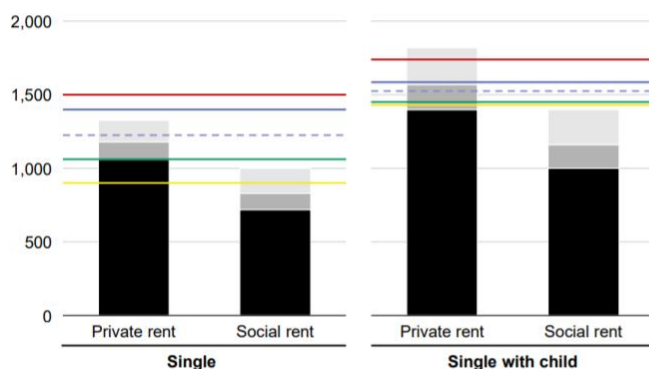
Figuur 131: Huurders werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren³⁰⁵



Figuur 132: Private huurders zijn bijzonder kwetsbaar voor (tijdelijke) werkloosheid³⁰⁶

COVID-19 impact on vulnerable families

2019 monthly reference budget and social minima for single and single with child in primary school, €



Source: GEES social impact working group calculations based on HHoT – EUROMOD, RVA (2020), De Standaard (2020), Vlaanderen (2020)

Implications

Many people (temporarily) lost their job due to the Covid-19 crisis and are now facing financial challenges

For many of them, social benefits will not prevent an increase in poverty despite the compensatory measures taken by the government

Most at risk are singles on regular unemployment or social assistance who rent on the private market

³⁰⁴ Kuypers S. en Ive Marx I. in De Standaard (26/05/2020). Vermogensongelijkheid neemt toe.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200525_04971286

³⁰⁵ Leuvense Economische Standpunten, 2020/177.

<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

³⁰⁶ GEES, https://news.belgium.be/sites/default/files/news-items/attachments/2020-06/GEES_20200603%20.pdf,



Deel II: Maatschappij / Non profit

Dit deel bekijkt de impact van het virus op de maatschappij / non profit. Volgende aspecten komen aan bod:

- Zorg (deel 5)
- Andere instellingen en maatschappelijke organisaties (deel 6)
- Veiligheid, openbare orde, sociale rust (deel 7)

5. Zorg

Met het 'sociaal kapitaal' worden organisaties, instellingen en initiatieven bedoeld die bijdragen tot maatschappelijke dienstverlening. Sommige van deze organisaties speelden een cruciale rol in de aanpak van de crisis, zoals de zorg. Andere ondervonden specifieke uitdagingen omdat er bv. veel mensen samenkwamen of samenwonen (bv. opvangvoorzieningen, etc.). Hierna wordt de impact van de coronacrisis op dit meso-niveau beschreven.

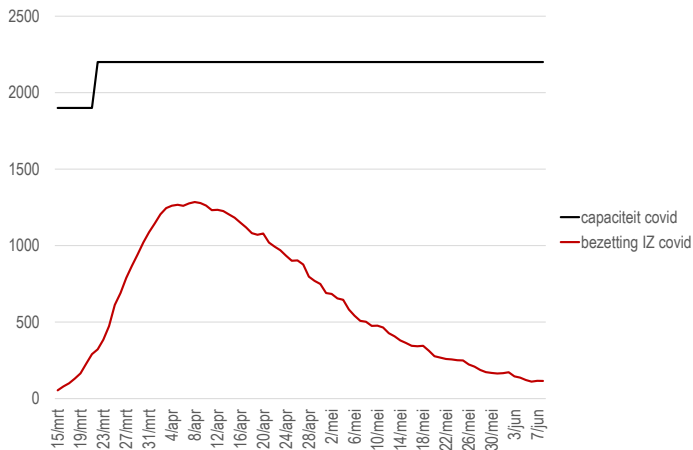
- Deel 5.1: Ziekenhuizen
- Deel 5.2: Woonzorgcentra
- Deel 5.3: Gezins- en thuiszorg en mantelzorg
- Deel 5.4: Jeugdhulp en gehandicaptenzorg
- Deel 5.5: Kinderopvang
- Deel 5.6: Financiering en organisatie

5.1 Ziekenhuizen

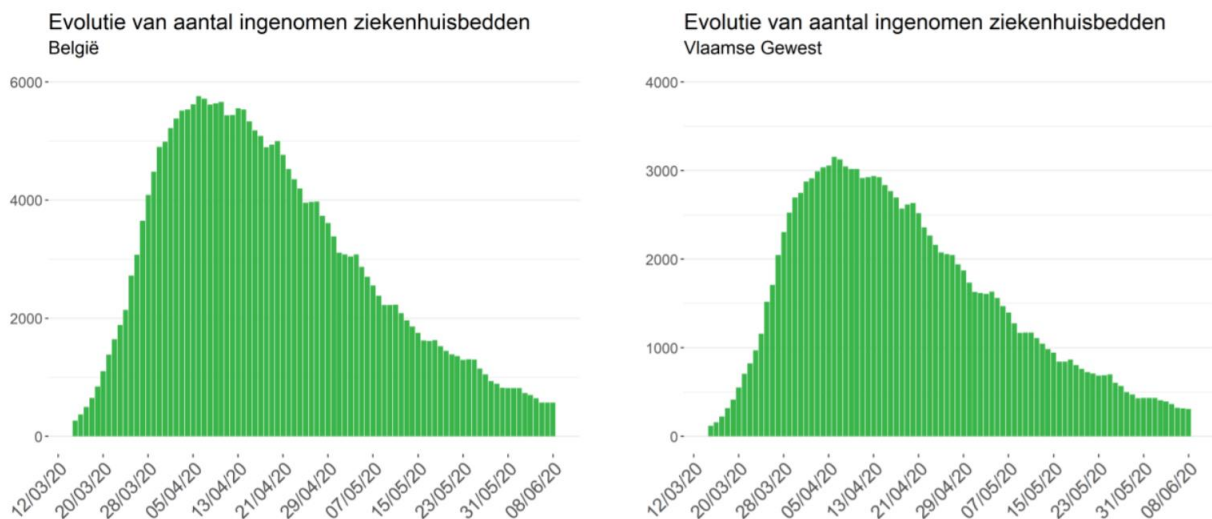
Ziekenhuiscapaciteit werd dankzij grote inspanningen niet overschreden

Ziekenhuizen deden aan het begin van de coronacrisis inspanningen om ziekenhuiscapaciteit vrij te maken en uit te breiden voor COVID-patiënten. De uitgebreide capaciteit intensieve zorgen volstond tot nu toe, al werden er wel patiënten overgebracht tussen ziekenhuizen (Figuur 133). Op het hoogtepunt van de crisis begin april waren bijna 6000 patiënten tegelijk opgenomen (gewoon en intensieve zorgen) in Belgische ziekenhuizen (Figuur 134), waarvan 3000 in Vlaanderen.

Figuur 133: Uitgebreide capaciteit intensieve zorgen werd in België niet overschreden³⁰⁷



Figuur 134: Begin april namen COVID-patiënten bijna 6000 ziekenhuis bedden in³⁰⁸



³⁰⁷ Er circuleren diverse cijfers over de beschikbare capaciteit bij intensieve zorgen. Het is niet altijd eenvoudig een onderscheid te maken tussen IZ-capaciteit en specifieke IZ-capaciteit voor COVID. Er werd uitgegaan van een verhoging van 1900 naar 2200. De Tijd (11/6/2020). 71 nieuwe besmettingen, situatie in ziekenhuizen stabiel. <https://www.tijd.be/dossiers/coronavirus/druk-op-ziekenhuizen-neemt-verder-af-nog-573-ingenomen-bedden/10217952.html>

³⁰⁸ Sciensano, https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Daily%20report_Annex_NL.pdf, geconsulteerd op 9/6/2020.

Data- en onderzoeksvragen 21

- *Hoe en wanneer werd waar welke **ziekenhuiscapaciteit** waarvoor vrijgemaakt? Welke capaciteit was en is er voor COVID-19 (er circuleren hieromtrent verschillende cijfers in de pers)? Welke voor COVID-intensieve zorgen? Waar werd vooral capaciteit bij gecreëerd? In welke mate wordt er nu nog aan ziekenhuiscapaciteit gewerkt met het oog op een mogelijke tweede golf? Welke verbouwingen gebeuren er? Hoeveel kost dat? Wat betekent dat voor de ziekenhuizen?*
- *Hoe was de **bezetting** van de capaciteit over de diverse ziekenhuizen? Hoeveel kampten wel met tekorten? Gewoon en bij intensieve zorgen?*
- *Hoe was het met de beschikbaarheid en bezetting van **beademingsapparatuur**? In welke mate werd de hoeveelheid beademingsapparatuur uitgebreid? Welke plannen zijn er hieromtrent naar de toekomst?*
- *Hoeveel patiënten werden **overgebracht** tussen ziekenhuizen om capaciteit vrij te maken? Waar schoot de capaciteit tekort?*
- *Hoeveel patiënten uit **woonzorgcentra** werden opgenomen?*
- *Welke afspraken rond internationale bijstand ter zake?*

Voldoende zorgpersoneel en werkbaarheid zijn aandachtspunten

Voldoende zorgpersoneel was al voor de crisis een aandachtspunt in ziekenhuizen en wint in coronatijden aan belang voor de beheersing van de mortaliteit en het garanderen van het welzijn van de patiënt én van het zorgpersoneel zelf. De personeelsbezetting in Belgische ziekenhuizen per 100.000 inwoners is weliswaar gemiddeld (Figuur 135), maar het aantal patiënten per verpleegkundige is in Vlaanderen en België hoog (9,4 in België ten opzichte van het Europees gemiddelde 8,3, Figuur 136)³⁰⁹. Er zou nood zijn aan 1.692 extra VTE's op korte termijn om gevaarlijke situaties weg te werken en 5.500 extra VTE's om de norm van 8 patiënten per verpleegkundige te halen. Dat zou resp. 118 mio € en 400 mio € kosten³¹⁰. De aangekondigde versterking van 400 mio € van het zorgpersoneel via het federaal zorgpersoneelsfonds loopt vertraging op³¹¹.

³⁰⁹ Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg. Synthese Verpleegkundige bestaffing voor een veilige(re) zorg in acute ziekenhuizen.

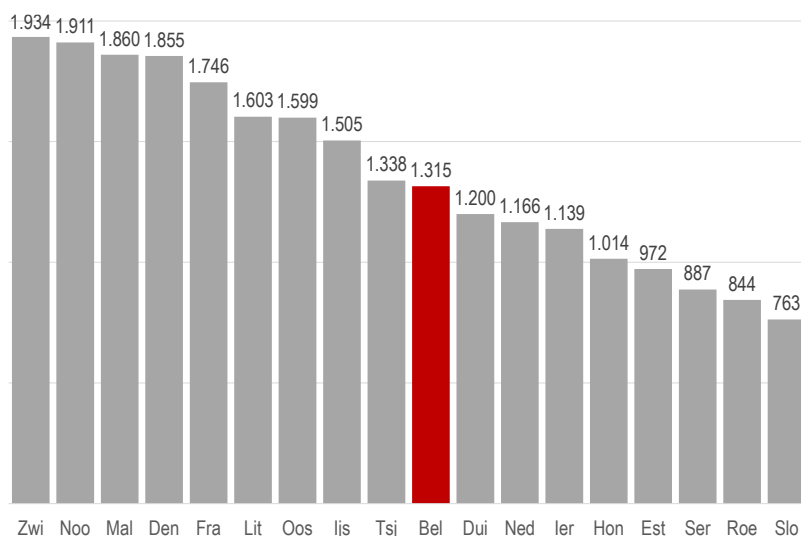
https://kce.fgov.be/sites/default/files/atoms/files/KCE_325A_Verpleegkundige_bestaffing_synthese_2nd_edition.pdf

³¹⁰ De Tijd (30/1/2020). 5.500 verpleegkundigen tekort voor veilige zorg in ziekenhuizen.

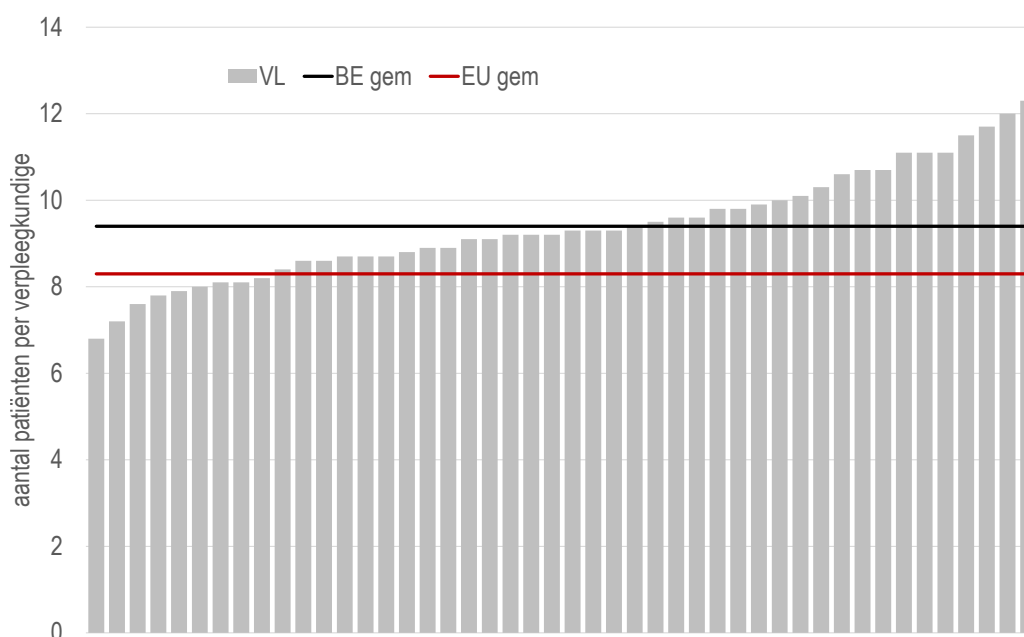
<https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/algemeen/5-500-verpleegkundigen-tekort-voor-veilige-zorg-in-ziekenhuizen/10203791.html>. Verwijzend naar studie van Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (KCE)

³¹¹ Zorgnet Icuuro, (19/5/2020). Zorgpersoneelsfonds: parlementaire beslissing nodig om beschikbare middelen te kunnen inzetten. <https://www.zorgneticuro.be/nieuws/zorgpersoneelsfonds-parlementaire-beslissing-nodig-om-beschikbare-middelen-te-kunnen-inzetten>

Figuur 135: Personeelsbezetting per 100.000 inw in Bel. ziekenhuizen is eerder gemiddeld³¹²



Figuur 136: In 80% VL-ziekenhuizen meer patiënten per verpleegkundige dan EU-gem³¹³



Ziekenhuizen zouden 5 tot 7 mld € verliezen

De coronacrisis duwt ziekenhuizen **dieper in het rood** en de verliezen zouden oplopen tot 5 à 7 mld €³¹⁴. De financiële situatie van de ziekenhuizen was al voor de coronacrisis zorgwekkend.

³¹² Eurostat, 2016 (geen cijfers voor België voor 2017). Hospital Employment. Full time equivalent per hundred thousand inhabitants.

³¹³ Op basis van Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg. Synthese Verpleegkundige bestaffing voor een veilige(re) zorg in acute ziekenhuizen. https://kce.fgov.be/sites/default/files/atoms/files/KCE_325A_Verpleegkundige_bestaffing_synthese_2nd_editio_n.pdf, cijfers voor 2019

³¹⁴ Bruzz (26/5/2020). Corona duwt Brusselse ziekenhuizen diep in de rode cijfers. <https://www.bruzz.be/economie/corona-duwt-brusselse-ziekenhuizen-diep-de-rode-cijfers-2020-05-26>.

32% van de ziekenhuizen was in 2018 verlieslatend, in 2017 ging zelfs 44% in het rood³¹⁵. Door de coronacrisis werken de ziekenhuizen maar aan 60% van de normale activiteit, missen ze inkomsten terwijl ze wel extra kosten hebben³¹⁶. Voor een gemiddeld ziekenhuis zou het gaan over 150.000 euro per dag³¹⁷. Zonder steun zouden de rekeningen dan ook wellicht dieprood kleuren. De federale overheid voorzag o.a. 1 miljard euro voorschot om de ziekenhuizen bij te springen³¹⁸ en een werkgroep bekijkt nog reële financiële impact van corona op de ziekenhuizen³¹⁹.

Uitdaging voor de toekomst voor de ziekenhuizen blijven ondertussen ondermeer “de vergrijzende bevolking, steeds meer polyopathieën en chronische ziekten, veranderende verwachtingen van de patiënt, steeds kortere maar wel acutere ziekenhuisverblijven, hoogtechnologische medische innovatie, ... Hervormingen in de financiering zijn broodnodig om de financiële gezondheid van de ziekenhuizen te verbeteren. De netwerkvorming is een van de bouwstenen van het zorglandschap van de toekomst, maar is geen wonderoplossing. De sector heeft de komende jaren nood aan budgettaire voorspelbaarheid, om zich binnen een stabiel kader te hervormen, en aan gerichte investeringen in projecten met een hoge impact op kwalitatieve en efficiënte zorg”³²⁰.

Data- en onderzoeksvragen 22

- *Wat is de impact van de coronacrisis op de gezondheidszorg en de kosten van de gezondheidszorg? Op de financiële situatie van de ziekenhuizen?*
- *Wat zijn de huidige en toekomstige noden inzake personeel?*

5.2 Woonzorgcentra

Rust- en verzorgingshuizen zijn zwaar getroffen

Woonzorgcentra werden zwaar getroffen door de coronacrisis. 54% tot 57% van alle Vlaamse coronadoden werden geregistreerd in de woonzorgcentra³²¹.

³¹⁵ Ze haalden in 2018 een bedrijfsresultaat van 230 miljoen bij een omzet van 15,543 miljard, met slechts 31 miljoen courant resultaat (0,2%). De investeringscapaciteit stond onder druk. 18% kampt met onvoldoende cashflow en bij 2% is die negatief. Met 23% eigen vermogen en 6,5 miljard LT-leningen, en 125 mio KT schulden op een balanstotaal van 20,7 miljard werd de financiële balanssituatie wel gezond genoemd, al zijn er grote verschillen tussen de ziekenhuizen. De omzet steeg door stijgende farmaceutische producten (+10%), onder meer voor innovatieve behandelingen in de oncologie en immunotherapie en hogere honoraria van de artsen (+5,3%, 6,4 miljard). De personeelskosten (aantal VTE inclusief hun kost) stijgen minder snel dan de omzet (+3% tov 5%). MAHA-analyse 2018. Belfius.

<https://www.zorgneticuro.be/sites/default/files/general/191009%20Perstekst%20MAHA%20-%20Belfius.pdf>

³¹⁶ Bruzz (26/5/2020). Corona duwt Brusselse ziekenhuizen diep in de rode cijfers.

<https://www.bruzz.be/economie/corona-duwt-brusselse-ziekenhuizen-diep-de-rode-cijfers-2020-05-26>.

³¹⁷ Ziekenhuis Geel (7/4/2020). Opinie: politici, samenwerken in zorgsector is mogelijk, keer niet meer terug naar conflictmodel van vroeger. <https://www.ziekenhuisgeel.be/artikels/opinie-politici-samenwerken-in-zorgsector-is-mogelijk-keer-niet-meer-terug-naar>

³¹⁸ Medi-sfeer (20/3/2020). Coronavirus - Overheid steunt ziekenhuizen met 1 miljard euro. <https://www.medi-sfeer.be/nl/nieuws/le-gouvernement-federal-octroie-une-avance-d-un-milliard-d-euros-aux-hopitaux.html>

³¹⁹ De Standaard (20/5/2020). Ziekenhuizen vrezen donkerrode cijfers zonder financiële steun.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200519_04966026

³²⁰ MAHA-analyse 2018. Belfius.

<https://www.zorgneticuro.be/sites/default/files/general/191009%20Perstekst%20MAHA%20-%20Belfius.pdf>

³²¹ 2.768 doden in Vlaamse woonzorgcentra (excl. Ziekenhuis) volgens: https://www.zorg-en-gezondheid.be/cijfers-covid-19_ geconsulteerd op 20/6/2020. 4866 Vlaamse coronadoden op basis van data Sciensano, geconsulteerd op 21/6/2020. 2.651 doden in Vlaamse woonzorgcentra volgens Sciensano. <https://epistat.wiv-isp.be/covid/>.

Verschillende factoren speelden daarin mogelijk een rol:

- De bewoners van woonzorgcentra behoren tot de **risicogroepen** voor het coronavirus. De gemiddelde leeftijd van WZC-bewoners is 87 jaar. 81% van de bewoners van woonzorgcentra hebben een zwaar zorgprofiel³²².
- Het **nauw contact** tussen bewoners en tussen bewoners en verzorgers bevordert de verspreiding van het virus.
- Er werd **weinig getest** door een enge gevaldefinitie (cf. supra).
- Er waren onvoldoende **beschermingsmiddelen**: mondmaskers die pas 23 maart geleverd werden, beschermingsschorten die 'geconfisqueerd' werden door de ziekenhuizen, ...³²³.
- Het **personeel** zou onvoldoende opgeleid zijn voor dit soort situaties³²³.
- Richtlijnen stelden in april dat **zorgverleners die "milde luchtwegklachten zonder koorts hebben, moeten komen werken"**³²⁴.
- 58% van de **artsen die (denken) besmet (te) zijn, bleven doorwerken**³²⁵.

64% van de corona-doden uit woonzorgcentra

50% van de Belgische coronadoden vielen **in** de woonzorgcentra. Worden de doden in ziekenhuizen die overgebracht waren uit woonzorgcentra meegeteld, dan zou het gaan over 64% van de Belgische doden. Voor Vlaanderen is 63% tot 65% van de coronadoden een woonzorgcentrumbewoner (geweest). In Vlaanderen is 13% van de getroffen rusthuisbewoners in het ziekenhuis overleden, in Wallonië 28% en in Brussel 36% (België: 22%)³²⁶.

4% van de bewoners in Vlaamse residentiële zorgvoorzieningen zou aan COVID-19 zijn **gestorven**: met name 3.174 op 79.558 bewoners³²⁷. In Limburgse woonzorgcentra overleed 7% van de bewoners (Figuur 137). Van de 2.768 sterftegevallen in Vlaamse woonzorgcentra waren 634 bevestigd door een test³²⁸.

³²² <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/zorg-en-ondersteuning-voor-ouderen>

³²³ De Standaard (6/6/2020). 'Het was oorlog. Maar we hadden geen kogels'.

https://m.standaard.be/cnt/dmf20200604_04981568

³²⁴ Sciensano, blz. 10 van 21, zie ook

<https://onderwijs.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/Cursus%20COVID-19%20voor%20zorgverleners.pdf> (versie april 2020)

³²⁵ Artsenkrant over enquête, Meer dan honderd artsen besmet met corona. 30/4/2020, Beschikbaar op

<https://www.artsenkrant.com/actueel/meer-dan-honderd-artsen-besmet-met-corona/article-normal-46801.html>

³²⁶ Sciensano, COVID-19 – Wekelijks epidemiologisch bulletin van 19/6/2020. [https://covid-](https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200619%20-%20NL.pdf)

[19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200619%20-%20NL.pdf](https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200619%20-%20NL.pdf); Cijfers voor Vlaanderen wel nog niet volledig.

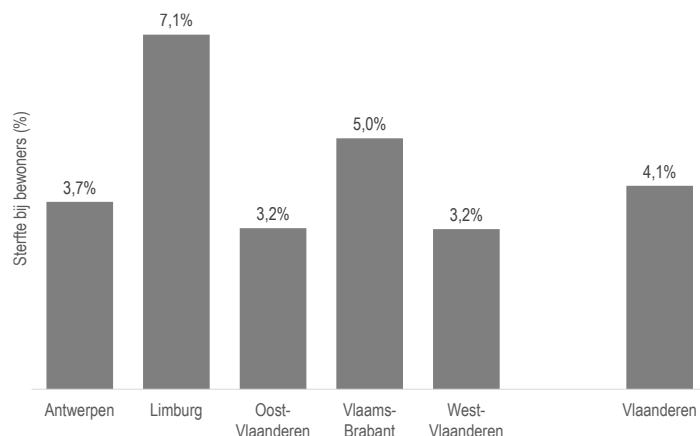
³²⁷ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/cijfers-covid-19>, geconsulteerd op 3/6/2020. Opvallend is dat deze cijfers

hoger zijn dan de cijfers bij Sciensano op dezelfde datum (2.602 gevallen). Op 67.377 bewoners: 4,1%.

Op 20/6: 79.558 bewoners (sterk gestegen tov 3/6), 2768 overlijdens in woonzorgcentrum, 406 in het ziekenhuis: 4,0%.

³²⁸ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/cijfers-covid-19>, geconsulteerd op 20/6/2020. Opvallend is dat deze cijfers hoger zijn dan de cijfers bij Sciensano op dezelfde datum.

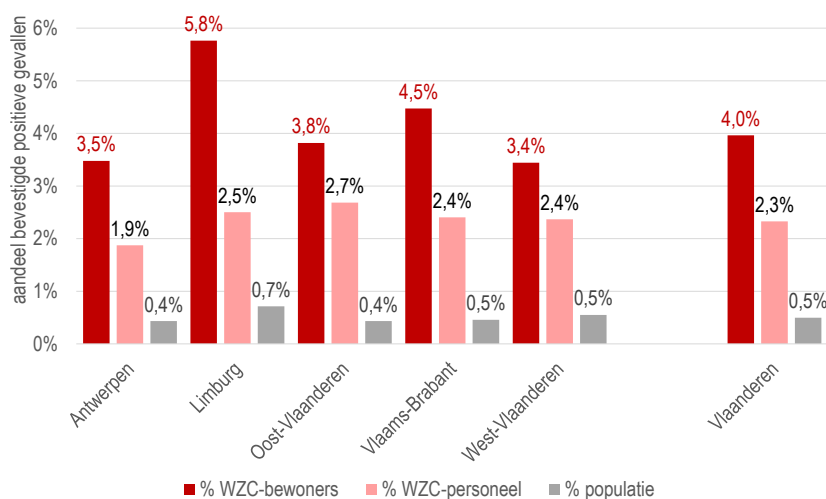
Figuur 137: 4% van de bewoners van woonzorgcentra overleed; in Limburg 7%³²⁹



Aanvankelijk werd er weinig getest in woonzorgcentra. Nadien werd er meer systematisch getest. Bij **3 à 4%** (2.673) van de bewoners werd effectief de COVID-19-besmetting vastgesteld en **2% van de personeelsleden werd besmet**³³⁰. Dat is 8 resp. 5 keer meer dan bij de totale Vlaamse populatie (waar evenwel veel minder systematisch getest werd) (Figuur 138). Er werden voor deze instellingen 136.021 tests uitgevoerd³³¹, dat is meer dan 100% van de bewoners en personeelsbezetting; bij de Belgische bevolking werden 709.153 tests uitgevoerd (6,2%)³³².

De spreiding van de besmettingen van bewoners van woonzorgcentra over de provincies loopt gelijk met de spreiding van de besmettingen in de totale populatie. Daarbij is **Limburg de zwaarst getroffen** provincie met 6% van de bewoners die positief testten (Figuur 138).

Figuur 138: 4% bewoners woonzorgcentra testte positief tov 0,5% in Vlaamse populatie³³³



³²⁹ Op basis van cijfers [Agentschap Zorg en Gezondheid](#), COVID-19 in WZC: Zelfrapportage en testresultaten, geconsulteerd op 3/6/2020.

³³⁰ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/cijfers-covid-19>, geconsulteerd op 3/6/2020. (1.507 van de 64.710) voor personeel

Geconsulteerd op 20/6: 2.720 op 79.558 bewoners (3%) en 1.527 op 78.660 personeel (2%)

³³¹ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/cijfers-covid-19>, geconsulteerd op 20/6/2020.

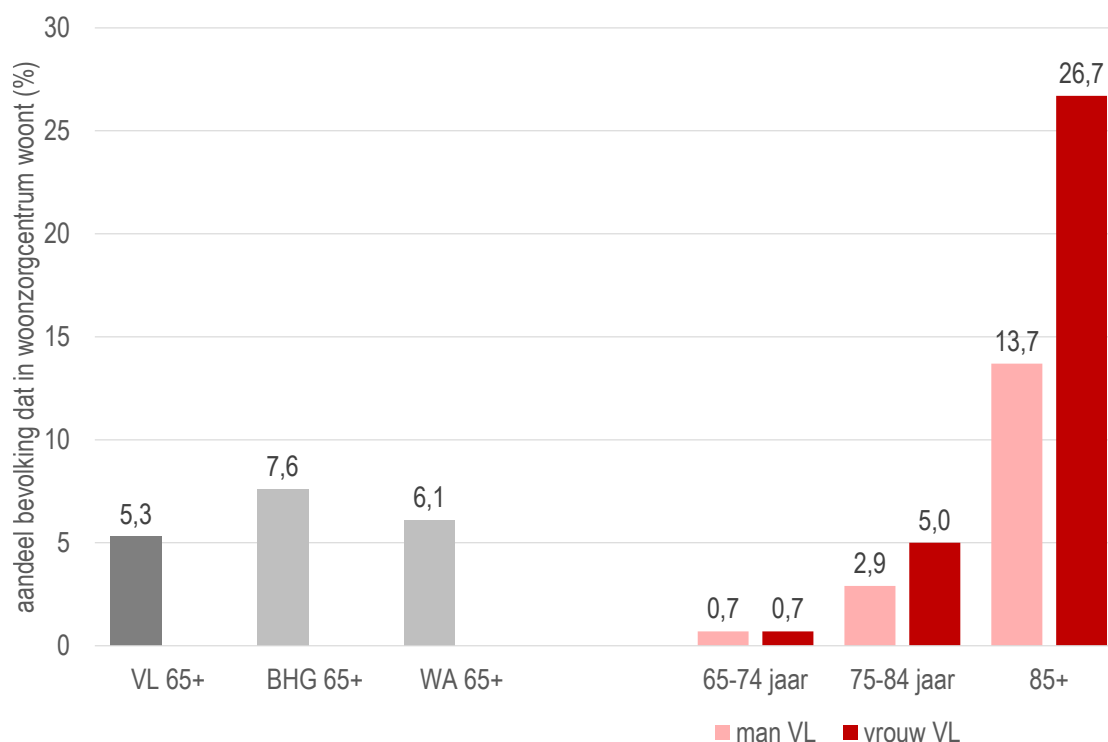
³³² Op basis van ruwe data Sciensano: 709.153, geconsulteerd op 3/6/2020. Dat wil niet noodzakelijk zeggen dat 6% van de bevolking getest werd, sommige personen kunnen meer dan één keer getest geweest zijn.

³³³ Cijfers besmettingen per provincie uit [raw data Sciensano](#), geconsulteerd op 3/6/2020 en aantal inwoners per

Over de spreiding over de ruim 800 woonzorgcentra is **weinig informatie** beschikbaar. Er is anekdotische informatie die wijst op grotere besmettingsgraden in bepaalde woonzorgcentra³³⁴. Begin april was er sprake van “grotere corona-uitbraken” in een 20-tal woonzorgcentra³³⁵. 9% van de Vlaamse woonzorgcentra had geen enkel corona-geval³³⁶. Ook over de **ervaringen** van bewoners, personeel en familie lijkt weinig informatie beschikbaar.

Voor de woonzorgcentra werden tijdens de coronacrisis heel wat **maatregelen** afgekondigd, o.a. een algemeen bezoekersverbod, de stopzetting van evenementen en activiteiten met derden, een gedeeltelijke opnamestop, beschermingsmaatregelen en in bepaalde gevallen cohortezorg, waarbij (mogelijke) COVID-patiënten apart worden verzorgd van niet(-mogelijke) COVID-patiënten³³⁷. Er werd onder bepaalde voorwaarden ook een subsidie van 1000 €/dag gedurende max. 10 dagen (maximaal verlengbaar tot 20 dagen) voorzien voor woonzorgcentra die als gevolg van de coronacrisis een beroep willen doen op een crisismanager³³⁸.

Figuur 139: 5% van de Vlaamse 65-plussers woont in een woonzorgcentrum³³⁹



provincie (status 1/1/2020, statbel). Cijfers voor woonzorgcentra op basis van Agentschap Zorg en Gezondheid,

³³⁴ Bv. 20% in een woonzorgcentrum in Herentals. Getuigenis [Sociaal.net](https://www.sociaal.net), geconsulteerd op 3/6/2020

³³⁵ VRT (5/4/2020). 20-tal woonzorgcentra getroffen door grotere corona-uitbraak.

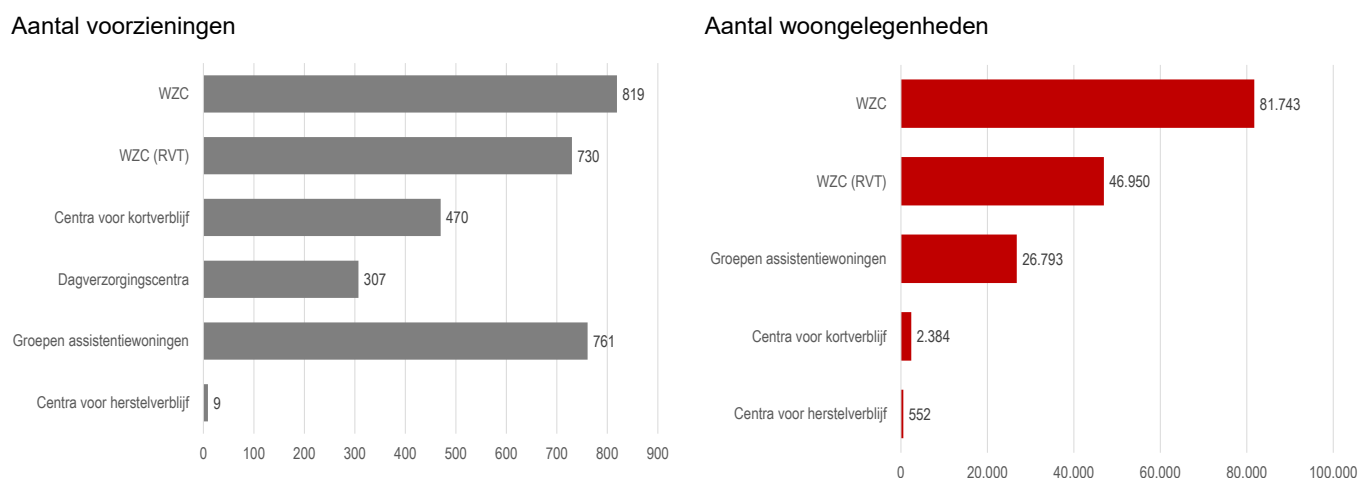
³³⁶ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/04/05/20-tal-woonzorgcentra-getroffen-door-grotere-corona-uitbraak/> COVID-19 – WEKELIJKS EPIDEMIOLOGISCH BULLETTIN VAN 19 JUNI 2020. Geconsulteerd op 20-21/06/2020.

³³⁷ https://www.zorg-en-gezondheid.be/sites/default/files/atoms/files/Covid-19%20maatregelen%20WZC_10-04-2020_DEF.pdf, Dit document was een update van 10/4/2020, maar werd op 3/6/2020 geconsulteerd via Agentschap Zorg en Gezondheid, FAQ COVID-19 voor zorgprofessionelen.

³³⁸ Agentschap Zorg en Gezondheid. Managementondersteuning voor woonzorgcentra, geconsulteerd op 3/6/2020. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/managementondersteuning-voor-woonzorgcentra>

³³⁹ Data voor 2018, beschikbaar op <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/zorg-en-ondersteuning-voor-ouderen>

Figuur 140: Er zijn honderden voorzieningen voor ouderenzorg³⁴⁰



Ook elders in Europa werden zorginstellingen voor ouderen zwaar getroffen, bv. in Italië, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Spanje en zou ongeveer de helft van het aantal doden daar gerapporteerd zijn³⁴¹.

Personeelstekorten door reeds bestaande tekorten, ziekte en grote werklast

Tijdens de coronacrisis stond het personeel van de woonzorgcentra onder grote druk.

- Er waren **reeds jaren grote personeelstekorten**. In 2017 meldt bijna 9 op 10 personeelsleden in woonzorgcentra dat ze te weinig tijd hebben om de bewoners de nodige zorg te geven (Figuur 142). Er zouden op dit moment **3.000 oningevulde vacatures** zijn in de Vlaamse woonzorgcentra (Figuur 141). De hoge **werkdruk** door personeelstekorten (Figuur 143) riskeert de aantrekkelijkheid van het beroep te verlagen. Ook de Vlaamse werkbaarheidsmonitor toonde in 2019 voor de gezondheids- en welzijnssectoren rode scores o.a. voor werkdruk en psychische vermoeidheid. 51% van het zorgpersoneel vond toen dat er sprake was van werkbaar werk; in 2010 was dat nog 60 %³⁴².
- Een aanzienlijk deel van het personeel viel uit door **ziekte en quarantaine** (en angst).
- Er was een veel **grotere werklast** door het groot aantal besmettingen bij bewoners en doordat deze bewoners ook veelal in het woonzorgcentrum bleven. De medewerkers van ziekenhuizen en thuiszorgdiensten zijn de woonzorgcentra bijgesprongen³⁴³.

De Vlaamse regering maakte recent 20,5 mio € vrij voor 340 extra zorgpersoneel (0,5%) voor bewoners met een zwaar zorgprofiel in een ruimer plan om op termijn tot 2000 extra

³⁴⁰ <https://www.zorg-en-gezondheid.be/overzicht-aanbod-ouderenzorg>; in Vlaanderen en Brussel

³⁴¹ Euronews (14/5/2020). The deadly impact of COVID-19 on Europe's care homes.

³⁴² <https://www.euronews.com/2020/05/08/the-deadly-impact-of-covid-19-on-europe-s-care-home>

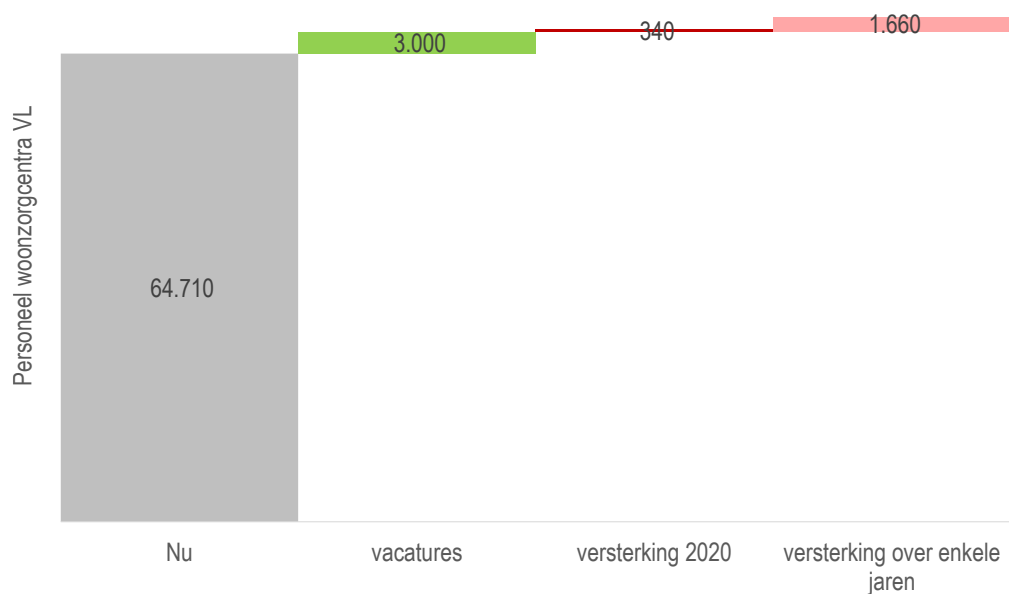
Stichting Innovatie & Arbeid. Rapport. Vlaamse werkbaarheidsmonitor 2019 – werknemers. November 2019. Bourdeaud'hui, R. e.a.

https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/StIA_20191130_WerkbaarheidsmonitorWerknemers2019_RAP.pdf

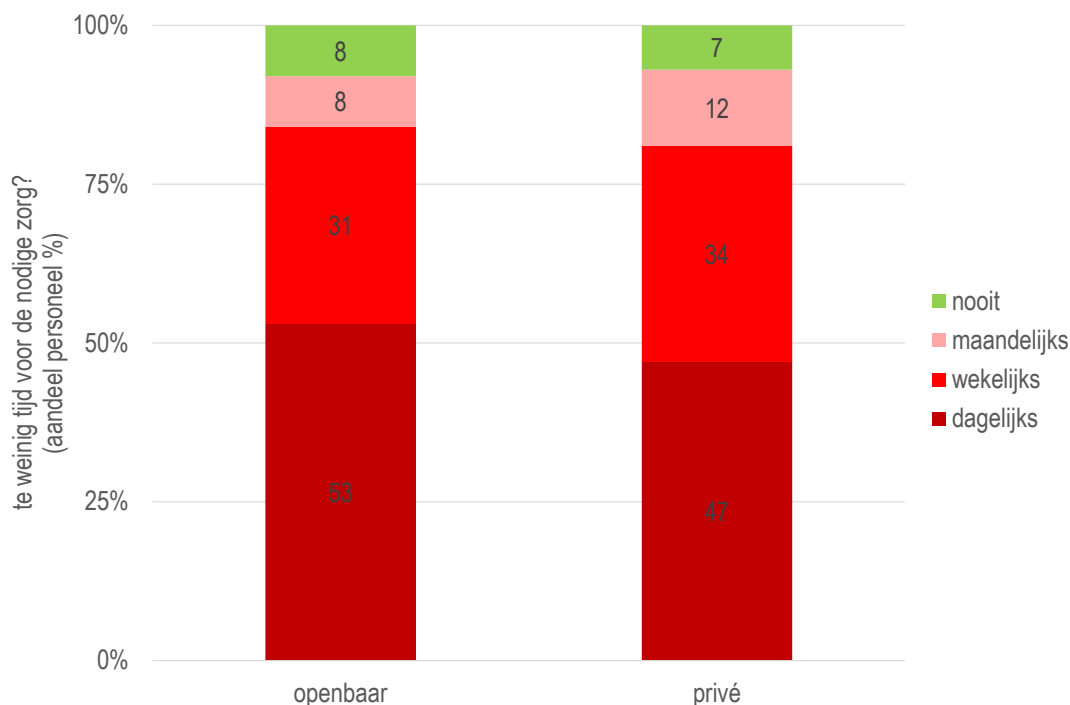
³⁴³ Sociaal.net (2/6/2020). Hoe solidair zijn we met de ouderenzorg? 'Na het gratis applaus is er vier miljard euro nodig'. Beschikbaar op <https://sociaal.net/opinie/hoe-solidair-zijn-we-met-de-ouderenzorg/>

zorgpersoneel te voorzien³⁴⁴ (Figuur 141). Deze vacatures invullen is mogelijk niet eenvoudig gezien het een knelpuntberoep betreft (cf. deel 9.5).

Figuur 141: Er wordt extra zorgpersoneel in woonzorgcentra aangekondigd

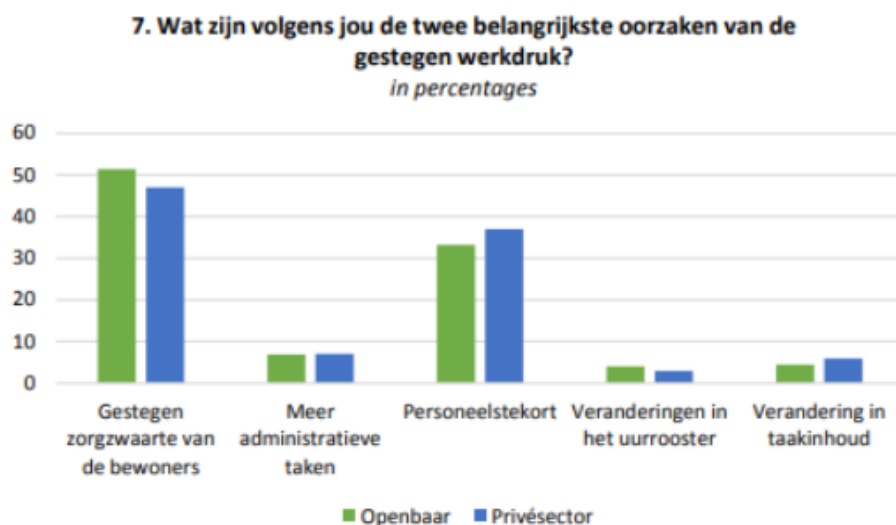


Figuur 142: Merendeel WZC-personeel meldt dagelijks en wekelijks tijdstekort voor zorg³⁴⁵



³⁴⁴ 340 extra zorgverleners in woonzorgcentra. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/340-extra-zorgverleners-in-woonzorgcentra>, 8/6/2020.

³⁴⁵ Onderzoek ACV, LBC, Woonzorgcentra onderzocht. 2017, <https://www.hetacv.be/docs/default-source/acv->

Figuur 143: Werkdruk in WZC stijgt vnl. door gestegen zorgzwaarte en personeelstekort³⁴⁶

Woonzorgcentra in de toekomst

Er zijn heel wat vragen over de toekomst in de woonzorgcentra.

- Welke **maatregelen** zijn gepland om een nieuwe opflakking in woonzorgcentra te vermijden?
- Wat betekent de crisis voor de toekomstige **financiering** van de woonzorgcentra? Doet de oversterfte de subsidies dalen?^{347,348} (cf. infra).
- In welke mate zal de coronacrisis leiden tot **meer interesse voor ouderenzorg in de thuisomgeving**³⁴⁹. 5% van de Vlaamse 65-plussers woont in een woonzorgcentrum, 14% van de mannelijke 85-plussers en 27% van de vrouwelijke 85-plussers³⁵⁰. In Wallonië woont 6% van de 65-plussers in een woonzorgcentrum en in Brussel 8%. 80% van de woningen in Vlaanderen zou matig tot zwaar onaanangepast zijn aan de opschuivende leeftijd³⁵¹.
- Is er nood aan **schaalverkleining** in rust- en verzorgingscentra?
- Wat wordt er gedaan om **personeelstekorten** door de crisis, maar ook als gevolg van vergrijzing en pensionering van zorgpersoneel op te vangen? Hoe wordt de zorg dan best

[csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6540-sectoren-\(overzicht-met-links\)-secteurs-\(aper%C3%A7u-avec-liens\)/openbare-zorg/brochure-zorgenqu%C3%AAteliv.pdf?sfvrsn=afb40c5b_4](https://www.hetacy.be/docs/default-source/acv-csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6540-sectoren-(overzicht-met-links)-secteurs-(aper%C3%A7u-avec-liens)/openbare-zorg/brochure-zorgenqu%C3%AAteliv.pdf?sfvrsn=afb40c5b_4)

³⁴⁶ Onderzoek ACV, LBC, Woonzorgcentra onderzocht. 2017, 2.081 respondenten uit privé-WZC en 1.141 uit openbare WZC. [https://www.hetacy.be/docs/default-source/acv-csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6540-sectoren-\(overzicht-met-links\)-secteurs-\(aper%C3%A7u-avec-liens\)/openbare-zorg/brochure-zorgenqu%C3%AAteliv.pdf?sfvrsn=afb40c5b_4](https://www.hetacy.be/docs/default-source/acv-csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6540-sectoren-(overzicht-met-links)-secteurs-(aper%C3%A7u-avec-liens)/openbare-zorg/brochure-zorgenqu%C3%AAteliv.pdf?sfvrsn=afb40c5b_4)

³⁴⁷ VRT (27/4/2020). Vakbonden voelen zich "koud gepakt" door Beke over aanpak personeelstekort in woonzorgcentra. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/04/27/bonden-wzc/>

³⁴⁸ Sociaal.net (2/6/2020). Hoe solidair zijn we met de ouderenzorg? 'Na het gratis applaus is er vier miljard euro nodig'. Beschikbaar op <https://sociaal.net/opinie/hoesolidair-zijn-we-met-de-ouderenzorg/>

³⁴⁹ Sociaal.net (27/4/2020). 'Er is de indruk gewekt dat er eerste-, tweede- en derderangs zorg is. Dat moet anders'. <https://sociaal.net/opinie/indruk-eerste-tweede-derderangs-zorg/>

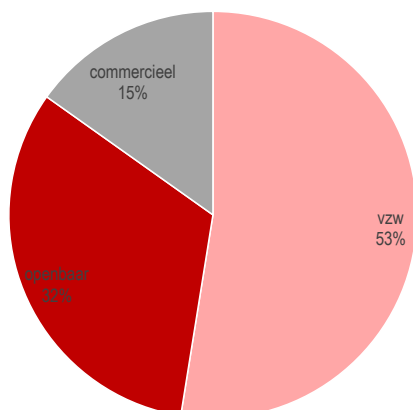
De Vlaamse ouderenraad lanceerde een enquête over ouderenzorg in tijden van corona (15/5/2020). Gegevens leken op 5/6/2020 nog niet beschikbaar. Cf. <https://www.vlaamse-ouderenraad.be/actualiteit/oproep/enquete-ouderenzorg-tijden-van-corona>

³⁵⁰ Data voor 2018, beschikbaar op <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/zorg-en-ondersteuning-voor-ouderen>, geconsulteerd op 5/6/2020.

³⁵¹ Sociaal.net. Waar is het goed wonen voor ouderen? (22/5/2020). <https://sociaal.net/opinie/waar-is-het-goed-wonen-voor-ouderen/>

georganiseerd? In welke mate gaat men beroep doen op tijdelijke/zelfstandige arbeidskrachten?

Figuur 144: 53% WZC-bedden in vzw-WZC, 32% in openbare WZC, 15% in commerciële³⁵²



Data- en onderzoeksvragen 23

- Welk aandeel van de rust- en verzorgingshuizen werden zwaar getroffen? Welke waren dat vooral? Hoe was de **spreiding** over de 819 woonzorgcentra³⁵³?
- Hoeveel mensen werden wanneer van woonzorgcentra naar ziekenhuizen overgebracht?³⁵⁴
- In hoeveel centra werd overgegaan tot **cohort-zorg**?
- Was er een verschil tussen private zorginstellingen en andere?
- Was er een verschil tussen woonzorgcentra in steden en elders? Was er een verschil tussen kleine en grote woonzorgcentra (in aantal woongelegenheden)?
- Was er een verband met de **ventilatievoorzieningen** in de betreffende woonzorgcentra? Wat voor soort ventilatie wordt er in woonzorgcentra gebruikt? Hoe is het meer algemeen gesteld met de **luchtkwaliteit** in woonzorgcentra, temeer daar ouderen extra gevoelig zijn voor de kwaliteit van de lucht³⁵⁵? Er lijkt hierover weinig informatie beschikbaar.
- Wat betekent de coronacrisis voor de **financiële situatie** van woonzorgcentra? Wat is de financiële en personeelssituatie van zorginstellingen? In welke mate raken de leegstaande bedden door overlijdens en door tijdelijke opnamestop ingevuld? Moet men bedden vrijhouden om bij een tweede golf vlot te kunnen overschakelen naar cohortzorg?
- Hoeveel **crisismanagers** waren actief?
- Hoe hebben de **bewoners** de coronacrisis **ervaren**? Hoe heeft de familie van bewoners de coronacrisis ervaren? Hoe werd de behandeling van palliatieve gevallen ervaren? Waren er verschillen in aanpak tussen diverse woonzorgcentra?
- Leidt de coronacrisis tot meer interesse voor ouderenzorg in de **thuisomgeving**?

³⁵² Onderzoek ACV, LBC, Woonzorgcentra onderzocht. 2017, [https://www.hetacv.be/docs/default-source/acv-csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6540-sectoren-\(overzicht-met-links\)-secteurs-\(aper%C3%A7u-avec-liens\)/openbare-zorg/brochure-zorgenqu%C3%AAteliv.pdf?sfvrsn=afb40c5b_4](https://www.hetacv.be/docs/default-source/acv-csc-docsitemap/6000-centrales/6440-acv-openbare-diensten-csc-services-publics/6540-sectoren-(overzicht-met-links)-secteurs-(aper%C3%A7u-avec-liens)/openbare-zorg/brochure-zorgenqu%C3%AAteliv.pdf?sfvrsn=afb40c5b_4)

³⁵³ Agentschap Zorg en Gezondheid. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/overzicht-aanbod-ouderenzorg> geraadpleegd op 3/6/2020.

³⁵⁴ Het epidemiologisch rapport bevat hierover pas informatie vanaf eind april. https://covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/COVID-19_Weekly%20report_20200605%20-%20NL.pdf

³⁵⁵ <https://www.weliswaar.be/gezondheid/focus-op-luchtkwaliteit-de-zorg>

5.3 Gezins- en thuiszorg, mantelzorg

Impact op mantelzorgers en gezins- en thuiszorg

Er is nog weinig informatie over de impact van de coronacrisis op de 600.000 mantelzorgers³⁵⁶ en op de gezins- en thuiszorg. De coronacrisis stelde de gezins- en thuiszorg voor uitdagingen met bijzondere preventiemaatregelen³⁵⁹. 5,1% van de 65-plussers in België geniet van thuisverpleging³⁶⁰ en ruim 2% doet beroep op gezinszorg. Terwijl thuisverpleging eerder kort en medisch gericht aanwezig is, zijn de verzorgenden uit de gezinszorg meer algemeen en langduriger aanwezig.

Selectieve cijfers en echo's uit het veld tonen voor de gezinszorg een daling van de activiteit en een geringere beschikbaarheid van het personeel. Zo berekende Ferm Thuiszorg dat zij in de eerste vijf maanden van 2020 5,55% minder uren presteerde dan in dezelfde periode vorig jaar. Omgekeerd nam het ziekteverzuim in vergelijking met vorig jaar toe met 2,39%.

Data- en onderzoeksvragen 24

- Welke bijzondere moeilijkheden ondervonden de mantelzorgers en hoe veranderde de coronacrisis eventueel de samenwerking met de professionele zorgverleners en de residentiële sector?
- Welke alternatieven werden opgezet voor het bezoek aan residentiële instellingen? Hoe werden deze ervaren en welke waren succesvol?
- Welke specifieke informatie was er voor de mantelzorgers, de gezinszorg en de thuisverpleging, en hoe verliep de informatiedoorstroming? Welke rol speelden de mantelzorgorganisaties, thuiszorgorganisaties en de ziekenhuizen?
- Hoe verliep de ondersteuning en de samenwerking tussen de thuiszorgsector en de ziekenhuizen en residentiële instellingen?
- Was er voldoende beschermingsmateriaal voor het personeel van de thuisverpleeg- en thuiszorgdiensten? Hoe was het met de werkdruk? Was er veel personeelsuitval? Welke problemen werden gemeld?
- Hoeveel cliënten van de thuiszorgdiensten werden besmet, werden opgenomen in een ziekenhuis, en stierven? Hoe verhouden deze cijfers zich t.a.v. de woonzorgcentra en de algemene populatie / doelgroep?
- Hoe hebben de cliënten van de thuiszorgdiensten en hun familie de coronacrisis en de hulpverlening ervaren?
- Wat is de impact op de financiële situatie van de gezins- en thuiszorgorganisaties?

5.4 Jeugdhulp en gehandicaptenzorg

Belasting door geen bezoek of 100% thuiszorg

In de jeugdhulp en gehandicaptenzorg lijkt vooral de emotionele en ook praktische belasting zwaar te zijn geweest. Tijdens de lockdown konden ouders van kinderen met een beperking hun kind

³⁵⁶ Er werd hierover wel een enquête gelanceerd. Die loopt tot 24/5. Hogeschool Gent en Steunpunt Mantelzorg, <https://www.steunpuntmantelzorg.be/blog/onderzoek-over-de-impact-van-corona-op-mantelzorgers/>

³⁵⁷ Apache, 23/4/2020, Mantelzorgers, ook helden in de zorg.

³⁵⁸ <https://www.apache.be/gastbijdragen/2020/04/23/mantelzorgers-ook-helden-in-de-zorg/>

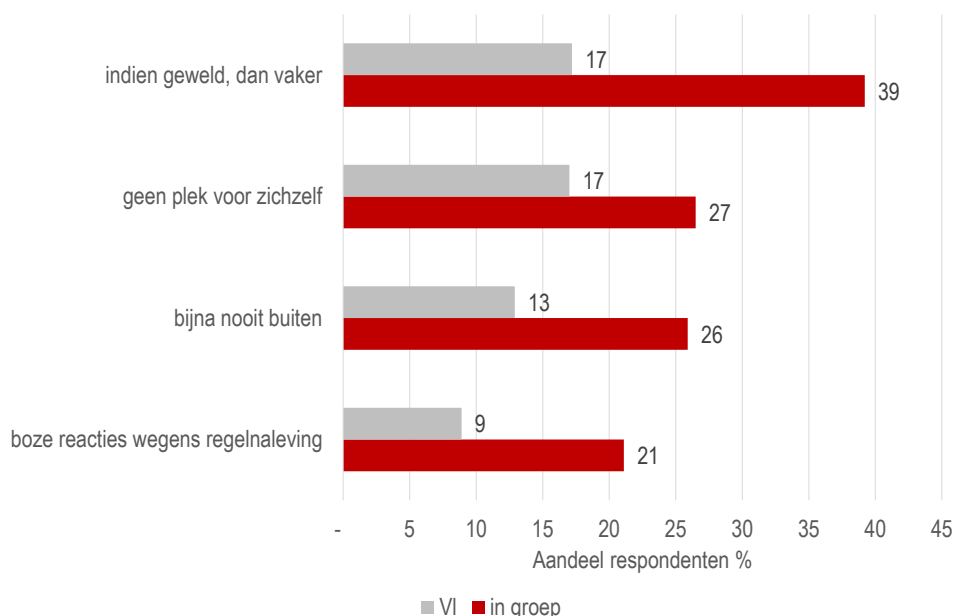
Sociaal.net (2/6/2020). Hoe solidair zijn we met de ouderenzorg? 'Na het gratis applaus is er vier miljard euro nodig'. <https://sociaal.net/ opinie/ hoe-solidair-zijn-we-met-de-ouderenzorg/>

³⁵⁹ Agentschap Zorg en Gezondheid. Corona: richtlijnen voor zorgprofessionals. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/corona-richtlijnen-voor-zorgprofessionals>

³⁶⁰ <https://www.gezondbelgie.be/nl/performantie-van-het-belgische-gezondheidssysteem/specifieke-zorgdomeinen/zorg-voor-ouderen>

wekenlang niet bezoeken ofwel moesten ze de zorg thuis helemaal overnemen. Dagcentra werden gesloten en ambulante zorg of thuiszorg verminderde sterk. Dat was een zware emotionele belasting voor ouders, kinderen en jongeren. Ook sloeg verveling toe bij jongeren in de jeugdhulp na het wegvallen van school en vrijetijdsactiviteiten³⁶¹. De – veelal reeds kwetsbaardere - jongeren die in groep leven (instelling, jeugdhulpvoorziening, asielcentrum, internaat) kwamen de crisis duidelijk minder goed door dan de gemiddelde Vlaamse jongeren (Figuur 145); ze kwamen minder buiten, hebben minder een plek voor zichzelf en ervaren meer geweld en boze reacties over het niet naleving van regels (bv. als leefgroep gaat wandelen en daarmee samenscholingsregels zou overtreden).

Figuur 145: Jongeren die in groep leven ervaren corona in minder gunstige omstandigheden³⁶²



16.000 extra krachten zouden nodig zijn voor 20.000 op wachtlijsten

De komende tien jaar zouden in de jeugdhulp en gehandicaptenzorg 16.000 extra krachten nodig zijn³⁶³, o.a. als antwoord op wachtlijsten van 20.000, waarvan 5.000 jongeren.

Nood aan laptops, tablets, ... en digitale vaardigheden

Er zijn in de jeugdhulp en gehandicaptenzorg 8.000 laptops, 7.200 tablets en 4.860 smartphones nodig, voor schoolwerk, voor communicatie tijdens het hulpverleningstraject (bv. via beeldbellen) en voor contacten met familie en vrienden. Toegang tot het (gratis) internet is volgens 65% een

³⁶¹ Over 750 voorzieningen uit de kinderopvang, jeugdhulp en gehandicaptenzorg (het Vlaams Welzijnsverbond). De Morgen (8/6/2020). 'Er staan 20.000 mensen op een wachtlijst. Daar heeft corona niks aan veranderd'. <https://www.demorgen.be/nieuws/er-staan-20-000-mensen-op-een-wachtlijst-daar-heeft-corona-niks-aan-veranderd~b0a94b4d/>

³⁶² 432 jongeren in instellingen, jeugdhulpvoorzieningen, asielscentra, internaten. Op basis van cijfers in https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

³⁶³ De Morgen (8/6/2020). Er staan 20.000 mensen op een wachtlijst. Daar heeft corona niks aan veranderd'. <https://www.demorgen.be/nieuws/er-staan-20-000-mensen-op-een-wachtlijst-daar-heeft-corona-niks-aan-veranderd~b0a94b4d/>

probleem³⁶⁴. Ook digitale vaardigheden bij sociale professionals en hun klanten zijn een probleem. Er is op korte termijn in geïnvesteerd maar er zouden nog nodig zijn aan middelen en aan ondersteuning³⁶⁵.

Data- en onderzoeksvragen 25

- Hoe evolueerden de bezetting en personeelsbezetting in de diverse voorzieningen?
- Waren er (cluster)besmettingen?³⁶⁶
- Wat was de impact op de werknemers?
- Wat is de impact op de financiële situatie van de voorzieningen?

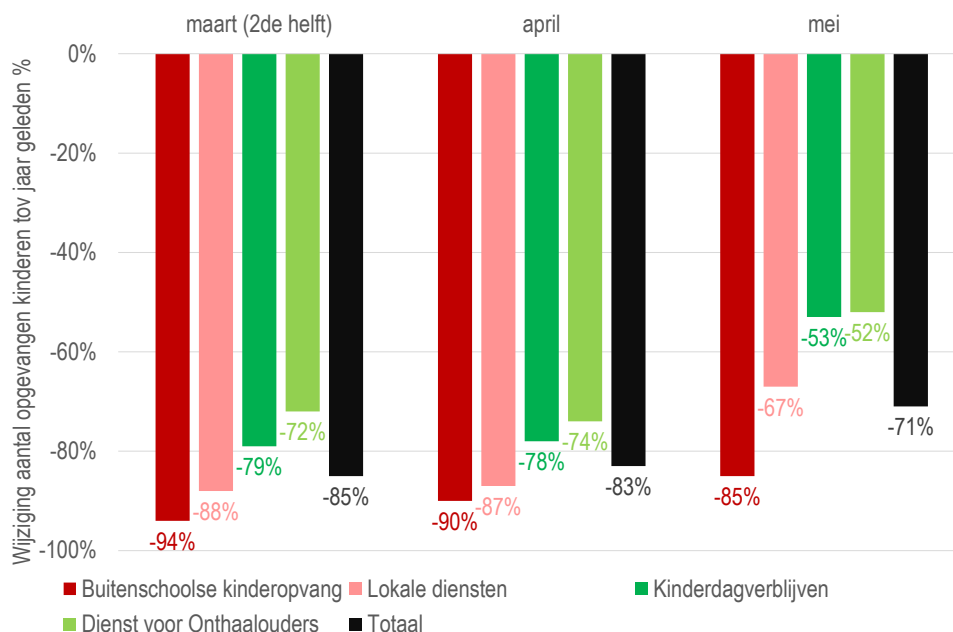
5.5 Kinderopvang

Kinderopvangvoorzieningen verminderden hun activiteiten

Het is niet bekend hoeveel locaties voor gezinsopvang, groepsopvang en buitenschoolse kinderopvang (tijdelijk) hun deuren sloten als gevolg van de coronacrisis. Cijfers van Ferm Kinderopvang tonen wel al dat het aantal kinderen in de kinderopvang sterk verminderde (met 85%) ten opzichte van dezelfde periode van vorig jaar (Figuur 146).

Buitenschoolse kinderopvang ving in de tweede helft van maart bij het begin van de coronacrisis maar 6% van het aantal kinderen op (tov een jaar geleden). Bij kinderdagverblijven was dat 21% en bij onthaalouders 28%. Geleidelijk steeg het aantal opgevangen kinderen wel, maar toch blijft de activiteit nog steeds zeer laag, resp. 15%, 47% en 48% en in totaal nog steeds 71% lager dan in dezelfde periode vorig jaar (Figuur 147).

Figuur 146:Buitenschoolse kinderopvang ving maar 6 tot 15% van kinderen op



³⁶⁴ Sociaal.net (15/5/2020). Een lockdown biedt unieke kansen voor digitale inclusie.

<https://sociaal.net/achtergrond/lockdown-biedt-kansen-voor-digitale-inclusie/>

³⁶⁵ De Morgen (8/6/2020). Er staan 20.000 mensen op een wachtlijst. Daar heeft corona niks aan veranderd' <https://www.demorgen.be/nieuws/er-staan-20-000-mensen-op-een-wachtlijst-daar-heeft-corona-niks-aan-veranderd-b0a94b4d/>

³⁶⁶ VAPH, <https://www.vaph.be/maatregelen-coronavirus/cijfers>

Figuur 147: Aantal aanwezig kinderen in kinderopvang liep sterk terug³⁶⁷

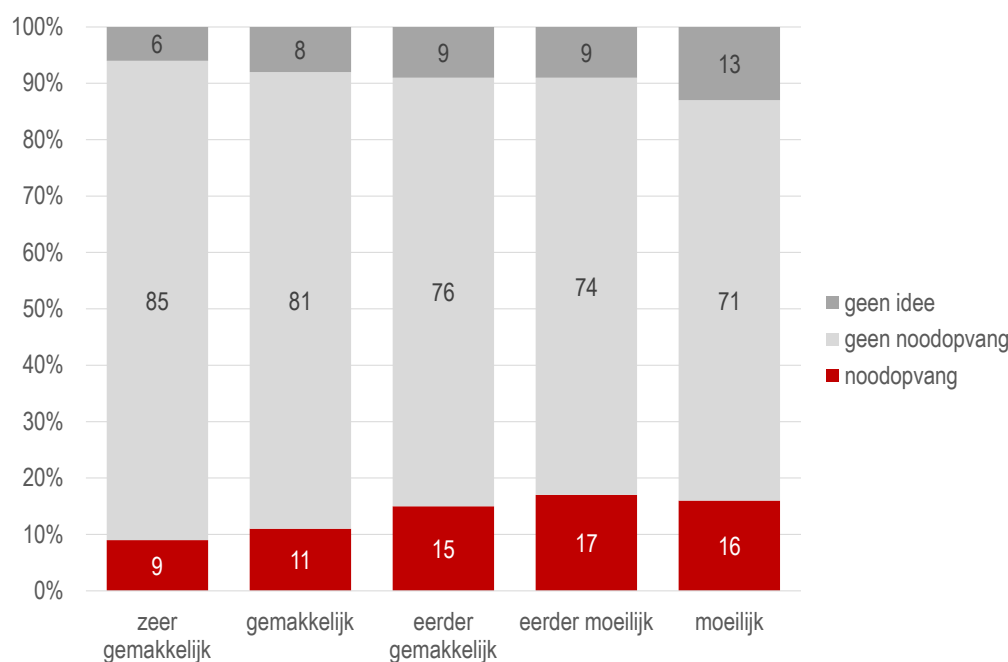
Voorziening ³⁶⁸	periode 16/03 - 31/03			periode 01/04 – 30/04			Periode 01/05 – 31/05		
	2019	2020	Vershil	2019	2020	Vershil	2019	2020	Vershil
BKO	111901	7081	-94%	158196	15310	-90%	227429	34314	-85%
DVO	79612	22352	-72%	144745	37431	-74%	159517	77165	-52%
KDV	3831	790	-79%	5820	1283	-78%	7859	3678	-53%
LD	780	97	-88%	1292	171	-87%	1431	468	-67%
TOTAAL	196124	30320	-85%	310053	54195	-83%	396236	115625	-71%

Data- en onderzoeksvragen 26

- Hoe was en evolueerde de bezetting van de capaciteit over de diverse diensten en regio's?
- Hoe verliep de opvang van kinderen tijdens de coronacrisis? Hoe ervaren de ouders en de kinderen deze periode?
- Hoeveel leerlingen kunnen nu terug naar school en hoeveel tijd: volledig, een dag, halve dagen...?

9% tot 16% maakt (soms) gebruik van noodopvang in scholen

16% van de gezinnen die het financieel niet gemakkelijk hebben, maakt (soms) gebruik van noodopvang, die tijdens de coronacrisis in scholen werd georganiseerd. Bij gezinnen die het financieel gemakkelijk hebben is dat maar 9%.

Figuur 148: Fin. kwetsbare groepen maken meer gebruik van noodopvang in scholen³⁶⁹**Data- en onderzoeksvragen 27**

- Welk aandeel van de locaties voor gezinsopvang, groepsopvang en buitenschoolse kinderopvang sloten hun deuren (tijdelijk)? Hoe evolueerde dat doorheen de crisis? Wat was de reden voor de sluiting?
- Hoe was en evolueerde de bezetting van de capaciteit over de diverse diensten en regio's?
- Hoe verliep de opvang van kinderen tijdens de coronacrisis? Hoe ervaren de ouders en de kinderen deze periode?

³⁶⁷ Gegevens ontvangen van Ferm Kinderopvang

³⁶⁸ BKO = Buitenschoolse Kinderopvang, DVO = Diensten voor Onthaalouders, KDV = Kinderdagverblijven en LD = Lokale Diensten

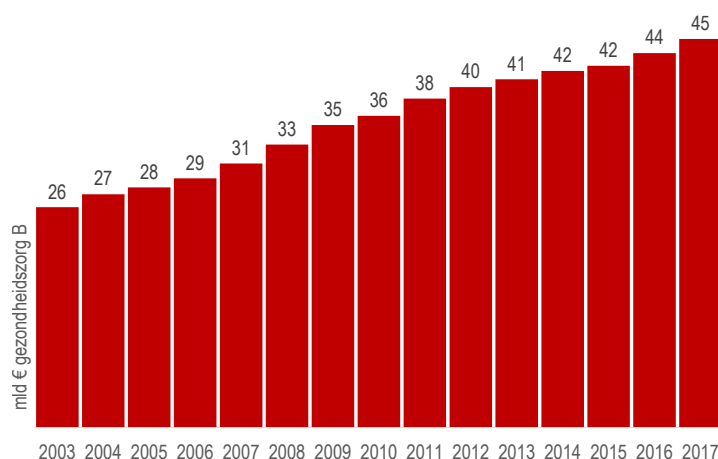
³⁶⁹ <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>, 12/5/2020, Enquête Antwerpen

5.6 Financiering en organisatie

Implicaties voor de ziekteverzekering en financiering?

Het is onduidelijk wat de implicaties zijn van de coronacrisis voor de ziekteverzekering en de financiering van de gezondheidszorg. Die financiering van de gezondheidszorg is van belang voor de begroting. Ook heeft de gezondheidszorg een aandeel van 10% in het bbp.

Figuur 149: Gezondheidszorg in België betreft 45 miljard per jaar, of 10% van bbp³⁷⁰



Data- en onderzoeksvragen 28

- *Wat zijn de implicaties van de coronacrisis voor de ziekteverzekering en voor de financiering van de gezondheidszorg? Wat zijn de implicaties voor het bbp via eventuele wijzigingen in de gezondheidszorg?*

Geen extra corona-gezondheidskosten

Inspanningen gebeuren om te vermijden dat de patiënten meer zouden moeten betalen als gevolg van deze crisis. Er zijn bv. geen coronasupplementen. De artsen mogen geen geld vragen voor het extra materiaal dat nodig is om de mensen te beschermen³⁷¹. De ziekteverzekering dekt raadplegingen, ziekenhuisopnames, ... Ziekenhuizen en labo's sturen normaal gezien geen facturen. FOD Volksgezondheid betaalt voor testen. Ziekte-uitkering, tijdelijke werkloosheid door overmacht of vervangingsinkomen bij gedwongen onderbreking gelden bij ziekte of quarantaine³⁷².

Data- en onderzoeksvragen 29

- *Hoeveel extra kosten veroorzaakte corona voor testen, ziekenhuisopnames, ziekte-uitkeringen?*

Bevoegdheden niet homogeen verdeeld

In België zijn er 8 ministers en één staatssecretaris bevoegd voor gezondheidszorg³⁷³.

³⁷⁰ Eurostat, volgens definitie Eurostat.

³⁷¹ Sociaal.net (26/5/2020). Lieven Annemans: 'Als je mensen gemotiveerd wil houden, moet je ze betrekken' <https://sociaal.net/achtergrond/lieven-annemans-over-coronacrisis/>

³⁷² Christelijke Mutualiteit. <https://www.cm.be/diensten-en-voordelen/ziekte-en-behandeling/terugbetalingen-behandelingen/coronavirus/ziekte-uitkering>

³⁷³ Overzicht op VRT, <https://www.vrt.be/vrtnews/nl/2020/05/26/kafka-in-de-gezondheidszorg-wie-zijn-de-9-ministers-en-waarvoor/> 26/5/2020, Kafka in de zorg: wie zijn onze 9 ministers van Gezondheid en waarvoor zijn ze precies bevoegd?.

Vlaanderen is bevoegd voor het beleid rond de zorgverstrekking binnen en buiten de zorginstellingen (met uitzondering van datgene wat uitdrukkelijk is voorbehouden aan de federale overheid), de preventieve gezondheidszorg en de erkenning van gezondheidszorgberoepen³⁷⁴. Gezinszorg is een Vlaamse bevoegdheid. Vlaanderen is op het vlak van welzijn ook bevoegd voor kinderopvang, personen met handicap, jeugdzorg, enz.

Federale bevoegdheden zijn onder andere de financiering van de ziekenhuizen, het gezondheidszorgbeleid, de coördinatie van de dringende medische hulpverlening. Thuisverpleegkundigen worden federaal gefinancierd.

Tijdens de crisis werd bijstand verleend over bevoegdheidsgrenzen heen: 'In de crisis gingen mensen van de Vlaamse thuiszorgdiensten plots ook werken in de federaal gefinancierde ziekenhuizen. Omgekeerd kwamen verpleegkundigen van de ziekenhuizen de Vlaamse woonzorgcentra te hulp'³⁷⁵.

6. Andere instellingen en maatschappelijke organisaties

6.1 Gevangenissen, asielcentra, etc.

Gevangenissen konden grote corona-uitbraken vermijden

De gevreesde **golf van besmettingen in gevangenissen bleef uit**, terwijl elders (bv. in de Verenigde Staten) gevangenissen coronabroeihaarden waren³⁷⁶. In België hebben maar 19 gevangenen en 68 personeelsleden positief getest op het virus³⁷⁷. Dat is 0,2% van de gevangenispopulatie (ten opzichte van 0,5% in de Belgische populatie)³⁷⁸. Er vielen in de gevangenissen geen coronadoden.

In de 35 Belgische (waarvan 17 Vlaamse) gevangenissen werden een hele reeks **coronamaatregelen** genomen. Om social distancing in de overbevolkte gevangenissen beter te kunnen garanderen – er waren net voor de coronacrisis 10.853 gevangenen voor 9.500 beschikbare plaatsen – werd 11% van de gevangenen naar huis gestuurd (Figuur 150)³⁷⁹. Een deel kreeg strafonderbreking met de bedoeling later die straf nog uit te zitten. Er werden minder mensen in voorhechtenis genomen en degenen met nog minder dan 6 maanden resterende straf kregen gratie. Hulp- en dienstverlening van buitenaf en bezoek werden (tijdelijk) afgeschaft en veel gevangenen werden 23 uur per dag in hun cel gehouden.

³⁷⁴ Agentschap Zorg en Gezondheid. <https://www.zorg-en-gezondheid.be/beleid>

³⁷⁵ Sociaal.net. Hoe solidair zijn we met de ouderenzorg? 'Na het gratis applaus is er vier miljard euro nodig', 2/6/2020. Beschikbaar op <https://sociaal.net/opinie/hoe-solidair-zijn-we-met-de-ouderenzorg/>

³⁷⁶ Knack (9/5/2020). Hoe gevangenissen in de VS de grootste brandhaarden van het coronavirus werden. <https://www.knack.be/nieuws/wereld/hoe-gevangenissen-in-de-vs-de-grootste-brandhaarden-van-het-coronavirus-werden/article-longread-1596857.html>

³⁷⁷ De Morgen (27/5/2020). Hoe corona het leven in de gevangenis compleet veranderde: 'Ik heb de jongens hier nog nooit zo depressief gezien'. <https://www.demorgen.be/nieuws/hoe-corona-het-leven-in-de-gevangenis-compleet-veranderde-ik-heb-de-jongens-hier-nog-nooit-zo-depressief-gezien~bda1d9f1/>

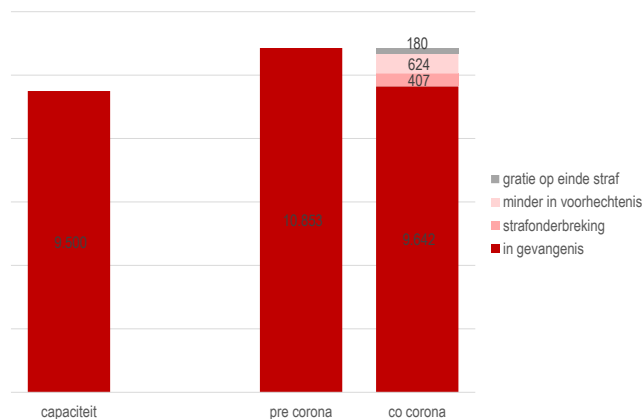
³⁷⁸ Op 9.642 gevangenen in co-coronatijd. Terwijl 55 000 besmettingen op 11 miljoen in België: 0,5%. Het is onduidelijk of er in gevangenissen vaker dan gemiddeld getest werd.

³⁷⁹ Nieuwsblad (9/4/2020). Duizend gevangenen minder door corona. https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200409_04917907

Data- en onderzoeksvragen 30

- *Wordt er een specifieke opvolging voorzien van de gevangenen die vervroegd vrijgelaten werden? Welk effect had dit op hun gedrag, hun integratie in vergelijking met analoge situaties in het pre-coronatijdperk?*

Figuur 150: 1 op 10 gevangenen werd (tijdelijk) naar huis gestuurd³⁸⁰



Het **leven en de sfeer** in de gevangenis **veranderden** door de coronacrisis compleet. Er heerste meer depressiviteit door minder bezoek en daardoor ook minder (of andere) drugs. Er was angst voor cipiers die het virus konden binnen brengen. Het was er stiller door afgeschafte activiteiten. In verschillende gevangenis waren er wel rellen of protesten tegen maatregelen. Verschillende initiatieven werden genomen om gevangenen tegemoet te komen en verveling en isolatie tegen te gaan zoals extra toegang tot belkrediet, televisie of tabak³⁸¹.

Asielcentra kenden enkele uitbraken

Er zouden enkele corona-gevallen zijn geweest in enkele asielcentra. Fedasil stelt dat het aantal besmette personen in de centra 'maximaal beperkt is gebleven'³⁸². In de 78 Belgische opvangcentra voor verzoekers om internationale bescherming, goed voor 3/4 van de capaciteit van het totale opvangnetwerk, werden diverse voorzorgsmaatregelen genomen. Fedasil stelt dat er 25.204 mensen opgevangen werden op een capaciteit van 28.090³⁸³. De andere plaatsen zijn individuele opvangplaatsen, georganiseerd door OCMW's en ngo's³⁸⁴.

³⁸⁰ De Morgen (27/5/2020). Hoe corona het leven in de gevangenis compleet veranderde: 'Ik heb de jongens hier nog nooit zo depressief gezien'. <https://www.demorgen.be/nieuws/hoer-corona-het-leven-in-de-gevangenis-compleet-veranderde-ik-heb-de-jongens-hier-nog-nooit-zo-depressief-gezien~bda1d9f1/>

³⁸¹ De Morgen (27/5/2020). Hoe corona het leven in de gevangenis compleet veranderde: 'Ik heb de jongens hier nog nooit zo depressief gezien'. <https://www.demorgen.be/nieuws/hoer-corona-het-leven-in-de-gevangenis-compleet-veranderde-ik-heb-de-jongens-hier-nog-nooit-zo-depressief-gezien~bda1d9f1/>

³⁸² Er lijken geen precieze cijfers over het aantal besmettingen voorhanden. Fedasil (28/5/2020). Covid-19: huidige maatregelen in de opvangcentra. <https://www.fedasil.be/nl/nieuws/opvang-asielzoekers/covid-19-huidige-maatregelen-de-opvangcentra>

³⁸³ Stand van zaken op 25/5/2020

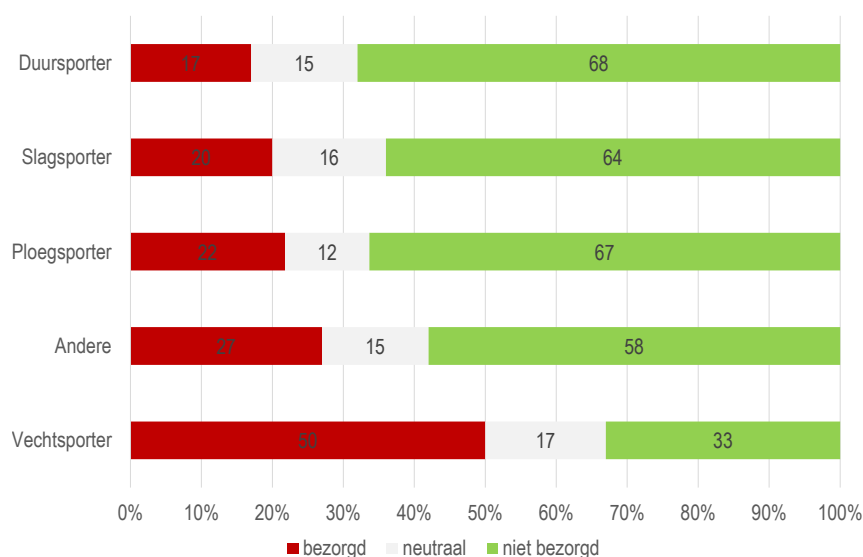
³⁸⁴ Fedasil (29/5/2020). Opvangcentra. <https://www.fedasil.be/nl/opvangcentra>

6.2 Andere

Sport- en socioculturele verenigingen en andere

De coronacrisis raakt sporters en deelnemers aan socio-culturele activiteiten. Specifiek onderzoek³⁸⁵ naar de impact op de 'eventsporter' toont aan dat 74% het samen sporten met anderen mist. Triatleten missen voor de competitie (83%), terwijl het samen met anderen iets drinken na het sporten vooral door fietssporters wordt gemist. 30% van de eventsporters heeft sinds de coronamaatregelen deelgenomen aan een virtueel sportevenement, vooral lopers en jongvolwassenen. Voor 18% van de eventsporters is besmettingsangst de reden om niet meer deel te nemen aan grote sportevenementen. 20% is minder geneigd om deel te nemen als organisatoren hun aanbod niet (kunnen) aanpassen aan social distancingregels. Vechtsporters zijn erg bezorgd om de toekomst van hun sport (Figuur 151).

Figuur 151: De helft van de vechtsporters zijn bezorgd over de toekomst van hun sport³⁸⁶



Data- en onderzoeksvragen 31

- *Wat is de impact van de coronacrisis op socio-culturele verenigingen? En op sportverenigingen en de sportsector? En de jeugdverenigingen? Welke economische schade ze de afgelopen maanden? Hoeveel en welke organisaties kwamen hierdoor in de problemen? Wat zijn de perspectieven voor de komende maanden en jaren? Heeft dat een impact op de toegekende subsidies?*
- *Wat is impact op eredienssten?*

Solidariteit, creativiteit en netwerken

Naast het georganiseerde, structurele sociaal kapitaal, zoals in de zorg en het onderwijs, initieerde of intensifieerde de coronacrisis ook minder structurele vormen van sociaal kapitaal, zoals diverse initiatieven rond solidariteit, creativiteit (bv. om oplossingen te bedenken voor

³⁸⁵ Jeroen Scheerder, e.a. Sportevenementen in tijden van corona, KULeuven Ugent, VUB.
https://kics.sport.vlaanderen/wetenschappelijkonderzoek/Documents/200511_Onderzoek_Coronasport_Spo rtevenementen.pdf

³⁸⁶ Jeroen Scheerder, e.a. Sportevenementen in tijden van corona, KULeuven Ugent, VUB.
https://kics.sport.vlaanderen/wetenschappelijkonderzoek/Documents/200511_Onderzoek_Coronasport_Spo rtevenementen.pdf

uitdagingen die de coronacrisis veroorzaakt), samenhangendheid, coproductie, Ook ontstonden diverse netwerken, partnerschappen, denktanks, etc. die mee nadenken over de aanpak van de crisis en de relance.

Data- en onderzoeksvragen 32

- *Wat betekenden deze initiatieven? In welke mate zullen ze stand houden?*³⁸⁷

7. Veiligheid – openbare orde – sociale rust

Er zijn nog geen statistieken over criminaliteit in de coronaperiode beschikbaar (data tot december 2019)³⁸⁸. Elders in Europa en de wereld waren er protesten tegen coronamaatregelen³⁸⁹. Er zijn wel tal van krantenartikels verschenen dat tijdens de lockdown minder inbraken en minder zakkenrollers waren³⁹⁰, naar verluidt omdat meer mensen thuis waren en er meer politie op straat was. Of er een toename was in andere vormen van criminaliteit, is nog niet met zekerheid bekend, al zou er sprake zijn van een toename van de internetoplichting.

Als gevolg van toegenomen online aankopen door de coronacrisis zouden er ook meer meldingen zijn van oneerlijke, misleidende en frauduleuze online verkoopspijntijken, zoals valse claims inzake de behandeling of de preventie van het virus, etc³⁹¹. Het is onduidelijk in welke mate er meer internetfraude tijdens of als gevolg van de coronacrisis gemeld werd bij het meldpunt hiervoor³⁹².

Data- en onderzoeksvragen 33

- *In welke mate beïnvloedt de crisis de veiligheid en het veiligheidsgevoel?*
- *Is er meer of minder criminaliteit als mensen meer thuis zijn? Hoe verandert het profiel van eventuele incidenten?*
- *Wat zijn risico's voor openbare orde?*
- *Wat is de impact op en risico's rond cyberveiligheid (bv. als er meer thuis gewerkt wordt)?*
- *Wat is de impact op digitale fraude?*
- *Wat zijn risico's op sociale onrust, onvrede?*

³⁸⁷ Zie hierover Trui Steen, Co-production during and after the Covid-19 pandemic: will it last? <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/puar.13258>

³⁸⁸ <http://www.stat.policefederale.be/criminaliteitsstatistieken/interactief/tabel-per-politiezone/>

³⁸⁹ O.a. in Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Polen en Zwitserland. VRT, (17/05/2020). Van Stuttgart over Londen tot Warschau: duizenden mensen op straat tegen de coronamaatregelen <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/17/protest-tegen-corona-maatregelen-in-verschillende-europese-stede/>. Buiten Europa: o.a. in de VS en Brazilië

³⁹⁰ O.a. De Tijd (24/3/2020). Criminaliteit zakt met 30 procent onder coronamaatregelen

<https://www.tijd.be/dossiers/coronavirus/criminaliteit-zakt-met-30-procent-onder-coronamaatregelen/10216257.html> ; Het Nieuwsblad (10/5/2020). Politie maakt rapport van 7 weken lockdown: Meer criminaliteit online, minder op straat https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200510_04953264

³⁹¹ OECD (28/4/2020) Protecting online consumers during the COVID-19 crisis.

<http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/protecting-online-consumers-during-the-covid-19-crisis-2ce7353c/>

³⁹² Meldpunt. <https://meldpunt.belgie.be/meldpunt/nl/welkom>



Deel III: Onderwijs en arbeidsmarkt

Dit deel bekijkt de impact van het virus en crisis op het onderwijs en de arbeidsmarkt. Volgende aspecten komen aan bod:

- Onderwijs, opleidingen en vaardigheden (deel 8), en met name het onderwijsaanbod, e-leren, impact op leerlingen en studenten, impact op leerkrachten, directie en scholen, vaardigheden, kennis en creativiteit.
- Arbeidsmarkt (deel 9), met daarin werkgelegenheid, arbeidsorganisatie, arbeidsomstandigheden, ziekte en werkhouding, arbeidskrachten (in cruciale beroepen) en sociale economie.

8. Onderwijs, opleiding en vaardigheden

8.1 Onderwijsaanbod

Onderwijs schort klassikaal aanbod 9 tot 15 weken op

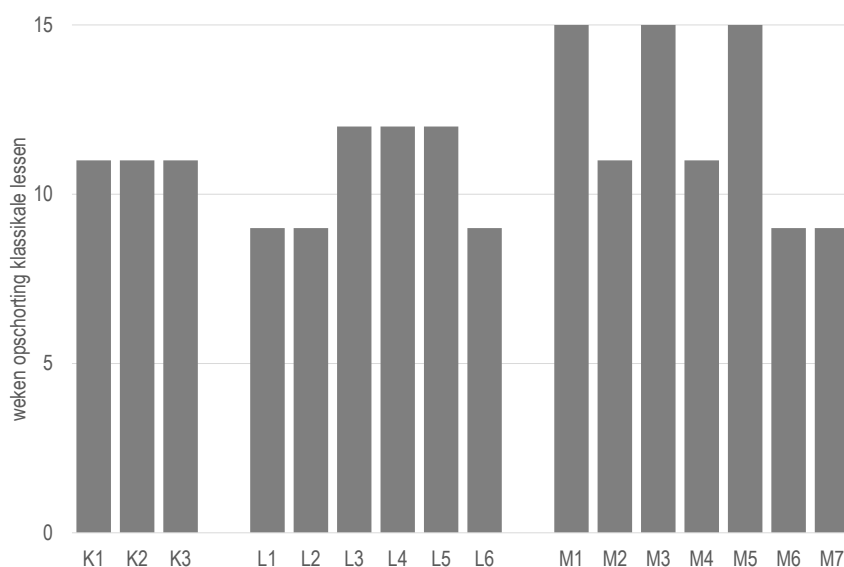
Tijdens de crisis gold vanaf 16 maart 2020 een opschorting van het klassikaal aanbod, dat vervangen werd door afstandslernen, al dan niet ondersteund door een online lesaanbod. De Nationale Veiligheidsraad besliste dat vanaf maandag 18 mei de lessen op school konden herstarten voor enkele prioritaire groepen van leerlingen, die dan gedeeltelijk op school les kregen³⁹³. Vlaamse scholen konden kiezen voor een pilootdag op vrijdag 15 mei. Vanaf 2 juni

³⁹³ Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming. Heropstart van de lessen op school. <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/heropstart-van-de-lessen-op-school> Voor meer duiding over welke leerjaren terug starten, zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/heropstart-lessen-op-school-wie-waarom-hoe>

gebeurde een verdere uitbreiding van leerlingen die terug naar school kunnen. Er zijn ook groepen leerlingen waarvoor het klassikaal aanbod gedurende het schooljaar 2019-2020 niet meer opstart; zij zullen 15 weken klassikale lessen missen (Figuur 152).

Het **volwassenenonderwijs** herstelde beperkt en gefaseerd met het fysiek aanbod vanaf 18 mei, maar afstandsonderwijs blijft de norm.³⁹⁴ In de Centra Basiseducatie startten cursussen slechts gedeeltelijk weer op. Tijdens de crisis zet de basiseducatie o.a. in op het vertalen van de maatregelen van de overheid op maat van laaggeletterden.³⁹⁵ Het lesaanbod **hoger onderwijs** verliep quasi volledig via afstandslernen. Examens worden zowel online als in grote locaties afgenomen.

Figuur 152: De klassikale lessen worden 9 tot 15 weken opgeschort³⁹⁶



Zomerscholen voor 7000 leerlingen

In ruil voor 25€/per leerling per dag zijn 144 scholen en steden en gemeenten bereid 734 zomerklassen aan te bieden voor telkens een tiental leerlingen om leerachterstand te verkleinen. 55% zou zich richten op het basisonderwijs, 24% op secundair onderwijs en 20% op beiden. Er zou nog een bijkomende oproep voor zomerscholen gehouden worden³⁹⁷.

8.2 E-leren: ICT en platformen

Belgische leerkrachten hebben groeimarge voor hun digitale vaardigheden

Het afstandsonderwijs tijdens de coronacrisis stelde de digitale vaardigheden van leerkrachten op de proef. België scoorde volgens het PISA-onderzoek uit 2018 op dat vlak verrassend slecht,

³⁹⁴ Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming. Heropstart van de lessen - informatie voor volwassenenonderwijs. <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/heropstart-van-de-lessen-informatie-voor-volwassenenonderwijs>

³⁹⁵ Verschillende leerjaren van de K = kleuterscholen; L = lagere scholen; M = middelbare scholen. Wablieft. Info over corona in eenvoudige taal. <https://www.wablieft.be/nl/corona-in-eenvoudige-taal>

³⁹⁶ Weken werden afgerond en tellen als maximumscenario. Scholen kunnen zelf andere beslissingen terzake nemen.

³⁹⁷ De Standaard (9/6/2020). 144 zomerscholen, voor 734 zomerklassen. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200603_04979664

met name op de 63^{ste} plaats (op een lijst van 78 landen)³⁹⁸. Nauwelijks 55% van de leerkrachten (in het lager secundair onderwijs) zouden hier volgens de directies klaar voor zijn, en in 'kansarme scholen' ligt het aandeel nog lager (47%). Een groot aantal leerkrachten schatten het ICT-beleid op school niet positief in of waren onvoldoende op de hoogte van de inhoud. Het gaat hier om leerkrachten uit het (buitengewoon) lager onderwijs, (buitengewoon) secundair onderwijs en basiseducatie³⁹⁹, ondanks de relatieve tevredenheid van directieleden met het ICT-beleid op school.

Data- en onderzoeksvragen 34

- *Wat is de impact van de coronacrisis op de digitale vaardigheden van leerkrachten en leerlingen?*

Leerlingen en leerkrachten gebruiken fors meer platformen

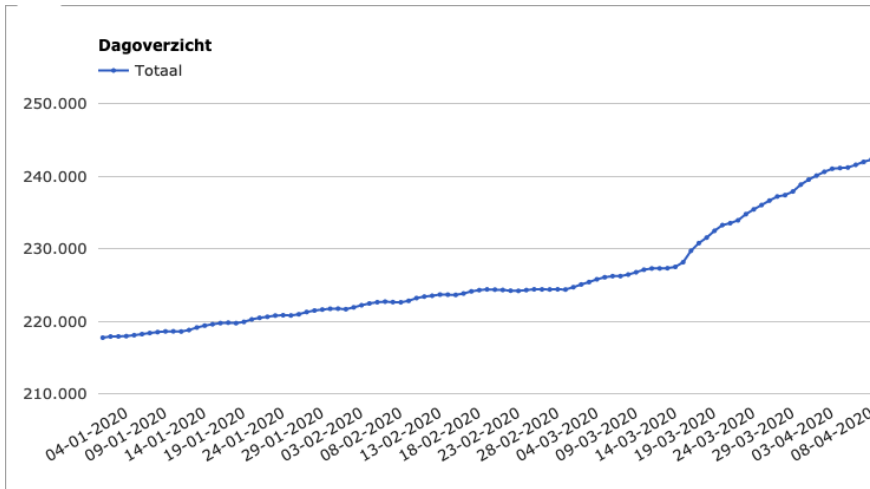
De coronacrisis leidde tot een sterke toename in het gebruik van platformen zowel door leerlingen als door leerkrachten.

- **Smartschool** bereikte op 27 maart 2020 bijna 100% van de secundaire scholen en 40% van scholen in het basisonderwijs. Het totale gebruik van Smartschool is ongeveer vertienvoudigd; leerkrachten gebruikten het drie keer zo veel om opdrachten door te geven, leerlingen dienden acht keer zoveel taken in (tot 200.000 op een halve dag). **Smartschool Live** werd geïntroduceerd op 13 maart 2020. Via dit gratis platform werden al 120.000 online lessen gegeven aan meer dan 1.000.000 deelnemers en dat op 6,5 lesdagen. Smartschool Analytics zit standaard in het pakket, dit is een tool om de data die in Smartschool zit via een dashboard inzichtelijk te krijgen via onderzoeksvragen. N.a.v. corona werd de tool twee databronnen waardoor scholen o.a. kunnen weten welke leerlingen (en ouders) zich aanmelden, welke leerlingen geen Live-sessies volgen, Scholen gaan achteraf zelfs kunnen meten of leerlingen die live-sessies gevolgd hebben (pre-teaching) betere resultaten hebben dan zij die dit niet gevolgd hebben.
- Het Departement Onderwijs en Vorming stelde op 16 maart samen met de producent de **ZoozAcademy**, die online studiehulp biedt in het secundair onderwijs, volledig open voor iedereen in het Vlaamse Onderwijs. Ook hier is het gebruik gestegen: het aanbod van ongeveer 2.000 lesvideo's die 400.000 keren werden uitgekeken door 165.000 gebruikers (stand van zaken op 20 april 2020).
- **KlasCement** is een educatieve portaalsite van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming. Op de website delen leerkrachten lesmateriaal en leermiddelen. Naar aanleiding van de coronacrisis steeg het aantal nieuwe leden met ongeveer 10.000 (cijfers 9 april 2020, Figuur 153). In maart steeg het aantal unieke dagelijks aanmeldingen met 15% (Figuur 154). Het aantal toegevoegde leermiddelen in maart bedroeg 70% meer dan een gemiddelde maand (Figuur 155).

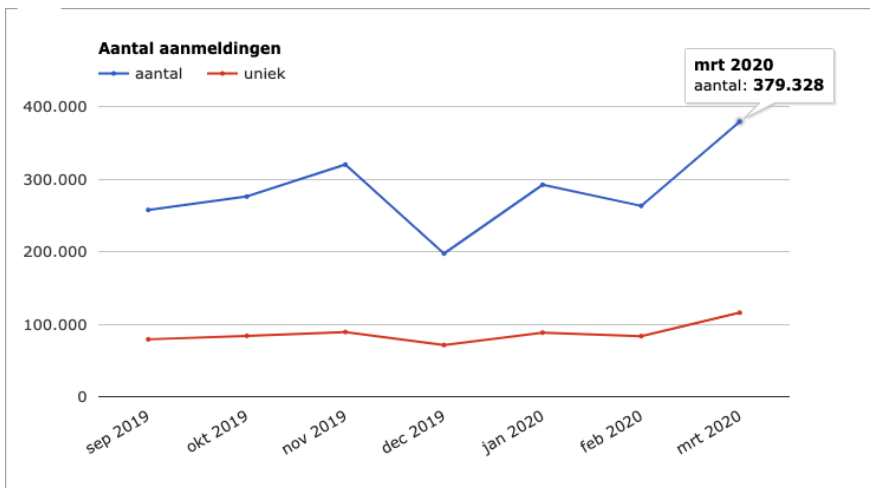
³⁹⁸ Vaardigheden van leerkrachten om digitale middelen te integreren in hun lessen in PISA-onderzoek van 2018, in https://www.beweging.net/images/NAT/docs/degids/GMG_MEI2020_integraleversie_Nicaise.pdf

³⁹⁹ Uit de MICTIVO-enquête (Monitor ICT-Integratie in het Vlaamse Onderwijs) van 2017-2018 <http://www.mictivo.be/>. Een volgende MICTIVO-enquête zou ook de drempels en oorzaken onderzoeken bij de uitrol en verdere integratie van ICT in het Vlaamse onderwijs.

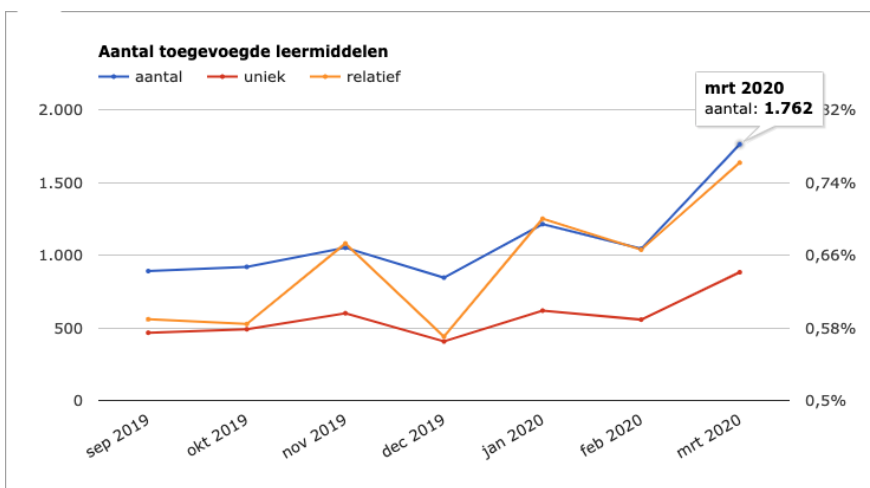
Figuur 153: Aantal nieuwe leden KlasCement



Figuur 154: Het aantal (unieke) aanmeldingen van KlasCement steeg sterk in maart.



Figuur 155: De toegevoegde leermiddelen van KlasCement steeg sterk in maart.



- Op één week tijd kende de pagina op de **Vlaamse onderwijswebsite 'Preteaching van nieuwe leerstof'** 9.063 unieke bezoekers (cijfers op 9 april 2020). In de corona-context richt preteaching zich op de hele klasgroep en dient het om essentiële leerstof bij te brengen

vanop afstand, rekening houdend met de individuele leernoden. De pagina 'Alternatieve vormen van leren' is een aanbod van uitgeverijen voor leerkrachten hoe ze afstandsleren kunnen aanpakken⁴⁰⁰. Het staat sinds 20 maart online en wordt continu geactualiseerd. Op 9 april 2020 kende de pagina 32.374 unieke bezoekers.

- Op 13 maart 2020 maakte Meemoo (Vlaams Instituut voor het Archief) mogelijk dat leerkrachten secundair onderwijs tijdelijke toegang voor leerlingen kunnen aanvragen voor het platform '*Het Archief voor Onderwijs*'. Dat biedt een selectie aan **audiovisueel materiaal** aan van landelijke en regionale omroepen en van diverse cultuur- en erfgoedinstellingen op maat van het onderwijs. Op 23 april 2020 besliste Meemoo om de leerlingentoeegang voor secundair onderwijs toe te laten tot het einde van het schooljaar. Op dat moment waren er al aanvragen voor meer dan 35.000 leerlingen.
- Om door de bomen het bos nog te kunnen zien wilden Imec en KU Leuven vanuit hun expertise in smart education een handje toesteken door de website **onderwijsgaatviraal.be** aan te bieden waarop leerkrachten, ouders en leerlingen een overzicht kunnen vinden van (al dan niet tijdelijk) gratis beschikbare e-learning tools. De lijst wordt dagelijks aangepast. Op 9 april 2020 kende de website in totaal 70.419 paginaweergaven.
- **Mediawijs** is een website die tools aanbiedt om leerstof te digitaliseren en afstandsonderwijs mogelijk te maken⁴⁰¹. De themasite wordt regelmatig aangevuld en kreeg ondertussen 2.578 paginaweergaven. De paginaweergave steeg met 180% (in de periode maart tot april 2020 ten opzichte van dezelfde periode in 2019). Daarnaast biedt Mediawijs ook een website aan voor ouders over mediaopvoeding⁴⁰². Het bezoek aan die website is met een ruime 200% gestegen (in de periode januari tot april 2020 ten opzichte van de periode januari tot april).
- De website **e-inclusie.be** waar onderzoek, goede praktijkvoorbeelden en tools rond het thema e-inclusie te vinden zijn alsook een kaart met een overzicht van de openbare computerruimtes in Vlaanderen, kende ook een verzevenvoudiging van het aantal paginaweergaves sinds maart (in de periode maart tot april 2020 ten opzichte van dezelfde periode in 2019).

Forse toename van CLB Ch@t

Het aantal gesprekken op clbchat.be steeg sterk sinds de opschorting van de lessen. Omwille van die opschorting van de lessen werd de CLBch@t versterkt door de inzet van ongeveer 30% méér chatmedewerkers die tegelijk online zijn en werden de openingsuren van CLBch@t verruimd. Gepland wordt om deze openingsuren te blijven hanteren tot alle leerlingen terug naar school kunnen. Sindsdien worden tijdens elke openingsdag gemiddeld 50 tot 100 chatgesprekken gevoerd, waar dit in normale omstandigheden ongeveer 25 à 50 gesprekken per dag zijn.

De exponentiële stijging van het aantal chatgesprekken verhoogt de complexiteit van de chatwerking (nieuwe soorten vragen, extra organisatie en bekendmaking). Chatmedewerkers doen bijgevolg vaker een beroep op het ondersteunende team. Ook het aantal verontrustende chats waarvoor ondersteuning nodig is, stijgt. De extra ondersteuning is noodzakelijk gezien de ernst van de gesprekken.

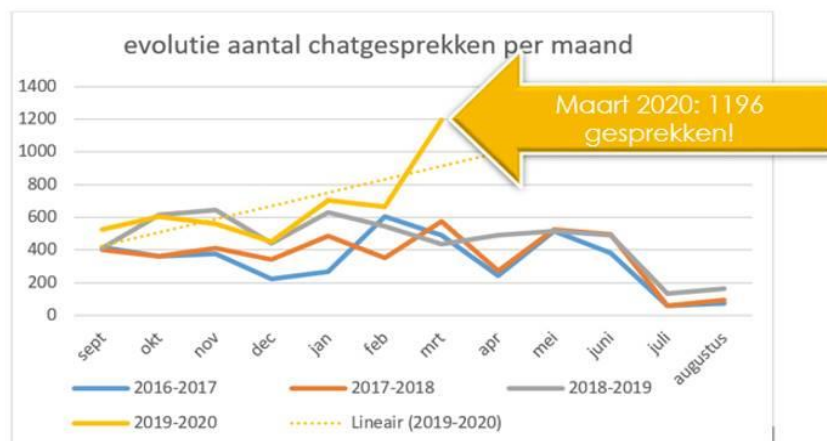
Naast de 'anonieme chat' (CLBch@t) kent de 'blended chat' (niet anoniem chatten met leerlingen op afspraak) sinds 16 maart 2020 een exponentiële groei. Er werden al meer dan 1.100 blended chatgesprekken gevoerd.

⁴⁰⁰ Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming. Afstandsleren. <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/afstandsleren>

⁴⁰¹ Mediawijs - Kenniscentrum Mediawijsheid. <http://opafstand.mediawijs.be>

⁴⁰² Medianest. <https://www.medianest.be/corona>

Figuur 156: het aantal chatgesprekken op CLBch@t piekte in maart 2020.



Ruim 12.000 laptops werden verspreid, maar dat is nog niet voldoende

Afstandsonderwijs volgen, dat veel frequenter plaats vond tijdens de coronacrisis, is moeilijk wanneer kinderen thuis onvoldoende middelen (laptop, tablet, printer, internetaansluiting) ter beschikking hebben. 3% van de via een online-enquête ondervraagde lagereschoolkinderen gaven aan, niet al het nodige materiaal voor hun schoolwerk te hebben; bij jongeren was dat 10%. Dat is bovendien wellicht een onderschatting omdat het een online-enquête betrof⁴⁰³. 11% van de basisscholen toont de bezorgdheid over laptops voor leerlingen⁴⁰⁴.

Om aan die noden tegemoet te komen werd een verdeling van 10.000 oude laptops in het vooruitzicht gesteld. DigitalforYouth.be nam de organisatie hiervan op zich, een vzw die sinds 2019 refurbished IT materiaal ter beschikking stelt aan kinderen en jongeren die dit het hardst nodig hebben. Op 13 mei 2020 werden 14.674 laptops ingezameld, waarvan ongeveer 80% gebruiksklaar kon gemaakt worden. Inmiddels zijn 12.146 laptops overgemaakt aan de scholen in het secundair onderwijs⁴⁰⁵. Het lijkt er evenwel op dat dit niet voldoende is om de noden te lenigen. Zo vroegen de middelbare scholen van het Katholiek Onderwijs Vlaanderen alleen al 10.175 laptops aan en het GO! 6.500⁴⁰⁶. De verdeling van laptops wordt verder gezet.

Er zijn aanzienlijke inspanningen geleverd maar als de stap richting afstandsleren blijvend is, zal een grotere en structurele inspanning nodig zijn om er voor te zorgen dat alle leerlingen over een (eigen) pc, een stabiele internetverbinding, toegang tot een printer, ... beschikken. Ook hier zijn informatiestromen en data cruciaal, want de voorbije periode bleek dat niet alle scholen een duidelijk zicht hebben op hun eigen doelgroepleerlingen om de pc's te verspreiden.

Data- en onderzoeksvragen 35

- Welke noden zijn er nog rond pc's, laptops en tablets, printers, etc. met het oog op komend schooljaar?

⁴⁰³ Kinderrechtencommissariaat (25/5/2020). https://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/20200525_rapport_jongeren_over_corona.pdf

⁴⁰⁴ Vlaamse Onderwijsinspectie, Tussentijdse resultaten belronde, Gewoon basisonderwijs. 30 APRIL 2020 belronde Basisonderwijs, https://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/200430%20RAPPORT%20BELRONDE%20G_BAO.pdf

⁴⁰⁵ DigitalForYouth.be. <https://www.digitalforyouth.be/>

⁴⁰⁶ Het Nieuwsblad (16/4/2020). https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200416_04924171

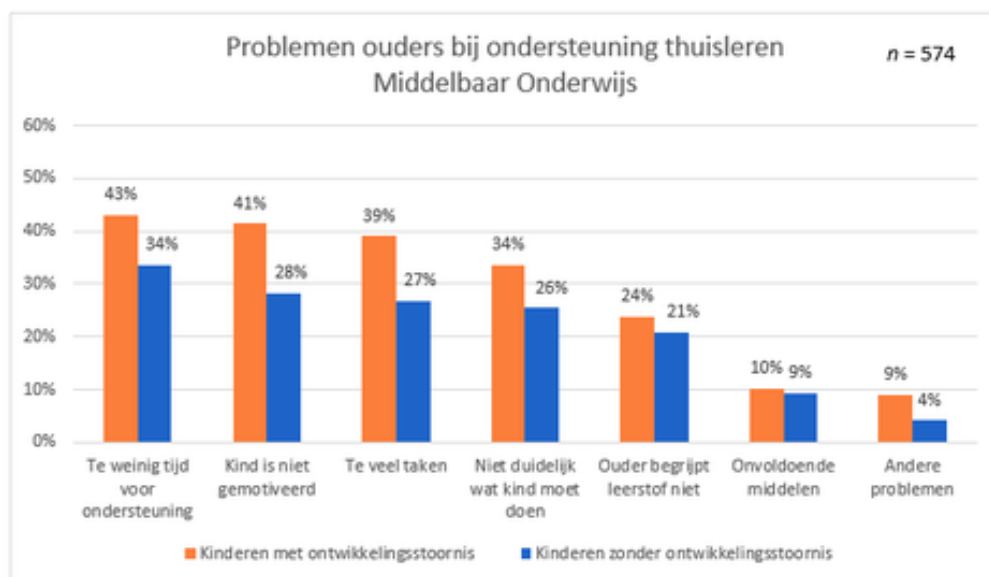
Gratis wifi-aanbod

De grote telecombedrijven bieden sinds de coronaperiode gratis wifi aan voor onderwijsinstellingen, OCMW's en erkende jeugdorganisaties. Intussen zijn er een 35.000 vouchers/codes uitgereikt in Vlaanderen⁴⁰⁷.

Risico's van afstandsonderwijs voor (kwetsbare) kinderen

Het afstandsleren heeft van ouders grote inspanningen gevraagd. Voor gezinnen met kinderen met een ontwikkelingsstoornis was de impact nog groter. Meer afstandsonderwijs vraagt meer begeleiding thuis. Kinderen uit een gezin met een lagere sociaal-economische status worden thuis vaak minder begeleid en minder goed gesuperviseerd bij hun internetgebruik. Dat kan **cyberpesten in de hand werken en de kans op seksuele uitbuiting vergroten**⁴⁰⁸ (Fout! Ongeldige bladwijzerverwijzing.).

Figuur 157: Ondersteuning thuisleren moeilijker bij kinderen met ontwikkelingsstoornis⁴⁰⁹



Opleidingen

Algemeen gold er ook een opschorting van het klassikaal opleidingsaanbod. De Vlaamse Regering trekt vier miljoen euro uit om een platform voor online opleidingen uit te bouwen waarop alle opleidingsverstrekkers hun aanbod online kunnen zetten. VDAB is promotor van dit project.

Aantal unieke cursisten bij online VDAB-opleidingen verdubbelt

De corona crisis heeft er voor gezorgd dat burgers massaal gebruik maken van het online leren aanbod. Bij VDAB⁴¹⁰ valt meer dan een verdubbeling te noteren van het aantal unieke cursisten t.o.v. dezelfde periode 2019:

⁴⁰⁷ Deze informatie werd ter beschikking gesteld door het Departement Onderwijs en Vorming.

⁴⁰⁸ OESO (4/5/2020). Combatting COVID-19's effect on children. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/combating-covid-19-s-effect-on-children-2e1f3b2f/>

⁴⁰⁹ UGent (19/4/2020). Thuisleren extra zwaar voor kinderen met ontwikkelingsstoornis en hun ouders. <https://www.ugent.be/nl/actueel/thuis-onderwijs-covid19.htm>

⁴¹⁰ VDAB beschikt over een uitgebreid digitaal aanbod dat toegankelijk is voor werkzoekenden, maar ook voor de

- meer dan 24.000 aangevraagde opleidingen door meer dan 9.000 cursisten in maart 2020
- en bijna 39.000 aangevraagde opleidingen door meer dan 13.500 cursisten in april 2020.

Er is een principiële akkoord dat de SYNTRA-vzw's via hun Moodle-platform gebruik kunnen maken van de online leermodules van VDAB om alternatieve lesactiviteiten op te zetten. De volgende afspraken zijn gemaakt:

- er dient een duidelijke bronvermelding te zijn naar VDAB;
- de online leerinhouden dienen in de lijn te liggen van de bestaande opleidingen die de SYNTRA nu aanbieden.

SYNTRA-opleidingen⁴¹¹

Ook bij de SYNTRA-vzw's was en is er een opschorting van het klassikaal lesaanbod bij de ondernemerschapstrajecten en zijn er initiatieven genomen om het cursusaanbod verder te laten lopen met behulp van digitale alternatieven. Die initiatieven worden zo veel als de systemen van de diverse SYNTRA-vzw's het toelaten, gemonitord en gestroomlijnd door gebruik te maken van de SYNTRA Cloud (Moodle). De SYNTRA-vzw's hebben een regionale focus, maar kennis wordt onderling maximaal gedeeld. Nadat een aantal technische en operationele drempels zijn weggewerkt, zal dit in de nabije toekomst de basis vormen voor het verder opzetten van gezamenlijke digitale activiteiten voor de cursisten.

Uit een enquête bij de cursisten, afgenomen tijdens de coronacrisis (zie grafiek), blijkt: 21% van de cursisten wenst geen afstandsleren bij een volgende opleiding, 30% wenst ook in de toekomst een beperkt deel (5% à 35%) van het traject op afstand te volgen, 26% opteert voor de helft van het traject (40% à 60%) via afstandsleren en 23% wil in hoofdzaak (≥65% van het traject) digitaal leren. Om hier een antwoord op te bieden, bekijkt het Agentschap SYNTRA Vlaanderen hoe de samenwerking met VDAB kan worden geïntensifieerd.

vier miljoen burgers in Vlaanderen. Dit aanbod wordt kenbaar gemaakt via de opleidingengids van VDAB, waarin ook de centrumopleidingen zijn opgenomen. Het aanbod bestaat uit arbeidsmarktgerichte opleidingen in eigen beheer en verstrekt door partners. Door VDAB erkende opleidingen worden geoormerkt en ook of je een diploma of certificaat kan verkrijgen wordt aangegeven.

⁴¹¹ Vlaams Partnerschap Duaal Leren, Corona Monitoring SYNTRA Vlaanderen 2020.

Figuur 158. Meerderheid SYNTRA-cursisten staat open voor afstandsleren⁴¹².



Minder gestarte overeenkomsten en minder erkenningsaanvragen alternerende opleidingen⁴¹³

Ook de component werkplekleren in het Duaal Leren had erg te lijden onder de coronacrisis. Alle lopende overeenkomsten voor niet-essentiële opleidingen en voor essentiële opleidingen in niet-essentiële diensten (83%) werden in eerste instantie geschorst tot 4 mei. Ondertussen is 90% van de overeenkomsten kunnen heropstarten (zonder de horeca).

Vanaf maart zijn er 74% minder nieuwe overeenkomsten opgestart in vergelijking met dezelfde periode vorig jaar; in mei ging het maar liefst om een daling met 94% i.v.m. mei vorig jaar. De overeenkomsten die wel nog werden opgestart, situeerden zich in de essentiële opleidingen voor essentiële diensten voornamelijk in de zorgsector, kinderbegeleiding en in de verkoop.

De coronacrisis heeft ook een duidelijke impact op het aantal erkenningsaanvragen door ondernemingen; sinds de lockdown zijn er slechts 183 aanvragen ingediend wat een daling is van 87% tegenover dezelfde periode vorig jaar.

Tussen maart en juni 2020 zijn er geen uitzonderlijke trends met betrekking tot inschrijvingen in alternerende opleidingen i.v.m. vorig schooljaar. Er werden wel minder uitschrijvingen geregistreerd dan vorig jaar (wat logisch genoemd kan worden gezien de sluiting van de scholen en de schorsingen van de overeenkomsten).

Opleidingscheques

Data- en onderzoeksvragen 36

- *Wat betekent de crisis voor de opleidingscheques? Wie maakt er waarvoor gebruik van?*
- *Wat is de impact op het gebruik van de KMO-portefeuille?*

⁴¹² SYNTRA-enquête omtrent afstandsleren bij cursisten, uit Vlaams Partnerschap Duaal Leren, Corona Monitoring SYNTRA Vlaanderen 2020.

⁴¹³ Vlaams Partnerschap Duaal Leren, Corona Monitoring SYNTRA Vlaanderen 2020.

8.3 Impact op leerlingen en studenten

Onderwijsbereik en leerachterstand

Het afstandsonderwijs zorgt wellicht voor leerachterstand bij kwetsbare leerlingen die thuis minder omkadering genieten⁴¹⁴.

Data- en onderzoeksvragen 37

- In welke mate **bereikte** het afstandsonderwijs de leerlingen? Welke leerlingen werden wel of niet bereikt? Wat waren deelnames aan online-lessen? Hoe evolueert dat in de loop van de crisis?
- Hoeveel leerlingen zijn bij de heropening van de scholen afwezig? Welke leerlingen zijn dat?
- Waren er ook scholen die alternatieven voor online-lessen hebben gebruikt om leerlingen te bereiken bij het afstandsonderwijs? Welke alternatieven waren dat?
- Hoe zijn de verschillende scholen heropgestart? Hoeveel (en welke) scholen kregen wanneer te maken met besmettingen en hoe werd hierop gereageerd?
- Wat is de evaluatie van het pc-project? Werden alle leerlingen die moesten bereikt worden met het pc-project ook effectief bereikt? Wat is nodig aan informatie voor de scholen om dit effectief te laten verlopen? Wat kunnen we uit het project leren over e-inclusie?
- In welke mate leidt corona tot **leerachterstand**? Wordt dat opgevolgd bij de terugkeer naar school? Waar worden grote problemen vastgesteld? Wat zijn mogelijke lange-termijn-effecten?
- Wat zijn de effecten in opleidingen met een groot aandeel werkplekleren?
- Wat zijn de meest aangewezen didactische principes en methodieken om die leerachterstand om te buigen?
- Welke inspanningen zijn nodig om te garanderen dat alle huidige leraren en leraren in opleiding over de nodige kennis en vaardigheden beschikken om een kwalitatieve omslag naar afstandslernen te maken?
- Hoeveel leerlingen zullen deze zomer participeren aan een zomerschool?

Studiebegeleiding, studiekeuzes en studievoortgang

Data- en onderzoeksvragen 38

- Hoe beïnvloedt de crisis de studiebegeleiding?
- Wat gebeurde met leerlingen die studiekeuzes moesten maken?
- Zorgde de crisis voor meer leerlingen met studieovertraging en meer vroegtijdig schoolverlaten?
- Wat is het effect op de studietrajecten van studenten hoger onderwijs en van cursisten in het volwassenenonderwijs?

8.4 Impact op leerkrachten, directie en scholen

Data- en onderzoeksvragen 39

- Hoe hebben leerkrachten en de directie de crisis ervaren? Hoe was het met de werkbaarheid? Wat zijn hun bezorgdheden, sterktes en zwakten?
- Hoe werd omgegaan met risicopatiënten? In welke mate was er afwezigheid bij leerkrachten?
- Wat betekent de crisis voor de financiën van scholen? Wat waren extra kosten? Wat waren minderinkomsten (bv. afgelaste schoolfeesten)?
- Wat leert de coronacrisis over het (verschil in) beleidsvoerend vermogen van scholen?

⁴¹⁴ Radio 1 (17/4/2020). "We moeten voor elke leerling een individueel traject uittekenen" <https://radio1.be/we-moeten-voor-elke-leerling-een-individueel-traject-uittekenen>

8.5 Vaardigheden, kennis en creativiteit

(Digitale) vaardigheden namen toe?

De vraag is in welke mate de **vaardigheden** van de Belgen en Vlamingen toenamen door de coronacrisis. Door de coronacrisis is het belang van digitale vaardigheden toegenomen. Thuiswerk is de norm geworden en opleidingen schakelen zoveel mogelijk over op online leervormen. Voor de COVID-19 pandemie uitbrak, beschikte ruim een kwart van de Belgische bevolking over beperkte digitale vaardigheden en minder dan één op drie had meer dan enkel de digitale basisvaardigheden (Eurostat, digital economy and society, ICT-users). Mogelijk heeft de crisis de bestaande kwetsbaarheden van personen die weinig of beperkte digitale vaardigheden hebben versterkt.

Data- en onderzoeksvragen 40

- *Hoe evolueerden de **digitale vaardigheden** van Belgen en Vlamingen?*
- *Zijn er daarin verschillen tussen bepaalde groepen? Tussen leeftijdscategorieën (wat met onlineleren, thuiswerken, videobellen in thuiszorg, videobellende ouderen, ...)? Werd de digitale kloof kleiner of groter? Was er voldoende begeleiding?*
- *Wat was de impact op andere vaardigheden?*
- *Er werd veel online geleerd? Wat was de aard van de gevolgde opleidingen? In welke mate werden opleiding afgerond, geattesteerd, ... ?*

Kennisniveau en attitude – Zelfbescherming

Data- en onderzoeksvragen 41

- *Is er een evolutie merkbaar in het kennisniveau over de pandemie onder de bevolking?*
- *Welke attitudes worden vastgesteld t.o.v. de maatregelen?*
- *Welke kanalen hadden groot bereik?*
- *Wie wordt niet bereikt? Evolutie?*
- *Wie heeft kennis, middelen en mogelijkheden om zich te beschermen?*

9. Arbeidsmarkt

De coronacrisis brengt heel wat jobs in gevaar (deel 9.1), heeft implicaties voor de arbeidsorganisatie (deel 9.2), de arbeidsomstandigheden (deel 9.3) en op afwezigheden van personeel (deel 9.4) en maakt arbeidskrachten in cruciale beroepen extra zichtbaar (deel 9.5).

Figuur 159: Enkele kernindicatoren inzake arbeidsmarkt

	Jan 2020	Feb 2020	Maa 2020	Apr 2020	Mei 2020
Werkloosheid tov jaar geleden	-4,4%	-3,4%	+1,3%	+11,9%	+13,9%
Instream werkzoekenden tov jaar geleden	-6,1%	-2,6%	+18,8%	+16%	-17,7%
Uitstroom naar werk tov jaar geleden	-3,9%	-5,8%	-25,0%	-62,3%	-24,5%
Ontvangen vacatures tov jaar geleden	+13,4%	-6,9%	-31,3%	-48,9%	-40,8%
Uitzendarbeid	-9,7%	-3,7%	-26,1%	-44,1%	
Tijdelijke werkloosheid aantal personen			561.150	563.809	
Tijdelijke werkloosheid aantal dagen werkloos			61,9%	58,8%	
Door herstructurering getroffen personen	32	34	0	20	1.336
Werkzaamheidsgraad	74,7	75,0	76,2	75,0	
Tewerkstelling (tov vorig jaar)		+1,1%	0,9%	-0,8%	

9.1 Werkgelegenheid

De coronacrisis beïnvloedt de werkgelegenheid. Er zijn veel tijdelijk werklozen; een deel verliest ook zijn job. Er zijn minder vacatures en minder uitzendarbeid.

In april was 1 op 3 tijdelijk werkloos; in mei 1 op 5

In maart en april hebben in Vlaanderen 617.945 resp. **730.743 loontrekkenden** beroep gedaan op tijdelijke werkloosheid (Figuur 160). Dat is 26% resp. **31%** van het totaal (exclusief ambtenaren). In België schommelden de cijfers rond 1 miljoen loontrekkenden, 35%.

Opmerkelijk is de **vertraging op de verwerking van de dossiers** door de toevloed aan dossiers, zodat niet alle dossiers tijdig behandeld konden worden en zodat het **tot eind mei** duurde tot er **een goed beeld** was van de tijdelijke werkloosheid **in maart**. Zo rapporteerde de RVA aanvankelijk voor maart 340.754 werknemers in het Vlaams gewest onder het systeem van tijdelijke werkloosheid (14,2% van de werknemers).

Daarnaast is het opmerkelijk dat de **cijfers verschillen naargelang de bron** op de RVA-website. Publicaties geven andere cijfers weer dan de officiële Excellijsten. Half juni werden door de RVA 563.809 werknemers in het Vlaams gewest onder het systeem van tijdelijke werkloosheid voor april gerapporteerd⁴¹⁵, een derde van de private tewerkstelling in Vlaanderen. Het aantal tijdelijk werklozen bleef stabiel ten opzichte van maart, toen ging het om 561.150 tijdelijk werklozen⁴¹⁶.

⁴¹⁵ Coronabarometer van 9 juni 2020, editie 12 en RVA statistieken, <https://www.rva.be/nl/documentatie/statistieken/tijdelijke-werkloosheid-wegens-coronavirus-covid-19/cijfers>

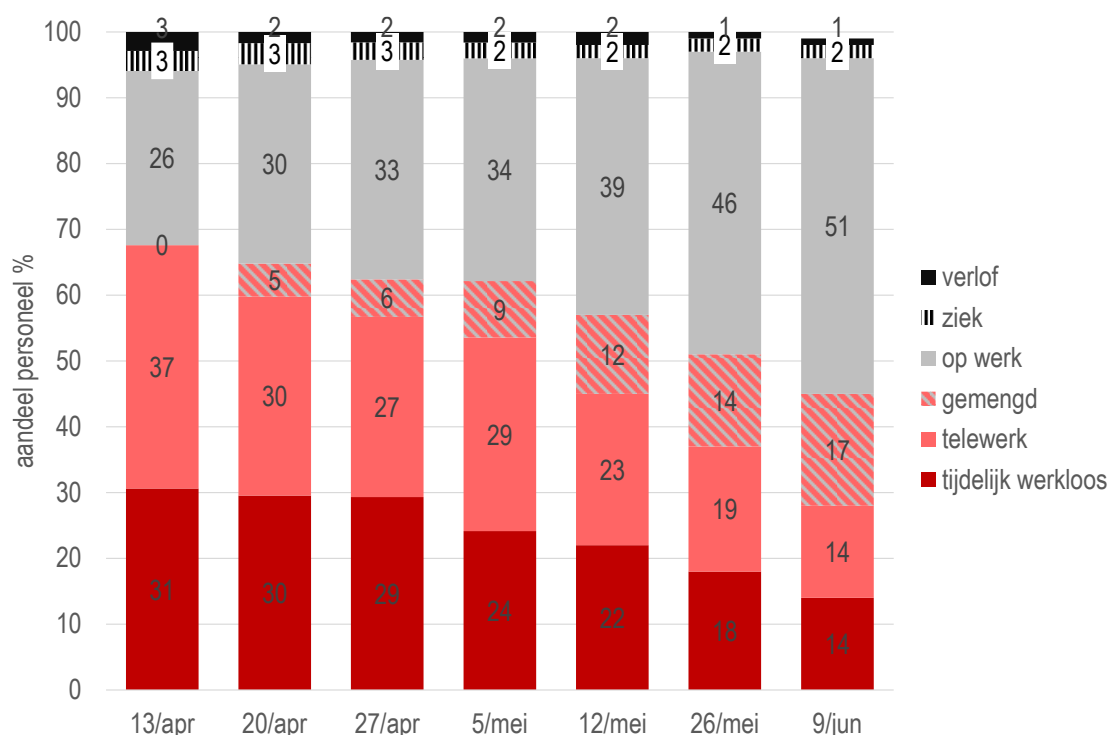
⁴¹⁶ Coronabarometer van 9 juni 2020, editie 12 en RVA statistieken, <https://www.rva.be/nl/documentatie/statistieken/tijdelijke-werkloosheid-wegens-coronavirus-covid-19/cijfers>

Figuur 160: 35% van de werknemers was in België in april tijdelijk werkloos⁴¹⁷

	VL			B		
	aantal personen	aantal werkgevers	% tov totaal werknemers	aantal personen	tov totale werknemers (excl. ambten.)	aantal werkgevers
maart	617.945	73.950	26%	1.030.547	30%	130.022
april	730.743	76.970	31%	1.221.412	35%	136.971

Deze gegevens sluiten goed aan bij de resultaten van een ondernemersbevraging⁴¹⁸. Die leerde dat in **België** in april ongeveer 30% van de werknemers tijdelijk werkloos was. Volgens deze cijfers zou dat in mei, met de versoepelingsmaatregelen dalen naar 18% (Figuur 161). De cijfers van de RVA voor mei lijken nog niet beschikbaar.

De tijdelijke werkloosheid zou in België in 2020 een equivalent van 228.000 VTE's op jaarbasis betekenen⁴¹⁹. Dat is historisch hoog (Figuur 162).

Figuur 161: Bijna een vijfde is tijdelijk werkloos⁴²⁰


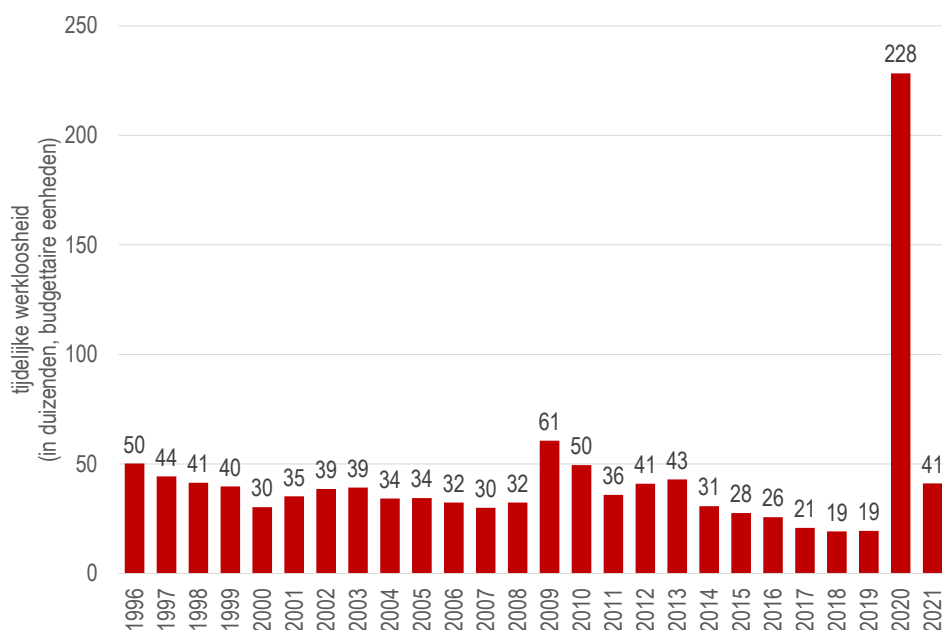
⁴¹⁷ RVA, geconsulteerd op 10/6/2020; <https://www.rva.be/en/status/be-published?page=403>. Tijdelijke werkloosheid in cijfers (persbericht van de minister van Werk)

⁴¹⁸ ERMG, Enquête, NBB, Beco, e.a. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de->

⁴¹⁹ Volgens het Federaal Planbureau. Prognoses FPB, <https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODEMPYBIS&DB=MOD&lang=nl&XT=>

⁴²⁰ ERMG, Enquête, NBB, Beco, e.a. Bevraging bij ondernemingen. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de->; laatste enquête voor 26/5/2020, geconsulteerd op 11/6/2020. % van de werknemers

Figuur 162: Tijdelijke werkloosheid stijgt ongezien in 2020 (B)⁴²¹



Werkgevers geven aan dat 20% van de tijdelijke werklozen wellicht ontslaan zullen worden. In april was dat 19%⁴²².

... vooral in bouw en horeca

In **maart** maakten vooral de sectoren die verplicht moesten sluiten (horeca, handel, eventsector, ...) en sectoren die de social distancing maatregelen niet konden garanderen op de werkvloer (industrie en bouw) gebruik van het systeem van tijdelijke werkloosheid. De sectoren met hoge absolute of relatieve aantallen personen in tijdelijke werkloosheid zijn

- de industrie met 75.760 tijdelijke werklozen (24% van de werknemers in die sector),
- de groot- en detailhandel met 67.405 tijdelijke werklozen (21%) en
- de bouw met 52.171 tijdelijke werklozen (40%).
- de horeca met 22.543 tijdelijk werkloze werknemers (32%). Deze sector heeft met gemiddeld 12,9 dagen (of 92%) ook het hoogste tijdelijk werkloosheidspercentage⁴²³.
- in de kunst, amusement en recreatie was in maart 14% van de werknemers minstens één dag technisch werkloos met een gemiddelde van 11,4 dagen per technisch werkloze.
- In de menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening werden 21.184 tijdelijk werklozen geteld, (6%)

Gemiddeld waren de tijdelijk werklozen 9 dagen werkloos in maart. Na de aankondiging van de nationale veiligheidsraad op 14 maart restten er nog 14 werkdagen in lockdown gedurende de maand maart. Het bedraagt dus een gemiddeld tijdelijk werkloosheidspercentage van 64,4%.

⁴²¹ Prognoses FPB, <https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODEMPYBIS&DB=MOD&lang=nl&XT=>, juni 2020. Budgettaire eenheden (soort uitdrukking van VTE) <https://www.rva.be/nl/documentatie/statistieken/methodologie/betaalstatistieken-federaal/eenheden#:~:text=Budgettaire%20eenheden,-In%20sommige%20statistieken&text=Zo%20bv.,recht%20heeft%20op%2026%20dagen.>

⁴²² NBB, ERMG, 27/4 en 12/5, enquête bij ondernemers; Return of temporary unemployed.

⁴²³ De sector openbaar bestuur en defensie; verplichte sociale verzekeringen wordt hier buiten beschouwing gelaten omdat dit slechts over 11 personen gaat.

Figuur 163: Aantal tijdelijke werklozen per sector⁴²⁴

Sector (Nijverheidstakken RVA)	Aantal personen in tijdelijke werkloosheid	Aandeel totaal aantal werknemers sector in 2017 (VAR, WSE sectoren) ⁴²⁵	Gemiddeld aantal dagen in tijdelijke werkloosheid
Administratieve en ondersteunende diensten	53.060	426	8,3
Bouwnijverheid	52.171	40%	10,3
Distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	1.331	26	6,8
Exploitatie van en handel in onroerend goed	1.728	26	8,9
Financiële activiteiten en verzekeringen	2.304	5%	6,8
Groot- en detailhandel; reparatie van auto's en motorfietsen	67.405	21%	9,0
Huishoudens als werkgever; niet-gedifferentieerde productie van goederen en diensten door huishoudens voor eigen gebruik	48	26	7,9
Industrie	75.760	24%	8,1
Informatie en communicatie	2.998	6%	6,7
Kunst, amusement en recreatie	4.029	14%	11,4
Landbouw, bosbouw en visserij	631	26	8,5
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	21.184	6%	9,1
Onbekend	2.614	26	6,8
Onderwijs	1.410	1%	8,8
Openbaar bestuur en defensie; verplichte sociale verzekeringen	11	0%	12,9
Overige diensten	6.658	26	10,2
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	52	26	9,1
Verschaffen van accommodatie en maaltijden	22.543	32%	12,6
Vervoer en opslag	15.596	13%	7,7
Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	9.203	26	7,4
Winning van delfstoffen	18	26	6,8

Voor april rapporteerde de coronabaro-meter deze tabel niet, maar in de laatste editie 12 van 9 juni 2020 bekijkt WSE per sector de intensiteit van de tijdelijke werkloosheid, met name voor welk aandeel van de werkdagen tijdelijke werkloosheid werd ingeroepen. De hoogste intensiteit wordt genoteerd in de **horeca** en de **cultuursector**. In grote sectoren zoals de industrie en de bouw zijn tijdelijk werklozen gemiddeld de helft van de maand thuis. Vooral in de dienstensectoren zien we in april een lichte verhoging van de intensiteit van tijdelijke werkloosheid (rode cijfers), deze sectoren voelden de impact de crisis iets later.

⁴²⁴ Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening uit Coronabaro-meter van 11 mei 2020, editie 8

⁴²⁵ Dit is een benadering aan de hand van VAR cijfers over tewerkstelling in sectoren in het Vlaams gewest. De RVA gebruikt een verouderde onderverdeling van sectoren waarvoor de tewerkstelling per sector niet beschikbaar is. Hierdoor kunnen er verschillen optreden tussen het deze tabel en het werkelijk aantal tijdelijke werklozen per sector. <https://www.steunpuntwerk.be/node/2813>

⁴²⁶ De omzetting is niet altijd mogelijk. De dienstensector is anders gecategoriseerd.

Figuur 164: Intensiteit van tijdelijke werkloosheid in sectoren (Vlaams Gewest)⁴²⁷

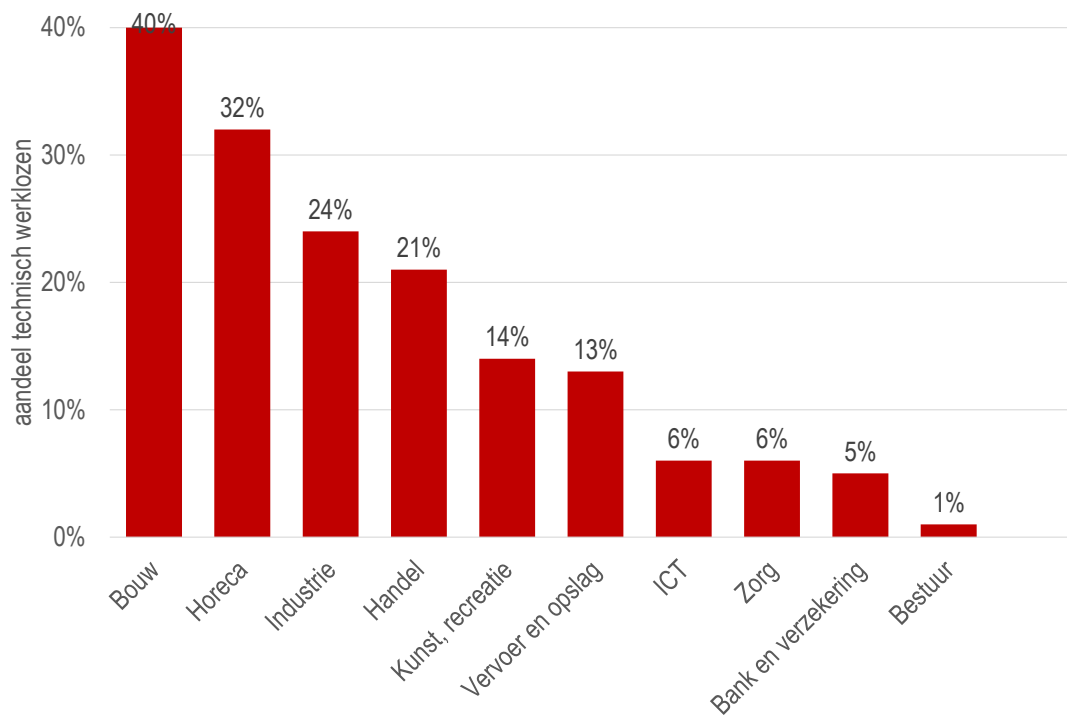
Nijverheidstak	Maart	April
Landbouw, bosbouw en visserij	56,8%	46,2%
Industrie	55,2%	49,8%
Distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	47,3%	41,0%
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	60,6%	62,4%
Bouwnijverheid	67,2%	51,0%
Groot- en detailhandel; reparatie van auto's en motorfietsen	63,8%	65,9%
Vervoer en opslag	53,1%	51,9%
Verschaffen van accommodatie en maaltijden	88,8%	81,4%
Informatie en communicatie	47,6%	48,0%
Financiële activiteiten en verzekeringen	48,1%	49,4%
Exploitatie van en handel in onroerend goed	63,9%	71,0%
Administratieve en ondersteunende diensten	56,2%	62,8%
Overige diensten	71,5%	69,6%
Kunst, amusement en recreatie	80,2%	76,0%
Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	51,6%	51,4%
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	62,7%	60,2%
Eindtotaal	61,9%	58,8%

⁴²⁷ Coronabarometer van 9 juni 2020, editie 12

Figuur 165: 42% van de tijdelijk werklozen was actief in de industrie of de handel⁴²⁸



Figuur 166: Aandeel tijdelijk werklozen is vooral hoog in bouwsector en horeca⁴²⁹



⁴²⁸ Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening

⁴²⁹ Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening

Het merendeel van de tijdelijk werklozen in april in België was werkzaam in de handel, industrie, administratie, bouw en horeca (Figuur 167).

Figuur 167: 3/4^e tijdelijk werklozen werkte in handel, industrie, adm, bouw en horeca⁴³⁰

	Tijdelijk werkloos	aandeel
Handel; reparatie van motorvoertuigen en motorfietsen	243.339	49%
Verwerkende industrie	216.185	
Administratieve en ondersteunende activiteiten	210.106	
Bouw	135.955	
Accommodatie en catering	90.231	77%
Menselijke gezondheid en sociale actie	74.710	
Transport en opslag	65.039	
Gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten	53.477	
Andere serviceactiviteiten	26.140	
Informatie en communicatie	23.311	
Kunst, amusement en recreatieve activiteiten	20.134	52%
Constructie en montage van motorvoertuigen, aanhangwagens, opleggers	26.007	82%
Reisbureau, touroperator, reserveringsservice en aanverwante activiteiten	5.217	73%

Tijdelijke werkloosheid trof half april in 7 sectoren meer dan de helft van de loontrekkenden. Eind mei waren dat nog 3 sectoren (horeca, eventing en textielindustrie). De niet-voedingdetailhandel zag het effect van de lockdownversoepeling en daalde van 76% tijdelijke werkloosheid in april naar 18% eind mei. Het wegtransport voor personen kende in plaats van 84% tijdelijke werkloosheid in april nog 21% einde mei. Ook vervaardiging van transportmiddelen en textielindustrie behoren tot de grote dalers (Figuur 168). De bouwsector daalde van 41% naar 11%.

Figuur 168: In eventing en horeca was gemiddeld meer dan 80% tijdelijk werkloos⁴³¹

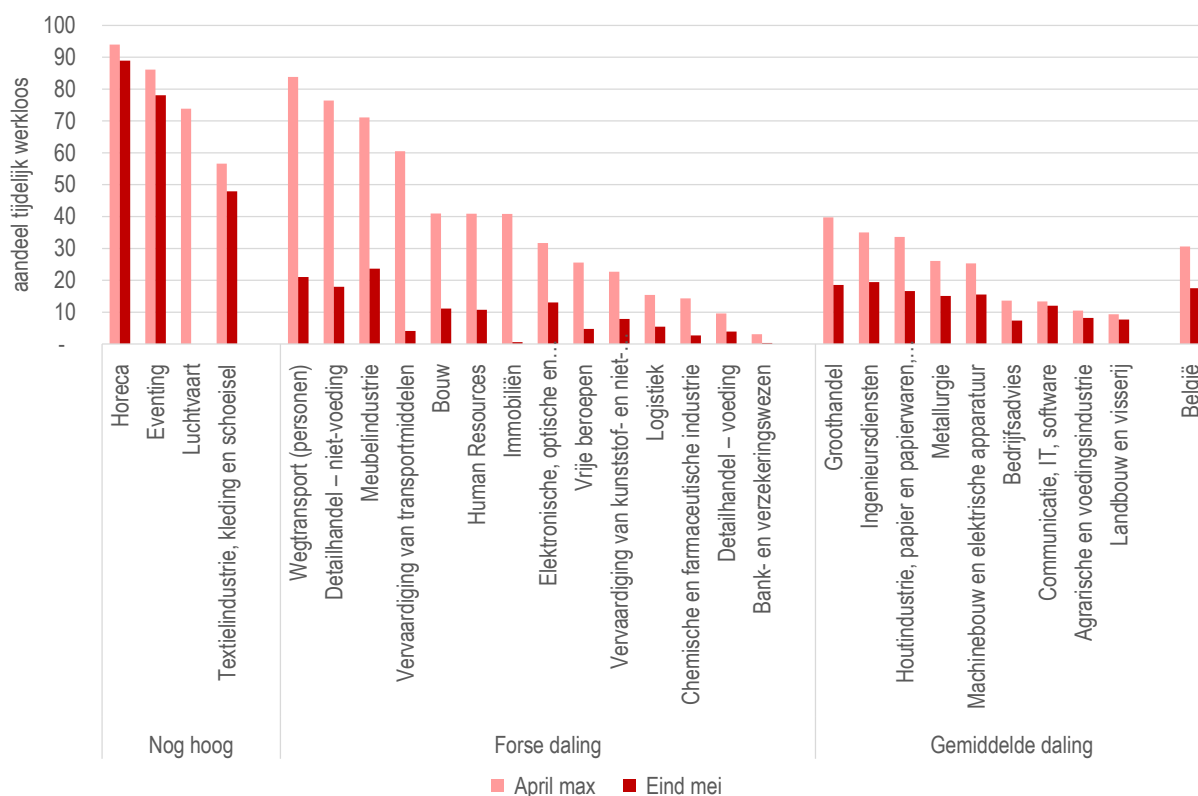
	13/apr	20/apr	27/apr	5/mei	12/mei	26/mei	9/jun	gem.
Evenementen en recreatie	72	76	86	85	84	78	80	80
Horeca	94	90	80	67	91	89	48	80
Luchtvaart	35	74	54	3	77	78	44	52
Textielindustrie, kleding en schoeisel	54	57	36	58	48	51	34	48
Ingenieursdiensten	22	34	35	35	23	19	32	29
Groothandel	36	40	34	28	29	19	24	30
Human Resources	16	26	41	32	27	11	18	24
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	34	29	28	22	17	17	18	23
Logistiek	15	11	10	23	5	8	17	13
Metallurgie	18	18	26	27	15	23	14	20
Detailhandel – niet-voeding	71	76	76	60	22	18	13	48
Wegtransport (personen)	84	74	48	85	52	21	11	54
Detailhandel – voeding	10	6	8	12	23	4	9	10
Communicatie, IT, software	13	12	9	13	14	12	9	12
Agrarische en voedingsindustrie	10	10	8	13	8	9	8	10
Meubelindustrie	71	63	48	27	24	31	8	39
Machinebouw en elektrische apparatuur	25	25	18	13	20	16	7	18
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	23	11	14	10	11	8	7	12
Bedrijfsadvies	14	11	8	9	12	7	5	9

⁴³⁰ Cijfers voor april voor België, RVA, <https://www.rva.be/en/status/be-published?page=403>

⁴³¹ Op basis van de NBB, e.a. ondernemersenquête, tot en met 9/6/2020. Geconsulteerd op 19/6/2020. Maximum cijfer in april vergeleken met minimumcijfer in laatste twee enquêtes (tweede helft mei om effect van versoepingsmaatregelen te kunnen bekijken).

Bouw	41	33	28	19	17	11	4	22
Chemische en farmaceutische industrie	14	8	8	6	3	6	3	7
Elektronische, optische en informaticaproducten	14	32	21	9	23	13	3	16
Vervaardiging van transportmiddelen	56	61	39	27	35	4	3	32
Vrije beroepen	11	11	26	8	5	5	2	10
Immobilien	41	26	20	21	1	17	2	18
Bank- en verzekeringswezen	3	3	3	1	0	5	1	2
Landbouw en visserij	9	0	2	1	9	8	0	4
België	31	30	29	24	22	18	14	24

Figuur 169: Tijdelijke werkloosheid zakt in enkele sectoren zeer fors⁴³²

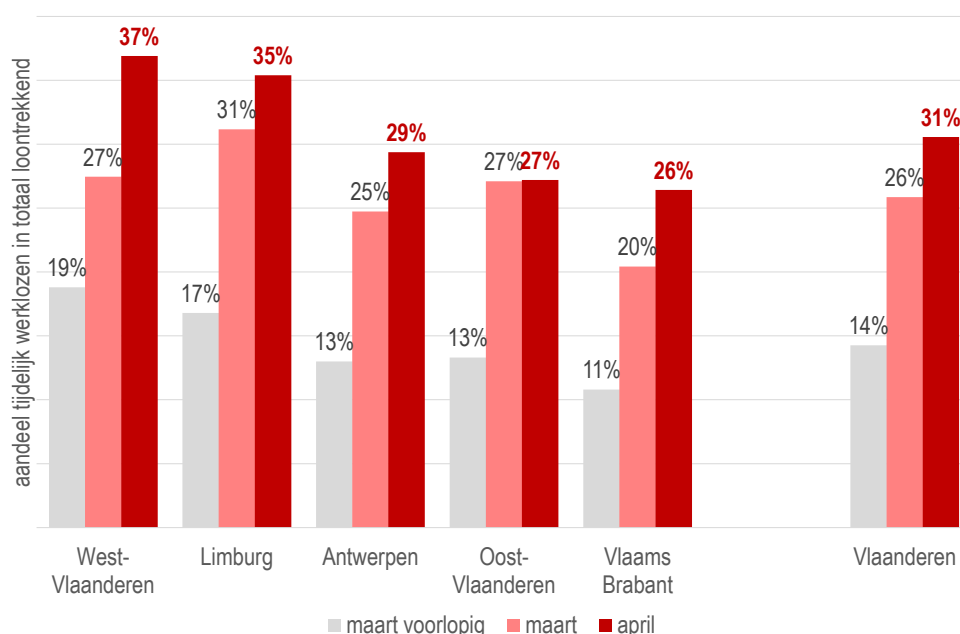


Relatief gezien hebben **West-Vlaanderen en Limburg** het meeste tijdelijk werklozen: 37% resp. 35% van de loontrekkenden in die provincies waren in april tijdelijk werkloos (Figuur 170). Dat is meer dan het Vlaams gemiddeld van 31%. Vlaams-Brabant lijkt het minst getroffen door tijdelijke werkloosheid, waarschijnlijk omdat de Vlaams-Brabantse economie vooral gekenmerkt is door diensten waarbij op grote schaal telewerk kon ingevoerd worden, veel pendelaars werken in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en veel diensten/ambtenarij dat zich leent tot telewerk.

⁴³² Op basis van de NBB, e.a. ondernemersenquête, tot en met 26/5/2020. Geconsulteerd op 11/6/2020.

Figuur 170: West-Vl. en Limburg tellen hoogst aandeel tijdelijk werklozen (37%; 35%)⁴³³

Provincie	Aantal personen in tijdelijke werkloosheid			Aandeel van totaal aantal werknemers			aantal werknemers	Gemiddeld aantal dagen in tijdelijke werkloosheid
	maart voorlopig	maart	april	maart voorlopig	maart	april	Maart voorlopig	Maart voorlopig
Antwerpen	94.713	180.148	214.000	13%	25%	29%	728.562	9
Limburg	50.349	93.407	106.060	17%	31%	35%	299.696	9,2
Oost-Vlaanderen	69.957	142.507	143.078	13%	27%	27%	525.992	9,2
Vlaams Brabant	42.411	80.223	103.757	11%	20%	26%	392.694	8,9
West-Vlaanderen	83.324	121.660	163.551	19%	27%	37%	443.213	8,8
Vlaanderen	340.754	617.945	730.446	14%	26%	31%	2.390.158	

Figuur 171: Tijdelijke werkloosheid is het laagst in-Vlaams Brabant⁴³⁴

In maart waren er **meer mannen** dan vrouwen in tijdelijke werkloosheid en als ze tijdelijk werkloos waren, ging dat gemiddeld ook over meer dagen. Dit kunnen we verklaren aan de hand van de sectoren die het meest gebruik maakten van het systeem van tijdelijke werkloosheid, namelijk de industrie en de bouw, waarin meer mannen dan vrouwen tewerkgesteld zijn.

Uit de eerste cijfers voor maart lijkt de categorie **20 tot 25 jarigen iets harder getroffen** dan andere leeftijdscategorieën, met 16,3% van de werknemers in tijdelijke werkloosheid. De werknemers onder 25 jaar waren gemiddeld ook het hoogst aantal dagen technisch werkloos. De meeste werknemers zijn tussen 25 en 55 jaar oud. De leeftijdscategorieën die hierbij horen, lijken in maart min of meer gelijk getroffen door tijdelijke werkloosheid.

⁴³³ Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. Verdeling van provincies op basis van locatie van de werkgever. Maart 2020 voorlopig. Maart en april (def?) op basis van <https://www.rva.be/en/status/be-published?page=403>, geconsulteerd op 11/6/2020

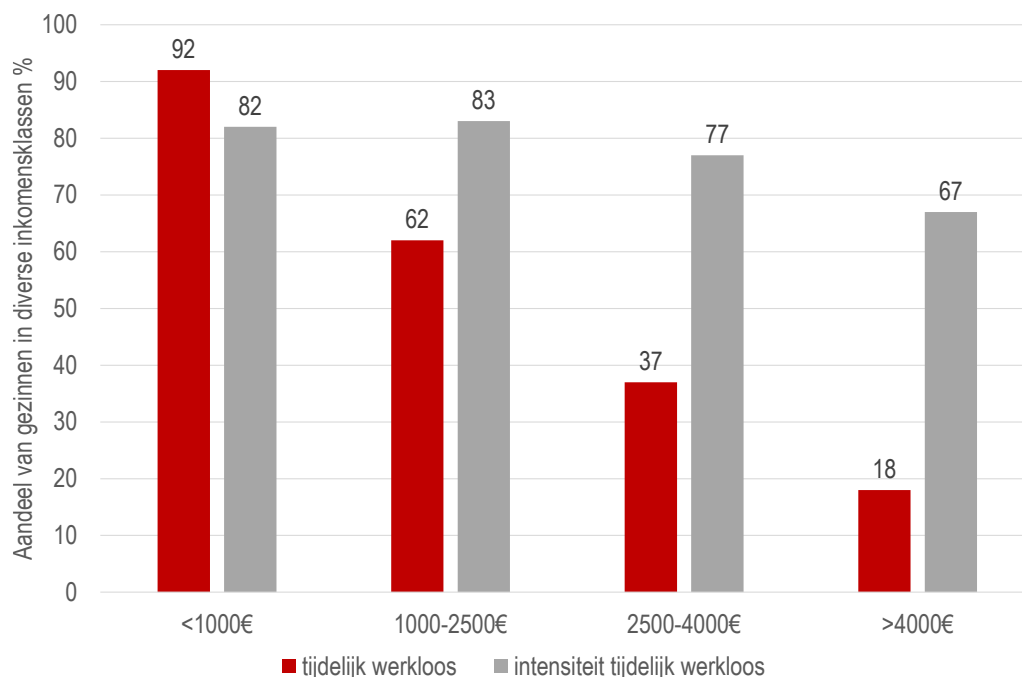
⁴³⁴ Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. Verdeling van provincies op basis van locatie van de werkgever. Maart 2020 voorlopig. Maart en april (def?) op basis van <https://www.rva.be/en/status/be-published?page=403>, geconsulteerd op 11/6/2020

Figuur 172: Jongeren zijn harder getroffen⁴³⁵

Demografische kenmerken	Aantal personen in tijdelijke werkloosheid	Aandeel van totaal aantal werknemers	Gemiddeld aantal dagen in tijdelijke werkloosheid
Geslacht			
Mannen	206388	16,6%	9,2
Vrouwen	134366	11,7%	8,7
Leeftijd			
< 20 jaar	2035	9,6%	9,8
20 - < 25 jaar	27590	16,3%	9,5
25 - < 30 jaar	44539	14,5%	9,3
30 - < 35 jaar	43874	14,8%	9,1
35 - < 40 jaar	43674	14,5%	9,1
40 - < 45 jaar	41669	14,6%	8,9
45 - < 50 jaar	43102	14,6%	9,0
50 - < 55 jaar	44375	14,6%	8,8
55 - < 60 jaar	38277	13,7%	8,6
60 - < 65 jaar	11287	9,8%	8,4
65 jaar en meer	332	1,4%	7,0

... vooral bij lage inkomensgroepen

Gezinnen met lage inkomens zijn vaker en intensiever (meer dagen) tijdelijk werkloos dan gezinnen met hogere inkomens (Figuur 173).

Figuur 173: 92% van gezinnen met laagste inkomens is tijdelijk werkloos⁴³⁶

⁴³⁵ Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening

⁴³⁶ NBB, Zeer lichte heropleving van het consumentenvertrouwen in mei, 20/5/2020.

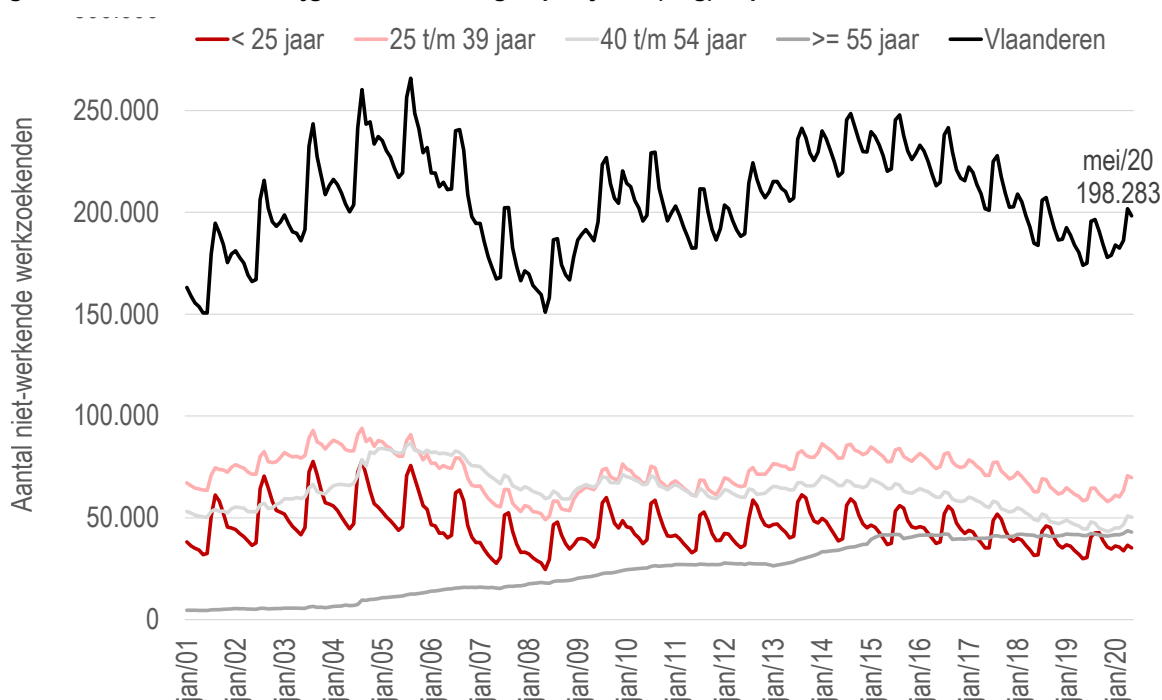
<https://www.nbb.be/doc/ts/enterprise/press/2020/cp200617nl.pdf>

Werkloosheid stijgt vooralsnog in beperkte mate ...

Er zijn op 11/6 197.009 niet-werkende werkzoekenden⁴³⁷. Tot nu toe zijn de werkloosheidscijfers in Vlaanderen hoger dan voor de coronacrisis en dan dezelfde periode vorig jaar, maar zijn ze nog beperkt in een meerjarenperspectief. Het afgelopen decennium waren er immers periodes met hogere werkloosheidscijfers. De crisis maakt wel een einde aan een vijfjarige periode met overwegend dalende werkloosheidscijfers (Figuur 174).

- In maart 2020 steeg de Vlaamse **werkloosheid** met maar 1,3% ten opzichte van maart 2019, terwijl dit in april 2020 steeg met bijna 12% ten opzichte van april 2019 en in mei 2020 met 14% t.o.v. mei 2019⁴³⁸. De tijdelijk werklozen worden hier niet meegeteld (zie hieronder).
- Ten opzichte van april 2019 waren er in april 2020 16% meer **inschrijvingen van werkzoekenden**. Ten opzichte van mei 2019 waren er in mei 2020 **17,7%** minder inschrijvingen. De instroom van nieuwe werkzoekenden was wel beperkter dan in maart. Bovendien lag het aantal werkzoekenden die in april 2020 aan het werk gingen, meer dan 62% lager dan in april 2019, waardoor de werkloosheid verder toenam. Het aantal werkzoekenden die in mei 2020 aan het werk gingen, lag bijna 25% lager dan in mei 2019. Dit is al een stuk minder dramatisch dan de cijfers van april⁴³⁹.
- Het aantal nwwz steeg in april 2020 met 12% t.o.v. april 2019. In mei 2020 steeg het aantal nwwz met 14% t.o.v. mei 2019 (Figuur 174).
- De groei van het aantal nwwz in mei '20 t.o.v. maart '20 stijgt voor alle categorieën en achtergrondkenmerken, met de minst sterke stijging bij 55-plussers en bij langdurig werkzoekenden (Figuur 179).

Figuur 174: Aantal nwwz stijgt maar is tov afgelopen jaren (nog) beperkt⁴⁴⁰



⁴³⁷ VDAB, Covid-19 Barometer, 16/6/2020.

⁴³⁸ Coronabarometer van 11 mei en VDAB en Coronabarometer van 9 juni, cijfers VDAB

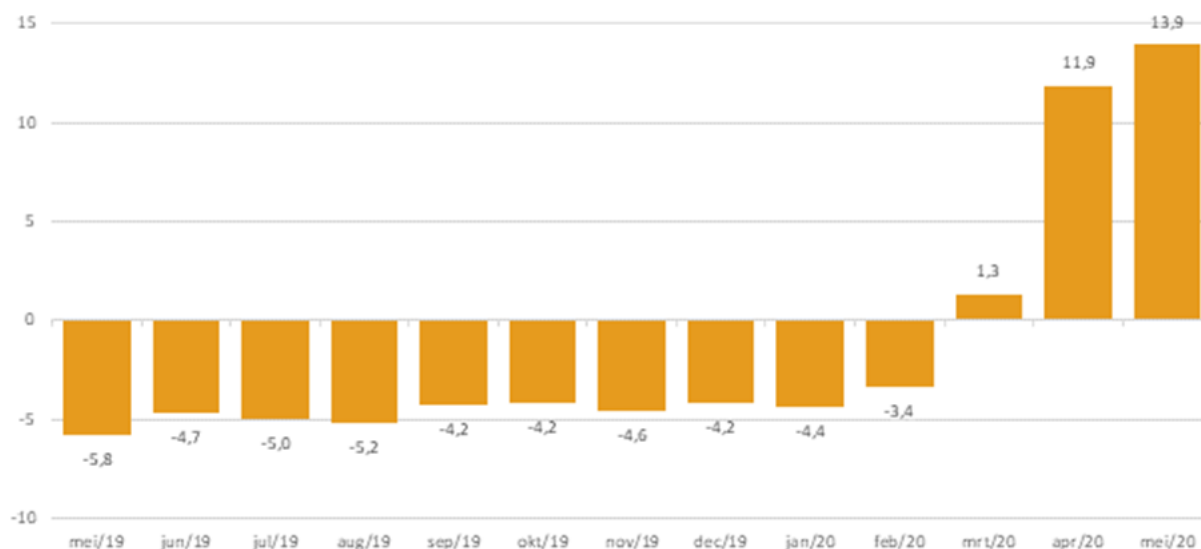
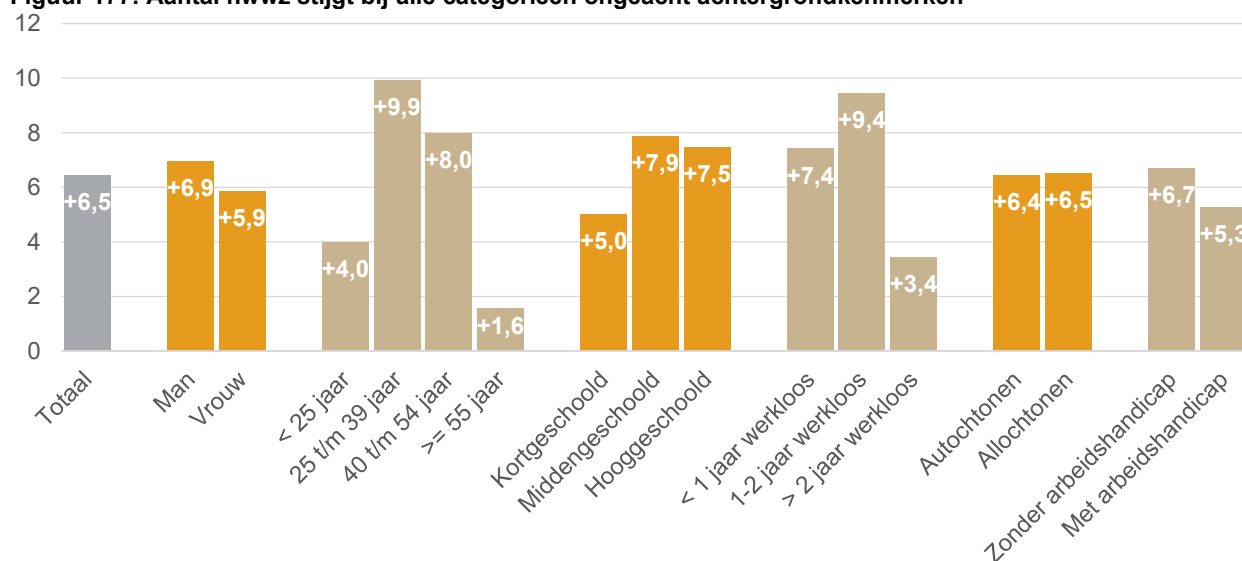
⁴³⁹ Coronabarometer van 11 mei en VDAB en Coronabarometer van 9 juni, cijfers VDAB

⁴⁴⁰ Op basis van Arvastat, VDAB, cijfers tot mei 2020, geconsulteerd op 4/6/2020. Beschikbaar op:

https://arvastat.vdab.be/arvastat_detailtabellen_werkloosheid.html

Figuur 175: Aantal nwwz stijgt in maart en april en daalt licht in mei⁴⁴¹

	apr/19	mei/19	jun/19	jul/19	aug/19	sep/19	okt/19	nov/19	dec/19	jan/20	feb/20	mrt/20	apr/20	mei/20
VL	180 345	174 036	175 068		195 615	196 433	190 819	183 999	177 856	178 963	184 003	182 441	186 265	198 283
B											471 900	478 100	499 400	490 000

Figuur 176: Aantal nwwz stijgt fors in Vlaanderen⁴⁴²Figuur 177: Aantal nwwz stijgt bij alle categorieën ongeacht achtergrondkenmerken⁴⁴³

De Belgische werkloosheid steeg van 5,2% in februari in maart (naar 5,3%) en april (naar 5,6%), maar daalde licht in mei (Figuur 175)⁴⁴⁴. Ook in de rest van Europa steeg de werkloosheid in de coronacrisis (Figuur 178)

⁴⁴¹ Vlaanderen: Bron: VDAB / NBB.Stat (bewerking Steunpunt Werk)

België: Planbureau, Unemployment, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_lm_ue-unemployment

⁴⁴² Bron: VDAB / NBB.Stat (bewerking Steunpunt Werk)

⁴⁴³ Groei op jaarbasis (%). Mei '20 t.o.v. maart '20 in %. Vlaanderen, Bron: VDAB / NBB.Stat (bewerking Steunpunt Werk)

⁴⁴⁴ Planbureau, Unemployment, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_lm_ue-unemployment

Figuur 178: Ook in rest van Europa steeg werkloosheid⁴⁴⁵

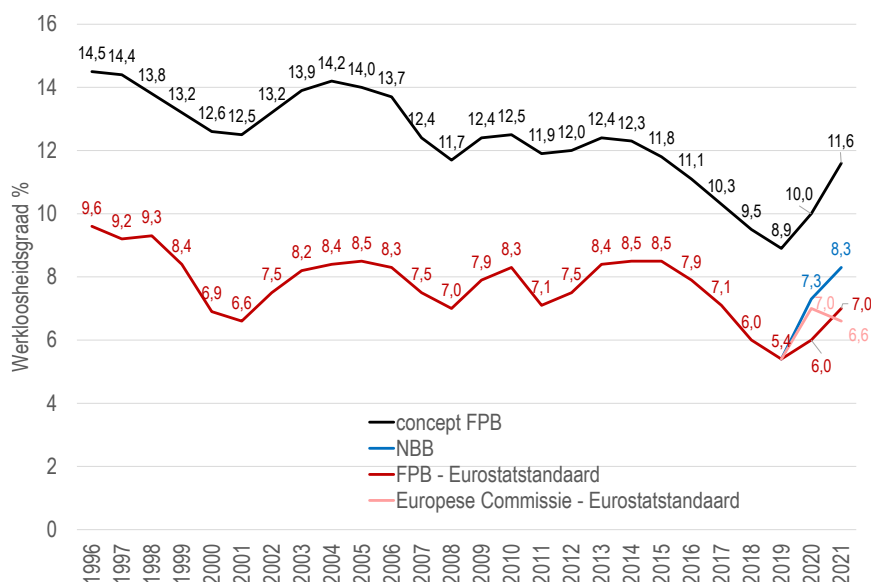
	februari	maart	april
België	5,2	5,3	5,6
Duitsland	3,4	3,5	3,5
Frankrijk	7,6	7,6	8,7
Nederland	2,9	2,9	3,4
Euro-gebied	7,2	7,1	7,3

... maar zou in 2020 en 2021 fors toenemen

Hoewel de werkloosheidscijfers vooralsnog beperkt zijn (cf. supra) en er vooralsnog vooral stijgingen bij tijdelijke werkloosheid worden vastgesteld, verwachten experts forse toenames in 2020 en in 2021 en is er hierrond ook een **grote bezorgdheid** bij ondernemingen en werknemers.

De inschattingen over de **werkloosheidsgraad** voor België in 2020 lopen wel uiteen van 6,0% tot 7,3% en voor 2021 van 6,6% tot 8,3% (Figuur 179).

Figuur 179: Belgische werkloosheidsgraad zou in 2020 en 2021 stevig toenemen⁴⁴⁶



Bijgevolg lopen ook de inschattingen over de **werkgelegenheid en werklozen** uiteen.

- De **Nationale Bank** verwacht 186.000 extra werklozen in België tussen het eerste en het vierde kwartaal van 2020.
- Het **Federaal Planbureau** verwacht 143.000 extra werklozen sedert het begin van de coronaperiode, maar door de stijging van de werkgelegenheid in het begin van 2020 zou het jaarcijfer maar met 34.000 zakken. In 2021 zou de werkgelegenheid verder met 77.000 zakken⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Planbureau, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_lm_ue-unemployment, geharmoniseerde werkloosheidsgraad (Eurostat).

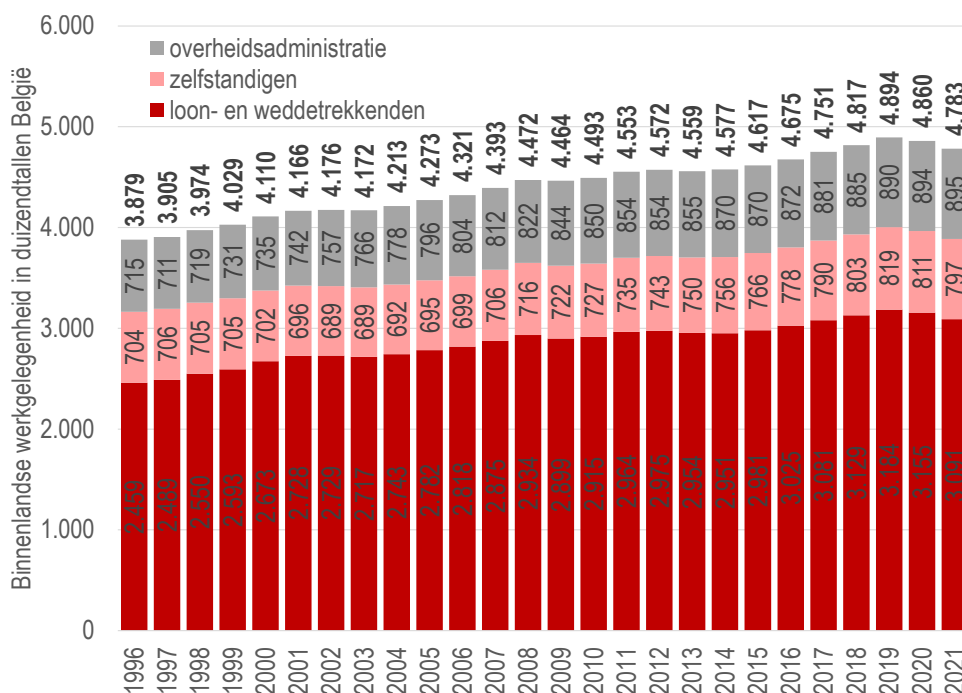
⁴⁴⁶ België, Federaal Planbureau, historische data en prognoses voor 2020 en 2021. Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage, Data beschikbaar op <https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODEMP&DB=MOD&lang=nl&XT=>, geconsulteerd op 9/6/2020.

Europese Commissie. European Economic Forecast, spring 2020 (mei 2020).

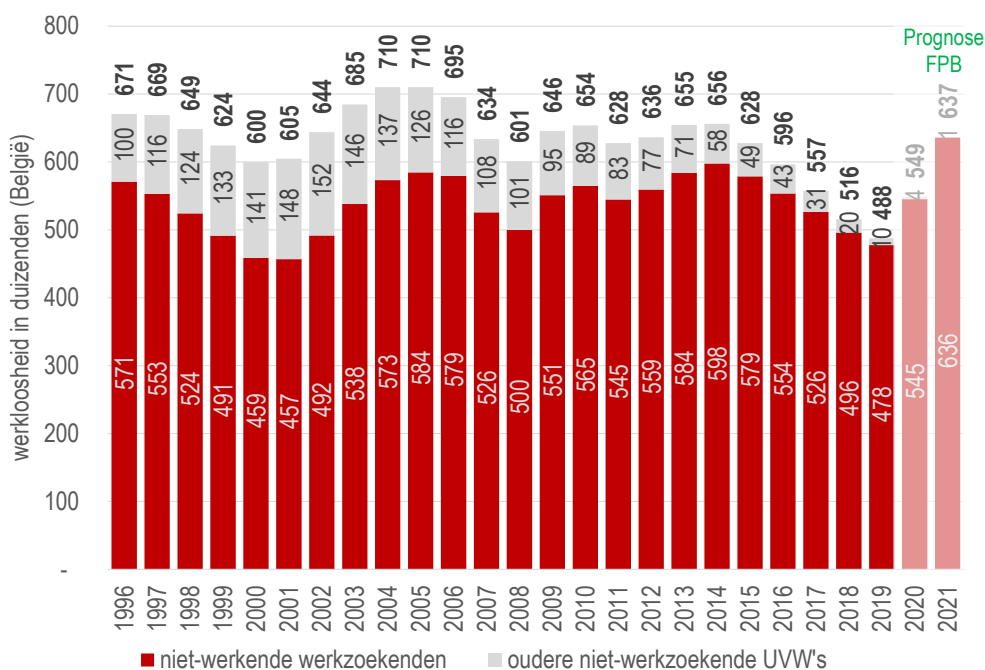
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

⁴⁴⁷ Federaal Planbureau - Instituut voor de Nationale Rekeningen (5/6/2020). De Belgische economie zou in 2020

Figuur 180: Werkgelegenheid in België zou zakken



Figuur 181: Werkloosheid zou opnieuw stijgen tot niveau van 2015⁴⁴⁸



448

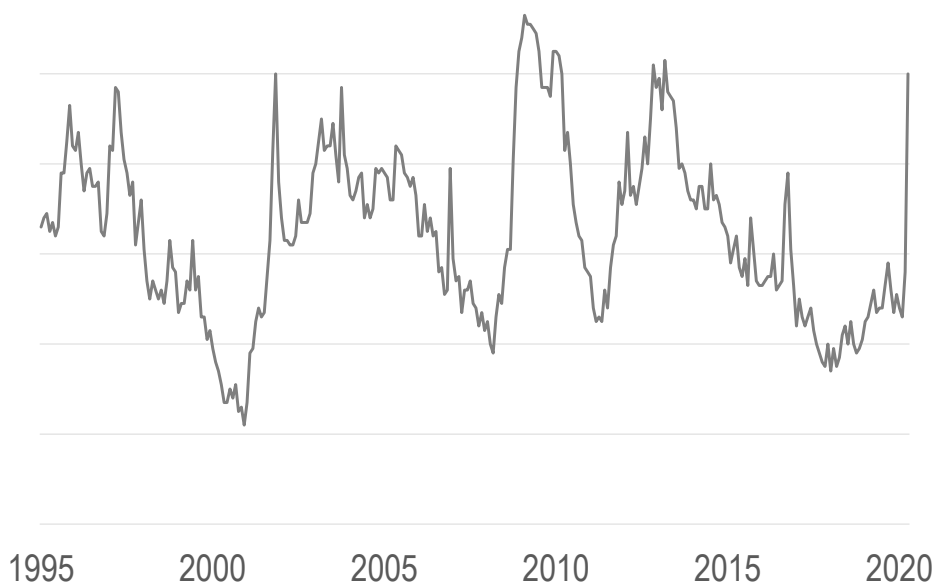
krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %.
https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

België, Planbureau, op basis van data

<https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODEMP&DB=MOD&lang=nl&XT=>, geconsulteerd op 6/6/2020, Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage.

Ook **gezinnen** verwachten meer werkloosheid (Figuur 182). Werknemers vrezen voor een negatieve carrière-impact. Meer dan één op vijf werknemers vreest zijn of haar baan te verliezen door de coronacrisis. Deze vrees is veelal hoger bij kwetsbare groepen zoals personen met een migratieachtergrond en bij personen die nu tijdelijk werkloos zijn. Meer dan de helft van de tijdelijk werklozen vreest financieel in de problemen te komen. Eén op drie respondenten die nog niet tijdelijk werkloos zijn, vrezen dat alsnog te worden.⁴⁴⁹

Figuur 182: Gezinnen verwachten meer werkloosheid⁴⁵⁰



Het percentage **zelfstandigen of bedrijfsleiders** die een faillissement 'waarschijnlijk' of 'zeer waarschijnlijk' acht, bedraagt 8% (cf. infra). In de non-food detailhandel zorgt het activiteitsherstel voor enig optimisme: het percentage ondernemingen die een faillissement vermoedelijk of zeer vermoedelijk acht, is 6% (11% bij de vorige enquête). Bij de bevraagde ondernemingen uit de sectoren kunst/amusement/recreatie en horeca is er een erg groot en zelfs toenemend faillissementsrisico ten opzichte van de voorgaande weken. In deze sectoren acht respectievelijk 39% (tegen gemiddeld 26% tijdens de voorgaande weken) en 24% (tegen gemiddeld 19% tijdens de voorgaande weken) van de respondenten een faillissement waarschijnlijk tot zeer waarschijnlijk. De door de ondernemingen gerapporteerde mate van ongerustheid, gemeten op een schaal van 0 tot 10, bedraagt 6,7. De mate van ongerustheid neemt af voor de tweede week op rij af (namelijk enquête 5: 7,1 en enquête 6: 6,9).⁴⁵¹

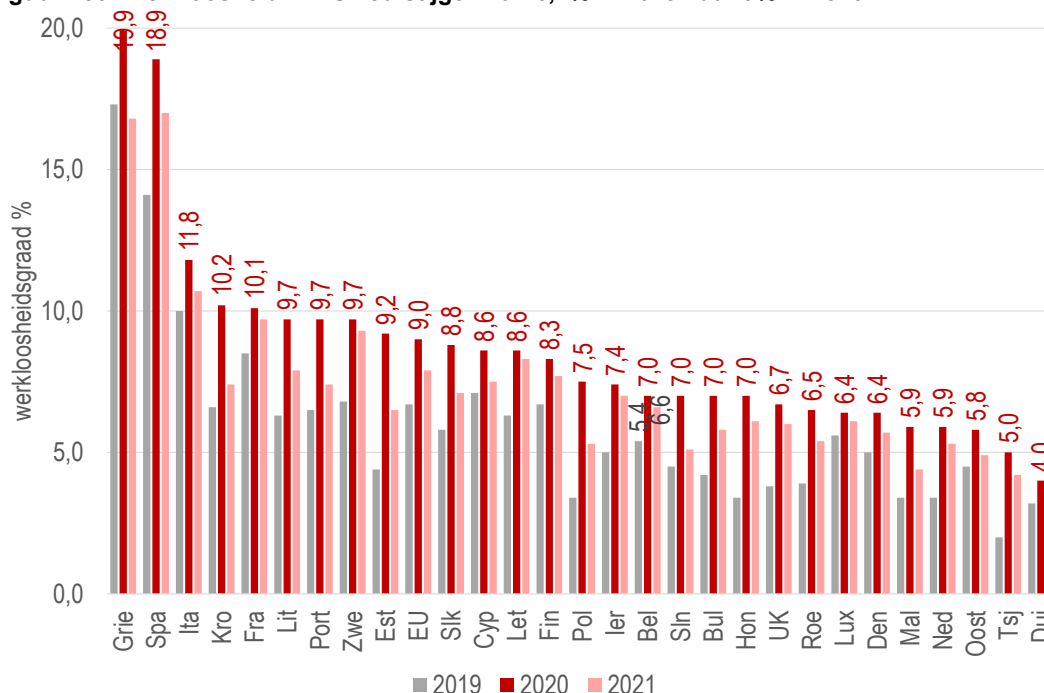
Ook in de rest van de **EU** is de verwachting dat de werkloosheid zal stijgen in 2020, gemiddeld van 6,7% in 2019 naar 9,0% in 2020 (Figuur 183).

⁴⁴⁹ UGent (3/4/2020). Wat denken Vlaamse werknemers over de gevolgen van de coronacrisis voor hun carrière? https://users.ugent.be/~sbaert/CARRIERE_NA_CORONA_Cijfers_en_reflecties.pdf

⁴⁵⁰ NBB, cijfers tot april 2020, consumenten-enquêtes: vooruitzichten werkloosheid komende 12 maanden

⁴⁵¹ Op verzoek van de Economic Risk Management Group (ERMG) wordt door diverse federaties (BECL, NSZ, UNIZO, UWE en VOKA) wekelijks een enquête gehouden bij ondernemingen en zelfstandigen. Dit, door de NBB en het VBO gecoördineerde, initiatief is bedoeld om na te gaan welke impact de coronacrisis heeft op de economische activiteit in België én op de financiële gezondheid en de beslissingen van de Belgische ondernemingen, en dit van week tot week. De cijfers die hier worden gerapporteerd komen uit de zevende enquête (persbericht van 18 mei). Zie: <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-impact-van-de-crisis-op-de-omzet-van-de-ondernemingen-blijft-groot-revalidatie-van>

Figuur 183: Werkloosheid in EU zou stijgen van 6,7% in 2019 naar 9% in 2020⁴⁵²



Experts verwachten dat tot **26% van de Europese jobs**, bijna 60 mio, bedreigd worden omdat er tijdelijk minder of niet gewerkt kan worden of omdat er permanent werkverlies optreedt. De crisis kan bepaalde operationele inefficiënties aan het licht brengen en kan structurele aanpassingen en disrupties die al aan de gang waren versnellen⁴⁵³.

Herstructureringen raken al ruim 1000 werknemers, vooral in de luchtvaartsector

In mei 2020 werd alvast voor 1.189 werknemers gemeld dat ze hun job kwijt raken door een herstructurering. 950 hiervan werden genoteerd bij Brussels Airlines⁴⁵⁴.

Er staan minder vacatures open en tewerkstellingsprognoses zijn negatief

VDAB heeft in april 2020 12.099 vacatures **ontvangen** (Figuur 184, Figuur 185), **30% minder** dan in maart 2020 en 49% minder dan in april 2019. Het is van de crisissen in 2009 en 2014 geleden dat er zo weinig vacatures ontvangen zijn.

VDAB telde 34.843 **openstaande** vacatures in april 2020. Dit is een daling van 18% t.o.v. maart 2020 en een daling van 26% t.o.v. april 2019. Deze dalende trend doet zich voor in alle vacatures naar circuit (vast en tijdelijk), naar ervaring (zowel bij mensen met geen ervaring als ervaring) en naar scholing (kort-, midden- en hooggeschoold) (Figuur 186).

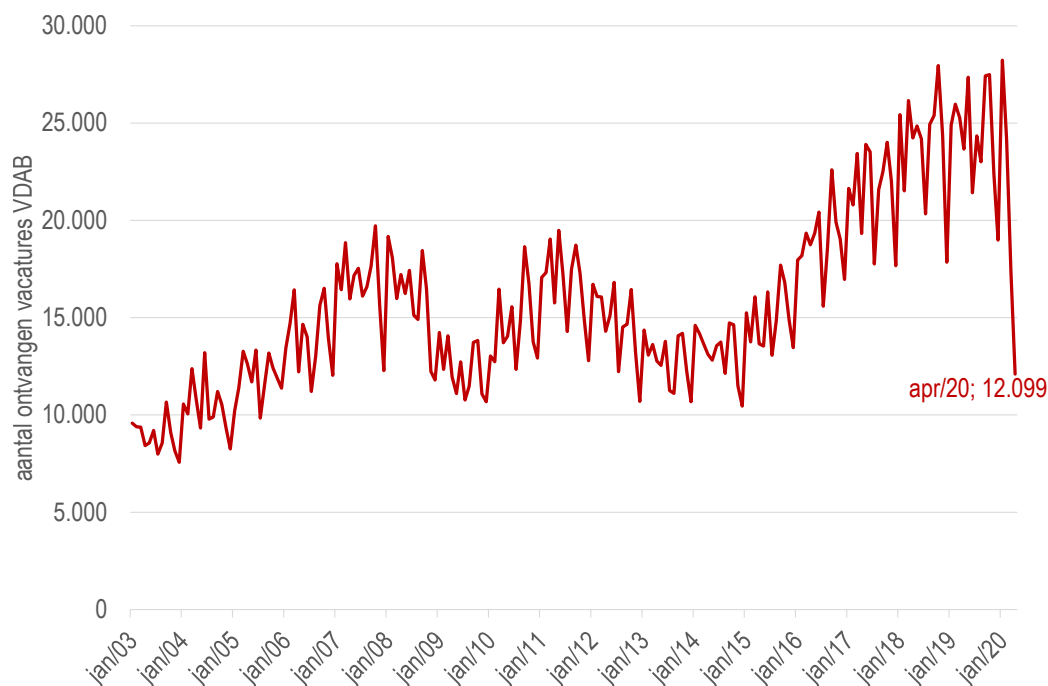
De spanningsratio (nl. het aantal nwwz per openstaande vacature) stijgt in 2020 terug naar niveaus van 2018 (Figuur 187).

⁴⁵² Europese Commissie. European Economic Forecast, spring 2020 (mei 2020). https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

⁴⁵³ McKinsey & Company, Safeguarding Europe's livelihoods: Mitigating the employment impact of COVID-19, April 19, 2020. Beschikbaar op <https://www.mckinsey.com/industries/public-sector/our-insights/safeguarding-europes-livelihoods-mitigating-the-employment-impact-of-covid-19?cid=other-pso-twi-mps-mps-tsp-2005-i10a&sid=5eb5b15ab57ccf5940f20bcc&linkId=88488171>

⁴⁵⁴ WSE Barometer, editie 10, 25/5/2020, Cijfers FOD WASO

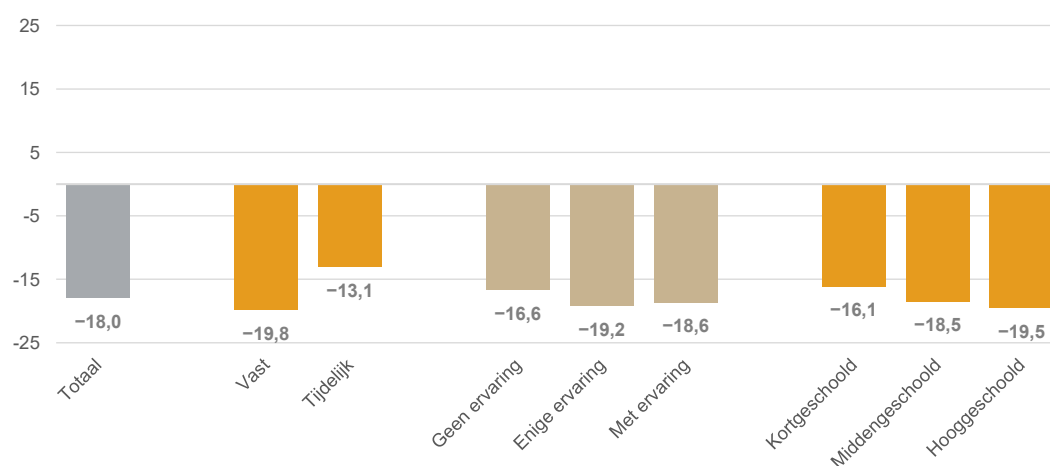
Figuur 184: Het aantal ontvangen vacatures bij VDAB is fors gezakt⁴⁵⁵



Figuur 185: Het aantal ontvangen en openstaande VDAB-vacatures daalde sterk⁴⁵⁶

	apr/19	apr/19	mei/19	jun/19	jul/19	aug/19	sep/19	okt/19	nov/19	dec/19	jan/20	feb/20	mrt/20	apr/20
Ontvangen	23661	23661	27357	21414	24338	23009	27427	27489	22411	18989	28234	24179	17361	12099
Openstaand	46957	46957	49395	49427	50108	50014	50750	50532	48551	46195	48674	50073	42621	34843

Figuur 186: Dalende trend zichtbaar in alle vacatures naar circuit, ervaring en scholing⁴⁵⁷

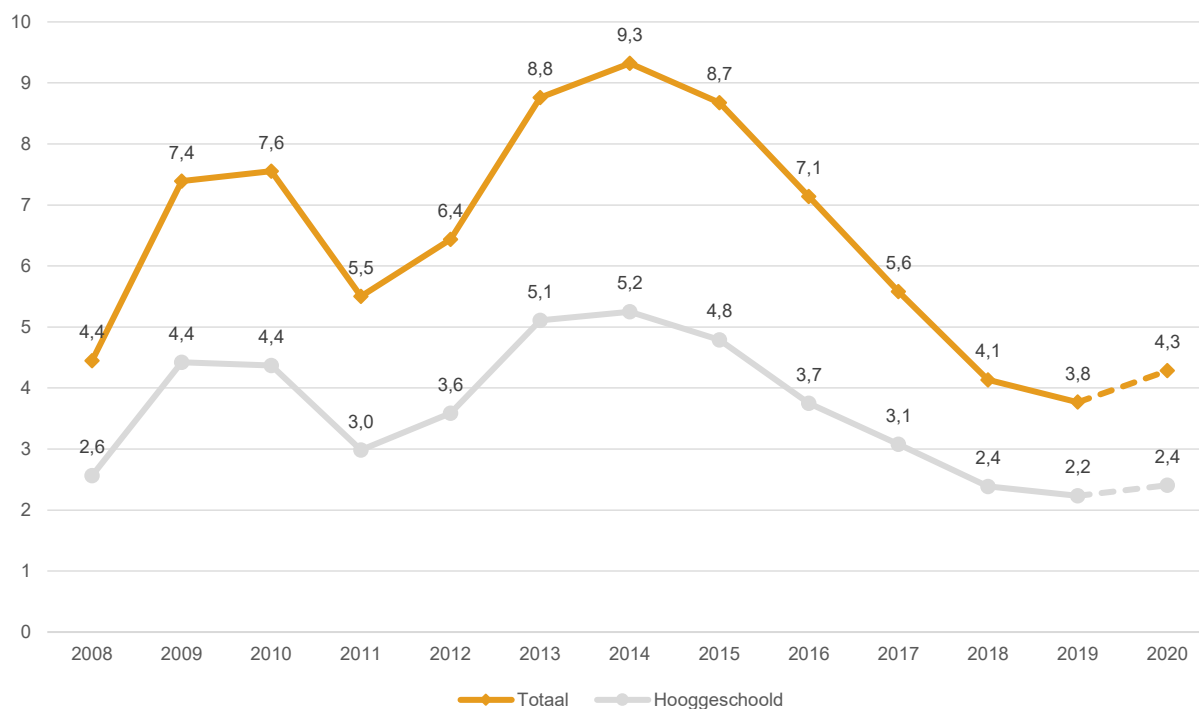


⁴⁵⁵ Op basis van Arvastat, VDAB, tot april 2020, geconsulteerd op 4/6/2020, beschikbaar op https://arvastat.vdab.be/arvastat_detailtabellen_vacatures.html

⁴⁵⁶ (NECzU, rechtsreeks aan VDAB gemeld) in Vlaanderen, april '19 tot april '20. Bron: VDAB (bewerking Steunpunt Werk)

⁴⁵⁷ NECzU, rechtsreeks aan VDAB gemeld; in Vlaanderen naar circuit, gevraagde ervaring en gevraagd studieniveau, 2019-2020 (periode januari t.e.m. april, gemiddeld), groei op jaarbasis (%); Tijdelijk = exclusief uitzendopdrachten en studentenjobs/ Geen ervaring = minder dan 6 maand ervaring; enige ervaring = 6 maand tot 2 jaar ervaring; met ervaring = meer dan 2 jaar ervaring; VDAB (bewerking Steunpunt Werk)

Figuur 187: Spanningsratio stijgt terug naar niveaus van 2018 en 2008⁴⁵⁸

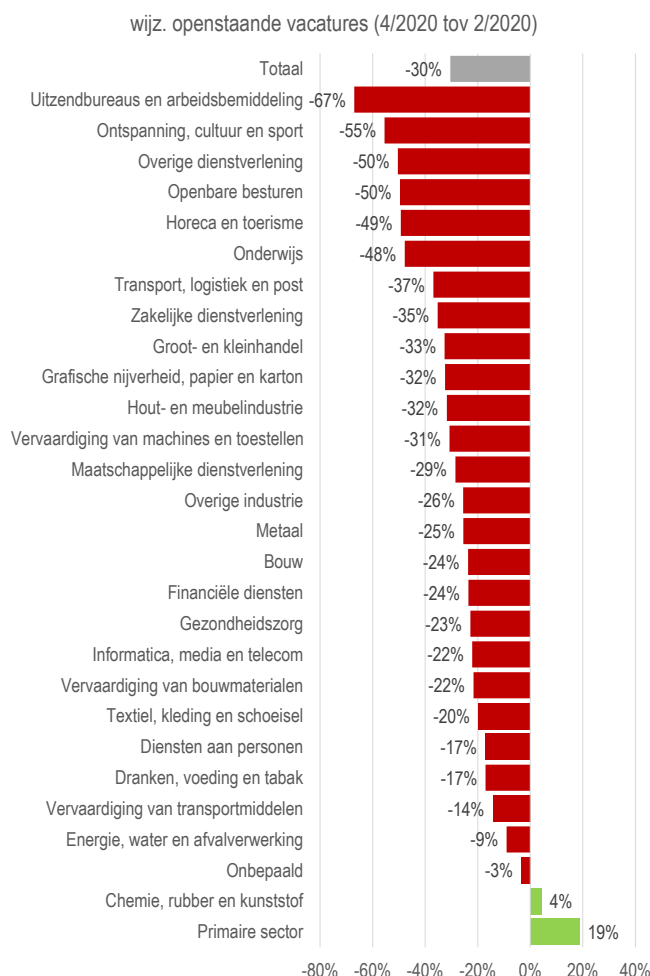


Er staan in april 2020 30% minder vacatures open dan in februari 2020 (voor de coronacrisis), maar in **sommige sectoren** is het aantal openstaande vacatures zelfs **bijna 50% of meer gezakt** ten opzichte van voor de coronacrisis. Dat is o.a. het geval in de uitzendarbeid/arbeidsbemiddeling, ontspanning/cultuur/sport, overige dienstverlening, openbare besturen, horeca/toerisme en onderwijs (Figuur 188). Alleen in de chemie en de primaire sector waren er meer openstaande vacatures dan voor de crisis.

Werkgevers hebben negatieve **tewerkstellingsprognoses** voor het komende kwartaal (Q3-2020), die zelfs de zwakste en eerste negatieve prognoses zouden zijn sinds de introductie van de ManpowerGroup Barometer voor de Tewerkstellingsvooruitzichten in België in 2003. Wel zou 7 op 10 Belgische werkgevers binnen 12 maanden verwachten terug te keren naar hun aanwervingsritme van vóór de Covid-19-crisis⁴⁵⁹. Prognoses zouden voor Vlaanderen opmerkelijk slechter zijn dan voor Brussel en Wallonië (Figuur 189).

⁴⁵⁸ Aantal nwwz per openstaande VDAB-vacature) in Vlaanderen, jaargemiddelde 2008 tot 2020 (periode januari t.e.m. april; VDAB (bewerking Steunpunt Werk)

⁴⁵⁹ 9/6/2020, <https://www.manpowergroup.be/nl/2020/06/09/wervingsintenties-zakken-tot-laagste-niveau-in-17-jaar-in-belgie-in-het-derde-kwartaal-van-2020/>

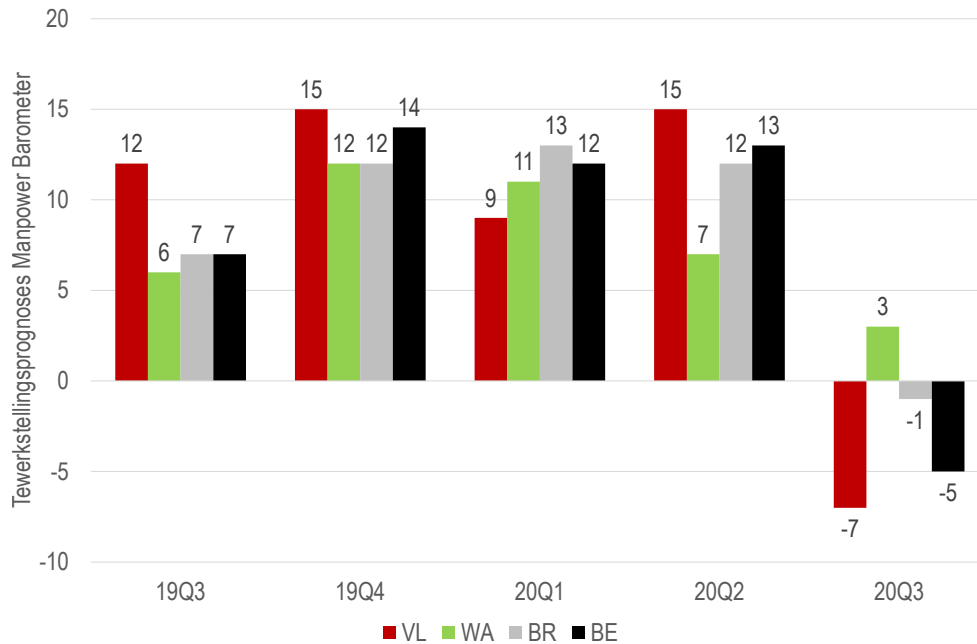
Figuur 188: Minder open vacatures open behalve in chemie en primaire sector⁴⁶⁰

Werkgevers hebben negatieve **tewerkstellingsprognoses** voor het komende kwartaal (Q3-2020), die zelfs de zwakste en eerste negatieve prognoses zouden zijn sinds de introductie van de ManpowerGroup Barometer voor de Tewerkstellingsvooruitzichten in België in 2003. Wel zou 7 op 10 Belgische werkgevers binnen 12 maanden verwachten terug te keren naar hun aanwervingsritme van vóór de Covid-19-crisis⁴⁶¹. Prognoses zouden voor Vlaanderen opmerkelijk slechter zijn dan voor Brussel en Wallonië (Figuur 189).

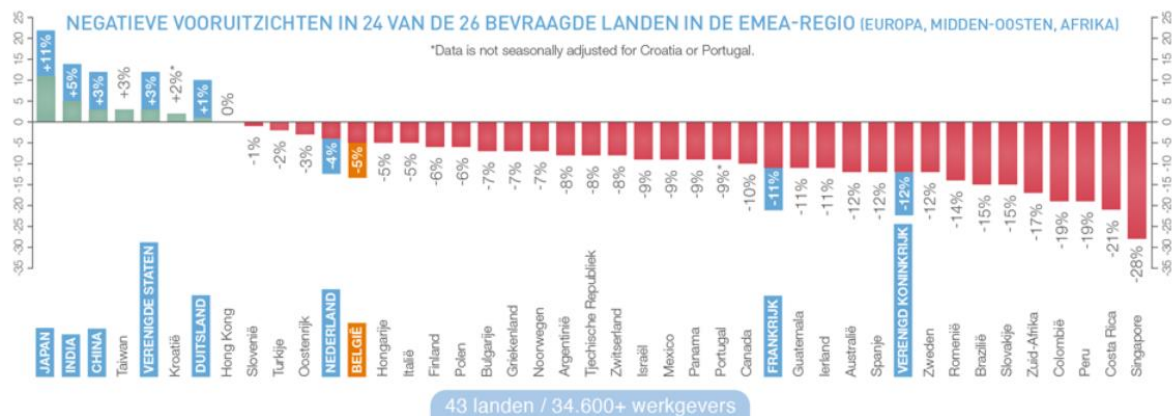
⁴⁶⁰ Op basis van Arvastat, VDAB, NECzU rechtstreeks aan VDAB gemeld, geconsulteerd op 3/6/2020, data tot april 2020. Beschikbaar op https://arvastat.vdab.be/arvastat_detailtabellen_vacatures.html

⁴⁶¹ 9/6/2020, <https://www.manpowergroup.be/nl/2020/06/09/wervingsintenties-zakken-tot-laagste-niveau-in-17-jaar-in-belgie-in-het-derde-kwartaal-van-2020/>

Figuur 189: Tewerkstellingsprognoses negatiever in Vlaanderen dan in andere gewesten⁴⁶²



Figuur 190: Wervingsintenties België Q3 2020 negatief, net zoals voor veel andere landen⁴⁶³



Uitzendarbeid vermindert fors

In maart 2020 daalde het aantal uitzendkrachten met 21% t.o.v. maart 2019. In april ging het om een daling van 44% t.o.v. april 2020. Intussen zou er al een halvering zijn van het aantal uitzendprestaties. Zo'n 35.000 Vlaamse uitzendkrachten zouden getroffen zijn⁴⁶⁴.

⁴⁶² Manpower (9/6/2020). Wervingsintenties zakten tot laagste niveau in 17 jaar in België in het derde kwartaal van 2020. <https://www.manpowergroup.be/nl/2020/06/09/wervingsintenties-zakten-tot-laagste-niveau-in-17-jaar-in-belgie-in-het-derde-kwartaal-van-2020/>

⁴⁶³ De ManpowerGroup Barometer voor de tewerkstellingsvooruitzichten (ManpowerGroup Employment Outlook Survey – MEOS) voor het 3e kwartaal van 2020 is tussen 13 en 28 april 2020 uitgevoerd bij een representatieve steekproef van meer dan 34.600 werkgevers (waarvan 461 in België) uit de openbare sector en de privésector in 43 landen en gebieden. <https://www.manpowergroup.be/nl/2020/06/09/wervingsintenties-zakten-tot-laagste-niveau-in-17-jaar-in-belgie-in-het-derde-kwartaal-van-2020/>

⁴⁶⁴ coronabarometer DWSE, 25/05/2020. Cijfers Federgon. En Coronabarometer DWSE, 9/06/2020.

Data- en onderzoeksvragen 42

- *Wat zijn de cijfers over tijdelijke werkloosheid in mei? En voor tijdelijke werkloosheid per leeftijd en geslacht voor maart, april en mei?*
- *Wat verklaart de verschillen tussen de provincies?*
- *Wat zijn de verschillen tussen arbeiders en bedienden naar inkomensniveau? Wat zijn de verschillen tussen arbeiders en bedienden naar opleidingsniveau? Hoeveel dagen werd er gemiddeld tijdelijke werkloosheid gemeld?*
- *Hoeveel werd er in Vlaanderen uitbetaald?*
- *Wat zijn de tijdelijke werkloosheidsaandelen en aantallen in de verschillende sectoren? Is er een link met sectoren waar een grote werkloosheid verwacht wordt?*
- *Wat is de gemiddelde termijn van de dossierbehandeling inmiddels?*
- *Wat zijn de prognoses voor Vlaanderen wat betreft de verschillende soorten werkloosheid voor de komende maanden en voor 2020 en 2021?*
- *Hoe evolueerde economische migratie? Wat gebeurde er met de buitenlandse arbeidskrachten in Vlaanderen/België? Wie bleef er? Wie vertrok? Waar veroorzaakte dat eventueel tekorten? Wat zijn de perspectieven naar de toekomst? Wat leren sectorale analyses (bv. bouw, landbouw, ...)?*
- *Wat zijn de cijfers voor uitzendarbeid in april en mei?*
- *In welke mate werd er beroep gedaan op overbruggingsrecht (door wie en op welk moment)?*
- *Wat zijn de cijfers voor de ter beschikking stellingen?*

Vlaamse krappe arbeidsmarkt uit pre-coronatijdperk zal wellicht veranderen

Uit voorspellingen blijkt dus dat het aantal werkzoekenden zal stijgen. Vlaanderen komt uit een periode van krapte met veel vacatures en weinig werkzoekenden, in die mate dat het beleid zich wilde richten op het activeren van de potentiële arbeidsreserve. Daar komt nu wellicht (tijdelijk?) een einde aan, met de terugkeer naar een situatie van meer werkzoekenden en minder vacatures (zie hierboven), al zal de arbeidskrapte in bepaalde sectoren blijven spelen door de vergrijzing (hoge vervangingsvraag) en/of de toenemende vraag naar producten/diensten (uitbreidingsvraag), de competentiemismatch, de lage participatie aan levenslang leren, de minder goede positie van de kansengroepen op de arbeidsmarkt, de ongekwalificeerde uitstroom, de nood aan een meer inclusieve arbeidsmarkt (en de rol die de sociale economie hier kan spelen) en de lage werkbaarheidsgraad. De kans is reëel dat de toekomstige arbeidsmarkt én veel werkzoekenden én veel knelpuntjobs telt.

Data- en onderzoeksvragen 43

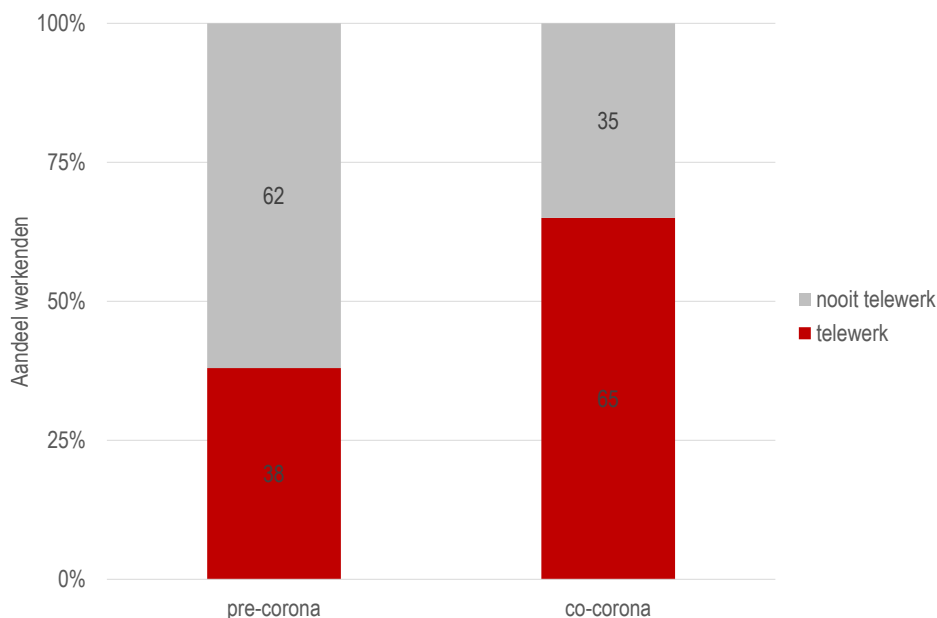
- *Is er een invloed van de stijgende werkloosheid op het gebruik van het stelsel van werkloosheid met bedrijfstoeslag (SWT/brugpensioen)?*
- *Welke invloeden zijn er op deeltijds werken/arbeidsduurvermindering?*
- *Welke invloed is er op de werking en het beleid van de VDAB?*

9.2 Arbeidsorganisatie**Telewerk boomt, maar daalt sedert begin crisis**

Er zijn sedert de coronacrisis veel **meer telewerkers** (Figuur 191) en ze doen ook **meer dagen aan telewerk** (Figuur 192). De helft van de werkende bevolking werkt begin april volledig van thuis uit. Ter vergelijking: slechts 10% van de respondenten is van mening dat hij of zij zijn of haar

werk volledig via telewerk zou kunnen uitvoeren. 35% doet niet aan telewerk; 30% van de respondenten vindt zijn werk ook compleet niet uitvoerbaar via telewerk⁴⁶⁵.

Figuur 191: Telewerk neemt fel toe⁴⁶⁶



Figuur 192: Aandeel telewerkers en intensiteit van telewerken nam met crisis fors toe⁴⁶⁶

	Voor corona	Corona (3/4/2020)
Telewerk	38%	65%
Nooit telewerk	62%	35%
Altijd telewerk 10/10	2%	46%
1/10	15%	
1/5	10%	
1/2	7%	

Sedert het begin van de coronacrisis is het **aandeel telewerkers** onder de werkenden terug **gedaald**⁴⁶⁷ (Figuur 193, andere bron dan Figuur 194 en Figuur 195) en wordt telewerk gaandeweg **meer gecombineerd met werken op het werk**. Waar half april 3 op 5 werkenden van thuis uit werkt, is dat einde mei nog 2 op 5. Einde mei werkt nog 1 op 4 uitsluitend van thuis uit, begin juni minder dan 1 op 5 (Figuur 194).

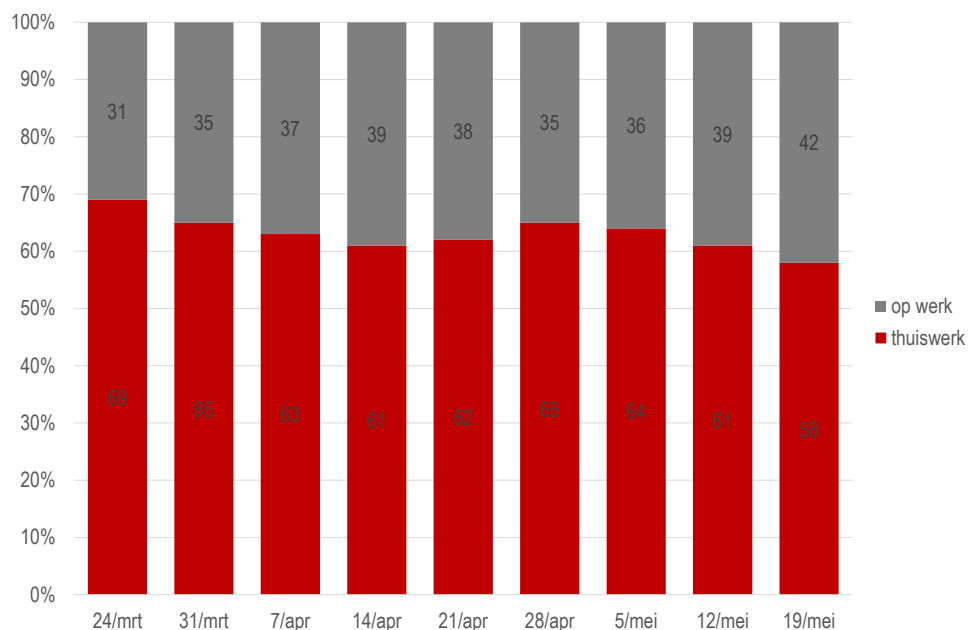
⁴⁶⁵ UGent (3/4/2020). Wat denken Vlaamse werknemers over de gevolgen van de coronacrisis voor hun carrière? https://users.ugent.be/~sbaert/CARRIERE_NA_CORONA_Cijfers_en_reflecties.pdf

⁴⁶⁶ Telewerk minstens 10% van de werkdagen. Ugent bevraging van Vlaamse werknemers (tussen de 18 en 65 jaar), naar pre-corona- en coronaperiode, er wordt gepeild naar telewerken en digitaal vergaderen, naar de toekomst, met een focus op het economische en de arbeidsmarkt: verwachte impact van telewerk op de carrière, hoop en verwachting rond telewerk en digitaal vergaderen in de toekomst, evaluatie/drempels van/bij telewerk en digitaal vergaderen momenteel.

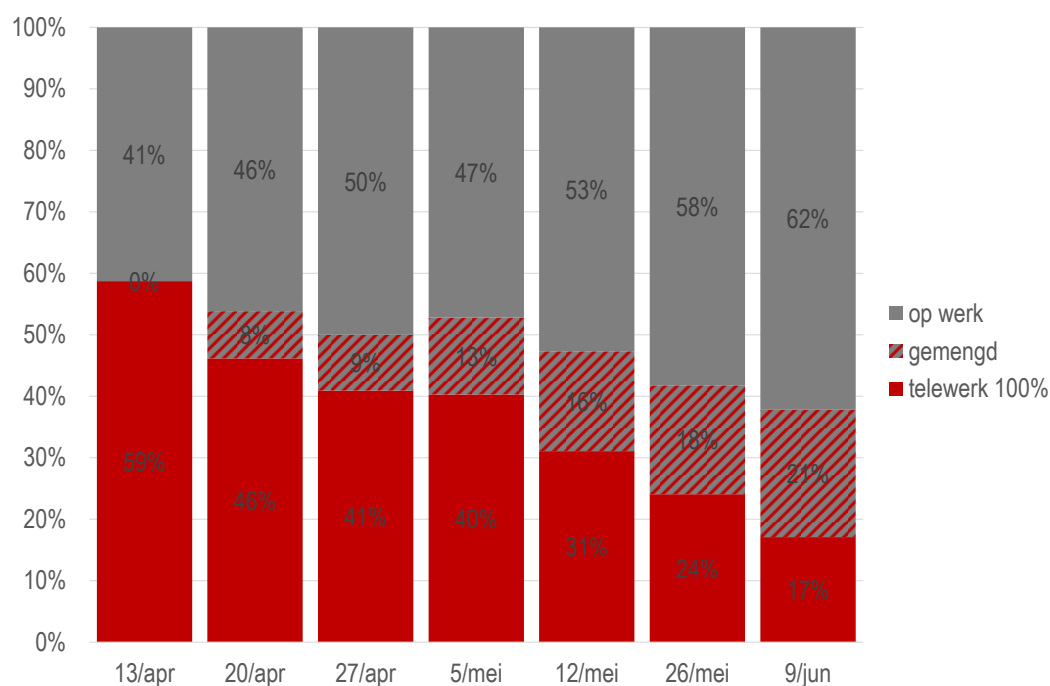
UGent (3/4/2020). Wat denken Vlaamse werknemers over de gevolgen van de coronacrisis voor hun carrière? https://users.ugent.be/~sbaert/CARRIERE_NA_CORONA_Cijfers_en_reflecties.pdf

⁴⁶⁷ De UAntwerpen houdt in samenwerking met UHasselt en KU Leuven wekelijks een corona-enquête die peilt naar gedragsveranderingen als gevolg van de Coronacrisis. De universiteiten peilden naar de: verspreiding van COVID-19 symptomen, de navolging van social distancing maatregelen en de socio-economische impact. <https://www.uantwerpen.be/nl/projecten/corona-studie/impact-coronamaatregelen/resultaten-derde-enquete/>; <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>

Figuur 193: Aandeel telewerkers daalde van bijna 70% naar bijna 60%⁴⁶⁸



Figuur 194: Telewerk neemt af; meer combinatie met werken op het werk⁴⁶⁹



⁴⁶⁸ <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>, bevraging werknemers, Vlaanderen

⁴⁶⁹ Ten opzichte van nog werkende populatie. Ondernemersbevraging, uitgedrukt in percentage van de staf, België. ERMG, Enquête, NBB, Beco, e.a. Data beschikbaar op <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de->, geconsulteerd op 4/6/2020 en data van enquête van 9/6. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-indicatoren-van-de-ermg-enquete-bij-de-ondernemingen-wijzen-op-een-aanhoudend-maar-traag->

Vooraf in de sector van **bedrijfsadvies, bank- en verzekeringswezen, communicatie, IT en ingenieursdiensten** wordt er veel telewerk gedaan (Figuur 195).

Figuur 195: In sommige sectoren werkt bijna 80% thuis, in andere nauwelijks telewerk⁴⁷⁰

	tijdelijk					
	werkloos	telewerk	gemengd	op werk	ziek	verlof
Luchtvaart	NA ²	NA ²	NA ²	NA ²	NA ²	NA ²
Wegtransport (personen)	NA ²	NA ²	NA ²	NA ²	NA ²	NA ²
Bedrijfsadvies	9	78	4	7	0	1
Bank- en verzekeringswezen	1	73	7	12	5	2
Communicatie, IT, software	13	71	7	7	1	1
Ingenieursdiensten	35	44	5	10	3	3
Elektronische, optische en informaticaproducten	9	33	18	33	4	3
Vrije beroepen	8	33	21	35	2	1
Human Resources	32	32	16	17	1	3
Logistiek	23	23	5	44	4	1
Chemische en farmaceutische industrie	6	23	10	55	3	4
Machinebouw en elektrische apparatuur	13	21	9	51	4	2
Textielindustrie, kleding en schoeisel	58	17	10	13	1	0
Bouw	19	15	8	54	3	1
Agrarische en voedingsindustrie	13	13	8	61	5	1
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	22	13	8	51	3	2
Groothandel	28	13	16	38	2	3
Vervaardiging van transportmiddelen	27	10	3	51	7	2
Immobilien	21	10	57	11	1	1
Metallurgie	27	9	4	56	4	0
Eventing	85	9	2	3	1	0
Meubelindustrie	27	6	2	62	2	1
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	10	5	7	67	7	2
Detailhandel – niet-voeding	60	5	3	31	0	1
Horeca	67	3	3	23	4	0
Landbouw en visserij	1	2	6	84	4	4
Detailhandel – voeding	12	0	0	82	2	3
België	24	29	9	34	2	2

Positieve ervaring met telewerken

Verhoogde telewerk **tijdens de coronacrisis** wordt door de meerderheid **positief geëvalueerd**.

- 66% van de **Vlaamse werknemers** stelt dat een (eerder of zeker)⁴⁷¹ positief effect heeft op de jobtevredenheid. Aan telewerk worden positieve eigenschappen toegekend: beter evenwicht tussen werk en privé (65%), efficiënter werken (56%), hogere concentratie (51%) en lagere kans op burn-out (48%). Maar ook mogelijke negatieve effecten worden onderlijnd: op promotiekansen (27%), verzwakkende band met de collega's (58%) en met de werkgever (47%).

⁴⁷⁰ ERMG, Enquête, NBB, Beco, e.a. Bevraging bij ondernemingen. 5/5/2020.

⁴⁷¹ Via de enquête werd ook onderzocht hoe men aankijkt tegen **telewerk**. De bijbehorende vragen werden enkel voorgelegd aan Vlaamse werknemers die aangaven dat volgens hen minstens 10% van hun werk via telewerk zou kunnen worden uitgevoerd. In hetgeen volgt worden telkens de antwoordcategorieën 'eerder positief/negatief' en 'zeker positief/negatief' samengenomen. UGent (3/4/2020). Wat denken Vlaamse werknemers over de gevolgen van de coronacrisis voor hun carrière?

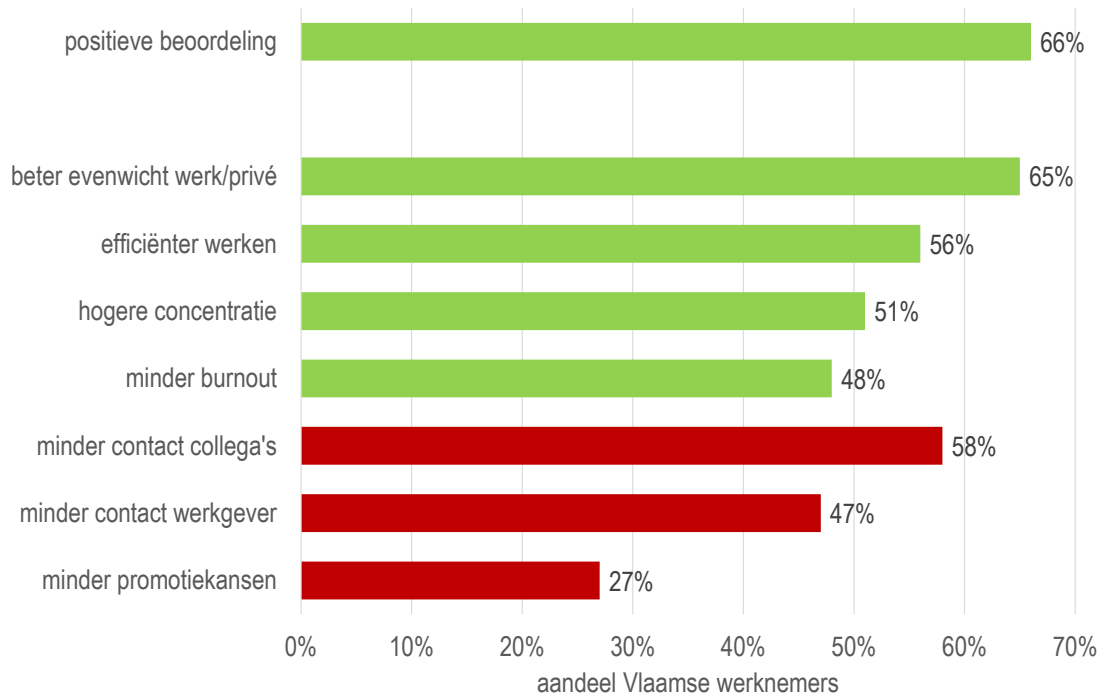
https://users.ugent.be/~sbaert/CARRIERE_NA_CORONA_Cijfers_en_reflecties.pdf

Via de enquête

werd ook onderzocht hoe men aankijkt tegen **telewerk**. April 2020. Er is een vervolgonderzoek (half mei 2020), maar de resultaten hiervan lijken nog niet beschikbaar. (Telewerken door corona een geslaagd experiment? Beschikbaar op <http://ftp.iza.org/dp13229.pdf>. UGent.

- Van de **Vlaamse ambtenaren** die thuiswerkten tijdens de coronacrisis stelt 74% goed te kunnen werken; 85% stelt het goed en 71% kan werk en privé goed op elkaar afstemmen⁴⁷².

Figuur 196: 66% Vlaamse werknemers is vrij tevreden over corona-telewerk⁴⁷³



Vlaamse werknemers hopen **in de toekomst** meer aan telewerk te kunnen doen (63%) en dat meer van hun professionele vergaderingen digitaal zullen gebeuren (49%)⁴⁷¹. Een overgrote meerderheid denkt dat er door de huidige coronacrisis ook in de toekomst veel meer aan telewerk (85%) en digitaal vergaderen (81%) zal worden gedaan in ons land.

... behalve voor wie combineert op opvang en onderwijs kinderen

Ruim de helft van de respondenten van de UAntwerpen-enquête (week van 11 mei 2020) met (kleine) kinderen ondervindt grote moeite om thuiswerk te combineren met de zorg en het onderwijs voor de kinderen. In vergelijking met de week voordien (week van 4 mei) voelen meer mensen zich wat minder goed in hun vel. Dit was vooral bij hooggeschoolden het geval, nu ook bij lager geschoolden. In vergelijking met de week voordien (week van 4 mei) maken de deelnemers wat meer melding van spanningen binnen het gezin en de relatie. Dat is vooral het geval wat de verhouding met opgroeiende tieners (12 tot 18 jaar) betreft: in week van 4 mei rapporteerde 15% spanningen, in de week van 11 mei 27%.

Opvallende vaststelling uit de UGent-enquête (die hier bij aansluit) is dat wie kinderen in huis heeft, minder tevreden is met het verhoogde telewerk en 1 op 3 wordt gestoord door huisgenoten. Meer dan 1 op 5 ervaart meer conflicten met deze huisgenoten.

⁴⁷² De Tijd (8/6/2020). verwijzend naar onderzoek bij 7.000 thuiswerkende Vlaamse ambtenaren, Thuiswerken norm voor ambtenaren. <https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/vlaanderen/thuiswerken-norm-voor-ambtenaren/10231622.html>

⁴⁷³ Baert, S. e.a. (2020) The COVID-19 Crisis and Telework: A Research Survey on Experiences, Expectations and Hopes. Beschikbaar op <http://ftp.iza.org/dp13229.pdf>

Meer digitaal vergaderen

Voor de coronacrisis was digitaal vergaderen nog relatief weinig ingeburgerd⁴⁷¹. 34% van de respondenten vergaderde al eens digitaal voor de coronacrisis. Bij 12% ging het om 10% van de vergaderingen. Bij 1% van de respondenten verliepen al alle professionele vergaderingen digitaal.

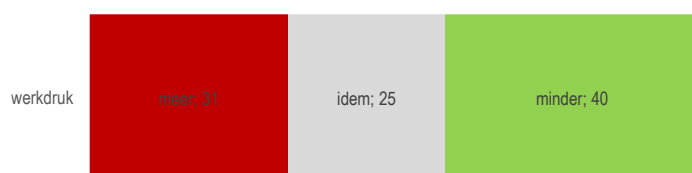
Tijdens de coronacrisis kende digitaal vergaderen een enorme boost: bij 65% van de respondenten die nog aan de slag zijn, gebeurt minstens een deel van de professionele vergaderingen digitaal en bij 48% gaat het zelfs om alle professionele vergaderingen.

9.3 Arbeidsomstandigheden

Werkdruk neemt soms toe (bv. door meer afwezig), soms af

De impact van corona op de werkdruk verschilt, sommigen ervaren meer werkdruk, anderen minder (Figuur 197).

Figuur 197: Werkdruk neemt bij een derde toe⁴⁷⁴



O.a. extra afwezigheden zorgen voor extra werkdruk. 70% van de bevroagde **werkgevers** merkt een stijging van het aantal werknemers in ziekteverlof sinds de uitbraak van corona. Bijna de helft van de ondervraagde bedrijven geeft aan dat die bijkomende afwezigheden de zaken nog extra bemoeilijken⁴⁷⁵.

51% denkt besmetting te hebben opgelopen op het werk

Van de mensen die besmet zijn met het coronavirus en een vermoeden hebben over de bron van hun besmetting, denkt **51%** dat zij deze **besmetting opliepen op het werk**. In de zorgsector werden relatief veel besmettingen gemeld, waarbij bijna **80%** van de werknemers vermoedt dat de besmetting op het werk werd opgelopen. Ook bij gemeenschapsvoorzieningen en in de handel wordt het aandeel op het werk opgelopen besmettingen relatief belangrijk ingeschat (Figuur 198). Andere belangrijke vermoede bronnen van besmettingen zijn thuis (24%), bij vrienden (9%) en in voedingswinkels (7%).

Van het gezondheidswerkers in Belgische ziekenhuizen bleek begin mei 2020 **8,4% besmet met het coronavirus**, ten opzichte van ongeveer 6% gemiddeld bij de Belgische bevolking⁴⁷⁶. In

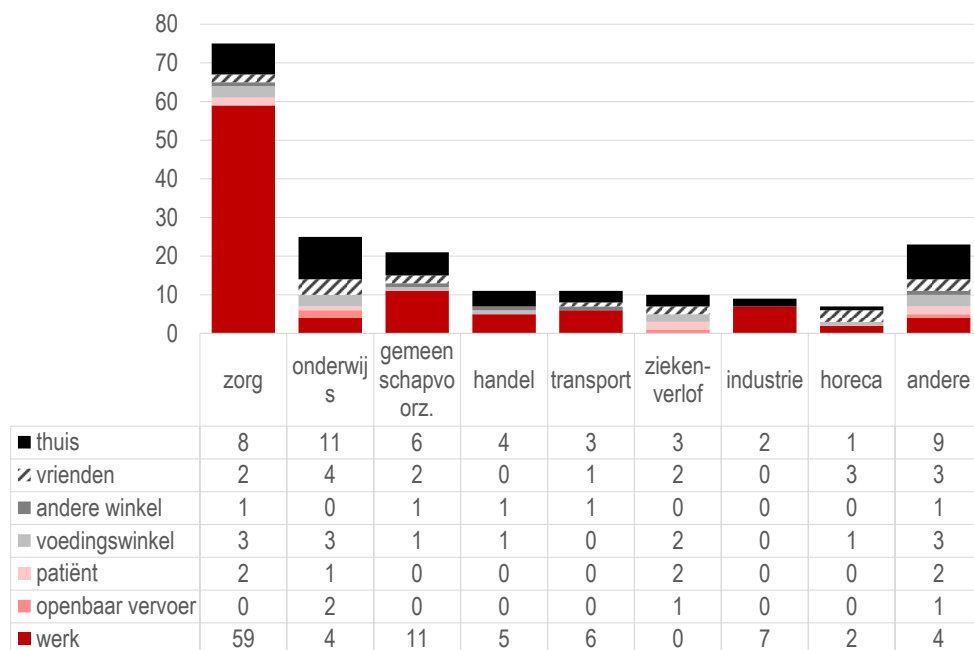
⁴⁷⁴ HRmagazine (18/5/2020). onderzoek bij werkenden (dus niet tijdelijk werklozen). Laat u geen burnout aanpraten. <https://hrmagazine.be/nl/posts/laat-u-geen-burnout-aanpraten>

⁴⁷⁵ Onderzoek van HR-expert Hudson bij 144 Belgische organisaties. Jobat (27/4/2020). Corona heeft impact op je loon. <https://www.jobat.be/nl/art/corona-heeft-impact-op-je-loon>

⁴⁷⁶ De Standaard (26/05/2020). Nog geen tien procent van gezondheidswerkers heeft antistoffen tegen sars-CoV-2. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200526_04972011. Onderzoek bloedstalen 785 gezondheidswerkers in diverse afdelingen. Covid-19 studie: 8,4% van de Belgische gezondheidswerkers heeft antistoffen tegen SARS-COV-2. De studie werd uitgevoerd door Sciensano en het ITG. <https://www.itg.be/N/Artikel/covid-19-studie-8.4-van-de-belgische-gezondheidswerkers-heeft-antistoffen-tegen-sars-cov-2>

Vlaamse woonzorgcentra kreeg 2,3% van het personeel een positieve coronatest, al is het niet duidelijk of hier ook bloedonderzoeken gebeurden.

Figuur 198: Zorgsector meldt vermoedelijke besmettingen op werk⁴⁷⁷



14% werkt onbeschermd; in de dienstensector 84%

Van de buitenshuis werkenden meldt 14% dat zij in coronatijd onbeschermd werken⁴⁷⁸.

In de **dienstensector** zijn er indicaties dat de veiligheid (in april) beter zou kunnen⁴⁷⁹, bv. omdat klanten geregeld in dezelfde ruimte als de huishoudhulp komen (bij 65% van de ondervraagden) of de 1,5m afstand niet respecteren (bij 35%). De helft van de huishoudhulpen durft niet te stoppen met werken indien de klant 'social distancing' niet naleeft of eventueel besmet is met corona. 84% beschikt niet over de nodige beschermingsmaterialen, zoals een mondkap, desinfecterende gel, handschoenen en papieren zakdoekjes. De verplichte opleiding rond veiligheidsmaatregelen zou slechts 2,5% van de werkgevers organiseren. De Vlaamse regering voorziet een verhoogde subsidie voor dienstensectorprestaties om de bijkomende kosten van dienstensectorbedrijven o.a. voor de veiligheid te vergoeden⁴⁸⁰.

Werknemers soms nog bang om te komen werken

In april gaf 62% van de bedrijven aan dat veel van hun werknemers die nog op het werk moeten verschijnen bang zijn om te komen werken⁴⁸¹.

⁴⁷⁷ <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>, 192 respondenten die besmet zijn en die een vermoeden hebben van waar ze besmet zijn.

⁴⁷⁸ <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>; 58% thuiswerk, 36% beschermd buitenshuis en 6% onbeschermd buitenshuis. Wekelijkse bevraging. Data van 19/5/2020.

⁴⁷⁹ Enquête ABVV. Nieuwsblad (23/04/2020). Terug aan het werk als poetshulp, maar veiligheid niet gegarandeerd: "Klanten respecteren social distance niet".

https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200423_04932047

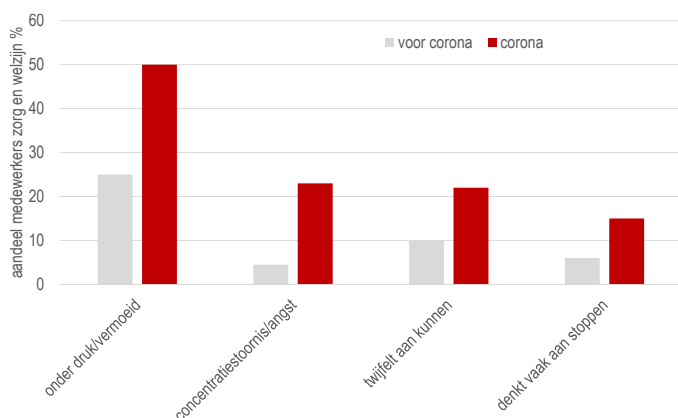
⁴⁸⁰ <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/dienstenseques-2>

⁴⁸¹ Onderzoek van HR-expert Hudson bij 144 Belgische organisaties. Jobat (27/4/2020). Corona heeft impact op je loon. <https://www.jobat.be/nl/art/corona-heeft-impact-op-je-loon>

Zorgpersoneel: 1 op 7 denkt vaak aan stoppen

De Zorgsamen Barometer geeft aan dat medewerkers in de zorg en welzijnssector door de coronacrisis fel onder druk kwamen. Dubbel zoveel medewerkers geeft aan onder druk te staan en vermoeid te zijn. Er wordt meer getwijfeld aan het eigen kunnen en angst en concentratiestoornissen nemen toe. 15% zou er vaak aan denken te stoppen (tov 6% voorheen) (Figuur 199).

Figuur 199: Personeel in zorg en welzijnssector staat onder druk⁴⁸²



Contactberoepen

Beroepen waar een nauw contact met klanten optreedt impliceren, hebben een verhoogd risico op besmetting. Sommigen maakten zich daar zorgen over, ook bij de versoepeling van de lockdown voor deze contactberoepen vanaf 18 mei⁴⁸³.

Impact op platformwerken onduidelijk

Door de coronacrisis hebben sommige platformwerkers meer werk (bv. maaltijdbezorgers), andere minder (bv. fietskoeriers)⁴⁸⁴. De impact op het inkomen van deze platformwerkers verschilt dan ook sterk. Voor sommige platformwerkers wordt er (uitzonderlijk omwille van corona) een tussenkomst voorzien bij ziekte, bij andere niet. Platformwerkers moeten doorgaans zelf beschermingsmiddelen voorzien omdat zelfstandige of 'onafhankelijke freelancers' zelf verantwoordelijk zijn voor veiligheid en gezondheid en de kosten die daarmee gepaard gaan⁴⁸⁵. Het is onduidelijk of aan welke gezondheidsrisico's platformwerkers blootgesteld werden of zichzelf bloot stelden⁴⁸⁶.

⁴⁸² 15/5/2020; Resultaten tweede ZorgSamen Barometer: impact crisis op psychisch welzijn van medewerkers in zorg en welzijn blijft groot en één op drie voelt zich schuldig. <https://www.dezorgsamen.be/wp-content/uploads/2020/05/200513-PB-Tweede-Barometer-def.pdf>. Barometerresultaten staan op <https://www.dezorgsamen.be/barometer/>.

⁴⁸³ Zogenaamde fase 2.

⁴⁸⁴ Platformwerk is een nieuwe vorm van werk die door digitale technologieën mogelijk wordt gemaakt, waarbij een online platform de vraag naar en het aanbod van diensten op elkaar afstemt.

Situatie in Nederland: <https://www.flexnieuws.nl/nieuws/platformwerk-in-tijden-van-corona/>
Knack (2020), 'De reden dat fietskoeriers blijven leveren is simpel: ze hebben net als vele andere werknemers geen vangnet', 1 April 2020, opiniestuk van Herman Loos. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/de-rede-dat-fietskoeriers-blijven-leveren-is-simpel-ze-hebben-net-als-vele-andere-werknemers-geen-vangnet/article-opinion-1583383.html>

⁴⁸⁵ <https://hiva.kuleuven.be/nl/nieuws/nieuwsitems/covid-19-en-de-platformeconomie-fietskoeriers-werken-door>

⁴⁸⁶ <https://hiva.kuleuven.be/nl/nieuws/nieuwsitems/covid-19-en-de-platformeconomie-fietskoeriers-werken-door>

Data- en onderzoeksvragen 44

- Wat betekent de crisis voor de werkdruk en de werkbaarheid in de verschillende beroepen?
- Wanneer is testen op de werkvloer nuttig en zinvol? Welke rol kunnen preventiediensten spelen op dat vlak?
- Wat betekent de crisis in het bijzonder voor de contactberoepen? Wie is er terug aan de slag gegaan/kunnen gaan, en hoe snel? Wie opent er? Wie niet? Zijn er voldoende beschermingsmaterialen?
- Wat betekent de crisis voor de platformeconomie en de platformwerkers in Vlaanderen?

9.4 Ziekte en werkattitude

Meer absenteïsme

Qua **absenteïsme**, piekte het kort ziekteverzuim in België in maart 2020 tot 5,8%, 70% meer dan in dezelfde periode vorig jaar. Vooral arbeiders en grote ondernemingen lieten de meeste korte afwezigheden noteren. Ook in de zorgsector ligt het cijfer van 10% opvallend hoog⁴⁸⁷. Volgens een ondernemersbevraging daalde het aandeel zieken van 3% in april en 2% in mei, naar 1% in juni (Figuur 200). Er zijn ook verschillen in gemeld ziekteverlof in de verschillende sectoren.

Figuur 200: Aandeel werknemers op ziekteverlof verschild tussen sectoren⁴⁸⁸

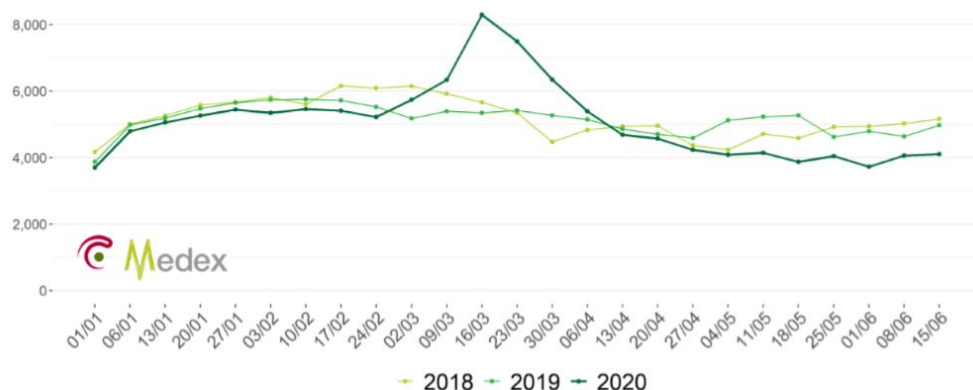
	13/apr	20/apr	27/apr	5/mei	12/mei	26/mei	9/jun	gem.
Vervaardiging van transportmiddelen	11	5	13	7	7	2	1	7
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	6	10	8	7	4	3	2	6
Agrarische en voedingsindustrie	7	6	7	5	5	3	5	5
Metallurgie	7	5	4	4	5	4	4	5
Logistiek	6	5	4	4	4	2	4	4
Chemische en farmaceutische industrie	6	6	4	3	2	4	4	4
Machinebouw en elektrische apparatuur	3	4	3	4	2	4	2	3
Detailhandel – voeding	2	5	4	2	3	4	3	3
Bouw	5	3	3	3	3	2	3	3
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	5	3	3	3	3	3	2	3
Bank- en verzekeringswezen	2	3	3	5	2	0	4	3
Textielindustrie, kleding en schoeisel	4	2	6	1	1	3	1	2
Landbouw en visserij	1	2	2	4	3	3	2	2
Ingenieursdiensten	2	5	0	3	2	2	0	2
Groothandel	2	3	3	2	2	1	1	2
Horeca	1	3	1	4	1	2	2	2
Wegtransport (personen)	0	0	3	0	2	5	3	2
Elektronische, optische en informaticaproducten	1	3	0	4	2	2	1	2
Human Resources	2	3	2	1	2	1	1	2
Meubelindustrie	3	2	2	2	0	1	2	2
Communicatie, IT, software	3	1	1	1	3	1	1	2
Vrije beroepen	1	1	2	2	1	1	1	1
Immobiëlen	1	1	6	1	0	0	1	1
Detailhandel – niet-voeding	1	1	1	0	1	0	1	1
Evenementen en recreatie	0	1	2	1	0	0	1	1
Bedrijfsadvies	1	1	0	0	0	1	1	0
Luchtvaart	0	1	0	0	0	0	0	0
België	3	3	3	2	2	2	2	2

⁴⁸⁷ Analyse van de gegevens van meer dan 32.000 werkgevers uit de privésector door hr-dienstenbedrijf Acerta. (29/4/2020). <https://www.acerta.be/nl/over-acerta/in-de-pers/corona-zorgt-voor-ongekende-piek-in-kortstondig-ziekteverzuim>

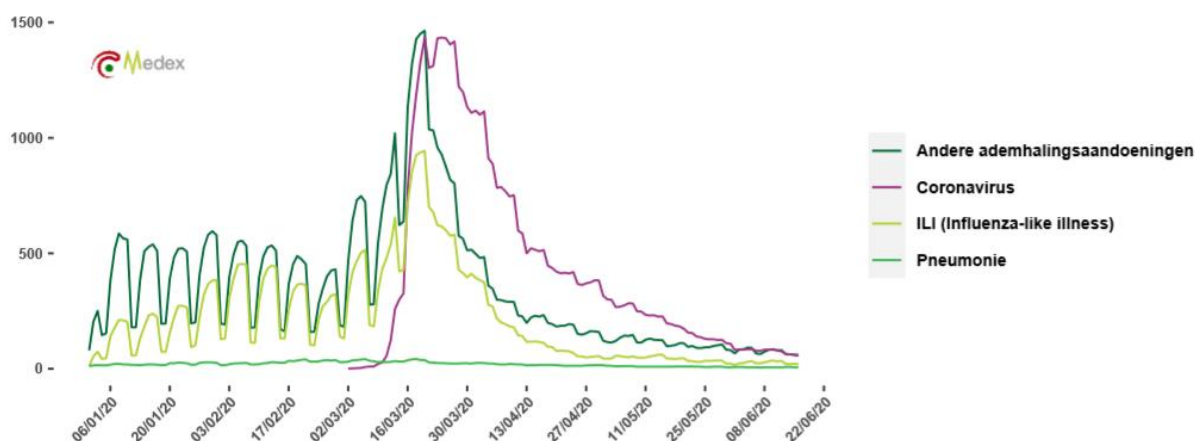
⁴⁸⁸ Enquête ondernemers. Op basis van data beschikbaar op <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de->; geconsulteerd op 4/6/2020.

Ook absentiecijfers bij **ambtenaren** laten duidelijk de corona-epidemie zien (Figuur 201). Deze gegevens van Medex worden ook gebruikt als vroege indicator voor eventuele heropflakkingen van het virus: deze cijfers situeren de piek dan ook eind maart, terwijl bevestigde gevallen en opnames pas half april de piek zien.

Figuur 201: Ziekteverzuim bij ambtenaren is indicator voor de evolutie van het virus⁴⁸⁹



Aantal overheidsfunctionarissen afwezig omwille van respiratoire aandoeningen (MEDEX, n = 83 002), dagelijkse evolutie – januari-juni 2020



Impact op werkattitude

Het is nog onduidelijk wat de corona- en de 'lockdownperiode' doet met de **werkattitude**.

Data- en onderzoeksvragen 45

- *Wat is de impact van de coronacrisis op de werkattitude? Maakt die sommigen vlijtiger en creatiever⁴⁹⁰, of net niet? Biedt die de nodige rust of net niet?*

⁴⁸⁹ Aantal zieke overheidsfunctionarissen. Federale ambtenaren, Medex. Sciensano epidemiologisch bulletin 19/6/2020

⁴⁹⁰ Time (28/8/2018). Why Being Lazy Is Actually Good for You. <https://time.com/5379422/why-being-lazy-is-actually-good-for-you/>

9.5 Arbeidskrachten (in cruciale beroepen)

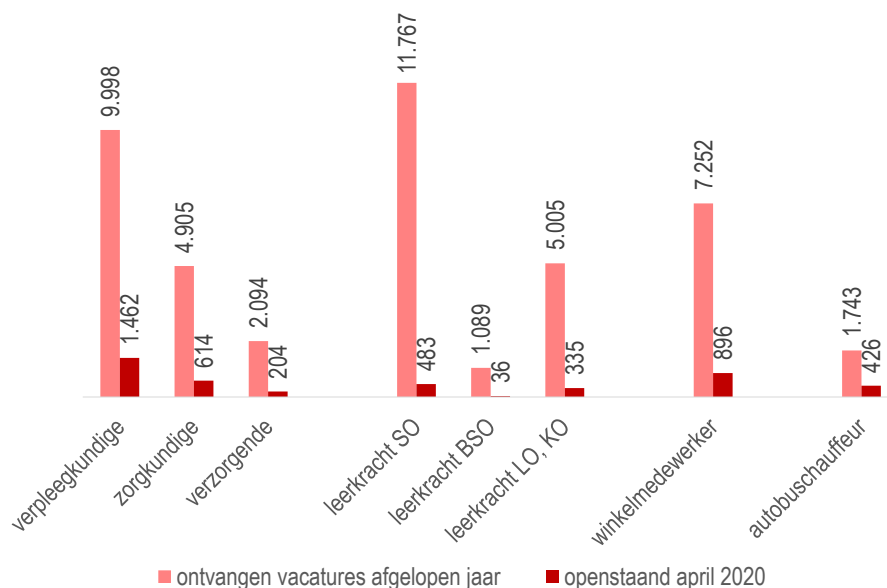
Sommige cruciale coronaberoepen zijn knelpuntberoepen, onaantrekkelijk en erg geraakt

De coronacrisis liet het belang van enkele **cruciale beroepen meer in het daglicht** komen. Zo werd er vaak verwezen naar het belang van mensen in de zorg, het onderwijs, voedingswinkels, buschauffeurs, afvalophaling, ... Hun dienstverlening was cruciaal en zij moesten vaak in moeilijke omstandigheden werken (cf. supra). De voorziening van voldoende arbeidskrachten in deze cruciale beroepen wordt daarom hieronder bekeken.

De meest genoemde cruciale beroepen zoals verpleegkundigen, zorgkundigen en zorgenden, leraars, voedingswinkelpersoneel behoren ook tot de **knelpuntberoepen**⁴⁹¹. Heel wat cruciaal gebleken beroepen zijn **minder aantrekkelijk** (Figuur 205). Vooral bejaardenverzorgers, winkelbedienden en buschauffeurs scoren slecht. De zorg en welzijnssector, de voedingsindustrie en het onderwijs hadden al voor de coronacrisis de meest verontrustende cijfers inzake **werkbaarheid** van de jobs⁴⁹².

De Vlaamse regering heeft het gebruik van de **werkbaarheidscheques** tijdelijk uitgebreid om verbeteracties mogelijk te maken in de vorm van advies, begeleiding en opleiding, waarbij telkens aandacht moet zijn voor het psychosociaal welbevinden van de medewerkers⁴⁹³. Er zijn nog geen gegevens over het succes van deze bijkomende maatregel.

Figuur 202: Enkele cruciale beroepen zijn knelpuntberoepen⁴⁹⁴



⁴⁹¹ VDAB, 2020. Er zijn in februari 2020 188 knelpuntberoepen.

<https://www.vdab.be/sites/web/files/doc/trends/Knelpuntberoepen%202020.pdf>

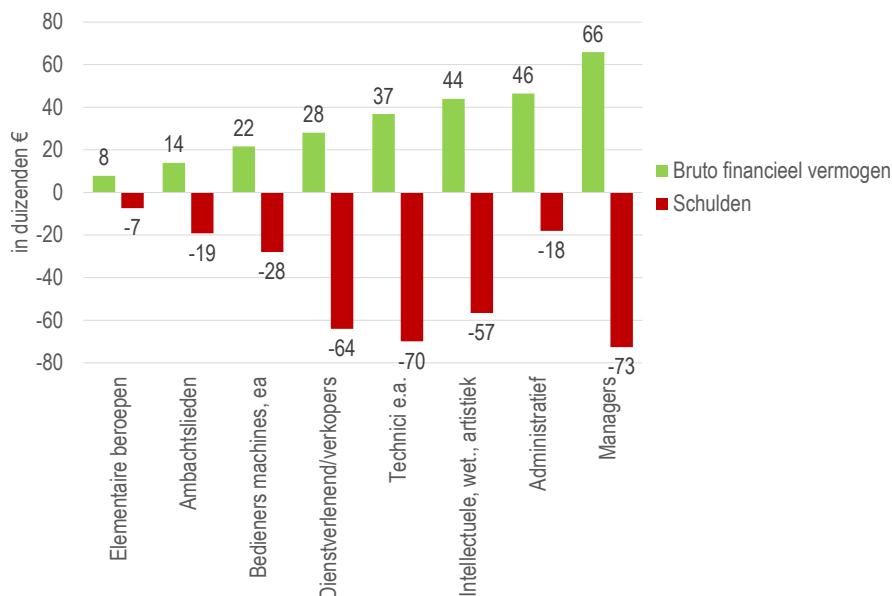
⁴⁹² SERV, werkbaarheidsmonitor 2019. <https://www.serv.be/stichting/publicatie/werkbaarheidsmonitor-2019-werknemers>

⁴⁹³ Agentschap Innoveren en Ondernemen (7/5/2020). Werkbaarheidscheque. <https://www.vlaio.be/nl/subsidies-financiering/subsidi databank/werkbaarheidscheque>

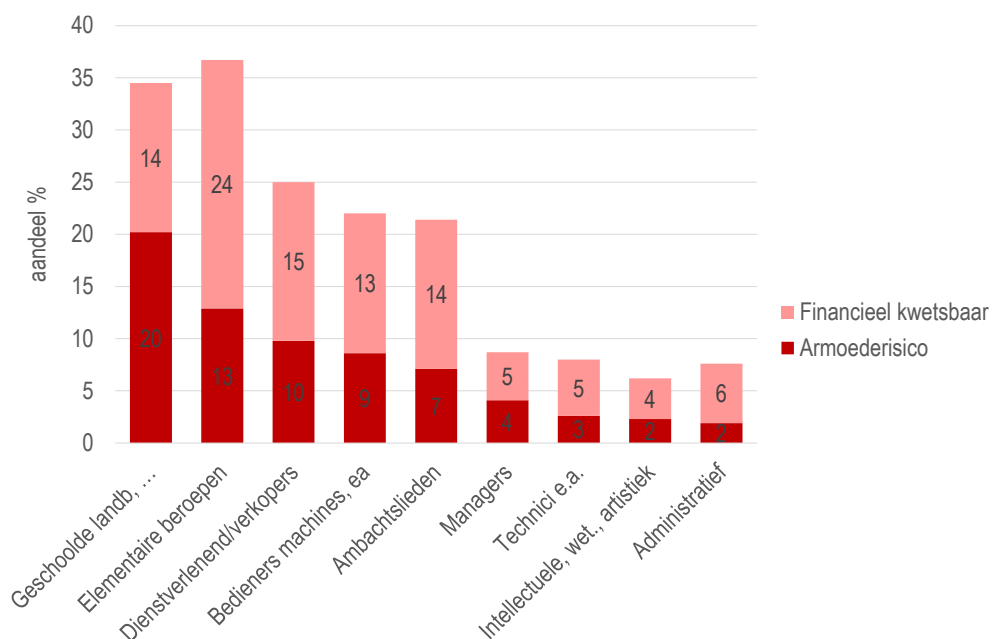
⁴⁹⁴ Op basis van VDAB, beroepen in cijfers, geconsulteerd op 29/5/2020, cijfers voor april 2020

Mensen in elementaire beroepen (bv. huishoud- en poets hulpen, ongeschoolde arbeiders, kortgeschoold horecapersoneel,...) hebben gemiddeld een hoger armoederisico, hogere financiële kwetsbaarheid en een lagere financiële vermogens (Figuur 203).

Figuur 203: Mensen in elementaire beroepen hebben gem. 8.000 € fin. vermogen⁴⁹⁵



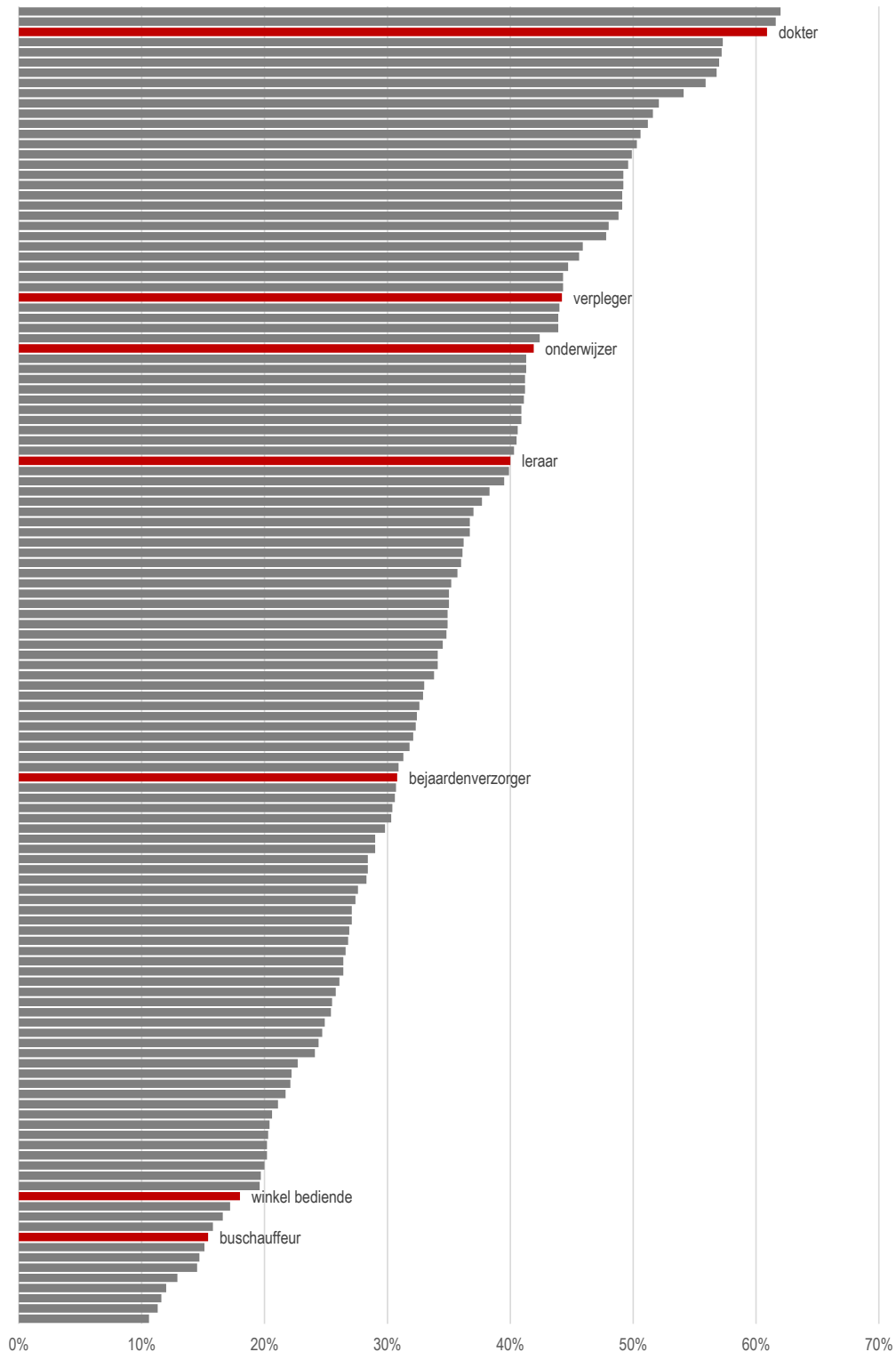
Figuur 204: 1 op 3 in elementair beroep heeft armoederisico of is fin. kwetsbaar⁴⁹⁶



⁴⁹⁵ Op basis van cijfers in Jeroen Horemans, e.a. juni 2020, <https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1GvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen.

⁴⁹⁶ Jeroen Horemans, e.a. juni 2020, <https://drive.google.com/file/d/1yLOcXiDmDy0j6btm38rzhFL1GvrEF5K/view>. De kwetsbare werkende. Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. Covivat, Corona Onderzoek consortium voor Inkomensverdeling en Sociale effecten. Covivat Beleidsnota 4.

Figuur 205: Enkele cruciaal gebleken beroepen worden niet aantrekkelijk beschouwd⁴⁹⁷



⁴⁹⁷ Randstad, de aantrekkelijkheid van beroepen in België; % van respondenten die beroep als aantrekkelijk beoordeelt, (lage score: onaantrekkelijk; hoge score aantrekkelijk); 3750 respondenten, januari 2019. <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/s3-be-prd-prd-randstad-static/marketing/RR-aantrekkelijkheid-van-beroepen-in-belgie.pdf> In het rood enkele in de media cruciaal bestempelde beroepen. Louter illustratief. Geen objectieve beoordeling van het cruciaal karakter van een beroep.

Data- en onderzoeksvragen 46

- Werden deze **cruciale beroepen** harder geraakt (naar besmettingen, ernst van symptomen en doden)?
- Wat met **winkelpersoneel**? Wat is het profiel van winkelpersoneel? Hoe werden zij geraakt door corona (fysiek: besmettingen, ernst symptomen, doden)? Hoe ervaren zij de crisis (angst, ervaring met klanten, naleving veiligheidsvoorschriften, beschikbaarheid beschermingsmateriaal, werken met beschermingsmateriaal, ...)
- Wat met **dokters/verplegers/bejaardenverzorgers**? Hoe werden zij geraakt door corona? Welk aandeel raakte besmet? Hoeveel patiënten werden door hen besmet? Hoe hebben zij de crisis beleefd? Wat met post-traumatische stress? Welke maatregelen worden genomen?
- Waren er **genoeg arbeidskrachten** in cruciale beroepen? Zullen er de komende maanden genoeg arbeidskrachten zijn? Wie heeft er plannen uit te treden uit een (cruciaal) beroep? Wat betekent de crisis voor de intrede in diverse beroepen en de opleidingskeuzes (bv. verpleegkundigen)?
- Zijn die beroepen ook naar de toekomst toe voldoende **aantrekkelijk** om voldoende arbeidskrachten te houden? Hoe kunnen die beroepen aantrekkelijker worden gemaakt?

Landbouwsector had grote tekorten aan arbeidskrachten

De coronacrisis zorgde voor een groot tekort aan arbeidskrachten in de land- en tuinbouwsector. De diverse maatregelen op maat hebben deze tekorten voorlopig zo goed als mogelijk kunnen verhelpen⁴⁹⁸. Zo'n 22% van de land- en tuinbouwbedrijven heeft een of meerdere werknemers in dienst en 23% maakt gebruik van seizoenarbeid. Van het vast personeel is 9 op 10 aan het werk gebleven, 7% is tijdelijk werkloos. Zelfs in de groente-, fruit- en sierteeltsector met een relatief belangrijke personeelsinzet duidt slechts zo'n 10% 'een mogelijk personeelstekort' aan als een van de redenen voor de omzetzakelijkheid. Toch blijft het – met oog op de grotere arbeidspieken in de zomermaanden – opletten voor nieuwe tekorten⁴⁹⁹. De onrust is met 61% het grootst bij de fruittelers. Onder de groentetelers verwacht 39% een tekort, tegenover 20% bij de siertelers. Ruim twee op drie bedrijven wijst naar de geringe beschikbaarheid van buitenlandse arbeidskrachten. Volgens een op vijf zijn er tevens minder binnenlandse seizoenarbeiders beschikbaar⁵⁰⁰.

Data- en onderzoeksvragen 47

- Hoeveel % van de tijdelijke werklozen is in de landbouw aan de slag gegaan?

Tekorten in bouwsector worden verscherpt

Voor de coronacrisis waren er reeds tekorten aan arbeidskrachten in de bouwsector. Door coronamaatregelen daalde de beschikbaarheid van buitenlandse arbeidskrachten in de bouwsector. Indien bij de relance geïnvesteerd wordt in infrastructuurwerken, is de beschikbaarheid van voldoende arbeidskrachten in de bouwsector van belang.

Buitenlandse arbeidskrachten verminderen, maar hernemen

Het aantal aangevraagde arbeidskaarten, die buitenlandse werknemers nodig hebben om hier te kunnen werken, daalde in maart en april, maar herneemt in mei en juni (Figuur 206). De

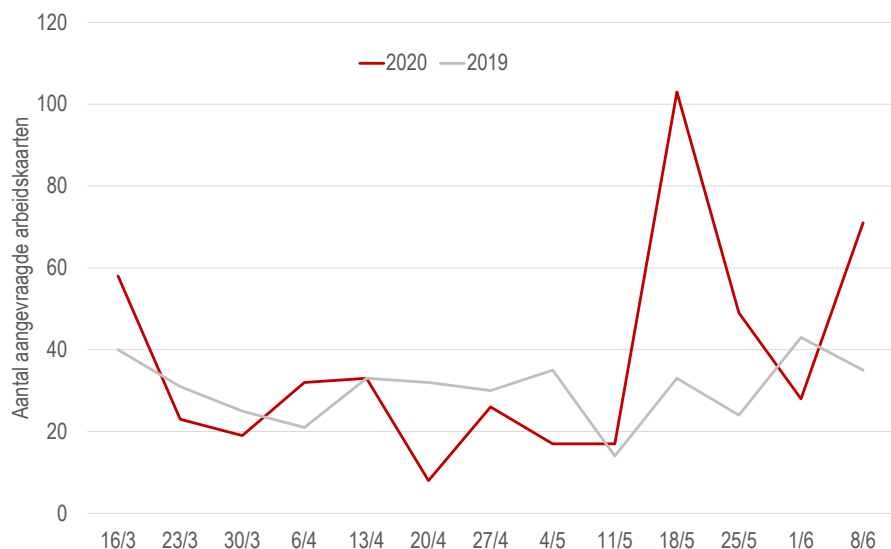
⁴⁹⁸ O.a. VDAB, <https://www.vdab.be/seizoenarbeid/kandidaat>, geconsulteerd op 16/6/2020.

⁴⁹⁹ Boerenbond, 19/3/2020. Arbeidskrapte door corona in land- en tuinbouw. Solidariteitsacties van bedrijfsleiders. <https://www.boerenbond.be/pers/persbericht/arbeidskrapte-door-corona-land-en-tuinbouw-solidariteitsacties-van-bedrijfsleiders>

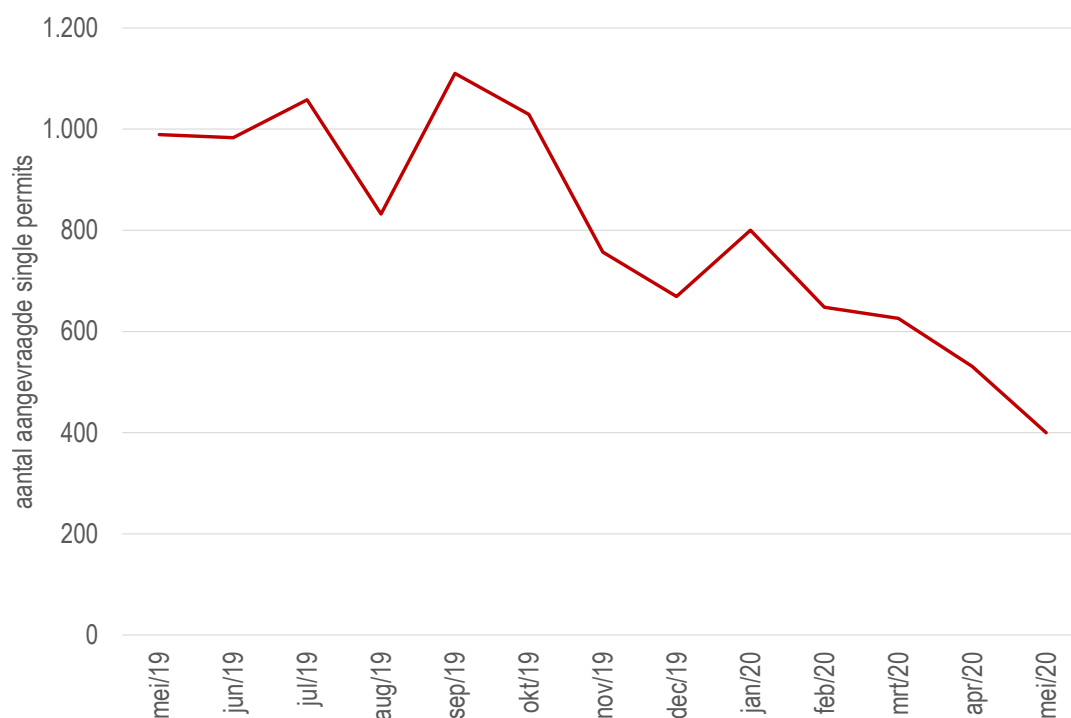
⁵⁰⁰ Resultaten Boerenbondenquête, Boer en Tuinder, 4 en 11 juni 2020,

aangevraagde single permits om langdurig hier te kunnen werken, daalde in de coronacrisis verder⁵⁰¹.

Figuur 206: Het aantal aangevraagde arbeidskaarten daalt eerst, maar stijgt weer⁵⁰²



Figuur 207: Het aantal aangevraagde single permits daalt verder⁵⁰³



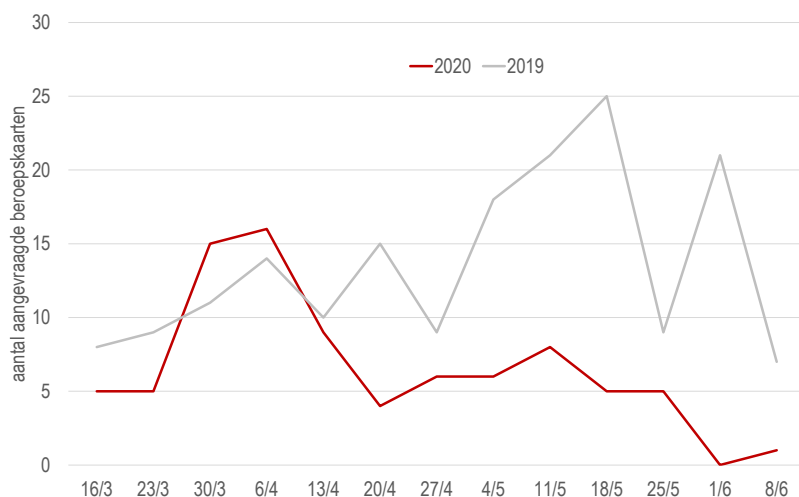
⁵⁰¹ <https://www.vlaanderen.be/gecombineerde-vergunning-van-bepaalde-duur/gecombineerde-vergunning-categorieen-en-procedure>

⁵⁰² Bijlage 3, WSE barometer, aantal aangevraagd (nieuw en verlenging), voorlopige cijfers, kan aangepast worden.

⁵⁰³ WSE barometer, bijlage 3, cijfers tot mei, update week 24.

Ook het aantal buitenlandse ondernemers dat hier een beroepskaart aanvraagt, daalt is en lager dan een jaar geleden (Figuur 208).

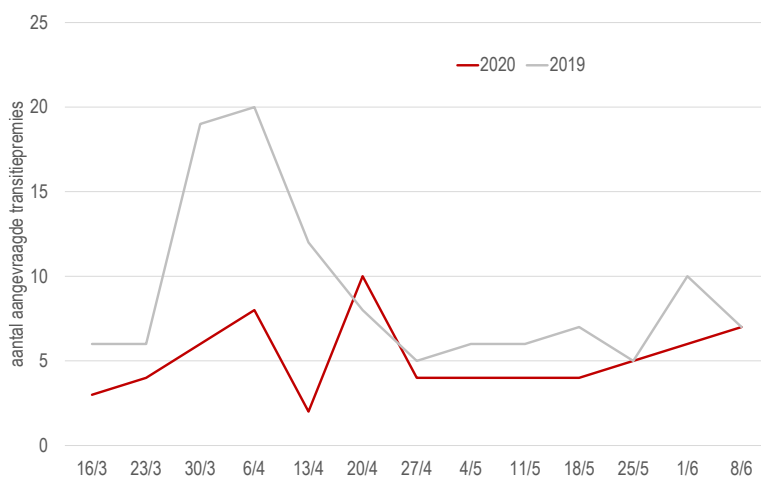
Figuur 208: Het aantal aangevraagde beroepskaarten daalt⁵⁰⁴



Premieaanvragen o.a. voor tewerkstelling en aanwerving hernemen

Het aantal aangevraagde Vlaamse ondersteuningspremies⁵⁰⁵ (voor wie werknemer met erkende arbeidshandicap tewerkstelt) en de Vlaamse transitiepremie⁵⁰⁶ (voor wie als niet-werkende werkzoekende een eigen zaak wil opstarten) zijn lager dan vorig jaar, al lijken beiden te hernemen (Figuur 209 en Figuur 210). Het aantal aangevraagde AWI (aanwervingsincentives voor langdurig werkzoekenden) heeft een grillig verloop en ligt iets lager dan vorig jaar (Figuur 211). Cijfers over start- en stagebonus worden niet opgenomen omdat die vooral relevant zijn in de komende maanden (traditionele zomerpiek).

Figuur 209: Aantal aangevraagde transitiepremie is in begin lager, maar herneemt⁵⁰⁷



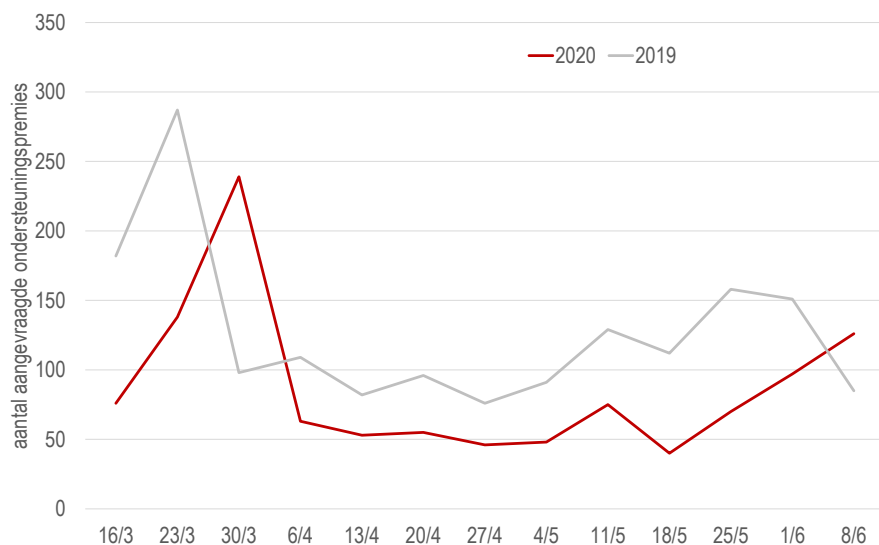
⁵⁰⁴ WSE-Barometer, bijlage 3, stand van zaken tem week 24.

⁵⁰⁵ <https://www.vlaanderen.be/vlaamse-ondersteuningspremie>

⁵⁰⁶ <https://www.vlaanderen.be/transitiepremie>

⁵⁰⁷ WSE-Barometer, bijlage 3, stand van zaken tem week 24.

Figuur 210: Minder aanvragen ondersteuningspremies dan in 2019, maar herneemt⁵⁰⁸



Figuur 211: Aantal aangevraagde aanwervingsincentives schommelt op iets lager niveau⁵⁰⁹



9.6 Sociale economie

Ook ondernemingen in de sociale economie werden tijdens de lockdown deels stil gelegd.

Data- en onderzoeksvragen 48

- *Wat betekent de coronacrisis voor de sociale economie en de werknemers die er werken?*
- *Hoe hebben zij de crisis ervaren? Hoe evolueerde de situatie?*

⁵⁰⁸ Bijlage 3, WSE-barometer, stand van zaken tem week 24.

⁵⁰⁹ Bijlage 3, WSE-barometer, stand van zaken tem week 24






Deel IV: Economie

Dit deel beschrijft de impact van het virus en de crisis op

- De bedrijven (deel 10)
- Consumptie (deel 11)
- Productie en toegevoegde waarde (deel 12)
- Investeringen (deel 13)
- Handel (deel 14)
- Financiële markten (deel 15).

De SERV publiceerde op 15 juni 2020 ook het rapport 'Economische impact COVID-19. Bijlage bij het advies 'Krijtlijnen voor een Vlaams economisch relancebeleid' Stand van zaken eind mei 2020', met talrijke economische indicatoren.

Figuur 212: Corona beïnvloedt vraag en aanbod op diverse markten

Markten	Vraag	Aanbod
 <p>Arbeidsmarkt</p> <ul style="list-style-type: none"> - Effect op stromen - Op Lonen 	<ul style="list-style-type: none"> - Werkloosheid door gedwongen sluiting - Werkloosheid door verminderde vraag naar goederen en diensten - Toename voor specifieke activiteiten 	<ul style="list-style-type: none"> - Afwezigheid door ziekte/overlijden - Afwezigheid internationale arbeidskrachten door reisbeperkingen
 <p>Goederen- en dienstenmarkt</p> <ul style="list-style-type: none"> - Effect op omvang en type handelsstromen - -> Verminderde handel (import/export) door impact op vraag, aanbod en handelsbelemmeringen - Voedelprijzen stijgen, energieprijzen dalen, inflatie 0 	<ul style="list-style-type: none"> - Minder consumptie bij toerisme, kleinhandel, horeca - Meer vraag bij ziekenhuizen, persoonlijke beschermingsmiddelen, PBM e-commerce, huisinrichting - Minder investeringen? 	<ul style="list-style-type: none"> - Productieverstoring - Verstoring leveringsketen
 <p>Financiële markten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verliezen • Veranderde stromen • Rente 	<ul style="list-style-type: none"> • Liquiditeit 	<ul style="list-style-type: none"> • Liquiditeit

10. Bedrijven

10.1 Gezondheid bedrijven

Een moratorium op faillissementen, 6% verwacht faillissement

De Federale Regering besliste om tot 17 juni een moratorium op faillissementen in te stellen. Het moratorium zorgt ervoor dat de faillissementsprocedure niet gestart wordt voor de ondernemingen die zwaar getroffen zijn door de crisis. Dit houdt concreet in dat de ondernemingen beschermd worden tegen inbeslagnemingen en ze niet failliet verklaard kunnen worden op vraag van hun schuldeisers.

6% van de ondernemingen geeft echter aan dat een **faillissement** de komende weken of maanden waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk is. In de sector eventing is dat 24 %, in het wegtransport van personen 22% en in de horeca 23% (Figuur 213). 4% kan onder de huidige omstandigheden (dus zonder bijkomende maatregelen) zelfs geen 4 weken meer operationeel blijven. 23% kan dat geen 3 maanden meer, al lijken de perspectieven de jongste weken wel iets te verbeteren (Figuur 214).

In de luchtvaartsector is er het faillissement van Swissport België (1.400 jobs)⁵¹⁰.

⁵¹⁰ De Tijd (8/6/2020). Swissport België vraagt faillissement aan, 1.500 banen op de tocht.

Figuur 213: 6% ondernemingen schat dat faillissement (zeer) waarschijnlijk is⁵¹¹

	30/mrt	6/apr	13/apr	20/apr	27/apr	5/mei	12/mei	26/mei	9/jun	gem.
Evenementen en recreatie	22	25	29	20	31	28	39	24	24	27
Wegtransport (personen)	13	24	11	16	29	25	30	38	22	23
Horeca	14	20	19	20	24	19	24	20	23	20
Luchtvaart	10	8	18	23	25	0	25	50	0	18
Vervaardiging van transportmiddelen	10	16	13	9	0	11	25	17	20	13
Textielindustrie, kleding en schoeisel	16	16	16	20	11	10	5	13	7	13
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	9	11	11	9	15	16	13	5	8	11
Detailhandel – niet-voeding	10	12	9	14	11	11	6	9	9	10
Human Resources	5	7	9	9	18	8	10	7	10	9
Ingenieursdiensten	9	7	6	9	14	6	11	6	15	9
Metallurgie	14	6	7	11	16	10	5	8	5	9
Communicatie, IT, software	6	6	5	11	9	8	10	9	9	8
Bedrijfsadvies	7	10	8	6	7	9	10	9	5	8
Agrarische en voedingsindustrie	4	5	9	7	10	6	8	11	8	7
Detailhandel – voeding	8	8	7	4	10	5	9	5	5	7
Meubelindustrie	9	9	4	9	9	11	0	8	0	7
Groothandel	7	7	6	5	11	4	5	6	6	6
Machinebouw en elektrische apparatuur	3	4	4	5	10	8	8	10	5	6
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	5	6	11	0	9	5	4	9	0	5
Immobiëlen	9	9	6	3	4	5	12	0	0	5
Elektronische, optische en informaticaproducten	3	5	6	9	11	5	7	0	0	5
Vrije beroepen	4	8	4	2	7	1	4	3	6	4
Bouw	5	7	6	5	5	2	3	3	1	4
Chemische en farmaceutische industrie	2	3	3	1	6	3	9	5	4	4
Landbouw en visserij	9	7	8	0	4	4	0	0	0	4
Logistiek	1	6	2	4	2	4	4	0	0	3
Bank- en verzekeringswezen	1	1	3	1	1	0	0	3	0	1
België	6	8	7	7	9	7	8	8	6	7

Figuur 214: 23% kan geen 3 maanden meer volhouden, 4% geen 4 weken meer⁵¹²

niet langer dan 4 weken	30/mrt	6/apr	13/apr	20/apr	27/apr	5/mei	12/mei	26/mei	9/jun	gem.
Wegtransport (personen)	8	12	24	16	19	23	30	19	38	21
Horeca	9	23	19	13	17	22	16	25	20	18
Meubelindustrie	16	17	21	6	20	11	13	16	5	14
Evenementen en recreatie	19	12	13	7	15	15	13	15	15	14
Textielindustrie, kleding en schoeisel	18	20	18	20	9	13	9	11	4	13
Detailhandel – niet-voeding	12	17	14	18	17	18	5	7	2	12
Luchtvaart	10	7	0	7	8	0	25	14	20	10
Bouw	14	13	13	11	11	6	3	7	4	9
Groothandel	11	13	11	9	12	6	5	8	5	9
Metallurgie	7	10	13	11	8	8	8	13	2	9
Ingenieursdiensten	8	8	14	13	14	6	7	2	0	8
Vervaardiging van transportmiddelen	17	5	17	0	0	0	11	0	17	7
Detailhandel – voeding	7	15	6	5	10	0	6	10	1	7
Agrarische en voedingsindustrie	10	5	9	8	6	3	3	7	7	6
Immobiëlen	7	7	5	9	4	9	11	6	0	6
Bedrijfsadvies	8	10	7	7	5	2	5	8	4	6

<https://www.tijd.be/ondernemen/luchtvaart/swissport-belgie-vraagt-faillissement-aan-1-500-banen-op-de-tocht/10231633.html>

⁵¹¹ Enquête bij tussen 2.285 en 6.906 ondernemingen, periodiek vanaf 30/3, door BECI, Boerenbond, UNIZO, UWE en VOKA, door Nationale Bank van België (11/5/2020). <https://www.nbb.be/nl/artikels/het-herstel-van-de-belgische-economie-komt-heel-moeizaam-op-gang-en-tot-180-000-tijdelijk>; laatste versie 9/6.

⁵¹² Onder de huidige omstandigheden, zonder bijkomende maatregelen; op basis van cijfers van NBB, Beschikbaar op <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de>

Machinebouw en elektrische apparatuur	8	6	8	5	6	8	8	5	3	6
Human Resources	7	7	10	9	2	3	2	12	3	6
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	8	9	8	9	14	0	0	4	2	6
Vrije beroepen	8	10	7	6	8	3	6	2	2	6
Logistiek	8	6	8	11	6	9	4	0	0	6
Communicatie, IT, software	5	7	6	8	4	5	5	6	6	6
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	5	0	10	7	18	5	0	4	0	5
Landbouw en visserij	16	8	4	7	8	2	0	0	0	5
Elektronische, optische en informaticaproducten	13	0	6	0	4	0	0	5	6	4
Chemische en farmaceutische industrie	1	5	1	4	0	0	0	2	2	2
Bank- en verzekeringswezen	2	5	2	1	0	0	0	2	0	1
België	9	10	10	9	9	6	5	7	4	8

<u>niet langer dan 3 maanden</u>	30/mrt	6/apr	13/apr	20/apr	27/apr	5/mei	12/mei	26/mei	9/jun	gem.
Horeca	49	59	53	47	57	58	53	58	46	53
Evenementen en recreatie	52	46	57	61	48	53	54	57	51	53
Luchtvaart	40	50	25	64	58	50	63	57	60	52
Wegtransport (personen)	58	54	62	47	50	62	40	56	50	53
Human Resources	34	43	51	39	36	36	38	47	39	40
Vervaardiging van transportmiddelen	52	29	56	27	31	22	56	43	17	37
Groothandel	45	51	44	39	40	30	25	36	28	38
Ingenieursdiensten	49	51	46	49	47	35	35	33	24	41
Metallurgie	38	41	43	30	27	21	26	33	36	33
Textielindustrie, kleding en schoeisel	45	54	58	54	43	60	40	32	34	47
Meubelindustrie	63	53	55	43	55	33	35	32	42	46
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	41	41	54	47	41	33	30	32	37	39
Communicatie, IT, software	34	42	37	39	29	28	31	30	27	33
Bedrijfsadvies	40	35	36	38	33	24	22	29	19	31
Machinebouw en elektrische apparatuur	39	49	41	38	37	32	25	29	27	35
Detailhandel – niet-voeding	48	53	48	51	45	47	26	28	19	41
Bouw	47	49	44	40	40	28	23	25	19	35
Immobiëlen	38	46	36	37	26	26	28	24	17	31
Detailhandel – voeding	22	39	29	18	30	24	25	24	16	25
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	32	42	34	24	36	14	12	22	21	27
Logistiek	39	36	30	35	43	26	24	20	25	31
Vrije beroepen	37	40	38	31	30	21	24	19	21	29
Elektronische, optische en informaticaproducten	44	44	33	37	19	14	20	18	17	27
Agrarische en voedingsindustrie	33	23	25	23	27	24	22	17	26	24
Chemische en farmaceutische industrie	21	22	25	18	22	16	14	14	15	19
Bank- en verzekeringswezen	15	16	10	10	12	3	2	8	2	9
Landbouw en visserij	32	25	12	7	21	17	0	0	13	14
België	38	41	38	35	35	29	25	27	23	32

Data- en onderzoeksvragen 49

- *Wat zijn (verwachte) faillissementscijfers?*
- *Welke bedrijven in welke sectoren zijn het kwetsbaarst?*
- *Welk aandeel van de bedrijven meldt betalingsproblemen?⁵¹³*

⁵¹³ 5,2% problematische betalingen bij KMO's? <https://www.unizo.be/nieuws-pers/kmo-barometer-unizo-noteert-slechtste-tevredenheidsscore-sinds-eerste-metingen-1987>, 21/4/2020, KMO-Barometer UNIZO noteert slechtste tevredenheidsscore sinds eerste metingen in 1987.

Betalingsuitstel helpt al 116.000 keer

Met banken werd afgesproken dat ze onder bepaalde voorwaarden **betalingsuitstel** tot 6 maanden zouden geven bij kredieten⁵¹⁴. Een kwart van de kmo's met bankleningen heeft daar een beroep op gedaan en 75 procent van de aanvragers (dus 18,75% van de kmo's met bankleningen) heeft dat uitstel ook gekregen⁵¹⁵. Er werd 116.000 keer betalingsuitstel in april verleend^{516,517}. Het gaat over een onderliggend kredietvolume van 8 miljard euro of gemiddeld 153.000 per krediet. Meer dan 80% van het aantal betalingsuitstellen wordt toegekend aan kmo's en zelfstandigen⁵¹⁵.

Waarborgregelingen ondersteunen liquiditeit bedrijven

De **federale overheid** heeft in samenwerking met de NBB en FEBELFIN bij de start van de crisis een **garantieregeling** uitgewerkt voor een totaal bedrag van **50 miljard euro op nieuwe overbruggingskredieten**. Alle nieuwe kredieten en kredietlijnen met een maximale looptijd van 12 maanden die banken verstrekken aan levensvatbare niet-financiële bedrijven en zelfstandigen tot en met 30 september 2020 vallen onder de regeling. Nadat de garantieregeling is afgelopen, zal worden bekeken hoeveel verliezen er op de kredieten binnen de garantieregeling werden geboekt. De lastenverdeling tussen de financiële sector en de overheid is als volgt:

- De eerste 3% aan verliezen zal volledig door de financiële sector worden gedragen.
- Voor de verliezen tussen 3% en 5% zal 50% van de verliezen gedragen worden door de financiële sector en 50% door de overheid.
- Voor de verliezen hoger dan 5% zal 80% van de verliezen gedragen worden door de overheid en 20% door de financiële sector.
- Banken hebben de mogelijkheid om 15% van de nieuwe kredieten buiten de waarborgregeling te plaatsen. Op deze manier wordt vermeden dat bedrijven die niet getroffen zijn door de coronacrisis de vergoeding voor de waarborgregeling moeten betalen.

Op 5 juni heeft Febelfin met de federale regering een akkoord bereikt om de **bankgaranties** te verlengen tot 31 december 2020 (onder dezelfde voorwaarden). Naast een **verlenging**, worden de garanties **uitgebreid naar leningen met een looptijd tot maximaal drie jaar** (in plaats van 1 jaar) en worden de voorwaarden op de bankgaranties versoepeld. In de nieuwe regeling werd ook de risicoverdeling aangepast: banken dragen 20 procent van alle verliezen (de overheid dus 80 procent) vanaf de eerste euro. De Vlaamse maatregelen met o.a. de **Gigant**-waarborg van de Vlaamse overheidsholding PMV hebben langere looptijden van 3 tot 6 jaar. De Vlaamse waarborg dekt 75% van elke lening⁵¹⁵.

Er zouden in april 20.000 kredieten met een looptijd van maximaal een jaar aan bedrijven zijn toegekend^{515,517}, **meer** dan vorig jaar, goed voor 4,5 mld €. 17.879 kredieten werden verleend aan kmo's (inclusief zelfstandigen) en 2.898 kredieten aan grote ondernemingen. De Nationale

⁵¹⁴ Afgesproken in een charter, Febelfin. <https://www.febelfin.be/nl/consumenten/artikel/charter-betalingsuitstel-hypothecair-krediet>

⁵¹⁵ Enquête Unizo, De Tijd (7/5/2020). Bazooka schiet voor heel wat bedrijven tekort. <https://www.tijd.be/ondernemen/banken/bazooka-schiet-voor-heel-wat-bedrijven-tekort/10225817>

⁵¹⁶ De Tijd (30/4/2020). Banken verstrekten al voor 4 miljard coronakredieten. <https://www.tijd.be/ondernemen/banken/banken-verstrekten-al-voor-4-miljard-coronakredieten/10224148.html>

⁵¹⁷ Febelfin, (8/5/2020). Ook dit is corona: Belg past betaalgedrag aan en krijgt meer dan 100.000 keer betalingsuitstel voor hypothecair krediet <https://www.febelfin.be/nl/journalisten/artikel/ook-dit-corona-belg-past-betaalgedrag-aan-en-krijgt-meer-dan-100000-keer>

Bank en de Thesaurie volgen op hoeveel gewaarborgde kredieten worden verstrekt, hoeveel aanvragen werden gedaan en hoeveel werden geweigerd.

Data- en onderzoeksvragen 50

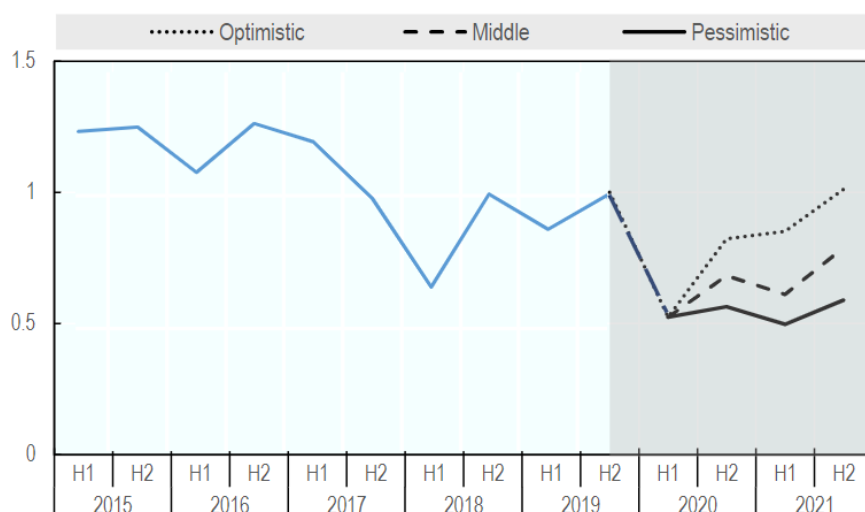
- *In welke mate en hoe wordt wanneer gebruik gemaakt van de garantieregelingen? Hoeveel aanvragen werden goedgekeurd (42%)⁵¹⁵? Waarom wordt de regeling al dan niet gebruikt? Worden er hierdoor meer kredieten verleend? Wat is het effect van de aanpassing van de regelingen?*
- *Worden de noden inzake liquiditeit, bankfinanciering, etc. voldoende aangepakt?*

10.2 Concurrentiepositie

Buitenlandse investeringen zullen wellicht dalen

Directe buitenlandse investeringen zouden door de coronacrisis wereldwijd tot 30% tot 40% dalen in 2020-2021 en het laagste niveau in 20 jaar bereiken⁵¹⁸. De crisis versterkt daarmee de dalende trend die zich reeds pre corona aftekende in de buitenlandse investeringen.

Figuur 215: Buitenlandse investeringen zullen wellicht fors dalen (wereld)⁵¹⁹



Voor **Europa** is de impact van corona op de aantrekkelijkheid van Europa voor buitenlandse investeringen **onduidelijk**. Sommigen stellen dat de aantrekkelijkheid zal verminderen en dat er niet echt sprake zal zijn van reshoring⁵²⁰. Langs de andere kant zou dit effect beperkt kunnen blijven tot de korte termijn.

⁵¹⁸ 30% volgens OESO. Foreign direct investment flows in the time of COVID-19. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132646-g8as4msdp9&title=Foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-COVID-19; 40% volgens UNCTAD, Global Investment Trends Monitor of UNCTAD. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaepcbinf2020d3_en.pdf

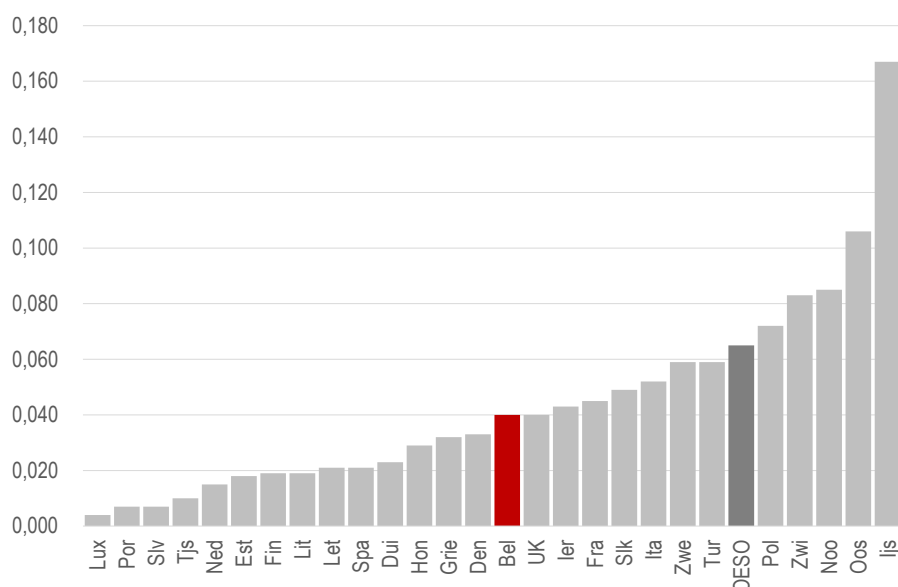
⁵¹⁹ OESO, wereldwijd. 4/5/2020. Foreign direct investment flows in the time of COVID-19. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132646-g8as4msdp9&title=Foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-COVID-19

⁵²⁰ Buck R., Vastgoedmarkt.nl (6/5/2020). <https://www.vastgoedmarkt.nl/financieel/blog/2020/05/corona-effect-op-nieuwe-buitenlandse-vestigingen-groot-101153747>

Ook is de impact van screening op de omvang van buitenlandse investeringen onduidelijk. Sommigen argumenteren dat buitenlandse investeringen door screening kunnen verminderen⁵²¹. Anderzijds zou ex ante screening rechtszekerheid kunnen verhogen (of toch constant kunnen houden). Dat laatste geldt wel niet voor de ex post screening die nu bv. in het Vlaamse bestuursdecreet is opgenomen maar die ex post screening is enkel mogelijk in specifieke domeinen, nl. wanneer er impact is op nationale veiligheid, openbare orde (volksgezondheid).

België scoort inzake beperkingen op buitenlandse investeringen eerder gemiddeld. 2019 was voor Vlaanderen een topjaar met 5,2 miljard € buitenlandse investeringen, vooral Amerikaanse, Nederlandse en Britse projecten⁵²².

Figuur 216: België scoort gemiddeld op de FDI Regulatory Restrictiveness Index⁵²³



Duitsland geeft relatief veel steun

Nu de Europese staatssteunregels versoepeld zijn tijdens de coronacrisis⁵²⁴, bestaat de kans op concurrentievervalsing als EU-lidstaten hun bedrijven meer (kunnen) ondersteunen dan andere. Er werden de afgelopen maanden ruim 120 beslissingen voor meer dan 160 maatregelen aan de Europese Commissie voorgelegd specifiek in het kader van COVID-19⁵²⁵. 51% van de voorlopig ingeschatte budgetten is voor Duitsland (ter waarde van ongeveer 1.000 miljard €); dat is meer dan dubbel zoveel als hun aandeel in het EU28-bbp (Figuur 217). Italië en Frankrijk voorzien voor ruim 300 miljard € staatssteundossiers. België neemt de 5^{de} plaats in de inschattingen, na het UK, met ongeveer 60 miljard €.

⁵²¹ The Conversation (5/5/2020). How coronavirus is changing the rules on foreign investment in essential areas. <https://theconversation.com/how-coronavirus-is-changing-the-rules-on-foreign-investment-in-essential-areas-135660>.

⁵²² Flanders Investment and Trade (22/1/2020). Foreign investment in Flanders hits record high in 2019. <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/invest/en/news/foreign-investment-in-flanders-hits-record-high-in-2019>

⁵²³ OESO, 2018. OECD FDI Regulatory Restrictiveness Index.

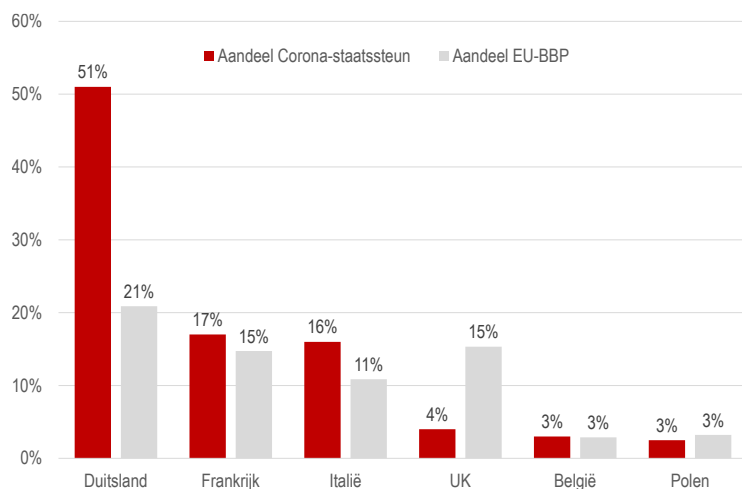
<https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=FDIINDEX> 0 staat voor zeer open. 1 voor zeer gesloten.

⁵²⁴ Europese Commissie. Overzicht van aangepaste EU-regelgeving

https://ec.europa.eu/competition/state_aid/what_is_new/covid_19.html

⁵²⁵ Europese Commissie. Overzicht van cases op

https://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/index.cfm?fuseaction=dsp_sa_by_date

Figuur 217: Duitsland geeft in verhouding tot aandeel EU-bbp veel corona-staatssteun⁵²⁶**Data- en onderzoeksvragen 51**

- *Wat is de impact van de coronacrisis op de concurrentiepositie van Vlaanderen?*
- *Hoe groot zijn deadweight effecten bij de toegekende steunmaatregelen?*

10.3 Strategische productie

De coronacrisis kan op verschillende manieren belangrijke productie-activiteiten beïnvloeden.

- Door de crisis kunnen verschillende toeleveringsketens onderbroken geraken (bv. Figuur 218).
- Ook kunnen door de crisis verzwakte bedrijven het risico lopen overgenomen te worden door buitenlandse spelers. Daarvoor werden wel screenings- en beschermingsmechanismen voorzien⁵²⁷.

Figuur 218: Voorbeeld onderbroken toeleveringsketen batterijen

De Europese Unie is kwetsbaar en sterk afhankelijk van derde landen (in het bijzonder van China) voor wat de toelevering van batterijen betreft. De coronacrisis heeft ertoe geleid dat de activiteit van Europese (elektrische en conventionele) autoproducenten afgeremd werd nog voor het virus Europa bereikte. Batterijen zullen steeds belangrijker worden in diverse nieuwe, strategische toepassingen (bv. elektrische mobiliteit, energienetwerken, IT,...). Daarom bevestigt de Europese investeringsbank, in het kader van het relancebeleid en van de European Battery Alliance, de toekenning van 1 miljard euro aan diverse projecten over de volledige waardeketen van batterijen, nl.: onderzoek & ontwikkeling, extractie en verwerking van grondstoffen, batterijproductie, laadinfrastructuur en recyclage⁵²⁸. De bedoeling is om de uitbouw van een Europese batterij-industrie te realiseren die een significante rol kan spelen in een markt waarvan de omzet wereldwijd 250 miljard euro per jaar zou bedragen tegen 2025.

Data- en onderzoeksvragen 52

- *Wat zijn strategische productie-activiteiten voor Vlaanderen en hoe worden ze door de crisis beïnvloed? Welke activiteiten vergen bijzondere aandacht?*

⁵²⁶ Brussels Times, Germany tops in state aid during the crisis. 18/5/2020. Beschikbaar op <https://www.brusselstimes.com/all-news/eu-affairs/112317/germany-tops-in-state-aid-during-the-crisis/>. Cijfers bpb op basis van Eurostat 2019.

⁵²⁷ Zie hierover het SERV-rapport en advies 'screening buitenlandse directe investeringen' https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20200507_Screening_BDI_RAP.pdf en https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20200507_screening_BDI_ADV.pdf

⁵²⁸ EIB (19/5/2020). <https://www.eib.org/en/press/all/2020-121-eib-reaffirms-commitment-to-a-european-battery-industry-to-boost-green-recovery>

11. Consumptie

11.1 Private en publieke consumptie

Private consumptie daalt, publieke consumptie stijgt

Belgische gezinnen zullen naar verwachting door de coronacrisis in 2020 **8,9% minder consumeren** (Figuur 219), ondanks het feit dat het inkomen gemiddeld redelijk op peil zou blijven (deel 4.2)⁵²⁹. Eerdere inschattingen gingen nog uit van een reductie van 7% ten opzichte van 2019⁵³⁰. **Publieke consumptie** zou met 2,8% tot 3,1% **toenemen**, vooral als gevolg van een forse toename van de netto-aankoop van goederen en diensten (o.m. door de aanschaf van materiaal ter bestrijding van de pandemie)⁵³¹.

Voor **2021** zou de particuliere consumptie met 6,5 tot **7,5%** groeien door een hersteld aanbod; deze groei overstijgt de stijging van het reëel beschikbaar inkomen (2,9%)⁵³². Verschillende indicaties doen ook een **langdurige consumptieschok** vermoeden.

Figuur 219: Private consumptie zou dalen met 8,9%, publieke stijgen met 3% (B)⁵³³

	miljard €			%		
	privaat	publiek	Totaal	privaat	publiek	totaal
2016	229,6	104,8	334,4	1,9%	0,4%	
2017	233,7	105,2	338,8	1,8%	0,3%	1,3%
2018	237,2	106,1	343,3	1,5%	0,9%	1,3%
2019	239,8	107,8	347,6	1,1%	1,6%	1,3%
2020	218,5	115,9	334,3	-6,9 tot -8,90%	2,8 tot 3,1%	-3,81 tot -3,9%
2021	225,2	115,9	341,1	6,5 tot 7,5%	0,0 tot 0,3%	2,03 tot 4,4%

De lagere consumptie van gezinnen zou verklaard (kunnen) worden door:

- het sterk **aangetaste consumentenvertrouwen** (cf. infra) dat leidt tot ‘recessiegedrag’ waarbij gezinnen aankopen verminderen en meer sparen, bv. omdat ze minder inkomsten (vrezende te) hebben door (tijdelijke) werkloosheid of omdat ze vrezen hun job te verliezen.
- het **lagere aanbod**, bv. door de tijdelijke sluiting van bepaalde winkels, activiteiten en diensten, waarbij deze lagere consumptie later niet ingehaald kan worden.
- de **lagere vraag** door de gewijzigde behoeften, bv. minder behoefte aan kleding als gevolg van de annulatie van evenementen, sociale bijeenkomsten en feesten (trouweesten, communiefeesten,...).

⁵²⁹ Instituut voor de Nationale Rekeningen - Federaal Planbureau (5/6/2020) De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %.

https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

⁵³⁰ Europese Commissie (2020). European Economic Forecast – Spring 2020

⁵³¹ 2,8%: voorspelling van de Europese Commissie. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf. Europese Commissie (2020). European Economic Forecast – Spring 2020; 3,1%

voorspelling Federaal Planbureau, 5/6/2020, Communiqué, Beschikbaar op https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

⁵³² Instituut voor de Nationale Rekeningen - Federaal Planbureau (5/6/2020) De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %.

https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

⁵³³ Volgens de voorspelling van Federaal Planbureau (2020) De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %, Economische Begroting, Brussel, FPB, 5 juni 2020. . Berekend op basis van https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf door groeipercentages toe te passen op cijfer voor 2018. En Europese Commissie (2020). European Economic Forecast – Spring 2020.

- **corona-angst**, waardoor mensen uit vrees voor besmetting mensen (nog) niet van bepaalde diensten gebruik durven maken. In die zin bepaalt het virus en de perceptie over de mate waarin het virus onder controle is of niet, mee het consumptiegedrag⁵³⁴.
- **geen fun-shopping**, bv. door beperkende maatregelen⁵³⁵
- **het inkomensverlies** bij een deel van de bevolking (deel 4.2).

Een significant aantal gezinnen kan daardoor ook meer sparen (cf. deel 15.2).

Consumptieschokken o.a. door hamstergedrag

Tijdens de lockdown lag de consumptie (exclusief vaste uitgaven) van Belgische gezinnen met momenten **31% lager** liggen dan normaal⁵³⁶. Ook wordt ondanks de versoepeling van de lockdown nog altijd 10% minder bestedingen verwacht. Dat is veel minder dan bv. tijdens de crisis in 2008 toen er nauwelijks een procent minder geconsumeerd werd. De verhoogde mobiliteit bij de opening van de tuincentra (zichtbaar via google data) vertaalde zich bijvoorbeeld niet in stijgende consumptie⁵³⁷.

Opvallend bij het begin van de coronacrisis was ook het **hamstergedrag**, waarbij bepaalde producten zoals WC-papier en voedingsproducten massaal ingeslagen werden. Dat leidde bij momenten tot lege winkelrekken en een hoge druk op het winkelpersoneel. Hoewel bepaalde bevoorradingsketens stokten, leek over het algemeen de voedselvoorziening niet in het gedrang te zijn gekomen.

Figuur 220: Hamstergedrag leidt tot verhoogde winkelverplaatsingen⁵³⁸

Verplaatsingen naar apotheken, supermarkten of plekken waar eten verkocht wordt

Stijging of daling in % tov de mediaan



⁵³⁴ Zie hierover ook Tomas, Pueyo, Coronavirus: Should We Aim for Herd Immunity Like Sweden? 9/6/2020, <https://medium.com/@tomaspuoyo/coronavirus-should-we-aim-for-herd-immunity-like-sweden-b1de3348e88b>

⁵³⁵ De Tijd (8/6/2020). Wunsch: 'Extra relanceplan heeft geen zin'. <https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/economie/wunsch-extra-relanceplan-heeft-geen-zin/10231704.html>

⁵³⁶ Onderzoek ING Bank op basis van de analyse van bankverrichtingen van haar klanten. Referentie naar dit onderzoek werd enkel terug gevonden in: Het Laatste Nieuws (15/5/2020). Koop lokaal? Toch niet online: buitenlandse webshops exploderen. <https://www.hln.be/de-krant/koop-lokaal-toch-niet-online-buitenlandse-webshops-exploderen-ab1aeea6/>

⁵³⁷ Onderzoek ING Bank op basis van de analyse van bankverrichtingen van haar klanten. Referentie naar dit onderzoek werd enkel terug gevonden in: Het Laatste Nieuws (15/5/2020). Koop lokaal? Toch niet online: buitenlandse webshops exploderen. <https://www.hln.be/de-krant/koop-lokaal-toch-niet-online-buitenlandse-webshops-exploderen-ab1aeea6/>

⁵³⁸ Op basis van Google Community Report, op VRT, Gaan we minder naar het park of naar de supermarkt?

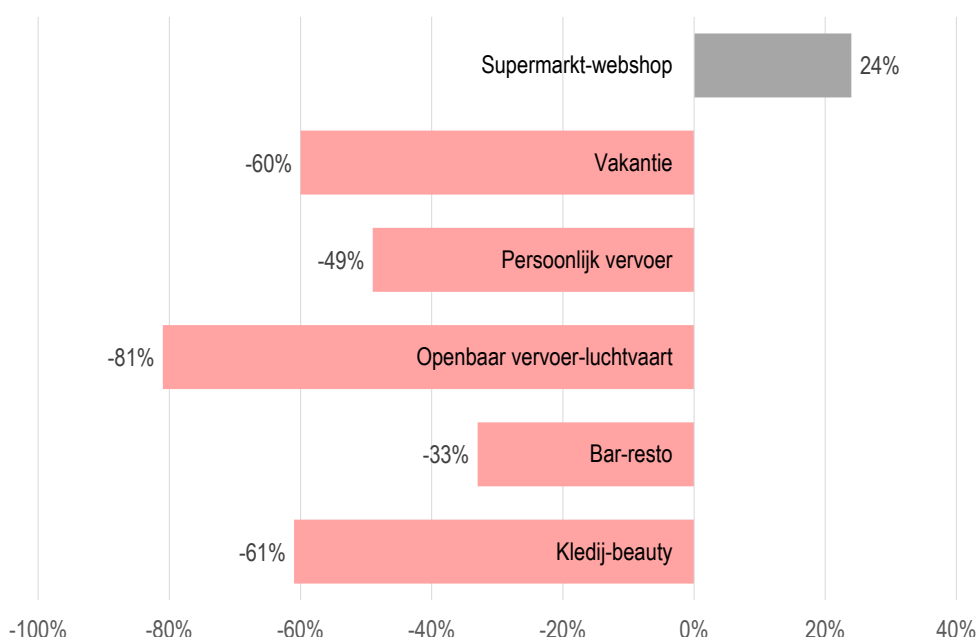
Data- en onderzoeksvragen 53

- Welke problemen waren er met de **voedselbevoorrading**? Hoe deed ons land het ten opzichte van andere landen in de wereld? Wat waren eventuele kritische punten?
- Waren er meer algemeen **strategische producten** waarvan de bevoorrading door de coronacrisis in het gedrang kwam?
- Wat is de impact van het hamstergedrag geweest op de verspreiding van het virus?

Consumptiepatroon verandert

Tijdens de coronacrisis is het consumptiepatroon veranderd. Er worden stijgende gezinsuitgaven genoteerd in supermarkten en webshops, minder voor andere uitgaven (Figuur 221). Actuele gegevens van gezinsbudgetenquêtes zijn nog niet beschikbaar⁵³⁹.

Figuur 221: Gezinsuitgaven stijgen voor supermarkt en webshops, maar dalen voor rest⁵⁴⁰

**Vooraf lagere inkomensgroepen verwachten na lockdown meer consumptie**

Vooraf lagere inkomensgroepen verwachten dat hun consumptie-uitgaven na de lockdown veel hoger zullen liggen. 'Dat zou er kunnen op wijzen dat ze tijdens de crisis geconfronteerd werden met grotere liquiditeitsbeperkingen, wat strookt met het feit dat de financiële gevolgen van de COVID-19-pandemie relatief zwaarder zijn geweest voor deze categorie van gezinnen.'⁵⁴¹

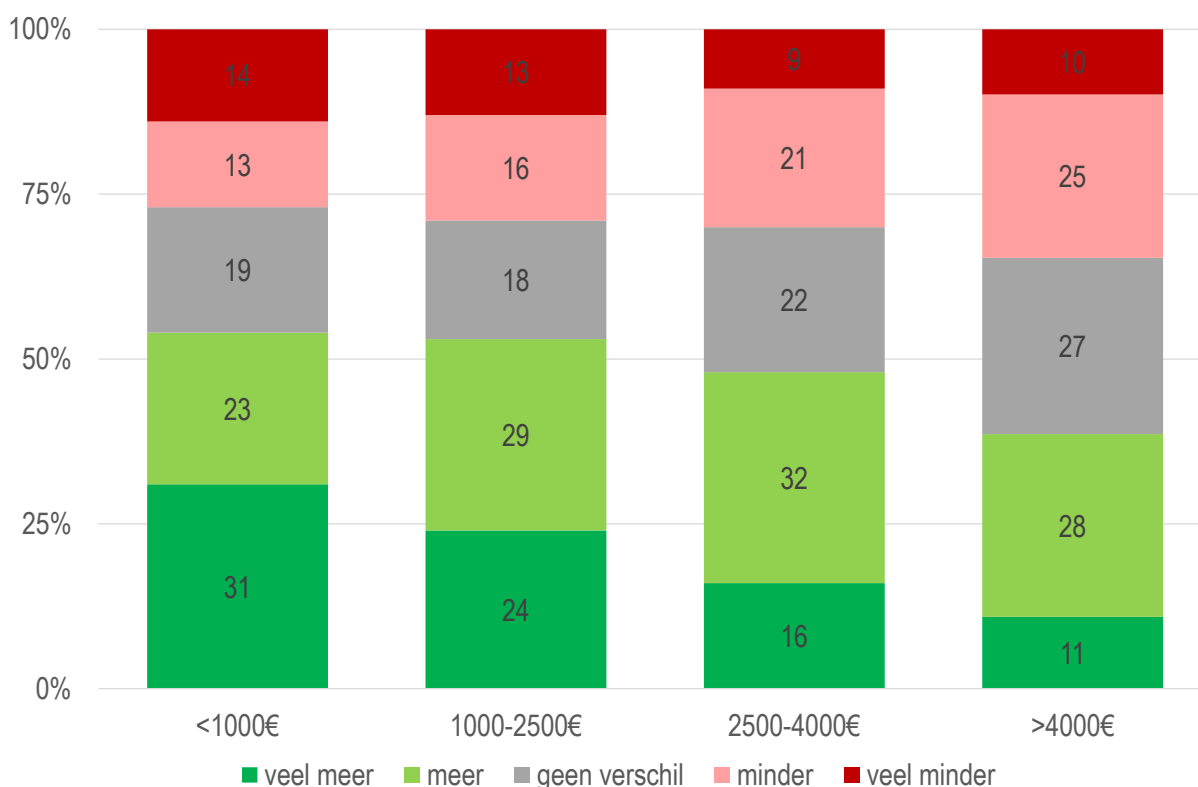
Google gooit locatie-data in de strijd tegen corona. Beschikbaar op <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/04/03/google-gooit-zijn-data-in-de-strijd-tegen-corona/>, 3/4/2020.

⁵³⁹ Laatste gegevens van 2018, <https://statbel.fgov.be/nl/themas/huishoudens/huishoudbudget#documents>

⁵⁴⁰ Onderzoek ING Bank op basis van de analyse van bankverrichtingen van haar klanten. Referentie naar deze studie werd enkel terug gevonden op: Het Laatste Nieuws (15/5/2020). Koop lokaal? Toch niet online: buitenlandse webshops exploderen. <https://www.hln.be/de-krant/koop-lokaal-toch-niet-online-buitenlandse-webshops-exploderen-ab1aaea6/>

⁵⁴¹ NBB, juni 2020, <https://www.nbb.be/doc/ts/enterprise/press/2020/cp200617nl.pdf>, De coronacrisis heeft een aanzienlijke negatieve impact op de inkomens van bepaalde gezinnen met grotere verliezen voor die met het laagste inkomen. 17/06/2020. Online bevraging bij 5688 personen.

Figuur 222: Meer dan helft lagere inkomensgroepen verwacht meer uitgaven na lockdown⁵⁴²



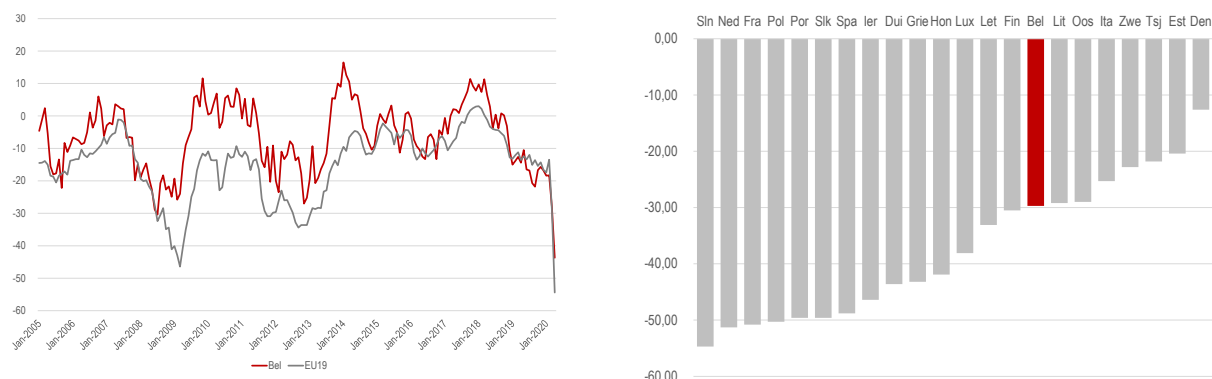
Data- en onderzoeksvragen 54

- Welke verschuivingen in de gezinsuitgaven stelt men vast in de **gezinsbudgetenquêtes**? Hoe verschillen bestedingen tussen inkomensgroepen? Kunnen resultaten sneller dan gebruikelijk beschikbaar komen?
- Is de consumptie nu duurzamer of niet?

11.2 Consumentenvertrouwen

In heel Europa zijn consumentenverwachtingen omtrent de economische situatie negatief en historisch laag. Ten opzichte van andere Europeanen zijn de verwachtingen van Belgische consumenten omtrent de economische situatie eerder gemiddeld (Figuur 223). In mei hadden de Zweden en Denen de meest optimistische verwachtingen.

⁵⁴² NBB, juni 2020, <https://www.nbb.be/doc/ts/enterprise/press/2020/cp200617nl.pdf>. De coronacrisis heeft een aanzienlijke negatieve impact op de inkomens van bepaalde gezinnen met grotere verliezen voor die met het laagste inkomen. 17/06/2020. Online bevraging bij 5688 personen.

Figuur 223: Consumentenverwachting zijn sterk gedaald, maar Europees gemiddeld⁵⁴³

Consumentenvertrouwen	feb	maa	apr	mei	jun
België	-4	-9	-26	-23	-19
Vlaanderen	2	1	-20	-15	

Figuur 224: Componenten van het consumentenvertrouwen duikelen diep⁵⁴⁴

	2020M3	2020M4	2020M5
Indicator consumentenvertrouwen	-9	-26	-23
Vooruitzichten economische situatie in België (volgende 12 maanden)	-28	-47	-28
Vooruitzichten werkloosheid in België (volgende 12 maanden)	16	60	70
Vooruitzichten financiële situatie van de gezinnen (volgende 12 maanden)	1	-6	-2
Vooruitzichten spaarvermogen van de gezinnen (volgende 12 maanden)	8	9	7
Beoordeling economische situatie in België (laatste 12 maanden)	-20	-39	-61
Ontwikkeling van de consumptieprijzen in België (laatste 12 maanden)	24	22	39
Vooruitzichten consumptieprijzen in België (volgende 12 maanden)	19	31	26
Beoordeling of huidig tijdstip al dan niet gunstig is met het oog op belangrijke aankopen	-1	-36	-29
Vooruitzichten mbt belangrijke aankopen van gezinnen in volgende twaalf maanden	-19	-27	-20
Verloop van de financiële situatie van de gezinnen (laatste 12 maanden)	-4	-5	-8
Beoordeling van de huidige financiële situatie van de gezinnen	20	22	21
Beoordeling of huidig tijdstip al dan niet gunstig is tot sparen	-44	-38	-40

12. Productie en toegevoegde waarde

Dit deel bekijkt het bbp (deel 12.1), ondernemersvertrouwen (deel 12.2), de omzet (deel 12.3), de verstoring van productie en levering (deel 12.4) en de sectorale impact (deel 12.5).

12.1 Bbp

Het bbp is de indicator van economische productie. Groei in het bbp is onder meer nodig om de overheidsfinanciën gezond te kunnen houden en de welvaartsstaat te kunnen betalen.

⁵⁴³ OESO, mei 2020. Consumer opinions, future tendency, economic situation, historische data tem mei 2020. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MEI_BTS_COS

NBB statistieken, Consumentenvertrouwen, geconsulteerd op 20/6/2020.

<https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=BUSSURVM&lang=nl>

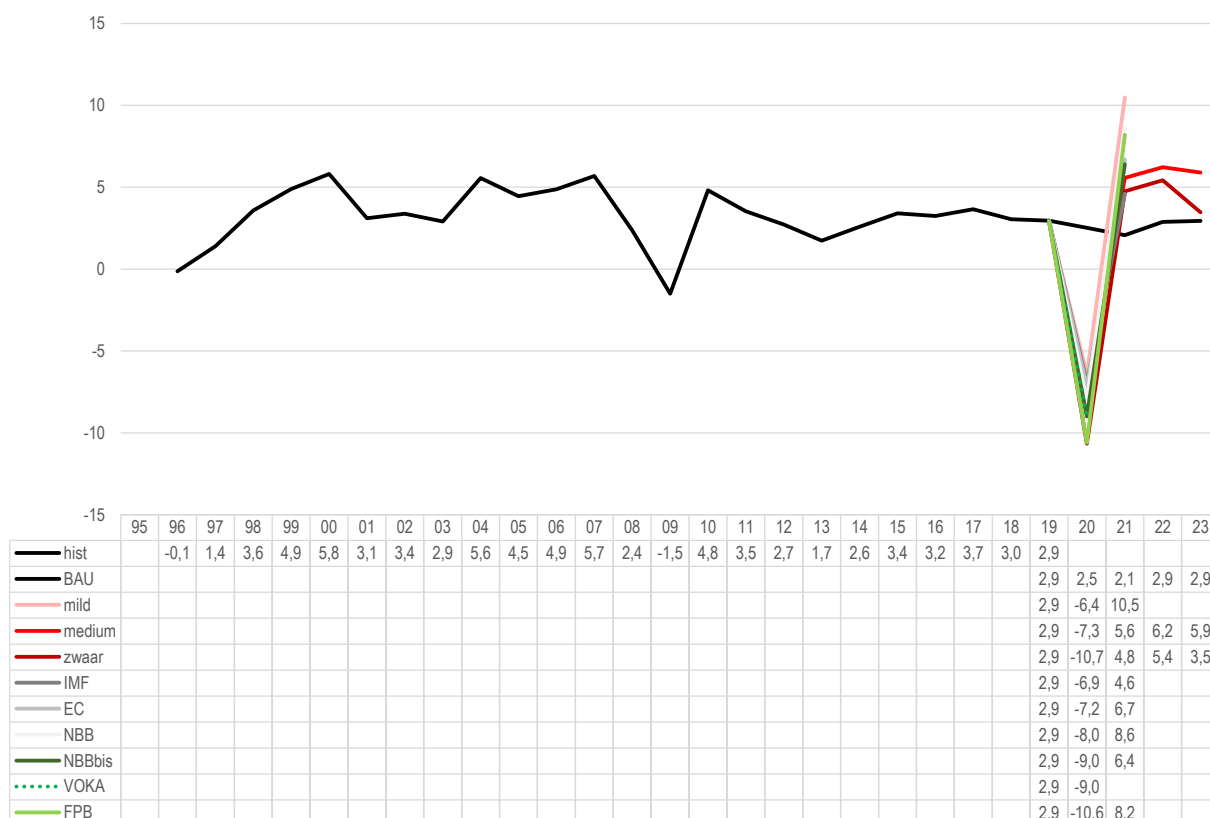
⁵⁴⁴ NBB, consumentenvertrouwen, componenten, België, cijfers tot mei 2020, geconsulteerd op 16/6/2020. Consumentenenquête, maandelijks, <https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=CONSN>

Belgisch bbp krimpt fors in 2020

De impact van de coronacrisis op het bbp is nog erg **onzeker**. Veel zal afhangen van het verloop van de pandemie, internationale evoluties, de impact van het beleid, etc. De **inschattingen** voor **2020 en daarna** lopen dan ook sterk uiteen. Een overzicht van de inschattingen is opgenomen op de website van het Planbureau⁵⁴⁵.

Toch is het duidelijk dat de crisis een **recessie** brengt. Het bbp zou in 2020 **krimpen met 7% tot 11%** (Figuur 225). Reële cijfers voor het **eerste kwartaal** van 2020 duiden alvast op een daling van 3,9%, ook al liet de coronacrisis zich pas vanaf maart voelen⁵⁴⁶. Voor het tweede kwartaal zouden een daling met -20% genoteerd worden en om in het derde kwartaal met 17% te stijgen⁵⁴⁷.

Figuur 225: Bbp krimpt met 7 tot 11% in 2020⁵⁴⁸

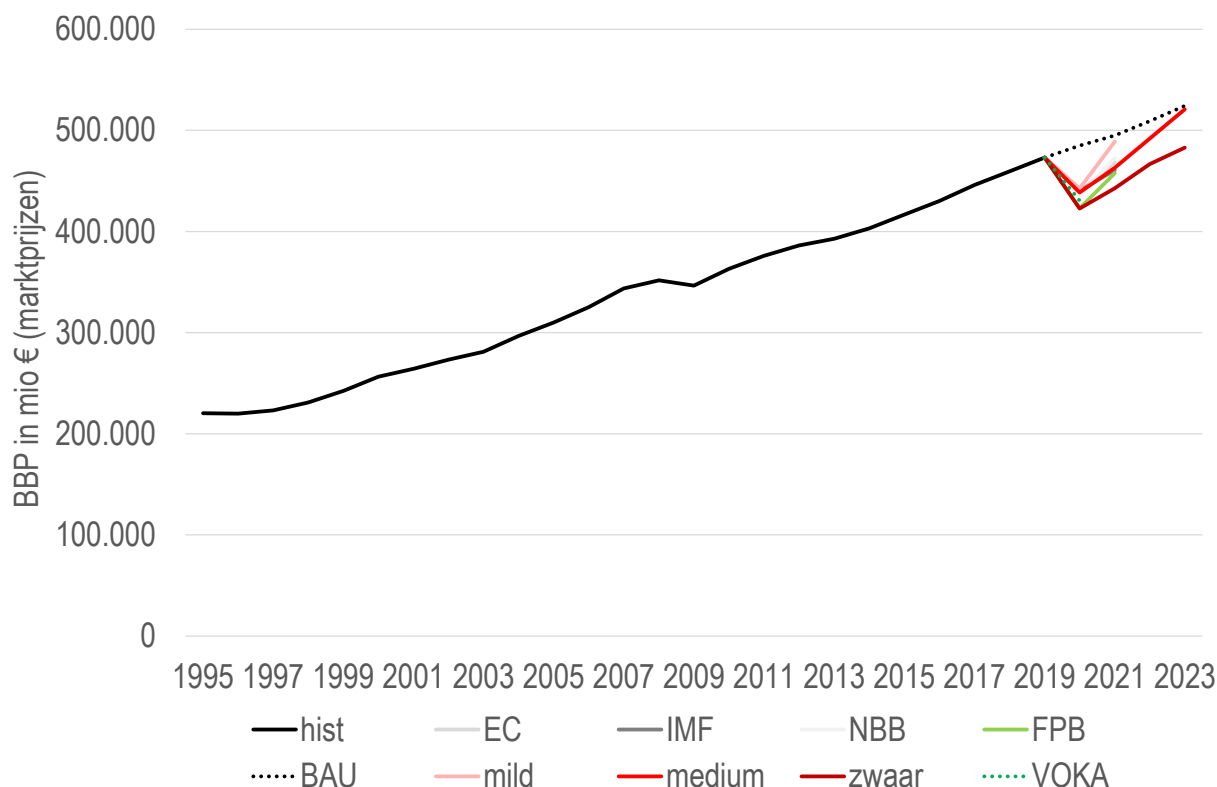


⁵⁴⁵ https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-forecasts_bel-belgium.

⁵⁴⁶ Nationale Bank van België (Perscommuniqué 29/4/2020). Covid-19 doet de economie in het eerste kwartaal van 2020 krimpen met 3,9 %. <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/nufe20i.pdf>

⁵⁴⁷ Instituut voor de Nationale Rekeningen - Federaal Planbureau (5/6/2020) De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %. https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

⁵⁴⁸ Historische data op basis van eurostat, in mio euro (marktprijzen), waarop groeiprognozes van de EC, IMF, NBB, VOKA, Federaal Planbureau, voor 2020 en 2021 werden toegepast. (2,9% voor 2019; in Planbureau: 1,4%: https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_gdp-gross+domestic+product; volume) De scenario's mild, medium en zwaar verwijzen naar SERV-berekeningen op basis van gegevens van de NBB. BAU zijn de aanvankelijke prognoses van NBB. VOKA (13/5/2020): Economische schade loopt op tot 50 miljard in 2020, <https://www.voka.be/nieuws/economische-schade-loopt-op-tot-50-miljard-2020>. NBBbis: https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie-economie/Wunsch-Extra-relanceplan-heeft-geen-zin/10231704?utm_campaign=BREAKING_NEWS&utm_medium=email&utm_source=SIM. FPB: Federaal Planbureau, Communiqué, De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %. 5/6/2020, Beschikbaar op

Figuur 226: Bbp zou 7 à 11% dalen in 2020 en herstel duurt wellicht jaren⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ <https://www.plan.be/press/communique-1995-nl-de-belgische-economie+zou+in+2020+krimpen+met+10+6+en+zich+in+2021+gedeeltelijk+herstellen+met+en+groei+van+8+2> en https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf. Historische data op basis van eurostat, in mio euro (marktprijzen), waarop groeiprognoses van de EC, IMF, NBB, VOKA, Federaal Planbureau, voor 2020 en 2021 werden toegepast. De scenario's mild, medium en zwaar verwijzen naar SERV-berekeningen op basis van gegevens van de NBB. BAU zijn de aanvankelijke prognoses van NBB. VOKA (13/5/2020): Economische schade loopt op tot 50 miljard in 2020, <https://www.voka.be/nieuws/economische-schade-loopt-op-tot-50-miljard-2020>. NBBbis: https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie-economie/Wunsch-Extra-relanceplan-heeft-geen-zin/10231704?utm_campaign=BREAKING_NEWS&utm_medium=email&utm_source=SIM. FPB: Federaal Planbureau, Communiqué, De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %. 5/6/2020, Beschikbaar op <https://www.plan.be/press/communique-1995-nl-de-belgische-economie+zou+in+2020+krimpen+met+10+6+en+zich+in+2021+gedeeltelijk+herstellen+met+en+groei+van+8+2> en https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf.

Figuur 227: Diverse prognoses BBP laten daling zien (in mio €)

	hist	EC	IMF	NBB	FPB	VOKA	BAU	mild	medium	zwaar
1995	220.252									
1996	219.965									
1997	223.033									
1998	231.016									
1999	242.308									
2000	256.376									
2001	264.335									
2002	273.256									
2003	281.200									
2004	296.820									
2005	310.038									
2006	325.152									
2007	343.619									
2008	351.743									
2009	346.473									
2010	363.140									
2011	375.968									
2012	386.175									
2013	392.880									
2014	403.003									
2015	416.701									
2016	430.231									
2017	445.957									
2018	459.532									
2019	473.085	473.085	473.085	473.085	473.085	473.085	473.084	473.084	473.084	473.084
2020		439.023	440.442	435.238	422.938	430.506	484.984	442.626	438.636	422.675
2021		468.438	460.703	472.669	457.619		495.031	489.016	463.074	442.772
2022							509.296		491.890	466.772
2023							524.289		520.904	482.933

Post-2020: V-herstel, U-herstel of L-herstel?

Of en hoe snel het bbp na 2020 zou herstellen, is eveneens onduidelijk en ook hiervoor lopen de inschattingen uiteen. Het SERV-secretariaat maakte berekeningen op basis van drie scenario's: een *minimale* ('milde' of V-scenario), *gemiddelde* (medium of U-scenario) en *maximale* ('zware' of L-scenario) impact van de coronacrisis op de economie en de overheidsfinanciën.

De drie verschillende scenario's gaan uit van een bijna gelijkaardige impact tijdens het piekmoment van de crisis (april 2020), en ook alle drie scenario's bouwen op slechts enkele maanden (tweede kwartaal) bijna de helft van de lockdown-impact af. Dit is in lijn met de ontwikkelingen zoals die vandaag in België en Vlaanderen geregistreerd worden.

Vanaf het najaar van 2020 ontstaan aanzienlijke verschillen tussen de scenario's:

- Het **milde scenario** heeft tegen het einde van 2020 de Corona-impact tot 10% van de lockdownperiode afgebouwd en tegen het midden van 2021 is de impact volledig verdwenen.
- In het **tweede scenario (medium)** is de impact tot en met september 2020 van ongeveer dezelfde grootteorde als in het milde scenario, maar verloopt de verdere afbouw veel trager. Einde 2021 ondergaat de economie nog steeds 17,5% van de maximale impact tijdens de volledige lockdown, en de trage evolutie richting het terug integraal functioneren wordt ook in 2022 verdergezet.
- Het **derde scenario (zwaar)** gaat ervan uit dat de heropstart van de economie in het derde kwartaal van 2020 aanzienlijk trager verloopt dan in beide andere scenario's en dat de verdere afbouw ook niet versnelt tegenover het tweede scenario. Het resultaat is dat einde 2021 nog 30% van de economische capaciteit niet benut wordt, en dat einde 2022 dit cijfer slechts tot 25% daalt.

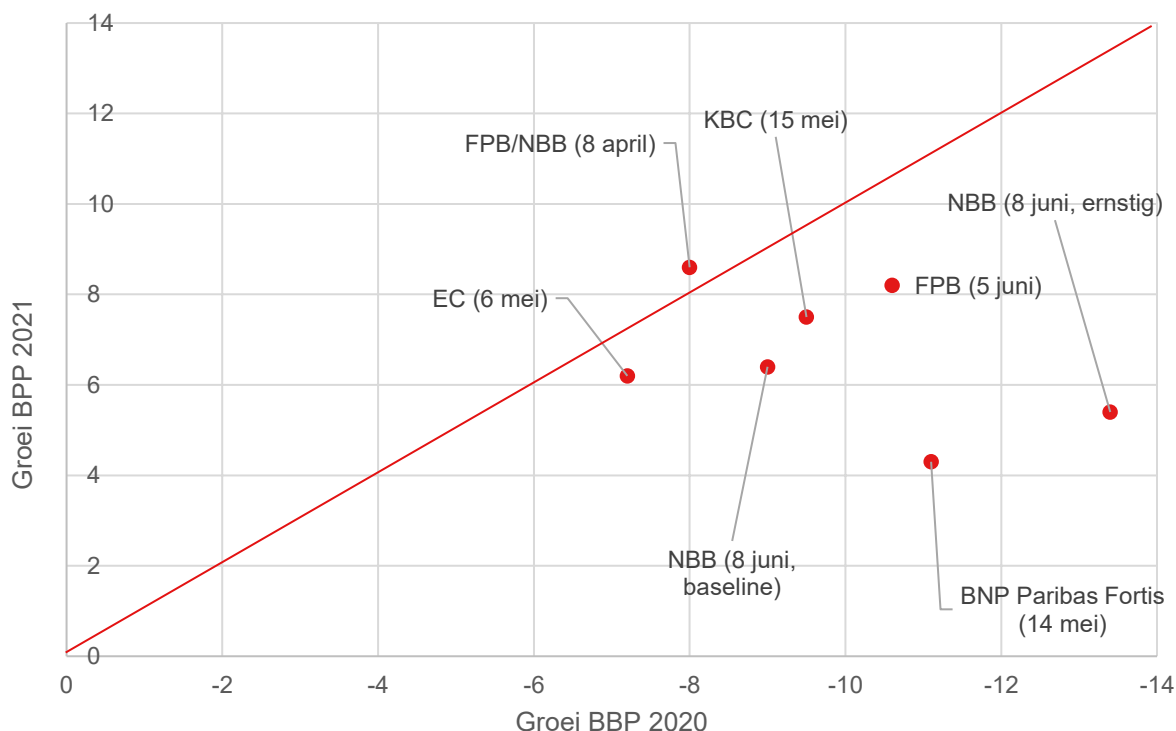
Figuur 228: Drie economische scenario's tonen mogelijke economische impact

	Lockdown	Economische impact
Mild (scenario V)	Kort, beëindigd in mei 2020 Snelle en (zo goed als) integrale relance	Zeer grote impact in 1ste helft 2020, aanzienlijk herstel in 2 ^{de} helft 2020 Vanaf 2021: trajecten van output en bbp globaal terug op pre-crisisniveau
Medium (scenario U)	Kort, beëindigd in mei/juni 2020 Relance naar pre-crisisniveau van economie verloopt over meerdere jaren	Zeer grote impact in 1ste helft 2020, geleidelijk herstel in 2 ^{de} helft 2020 en verder in 2021 Vanaf 2022: trajecten van output en bbp blijven globaal op lager niveau dan pre-crisis
Zwaar (scenario L)	Langer, beëindigd in juni 2020 Relance verloopt traag, grote delen economie ondergaan blijvende corona-impact	Zeer grote impact in 1ste helft 2020, zeer geleidelijk herstel in 2 ^{de} helft 2020 en volgende jaren Vanaf 2022: trajecten van output en bbp blijven op structureel lager niveau dan pre-crisis

Het ziet ernaar uit dat een mild scenario dat door veel economen aanvankelijk naar voren werd geschoven, ondertussen weinig realistisch is geworden en we eerder naar een medium tot zwaar scenario evolueren. Figuur 229 visualiseert de groeicijfers van het bbp voor 2020 en 2021, die door verschillende instellingen sinds het begin van de coronacrisis geraamd zijn. Punten linksboven de diagonale lijn wijzen op ramingen waarin de groei in 2021 hoger is dan de groei in 2020, een V-herstel. Punten rechtsonder de diagonale lijn wijzen op een beperkter herstel; des te verder het punt verwijderd is van de diagonale lijn, des te trager het herstel.

Bij het begin van de crisis ging het Federaal Planbureau en de Nationale Bank (8 april) nog uit van een integraal herstel van de economie einde 2021 (-8% groei in 2020, +8,6% groei in 2021). Alle prognoses werden nadien veel negatiever, zowel in termen van het verlies van economische output in 2020, als over de snelheid van het herstel in 2021 en later. De recentste inschatting van het Federaal Planbureau sluit voor 2020 bij dat medium tot zwaar scenario aan (-10,6% in 2020 en +8,2 in 2021). Ook de prognoses van de NBB werden pessimistischer voor zowel 2020 als 2021. Zelfs bij forse groeicijfers voor 2021 (+6,4%) en een beperkte groei voor 2022 (+2,3%), zou het tot 2023 duren voordat de economie hersteld zou zijn.

Figuur 229: Groei prognoses voor België sinds de start van de coronacrisis



Ook Europese en mondiale economie krimpen

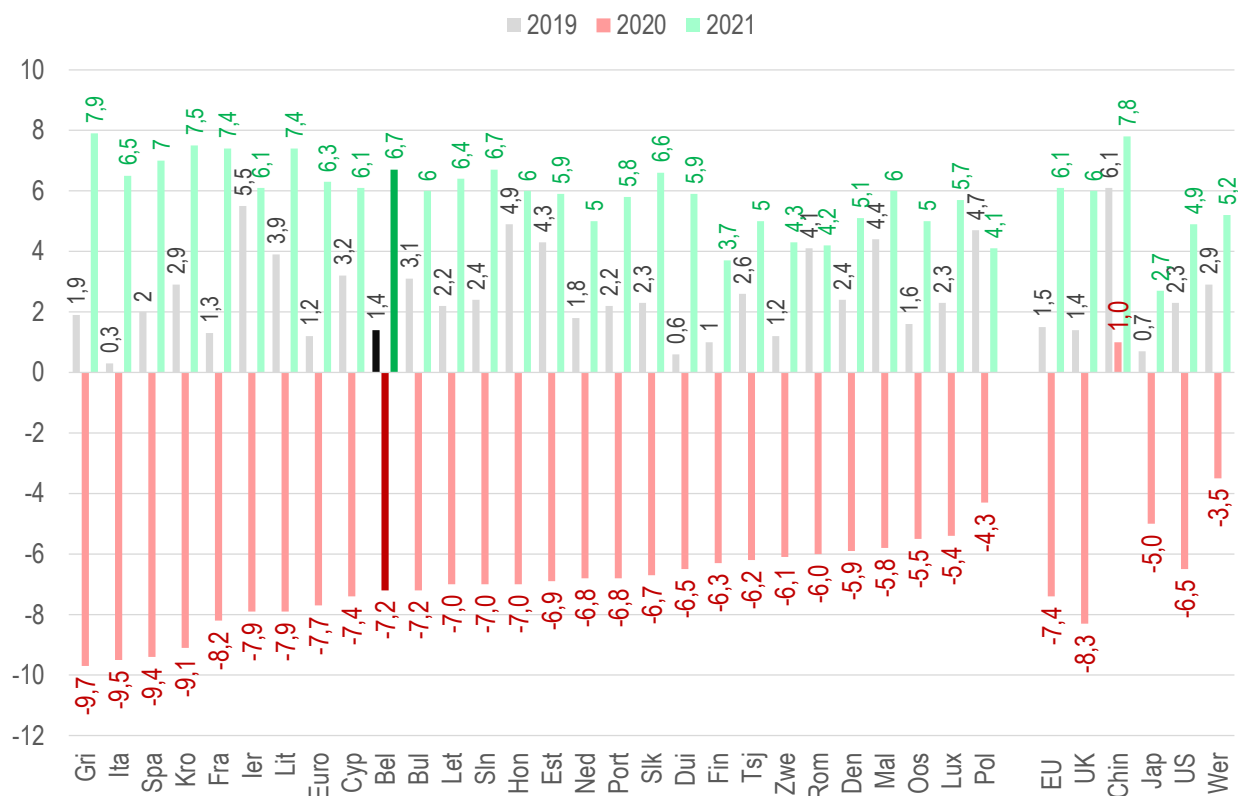
Voor de open Belgische economie is de evolutie van de internationale economie van bijzonder belang. Volgens de inschattingen van het IMF zullen ook de Europese en de wereldeconomie krimpen (Figuur 230). Ook in Zweden dat niet in lockdown ging, zou de economie fors krimpen: de verspreiding van het virus laat blijkbaar mensen hun activiteiten ook zonder lockdown verminderen (cf. infra)⁵⁵⁰.

Figuur 230: Impact op het bbp⁵⁵¹

Wijz. bbp	België				Europa		Mondiaal	
	IMF	NBB	EC	VOKA	EC	IMF	IMF-Basis	IMF-Pessimistisch
2020	-6,9	-8	-7,2	-9%	-7,4	-7,5	-3	-6
2021	+4,6	+8,6	6,7		6,1	+4,7	+5,8	-8

⁵⁵⁰ Pueyo T. (9/6/2020). Coronavirus: Should We Aim for Herd Immunity Like Sweden? And What Can Countries like the US or Netherlands Learn from It? <https://medium.com/@tomaspuoyo/coronavirus-should-we-aim-for-herd-immunity-like-sweden-b1de3348e88b>

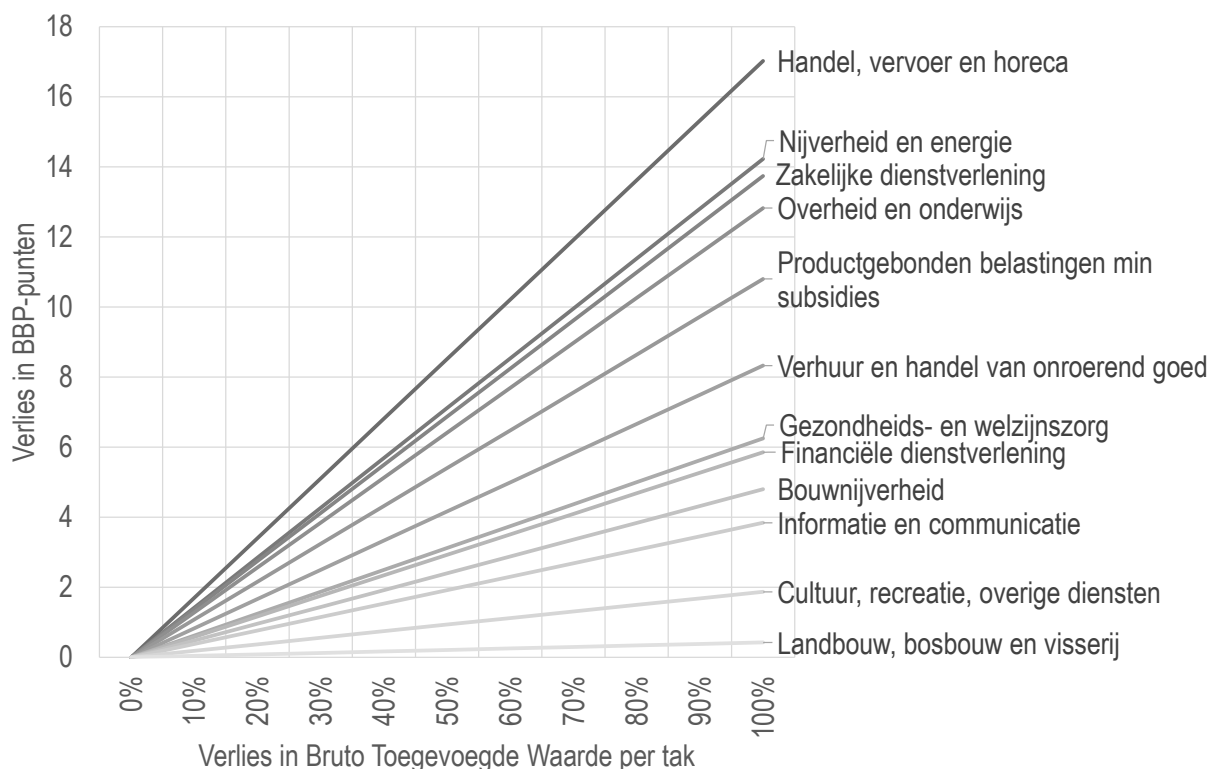
⁵⁵¹ VOKA (13/05/2020). Economische schade loopt op tot 50 miljard in 2020. <https://www.voka.be/nieuws/economische-schade-loopt-op-tot-50-miljard-2020>

Figuur 231: Alle EU-landen verwachten krimp in 2020⁵⁵²

Getroffen sectoren hebben ook grote bijdrage aan het bbp

De handel, horeca en vervoerssector, die zwaar getroffen zijn door de coronacrisis (cf. deel 12.3), dragen samen bij tot 17% van het bbp (Figuur 234). Figuur 232 en Figuur 233 geven aan hoeveel bbp-verliespunten het verlies aan bruto toegevoegde waarde in de diverse bedrijfstakken veroorzaakt. Bv. indien de handel, horeca en vervoerssector 30% van hun toegevoegde waarde op jaarbasis verliezen, zakt het bbp met 5%. Als daarenboven alle andere takken op jaarbasis 10% verlies in toegevoegde waarde noteren, zakt het bbp bijkomend met 8%, dus met 13%. Ter vergelijking: er worden nu omzetverliezen van 26% genoteerd (cf. deel 12.3) en omzetverliezen van 20% verwacht tot in 2020.

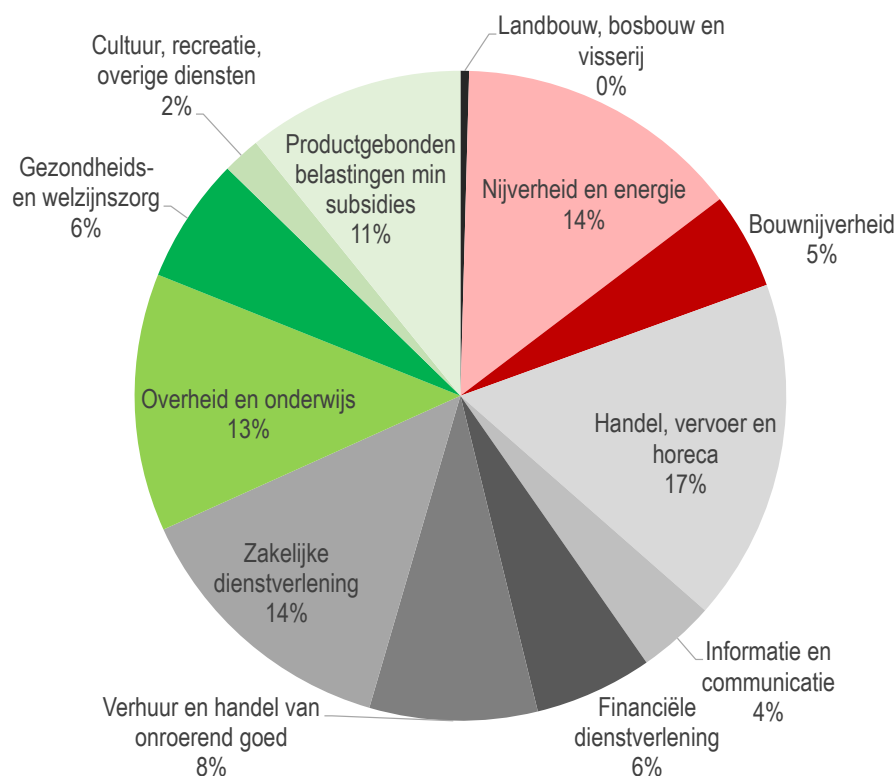
⁵⁵² Europese Commissie (6/5/2020). European Economic Forecast - spring 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

Figuur 232: Sommige sectoren hebben grotere impact op bbp⁵⁵³Figuur 233: Verlies bbp in verhouding tot verlies in bruto TW per tak⁵⁵³

	Verlies in Bruto toegevoegde waarde per tak											
	0%	10%	20%	30%	40%	50%	60%	70%	80%	90%	100%	
Handel, vervoer en horeca	0,0	1,7	3,4	5,1	6,8	8,5	10,2	11,9	13,6	15,3	17,0	
Nijverheid en energie	0,0	1,4	2,8	4,3	5,7	7,1	8,5	10,0	11,4	12,8	14,2	
Zakelijke dienstverlening	0,0	1,4	2,7	4,1	5,5	6,9	8,2	9,6	11,0	12,4	13,7	
Overheid en onderwijs	0,0	1,3	2,6	3,8	5,1	6,4	7,7	9,0	10,3	11,5	12,8	
Productgebonden belastingen min subsidies	0,0	1,1	2,2	3,2	4,3	5,4	6,5	7,6	8,6	9,7	10,8	
Verhuur en handel van onroerend goed	0,0	0,8	1,7	2,5	3,3	4,2	5,0	5,8	6,7	7,5	8,3	
Gezondheids- en welzijnszorg	0,0	0,6	1,2	1,9	2,5	3,1	3,7	4,4	5,0	5,6	6,2	
Financiële dienstverlening	0,0	0,6	1,2	1,8	2,3	2,9	3,5	4,1	4,7	5,3	5,9	
Bouwnijverheid	0,0	0,5	1,0	1,4	1,9	2,4	2,9	3,4	3,8	4,3	4,8	
Informatie en communicatie	0,0	0,4	0,8	1,2	1,5	1,9	2,3	2,7	3,1	3,5	3,8	
Cultuur, recreatie, overige diensten	0,0	0,2	0,4	0,6	0,7	0,9	1,1	1,3	1,5	1,7	1,9	
Landbouw, bosbouw en visserij	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	
Totaal	0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	

⁵⁵³ Op basis van voorlopige cijfers bbp 2019 tegen lopende prijzen, naar aandelen van bedrijfstakken, Beschikbaar op <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/nnda19.pdf>

Figuur 234: Dienstensector is verantwoordelijk voor ongeveer 50% van bbb⁵⁵⁴



Open economie stelt voor bijzondere uitdagingen

De openheid van de Belgische economie maakt België kwetsbaar voor economische ontwikkelingen in het buitenland. 6,2% van de Belgische toegevoegde waarde is afhankelijk van de Franse finale vraag, 5,6% van de Duitse vraag, 4,0% van de Nederlandse vraag, 2,4% van de Italiaanse vraag en 1,9% van de Chinese vraag⁵⁵⁵.

12.2 Ondernemersvertrouwen

Het ondernemersvertrouwen wordt gemeten via enquêtering. Hieronder komen cijfergegevens aan bod voor België en Vlaanderen van de NBB en voor de eurozone en de wereld van het internationale IHS Markit.

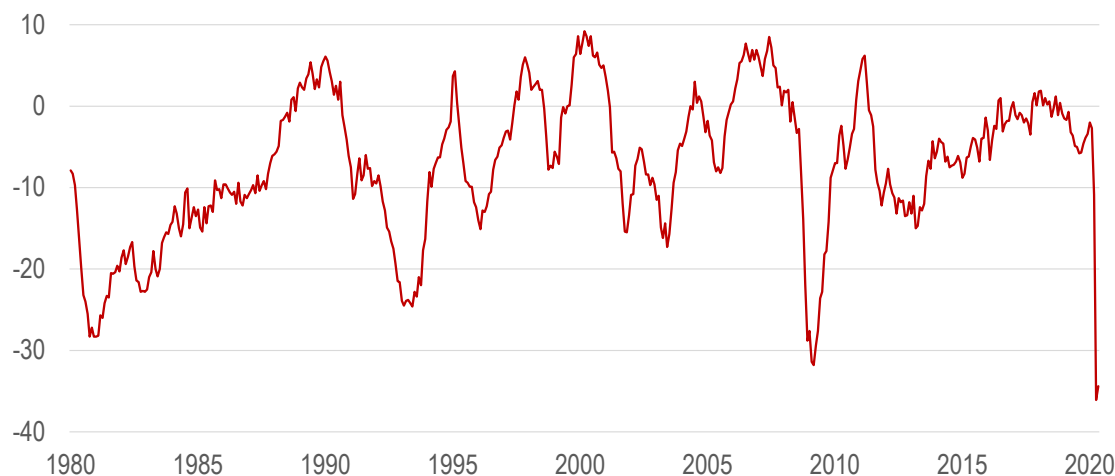
Ondernemersvertrouwen zakt historisch laag

Sedert 1980 stond het ondernemersvertrouwen dat de NBB voor **België en ook Vlaanderen** meet nog nooit zo laag als in april en mei 2020 (Figuur 235). De situatie in de dienstensector verbetert een beetje in mei 2020 (Figuur 236), maar blijft in alle sectoren laag. De bouwsector heeft de minst negatieve cijfers. De cijfers in Vlaanderen en Wallonië evolueren vrij gelijklopend (Figuur 238).

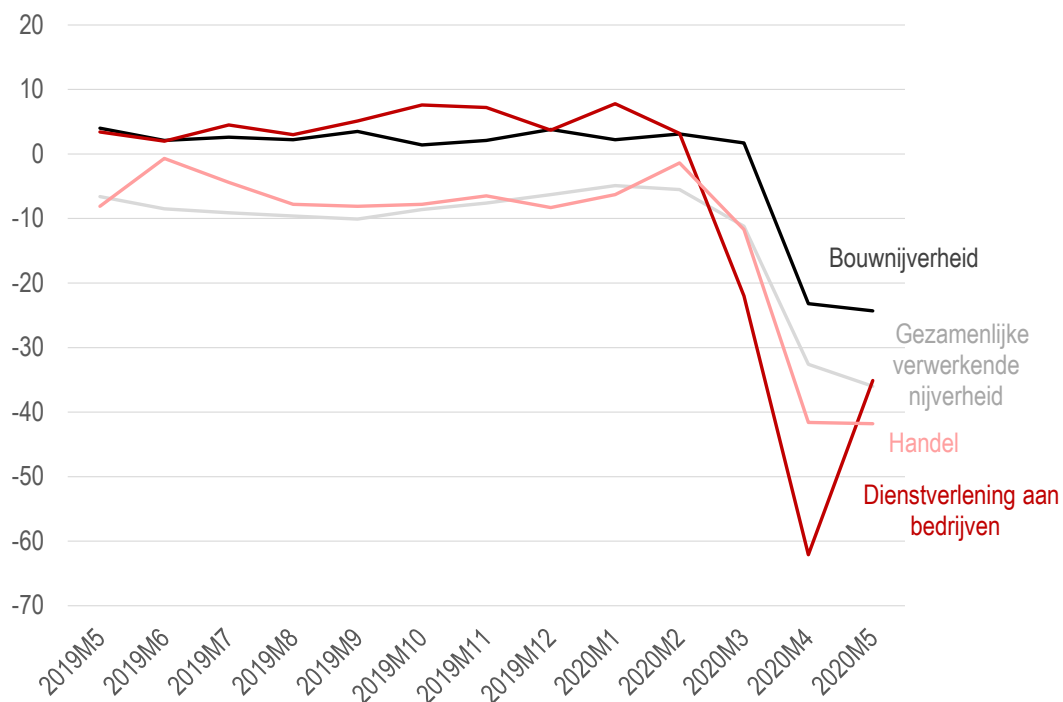
⁵⁵⁴ Bbp 2019 tegen lopende prijzen. In totaal 473.085 mio € bbb. NBB, Nationale rekeningen. Instituut voor de nationale rekeningen. Eerste raming van de jaarlijkse rekeningen 2019. April 2020 Beschikbaar op <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/nnda19.pdf>

⁵⁵⁵ FOD Economie, analyse 27/5/2020, geconsulteerd op 2/6/2020. <https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/coronavirus/economische-impact-van-het>

Figuur 235: Het ondernemersvertrouwen is historisch laag⁵⁵⁶



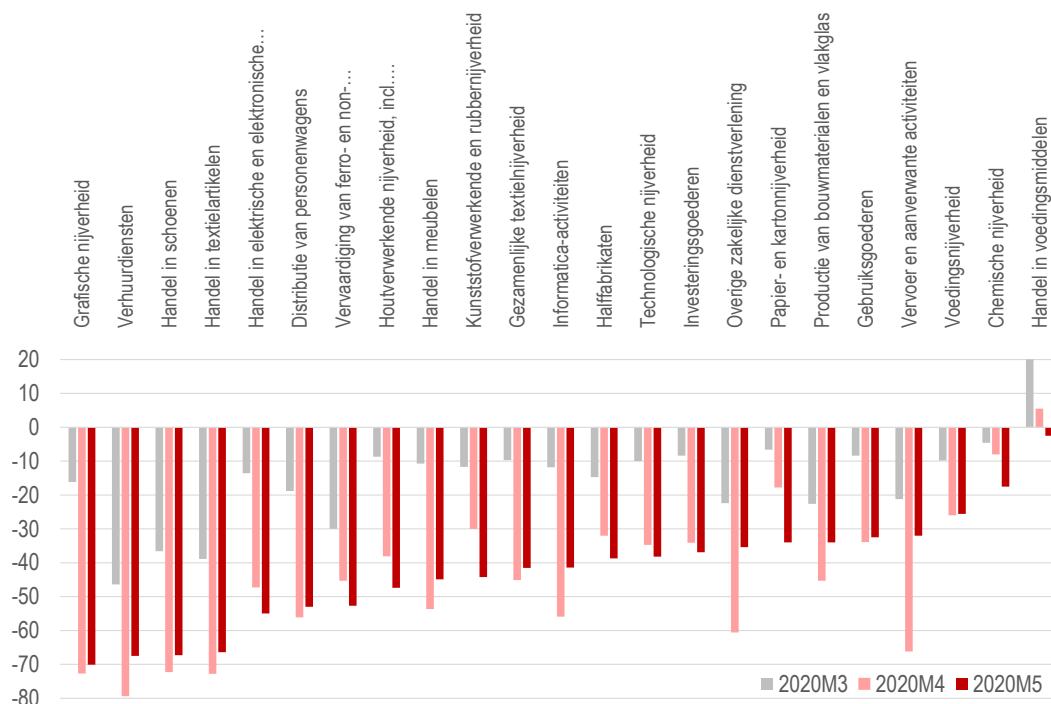
Figuur 236: Ondernemersvertrouwen verbetert in mei voor dienstensector⁵⁵⁷



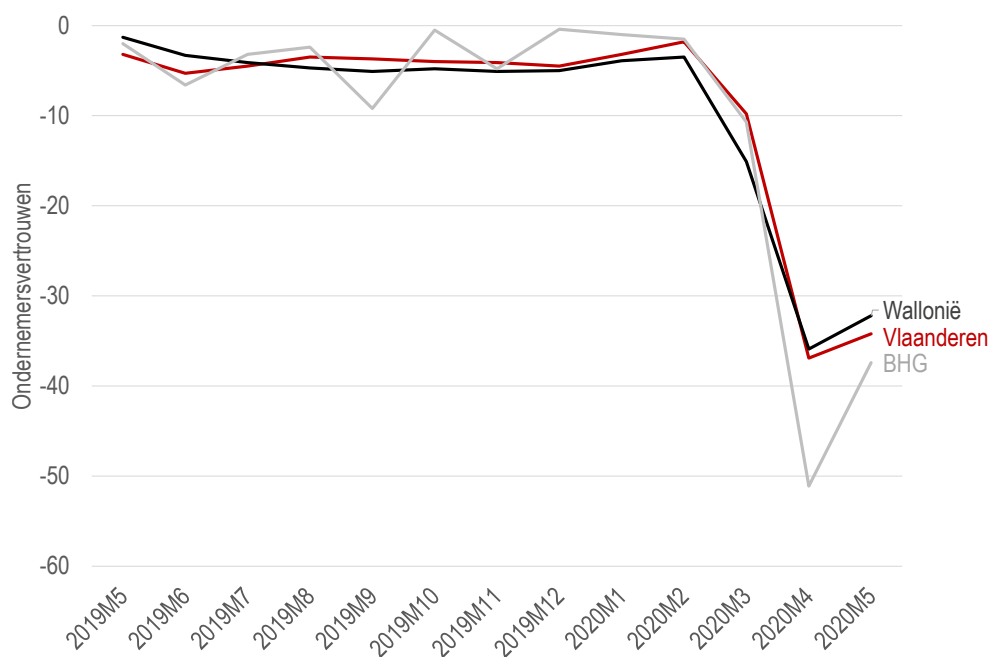
⁵⁵⁶ Op basis van NBB, conjunctuurenquête, tot mei 2020, cijfers voor België. Data geconsulteerd op 16/6/2020, seizoensgezuiverd. <https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=COMEXT&lang=nl#>

⁵⁵⁷ Ondernemersvertrouwen, conjunctuurenquête tot mei 2020, NBB, cijfers voor België, Data geconsulteerd op 16/6/2020, seizoensgezuiverd. Synthetische curven per sector. <https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=COMEXT&lang=nl#>

Figuur 237: Subsectoren in handel en diensten noteren minste ondernemersvertrouwen⁵⁵⁸



Figuur 238: Ondernemersvertrouwen evolueert vrij gelijklopend in Vlaanderen en Wallonië⁵⁵⁹



⁵⁵⁸ Resultaten voor in mei. Ondernemersvertrouwen, conjunctuurenquête tot mei 2020, NBB, cijfers voor België, Data geconsulteerd op 16/6/2020, seizoensgezuiverd. Synthetische curven per sector.

<https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=COMEXT&lang=nl#>

⁵⁵⁹ NBB, Ondernemersvertrouwen, regionale resultaten, cijfers tot mei 2020. Data geconsulteerd op 16/6/2020, seizoensgezuiverd. <https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=COMEXT&lang=nl#>

Purchasing Managers Index voor EU stond zeer laag, herneemt maar blijft laag

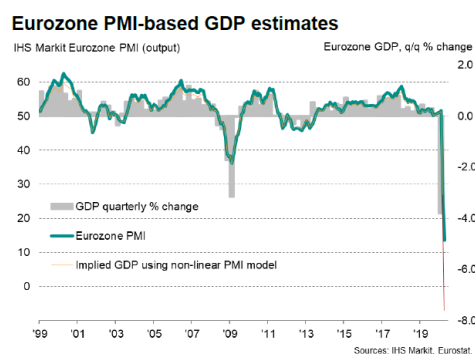
De Purchasing Managers Index (PMI), een index van aankoopmanagers van IHS Markit die een indicatie geeft van de totale economische activiteit en het ondernemersvertrouwen in de **eurozone** en in de **wereld**, zakte in april historisch laag, maar toont vanaf mei de bedrijfhervatting, ook in de industrie- en dienstensector (Figuur 239)⁵⁶⁰. Toch blijft de score historisch laag, hetgeen wijst op een daling van economische activiteit (Figuur 240).

Figuur 239: Aankoopdirecteurs in Eurozone melden krimp van economische activiteit⁵⁶¹

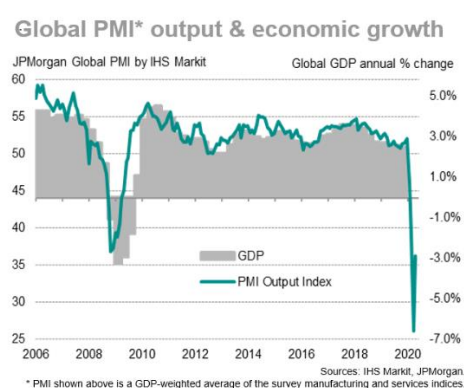
	wereld	EU totaal	industrie	diensten
maart		29,7		
april	26,2	13,6	33,4	12,0
mei	36,3	31,9	39,4	30,5

Figuur 240: PMI Eurozone staat historisch laag⁵⁶²

Eurozone



Wereld



KMO-barometer vertoont gelijkaardige tendens

Ook de specifieke conjunctuurbarometer bij KMO's vertoont een historisch forse dip in het eerste kwartaal van 2020 (Figuur 241) en toont de slechtste cijfers bij de kleinhandel, dienstensector en industrie en in mindere mate bij de bouwsector (Figuur 242).

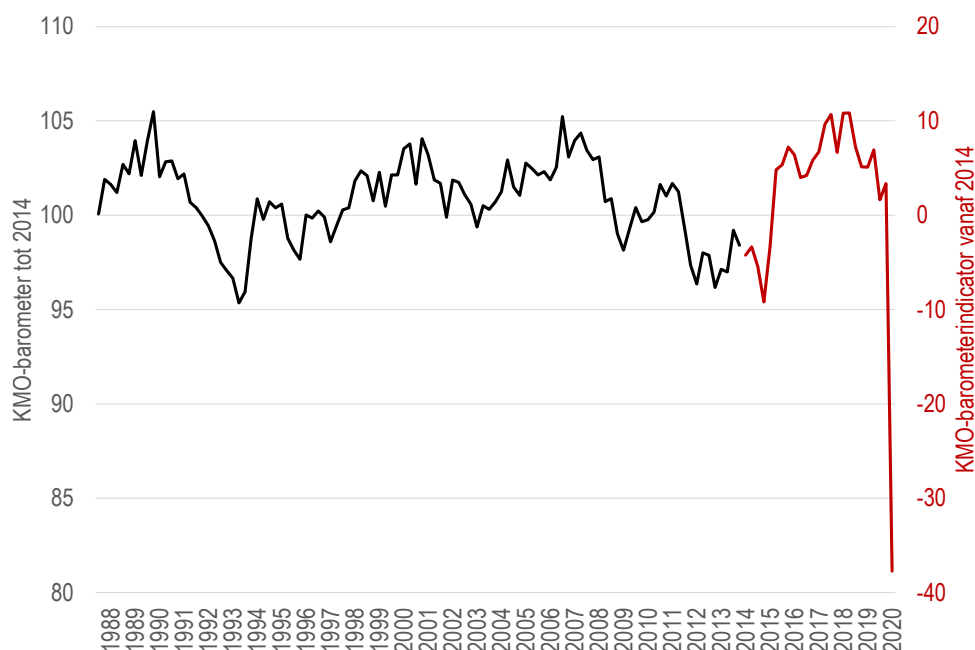
⁵⁶⁰ FOD Economie, <https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/coronavirus/economische-impact-van-het>, Economische impact van het coronavirus

⁵⁶¹ FOD Economie, <https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/coronavirus/economische-impact-van-het>, Economische impact van het coronavirus

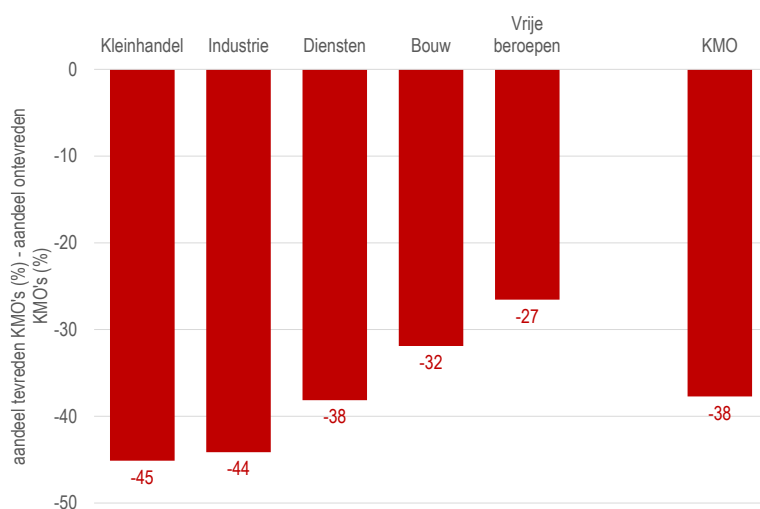
⁵⁶² IHS Markit (6/5/2020). Eurozone PMI at all-time low as economy locks down to fight COVID-19, <https://ihsmarkit.com/research-analysis/eurozone-pmi-at-all-time-low-as-economy-locks-down-to-fight-covid-19.html>.

Wereld: IHS Markit (15/6/2020). Global economic downturn moderates in May, led by renewed growth in China, <https://ihsmarkit.com/research-analysis/global-economic-downturn-moderates-in-may-Jun20.html>

Figuur 241: KMO's zijn pessimistisch over de conjunctuur⁵⁶³



Figuur 242: KMO-tevredenheid ligt laagst in kleinhandel, industrie en dienstensector⁵⁶⁴



Data- en onderzoeksvragen 55

- *Wat tonen langere tijdsreeksen over de conjunctuurinschattingen bij KMO's (cijfers over de KMO-barometer vanaf 1987)?*

⁵⁶³ Opgelet: breuklijn in metingen in 2014; UNIZO (21/4/2020), KMO-Barometer UNIZO noteert slechtste tevredenheidsscore sinds eerste metingen in 1987. <https://www.unizo.be/nieuws-pers/kmo-barometer-unizo-noteert-slechtste-tevredenheidsscore-sinds-eerste-metingen-1987>; Historische reeks opgevraagd bij UNIZO. Cijfers vertonen een breuklijn in 2014. Daarom werden assen aangepast (100 in de reeks tot 2014 werd gelijkgesteld aan 0 in de reeks vanaf 2014 en de indeling werd aangepast om de curves zoveel mogelijk op elkaar te laten aansluiten).

⁵⁶⁴ Op basis van UNIZO, KMO-barometer, cijfers Q1-2020, enquête april 2020, <https://www.unizo.be/nieuws-pers/kmo-barometer-unizo-noteert-slechtste-tevredenheidsscore-sinds-eerste-metingen-1987>, 21/4/2020, KMO-Barometer UNIZO noteert slechtste tevredenheidsscore sinds eerste metingen in 1987.

12.3 Omzet

Omzet daalt gemiddeld 32% in coronaperiode, al beteren perspectieven licht

Gemiddeld meldden ondernemingen tot nu toe tijdens de coronaperiode 31% minder omzet, maar in sommige sectoren zoals horeca en eventing gaat het over 80% of meer omzetzdaling (Figuur 243)⁵⁶⁵. Gemiddeld gezien noteerde ook de niet-voeding-detailhandel een sterke omzetzdaling (-66%).

De situatie verbeterde systematisch vanaf het dieptepunt eind maart toen een gemiddelde omzetzdaling van 36% werd genoteerd (Figuur 245). Recent werd na de versoepelde coronamaatregelen vooral in de niet-voedingdetailhandel de omzetzdaling minder groot en ook in de bouwsector is die evolutie opmerkelijk (Figuur 243). Toch werd begin juni nog een gemiddelde omzetzdaling van 23% gemeld.

Figuur 243: Gemiddeld wordt er nu 26% minder omzet genoteerd⁵⁶⁶

	30/mrt	6/apr	13/apr	20/apr	27/apr	5/mei	12/mei	26/mei	9/jun	gem.
Horeca	-93	-83	-88	-95	-84	-87	-93	-85	-75	-87
Evenementen en recreatie	-74	-92	-84	-88	-88	-84	-89	-92	-63	-84
Luchtvaart	-20	-40	-77	-63	-53	-61	-87	-88	-57	-61
Detailhandel – niet-voeding	-86	-85	-78	-70	-82	-70	-25	-29	-12	-60
Wegtransport (personen)	-28	-45	-71	-67	-67	-84	-69	-34	-61	-58
Textielindustrie, kleding en schoeisel	-48	-57	-70	-70	-57	-62	-50	-50	-29	-55
Meubelindustrie	-61	-63	-80	-58	-67	-36	-60	-30	-21	-53
Vervaardiging van transportmiddelen	-32	-63	-74	-29	-75	-59	-47	-36	-16	-48
Groothandel	-50	-48	-59	-47	-44	-34	-43	-17	-36	-42
Bouw	-47	-46	-43	-46	-44	-29	-34	-14	-20	-36
Human Resources	-40	-46	-20	-36	-33	-37	-36	-35	-33	-35
Immobilien	-36	-44	-43	-31	-28	-60	-38	0	-9	-32
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	-52	-20	-26	-49	-32	-26	-23	-30	-30	-32
Machinebouw en elektrische apparatuur	-25	-29	-29	-30	-32	-30	-24	-35	-20	-28
Metallurgie	-21	-12	-34	-18	-33	-31	-25	-36	-27	-26
Communicatie, IT, software	-15	-21	-18	-23	-21	-29	-43	-27	-30	-25
Ingenieursdiensten	-34	-62	-13	-30	-27	-20	-16	-14	-10	-25
Elektronische, optische en informaticaproducten	-43	-9	-17	-37	-34	-14	-27	-27	-9	-24
Logistiek	-29	-26	-23	-15	-16	-24	-10	-39	-25	-23
Vrije beroepen	-25	-21	-15	-28	-27	-22	-27	-12	-11	-21
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	-24	-14	-20	-15	-23	-21	-17	-22	-22	-20
Agrarische en voedingsindustrie	-14	-17	-24	-20	-15	-21	-17	-22	-21	-19
Bedrijfsadvies	-8	-16	-15	-28	-20	-23	-25	-20	-12	-18
Chemische en farmaceutische industrie	-14	-20	-24	-11	-11	-23	-18	-21	-19	-18
Landbouw en visserij	-34	-23	-11	1	-3	-33	0	-17	-4	-14

⁵⁶⁵ Periodieke enquête: BECI, Boerenbond, FEB, SNI, UNIZO, UWE, VOKA, NBB.

<https://www.nbb.be/nl/artikels/het-herstel-van-de-belgische-economie-komt-heel-moeizaam-op-gang-en-tot-180-000-tijdelijk>

⁵⁶⁶ Periodieke enquête: BECI, Boerenbond, FEB, SNI, UNIZO, UWE, VOKA, NBB.

<https://www.nbb.be/nl/artikels/het-herstel-van-de-belgische-economie-komt-heel-moeizaam-op-gang-en-tot-180-000-tijdelijk>; 'Ervaart u een omzetzdaling ten gevolge de coronacrisis?' met meerdere antwoordmogelijkheden als indicatie van de omvang van de omzetzdaling. Data tot enquête 26/5/2020, geconsulteerd op 4/6/2020. Beschikbaar op: <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de>

Bank- en verzekeringswezen	-20	-9	-8	-17	-10	-10	-17	-11	-10	-12
Detailhandel – voeding	-3	-4	-8	0	-5	-8	-16	1	-9	-6
België	-33	-36	-33	-34	-32	-29	-31	-26	-23	-31

De reden van omzetverlies verschilt van sector en er kunnen ook meerdere redenen spelen: gevolgen van verbodsbepaling, social distancing vereisten, onvoldoende vraag, storingen in de toeleveringsketen.

Figuur 244: Reden van omzet verlies verschilt van sector tot sector⁵⁶⁷

	Social	Verboden	Arbeidskracht- tekort	Toeleverings- problemen	Onvoldoende vraag	Onduidelijke regels	Andere
	Distancing						
Luchtvaart							
Houtindustrie, papier en papierwaren, drukkerijen	4	16	2	11	77	4	2
Bank- en verzekeringswezen	5	0	0	1	75	4	7
Groothandel	1	32	1	9	72	4	6
Vervaardiging van kunststof- en niet-metaalhoudende producten	5	5	5	23	68	0	5
Meubelindustrie	23	34	2	36	66	11	9
Metallurgie	12	8	12	22	65	2	18
Elektronische, optische en informaticaproducten	4	22	0	19	63	0	7
Ingenieursdiensten	12	6	4	10	61	6	20
Chemische en farmaceutische industrie	1	3	4	14	61	3	4
Communicatie, IT, software	4	13	2	5	59	4	15
Machinebouw en elektrische apparatuur	12	5	7	34	59	1	15
Logistiek	14	0	0	16	58	6	20
Human Resources	9	16	0	2	57	2	32
Textielindustrie, kleding en schoeisel	7	52	0	16	57	2	1
Agrarische en voedingsindustrie	4	21	4	4	55	4	7
Vervaardiging van transportmiddelen	6	38	19	19	50	0	0
Detailhandel – voeding	4	27	1	2	50	6	12
Wegtransport (personen)	13	39	0	6	48	10	16
Detailhandel – niet-voeding	7	71	0	6	45	3	2
Bedrijfsadvies	12	12	1	4	44	1	23
Immobilien	2	70	0	0	43	4	13
Bouw	45	18	7	29	35	15	13
Vrije beroepen	23	21	2	2	22	7	23
Landbouw en visserij	0	26	4	13	22	4	13
Eventing	8	91	0	3	22	6	2
Horeca	4	79	0	1	18	1	3
	12	26	2	10	50	5	12

Ondanks de versoepeling van de lockdownmaatregelen ligt de omzet nog steeds ongeveer 30% lager dan voor de crisis. Dat zou vooral komen door de lage vraag en “doet vermoeden dat de economie nog steeds op een zeer laag toerental draait en de volledige revalidatie veel tijd zal vergen”⁵⁶⁸.

Ook voor 2021 worden omzetverliezen van bijna 20% verwacht⁵⁶⁹.

Regionale verschillen

De bedrijven in de diverse gewesten meldden gelijkaardige omzetzakkingen, behalve die van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest die over het algemeen gunstiger waren.

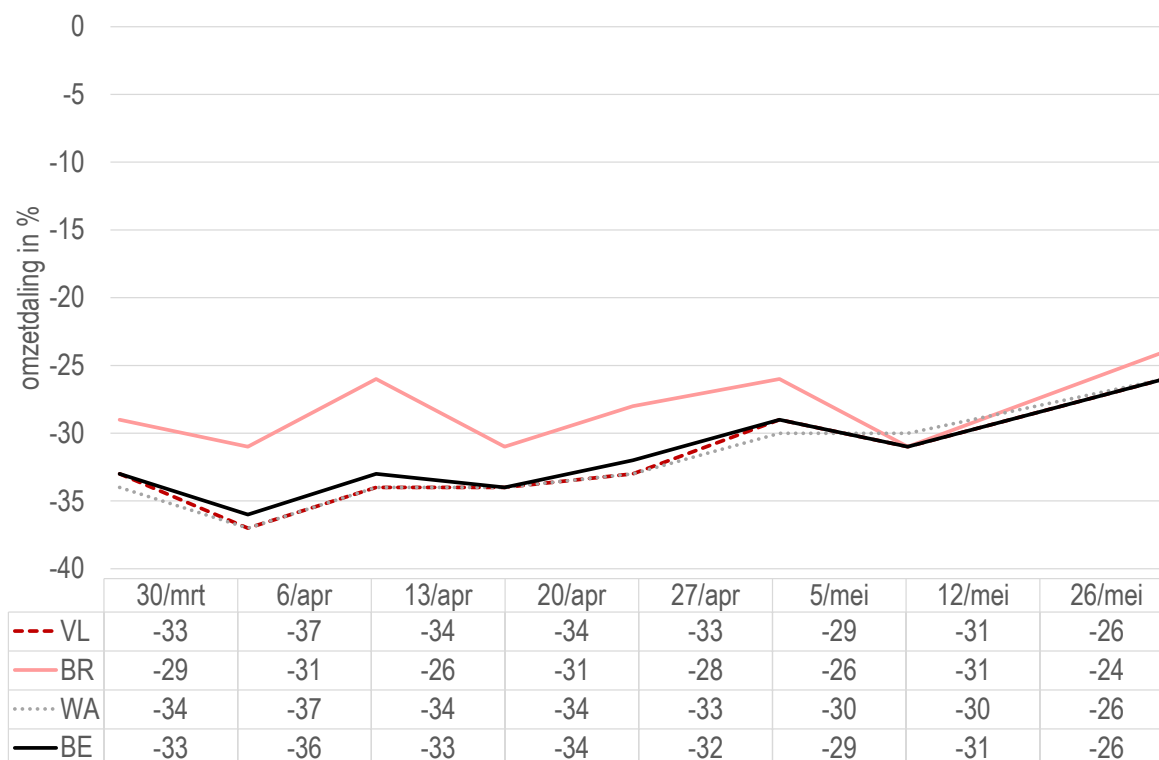
⁵⁶⁷ 27/04/2020; Enquête NBB. Deze vraag werd in de enquêtes in mei niet meer gesteld.

⁵⁶⁸ FOD Economie (26/5/2020). Economische impact van het coronavirus.

<https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/coronavirus/economische-impact-van-het>

⁵⁶⁹ Bevraging bij 700 ondernemingen door VOKA, Vlaams solvabiliteitsplan geeft zuurstof aan heel wat bedrijven. 1/6/2020 Beschikbaar op <https://www.voka.be/nieuws/vlaams-solvabiliteitsplan-geeft-zuurstof-aan-heel-wat-bedrijven>

Figuur 245: Omzetzalingen zijn gelijkaardig in gewesten, wel iets positievere in BHG⁵⁷⁰



Activiteitsniveaus kunnen verschillend evolueren naargelang de **regio**. Regio's of provincies met meer toerisme kunnen bv. zwaarder getroffen worden⁵⁷¹. Hierover lijkt weinig informatie beschikbaar, tenzij de tijdelijke werkloosheid als indicator gebruikt wordt (cf. deel 9).

Data- en onderzoeksvragen 56

- Zijn er *reële gegevens* over omzetevoluties?
- Zijn er gegevens over *regionale verschillen* in omzetevoluties?

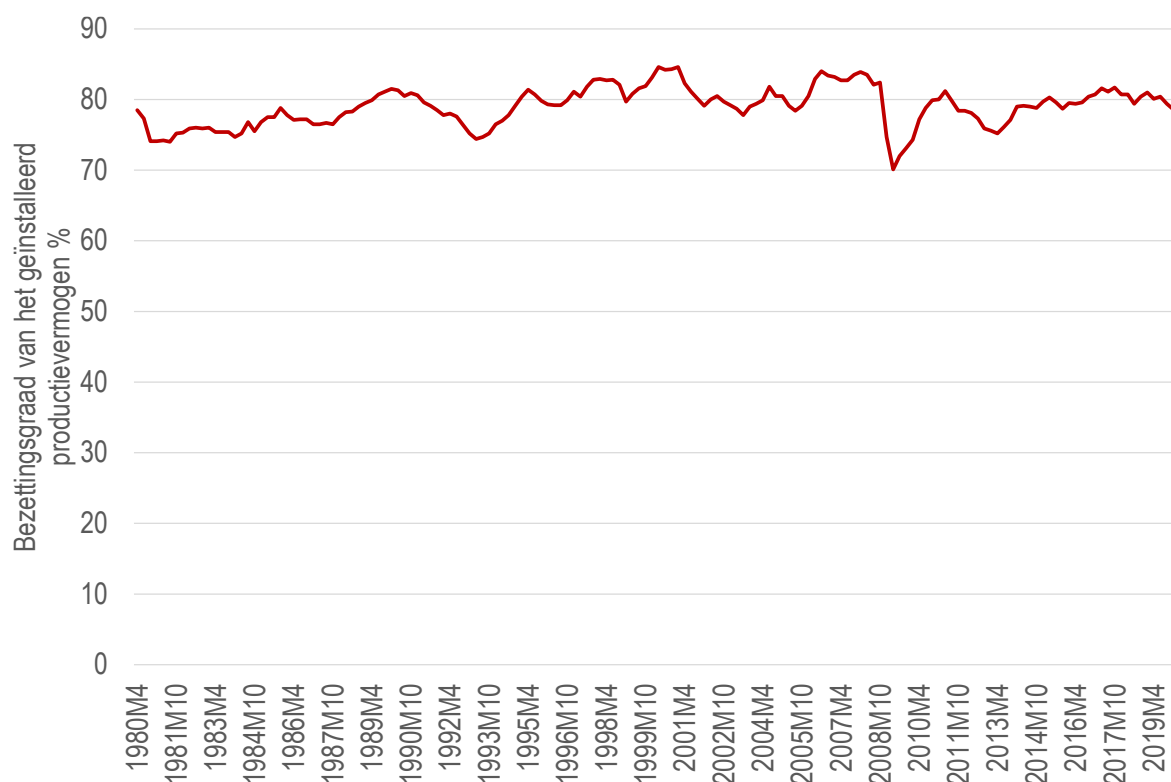
12.4 Verstoring productie en leveranciersketens

Door de coronacrisis kunnen productieketens verstoord raken en is er daling van de bezettingsgraad van het productievermogen (Figuur 246).

⁵⁷⁰ Nationale Bank van België (2/6/2020). De omzet van de ondernemingen begint zich te herstellen, maar de vooruitzichten voor de Belgische economie blijven slecht. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de>

⁵⁷¹ OESO (27/4/2020). Coronavirus (COVID-19) From pandemic to recovery: Local employment and economic development. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/from-pandemic-to-recovery-local-employment-and-economic-development-879d2913/>

Figuur 246: De bezettingsgraad van het productievermogen daalde⁵⁷²



12.5 Sectorale impact

Horeca, handel, kunst/amusement/recreatie: zwaarst getroffen

De zwaarst getroffen sectoren zijn de horeca, detailhandel en kunst/amusement/recreatie. Zij kennen de grootste omzetsdaling, het grootste aandeel tijdelijke werkloosheid en het meeste risico op faillissementen (Figuur 247). Ook Figuur 243 gaf hierboven al aan dat de grootste omzetsdaling wordt genoteerd in deze sectoren. Voor de detailhandel kunnen de perspectieven licht verbeteren omdat de lockdownmaatregelen deels opgeheven zijn, maar voor de horeca en zeker voor kunst/amusement/recreatie is dat nog niet het geval.

Ook in Europa situeert de grootste impact zich in de handel, transport, accommodatie, voeding en horeca, met een geraamde daling van de activiteit (toegevoegde waarde) met 60%; voor de industrie, energie en bouwsector gaat het om een daling met 40%; voor de zakelijke dienstverlening evenals de kunsten, recreatie en andere diensten gaat het om een daling met 30%⁵⁷³. Deze cijfers zijn een gewogen gemiddelde van de impact in de vijf grootste Eurozonelanden.

⁵⁷² NBB, Driemaandelijks enquête productievermogen, <https://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=COMEXT&lang=nl#>, cijfers tot april, geconsulteerd op 17/6/2020.

⁵⁷³ ECB, april 2020

Figuur 247: Crisis treft vooral horeca, non-foodhandel en vrijetijdssector⁵⁷⁴

	omzetverlies	risico op faillissement	tijd. werkloosheid
Zwaar getroffen			
Kunst/amusement/recreatie	-85	26	80
Horeca	-88	19	83
Handel - non-food	-79	11	71
Middelzwaar getroffen			
Vervoer en opslag	-48	15	49
Groothandel	-47	7	35
Bouw	-42	5	30
Industrie	-28	8	21
Immo, vrije beroepen, wet. & admin. onderst.	-24	8	21
Licht getroffen			
ICT	-21	8	12
Landbouw ⁵⁷⁵	-17	5	3
Fin. & verzekeringen	-12	1	3
Handel - food	-4	7	9
Onderwijs, openbaar bestuur, zorg			

Horeca: mogelijk verlies van 9 mld € omzet in foodservice

De lockdownmaatregelen tot mei zouden een verloren omzet van 4,3 mld € betekenen voor de Belgische **foodservicemarkt**, dat is 19% van de totale jaaromzet⁵⁷⁶. Die verloren omzet kan oplopen tot 9 mld € (42% van jaaromzet) als gevolg van de blijvende maatregelen bv. als gevolg van de 1,5 m regel bij de opheffing van de lockdown.

Hotels kunnen alleen nog gebruikt worden voor essentiële reizen. 7 op 10 hotels was eind maart gesloten, minder dan 10% van de hotelkamers zou nog beschikbaar zijn⁵⁷⁷.

Toerisme: verlies van 24 mld € omzet

Met uitzondering van een bezoek aan een museum of de dierentuin dat eerder reeds mogelijk was, was toerisme in eigen land verboden tot 8 juni. Niet-essentiële reizen naar het buitenland waren verboden tot en met 7 juni 2020. Ook buitenlandse toeristen konden tot dan niet naar België reizen. Sinds 15 juni zijn de Belgische grenzen weer open voor niet-essentiële reizen van en naar de andere landen van de EU en van de Schengen-zone. Reizen naar die landen kan dus, op voorwaarde dat het ontvangende land de grenzen eveneens geopend heeft voor Belgen. Het is nog onduidelijk wanneer reizen naar de rest van het **buitenland** (buiten Europa) weer zal kunnen (cf. deel 22)⁵⁷⁸.

⁵⁷⁴ Leuvense economische standpunten (2020/177). Socio-economische kenmerken van werknemers en zelfstandigen in sectoren getroffen door de lockdown.
<https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20177%20Decoster%20et%20al%20Profiel%20sector%20lockdown.pdf>

⁵⁷⁵ Rekening houdend met de voor landbouw en visserij meer betrouwbare cijfers uit de ERMG-NBB bevestigingen van 6/4 en 5/5 moet de impact op land- en tuinbouw eerder als 'middelzwaar getroffen' worden beschouwd.

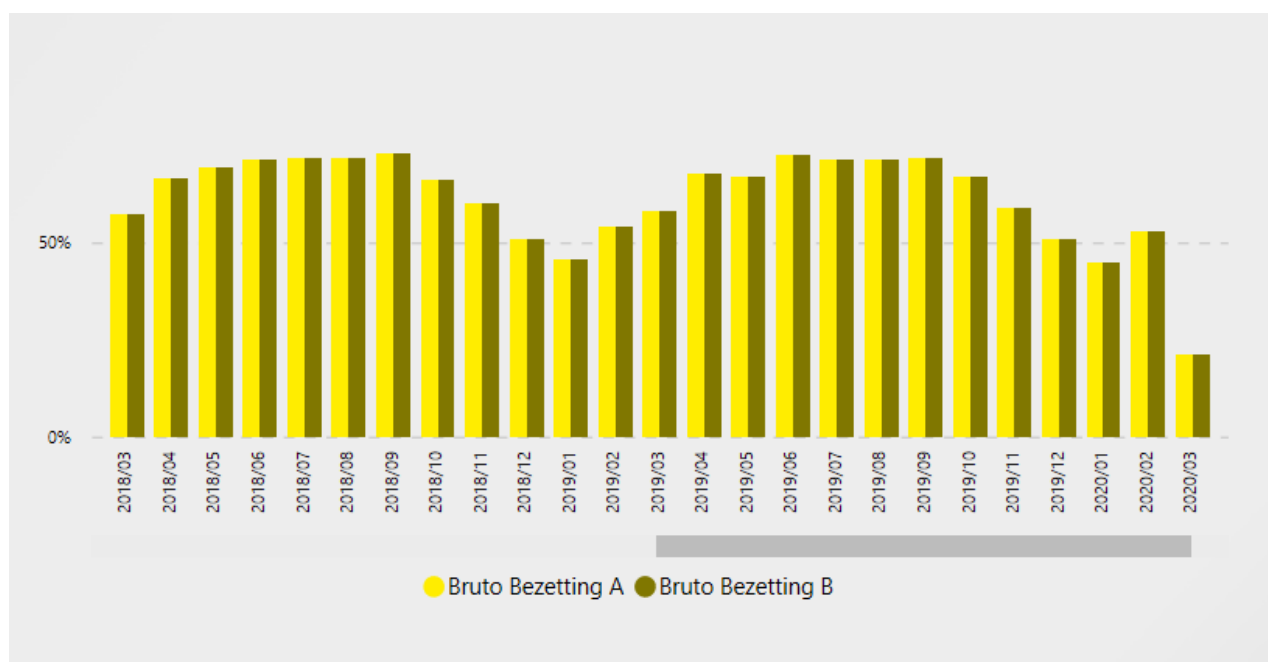
⁵⁷⁶ Foodservice Alliance (21/4/2020). Het coronavirus & de impact op de Belgische horeca – UPDATE.
<https://www.foodservicealliance.be/insight/het-coronavirus-de-impact-op-de-belgische-horeca-update>

⁵⁷⁷ Data voor Antwerpen, maart. VRT (19/3/2020). Coronamaatregelen hebben enorme impact op Antwerpse hotelsector: "De bezettingsgraad daalt onder 10%"
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/03/19/coronamaatregelen-hebben-enorme-impact-op-antwerpse-hotelsector/>

⁵⁷⁸ VRT (3/6/2020). Bubbel tot 10 mensen en horeca open op 8 juni, grenzen open op 15 juni, maar op een bankje zitten mag nog altijd niet. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/06/03/liveblog-3-juni-2020/>; FOD Buitenlandse Zaken, geraadpleegd op 8/6/2020.
https://diplomatie.belgium.be/nl/Diensten/Op_reis_in_het_buitenland

De logiesbarometer toont de bijzonder sterke daling van de activiteit vanaf maart.

Figuur 248: De hotelbezetting daalt fors⁵⁷⁹



Toerisme Vlaanderen schat dat door COVID-19 24 mld € omzet verloren werd in de toeristische sector in Vlaanderen (€1,3 miljard omzet verloren per maand).

Figuur 249: Potentiële impact COVID-19 op toeristische sector (miljard euro)⁵⁸⁰

	Toegevoegde waarde	Omzet	Ingeschat verlies/maand omzet
Vlaams Gewest	8,9	24	1,3
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	3,7	8	0,4
Totaal	12,6	32	1,7

De Belgen hebben hun vakantieplannen aangepast door de coronacrisis. Ze plannen meer vakanties in eigen land, minder met het vliegtuig, minder naar het strand en minder citytrips en meer naar de buurlanden Frankrijk, Nederland en Duitsland⁵⁸¹. Hoe jonger de mensen zijn hoe meer ze naar het buitenland trekken⁵⁸².

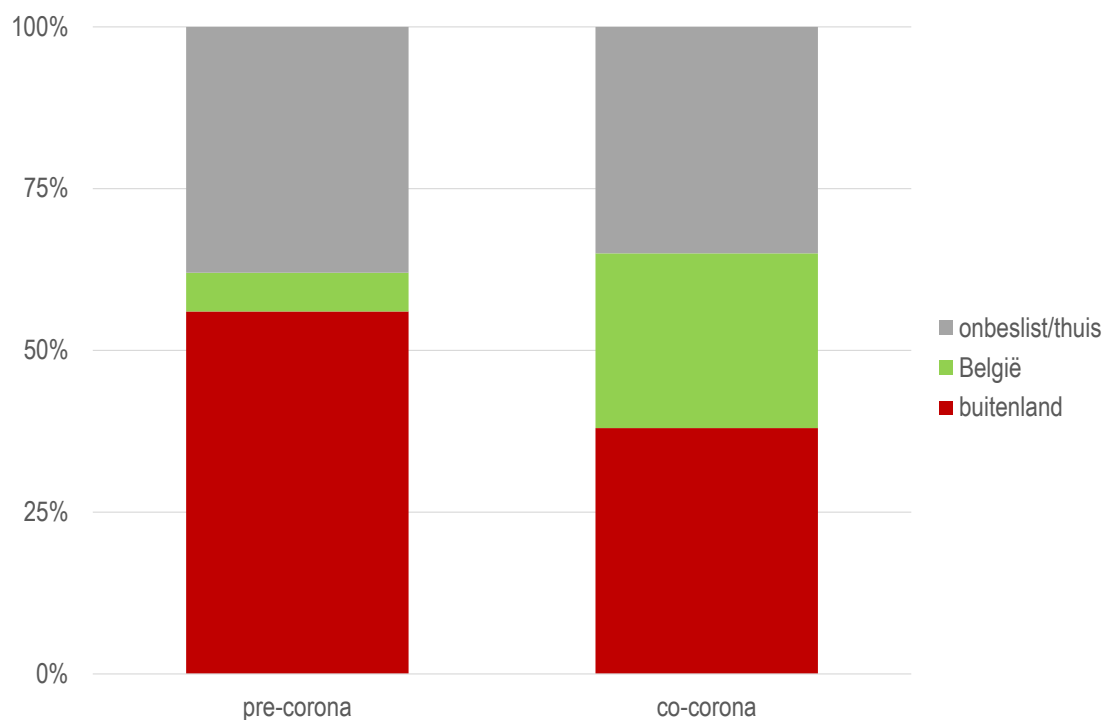
⁵⁷⁹ <https://www.toerismevlaanderen.be/logiesbarometer#logiesbarometer>, geconsulteerd op 16/6/2020.

⁵⁸⁰ Uit SERV, rapport 15 juni 2020, Rapport Economische impact COVID-19, Bijlage bij het advies 'Krijtlijnen voor een Vlaams economisch relancebeleid', Stand van zaken eind mei 2020

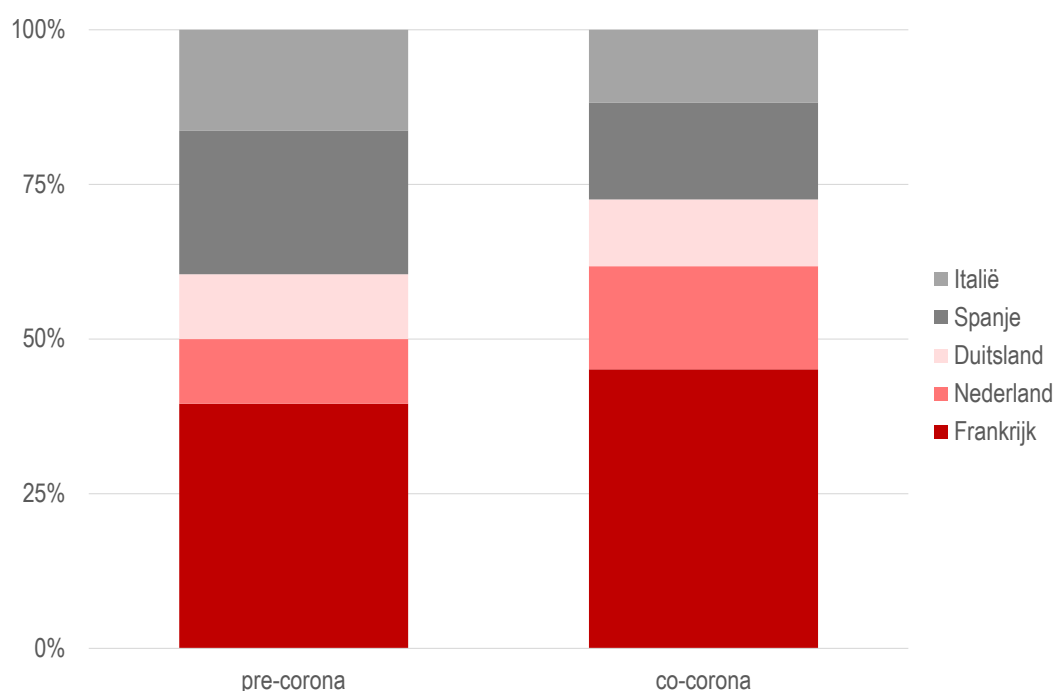
⁵⁸¹ Onderzoek bij 4300 Belgen, door Indiville in opdracht van Touring, <https://www.touring.be/nl/pers/vakantiebarometer-2020-touring-63-belgen-niet-zinnens-geplande-reis-annuleren>, Vakantiebarometer. Vakantiebarometer 2020: Touring 63% van de Belgen niet zinnens om geplande reis te annuleren, 15 juni 2020

⁵⁸² <https://www.uantwerpen.be/nl/projecten/corona-studie/resultaten/resultaten-twaalfde-enquete/>, Bevraging bij 60500 mensen, 2/6/2020. Grote Coronastudie UAntwerpen, Geen doorsnee zomer, maar we trekken nog steeds bij voorkeur met de auto naar Frankrijk

Figuur 250: Belgen plannen meer vakantie in eigen land⁵⁸³

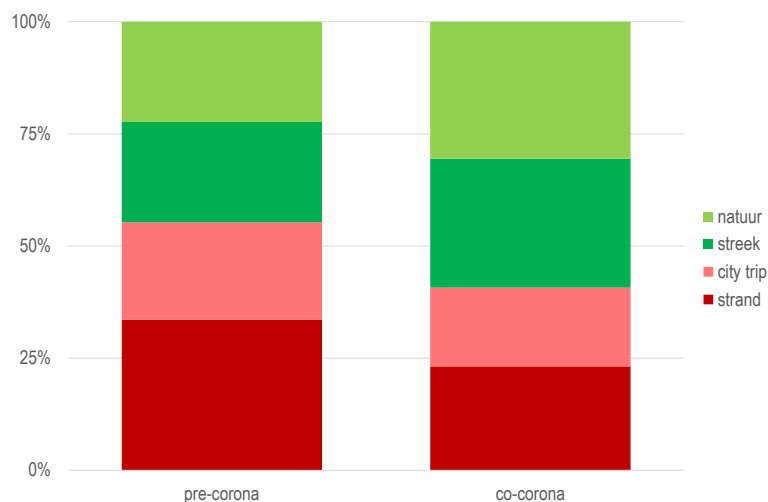


Figuur 251: Buurlanden worden meer populair als vakantiebestemming⁵⁸⁴



⁵⁸³ Op basis van Touring, Vakantiebarometer 2020, <https://www.touring.be/nl/pers/vakantiebarometer-2020-touring-63-belgen-niet-zinnens-geplande-reis-annuleren>. 15/6/2020

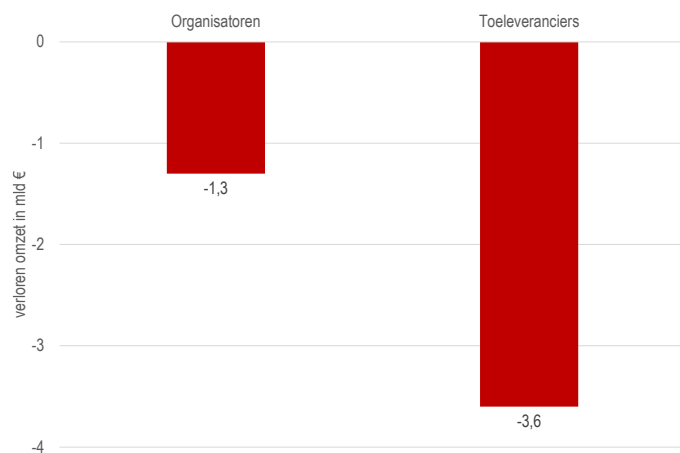
⁵⁸⁴ Op basis van Touring, Vakantiebarometer 2020, <https://www.touring.be/nl/pers/vakantiebarometer-2020-touring-63-belgen-niet-zinnens-geplande-reis-annuleren>. 15/6/2020; De opgegeven percentages telden niet op tot 100%. Voor deze 5 landen werden de opgegeven percentages gebruikt en tav 100% gerelateerd. Bestemmingen daarbuiten werden buiten beschouwing gehouden.

Figuur 252: Citytrips en strandvakanties werden door corona minder populair⁵⁸⁵

Events, festivals, ...: verlies van 5 mld € omzet

Omdat de meeste events tot 1 september niet kunnen doorgaan, wordt deze sector zwaar getroffen. De meeste tickets voor festivals, concerten, e.d. zouden gebruikt kunnen worden in 2021. Kopers zouden ook een terugbetaling kunnen vragen, maar sommige organisatoren geven aan dat slechts een zeer kleine fractie dat zou doen⁵⁸⁶, hetgeen een goede zaak is voor de organisatoren.

De evenementensector zou bij organisatoren door de coronacrisis een omzetverlies van 1,3 mld euro hebben (-52%) en bij de toeleveranciers een omzetverlies van 3,6 mld euro (-55%) (Figuur 253).

Figuur 253: Evenementensector zou 4,9 mld € omzet verliezen⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Op basis van Touring, Vakantiebarometer 2020, <https://www.touring.be/nl/pers/vakantiebarometer-2020-touring-63-belgen-niet-zinnens-geplande-reis-annuleren>. 15/6/2020; De opgegeven percentages telden niet op tot 100%. Voor deze bestemmingen werden de opgegeven percentages gebruikt en tav 100% gerelateerd.

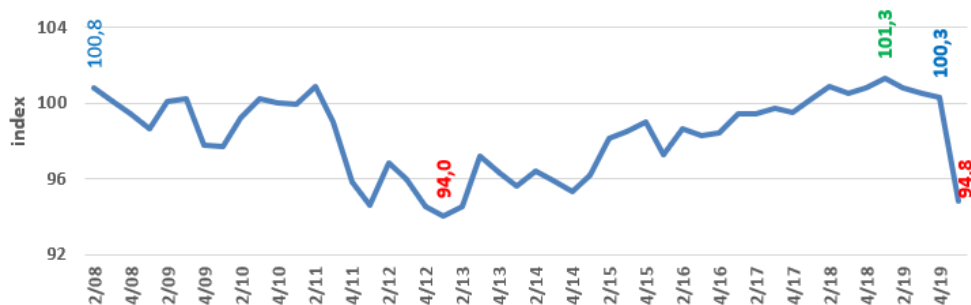
⁵⁸⁶ Gazet van Antwerpen (25/5/2020). Hoop voor festivals in provincie Antwerpen dankzij solidaire fans: "Minder dan 3% vraagt geld terug". https://www.gva.be/cnt/dmf20200525_04970470/hoop-voor-festivals-in-provincie-antwerpen-dankzij-solidaire-fans-minder-dan-3pct-vraagt-geld-terug

⁵⁸⁷ Onderzoek bij 1119 organisaties door Publieke Impact van Karel de Grote Hogeschool op initiatief van Experience Magazine en federaties ACC Belgium, BESA, BECAS, Febelux en met ondersteuning van

Bouw: forse daling

De bouwbarometer die een inschatting geeft van de conjunctuur voor de bouwsector daalt fors in het eerste kwartaal van 2020 (Figuur 241).

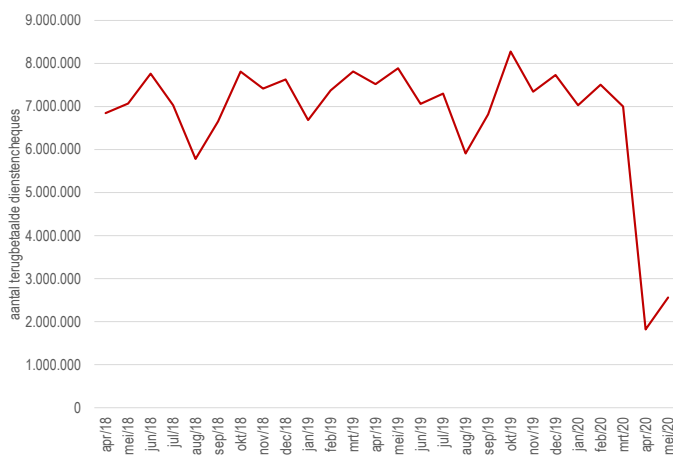
Figuur 254: Bouwbarometer keldert (2008-2020)⁵⁸⁸



Dienstcheques: gekelderd maar weer -hersteld

De coronacrisis deed het aantal dienstencheque-activiteiten fors dalen (Figuur 255), maar half juni ligt het activiteitsniveau ongeveer terug op precoronaniveau (Figuur 256 en Figuur 257). Slechts 8% van de dienstenchequebedrijven is niet minstens tijdelijk gestopt met de activiteiten. Meer dan een derde van de bevroegde huishoudhulpen ging eind april terug werken, omdat de werkgever dat vraagt en uit angst haar/zijn job te verliezen. 46% procent gaat werken omdat ze anders niet rondkomen⁵⁸⁹. Er werken ongeveer 140.000 mensen in de Belgische dienstenchequesector, bij ongeveer 1 mio gezinnen⁵⁹⁰.

Figuur 255: Het aantal terugbetaalde dienstencheques kelderde⁵⁹¹



toerisme Vlaanderen en EventFlanders. <https://www.publiekeimpact.be/post/eventsector-verwacht-miljardenverlies-door-coronacrisis>. Eventsector verwacht miljardenverlies door coronacrisis.

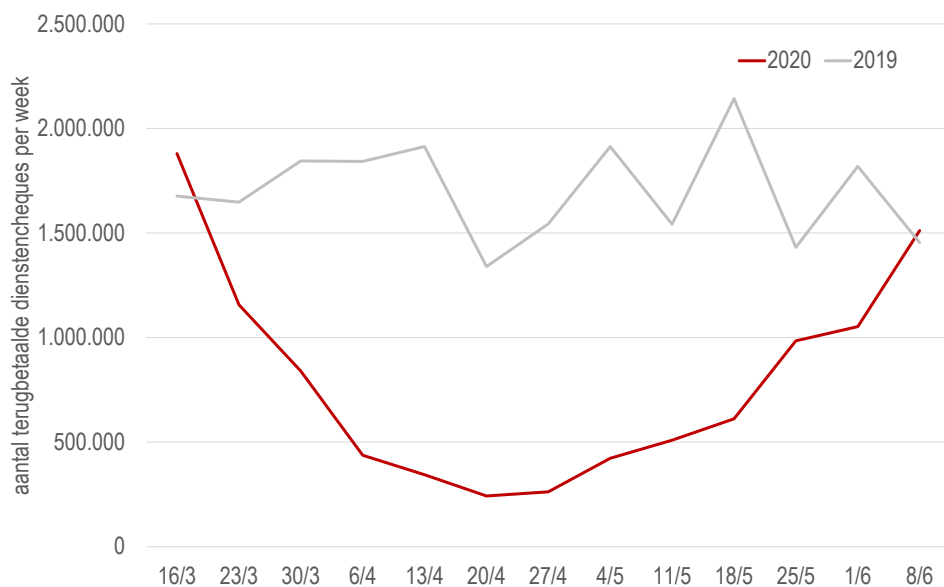
⁵⁸⁸ Bouwbarometer, Bouwunie, enquête 2 tot 16 april 2020, <https://www.bouwunie.be/nl/theme/Bouwsector-in-cijfers/Bouwbarometer/bouwbarometer-2020-Q1>, Bouwbarometer keldert, 18/5/2020

⁵⁸⁹ Enquête ABVV (23/04/2020). Terug aan het werk om rond te komen, maar veiligheid niet gegarandeerd voor de huishoudhulpen. <https://www.accg.be/nl/actualiteit/20200423-terug-aan-het-werk-om-rond-te-komen-maar-veiligheid-niet-gegarandeerd-voor-de-huishoudhulpen?s=6>

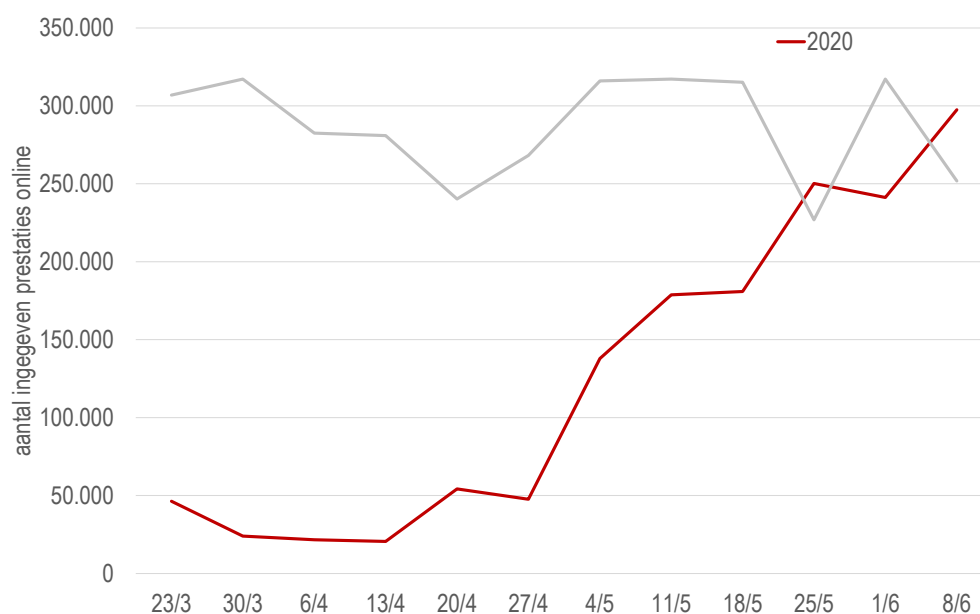
⁵⁹⁰ Federgon. IDEA Consult: "De dienstencheques 360° doorgelicht", https://federgon.be/publicaties/?tx_news_pi1%5BoverwriteDemand%5D%5Bcategories%5D=16&cHash=5e21a878eb1152493d088e5066efe371

⁵⁹¹ Bijlage 3, WSE Barometer. Stand van zaken tot mei 2020

Figuur 256: Aantal terugbetaalde dienstencheques ligt terug op precoronaniveau⁵⁹²



Figuur 257: Aantal online ingegeven prestaties kelderde maar herstelde compleet⁵⁹³



Data- en onderzoeksvragen 57

- *Wat leren specifieke sectorale analyses over de impact van corona?*
- *Bouw? Industrie? Diensten? ...*

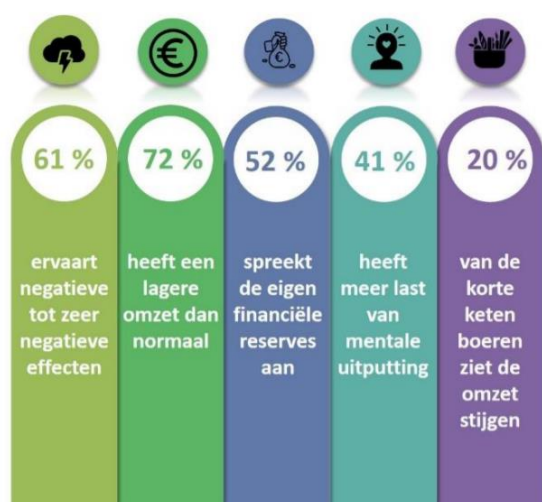
⁵⁹² Bijlage 3, WSE barometer, Stand van zaken tot en met week 24 (8/6).

⁵⁹³ Bijlage 3, WSE barometer, Stand van zaken tot en met week 24 (8/6).

Landbouw: productie op peil, maar 'financiële knauw'

De landbouwproductie bleef overeind ondanks tekorten aan buitenlands seizoenspersoneel. Wel signaleren de landbouwers substantiële verliezen, door een lagere prijs voor hun verkochte landbouwproducten (73% van de ondervraagde landbouwers), door duurdere grondstoffen zoals zaaigoed, veevoer en medicijnen (52% van de landbouwers) en lagere verkochte hoeveelheden (37%). Ook voor 37% van de landbouwers wordt het moeilijker om leningen en facturen te betalen. Drie kwart is pessimistisch en vreest een negatief cijfer binnen dit en een jaar. Investeringsplannen worden door 35% van de landbouwers voorlopig opgeborgen en 52% moet reserves aanspreken. 64% maakt zich zorgen over de toekomst, 4 op 10 voelt zich mentaal uitgeput, somberder en meer prikkelbaar. Hoewel er relevante verschillen zijn tussen bedrijven die alles via de groothandel verkopen en zij die een deel via korte keten-kanalen handelen, wordt de hypothese dat de korte keten de boeren behoedt voor omzetverlies slechts ten dele bevestigd⁵⁹⁴.

Figuur 258: Veel landbouwers kregen het financieel moeilijk⁵⁹⁵



Data- en onderzoeksvragen 58

- Hoe evolueert de **landbouwconjunctuurbarometer** en de **melkveebarometer** vanaf april?⁵⁹⁶
- Hoe evolueerden de **prijzen** aan de producenten van de diverse landbouwproducten? Welke producenten daalden fors in prijs? Wat is de verhouding ten opzichte van andere jaren? Wat zijn verklarende factoren?⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Enquête door ILVO bij 674 boeren, tussen 27/4 en 18/5, resultaten gepubliceerd op 30/5/2020. ILVO, persmededeling, Meerderheid boeren krijgt financiële knauw door coronacrisis. ILVO-enquête wijst op dalende investeringsbereidheid, lagere inkomsten, somberder toekomstbeeld, meer mentale druk. https://www.ilvo.vlaanderen.be/Portals/68/documents/Mediatheek/PB/Enquete_landbouwers_coronacrisis.pdf

⁵⁹⁵ ILVO, persmededeling, Meerderheid boeren krijgt financiële knauw door coronacrisis. ILVO-enquête wijst op dalende investeringsbereidheid, lagere inkomsten, somberder toekomstbeeld, meer mentale druk. https://www.ilvo.vlaanderen.be/Portals/68/documents/Mediatheek/PB/Enquete_landbouwers_coronacrisis.pdf

⁵⁹⁶ <https://lv.vlaanderen.be/nl/voorlichting-info/publicaties/studies/sectoren/de-vlaamse-landbouwconjunctuurindex-resultaten>, De laatste conjunctuurbarometer voor de landbouw dateert van april 2020 (met resultaten tot 22/3), waardoor het effect van de coronacrisis nog niet echt zichtbaar is. De Vlaamse melkveebarometer toont ook maar resultaten tot het eerste kwartaal van 2020. https://lv.vlaanderen.be/sites/default/files/attachments/melkveebarometer_2020_q1.pdf; <https://lv.vlaanderen.be/nl/voorlichting-info/publicaties-cijfers/studies/sectoren/de-vlaamse-melkveebarometer>

⁵⁹⁷ Bv. actuele prijs- en marktinfo, Departement Landbouw en Visserij, <https://lv.vlaanderen.be/nl/voorlichting-info/actuele-prijs-en-marktinfo>.

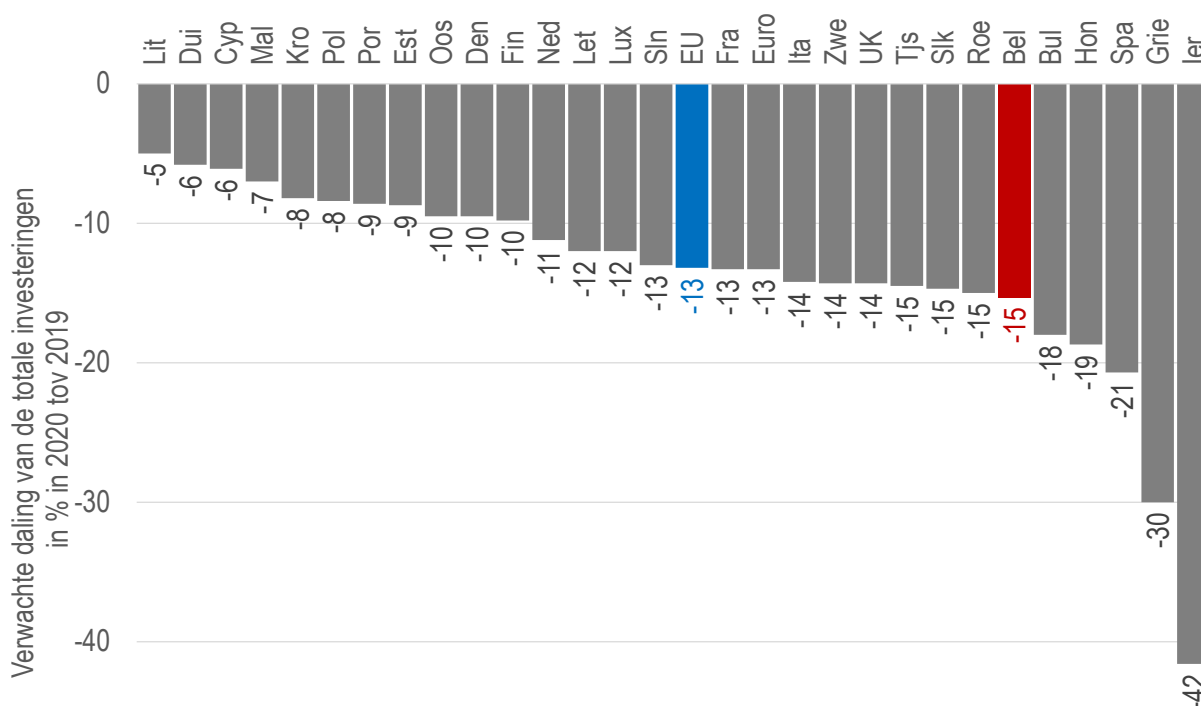
13. Investerings

13.1 (Bedrijfs)investerings

Investerings dalen fors met 15 tot 18%, vooral bedrijfsinvesterings

De **investerings** in België zullen door onzekerheden als gevolg van de crisis met 15% tot 18% (17 tot 21 mld €) dalen. Voor de EU wordt -13% verwacht. Voor Duitsland wordt maar een terugval in de investeringen van 6% verwacht (Figuur 259). Voor bedrijfsinvesterings zouden fors terugvallen, met 21%.

Figuur 259: Investerings zouden in België relatief fors dalen, zeker tov Duitsland⁵⁹⁸

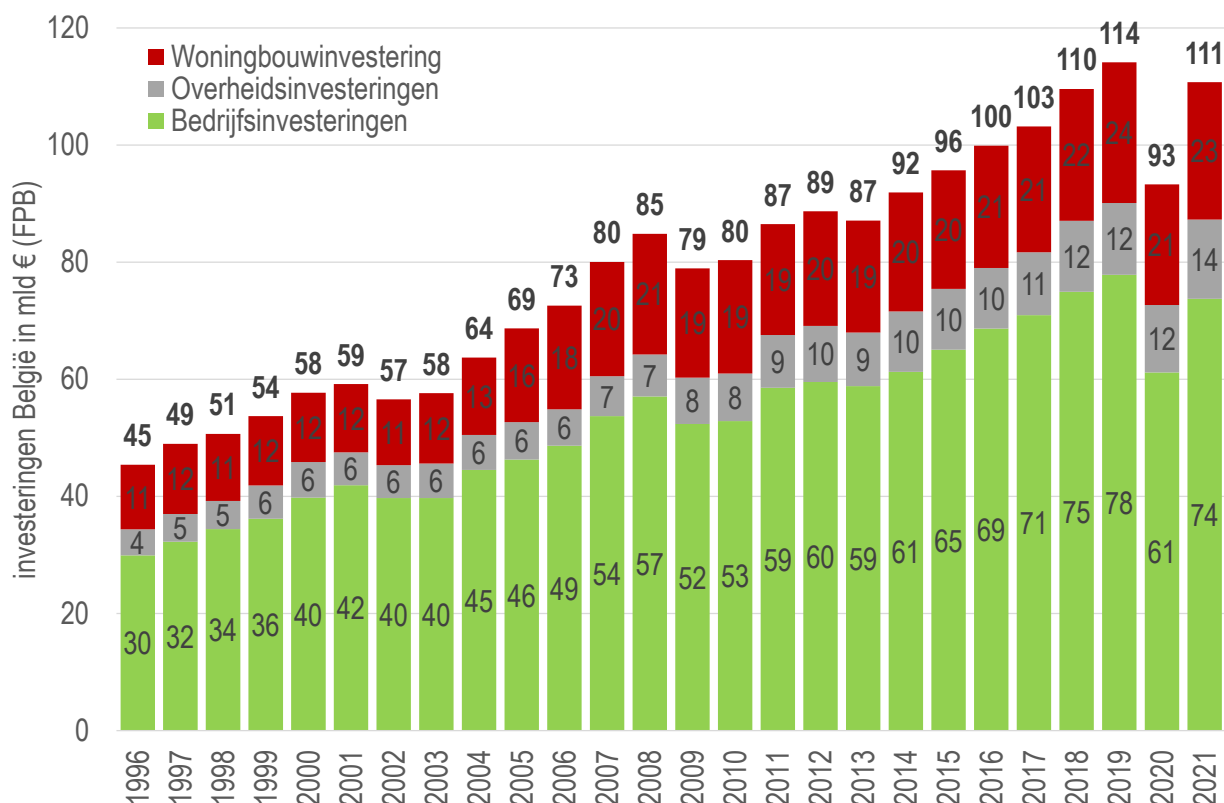


Figuur 260: Investerings vallen met 15% terug⁵⁹⁹

%	2016	2017	2018	2019	2020	2021
B – EC	3,8	1,3	4,0	3,1	-15,3	15,9
B – FPB					-18,2	18,7
<i>Bedrijfsinvestering</i>					-21,4	20,5
<i>Overheidsinvestering</i>					-5,9	17,4
<i>Woningbouwinvestering</i>					-14,3	13,9
EU	3,3	3,7	2,9	5,9	-13,2	9,7

⁵⁹⁸ European Economic Forecast. Spring. 2020. Mei 2020; https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

⁵⁹⁹ European Economic Forecast. Spring. 2020. Mei 2020. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf. Federaal Planbureau, Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage <https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODRESV&DB=MOD&lang=nl&XT=>

Figuur 261: Vooral bedrijfsinvesteringen zouden in 2020 fors terugvallen⁶⁰⁰

Een vijfde minder bedrijfsinvesteringen

Bedrijven zouden door de coronacrisis in **2020** ongeveer een vijfde minder investeren. Het Federaal Planbureau voorspelt een krimp van 21,2%, de Nationale Bank van België voorziet een krimp van 20%⁶⁰¹. Deze forse daling van de bedrijfsinvesteringen hangt samen met de forse krimp van de economische activiteit, de sterke daling van de industriële capaciteitsbezettingsgraad, en de voorlopig bijzonder onzekere vraagvooruitzichten.

Volgens een enquête (7 juni 2020) van de Economic Risk Management Group (ERMG) zou één op de twee bedrijfsleiders investeringsplannen uitstellen (Figuur 262). Dit is minder dan in april, toen 66% van bedrijfsleiders aangaven investeringen uit te stellen⁶⁰². De verhouding van de respondenten die het hebben over een uitstel tot een niet nader bepaalde datum, is over dezelfde periode overigens gedaald van 34 % tot 20 %.

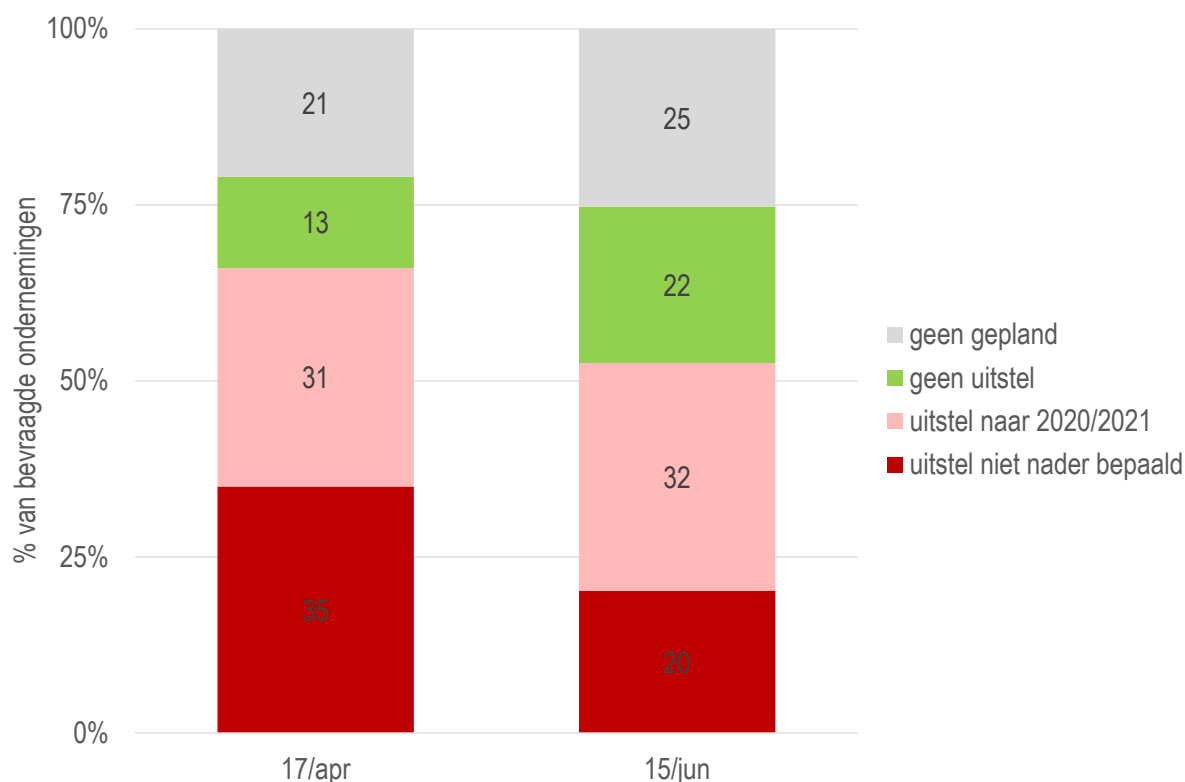
⁶⁰⁰ Federaal Planbureau, Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage

<https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODRESV&DB=MOD&lang=nl&XT=>

⁶⁰¹ Planbureau (2020a), *De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %*, Economische Begroting, Brussel, FPB, 5 juni 2020.

Nationale Bank van België (2020g), *Economische projecties, voorjaar 2020*. Brussel, NBB, Economisch Tijdschrift, 8 juni 2020.

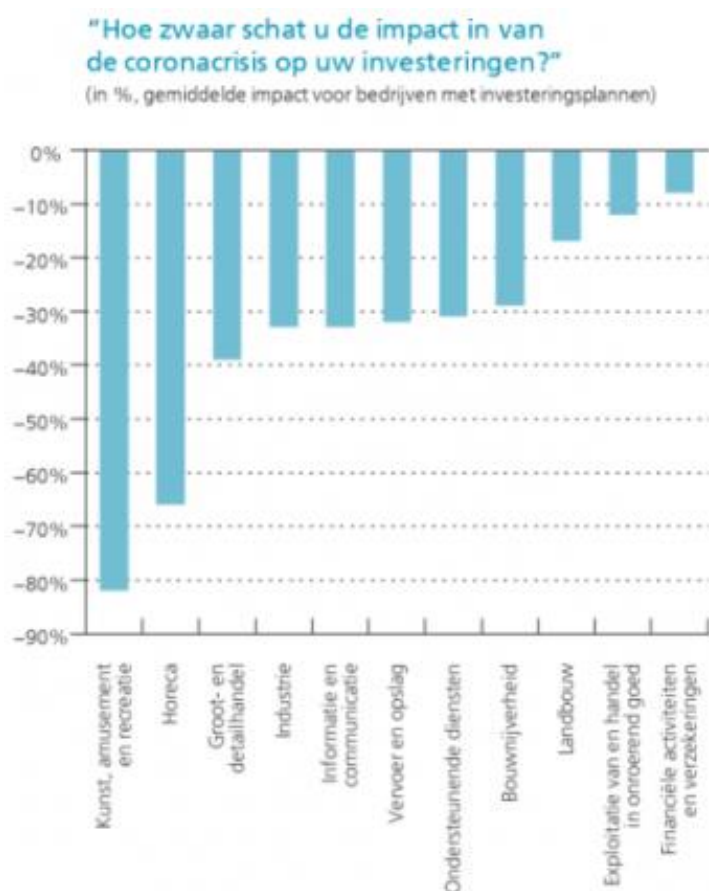
Zie strategische foresight briefing 2. ERMG (April 2020); *De zware impact van de coronacrisis op de Belgische ondernemingen leidt tot grootschalig uitstel van investeringen*. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-zware-impact-van-de-coronacrisis-op-de-belgische-ondernemingen-leidt-tot-grootschalig>

Figuur 262: Helft ondernemers stellen bedrijfsinvesteringen uit⁶⁰³

Op het geaggregeerde niveau wordt door bedrijven met investeringsplannen een daling van de investeringen met 32 % gerapporteerd ten opzichte van de situatie vóór de crisis (Figuur 263). De impact van de coronacrisis op de bedrijfsinvesteringen is voor alle sectoren negatief, maar vooral bij de sector van de kunst, amusement en recreatie en de horeca blijft de situatie kritiek.

⁶⁰³ Nationale Bank van België. De indicatoren van de ERMG-enquête bij de ondernemingen wijzen op een aanhoudend, maar traag herstel van de Belgische economie. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-indicatoren-van-de-ermg-enquete-bij-de-ondernemingen-wijzen-op-een-aanhoudend-maar-traag>; cijfers van 15/6 en van 17/4. NBB: <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-zware-impact-van-de-coronacrisis-op-de-belgische-ondernemingen-leidt-tot-grootschalig>; De zware impact van de coronacrisis op de Belgische ondernemingen leidt tot grootschalig uitstel van investeringen

Figuur 263: Gekwantificeerde impact coronacrisis op bedrijfsinvesteringen⁶⁰⁴



Volgens het Federaal Planbureau zouden in **2021** de bedrijfsinvesteringen 19% hernemen als gevolg van betere afzetperspectieven en een gunstige ontwikkeling van de rendabiliteit⁶⁰⁵. De Nationale Bank is echter pessimistischer over de herneming van de bedrijfsinvesteringen in 2021: de verwachte groei in investeringen in 2021 ligt met 9,2% veel lager dan de raming van het Federaal Planbureau.

Data- en onderzoeksvragen 59

- In welke mate worden er meer of minder vergunningen aangevraagd?
- In welke mate zijn er meer of minder kredietaanvragen?
- Hoe verhoudt de evolutie in Vlaanderen zich met de situatie elders?

⁶⁰⁴ Nationale Bank van België. De indicatoren van de ERMG-enquête bij de ondernemingen wijzen op een aanhoudend, maar traag herstel van de Belgische economie. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-indicatoren-van-de-ermg-enquete-bij-de-ondernemingen-wijzen-op-een-aanhoudend-maar-traag>

⁶⁰⁵ Instituut voor Nationale Rekeningen - Federaal Planbureau (5/6/2020). De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %. https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf

13.2 Overheidsinvesteringen

Overheidsinvesteringen dalen met 5,3%

De overheid zou na het tijdelijk terugschroeven van haar investeringen in de eerste helft van 2020 nadien terug een normaal investeringsritme aannemen, waardoor de terugval in overheidsinvesteringen beperkt zou blijven tot 5,3 %. In 2021 zou er dan een groeiversnelling zijn tot 16,3 %.⁶⁰⁶

1% bbp extra overheidsinvesteringen = 0,4% tot 1,4% extra bbp

Overheidsinvesteringen kunnen economische groei op langere termijn stimuleren, bv. in het kader van de relance na de coronacrisis. Dat geldt in het bijzonder voor infrastructuurinvesteringen (cf. deel 13.3). Volgens het IMF doet een toename van overheidsinvesteringen met 1% van het bbp na 1 jaar het bbp stijgen met 0,4%. Na 4 jaar loopt die impact op tot 1,5%. Het moet dan wel gaan over productieve investeringen die het groeipotentieel opkrikken én die met schuld tegen een lage rente gefinancierd worden⁶⁰⁷. Onder die omstandigheden betalen tijdelijke productieve investeringen zichzelf op termijn terug en hoeven ze geen probleem te zijn voor de overheidsfinanciën. Vandaag staat de rente alvast gunstig omdat de overheid kan lenen tegen lage rentes, met name 0,7% op 30 jaar. Bovendien is de verwachting dat de ECB deze rente nog lang laag zal houden. Of de groei van het bbp snel en voldoende zal hernemen, blijft nog een vraagteken (cf. deel 12.1).

Publieke investeringen waren voor de coronacrisis laag

De **publieke investeringen** in België en Vlaanderen zijn de afgelopen jaren net voldoende of te laag geweest om het netto publieke kapitaal voor depreciatie te behoeden. De bruto investeringen in vaste activa vielen terug tot rond de 2% van het bbp. Sinds 1983 zijn de netto publieke investeringen in België, d.w.z. de bruto investeringen in vaste activa (P.51g) min het verbruik (P.51n), nooit boven de 1% van het bbp gestegen. Sinds 1988 blijven de netto-investeringen rond het nulpeil, wat betekent dat deze net (on)voldoende zijn om de opgebouwde publieke kapitaalstock voor depreciatie te behoeden⁶⁰⁸. Dat zorgt nu reeds voor een zekere achterstand in het onderhoud of de renovatie van een aantal kunstwerken⁶⁰⁹.

De publieke investeringen in België en Vlaanderen zijn bovendien **laag ten opzichte van internationale benchmarks** (Figuur 264). In België en Vlaanderen zijn er significant minder publieke investeringen dan in andere economieën, in verhouding tot hun bbp.

Zo zijn de **Belgische** publieke investeringen in bruto activa 1 tot 2% van het bbp lager dan in andere ontwikkelde industrielanden. Die investeringskloof van België met die andere mature economieën komt neer op een jaarlijks verschil van 4,9 tot 8,8 miljard euro. Vergeleken met

⁶⁰⁶ Federaal Planbureau (5/6/2020). De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2

⁶⁰⁷ IMF (2014). Is it time for an infrastructure push? The macroeconomic effects of public investment. <https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-issues/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/c3pdf.ashx>

⁶⁰⁸ Nationale Bank van België (2017). "Rapport: Publieke investeringen in België" https://www.nbb.be/doc/ts/publications/other/Report_public_investments_nl.pdf

⁶⁰⁹ VRT (6/5/2020). Één op de vijf gewestbruggen in Vlaanderen en Brussel in slechte tot zeer slechte staat: renovatie blijft vaak uit. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/05/onderzoek-bruggen/>

groeilanden⁶¹⁰ bedraagt de jaarlijkse investeringskloof zelfs meer dan 2% voornamelijk door de Chinese publieke investeringen, die steeds verder in belang toenemen (Figuur 264)⁶¹¹. Vergeleken met buurlanden en een referentiegroep vergelijkbare EU-landen is de kloof enigszins beperkter⁶¹², maar bedraagt zij nog steeds gemiddeld bijna 0,5% of bijna € 2,5 mld. De kloof wordt gemilderd door de lage Duitse publieke investeringen en de voorsprong in de jaren tussen 2011 en 2013, waar de Belgische overheden langzamer begrotingsmaatregelen namen dan de vergeleken landen. Recente projecties tonen dat terwijl een positieve bijdrage van de publieke investeringsuitgaven tot de bbp-groei in 2018 wordt opgetekend, de relatieve groei van de overheidsinvesteringen sterk mildert in 2019 en 2020.

De **Vlaamse publieke investeringen** namen de laatste jaren toe (Figuur 265). In België worden nu ongeveer de helft van de publieke investeringen door de gemeenschappen en gewesten uitgevoerd. De lokale overheden zijn verantwoordelijk voor ongeveer een derde, terwijl 10% door de federale overheid wordt aangevat. Recente analyses leren dat de investeringsintensiteit van de Vlaamse overheid licht positief afwijkt van de andere regio's⁶¹³.

⁶¹⁰ SERV, *Ibid.*, 38-50.

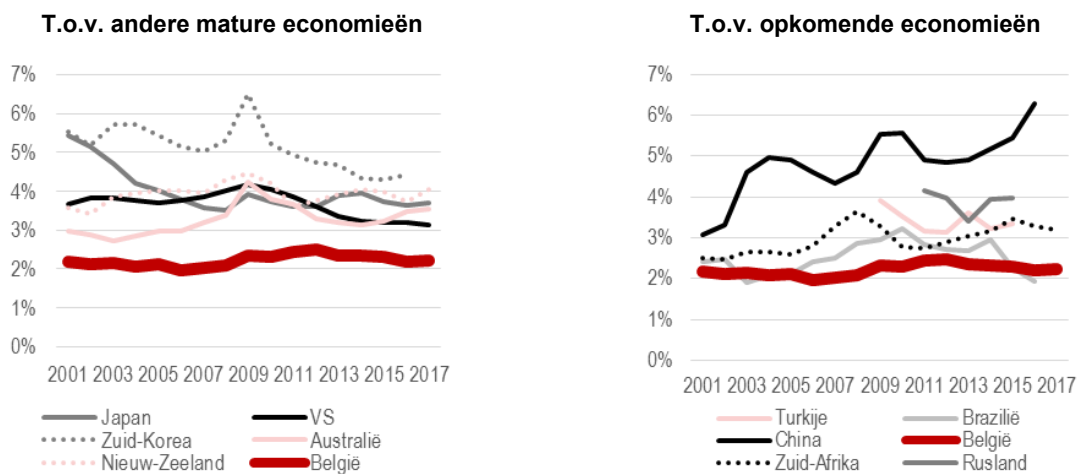
⁶¹¹ Om een zinvolle vergelijking mogelijk te maken in de context van de bevoegdheidsverdeling in de federale staat, is het immers weinig zinvol enkel het Vlaamse investeringsniveau als referentiepunt te gebruiken.

⁶¹² Wegens de beschikbaarheid van de data wordt in deze vergelijking ook rekening gehouden met *investeringsondersteuning* (D.92)

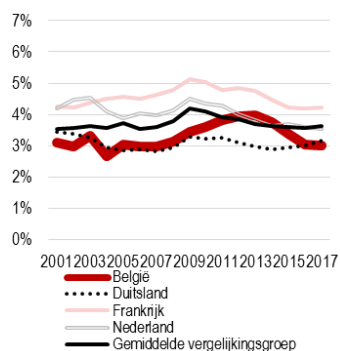
⁶¹³ Zie *Ibidem*; SERV, "Advies Begroting 2020", 09.07.2019, 42.

https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20190709_Begroting_2020_ADV_Raad.pdf

Figuur 264: De Belgische overheden investeren relatief weinig in vaste activa⁶¹⁴



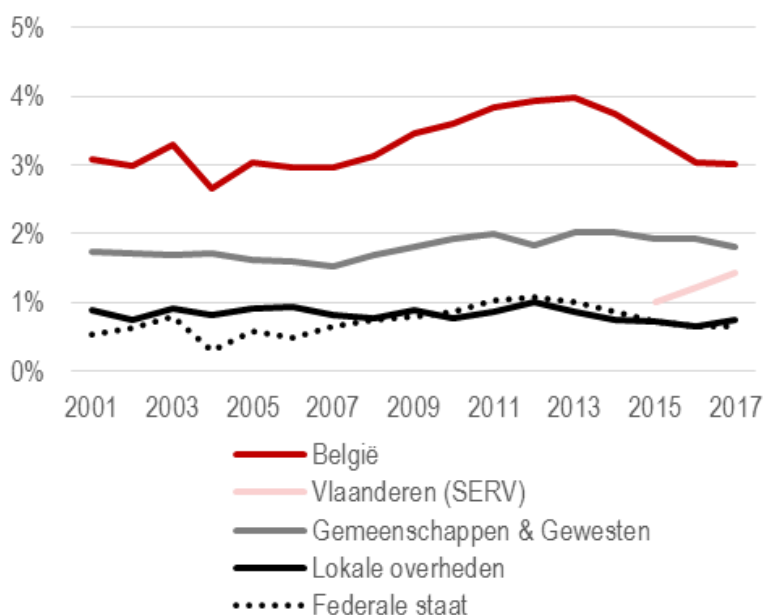
T.o.v. buurlanden en internationale vergelijkingsgroep⁶¹⁵



⁶¹⁴ bruto investeringen in vaste activa (general government), 2001 tot 2017, data: OECD, in % bbp

⁶¹⁵ bruto investeringen in vaste activa (P.51) en investeringsondersteuning (D.92), 2001 tot 2017, bron: Eurostat en berekeningen SERV, % bbp

Figuur 265: De investeringsintensiteit Vlaamse overheid neemt recent toe ⁶¹⁶



Begrotingsmultiplicator

Overheidsuitgaven kunnen in crisistijden een effect hebben op het bbp. Hoe groot dat effect is hangt af van de mate waarin de overheidsuitgaven de private uitgaven kunnen aanwakken (= multiplicator). Hoe groter de multiplicator, hoe meer terugverdieneffecten voor de begroting. Als de multiplicator groter is dan 1 zorgen overheidsuitgaven voor een meer dan evenredige groei van het bbp.

Figuur 266 geeft een overzicht van begrotingsmultiplicators en budgettaire terugverdieneffecten op de korte (1 jaar) en middellange (4 jaar) termijn van verschillende typen van beleidsmaatregelen. Van alle typen van beleidsmaatregelen hebben **overheidsinvesteringen de grootste impact op de economische activiteit**; op middellange termijn ligt de begrotingsmultiplicator op 0,72. In deze cijfers zijn enkel bestedingseffecten opgenomen en werd er geen rekening gehouden met productiviteitsverhogingen die overheidsinvesteringen met zich mee kunnen brengen. **Investeringen die de productiviteit van werknemers en bedrijven verhogen** (bv investeringen in infrastructuur, mobiliteit, opleiding van werknemers, wetenschappelijk onderzoek en innovatie) hebben een hoger multiplicatoreffect.

Ook bijkomende overheidsconsumptie heeft een sterke impact op het bbp, al zijn de terugverdieneffecten beperkter dan de terugverdieneffecten van bijkomende overheidsinvesteringen. Voor de andere type maatregelen is de begrotingsmultiplicator beperkter. Een verlaging van de btw, een algemene verlaging van de werkgeversbijdragen, een verlaging van de werkgeversbijdragen op de laagste lonen en een verlaging van de werknemersbijdragen hebben wel hogere terugverdieneffecten op middellange termijn dan die van overheidsinvesteringen.

⁶¹⁶ (P.51 + D92) over alle overheidsniveaus, 2001 tot 2017: data: Eurostat, berekeningen SERV

Figuur 266: Begrotingsmultiplicatoren en terugverdieneffecten van beleidsmaatregelen⁶¹⁷

Beleidsmaatregel	Begrotingsmultiplicator		Terugverdieneffecten	
	Korte termijn	Middellange termijn	Korte termijn	Middellange termijn
Stijging overheidsconsumptie	0,64	0,7	34%	27%
Stijging overheidsinvesteringen	0,58	0,72	35%	30%
Btw-verlaging	0,24	0,34	33%	64%
Algemene verlaging werkgeversbijdragen	0,22	0,26	38%	52%
Verlaging werkgeversbijdragen op lage lonen	0,26	0,32	36%	50%
Verlaging werknemersbijdragen	0,11	0,34	38%	40%
Verhoging sociale uitkeringen	0,13	0,32	25%	30%
Verlaging personenbelasting	0,16	0,46	8%	10%

De geschatte begrotingsmultiplicators en terugverdieneffecten gaan uit van een reguliere economische omgeving. Er zijn echter aanwijzingen dat **overheidsuitgaven tijdens recessies** (en tijdens de coronacrisis in het bijzonder) een **hoger multiplicatoreffect hebben** en dan doorgaans groter is dan 1. Het multiplicatoreffect zou volgens sommige studies in crisistijden 2,5 bedragen en zou zelfs tot 4 kunnen oplopen als de privésector zelf last heeft van schulden- en liquiditeitsproblemen^{618,619}. Multiplicatoreffecten zouden ook hoger zijn als de werkloosheid aan het toenemen is⁶²⁰ en zouden ook sterk van het type maatregel afhangen⁶¹⁸.

Een aandachtspunt bij multiplicatoreffecten zijn dat open economieën, zoals België doorgaans een deel van de consumptie en investeringen importeren en dus ook een deel van de geldstromen naar het buitenland vloeit (en er dus een kleiner multiplicatoreffect is). Anderzijds is de relance van de Vlaamse/Belgische economie ook afhankelijk van de stimulansen bij onze (vnl. Europese) handelspartners en zouden België en Vlaanderen dus ook kunnen meesurfen op miljarden die buurlanden investeren⁶²¹.

Data- en onderzoeksvragen 60

- Welke overheidsinvesteringen kunnen in het kader van de relance de meeste multiplicatoreffecten realiseren (cf. infra)?
- Welke overheidsinvesteringen staan op stapel?
- Welke rol kunnen overheidsopdrachten spelen in het realiseren van toekomstgerichte uitdagingen (digitalisering, klimaat, innovatie, ...)? Hoeveel publieke investeringen in O&O gebeuren er en zullen/kunnen er gebeuren?
- Hoeveel kapitaal wordt er nu verschaft aan ondernemingen? Wat wordt daar nu aan toegevoegd? Hoeveel gebeurt via welke kanalen? Wat is daarin de rol van PMV?

⁶¹⁷ Bassilière, D., Dobbelaere, L., Vanhorebeek, F. (2018). De werking van het HERMES-model - Een beschrijving aan de hand van varianten. <https://www.plan.be/publications/publication-1822-nl-de+werking+van+het+hermes+model+een+beschrijving+aan+de+hand+van+varianten>

⁶¹⁸ Peersman G. (De Tijd – 23/5/2020). 'Moment om in te zetten op gerichte overheidsinvesteringen' <https://www.tijd.be/opinie/algemeen/het-is-het-moment-om-in-te-zetten-op-gerichte-overheidsinvesteringen/10228711.html>

⁶¹⁹ ESB (8/5/2020). Tijdens de coronacrisis hebben overheidsuitgaven veel effect op het bbp. <https://esb.nu/esb/20059804/tijdens-de-coronacrisis-hebben-overheidsuitgaven-veel-effect-op-het-bbp>

⁶²⁰ Berge, T., M. de Ridder en D. Pfajfar (2020) *When is the fiscal multiplier high? A comparison of four business cycle phases*. Federal Reserve Working Paper, 2020-026.

⁶²¹ Humo, 'Deze crisis treft de zwaksten veel harder dan de sterksten. En toch krijgen de sterksten nog cadeautjes'. Economen Ive Marx, Stijn Baert en Peter De Keyzer? 15/06/2020.

13.3 Infrastructuurinvesteringen

Klimaat- en energiegerelateerde investeringen kunnen rol spelen in relance

'Klimaat- en energiegerelateerde' investeringen kunnen een rol spelen in de relance. Naast de multiplicatoreffecten die in 13.2 besproken werden kunnen ze Vlaanderen namelijk ook dichterbij haar energie- en klimaatdoelen voor 2030 brengen. Om deze te halen zouden deze investeringen met 6 tot 13 miljard euro per jaar moeten toenemen; een verdubbeling tot verdriedubbeling van de huidige overheidsinvesteringen. (Figuur 267). Het gaat om private en publieke investeringen, vooral in de renovatie van woningen, scholen en andere gebouwen, in transport (fietsinfrastructuur, openbaar vervoer, ...), innovatie, groen-blauwe infrastructuur (waterbeheer, natuur en bos, ...), energie-infrastructuur (laadinfrastructuur, energienetten, productie-infrastructuur, energie-opslag, ...),

De impact op de Vlaamse begroting zou oplopen van 1,7 tot 10,4 miljard euro per jaar (Figuur 268). Vooral de ondersteuning van renovatie van woningen van kwetsbare groepen zou veel publieke middelen vergen omdat deze groepen onvoldoende middelen hebben om deze investeringen zelf te doen en omdat deze investeringen zich veelal niet terugverdienen waardoor private financieringsconstructies dit onvoldoende kunnen aanpakken⁶²².








Figuur 267: Investerings met realisatie van energie- en klimaatdoelen 2030 (Vlaanderen)⁶²³

€		Investerings (Mld €/jaar)			Versnelling investeringsritme (factor tov nu)	
		Nu	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum
	Huishoudens	2,5	4,5	7,5	1,8	3,0
	Tertiair	0,3	1,4	1,9	4,7	6,3
	Industrie	0,5	0,6	0,6	1,2	1,2
	Transport	1,1	1,9	2,6	1,7	2,4
	Energie	1,1	2,3	3,0	2,1	2,7
	Sociale woningen	0,9	1,3	2,4	1,4	2,7
	Groen/blauwe infrastructuur	0,4	0,5	1,0	1,3	2,5
	Totaal	6,8	12,5	19,0	1,8	2,8

⁶²² SERV, Elementen voor een gesublimeerd klimaat- en energiebeleid 2019-2024, 24 juni 2019.

⁶²³ Het SERV-secretariaat maakt in 2019 deze 'bierviltjesberekening'. SERV-rapport. Klimaat- en energiebeleid 2019-2024. Van alfa tot omega.

Figuur 268: Mogelijke impact op Vlaamse begroting⁶²⁴

Extra uitgaven Mld €/jaar		Min 	Max 
Gebouwen 	Renovatie kwetsbare groepen	1,4	6,0
	Sociale woningen	0,1	0,5
Tertiair 	Scholen	0,6	1,4
Transport 	De Lijn	0,5	1,0
	Fiets	0,2	0,4
Energie	Warmtenet	0,2	0,4
Industrie 	Investeringssteun HE	0,0	0,1
Groen-blauwe 		0,1	0,6
Totaal		1,7	10,4

Data- en onderzoeksvragen 61

- Wat betekent de coronacrisis voor de **renovatieactiviteiten**? Wat met nieuwbouwactiviteiten? Wat betekent de crisis voor de intentie tot renoveren bij particulieren? Wat betekent het voor de renovatiebudgetten van particulieren, ook eventueel in combinatie met impact van toenemende spaarbuffers en dalende woningprijzen?
- Wat betekent de coronacrisis voor investeringen in **sociale woningen**?
- Wat betekent de coronacrisis voor investeringen in **publieke gebouwen**?
- Waren er verschillen tussen woningbouw en **utiliteitsbouw**? Wat zijn de prognoses?
- In welke mate zullen infrastructuurinvesteringen eventueel een extra boost krijgen door relancemaatregelen, ook in Europees verband?
- Wat doen andere landen hieromtrent? Welke Europese middelen kunnen in Vlaanderen aangewend worden?
- Wat betekent de coronacrisis voor de **energie-gerelateerde investeringen** (energieproductiecapaciteit, energienetten, energie-opslag, ...)? In welke mate vertraagden ze? In welke mate zullen ze eventueel een extra boost krijgen door relancemaatregelen, ook in Europees verband?

Weginfrastructuur?

Investeringen in weginfrastructuur behoren tot de potentiële infrastructuurinvesteringen in het kader van de relance. Het recente rapport van het Rekenhof⁶²⁵ duidt aan dat nog missing links niet gerealiseerd zijn. De investeringskosten om de nog ontbrekende missing links in de legislatuur 2019-2024 te realiseren (inclusief ondersteunende maatregelen) worden door het Rekenhof geraamd op € 9,1 mld. Ook de € 1,65 mld extra investeringen waartoe de Vlaamse Regering zich in het huidige regeerakkoord engageerde (en waarvan in 2020 € 100 mln gerealiseerd wordt), verhogen het totaal aan geplande Vlaamse investeringen.

Infrastructuur als drijvende kracht voor innovatie

Naast de effecten op economische groei, tewerkstelling, energie en broeikasgasemissies op relatief korte termijn kunnen investeringen in het kader van de relance na de coronacrisis ook andere positieve impulsen of multiplicatoreffecten inhouden omdat ze Vlaanderen voorbereiden op de toekomstige ontwikkelingen. Gerichte infrastructuurinvesteringen kunnen er mee voor zorgen dat Vlaamse organisaties expertise uitbouwen en beter gewapend zijn om de internationale concurrentie aan te gaan in de sectoren van de toekomst, bv. op het vlak van bv.

⁶²⁴ Op basis van berekening in het SERV-rapport: Klimaat- en energiebeleid 2019-2024. Van alfa tot omega.
⁶²⁵ Rekenhof (2020), Realisatie van de missing links in de weginfrastructuur, Brussel, Rekenhof – Vlaamse Kamer, april 2020.

artificiële intelligentie, supersnel internet, 5G, energietechnologieën en -netwerken, innovatieve vormen van landbouw en voeding (aquaponics, alternatieve eiwitten ...).

Beloftevolle projecten

Uit de talrijke potentiële infrastructuurinvesteringen in het kader van de relance kunnen een aantal projecten als beloftevol bestempeld worden omdat ze naast de economische relance bijdragen aan bepaalde Vlaamse maatschappelijke ambities (cf. supra). Een aantal andere criteria kunnen echter ook nog een rol spelen bij de selectie van de te (co-)financierende projecten, bv. de omvang van een project⁶²⁶, de maturiteit van een project, de mogelijkheid om (bv. Europese) cofinanciering te verkrijgen...

In haar voorstel van herstelplan ("Next Generation EU") voorziet de EU Commissie 750 miljard euro (vnl. voor de periode 2020-2024) bovenop het vernieuwde meerjarig financieel kader van meer dan 1000 miljard euro (voor de periode 2021-2027). De subsidies en leningen uit het belangrijkste financieringsinstrument⁶²⁷ van Next Generation EU zullen ingebed worden in het Europees Semester en dus rekening houden met onder meer de groene en digitale transitie, gezondheid alsook de weerbaarheid van nationale economieën.

Figuur 269: Commissievoorstel "Next Generation EU" legt het accent op investeringen⁶²⁸.

2018 prices, EUR billion	2021-2027	Under Next Generation EU	TOTAL
1. Single Market, Innovation and Digital	140.6	69.8	210.5
Horizon Europe	80.9	13.5	94.4
InvestEU fund, of which under the Union Recovery plan	1.3	30.3	31.6
Investing in the EU economic recovery	-	15.3	15.3
Strategic Investment Facility (new window)	-	15.0	15.0
EU Solvency Instrument under EFSI	-	26.0	26.0
2. Cohesion and Values	374.5	610.0	984.5
Cohesion Policy	323.2	50.0	373.2
Recovery and Resilience Facility (incl. Technical Support)	0.8	560.0	560.8
- Of which LOANS	-	250.0	250.0
- Of which GRANTS	-	310.0	310.0
3. Natural Resources and Environment		45.0	402.0
Common Agricultural Policy	333.3	15.0	348.3
Of which Pillar II (Rural Development)	75.0	15.0	90.0
Just Transition Fund	10.0	30.0	40.0
4. Migration and Border Management	31.1	-	31.1
5. Resilience, Security and Defence	19.4	9.7	29.1
Union Civil Protection Mechanism (rescEU)	1.1	2.0	3.1
Health programme	1.7	7.7	9.4
6. Neighbourhood and the World	102.7	15.5	118.2
Neighbourhood, Development and International Cooperation	75.5	10.5	86.0
Humanitarian Aid	9.8	5.0	14.8
7. European Public Administration	74.6	-	74.6
TOTAL MFF	1,100.0	750.0	1,850.0

⁶²⁶ De Vlaamse Regering rapporteert bv. jaarlijks een concrete lijst met de zgn. "grote projecten" (werken met waarde van >100 miljoen euro) en "grote programma's" (met investeringswaarde >200 miljoen euro).

⁶²⁷ Het European Recovery and Resilience Facility zou 310 miljard euro aan subsidies en 250 miljard aan gunstige leningen bevatten voor investeringen in de lidstaten.

⁶²⁸ Europese Commissie op webinar VLEVA "MFK, nieuwe voorstellen en EU-werkprogramma" (2/6/2020) <https://www.vleva.eu/nl/eu-algemeen/coronacrisis/events/webinar-vleva-update-mfk-nieuwe-voorstellen-en-eu-werkprogramma>

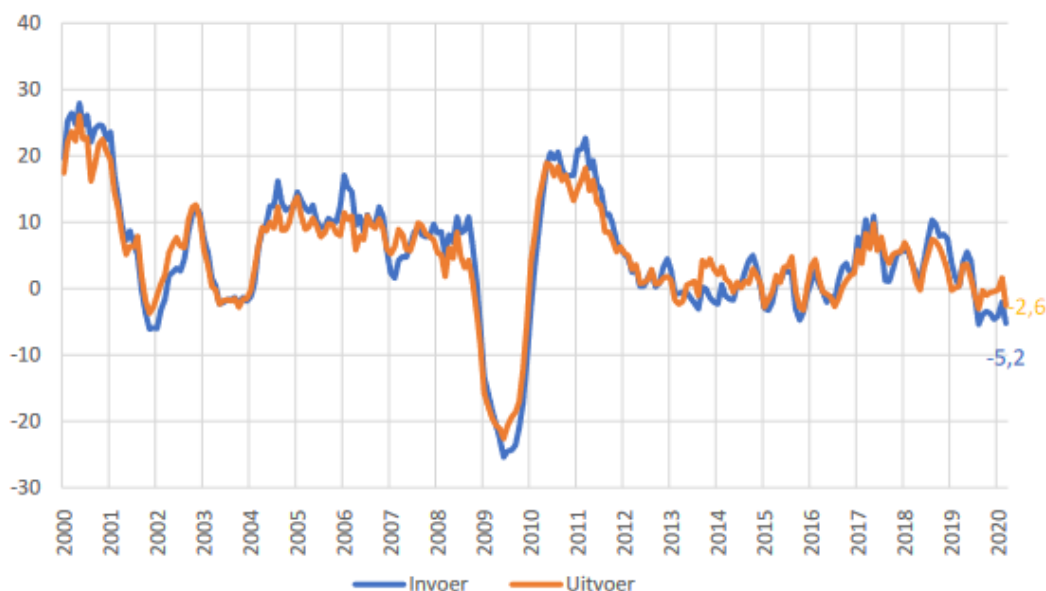
14. Handel

14.1 Handelsstromen – Import en export

De Belgische in- en uitvoerstromen daalden sterk door de coronacrisis. In maart 2020 met respectievelijk 12,3% en 10,1%⁶²⁹ ten opzichte van maart 2019. Tot eind maart lijkt de invoer sterker te dalen dan de uitvoer. Het lijkt echter nog voorbarig om op basis van deze gegevens conclusies te trekken over de evolutie van de handelsbalans over heel het jaar 2020. België is een open economie en Vlaanderen zorgde in 2019 voor meer dan 81,8% van de exportvolumes⁶³⁰.

Figuur 270: Impact coronacrisis op Belgische in- en uitvoer is in Q1-2020 al zichtbaar.

Grafiek 1 - Ontwikkeling van de in- en uitvoer van goederen in waarde¹



Bron: INR.

¹ Veranderingspercentages van het driemaandelijkse gemiddelde t.o.v. de overeenstemmende periode één jaar eerder

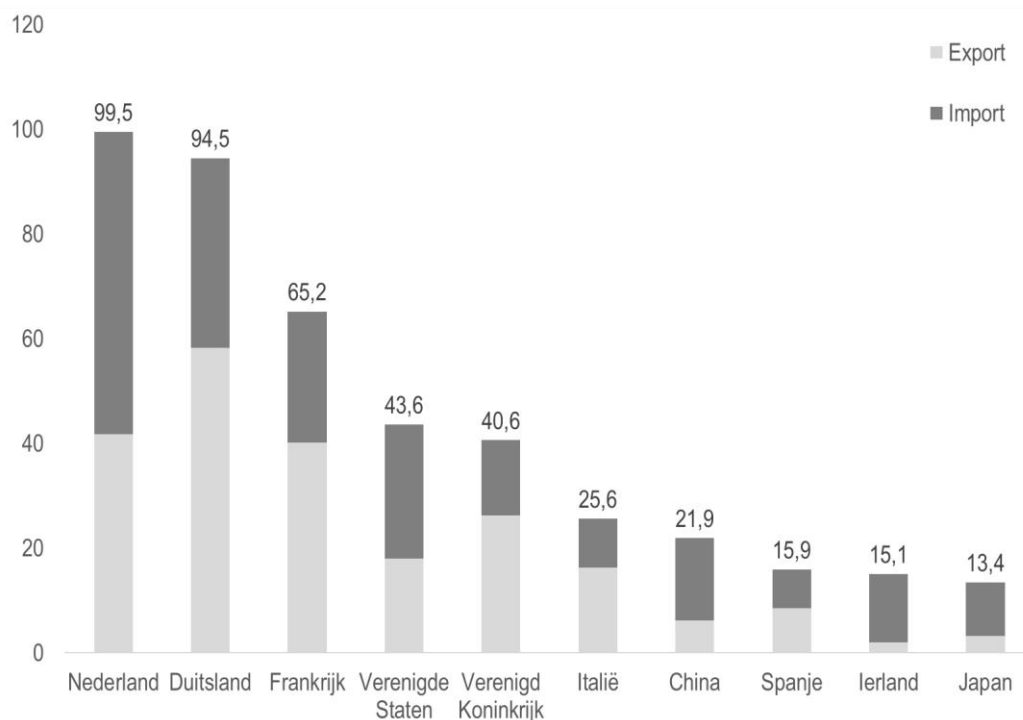
De Vlaamse importwaarde bedroeg in 2019 312,6 miljard euro, de export had een waarde van 325 miljard euro. Onze buurlanden zijn, zowel voor import als voor export de belangrijkste handelspartners (Figuur 271). Samen vertegenwoordigden Nederland, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk in 2019 51% van de Vlaamse exportwaarde en 43% van de Vlaamse importwaarde⁶³¹.

⁶²⁹ Nationale Bank van België en Instituut voor de nationale rekeningen. <https://www.nbb.be/nl/statistieken/buitenlandse-handel/publicaties-en-cijfers>. Perscommuniqué 15/5/2020: April 2020: Ongeziene daling van de invoer (-28,8%) en uitvoer(-24,0%) van goederen door de Covid-19 crisis. <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/enp.pdf>

⁶³⁰ Flanders investment and trade (2020). Vlaamse buitenlandse handel in 2019. <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/attachments/20200330%20-%20Vlaamse%20buitenlandse%20handel%202019.pdf>

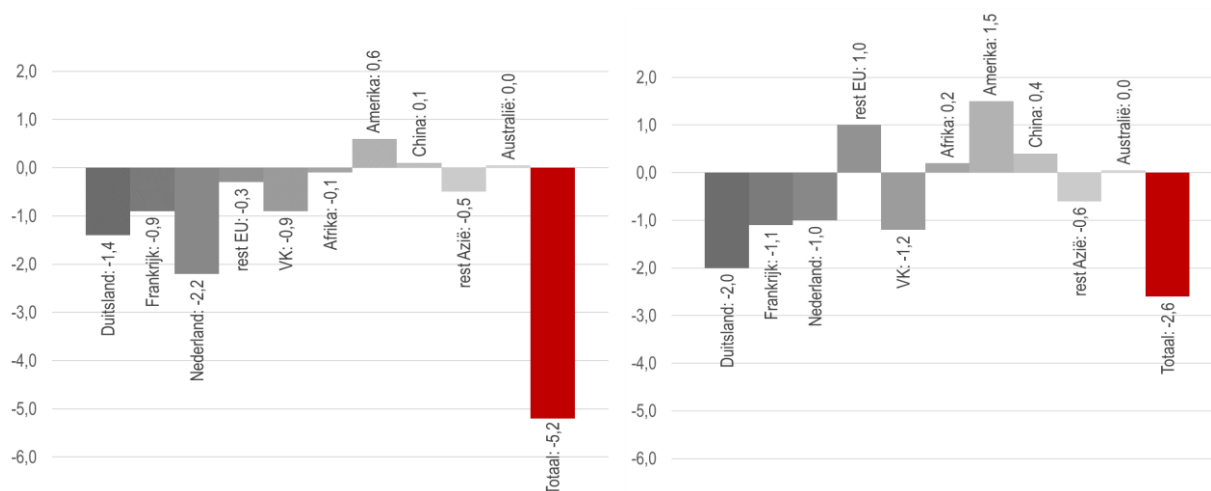
⁶³¹ Flanders investment and trade (2020). Vlaamse buitenlandse handel in 2019. <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/attachments/20200330%20-%20Vlaamse%20buitenlandse%20handel%202019.pdf>

Figuur 271: Buurlanden zijn belangrijkste Vlaamse handelspartners⁶³²



In maart daalde de Belgische uitvoer voornamelijk naar de Europese handelspartners, die allemaal ongeveer in die periode coronamaatregelen begonnen door te voeren. Naar de andere continenten bleef de handelsstroom voor het eerste kwartaal stand houden en groeide in het geval van China en Amerika zelfs nog beduidend. Wat de maand maart betreft, valt de invoer uit China terug met -11% en stagneert de uitvoer. Voor Amerika zet de groei in maart nog door. Dit heeft vermoedelijk te maken met de tijlijn van de wereldwijde verspreiding van het virus, waarbij China vroeger en Noord- en Zuid-Amerika later getroffen werden dan Europa.

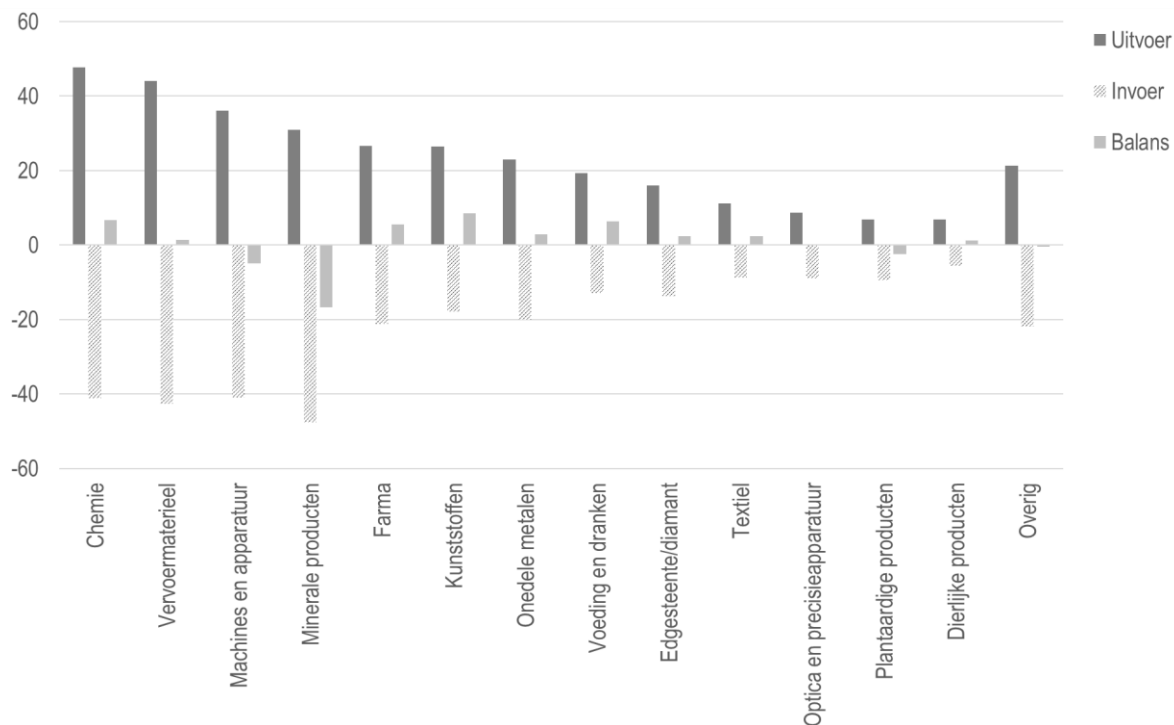
Figuur 272: Dalende uitwisselingen impacteren Belgische invoer en uitvoer reeds Q1-2020⁶³³



⁶³² Voor 2019, in miljard euro.

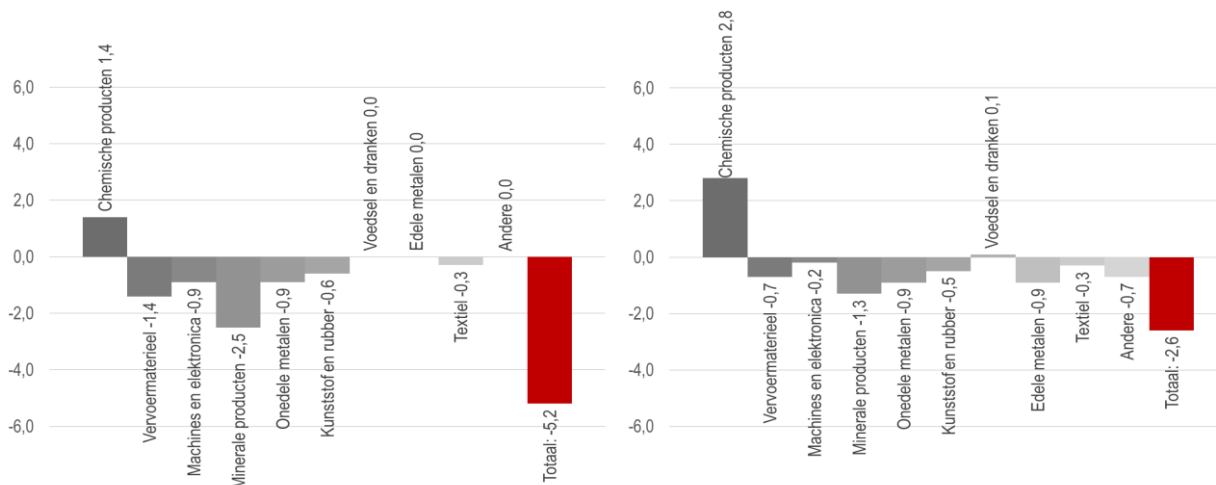
⁶³³ Invoer links; uitvoer rechts; in % t.o.v. 1ste kwartaal 2019.

Figuur 273: 5 productcategorieën goed voor > 50% waarde Vlaamse import en export⁶³⁴



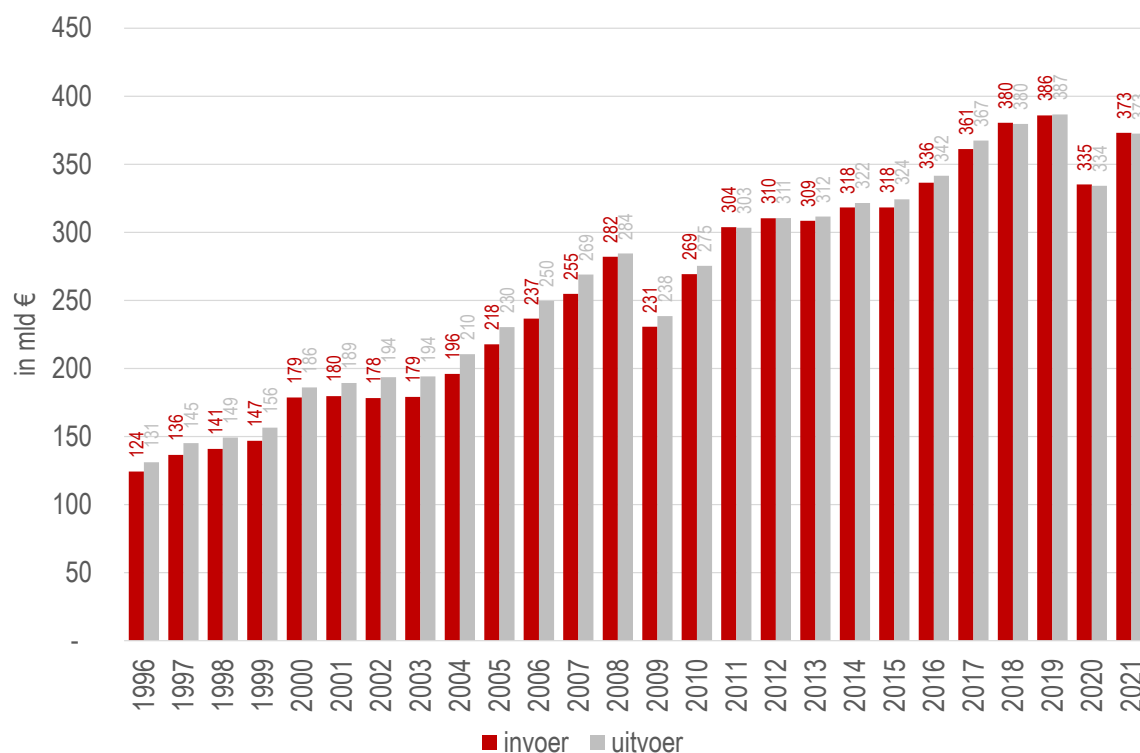
In het eerste kwartaal wordt voor de meeste productcategorieën reeds een terugval genoteerd.

Figuur 274: In Q1-2020 alleen chemische producten nog significante groei op jaarbasis⁶³⁵



⁶³⁴ In miljard euro, 2019, Flanders investment and trade (2020). Vlaamse buitenlandse handel in 2019. <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/attachments/20200330%20-%20Vlaamse%20buitenlandse%20handel%202019.pdf>

⁶³⁵ invoer links; uitvoer rechts; in % t.o.v. 1ste kwartaal 2019.

Figuur 275: 13% Minder import en export door corona⁶³⁶

14.2 E-commerce

Online verkopen +85% (maar E-commerce omzet daalt?)

E-commerce in België is de afgelopen maanden fel toegenomen. De **grote spelers**, zoals Amazon, bol.com en Zalando, noteerden in het begin van de lockdown samen 66% méér betalingen en 85% meer omzet⁶³⁷. Ter vergelijking: normaal gezien groeit e-commerce ongeveer 10% per jaar. Bij Bol.com ging de verkoop tot driemaal hoger, Zalando tot dubbel zoveel. Het aantal Belgische ondernemers actief op Bol.com steeg de jongste maanden van 2.800 naar 3.300⁶³⁸. Andere regio's noteerden ook sterke stijgingen in online winkelen: bv. in China met 15 tot 20%, in Italië met 81%⁶³⁹. Het is onduidelijk hoe dit de positie van België in internationaal perspectief beïnvloedt (Figuur 276).

⁶³⁶ Verwachting Federaal Planbureau, geconsulteerd op 9/6/2020.

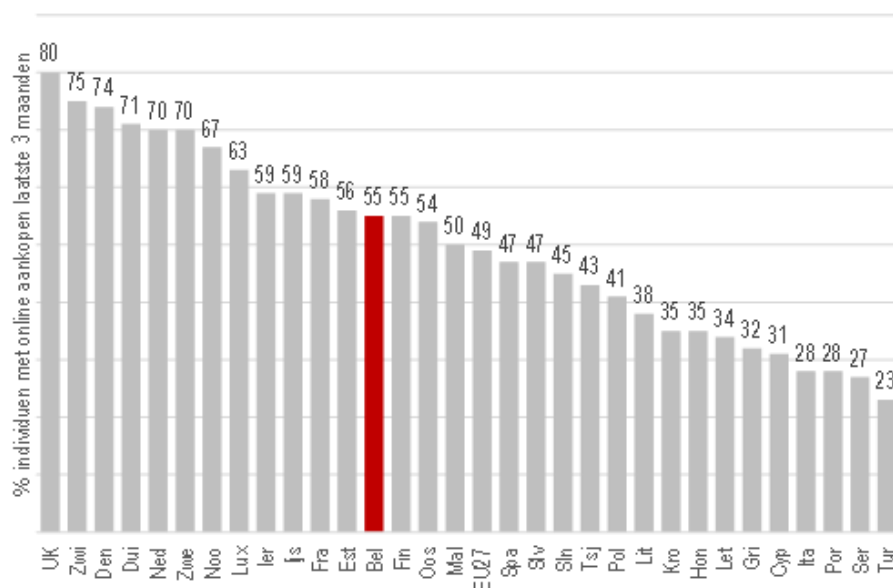
<https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODW&DB=MOD&lang=nl&XT=>

⁶³⁷ Studie van ING België, op basis van elektronische betalingen van hun klanten in eerste zes weken van de lockdown. <https://www.hln.be/geld/economie/verkoop-bol-com-en-zalando-explodeert-en-zij-zijn-wellicht-niet-eens-de-grootste-winnaars~a1d31a27/>. van 9 maart tot en met 26 april, ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar.

⁶³⁸ Sofie Geeroms (BeCommerce). Het Laatste Nieuws <https://www.hln.be/geld/economie/verkoop-bol-com-en-zalando-explodeert-en-zij-zijn-wellicht-niet-eens-de-grootste-winnaars~a1d31a27/>; op website <https://www.becommerce.be/> lijkt geen cijferinformatie publiek beschikbaar.

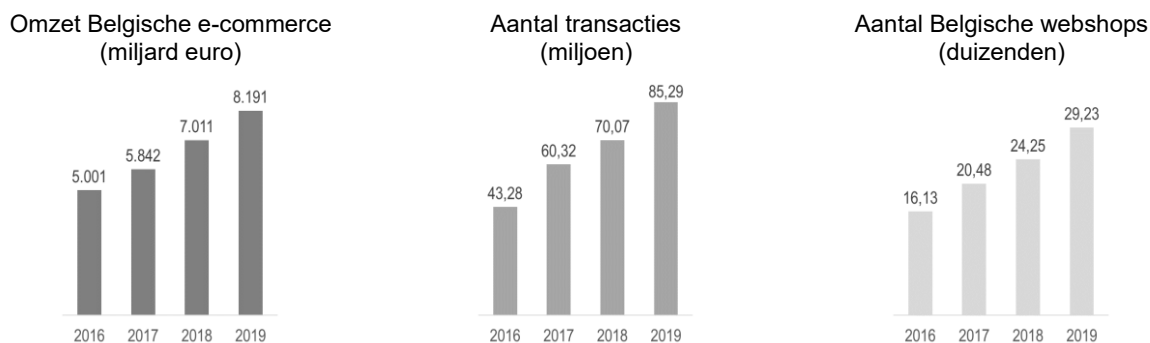
⁶³⁹ McKinsey&Company, *Building an e-commerce business: Lessons on moving fast*, April 2020.

Figuur 276: Slechts iets meer dan helft Belgen kocht laatste 3 maanden online in 2019⁶⁴⁰



Bij **nationale spelers** zouden de groeicijfers even hoog of nog hoger liggen; bv. Dreamland en Collishop maal 2 en Schoenen Torfs maal zes⁶⁴¹. Ook kleinere spelers, die voorheen soms nog geen webshop hadden zouden soms beloftevolle resultaten boeken in online verkoop. De jaren voor de coronacrisis groeide de Belgische e-commerce reeds een aantal jaar sterk, zowel wat het aantal e-shops betreft als wat de omzet (meer dan 8 miljard euro in 2019) betreft (Figuur 277). In 2019 kwam ongeveer een kwart van de omzet daarbij van het buitenland⁶⁴². Het is echter nog onduidelijk welke invloed de coronacrisis op deze evoluties heeft.

Figuur 277: Reeds voor de coronacrisis groeiden de Belgische e-shops gestaag⁶⁴².



De verwachting was dat de totale **omzet** van onlineverkoop zou **dalen** door de crisis⁶⁴³, vooral door sterke dalingen in verkoop van **reizen, vakanties**, mode en schoenen terwijl er voor de

⁶⁴⁰ Eurostat 2019.

⁶⁴¹ Deze inschattingen van Gino Van Ossel (Vlerick Business School) werden gevonden in Het Laatste Nieuws <https://www.hln.be/geld/economie/verkoop-bol-com-en-zalando-explodeert-en-zij-zijn-wellicht-niet-eens-de-grootste-winnaars~a1d31a27/>. Andere cijfergegevens hieromtrent leken niet beschikbaar.

⁶⁴² E-Commerce Barometer van The House of Marketing en SafeShops. Retaildetail <https://www.retaildetail.be/nl/news/algemeen/belgische-webshops-verkopen-voor-meer-dan-2-miljard-buurlanden>

⁶⁴³ Bv. eten en drinken, drogisterijproducten, producten voor gezondheid en persoonlijke verzorging, home entertainment, sport, doe-het-zelf en diepvriezers/koelkasten, en alles wat met thuiswerken te maken heeft. Volgens 65% van respondenten in onderzoek E-commerce Europe bij meer dan 25 nationale e-commerceverenigingen en hun leden

omzet van producten die het wonen en werken thuis handiger maken verwacht werd dat ze zou groeien met 50% tot 90%. Over de totale e-commercemarkt is er nog geen informatie. In ieder geval wijzigden consumptiepatronen drastisch. Zo drastisch dat algoritmes bij online-platformen aangepast moest worden⁶⁴⁴.

Impact op winkeliers?

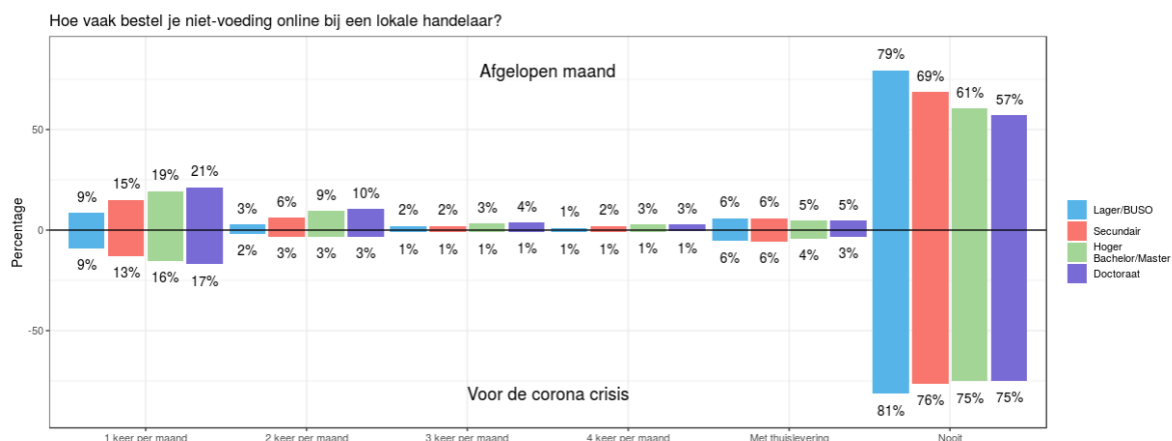
Het is onduidelijk wat de precieze impact zal zijn op winkeliers.

Figuur 278: Een vijfde tot een derde van Belgische bedrijven in actief in e-commerce⁶⁴⁵
minstens 1% online omzet

met web sales	25%
B2B en B2G	19%
B2C	22%

Vooraf hoger opgeleiden bestellen online niet-voeding bij lokale handelaars, al lijkt dat niet systematisch veel vaker te gebeuren dan voor de crisis (Figuur 279).

Figuur 279: Vooral hoger opgeleiden kopen online niet-voeding bij lokale handelaar⁶⁴⁶



Vertraagde leveringen?

Volgens respondenten (94%) kunnen producten nog steeds binnen Europese grenzen worden verzonden.

Er waren moeilijkheden om de bestellingen tijdig geleverd te krijgen, al verschilde de situatie sterk. Sommigen hadden weinig problemen met de groei (bv. Bol.com), andere meer (bv. Amazon, Bpost) of moesten zelfs tijdelijk worden gesloten (bv. Collect & Go van Colruyt). Naar verluidt zou 88% van alle leveringen nog binnen de beloofde tijden plaatsvinden, al meldt meer dan de helft van de respondenten (55%) **vertragingen** bij de levering van producten⁶⁴⁷.

⁶⁴⁴ MIT Technology Review (11/5/2020). Our weird behavior during the pandemic is messing with AI models. <https://www.technologyreview.com/2020/05/11/1001563/covid-pandemic-broken-ai-machine-learning-amazon-retail-fraud-humans-in-the-loop/>

⁶⁴⁵ Eurostat 2019, B.

⁶⁴⁶ <https://corona-studie.shinyapps.io/corona-studie/>, 14/5/2020. Universiteit Antwerpen.

⁶⁴⁷ eMarketer, *Supply Chains Are Strained as the Pandemic Causes a Surge in Online Orders*, 26 April 2020.

Vastgoed?

Andere sectoren zoals de **vastgoedsector** waarin persoonlijke ontmoetingen centraal stonden, gingen ook online. Het coronavirus gaf een enorme boost aan een verscheidenheid aan vastgoeddiensten, van virtuele rondleidingen door het huis tot virtuele rondleidingen onder leiding van robots. Vastgoedstart-up Zenplace, bijvoorbeeld, heeft sinds begin maart een interesse van 293% zien toenemen in zijn slimme geautomatiseerde lockboxen en zelf-geleide rondleidingen door het huis. Verbeteringen in technologie en het gebruik van kunstmatige intelligentie (AI) en analyse om steeds meer gedetailleerde klantinzichten te leveren, zullen deze trend stimuleren.

14.3 Prijzen en inflatie

Inflatie is licht gedaald en bedraagt nu -0,2%

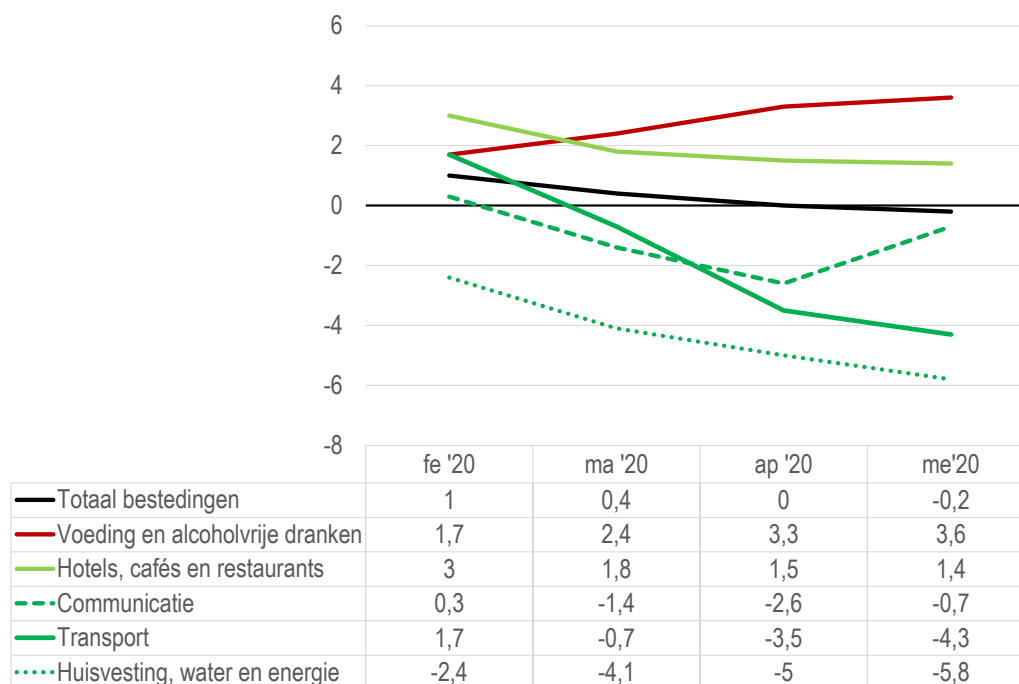
De inflatie in **België** is tijdens de coronaperiode licht gedaald van 0,4% in maart 2020 naar 0,0% in april 2020 en -0,2 in mei 2020⁶⁴⁸. Dat is vrij laag, met als risico dat de consumptie ook laag blijft⁶⁴⁹. De prijzen voor voeding en alcohol stegen weliswaar, maar die voor huisvesting, energie, transport en communicatie daalden (Figuur 281).

Het FPB verwacht dat de inflatie dit jaar afkoelt tot 0,8%⁶⁵⁰. Dit zou te wijten zijn aan een sterke daling van de energieprijzen en de vraagvermindering door de inperkingsmaatregelen. Naarmate de economie terug op dreef komt, zou de inflatie hernemen tot 1,3% in 2021.

⁶⁴⁸ Federaal Planbureau, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_inf_oi-overall+inflation, 10/6/2020, geconsulteerd op 20/6/2020.

⁶⁴⁹ Deutsche Bank (2/2/2018). Lage inflatie: wat is het probleem? <https://www.deutschebank.be/nl/nieuws-en-advies/artikels/artikel-lage-inflatie-wat-is-het-probleem.html>

⁶⁵⁰ Planbureau (2020), De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %, Economische Begroting, Brussel, FPB, 5 juni 2020.

Figuur 280: Inflatie gaat van 1% op jaarbasis in februari naar 0% in april en -0,2 in mei⁶⁵¹Figuur 281: Voeding wordt duurder⁶⁵²

inflatie	Maart	april	mei
Voeding	2,4	3,3	3,6
Alcohol	3,4	3,3	3,2
Kleding/schoenen	0,3	0,1	0,2
Woning, water, energie	-4,1	-5,0	-5,8
Meubelen, huishoudtoestellen	1,6	1,8	1,4
Gezondheid	0,6	0,7	0,6
Transport	-0,7	-3,5	-4,3
Communicatie	-1,4	-2,6	-0,7
Cultuur en vrije tijd	2,3	1,7	1,7
Opleiding	1,5	1,5	1,5
Horeca	1,8	1,5	1,4
Persoonlijke verzorging, diensten	1,7	1,6	1,3
Totaal	0,4	0,0	-0,2

Ook in de **EU** daalde de inflatie, met name van 0,7% in maart naar 0,3% in april 2020 de Euro-regio, terwijl in april 2019 de inflatie nog 1,7% bedroeg (Figuur 282). Een aantal landen hebben een eerder gezonde inflatie, terwijl andere deflatie noteren (Figuur 283).

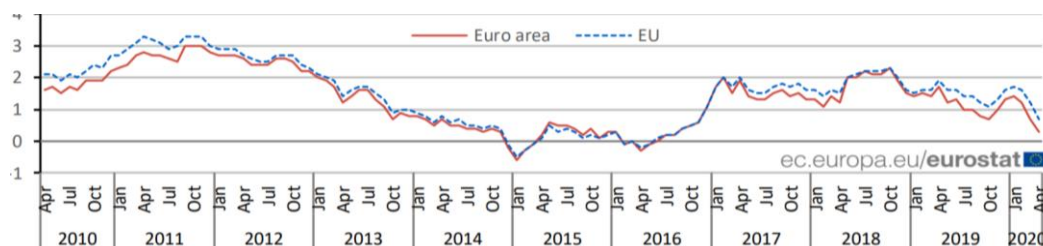
⁶⁵¹ Statbel. Geharmoniseerde consumptieprijsindex – april 2020 en mei 2020.

<https://statbel.fgov.be/nl/themas/consumptieprijsindex/geharmoniseerde-consumptieprijsindex-hicp>

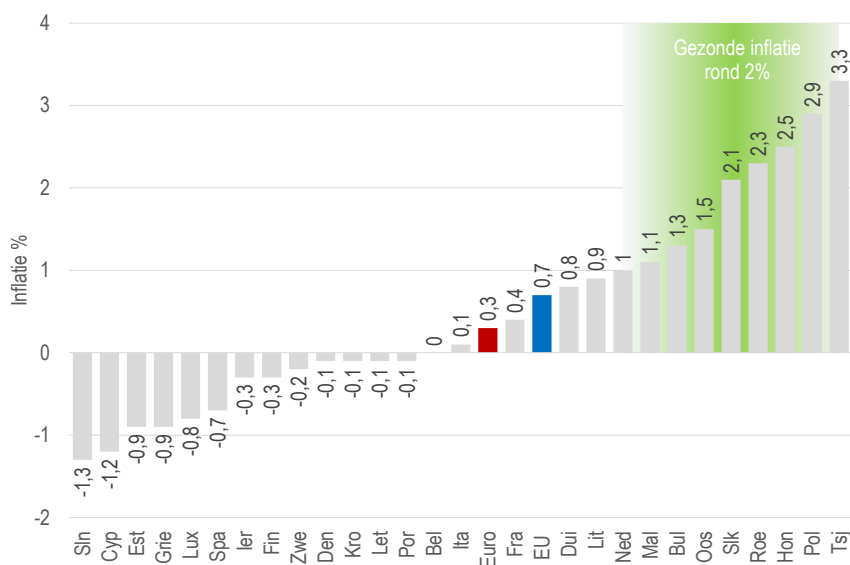
⁶⁵² Inflatie op jaarbasis, Statbel, april 2020.

<https://statbel.fgov.be/nl/themas/consumptieprijsindex/geharmoniseerde-consumptieprijsindex-hicp>

Figuur 282: Europese inflatie is vrij laag ten opzichte van afgelopen decennium⁶⁵³



Figuur 283: Sommige EU-landen hebben gezonde inflatie, sommigen noteren deflatie⁶⁵⁴



Data- en onderzoeksvragen 62

- Wat gebeurt er met de woningprijzen?
- Wat zijn de rechtstreekse en onrechtstreekse effecten op de consumptie?

Inflatie of deflatie op termijn?

Het is onduidelijk of de coronacrisis op iets langere termijn tot inflatie (stijgende prijzen) of deflatie (dalende prijzen) zal leiden.

Inflatie van rond **2% wordt als gezond beschouwd** en doet burgers consumeren en bedrijven nu investeren omdat prijzen morgen hoger zijn dan vandaag. Inflatie zorgt er ook voor dat de overheidsschuld minder doorweegt. Europees ging de inflatie als voor de crisis voelbaar werd van 1,2% naar 0,7%.

Door de crisis **stegen prijzen van voedselproducten** wel, maar de **crash van de olieprijsen** woog zwaarder door. Ook van veel andere goederen en diensten staan de prijzen door minder

⁶⁵³ Jaarlijkse inflatie, data tot april 2020, publicatie Eurostat, Annual inflation down to 0.3% in the euro area. Down to 0.7% in the EU. 20/5/2020. Beschikbaar op <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10294852/2-20052020-AP-EN.pdf/4d69f01b-fe9a-c248-2627-cc2059ca2f31>

⁶⁵⁴ Jaarlijkse inflatie, data tot april 2020, publicatie Eurostat, Annual inflation down to 0.3% in the euro area. Down to 0.7% in the EU. 20/5/2020. Beschikbaar op <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10294852/2-20052020-AP-EN.pdf/4d69f01b-fe9a-c248-2627-cc2059ca2f31>. Net geen 2% wordt als gezond beschouwd: <https://www.deutschebank.be/nl/nieuws-en-advies/artikels/artikel-lage-inflatie-wat-is-het-probleem.html>

vraag onder druk. Die vraagschok is op korte termijn groter dan de aanbodschock als gevolg van de tijdelijke sluiting van winkels en fabrieken⁶⁵⁵.

Of er op middellange termijn sprake zal zijn van inflatie of deflatie hangt af van een aantal factoren. Hogere prijzen worden realistischer naarmate het vertrouwen van consumenten en dus de vraag zich zullen herstellen, naarmate overheden meer zullen investeren, naarmate het aanbod niet kan volgen, naarmate een deglobalisatie zich zou doorzetten en naarmate centrale bankiers de rente laag houden (zodat meer geleend kan worden).

15. Financiële markten

15.1 Beurs

Beurs dook zeer fors maar is bezig met herstel

De BEL-20 daalde fors in februari in de aanloop van de crisis, maar is nu met herstel bezig (Figuur 284). Ook andere beurzen klimmen als anticipatie op herstel weer fors na een sterke daling⁶⁵⁶.

Figuur 284: De BEL 20 index dook in februari zeer diep maar is met herstel bezig⁶⁵⁷



Bankenindex verliest fors

Sinds half februari verloor de Europese bankenindex 44% in waarde, waarmee het in Europa de zwakste sector van 2020 is⁶⁵⁸.

15.2 Spaarquote

Gezinnen sparen gemiddeld meer

De crisis doet gezinnen gemiddeld meer sparen. Zo verwachten gezinnen dat hun spaarvermogen de komende maanden zal toenemen (Figuur 285) en is die verwachting gunstiger

⁶⁵⁵ BNP Paribas Fortis (25/4/2020). Corona economics (update 4) - De toekomstige strijd tussen deflatie en een versnelling van inflatie. [https://www.bnpparibasfortis.com/nl/blogs/blog-chief-economist/artikel/corona-economics-\(update-4\)--de-toekomstige-strijd-tussen-deflatie-en-een-versnelling-van-inflatie](https://www.bnpparibasfortis.com/nl/blogs/blog-chief-economist/artikel/corona-economics-(update-4)--de-toekomstige-strijd-tussen-deflatie-en-een-versnelling-van-inflatie)

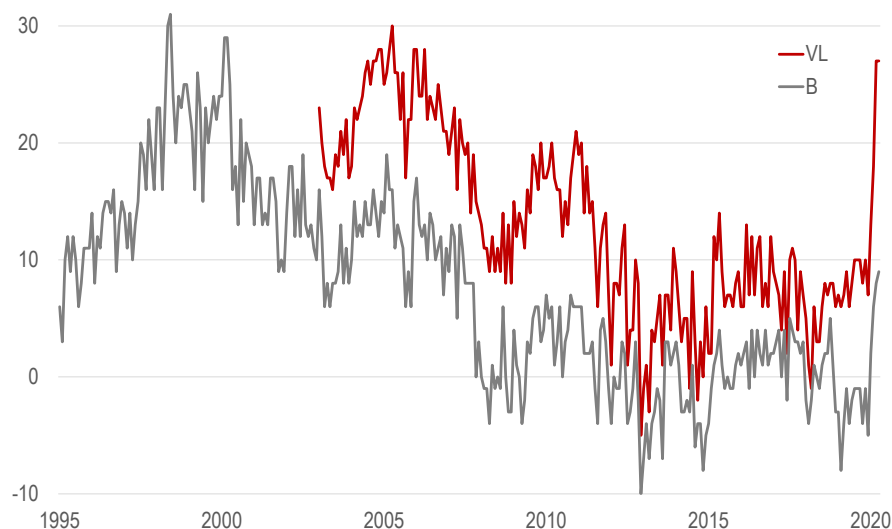
⁶⁵⁶ De Morgen, 12/06/2020, Terwijl de economie crasht, klimmen de beurzen alsof corona niet bestaat. Hoe kan dat? En blijft dat duren?. <https://www.demorgen.be/nieuws/terwijl-de-economie-crasht-klimmen-de-beurzen-alsof-corona-niet-bestaat-hoe-kan-dat-en-blijft-dat-duren~bb766f2b/>

⁶⁵⁷ Beursduivel (geconsulteerd op 9/6/2020). BEL-20. <https://www.beursduivel.be/index-koers/190015497/BEL-20.aspx>

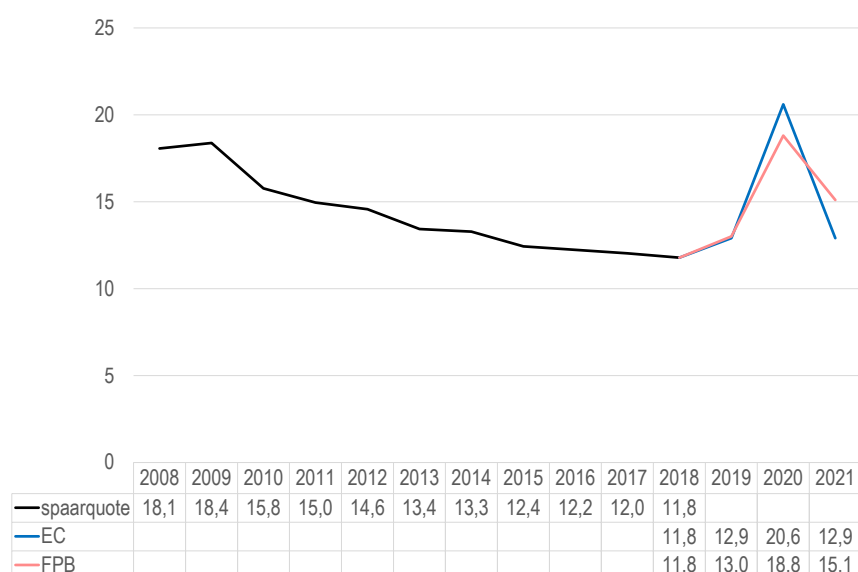
⁶⁵⁸ Bolero (26/5/2020). Hoe Covid-19 ook de Europese bankensector treft. <https://www.bolero.be/nl/analyse-en-inzicht/blog/hoe-covid-19-ook-de-europese-bankensector-treft>

dan het Belgische gemiddelde. Ook de Europese commissie en het federaal planbureau verwachten dat de spaarquote – dat is de verhouding tussen het sparen en bruto beschikbaar inkomen - in 2020 zou stijgen⁶⁵⁹ (Figuur 286).

Figuur 285: Gezinnen verwachten dat hun spaarvermogen zal toenemen (B - VL)⁶⁶⁰



Figuur 286: EC en Planbureau verwachten dat spaarquote in B in 2020 sterk zal stijgen⁶⁶¹



⁶⁵⁹ Europese Commissie. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

⁶⁶⁰ NBB, consumentenenquête, tot april 2020, indicator spaarvermogen

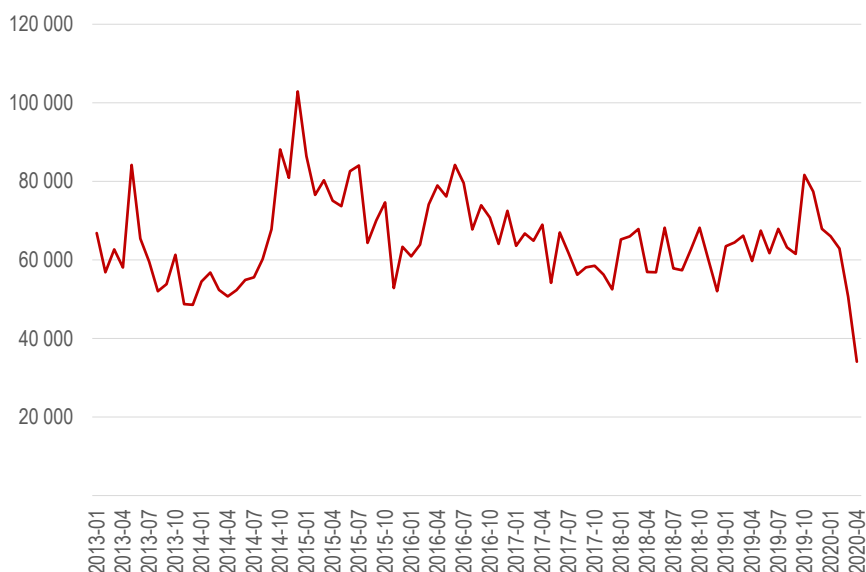
⁶⁶¹ Historische cijfers op basis van Eurostat. Verwachting Federaal Planbureau, juni 2020. https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf. Verwachting Europese Commissie. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

15.3 Kredieten

Minder particuliere, meer ondernemingskredieten

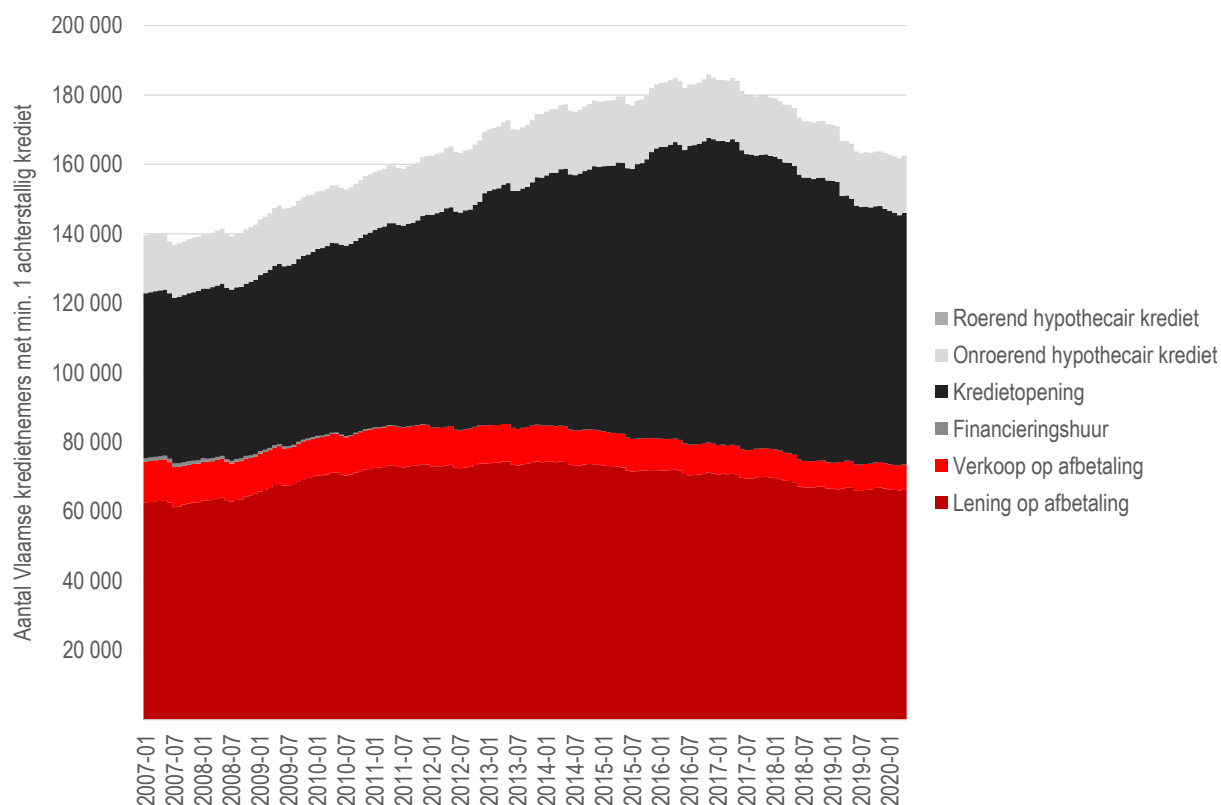
In maart en april 2020 namen Vlaamse **gezinnen** minder nieuwe kredieten op (Figuur 287). Het aantal Vlaamse kredietnemers met minstens één achterstallig krediet is in april 2020 licht gestegen (Figuur 288). Het aandeel achterstallige kredieten blijft op ongeveer 3%. **Ondernemingen** nemen meer kredieten op in maart 2020 (Figuur 289).

Figuur 287: Vlamingen nemen minder nieuwe kredieten op⁶⁶²

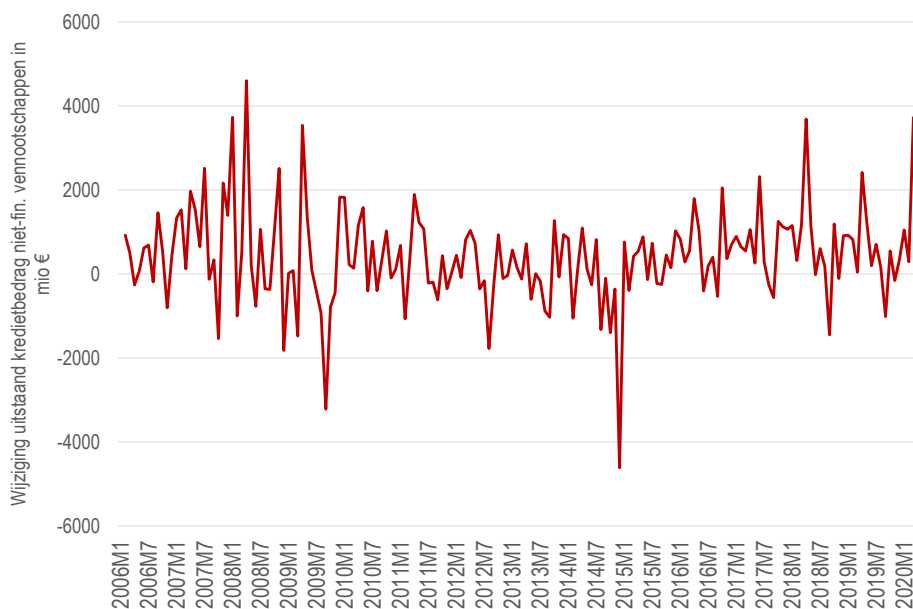


⁶⁶² Op basis van NBB, kredietcentrales, detailcijfers, op 26/05/2020, cijfers voor Vlaanderen tem april 2020, aantal nieuwe kredieten per maand. <https://www.nbb.be/nl/kredietcentrales/kredieten-aan-particulieren/statistieken>

Figuur 288: Het aantal achterstallige kredietnemers is in april 2020 licht gestegen⁶⁶³



Figuur 289: Uitstaande kredietbedragen aan ondernemingen nemen in maart 2020 fors toe⁶⁶⁴



⁶⁶³ Op basis van [NBB](https://www.nbb.be/nl/kredietcentrales/kredieten-aan-particulieren/statistieken), kredietcentrales, detailcijfers, op 26/05/2020, cijfers voor Vlaanderen tem april 2020. <https://www.nbb.be/nl/kredietcentrales/kredieten-aan-particulieren/statistieken>

⁶⁶⁴ Op basis van [NBB](http://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=CREDNFC&lang=enl), kredietcentrales, data tem maart 2020. Wijziging uitstaande kredieten in mio €, maandelijkse wijziging. <http://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=CREDNFC&lang=enl>

200.000 keer betalingsuitstel kredieten

Banken hebben in april 200.000 keer betalingsuitstel verleend voor kredieten, waarvan 90.000 aan particulieren en 115.000 voor bedrijven. In totaal gaat het om een onderliggend kredietvolume van 10 miljard euro of gemiddeld 105.000 euro per krediet⁶⁶⁵.

Meer provisies voor meer probleemkredieten

Er wordt verwacht dat banken **meer provisies zullen moeten voorzien** voor slechte kredieten⁶⁶⁶, die de klant als gevolg van de crisis niet of niet volledig terug betaalt en die de bank als verliespost in de balans moet nemen. Voorlopig zou dat niet tot een nieuwe bankencrisis leiden omdat (de meeste) banken (voorlopig) genoeg kapitaal hebben, al zou het wel winsten onder druk zetten⁶⁶⁷. Onbetaalde leningen door particulieren kunnen ook de capaciteit van banken beperken om te lenen aan de rest van de economie⁶⁶⁸. De capaciteit van huishoudens om hun schulden af te betalen in verhouding tot hun inkomen en de waarde van de schulden in verhouding tot de waarde van de activa zijn dus van belang (cf. deel 4.2).

Het betalingsuitstel voor kredieten, de tijdelijke werkloosheid en andere maatregelen hebben het aantal slechte kredieten op korte termijn wellicht verzacht, maar dat zou uitstel kunnen zijn. Het maakt het moeilijk om de precieze omvang van probleemkredieten in te schatten.

Op Europees niveau zouden er 506 mld € aan probleemkredieten zijn, een deel nog niet opgeruimde kredieten na de vorige financiële crisis. Daarbij kunnen als gevolg van corona nog nieuwe probleemkredieten bij komen. Vooral in Portugal, Griekenland en Italië worden grote problemen verwacht⁶⁶⁹. De vraag is hoe dat wordt aangepakt, met een Europese 'bad bank' of met bad banks op nationaal niveau.

15.4 Cashloos en contactloos betalen

De coronacrisis zorgde voor een enorme versnelling in het cashloos en zelfs contactloos betalen.

Veel minder betalingen en geldafhalingen

De lagere consumptie in fysieke verkooppunten als gevolg van de coronacrisis manifesteert zich ook minder kaartbetalingen. Tegelijk zijn er ook minder geldafhalingen in geldautomaten die de overgang naar een cashless-society illustreren (Figuur 290).

⁶⁶⁵ De Tijd (30/04/2020). Banken verstrekten al voor 4 miljard coronakredieten.

<https://www.tijd.be/ondernemen/banken/banken-verstrekten-al-voor-4-miljard-coronakredieten/10224148.html>

⁶⁶⁶ Zo verwacht KBC hiervoor 0,8 tot 1,6 mld € aan provisies te moeten voorzien. De Tijd (14/05/2020).

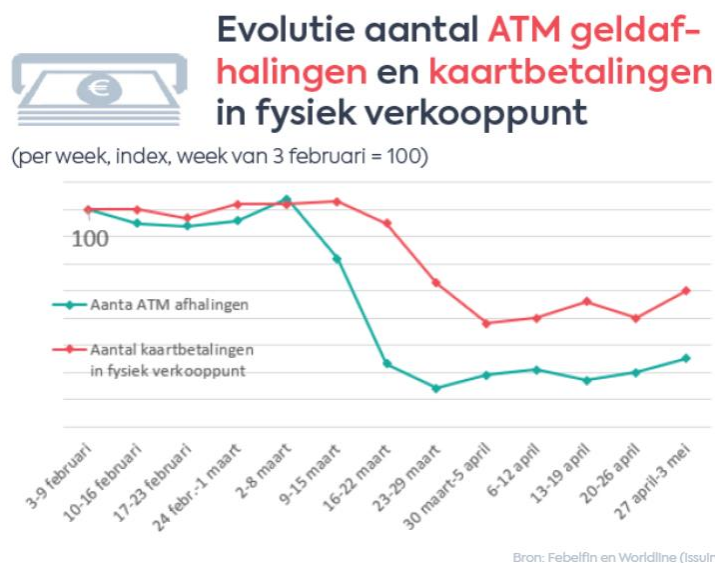
<https://www.tijd.be/ondernemen/banken/kbc-duikt-licht-in-het-rood-door-corona-en-bankentaks/10227068.html>

⁶⁶⁷ <https://www.bolero.be/nl/analyse-en-inzicht/blog/hoe-covid-19-ook-de-europese-bankensector-treft>

⁶⁶⁸ Nationale Bank van België (6/2020). First results of the third wave of Belgium's Household Finance and Consumption Survey. https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2020/ecorevi2020_h3.pdf

⁶⁶⁹ De Standaard (20/4/2020). Oud spook waart door de Europese banksector.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200420_04928012

Figuur 290: Er wordt veel minder met kaart betaald en minder geld afgehaald⁶⁷⁰

Een derde van betalingen met kaart gebeuren contactloos

De maxima voor contactloos betalen – dat is betalen met kaart zonder een pincode te moeten ingeven - werden sinds midden april verhoogd. 29% van de betalingen met kaart zijn contactloos gebeurd⁶⁷¹. Dit betekent een verdubbeling in vergelijking met februari van dit jaar (16%).

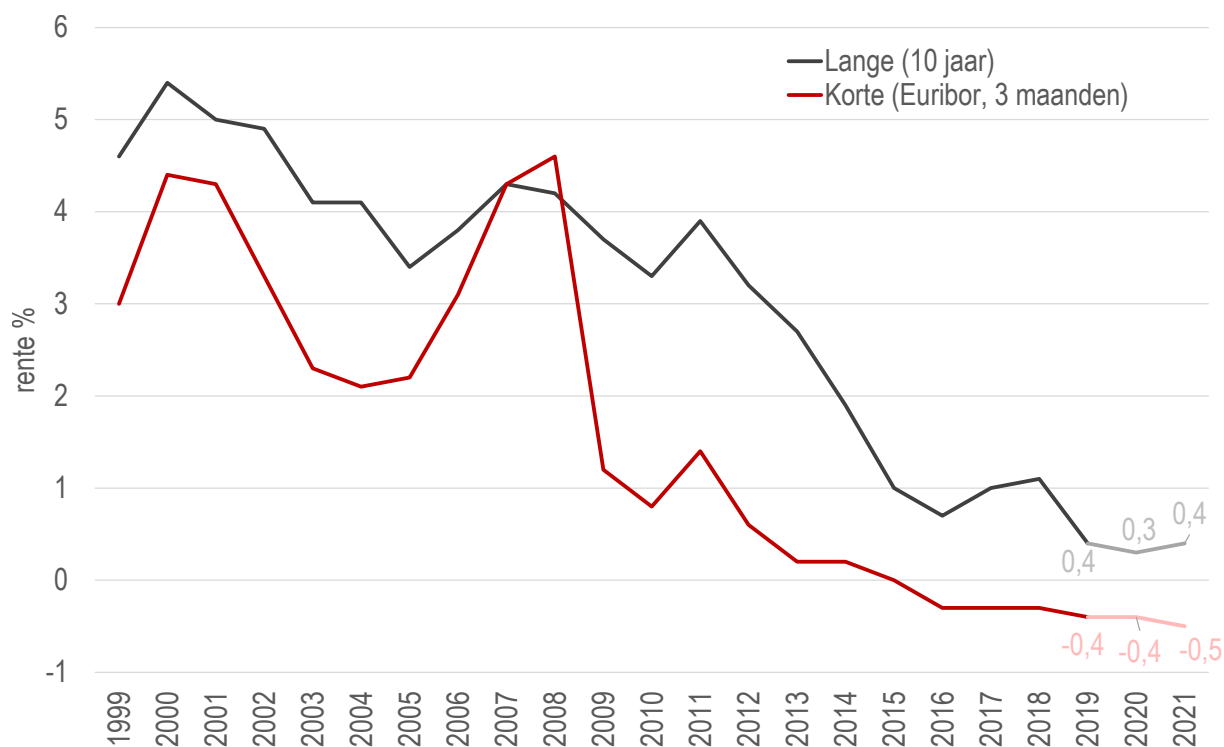
15.5 Rente

Rente is laag

De rente is laag en de verwachting is dat dat zo zal blijven (Figuur 291). ECB zal de rente wellicht nog een tijd laag houden. Die lage rente zet banken potentieel onder druk.

⁶⁷⁰ Febelfin (8/5/2020). Ook dit is corona: Belg past betaalgedrag aan en krijgt meer dan 100.000 keer betalingsuitstel voor hypothecair krediet <https://www.febelfin.be/nl/journalisten/artikel/ook-dit-corona-belg-past-betaalgedrag-aan-en-krijgt-meer-dan-100000-keer>

⁶⁷¹ De Tijd (30/04/2020). Banken verstrekten al voor 4 miljard coronakredieten <https://www.tijd.be/ondernemen/banken/banken-verstrekten-al-voor-4-miljard-coronakredieten/10224148.html> ; Febelfin (8/5/2020). Ook dit is corona: Belg past betaalgedrag aan en krijgt meer dan 100.000 keer betalingsuitstel voor hypothecair krediet <https://www.febelfin.be/nl/journalisten/artikel/ook-dit-corona-belg-past-betaalgedrag-aan-en-krijgt-meer-dan-100000-keer>

Figuur 291: De rente is laag en blijft laag⁶⁷²Figuur 292: De rente schommelt rond nul in België en buurlanden⁶⁷³

	feb	maa	apr	mei
Euro	0,0	0,2	0,3	0,2
België	-0,1	0,0	0,2	0,0
Duitsland	-0,4	-0,5	-0,4	-0,5
Frankrijk	-0,2	-0,1	0,0	0,0
Nederland	-0,3	-0,3	-0,2	-0,3

⁶⁷² Prognoses Federaal Planbureau, <https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=MODHYPI&DB=MOD&lang=nl&XT=>, juni 2020, geconsulteerd op 9/6/2020. Economische begroting 2021 / juni 2020 - Statistische bijlage.

⁶⁷³ %, 10-year government bond rates, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_fm_ir-interest+rates, geconsulteerd op 21/06/2020. Federaal Planbureau.



Deel V: Overheid en beleid

Dit deel beschrijft, in aanvulling op de vorige delen, een aantal aanvullende aspecten ivm overheden en beleid, met name:

- Het crisismanagement, waaronder de opgezette overheidsstructuren voor het coronabeleid, de impact op overheidstaken, het vertrouwen in de overheid, en regionale en lokale verschillen (deel 16)
- Mogelijke criteria bij de keuze van het relancebeleid (deel 17)
- De overheidsfinanciën en fiscale steunmaatregelen (deel 18)
- Beleidsmaatregelen op Europees niveau (deel 19)

16. Crisismanagement

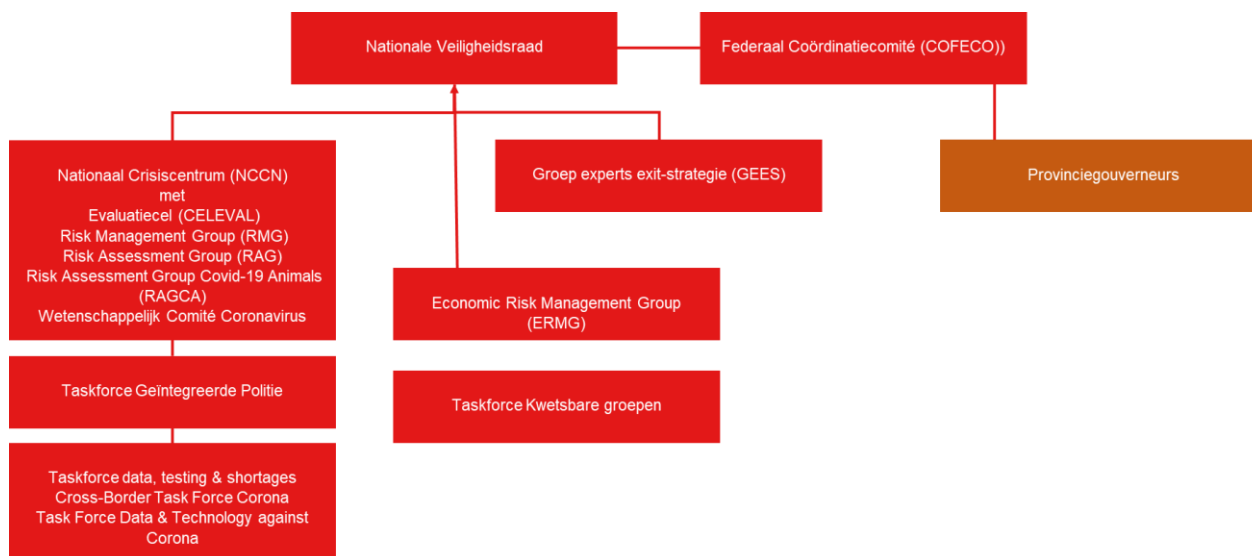
16.1 Structuren – relancestructuren

Federaal niveau

Op federaal niveau zijn de Nationale Veiligheidsraad (NVR) en het Federaal Coördinatiecomité (COFECO) de twee strategische en beleidsorganen die **beslissingen** nemen inzake het beheer van de crisis.

- De **NVR** is een collegiaal orgaan dat de beleidsbeslissingen voor het beheer van de crisis en bestaat in essentie uit de Eerste minister en de Vice-Eersteministers, uitgebreid met de Ministers-Presidenten van de Gewesten en Gemeenschappen.
- **COFECO** bereidt de uitvoering van de beleidsbeslissingen van de NVR op strategisch niveau voor en coördineert de uitvoering. De Eerste Minister, de federale ministers van Binnenlandse Zaken, Justitie, Financiën, Buitenlandse Zaken, Volksgezondheid, Begroting, Mobiliteit, Defensie, Werkgelegenheid en Arbeid, evenals van de Ministers-Presidenten van de Gewesten en Gemeenschappen zijn daarin vertegenwoordigd, net zoals de FOD's Volksgezondheid, Mobiliteit, Economie en Defensie, de regionale crisiscentra en de federale politie. Er zijn overlegmomenten met de provinciegouverneurs zij acties kunnen coördineren op gemeentelijk niveau.

Figuur 293: Structuren op federaal niveau



Binnen het **Nationaal Crisiscentrum (NCCN)** werden er meerdere organen opgericht om de opvolging van de gezondheidssituatie te garanderen en de NVR te adviseren, waaronder

- de **Risk Assessment Group (RAG)** analyseert het risico voor de bevolking op basis van epidemiologische en wetenschappelijke gegevens. De groep wordt voorgezeten door Sciensano en bestaat uit experts van Sciensano en de gezondheidsautoriteiten
- De **Risk Management Group (RMG)** neemt op basis van het advies van de RAG maatregelen om de volksgezondheid te beschermen. Deze groep wordt voorgezeten door de FOD Volksgezondheid en bestaat uit vertegenwoordigers van de gezondheidsautoriteiten, zowel van de federale staat als van de deelstaten.

- Een **Wetenschappelijk comité Coronavirus** helpt de gezondheidsautoriteiten om het coronavirus te bestrijden. Het comité geeft wetenschappelijk advies over de evolutie van het virus en draagt bij aan de optimale voorbereiding van ons land op de komst van dit nieuwe longvirus.

Deze organen vertrekken adviezen aan een “**Evaluatiecel**” (**CELEVAL**). De cel wordt voorgezeten door de FOD Volksgezondheid en bestaat uit vertegenwoordigers van Sciensano, het comité dat in werking werd gesteld voor het COVID-19, de Hoge Gezondheidsraad, de administraties die bevoegd zijn voor volksgezondheid op het niveau van de Gewesten en Gemeenschappen, alsook de FOD Binnenlandse Zaken en Mobiliteit. Specifieke cellen werden opgericht om de beslissingen voor te bereiden en te concretiseren.

Sinds 19 maart is ook de **Economic Risk Management Group (ERMG)** opgericht die instaat voor het beheer van de economische en macro-economische risico's in verband met de verspreiding van het COVID-19-virus in België. De ERMG heeft 8 werkgroepen gecreëerd die elk een specifieke taak hebben. Deze groepen bestaan uit experts van de werkgevers/werknemers organisaties en publieke instellingen zoals de Nationale Bank, het Planbureau, de Federale Participatie- en Investeringsmaatschappij en Economische Zaken.

Daarnaast is er een **groep van experts** opgericht, belast met het adviseren over de **exit-strategie (GEES)**⁶⁷⁴. Deze groep van experts moet een strategische visie ontwikkelen om de maatregelen die de regering heeft genomen in de strijd tegen het coronavirus te versoepelen. De Groep is rechtstreeks betrokken bij de Nationale Veiligheidsraad.

Op federaal niveau zijn er tot slot **diverse task forces**: een Taskforce Geïntegreerde Politie, een Cross-Border Task Force Corona, een Taskforce Kwetsbare groepen, een Task Force data, testing & shortages en een Task Force 'Data & Technology against Corona'.

De beleidscoördinatie met de gewesten gebeurt ofwel door rechtstreekse betrokkenheid ofwel via de bestaande Interministeriële Conferenties (vnl. Volksgezondheid en Economie en Werk).

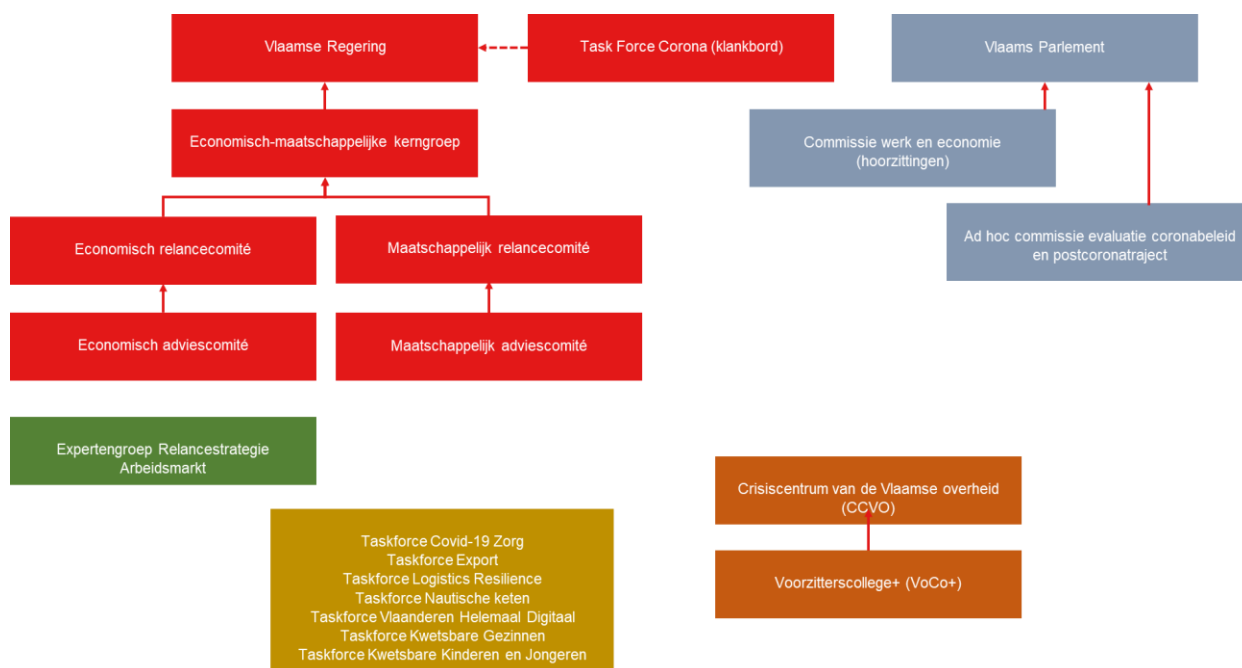
Vlaams niveau

Op Vlaams niveau is er al snel een **Task Force Corona** opgericht als klankbord voor de regering, om te luisteren naar de bezorgdheden van het bedrijfsleven over de economische gevolgen van het coronavirus. De kern bestaat uit vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties, naast VLAIO, FIT en Toerisme Vlaanderen.

Nadien besliste de regering tot oprichting van een **economisch relancecomité** en vervolgens ook van een **maatschappelijk relancecomité**. In beide gevallen werd daarbinnen een **adviescomité van experts** samengesteld. Die experts zetelen ook de relancecomités, samen met afgevaardigden van diverse ministers. Ze worden bijgestaan door een externe consultant en door de diensten van de Vlaamse overheid.

⁶⁷⁴ GEES (8/6/2020). Publicatie van de eindverslagen van de expertengroep GEES.
<https://news.belgium.be/nl/publicatie-van-de-eindverslagen-van-de-expertengroep-gees>

Figuur 294: Vlaamse structuren inzake de aanpak van de coronacrisis



De beide relancecomités formuleren hun adviezen over het relancebeleid aan de **economisch-maatschappelijke kerngroep**, die de beleidsbeslissingen van de regering voorbereidt. Deze kerngroep bestaat uit de leden van de Vlaamse Regering, de experts van de adviescomités, de voorzitter van het voorzitterscollege, een vertegenwoordiger van de Nationale Bank, een vertegenwoordiger van de Permanente Vertegenwoordiging bij de EU en de voorzitter en ondervoorzitter van de SERV.

Specifiek voor de **Relancestrategie Arbeidsmarkt** werd een **expertenpanel** samengesteld voor advies over hoe arbeidsmarktbeleid de economische relancestrategie optimaal kan ondersteunen.

Daarnaast zijn er **diverse task forces** opgericht waarin overheid samen met sociale partners, middenveldorganisaties, zorgraden, kennisinstellingen (VIL, imec, steunpunten, ...) en deskundigen samen zit, al verschilt het opzet soms. Het gaat dan om de task forces Kwetsbare Gezinnen, Kwetsbare Kinderen en Jongeren Export, Vlaanderen Helemaal Digitaal, Logistics Resilience, Nautische keten. Een bijzondere vermelding vergt de Taskforce Covid-19 Zorg. Deze taskforce coördineert en stroomlijnt de maatregelen in uitvoering van het tienpuntenplan voor de aanpak van de coronacrisis in de zorgsector (cfr. infra).

Verder werd er binnen de Vlaamse administratie een **Voorzitterscollege+ (VoCo+)** opgericht voor de regie van de maatregelen in het kader van aanpak van de gevolgen van de Coronacrisis op de (middel)lange termijn. Dat gebeurt in nauwe samenwerking met het CCVO, het Crisiscentrum van de Vlaamse overheid. Dat neemt tijdens de crisis een overkoepelende rol op als crisiscel voor de Vlaamse overheid. De crisismanagers van het CCVO verzorgen de contacten met de federale overheid en de crisiscellen bij de gouverneurs. Ze vertegenwoordigen de Vlaamse overheid in verschillende werkgroepen bij het Nationaal Crisiscentrum (NCCN).

Het **Vlaams Parlement** tot slot besliste op 27 mei 2020 om een **commissie ad hoc** op te richten, intussen gedoopt tot "Commissie ad hoc voor de Evaluatie en Verdere Uitvoering van het Vlaamse Coronabeleid". Deze tijdelijke commissie kreeg als opdracht een evaluatie op te maken van de

voorbij de coronacrisisperiode, hieruit de nodige lessen te trekken voor de toekomst, en eerste aanzetten te geven voor een postcoronatraject. De Commissie ad hoc zal een maatschappelijke beleidsnota (een document waarin het parlement een maatschappelijke problematiek grondig analyseert) opstellen ter voorbereiding van het themadebat in de plenaire vergadering. ten laatste in januari 2021⁶⁷⁵. De Commissie voor Economie, Werk, Sociale Economie, Wetenschap en Innovatie organiseerde eerder reeds een reeks hoorzittingen over 'Relancebeleid Economie en Werk' die hebben geleid tot een resolutie⁶⁷⁶. In diverse andere commissies vonden ook hoorzittingen plaats, werden vragen gesteld en parlementaire initiatieven genomen⁶⁷⁷.

16.2 Overheidstaken

Impact op administratie en uitvoering (essentiële) taken

Data- en onderzoeksvragen 63

- *In welke mate kwam de uitvoering van **essentiële overheidstaken** in het gedrang (bv. werking sluiten, loodsden, ...)? Hoeveel afwezigheden werden genoteerd? Was er sprake van clusterbesmettingen op bepaalde diensten?*
- *Welke **maatregelen** werden/worden bij essentiële overheidstaken genomen om de continuïteit van de uitvoering van de overheidstaken te garanderen? Op welke manier werden die maatregelen geselecteerd en aangestuurd?*
- *Hoeveel **ambtenaren** waren in dienstverrijking? Hoeveel overheidspersoneel was in technische werkloosheid? Hoe evolueerde de personeelsbezetting bij de Vlaamse overheden en de lokale overheden? Hoeveel werd er thuisgewerkt? Wie werkte van thuis uit?*
- *In welke mate werd er met personeel geschoven om de crisis het hoofd te bieden? Hoe verliep het crisismanagement en de **organisatie**? Wat was de impact van de crisis op de omslag naar de **digitale overheid**?*
- *Welke **nieuwe taken** werden opgenomen? In welke mate werd er geschoven met opdrachten?*
- *Hoe was de **afstemming** tussen beleidsdomeinen en met het federale en het lokale niveau?*
- *Welke **data-initiatieven** werden opgezet? Welke nieuwe data worden verzameld, verspreid? Welke enquêtes, bevestigingen, ... heeft de Vlaamse overheid geïnitieerd?*
- *Wat was de impact op de **dienstverlening** aan burgers, bedrijven en beleid?*
- *Was er sprake van **clusterbesmettingen**? Hoe werd de crisis beleefd door het overheidspersoneel?*

Voortgang werven

Data- en onderzoeksvragen 64

- *Hoe beïnvloedt de coronacrisis de werven voor infrastructuurwerken van de overheden? Welke liepen vertraging op? Welke werden uitgesteld?*
- *In welke mate beïnvloedt de crisis de kosten van de werven?*

⁶⁷⁵ <https://www.vlaamsparlement.be/commissies/1396349>

⁶⁷⁶ VI. Parl. Stuk 352 (2019-2020) – Nr. 4 van 10 juni 2020 (2019-2020). Tekst aangenomen door de plenaire vergadering van het voorstel van resolutie van Robrecht Bothuyne, Axel Ronse, Tom Ongena, Maaïke De Vreese, Kurt Vanryckeghem en Andries Gryffroy over een Vlaams sociaal-economisch relanceplan na de coronacrisis. <http://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1567910>

⁶⁷⁷ Een overzicht daarvan is te vinden op de dossierpagina <https://www.vlaamsparlement.be/dossiers/corona>

Verboden, handhaving coronaregels en GAS-boetes

Data- en onderzoeksvragen 65

- Zijn de maatregelen **gekend en begrepen**?
- Hoe worden coronamaatregelen **nageleefd**? Hoe zeggen mensen dat ze coronamaatregelen naleven? Hoe evolueert dat tot nu toe?
- Hoe werden de corona-verbodsbepalingen **gehandhaafd**?
- Hoeveel **GAS-boetes** werden geïnd voor welke inbreuken? Hoeveel gerechtelijke uitspraken werden er gedaan?
- Hoe was de kwaliteit van de communicatie naar de bevolking en naar de maatschappij in het algemeen toe? Zijn er verbeterpunten? In welke mate kunnen goede praktijken geïnventariseerd en herhaald worden voor eventueel nieuwe opflakkingen of andere crisissituaties?
- Hoe gingen andere landen hiermee om?

Buitenlands beleid - internationale politiek

De coronacrisis beïnvloedt ook internationale verhoudingen. Verschillende elementen wijzen op de toegenomen spanning tussen China en de Verenigde Staten⁶⁷⁸ of tussen Noord- en Zuid-Europa⁶⁷⁹. En ook de onderhandelingen tussen het Verenigd Koninkrijk en de rest van Europa rond de Brexit krijgen met de coronacrisis een extra dimensie.

Data- en onderzoeksvragen 66

- Wat betekent de coronacrisis voor de internationale verhoudingen?
- Wat betekent dat voor België en Vlaanderen? En hoe wordt hier mee omgegaan?

16.3 Vertrouwen in overheid

Steun voor coronabeleid is groot

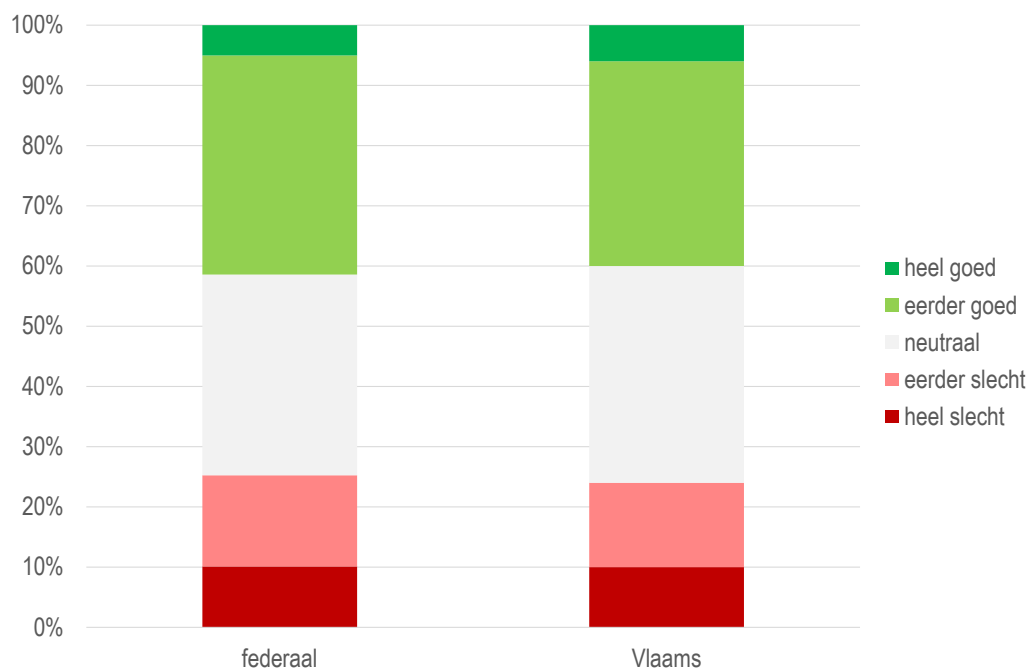
De aanvankelijk zeer hoge steun voor de coronamaatregelen lijkt wat af te brokkelen (Figuur 296), maar er blijft een relatief grote steun voor de aanpak van de regeringen⁶⁸⁰ (Figuur 295).

⁶⁷⁸ Bv. VRT, 16/4/2020, Verenigde Staten halen opnieuw uit naar "misleidend" China: "De relatie tussen de twee landen komt nooit meer goed", <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/04/16/relatie-china-en-de-vs-door-corona/>,

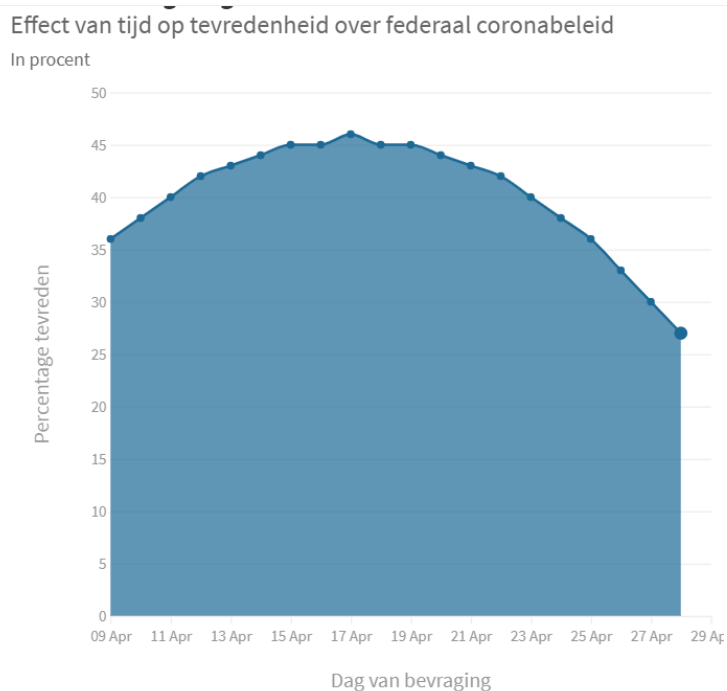
⁶⁷⁹ Bv. De Tijd, 'Laat de aandeelhouders bloeden. Het is nu eenmaal zo', 30/5/2020. <https://www.tijd.be/politiek-economie/europa/economie/laat-de-aandeelhouders-bloeden-het-is-nu-eeenmaal-zo/10230264.html>

⁶⁸⁰ VRT, VUB en Universiteit Antwerpen (20/5/2020). De Stemming: Grote steun voor coronamaatregelen brokkelt af, Wilmès en co konden niet overtuigen. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/19/stemming-corona/>; De Standaard. Brede steun voor coronabeleid brokkelt af. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200520_04966423

Figuur 295: 40% is het eens met de aanpak, een kwart niet⁶⁸¹



Figuur 296: De tevredenheid over het federaal coronabeleid brokkelt af⁶⁸²



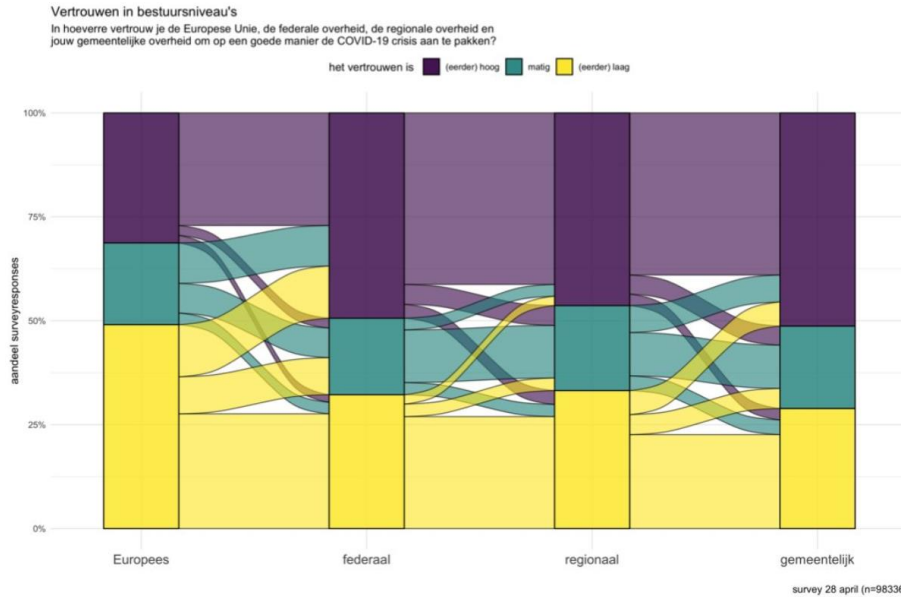
⁶⁸¹ VRT, VUB en Universiteit Antwerpen (20/5/2020). De Stemming: Grote steun voor coronamaatregelen brokkelt af, Wilmès en co konden niet overtuigen. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/19/stemming-corona/>.

⁶⁸² De Standaard. Brede steun voor coronabeleid brokkelt af. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200520_04966423

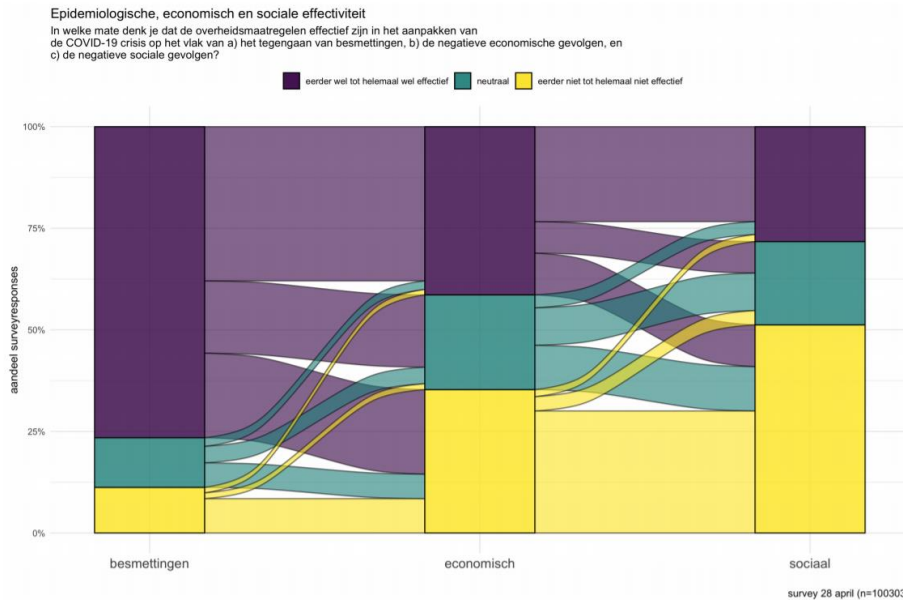
Minder vertrouwen in EU en sociaal-economische effectiviteit

Vlamingen hebben vooral veel vertrouwen in de lokale aanpak en in de aanpak van de epidemie zelf, minder in de aanpak op Europees niveau en in de sociaal-economische aanpak (Figuur 297 en Figuur 298)

Figuur 297: Vooral veel vertrouwen in lokale besturen, minder in Europa⁶⁸³



Figuur 298: Meer vertrouwen in epidemiologische effectiviteit dan economisch of sociaal⁶⁸⁴



⁶⁸³ UAntwerpen (5/5/2020). Wekelijkse survey - Vertrouwen in het COVID-19 beleid. <https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container57464/files/Onderzoeksnota%20Corona%20GOVTRUST.pdf>

⁶⁸⁴ UAntwerpen (5/5/2020). Wekelijkse survey - Vertrouwen in het COVID-19 beleid. <https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container57464/files/Onderzoeksnota%20Corona%20GOVTRUST.pdf>

Data- en onderzoeksvragen 67

- In welke mate is **eenheid van commando** nodig in crisissituaties? Zo ja, hoe kan dat in België in de verschillende segmenten het best georganiseerd worden?
- In welke mate kunnen tijdelijk **versoepelde procedures** on hold blijven?
- Hoe zinvol waren **rampenplannen** in deze crisis?

16.4 Regionale verschillen

Weinig zicht op regionale en lokale verschillen over corona-impact

Los van medische gegevens die wel per gemeente beschikbaar zijn, zijn er weinig regionale en lokale gegevens beschikbaar over de maatschappelijke impact van corona. Het Agentschap Binnenlands Bestuur kon (nog) geen data aanreiken over hoe de coronacrisis de diverse lokale besturen verschillend beïnvloedt. Deze gegevens zullen wellicht pas in de loop van 2021 beschikbaar zijn.

Data- en onderzoeksvragen 68

- Wat zijn de regionale en lokale effecten van de maatschappelijke impact van corona?
- Werd er gedifferentieerd tussen regio's? Hoeveel ruimte voor differentiatie, maatwerk en experimenteeruimte was er? Hadden gemeenten veel specifieke instrumenten en maatregelen? Hebben andere landen meer gedifferentieerd?
- Welke regionale data zijn er nog beschikbaar?

Regionale impact op arbeidsmarkt ongelijk

De impact van de Corona-crisis is niet geheel gelijk verdeeld over Vlaanderen. De arbeidsmarkt in de provincie West-Vlaanderen is het zwaarst getroffen. Het aandeel jobs met tijdelijke werkloosheid is er het hoogst, maar vooral de stijging van de werkloosheid is er een stuk hoger dan in de rest van Vlaanderen. Verder zien we ook veel tijdelijke werkloosheid in Limburg, en een bovengemiddelde werkloosheidsstijging in Limburg en in delen van Oost-Vlaanderen en Antwerpen.

Figuur 299: Regionale impact Covid-19⁶⁸⁵

	Werkloosheid (evolutie april 2019-april 2020)	Tijdelijke werkloosheid (aandeel private tewerkstelling)
prov. Antwerpen	9,9%	21,5%
Antwerpen	8,3%	
Mechelen	12,0%	
Turnhout	13,9%	
prov. Limburg	13,3%	24,3%
prov. Oost-Vlaanderen	11,5%	19,9%
Zuid-Oost-Vlaanderen	9,6%	
Dender-Waas	15,3%	
Meetjesland-Leiestreek	13,9%	
Gent en rand	9,3%	
prov. Vlaams Brabant	8,5%	18,9%

⁶⁸⁵ WSE COVID-19 Barometer versie 02062020

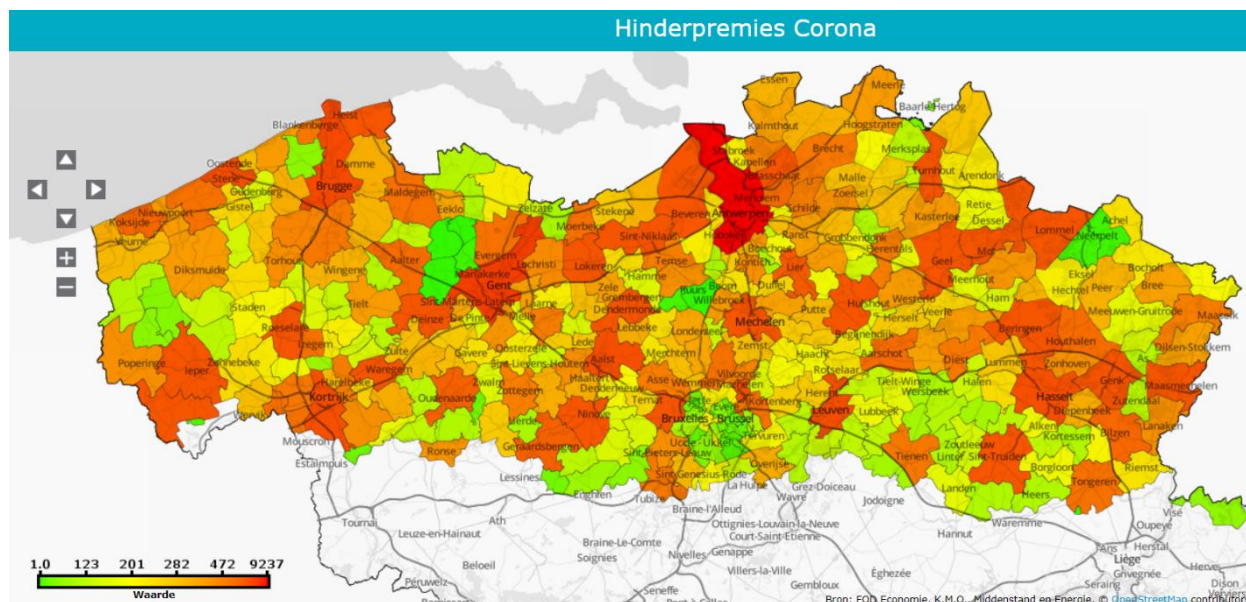
	Werkloosheid (evolutie april 2019-april 2020)	Tijdelijke werkloosheid (aandeel private tewerkstelling)
Halle-Vilvoorde	8,0%	
Leuven	9,2%	
prov. West-Vlaanderen	19,7%	25,8%
Brugge	25,7%	
Westhoek	19,7%	
Zuid-West-Vlaanderen	13,7%	
Oostende	21,5%	
Midden-West-Vlaanderen	18,6%	
VLAAMS GEWEST	11,9%	21,8%

Uitbetaalde hinderpremies

Naar aanleiding van de uitbraak van het COVID-19 worden specifieke maatregelen genomen om de coronacrisis in te perken. De corona hinderpremie is een subsidie om bedrijven met een vestiging in Vlaanderen financieel te ondersteunen tijdens de periode van de verplichte sluiting van hun locatie door de coronamaatregelen (zie ook deel 18.3).

Op 28 april 2020 stond de teller op meer dan 116.500 aangevraagde premies, waarvan meer dan 94.000 waren uitbetaald, waarvan 27% in de provincie Antwerpen, 23% in Oost-Vlaanderen, 22% in West-Vlaanderen, 14% in Vlaams-Brabant en 14% Limburg (en 1% in het Brussel hoofdstedelijk gewest). In percentage van het aantal ondernemingen gaat het om gemiddeld één vierde. Per gemeente gebeurden de meeste aanvragen in Antwerpen (9237), Gent (4763), Brugge (2737), Hasselt (1755), Kortrijk(1597) en Aalst (1533).

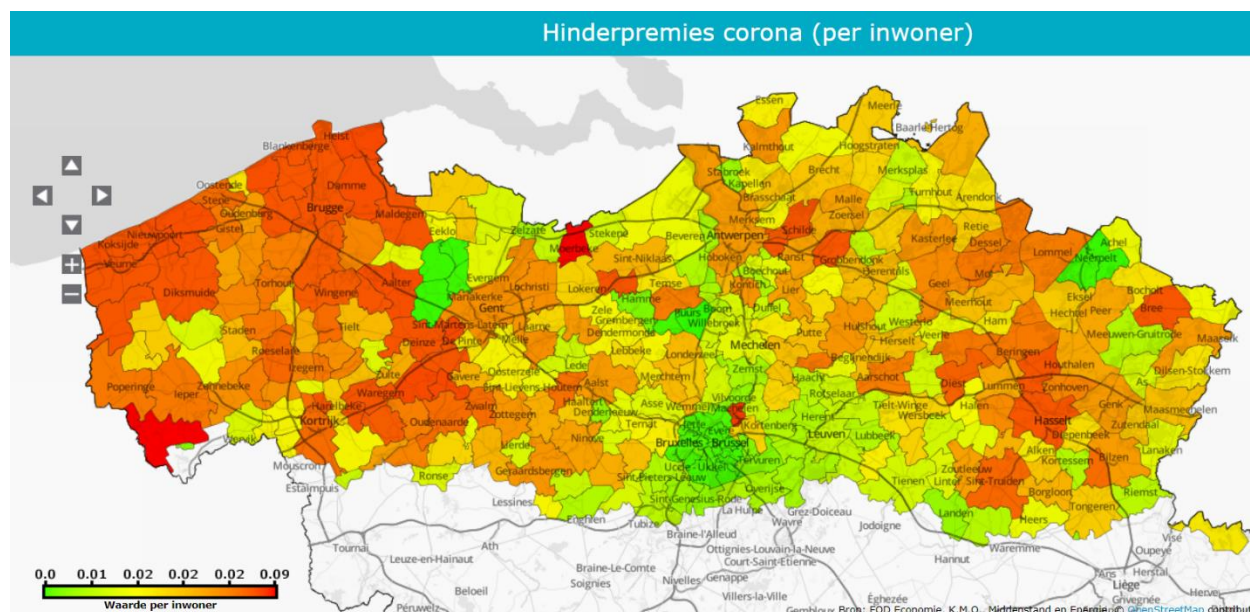
Figuur 300 Geografische spreiding hinderpremies toont regionale verschillen⁶⁸⁶



⁶⁸⁶ Eigen voorstelling op basis van Agentschap Innoveren en Ondernemen (4/6/2020). Cijfers corona hinderpremie. <https://www.vlaio.be/nl/subsidies-financiering/corona-hinderpremie/wat-is-de-corona-hinderpremie/cijfers-corona>

In lijn met wat geobserveerd wordt voor de regionale impact van COVID-19 op de arbeidsmarkt lijken West-Vlaanderen en Limburg per inwoner meer hinderpremies aan te vragen (Figuur 301 en deel 9).

Figuur 301: Per inwoner kleuren W-VI en delen van Oost-VI en Limburg het roodst⁶⁸⁷



17. Mogelijke criteria voor keuze relancemaatregelen

Er rijzen vragen over ev. bijsturing, verlenging of afschaffing van bepaalde maatregelen en over de introductie van nieuwe relancemaatregelen. Bij de keuze van relancemaatregelen kan informatie gebruikt worden over hoe verschillende maatregel(opties) scoren op diverse criteria, bv. over de mate waarin een bepaalde maatregel of investering bijdraagt tot

- Economische groei, werkgelegenheid of het inkomen (cf. deel 17.1)
- Brede maatschappelijke doelen (deel 17.2)

17.1 Productie-, inkomens- en werkgelegenheidsmultiplicatoren

Hefboomwerking van steun kan gemeten worden via productie-, inkomens- en werkgelegenheidsindicatoren.

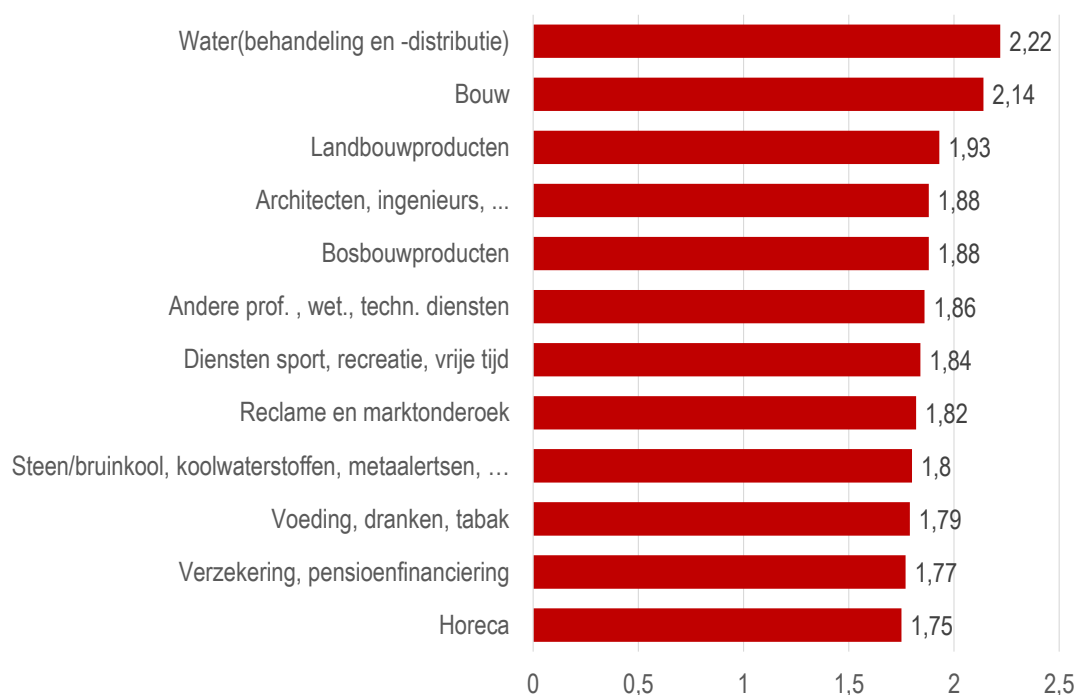
Vraagstimulering in bouwsector heeft groot effect op economie

Vraagstimulering in bepaalde sectoren heeft een groter effect op de economie dan in andere sectoren. Zo doet een vraagstijging in de bouwsector met 1 mio € de Belgische productie met 2,14 mio € stijgen, omwille van de gevolgen in de sectoren vastgoed, machines en

⁶⁸⁷ Eigen voorstelling op basis van Agentschap Innoveren en Ondernemen (4/6/2020). Cijfers corona hinderpremie. <https://www.vlaio.be/nl/subsidies-financiering/corona-hinderpremie/wat-is-de-corona-hinderpremie/cijfers-corona>

afvalverwerking (Figuur 302 en Figuur 303), terwijl 1 mio € vraagstijging in de farmaceutische sector, de productie slechts met 1,3 mio € doet stijgen. De productiemultipliator is aldus een indicatie van de impact van een productie- of vraagdaling/stijging in één sector op andere sectoren, bv. via de toeleveringsketen. Omgekeerd geeft de productiemultipliator ook een indicatie van de impact van de crisis in één sector op andere sectoren. Omdat de crisis meerdere sectoren schokt, werken deze multiplicatoreffecten additief. Deze multiplicatoreffecten houden geen rekening met indirecte macro-economische gevolgen, bv. via impact op inkomens van huishoudens.

Figuur 302: De bouwsector heeft een grote productiemultipliator⁶⁸⁸



Werkgelegenheidsmultiplicatoren zijn groot in de dienstensector

Ook voor het inkomen en de werkgelegenheid kunnen dergelijke multiplicatoren berekend worden (Figuur 303) om aan te geven hoeveel inkomen of werkgelegenheid één sector in een andere sector kan genereren. Per mio € finale vraag wordt in dienstensectoren de meeste werkgelegenheid gecreëerd (20 tot 40 jobs); ze zijn arbeidsintensief. De indirect gecreëerde werkgelegenheid is het grootste in raffinagesector waar een extra job 12 extra jobs elders oplevert.

⁶⁸⁸ Via input-outputtabel, Federaal Planbureau 2015. eindvraag voor binnenlandse productie. Vlaamse cijfers op basis van de input-outputtabel 2010 zijn opgenomen in https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20160912_RIOT_RAP.pdf.

Figuur 303: Multiplicatoreffecten van sectoren⁶⁸⁹

P64		Productie- multiplicator ⁶⁹⁰	Enkelvoudige inkomens- multiplicator ⁶⁹¹	Inkomens-multiplicator van Type I ⁶⁹²	Enkelvoudige werkgelegenheids- multiplicator ⁶⁹³	Werkgelegenheids- multiplicator van Type I ⁶⁹⁴
25	Natuurlijk water; behandeling en distributie van water	2,22	0,87	2,86	12,25	1,90
27	Burgerlijke en utiliteitsbouw, gebouwen; weg- en waterbouw(kundige werken); gespecialiseerde bouwwerkzaamheden	2,14	0,71	2,42	14,54	2,34
1	Producten van de landbouw en de jacht; diensten in verband met deze activiteiten	1,93	0,61	1,93	20,83	1,43
2	Producten van de bosbouw en diensten in verband met de bosbouw	1,88	0,54	2,16	19,33	1,45
46	Architecten en ingenieurs; technische testen en toetsen	1,88	0,77	2,10	18,54	2,05
49	Andere vrije beroepen en andere wetenschappelijke en technische diensten; veterinaire diensten	1,86	0,75	2,01	25,27	1,56
59	Sport, ontspanning en recreatie	1,84	0,80	1,97	17,88	1,76
48	Reclame en marktonderzoek	1,82	0,61	2,51	11,73	2,54
4	Steenkool en bruinkool; ruwe aardolie en aardgas; metaalertsen; andere delfstoffen; ondersteunende diensten in verband met de winning van delfstoffen	1,80	0,81	1,86	13,82	1,88
5	Voedingsmiddelen; dranken; tabaksproducten	1,79	0,49	2,32	10,81	2,74
42	Verzekeringen en pensioenfondsen, met uitzondering van verplichte sociale verzekeringen	1,77	0,74	2,07	9,45	2,31
36	Verschaffen van accommodatie; eet- en drinkgelegenheden	1,75	0,76	1,69	19,61	1,46
26	Afvalwaterafvoer, zuiveringsslib; inzameling, verwerking en verwijdering van afval, terugwinning; sanering en ander afvalbeheer	1,74	0,69	1,82	10,78	2,07
53	Beveiligings- en opsporingsdiensten; diensten in verband met gebouwen; landschapsverzorging; administratieve en ondersteunende diensten ten behoeve van kantoren en andere zakelijke dienstverlening	1,73	0,81	1,75	29,06	1,41
60	Verenigingen	1,73	0,84	1,75	16,17	1,77
7	Hout, houtwaren en kurkwaren, met uitzondering van meubelen; vlechtwerk en mandenmakerswerk	1,72	0,50	2,16	12,02	1,87

⁶⁸⁹ Federaal Planbureau (2015). Productiemultiplicatoren.
https://www.plan.be/databases/PVarModal.php?VC=io_m15_s10_out_sut&DB=MULT2015_SEC2010&lang=nI&XT=1

⁶⁹⁰ in miljoen euro per miljoen euro finale vraag naar binnenlandse productie

⁶⁹¹ in miljoen euro per miljoen euro finale vraag naar binnenlandse productie

⁶⁹² in gecumuleerde primaire inputs per initiële primaire inputs

⁶⁹³ in duizenden gewerkte uren per miljoen euro finale vraag naar binnenlandse productie

⁶⁹⁴ in gecumuleerd aantal gewerkte uren per initieel gewerkt uur

58	Creatieve diensten, kunst en amusement; bibliotheken, archieven, musea en andere culturele diensten; loterijen en kansspelen	1,71	0,82	1,66	19,15	1,52
37	Uitgeverijdiensten	1,68	0,66	1,85	11,78	2,38
16	Werken van metaal, andere dan machines, toestellen en werktuigen	1,68	0,60	1,80	13,15	1,79
21	Andere transportmiddelen	1,67	0,63	1,58	8,47	1,82
15	Metalen in primaire vorm	1,67	0,35	2,54	5,77	2,76
31	Vervoer te land en vervoer via pijpleidingen	1,66	0,68	1,72	14,53	1,55
3	Vis en andere visserijproducten; producten van de aquacultuur; ondersteunende diensten in verband met de visserij	1,66	0,66	1,50	10,51	1,57
14	Andere niet-metaalhoudende minerale producten	1,64	0,60	1,75	11,05	1,76
23	Reparatie en installatie van machines, apparaten en werktuigen	1,63	0,63	1,70	13,45	1,71
38	Productie van films en van video- en televisieprogramma's, geluidsopnamen en muziekuitgeverijen; uitzending van radio- en televisieprogramma's	1,63	0,74	1,67	10,52	2,01
24	Elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	1,61	0,74	1,56	6,68	2,64
40	Computerprogrammering, advisering en aanverwante diensten; diensten op het gebied van informatie	1,61	0,76	1,64	12,68	1,73
62	Andere persoonlijke diensten	1,60	0,85	1,46	35,04	1,19
34	Opslag en vervoerondersteunende diensten	1,59	0,67	1,73	11,71	2,04
56	Menselijke gezondheidszorg	1,59	0,82	1,52	17,70	1,46
6	Textiel; kleding; leder en producten van leder	1,57	0,52	1,77	11,40	1,60
9	Diensten in verband met drukken en het opnemen	1,56	0,58	1,66	14,20	1,45
43	Ondersteunende financiële diensten en verzekeringen	1,55	0,75	1,59	9,45	2,01
44*	Exploitatie van en handel in onroerend goed (excl. toegerekende woninghuur)	1,53	0,91	1,38	5,88	3,03
22	Meubelen; andere industrieproducten	1,53	0,50	1,69	12,69	1,45
30	Detailhandel, met uitzondering van de handel in auto's en motorfietsen	1,51	0,87	1,40	22,93	1,23
50	Verhuur en lease	1,49	0,72	1,46	6,34	2,47
8	Papier en papierwaren	1,47	0,42	1,79	6,92	1,90
13	Werken van rubber of kunststof	1,47	0,46	1,58	8,21	1,54
29	Groothandel, met uitzondering van de handel in auto's en motorfietsen	1,46	0,66	1,48	10,96	1,61
47	Speur- en ontwikkelingswerk op wetenschappelijk gebied	1,44	0,75	1,39	11,97	1,53
41	Financiële diensten, met uitzondering van verzekeringen en pensioenfondsen	1,44	0,82	1,38	7,27	2,08
33	Luchtvaart	1,44	0,31	2,04	4,90	2,35
11	Chemische producten	1,44	0,40	1,56	3,87	2,21
19	Machines, apparaten en werktuigen, n.e.g.	1,44	0,54	1,48	8,25	1,70
45	Rechtskundige en boekhoudkundige diensten; diensten van hoofdkantoren, advies op het gebied van bedrijfsbeheer	1,41	0,78	1,37	17,63	1,30
32	Vervoer over water	1,41	0,47	1,55	5,33	2,20
61	Reparatie van computers en consumentenartikelen	1,40	0,75	1,35	26,34	1,15
17	Informaticaproducten, elektronische en optische producten	1,39	0,53	1,44	8,27	1,64
18	Elektrische apparatuur	1,39	0,54	1,39	10,45	1,41
52	Reisbureaus, reisorganisatoren, reserveringsbureaus en aanverwante diensten	1,39	0,40	1,99	7,97	1,92
39	Telecommunicatie	1,39	0,64	1,43	6,46	1,81

28	Groot- en detailhandel in en diensten in verband met reparatie van auto's en motorfietsen	1,39	0,66	1,37	13,19	1,36
57	Tehuizen; maatschappelijke diensten waarbij geen onderdak wordt verschaft	1,31	0,92	1,18	28,57	1,10
12	Farmaceutische basisproducten en farmaceutische bereidingen	1,30	0,50	1,45	5,50	2,68
10	Cokes en geraffineerde aardolieproducten	1,30	0,11	2,49	1,05	12,70
54	Openbaar bestuur en defensie; verplichte sociale verzekeringen	1,29	0,93	1,17	21,50	1,13
20	Auto's, aanhangwagens en opleggers	1,29	0,24	1,81	5,01	1,85
35	Post- en koeriersdiensten	1,25	0,69	1,20	15,78	1,18
51	Arbeidsbemiddeling en personeelsvoorziening	1,19	0,94	1,13	39,63	1,08
55	Onderwijs	1,14	0,96	1,09	17,23	1,10
	Totaal	1,53	0,69	1,49	12,89	1,50

Terugverdieneffecten ook voor de overheid

Ook kunnen investeringen of steunmaatregelen leiden tot terugverdieneffecten voor de begroting (cf. supra). Zo illustreert Figuur 304 dat gewestelijke investeringen in sociale woningen zich bv. volop terug verdienen. Deze maatregelen verbeteren niet alleen de woon- en inkomenssituatie van de kwetsbare groepen en komen tegemoet aan de woonnoden in deze categorie, maar ze zorgen tegelijk ook voor sterke lokale macro-economische voordelen⁶⁹⁵.

Figuur 304: Illustratie terugverdieneffecten gewestelijke investeringen in sociale woningen

Investering	Opbrengsten
214 mio € (1,5 mld € in 7 jaar) in de renovatie van sociale woningen ⁶⁹⁶	<ul style="list-style-type: none"> • extra omzet: 2,75 mld € (via de hefboom van de huisvestingsmaatschappijen), • werkgelegenheid: 3.708 mensen • verminderde energiefactuur: 39 mio €/jaar (34€ per maand, 408€ per jaar) • opbrengst federale overheid ruim 1,5 miljard euro in de vorm van sociale bijdragen, bedrijfsvoorheffing, BTW (6%: 165 mio) (multiplicator 1,02). • 370.048 ton minder CO₂-emissies • een betere leefomgeving en een betere gezondheid voor de bewoners, met minder chronisch zieken en minder gezondheidsuitgaven.
190 mio € in nieuwe sociale woningen ⁶⁹⁷	<ul style="list-style-type: none"> • opbrengsten federale overheid. • verbeterde woonsituatie van betrokkenen • hefboom voor collectieve duurzame-energieprojecten zoals warmtenetten, gemeenschappelijke warmtepompen of gedeelde zonnepanelen • initiator van 'een carrousel van renovatie en nieuwbouw': De hierdoor vrijgekomen 10.000 private huurwoningen op de huurmarkt kunnen op hun beurt gerenoveerd worden

Weglekeffecten?

Bij de keuze van steunmaatregelen kan ook de vraag rijzen in welke mate de verleende steun in de diverse opties door het open karakter van de economie **wegvloeit naar het buitenland**.

⁶⁹⁵ OESO (2011). Housing and the Economy: Policies for Renovation.
<https://www.oecd.org/newsroom/46917384.pdf>

⁶⁹⁶ Koning Boudewijn Stichting (2018). De energieprestaties van sociale woningen in België verbeteren: kosten-baten analyse en aanbevelingen.
<https://en.calameo.com/read/00177429508f8b0d98e02?authid=20Mn4WPE5A6c>

⁶⁹⁷ Sociaal.net (18/11/2019). Waarom 100.000 bijkomende sociale woningen goed zijn voor het klimaat
<https://sociaal.net/opinie/waarom-100-000-bijkomende-sociale-woningen-goed-zijn-voor-het-klimaat/>

17.2 Bijdrage tot andere doelen

Ook de bijdrage tot andere maatschappelijke doelen kan een van de criteria zijn voor de selectie of aanpassing van maatregelen. Een veelheid van indicatoren kan hiervoor gebruikt. Ter illustratie worden er hier alvast enkele vermeld.

Metten in welzijnsjaren

Zo pleiten sommigen ervoor om hiervoor beleidseffecten te meten in **welzijnsjaren**⁶⁹⁸, Welzijnsjaren zijn een concept uit de welzijnseconomie dat toelaat om beleidseffecten te meten in een soort eenheidsmunt voor welzijn, waarmee alle aspecten die welzijn kunnen beïnvloeden meegenomen en vergeleken kunnen worden.

Koolstof-multipliatoren

Bestedingen (of verminderde bestedingen) kunnen leiden tot meer of minder directe, indirecte, lokale en globale **broeikasgasemissies**⁶⁹⁹. Zo kunnen investeringen in energie-efficiëntie (en in mindere mate hernieuwbare energie) leiden tot minder emissies door de huishoudens, maar ook door de energiesector en andere sectoren en ook tot minder emissies elders in de wereld. Omgekeerd leiden sommige investeringen in energie-efficiëntie of hernieuwbare energie (in een aanvangsfase) soms onvermijdelijk tot indirecte emissies bv. om de isolatiematerialen of zonnepanelen te produceren.

Verder kunnen investeringen in energie-efficiëntie en hernieuwbare energie ook een **inkomenseffect** genereren, als ze zorgen voor een verminderd (fossiel) energieverbruik en minder energie-uitgaven⁷⁰⁰. Tenslotte kunnen ze een structureel gunstig effect hebben op de **handelsbalans** doordat ze de invoer van fossiele energiedragers kunnen beperken.

Voorwaarden aan steun?

Bij de keuze of de aanpassing van steunmaatregelen rijst de vraag of er **voorwaarden aan steun** moeten worden gekoppeld. Nederlandse SER verwijst als (mogelijke) voorwaarden voor steun bv. naar geen dividenduitkering, geen bonussen en naar feit dat steun in lijn moet zijn met transitie op het gebied van energie, klimaat en digitalisering en bv. moet passen bij de doelen van het Klimaatakkoord⁷⁰¹.

Data- en onderzoeksvragen 69

- *Hoe scoren mogelijke maatregelen op diverse criteria?*

⁶⁹⁸ Trends (11/62020). Welzijnseconoom Jan-Emmanuel De Neve: 'Economische groei betekent niet meer welzijn'. <https://trends.knack.be/economie/beleid/econoom-jan-emmanuel-de-neve-economische-groei-betekent-niet-meer-welzijn/article-longread-1608349.html>.

⁶⁹⁹ Turner K. & Katris A. (2017). A 'Carbon Saving Multiplier' as an alternative to rebound in considering reduced energy supply chain requirements from energy efficiency? <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421516307224>

⁷⁰⁰ US Environmental Protection Agency (2018). Estimating the Economic Benefits of Energy Efficiency and Renewable Energy. https://www.epa.gov/sites/production/files/2018-07/documents/mbg_2-5_economicbenefits.pdf

⁷⁰¹ SER Magazine (26/5/2020). Denktank: 10 bouwstenen voor herstel na coronacrisis.

<https://www.ser.nl/nl/Publicaties/bouwstenen-voor-herstel>

<https://www.rli.nl/in-voorbereiding/herstelbeleid-na-covid-19>: ook de RLI plant een advies over de vraag: Met welke investeringen of andere beleidsmaatregelen in de fysieke leefomgeving kan de overheid het economisch herstel op gang brengen en tegelijkertijd de transformatie naar een duurzame en vitale economie op de langere termijn structureel ondersteunen? Advies verwacht: juli 2020. Geconsulteerd op 12/6/2020.

- Welke voorwaarden voor steun worden elders gehanteerd?
- Hoe groot zijn **weglekeffecten** bij diverse vormen van investeringen of steunmaatregelen? In welke mate kan het Europese kader dit beperken?

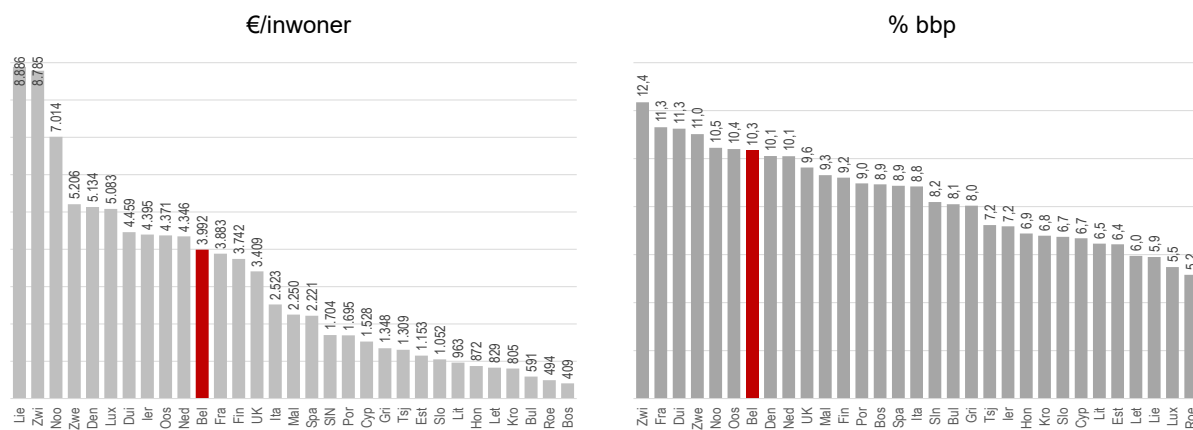
18. Overheidsfinanciën

18.1 Kosten gezondheidszorg

Pre-corona uitgaven in de gezondheidszorg

Voorlopig bestaat er nog grote onduidelijkheid over de geaggregeerde kosten van de coronacrisis voor de gezondheidszorg, alsook over de gemiddelde kostprijs van een corona-behandeling per patiënt. België gaf in 2017 45 miljard euro uit aan gezondheidszorg, waarvan 35,1 miljard euro (of bijna 80 procent) gefinancierd door de overheid en verplichte bijdragen aan het zorgsysteem. Dat betekent dat gezondheidszorg per inwoner ongeveer € 4.000 kost, ongeveer 10% van het bbp (Figuur 305).

Figuur 305: Gezondheidszorg kost ongeveer 4000€/inwoner en 10% van bbp⁷⁰²



Steun voor ziekenhuizen (federaal)

Tijdens het begin van de coronacrisis maakte de federale regering **1 miljard euro** vrij om de **ziekenhuizen financieel te ondersteunen**⁷⁰³. Het gaat om voorschotten. De algemene ziekenhuizen en de zorgverleners in de ziekenhuizen worden immers geconfronteerd met verschillende meerkosten en/of een daling van inkomsten ten opzichte van hun normale werking.

Op 6 juni 2020 maakte de federale regering een **tweede miljard euro aan financiële steun voor de ziekenhuizen** beschikbaar. De algemene en de psychiatrische ziekenhuizen krijgen een voorschot van 500 miljoen euro, in oktober volgt een nieuwe schijf van 500 miljoen euro.

⁷⁰² Eurostat, 2017. Health care expenditure [hlth_sha11_hf]

⁷⁰³ FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (20/3/2020). Covid-19 – Federale financiële steun voor de ziekenhuizen <https://www.health.belgium.be/nl/news/covid-19-federale-financiele-steun-voor-de-ziekenhuizen>

De mondmasker-factuur (federaal)

De federale regering maakt daarbovenop **twee miljard euro** aan bijkomende middelen vrij voor de strijd tegen het coronavirus⁷⁰⁴. Het eerste extra miljard werd gekoppeld aan de begroting voor de maanden april, mei, juni. Het gros van het eerste miljard – 833 miljoen euro – ging naar de FOD Volksgezondheid voor de **aankoop van medisch materiaal**, zoals mondmaskers (569 miljoen euro) en handschoenen en beschermkledij (191 miljoen euro), zie Figuur 306. Het geld van het tweede miljard is gekoppeld aan de begroting voor juli, augustus en september.

Figuur 306: Veel geld naar beschermend materiaal⁷⁰⁵

De grootste uitgavenposten	in miljoen euro
1 Maskers, geneesmiddelen, brillen, beschermkledij	833,0
2 18 miljoen stoffen maskers voor de bevolking	47,7
3 Verlenging daklozenopvang	16,0
4 22 miljoen filters voor de stoffen maskers	7,2
5 Repatriëring Belgen in het buitenland	3,1
6 Communicatiecampagne bevolking	3,1
7 Onderzoekssubsidie Federaal Kenniscentrum Gezondheidszorg	3,0
8 Extra middelen crisiscentrum	1,2

Federale uitgaven in de zorg

Naast een bijkomende financiering van de ziekenhuizen en het aankopen van medisch materiaal deed de federale overheid de volgende uitgaven inzake gezondheidszorg:

- nieuwe tijdelijke structuren (schakelzorgcentra, triagecentra, wachtposten): 39 miljoen euro
- terugbetaling van testen: 43 miljoen euro
- creatie van nieuwe tijdelijke verstrekkingen: 63 miljoen euro
- toezicht op COVID-patiënten: 12 miljoen euro

Regionale uitgaven in de zorg

De **Vlaamse regering** besteedde 151 mio € om de coronacrisis in de zorg- en welzijnssector op te vangen.

⁷⁰⁴ De Standaard (28/5/2020). Maskers en medisch materiaal kostten al bijna 900 miljoen
https://www.standaard.be/cnt/dmf20200527_04973709

⁷⁰⁵ De Standaard (28/5/2020). Maskers en medisch materiaal kostten al bijna 900 miljoen
https://www.standaard.be/cnt/dmf20200527_04973709

Figuur 307: 151 mio € Vlaamse middelen gaan naar coronacrisis in zorg- en welzijnssector



De **Waalse regering** maakte 294 miljoen euro vrij om bijkomende noden in de ziekenhuizen en andere zorginstellingen op te vangen⁷⁰⁶.

De **Brusselse regering** richtte bij aanvang van de crisis een bijzonder COVID-19-fonds met daarin 29 miljoen euro om de extra kosten in de zorg- en welzijnssector ten gevolge van bijkomende zorgvragen op te vangen. Eind april maakte de Brusselse regering een bijkomende 22,5 miljoen euro vrij voor aanvullende crisismaatregelen in deze sectoren (o.a. voor het opstarten van het track & trace-systeem)⁷⁰⁷.

18.2 Federale steunmaatregelen

Figuur 218 geeft een overzicht van de belangrijkste federale steunmaatregelen voor werknemers en het brede publiek enerzijds en voor bedrijven en zelfstandigen anderzijds. De kostprijs van de steunmaatregelen werden recent in detail toegelicht in de Kamercommissie begroting⁷⁰⁸.

⁷⁰⁶ Hoge Raad voor Financiën (2020). Advies voorbereiding van het stabiliteitsprogramma 2020. https://www.hogeraadvanfinancien.be/sites/default/files/public/publications/hrf_fin_advies_2020_04.pdf

⁷⁰⁷ Brussels Hoofdstedelijk Gewest (12/6/2020). Contactopvolging in Brussel blijft stabiel. <https://coronavirus.brussels/index.php/nl/>

⁷⁰⁸ Debat Kamercommissie begroting (09/06/2020). <https://www.dekamer.be/kvvcr/media/index.html?language=nl&sid=55U0674&offset=169>

Figuur 308: Overzicht federale steunmaatregelen

	Rechtstreekse fiscale steun	Betalingsuitstel van belastingen en sociale bijdragen	Garanties / andere liquiditeitssteun
Werknemers / brede publiek	Tijdelijke werkloosheid tot eind augustus (€ 3,2 mld) Tijdelijke werkloosheid voor sectoren in moeilijkheden tot eind december (€ 328 mln) Corona-ouderschapsverlof (€ 97 mln) Bevriezing degressiviteit werkloosheidsuitkering (€ 31 mln) Verlenging looptijd wachttuitkering Consumptiecheque (€ 221 mln) Bijkomende steun leefloners (€ 136 mln) en OCMW's (€ 110 mln) Rail pass (€ 100 mln)	Betalingsuitstel personenbelasting	Betalingsuitstel hypothecair krediet (€ 12,3 mld)
Bedrijven / zelfstandigen	Zelfstandigen: overbruggingsrecht (€ 2,3 mld) Verlaging btw horeca (€ 300 mln) Gedeeltelijke vrijstelling bedrijfsvoorheffing (€ 460 mln)	Betalingsuitstel btw, bedrijfsvoorheffing en vennootschapsbelasting (€ 4,5 mld) Zelfstandigen: Betalingsuitstel sociale bijdragen (€ 500 mln), vrijstelling van sociale bedragen (€ 44 mln), vermindering voorlopige sociale bijdragen (€ 290 mln)	Betalingsuitstel bedrijfskredieten (€ 21 mld) Garantieregeling nieuwe bedrijfskredieten (€ 50 mld) Kredietherverzekering Garantieregeling internationale bedrijven

Fiscale steun voor werknemers

Tijdelijke werkloosheid. Werknemers die tijdelijk werkloos zijn behouden 70 % (met een bovengrens op 2.745,36 euro) van hun brutoloon (in plaats van 65%). Bovendien kent de RVA een bedrag van ongeveer 5,63 euro per werkloosheidsdag toe (= 150 euro per maand). Het systeem van tijdelijke werkloosheid is operationeel tot 31 augustus 2020 voor alle bedrijven en blijft in werking voor bedrijven in zwaar getroffen sectoren (bv. horeca) tot eind 2020. De uitgaven voor tijdelijke werkloosheid tot eind augustus worden geraamd op 3,2 miljard euro. De uitgaven voor tijdelijke werkloosheid voor zwaar getroffen sectoren (tot eind 2020) worden geraamd op 328 miljoen euro.

Corona-ouderschapsverlof. Ouders kunnen een 1/5 of halftijds corona-ouderschapsverlof opnemen om de combinatie werk-gezin te vergemakkelijken. De (bruto)onderbrekingsuitkeringen zijn iets hoger dan voor het gewone ouderschapsverlof (25% meer). De kostprijs van de maatregel (lopende tot eind augustus) wordt geraamd op 97 miljoen euro.

Bevriezing degressiviteit werkloosheidsuitkeringen. De degressiviteit van de werkloosheidsvergoedingen wordt tot en met 31 augustus bevroren. De maatregel kost 31 miljoen euro.

Verlenging looptijd inschakelingsuitkering. De looptijd van de inschakelingsuitkering voor jonge werklozen wordt verlengd met drie maanden (van 1 april tot en met 30 juni). De budgettaire impact wordt geraamd op 7 miljoen euro.

Consumptiecheque. Werkgevers kunnen hun personeel verlonen met een 100% aftrekbare en belastingvrije consumptiecheque van 300 euro, die kan gebruikt worden voor de aankoop van goederen en diensten in de horecasector, de cultuursector enz. De kosten van de maatregel wordt geraamd op 221 miljoen euro.

Steun leefloners. Extra steun van 6 keer 50 euro per maand voor leefloners, mensen met een beperking en mensen die recht hebben op een IGO (inkomensgarantie voor ouderen). De kosten van de maatregel wordt geraamd op 136 miljoen euro. Daarbovenop wordt 110 miljoen euro vrijgemaakt voor de OCMW's, die zal bestemd zijn om kwetsbare mensen te ondersteunen, met name vanuit het oogpunt van de energiearmoede.

Railpass. Elke inwoner van dit land zal kunnen genieten van een rail pass (NMBS) met 10 ritten die geldig is van 1 juli tot en met 31 december.

Fiscale steun voor ondernemingen en zelfstandigen

Overbruggingsrecht. Zelfstandigen die hun activiteit minstens 7 opeenvolgende kalenderdagen volledig onderbreken hebben recht op een overbruggingsuitkering tussen maart en eind augustus 2020. Voor zelfstandigen in zwaar getroffen sectoren (bv. horeca) blijft het overbruggingsrecht behouden tot eind 2020. De maandelijkse uitkering bedraagt 1.291,69 euro zonder gezinslast en 1.614,10 euro met gezinslast. De kostprijs wordt geraamd op 2,3 miljard euro.

Verlaging btw horeca. De btw op alle horeca-diensten, met uitzondering van de verkoop op alcoholische dranken, wordt tot 31 december 2020 verlaagd tot 6%. De kostprijs van de maatregel wordt geraamd op 300 miljoen euro.

Gedeeltelijke vrijstelling bedrijfsvoorheffing. De zwaar getroffen sectoren die hun toevlucht moesten nemen tot tijdelijke werkloosheid, kunnen de komende drie maanden rekenen op een gedeeltelijke vrijstelling van de betaling van de bedrijfsvoorheffing. De kostprijs van de maatregel wordt geraamd op 460 miljoen euro.

Belastingsuitstel werknemers

Uitstel betaling personenbelasting. De betaling van de personenbelasting wordt met twee maanden (automatisch) uitgesteld.

Belastingsuitstel ondernemers en zelfstandigen

Betalingsuitstel btw, bedrijfsvoorheffing en vennootschapsbelasting. Het betreft een betalingsuitstel van vier maanden voor de vennootschapsbelasting, de belasting van niet-inwoners en de rechtspersonenbelasting, sommige forfaitaire belastingen en uitstel voor het indienen van de btw-aangiften, de betaling van de btw en bedrijfsvoorheffing. Het zou gaan om een betalingsuitstel van 4,5 miljard euro⁷⁰⁹. Daarnaast wordt het voorschot op de btw dat normaal gezien voor december 2020 door bedrijven betaald moet worden met een maand uitgesteld. Het doel is om de liquiditeit van de bedrijven te verbeteren.

⁷⁰⁹ De Croo A. (19/3/2020). Directe buffer van 4,5 miljard euro voor bedrijven en zelfstandigen door uitstel van betaling <https://alexanderdecroo.be/directe-buffer-van-45-miljard-euro-voor-bedrijven-en-zelfstandigen-door-uitstel-van-betaling/>

Belastinguitstel- en vermindering voor zelfstandigen. Zelfstandigen kunnen een vermindering vragen van hun voorlopige sociale bijdragen voor het jaar 2020 (290 miljoen euro), alsook een uitstel van betaling van sociale bijdragen met een jaar (500 miljoen euro) en een vrijstelling van bijdragen voor het eerste en tweede kwartaal in 2020 (44 miljoen euro).

Garanties / andere liquiditeitssteun voor werknemers

Betalingsuitstel hypothecaire lening. Particulieren met een hypothecaire lening krijgen zonder kosten betalingsuitstel voor kapitaal en intresten. De regeling liep initieel tot 31 september 2020, waar werd op 5 juni verlengd tot 31 december 2020. Febelfin meldt dat op 29 mei 2020 een betalingsuitstel van 12,3 miljard euro reeds is toegekend (118.030 dossiers, 104.320 euro gemiddeld per dossier)⁷¹⁰.

Garanties / andere liquiditeitssteun voor bedrijven en zelfstandigen

Betalingsuitstel bedrijfskredieten. De financiële sector (via Febelfin) engageert zich om levensvatbare niet-financiële bedrijven en zelfstandigen met betalingsproblemen als gevolg van de coronacrisis uitstel van betaling van kapitaal op ondernemingskredieten (kredieten met vast aflossingsplan, kaskredieten, vaste voorschotten) te geven tot en met 31 december 2020 (6 maanden), zonder aanrekening van kosten. Febelfin meldt dat op 29 mei 2020 een betalingsuitstel van 21 miljard euro reeds is toegekend (130.316 dossiers, waarvan meer dan 80% KMO's en zelfstandigen, 160.764 euro gemiddeld per dossier)⁷¹¹.

Waarborgen nieuwe kredieten. De federale overheid heeft in samenwerking met de NBB en FEBELFIN bij de start van de crisis een garantieregeling uitgewerkt voor een totaal bedrag van 50 miljard euro. Alle nieuwe kredieten en kredietlijnen met een maximale looptijd van 12 maanden die banken verstrekken aan levensvatbare niet-financiële bedrijven en zelfstandigen tot en met 30 september 2020 vallen onder de regeling. Nadat de garantieregeling is afgelopen, zal worden bekeken hoeveel verliezen er op de kredieten binnen de garantieregeling werden geboekt. De lastenverdeling tussen de financiële sector en de overheid is als volgt:

- De eerste 3% aan verliezen zal volledig door de financiële sector worden gedragen.
- Voor de verliezen tussen 3% en 5% zal 50% van de verliezen gedragen worden door de financiële sector en 50% door de overheid.
- Voor de verliezen hoger dan 5% zal 80% van de verliezen gedragen worden door de overheid en 20% door de financiële sector.
- Banken hebben de mogelijkheid om 15% van de nieuwe kredieten buiten de waarborgregeling te plaatsen. Op deze manier wordt vermeden dat bedrijven die niet getroffen zijn door de coronacrisis de vergoeding voor de waarborgregeling moeten betalen.

Op 5 juni heeft Febelfin met de federale regering een akkoord bereikt om de bankgaranties te verlengen tot 31 december 2020 (onder dezelfde voorwaarden). Naast een verlenging, worden de garanties uitgebreid naar leningen met een looptijd tot maximaal drie jaar (in plaats van 1 jaar) en worden de voorwaarden op de bankgaranties versoepeld. In de nieuwe regeling werd ook de risicoverdeling aangepast: banken dragen 20 procent van alle verliezen (de overheid dus 80 procent) vanaf de eerste euro.

⁷¹⁰ Coronamonitor Febelfin, <https://www.febelfin.be/sites/default/files/2020-05/dashboard-2020-05-29-nl.pdf>

⁷¹¹ Coronamonitor Febelfin, <https://www.febelfin.be/sites/default/files/2020-05/dashboard-2020-05-29-nl.pdf>

Kredietherverzekering. De federale regering bereikte op 21 april 2020 een protocolakkoord met Credendo ECA, Assuralia en de private kredietverzekeringsondernemingen over een herverzekeringsprogramma van de Belgische Staat voor kortlopende handelskredieten (minder dan twee jaar). De kredietverzekeringsondernemingen verbinden zich ertoe om de kredietlimieten benut in de 12 maanden voor 1 maart 2020 zoveel als mogelijk intact te houden tot einde 2020.

Garantieregeling internationale bedrijven. Credendo biedt een nieuwe bijkomende financiële garantie aan (i.e. Credendo Bridge Guarantee). Deze garantie dekt overbruggingskredieten met een looptijd van maximaal één jaar verstrekt aan Belgische bedrijven met internationale activiteiten.

18.3 Vlaamse steunmaatregelen⁷¹²

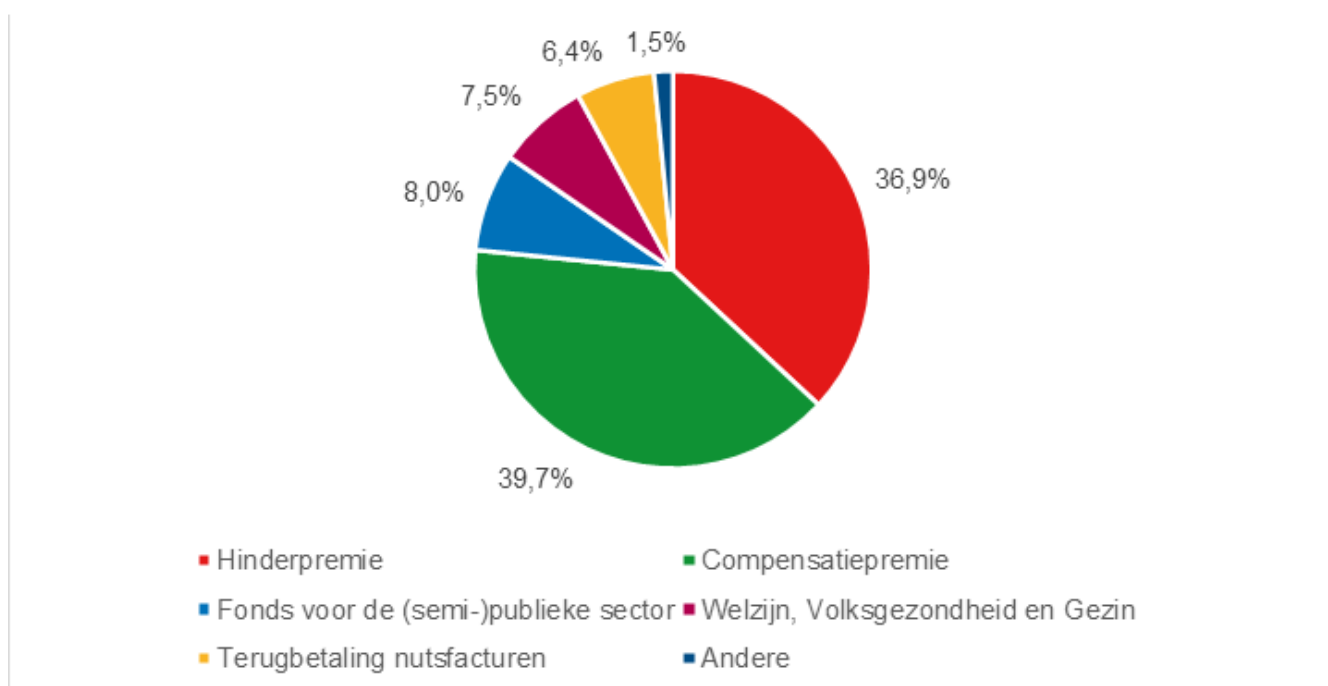
Er is een specifieke coronaprovisie van € 2,5 mld ingeschreven in de aangepaste begroting 2020 (opgesteld in mei) ter financiering van de beslissingen van de Vlaamse regering enerzijds om de gezondheids crisis onder controle te krijgen en anderzijds om de impact van de ermee gepaard gaande economische crisis voor de burgers en bedrijven te verzachten.

Figuur 309 geeft een overzicht van de belangrijkste elementen in de provisie. Bijna vier vijfde van de middelen in de provisie is voorzien om de hinderpremie (€ 992) en compensatiepremie (€ 991 mln) te financieren. Andere maatregelen met een grote budgettaire impact binnen de provisie zijn het noodfonds voor de (semi-)publieke sector (€200 mln, 8% van de provisie), de terugbetaling van de nutsfactuur voor tijdelijk werklozen (€160 mln, 6,4% van de provisie) en uitgaven binnen het beleidsdomein Welzijn, Volksgezondheid en gezin (o.a. aankoop van medisch materiaal, bijkomende uitgaven in de kinderopvang; € 186,44 mln; 7,5% van de provisie).

Figuur 310 geeft een overzicht van de belangrijkste Vlaamse steunmaatregelen.

⁷¹² De Waalse en Brusselse steunmaatregelen zijn beleidsmatig gelijkaardig aan de Vlaamse steunmaatregelen. Beide regeringen lanceerden een hinderpremie en compensatiepremie, gunden bedrijven betalingsuitstel op sommige gewestbelastingen, breidden waarborgregelingen uit, enzoverder. In Brussel waren er wel opvallend meer maatregelen ter ondersteuning van sectoren die bijzonder hard getroffen zijn en die erg belangrijk zijn voor het Brusselse economische weefsel, zoals de horeca- en taxisector. Voor een overzicht, zie de SERV-nota 'overzicht federale, Vlaamse en Brusselse coronamaatregelen', https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20200616_overzicht_coronacrisismaatregelen_NO_T.pdf

Figuur 309: Verdeling corona-provisie van € 2,5 miljard



Figuur 310 overzicht Vlaamse steunmaatregelen

	Rechtstreekse fiscale steun	Betalingsuitstel van belastingen en sociale bijdragen	Garanties / andere liquiditeitssteun
Werknemers brede publiek	Eenmalige vergoeding van de nutsfacturen (€ 160 mln) Inkomensbescherming kwetsbare groepen	Uitstel betaling erfbelasting en registratiebelasting	Betalingsuistel woonlening (€ 9 mln)
Bedrijven zelfstandigen	Hinderpremie (€ 922 mln) Comensatiepremie (€ 991 mln) Compensatiepremie II (€ 117 mln) Steunfonds (semi-)publieke sector (€ 296 mln)	Uitstel betaling onroerende voorheffing (€ 1 mld) en verkeersbelasting (€ 200 mln)	Uitbreiding generieke waarborgregeling (€ 400 mln) Uitbreiding gigant-waarborgregeling (€ 3 mld) Achtergestelde lening (€ 500 mln) Winwin-lening Welvaartsfonds (€ 500 mln) Tegemoetkomt handelshuur

Fiscale steun voor werknemers

Eenmalige vergoeding van nutsfacturen. Voor elke tijdelijke werkloze voorziet de Vlaamse overheid een financiële tegemoetkoming van 202,68 euro voor één maand betaling van de water- en energiefactuur. Het bedrag is gebaseerd op een gemiddelde van de uitgaven per maand voor

water (30,77 euro) en energie (elektriciteit 76,86 euro, gas/stookolie/andere energiebronnen 95,05 euro). De kostprijs van de maatregel wordt geraamd op 160 miljoen euro.

Uitbreiding aanmoedigingspremie. De bestaande aanmoedigingspremie om mensen aan te moedigen deeltijds te werken en zo ontslagen te vermijden, wordt uitgebreid naar bedrijven die te maken krijgen met een dalende productie, een dalende omzet of dalende bestellingen als gevolg van de coronacrisis. De kostprijs wordt geraamd op 14 miljoen euro.

Inkomensbescherming kwetsbare groepen. Via diverse maatregelen: het beschermen van het inkomen (tot 70 procent) van werkloze IBO-cursisten (1,3 miljoen euro) en wijk-werkers (0,9 miljoen euro).

Fiscale steun voor bedrijven en zelfstandigen

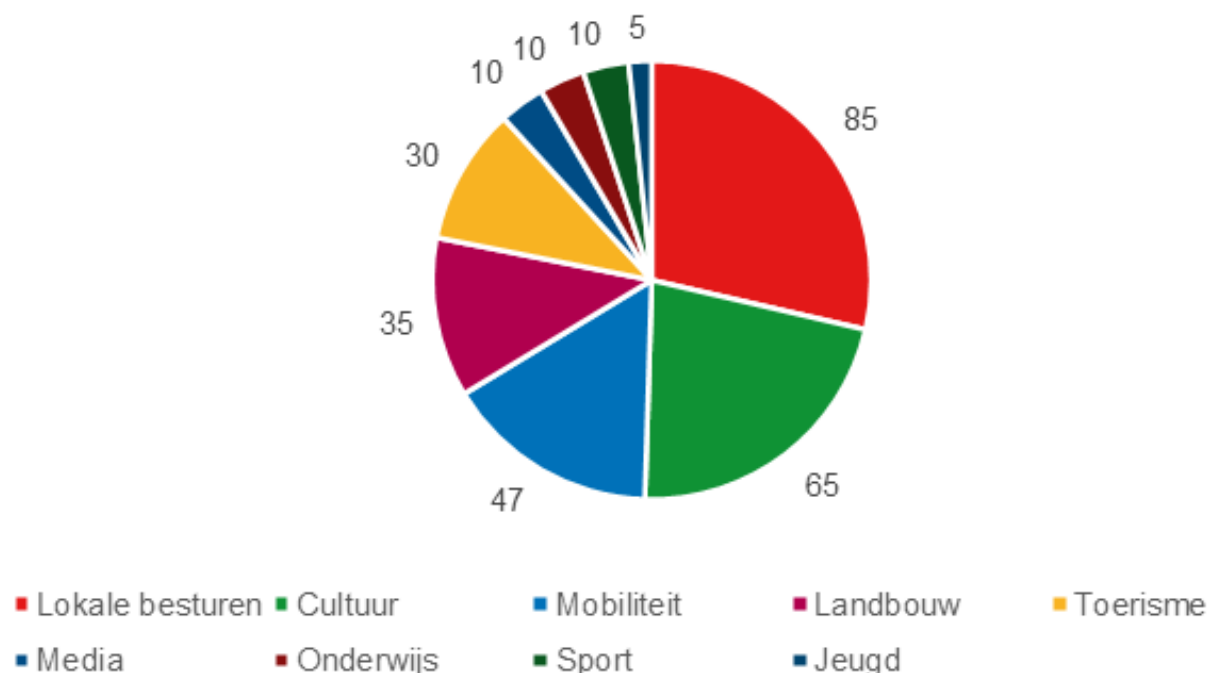
Hinderpremie. Alle ondernemingen, zelfstandigen en winkels die door de coronacrisis volledig moeten sluiten door de beslissingen van de Nationale Veiligheidsraad van 17 maart 2020, ontvangen een eenmalige hinderpremie. De premie bedraagt 4.000 euro (t.e.m. 5 april 2020), en vervolgens 160 euro per dag (indien de sluiting na 6 april 2020 wordt aangehouden). De premie voor weekendsluiting bedraagt 2.000 euro met dezelfde dagvergoeding na 6 april. De kostprijs wordt geraamd op 922 miljoen euro.

Compensatiepremie. Ondernemingen en zelfstandigen die niet verplicht dienen te sluiten [en dus niet in aanmerking komen voor de hinderpremie] maar hun omzet wel sterk zien dalen, hebben recht op een eenmalige compensatiepremie van 3.000 euro. Daarvoor dient een omzetverlies van -60% in de periode tussen 15 maart 2020 en 30 april (in vergelijking met dezelfde periode vorig jaar) aangetoond te worden. De kostprijs wordt geraamd op 991 miljoen euro.

Compensatiepremie II. De Vlaamse regering voorziet een tweede compensatiepremie van 2.000 euro voor alle bedrijven met een omzetverlies van minstens 60% in een periode van 1 maand vanaf de heropening ten opzichte van een referentieperiode vorig jaar. De tweede compensatiepremie geldt voor alle bedrijven die in aanmerking kwamen voor de eerste compensatiepremie, maar ook voor wie eerder al een hinderpremie kreeg. De kostprijs wordt geraamd op 177 miljoen euro.

Steunfonds voor de (semi-)publieke sector. Bij het begin van de crisis kondigde de Vlaamse regering een steunfonds van 200 mln euro voor de cultuur-, sport-, media- en jeugdsector aan. De Vlaamse Regering heeft recent (02/06/2020) het noodfonds voor de (semi-)publieke sector uitgebreid tot € 265 mln aan subsidies en € 31 mln aan leningen. Figuur 311 geeft de verdeling van het steunfonds naar de verschillende sectoren.

Figuur 311: Verdeling steunfondsen voor de (semi-)publieke sector (€ 296 mln)



Andere: steun voor kinderopvang (43,8 miljoen euro), dienstenchequesbedrijven (31,6 miljoen) en maatwerkers (1,6 miljoen euro).

Belastingsuitstel werknemers

Uitstel betaling erfbelasting en registratiebelasting. De termijnen van de erf- en registratiebelasting worden met twee maanden verlengd.

Belastingsuitstel bedrijven en zelfstandigen

Uitstel betaling onroerende voorheffing en verkeersbelasting. Ondernemingen en zelfstandigen krijgen een uitstel van vier maanden voor de betaling van de onroerende voorheffing (1 miljard euro) en de verkeersbelasting (200 miljoen euro).

Garanties / andere liquiditeitssteun voor werknemers

Betalingsuitstel woonlening. Werknemers met een inkomensverlies krijgen een interestvrij betalingsuitstel van 6 maanden op de Vlaamse woonlening. De kostprijs wordt geraamd op 9 miljoen euro.

Garanties / andere steun voor bedrijven en zelfstandigen

Uitbreiding generieke waarborgregeling. De voorwaarden van de bestaande waarborgregeling voor waarborgen onder de 1,5 mln euro van de participatiemaatschappij Vlaanderen (PMZ/v) worden gunstiger. De waarborgcapaciteit wordt uitgebreid van 300 naar 400 miljoen euro.

Uitbreiding gigant-waarborgregeling. De voorwaarden van de bestaande waarborgregeling voor waarborgen boven de 1,5 mln euro van de participatiemaatschappij Vlaanderen (PMZ/v) worden gunstiger. De waarborgcapaciteit wordt uitgebreid van 1,5 naar 3 miljard euro.

Achtergestelde leningen op drie jaar. Via PMV/z worden achtergestelde leningen op drie jaar aangeboden voor startups en scaleups en kmo's en zelfstandigen onder gunstige voorwaarden. Aan de achtergestelde leningen zijn tewerkstellingsvoorwaarden gekoppeld. De PMV voorziet voor 500 miljoen euro aan achtergestelde leningen.

Uitbreiding Winwinlening. Met de Winwinlening van PMV/z moedigt de Vlaamse overheid particulieren aan om een achtergestelde lening te verstrekken aan kleine en middelgrote ondernemingen. De kredietgever krijgt hiervoor een jaarlijks belastingkrediet van 2,5% op het openstaande kapitaal van de Winwinlening.

Welvaartsfonds. Het welvaartsfonds wil slapend spaargeld van de burgers activeren in ruil voor fiscale voordelen om dat geld te investeren in ondernemingen via directe kapitaalinjecties en achtergestelde leningen over een termijn van 4 jaar. De regering zou 240 mio € in het fonds steken, de rest moet van spaarders komen. Zij krijgen drie jaar 2,5% belastingvoordeel met een maximum van 1000 € en maar 3% erfbelasting. De bedrijven die gebruik willen maken van het fonds zijn liefst beginnende bedrijven, "innovatieve" bedrijven en Vlaamse takken van internationale ondernemingen die zelfstandig willen worden. Er zijn geen concrete voorwaarden rond duurzaamheid of sociale eisen, wel voorwaarden rond "ethisch handelen" en de "Vlaamse verankering".

Tegemoetkomt handelshuur. De Vlaamse regering wil ondernemers tegemoet komen die hun handelshuur niet meer kunnen betalen. De overheid engageert zich om maximaal twee huurperiodes via een lening voor te schieten, als de verhuurder een of twee maanden huur kwijtscheldt.

Data- en onderzoeksvragen 70

- *Wat is de uptake van de diverse steunmaatregelen?*
- *Hoe effectief is de steun ter preventie van faillissementen en armoedepreventie?*
- *Welke doelgroepen of subdoelgroepen worden in welke mate bereikt? Welke (sub)doelgroepen niet of weinig bereikt? Wat zijn de verwachtingen naar de toekomst?*
- *Wat zijn de ervaringen? Hoe worden aanvraag- en toekenningsprocedures en -termijnen gepercipieerd?*

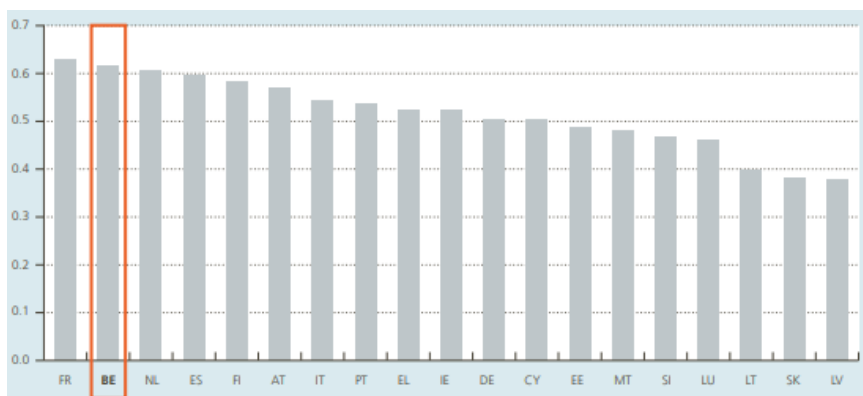
18.4 Begrotingstekort

Automatische stabilisatoren

Uit een analyse van de Europese Commissie blijkt dat het Belgische begrotingssaldo erg gevoelig is voor een daling van de bbp-groeivoet. Een daling van 1%-punt ten opzichte van de trend leidt via automatisch toegenomen uitgaven tot een verslechtering van het begrotingssaldo met 0,6%-punt.⁷¹³ Binnen Europa ligt dit cijfer gemiddeld op 0,5%-punt (Figuur 312).

⁷¹³ Europese Commissie (2019). Automatic Fiscal Stabilisers in the EU: Size & Effectiveness. https://www.nbb.be/doc/ts/publications/nbbreport/2019/en/t1/report2019_tij_h5.pdf

Figuur 312: Economische schokken hebben een grote impact op de begroting in België ⁷¹⁴

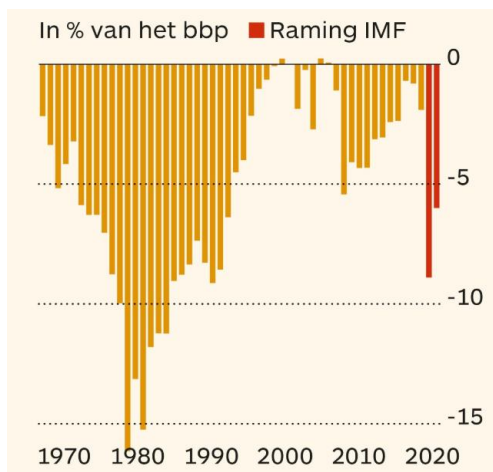


De toegenomen uitgaven compenseren wel deels de initiële daling van het bbp. De Nationale Bank van België berekende dat een stijging van fiscale uitgaven met 0,6% van het bbp resulteert in een stijging van het bbp met 0,2% in het eerste kwartaal en tot 0,3% na een aantal kwartalen. Dit betekent dat een derde van de economische schok opgevangen wordt door automatische stabilisatoren⁷¹⁵.

Belgische begrotingstekorten zouden oplopen tot 50 miljard in 2020

Minister van Begroting David Clarinval lichtte op 9 juni 2020 het begrotingstekort voor alle Belgische overheden toe in de Kamercommissie begroting⁷¹⁶. Volgens de minister kan het begrotingstekort van alle Belgische overheden oplopen tussen de 43 en 50 miljard euro of een tekort van 10 tot 12 procent van het bbp. Ter vergelijking: in 2019 was het federale deficit 9 miljard euro of 1,9% van het bbp. Het is van in de jaren 80 geleden dat het begrotingstekort nog rond de 10% schommelde (Figuur 313).

Figuur 313: Raming Belgisch begrotingstekort 2020 is ongezien in laatste 3 decennia⁷¹⁷



⁷¹⁴ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/eb045_en_autom_fiscal_stabilisers.pdf

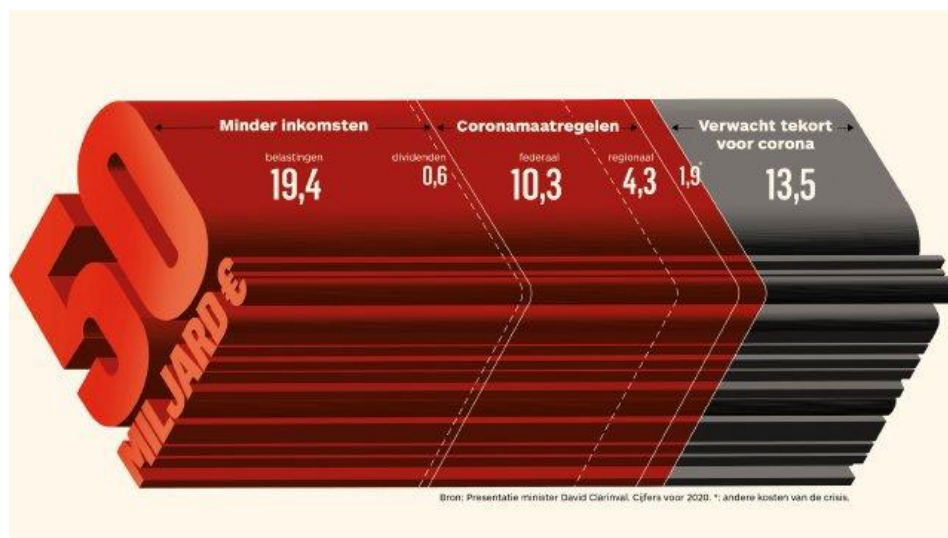
⁷¹⁵ Nationale Bank van België (2020). Jaarverslag economische en financiële ontwikkelingen (hoofdstuk 5). https://www.nbb.be/doc/ts/publications/nbbreport/2019/nl/t1/verslag2019_tii_h5.pdf

⁷¹⁶ Debat Kamercommissie begroting (09/06/2020). <https://www.dekamer.be/kvvcr/media/index.html?language=nl&sid=55U0674&offset=169>

⁷¹⁷ De Tijd (28/4/2020). Overheidsinvesteringen moeten minstens verdubbelen <https://www.tijd.be/opinie/column/overheidsinvesteringen-moeten-minstens-verdubbelen/10223517.html?openGallery=2-0>

Figuur 314 geeft een overzicht van het Belgisch begrotingstekort van 50 miljard euro.

Figuur 314: het begrotingstekort van 50 miljard euro



Aan de uitgavenzijde hebben de regeringen voor bijna 15 miljard euro aan maatregelen genomen om de gezinnen en ondernemingen te ondersteunen. Het leeuwendeel van de bijkomende uitgaven gebeuren op het federale niveau (10,3 miljard of een relatief aandeel van 70%). De bijkomende uitgaven bedragen voor Vlaanderen en Wallonië respectievelijk 2,8 miljard euro (een relatief aandeel van 19%) en 1 miljard euro (een relatief aandeel van 7%).

Aan de inkomstzijde zouden de fiscale ontvangsten dit jaar 19,4 miljard euro lager liggen ten opzichte van de raming van het Monitoringcomité van maart. Die schatting houdt nog geen rekening met sommige fiscale steunmaatregelen die genomen zijn. Het verlies situeert zich voor de helft bij de bedrijfsvoorheffing, voor een kwart bij de btw, voor 16% bij voorafbetalingen en slechts in beperkte mate bij accijnzen, douanerechten enz. Er is ook een verlies aan dividenden ter hoogte van 600 miljoen euro (BNP-Paribas, Belfius, etc.).

Vlaamse begroting 2020 kijkt aan tegen tekort van 6 miljard euro

In de aangepaste begroting BA2020 wordt de totale impact van de coronacrisis op het vorderingensaldo geraamd op -3,15 miljard euro: 2,5 miljard euro aan bijkomende uitgaven, 750 miljoen aan lagere ontvangsten in de gewestbelastingen en 100 miljoen aan een hogere onderbenutting (bepaalde uitgaven zullen niet gerealiseerd worden omwille van de coronacrisis, bijvoorbeeld dienstencheques).

De ontvangsten in de aangepaste begroting BA2020 zijn echter gebaseerd op gedateerde (pre-corona) parameters, waardoor de federale doorstortingen van de BFW-dotaties en opcentiemen (die samen meer dan 70% van de Vlaamse ontvangsten uitmaken) nog niet aangepast zijn aan de nieuwe economische situatie. Bij een simulatie van -8% economische groei, zoals geraamd door de nbb in april, zouden de nog niet verwerkte bij te stellen BFW-dotaties uitkomen uit op 1,8 miljard euro in 2020. De ontvangsten uit de opcentiemen zouden bij een gelijkaardige oefening 1 miljard euro lager uitvallen. De impact van de coronacrisis op het vorderingensaldo wordt dus geraamd op 4,9 miljard euro.

Samen met een aantal andere elementen zou dit leiden tot een begrotingstekort van bijna 6 miljard euro in 2020, wat ongekend is in de geschiedenis van het Vlaamse begrotingsbeleid.

European Semester: geen begrotingstraject in 2020

De Europese Commissie heeft begin april⁷¹⁸ beslist om de budgettaire flexibiliteitsclausules in het Stabiliteits- en Groeipact te activeren, waaronder voor het eerst de zogenaamde "general escape clause". Het activeren van deze clausule impliceert dat er voor 2020 geen begrotingstraject opgemaakt dient te worden. Op deze manier wil de Europese Commissie de lidstaten ondersteunen in het beschermen van burgers en het opvangen van de economische schok.

Op 20 mei 2020 publiceerde de Europese Commissie⁷¹⁹ haar landenrapport en ontwerpaanbevelingen in het kader van het Europees semester, als antwoord op het Belgische Stabiliteitsprogramma 2020-2023. De Europese Commissie oordeelde dat België niet voldoet aan het tekortcriterium voor 2020 noch aan het schuld criterium voor 2019, wat onder normale omstandigheden zou resulteren in een aanbeveling om de buitengewone tekortprocedure op te starten.

De uitbraak van COVID-19 heeft echter een buitengewone macro-economische en fiscale impact, waardoor een geloofwaardig begrotingstraject opzetten moeilijk (en zeer onzeker) is. De aanbevelingen van de Commissie beperken zich tot het nemen van onmiddellijke maatregelen om de sociaaleconomische gevolgen van de pandemie aan te pakken en te verzachten, en op maatregelen om de economische activiteit op een veilige manier terug op gang te brengen. Voor geen enkel land wordt de buitengewone tekortprocedure opgestart. De Europese Commissie benadrukte wel dat, zodra de economische omstandigheden het mogelijk maken, België zich opnieuw moet focussen op een voorzichtige budgettaire positie op middellange termijn en houdbare overheidsschulden.

Data- en onderzoeksvragen 71

- *Wat betekent de crisis voor het **monetair beleid**?*
- *Hoe wordt het relancebeleid (best) **gefinancierd**?*

18.5 Schulden

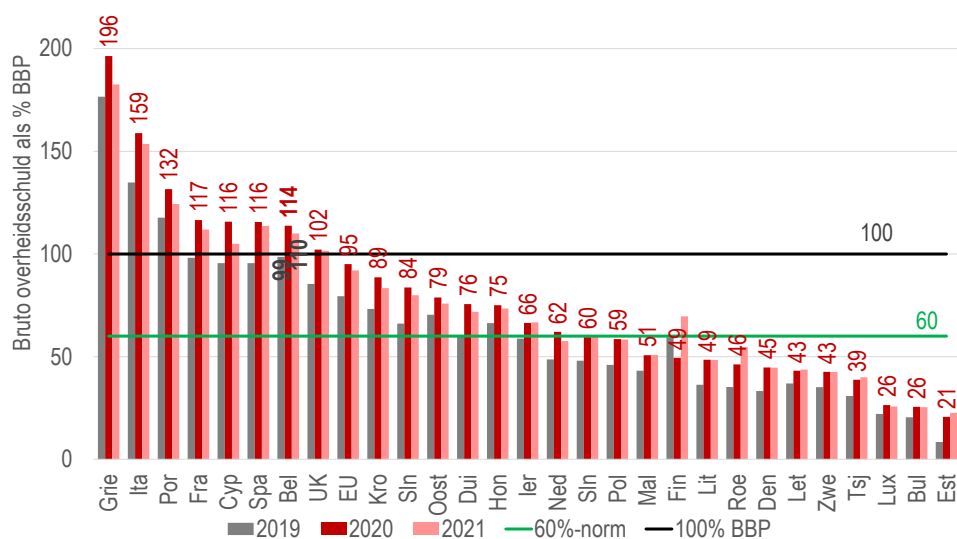
Belgische schulden waren voor crisis al hoger dan EU-gemiddelde en EU-norm

België heeft relatief gezien meer overheidsschuld dan de andere Europese landen. In 2019 bedroeg de Belgische schuld 98,6% van het bbp (467 mld €); binnen Europa ligt de gemiddelde schuld op 77,8% van het bbp (zie Figuur 315). Daarmee is de Belgische startpositie minder gunstig dan bijvoorbeeld Duitsland (59,8% van het bbp) of Nederland (48,6% van het bbp)⁷²⁰. Volgens het Stabiliteits- en Groeipact ligt de Europese schuldnorm op 60% van het bbp.

⁷¹⁸ Europese Commissie (2020). Communication from the Commission to the Council on the activation of the general escape clause of the Stability and Growth Pact, Brussel, COM(2020) 123 final, 20 maart 2020.
Europese Commissie (2020b): Guidelines for a streamlined format of the 2020 Stability and Convergence Programmes in light of the COVID-19 outbreak, Brussel, 6 april 2020.

⁷¹⁹ Europese Commissie (2020c), COUNCIL RECOMMENDATION on the 2020 National Reform Programme of Belgium and delivering a Council opinion on the 2020 Stability Programme of Belgium. Brussel, COM(2020) 501 final, 20 mei 2020.

⁷²⁰ Planbureau, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_pfi_gcd-gross+consolidated+debt+, geconsulteerd, 21/06/2020.

Figuur 315: Belgische schulden zijn hoger dan EU-gemiddelde en dan EU-norm⁷²¹

Belgische schulden zouden oplopen tot 123% van het bbp

Ten gevolge van de coronacrisis zou de Belgische schuld in 2020 oplopen tot 115% à 122,6% van het bbp⁷²² en in 2021 tot 123,6% van het bbp. De Europese Commissie verwacht een stijging van de Belgische schuld tot 113,8% van het bbp in 2020, waarna in 2021 de schuld terug zou dalen tot 110% van het bbp⁷²³ (zie Figuur 315).

Vlaamse schulden en schuldnormering

De Vlaamse schuldnormering, opgemaakt door de vorige Vlaamse Regering, vereist dat de geconsolideerde schuld beneden 65% van de lopende ontvangsten blijft, en een gunstige rating bij het aangestelde kredietwaardingsbureau (Moody's) evenals een netto-actiefpositie (activa > passiva) behoudt.

Er wordt bij de begroting 2020BA een toename van de geconsolideerde schuld met € 5,4 mld verwacht. De Vlaamse geconsolideerde schuld (exclusief ziekenhuisfactuur) bedroeg einde 2019 € 20,2 mld, en evolueert daarmee einde 2020 naar € 25,6 mld. Daarmee ligt de verhouding van de schuld ten op zichte van de geconsolideerde ontvangsten (€ 44,8 mld) in de aangepast begroting op 57,8%.

Indien wel rekening gehouden wordt met het bijstellen van alle ontvangsten door de federale overheid leidt dit in totaal tot € -1,76 mld lagere Vlaamse ontvangsten via de BFW-dotaties (scenario NBB-FPB, zie sectie 0). Met deze correctie op de ontvangsten evolueert de schuldgraad einde 2020 naar 63,6%. Er dient op gewezen dat het noemereffect de komende jaren ook in de omgekeerde richting kan spelen, wanneer de ontvangsten van de Vlaamse overheid sneller groeien dan haar schuld totaal.

⁷²¹ Europese Commissie (2020). Spring Economic Forecast. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

⁷²² BNP Paribas Fortis (25/5/2020). Begroten in tijden van Corona. <https://www.bnpparibasfortis.com/nl/blogs/blog-chief-economist/artikel/begroten-in-tijden-van-corona>

⁷²³ Europese Commissie (2020). Spring Economic Forecast. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

Het voorgaande impliceert: in 2021 zal de Vlaamse schuldgraad boven 65% van de ontvangsten uitkomen, gegeven voorziene uitgaven voor engagementen van de Vlaamse Regering, zoals de Oosterweelinvesteringen en de noden in de huisvestingssector, waarvoor leningen zullen aangegaan worden.

Daarmee zal in 2021 de Vlaamse schuldevolutie niet meer in overeenstemming zijn met de vereisten van de Vlaamse schuldnormering.

Kredietwaardigheid regio's

Op 5 juni beoordeelde Moody's de kredietwaardigheid van de Belgische regio's. Ondanks de sterke stijging van de schuld veranderde Moody's niets aan de kredietwaardigheid en -prognose van Vlaanderen en Wallonië. Deze blijft stabiel op Aa2 (krediet met een hoge kwaliteit en laag risico).

De prognose van de kredietwaardigheid van de Franse gemeenschap werd echter negatief bijgesteld. Moody's waarschuwt dat de kredietwaardigheid van Aa3 verlaagd zou kunnen worden naar A1 (krediet met een middelmatig tot hoge kwaliteit en laag risico). Vanaf A1 houdt Moody's er rekening mee dat een land of regio door externe economische omstandigheden wel eens niet meer in staat zou kunnen zijn om zijn financiële verplichtingen na te komen. Het begrotingstekort van de Franstalige gemeenschap zou dit jaar kunnen oplopen tot 17,2 procent door de coronacrisis en bijkomende investeringen in het onderwijs. De schuldgraad zou eind dit jaar stijgen tot 100 procent van de inkomsten (ten op zichte van 73,5 procent in 2018).

Schuldbeheer

Ter financiering van de schuld is de boodschap van twee papers van resp. Leuvense en Gentse economen⁷²⁴ dat als de Coronacrisis een eenmalig en tijdelijk incident (in 2020) blijft waarna de economie terug op volle toeren draait (= V-scenario), er geen bijkomende maatregelen genomen hoeven te worden om de houdbaarheid van de overheidsfinanciën te garanderen. Wel zal de schuldgraad (schuld / bbp) aanzienlijk stijgen, door de lagere ontvangsten en bijkomende uitgaven tijdens de crisisperiode. Er is bovendien een belangrijke voorwaarde: indien de huidige situatie met rentevoeten lager dan de bbp-groei wordt aangehouden, dan kan de bijkomende schuld op (langere) termijn weggewerkt worden enkel en alleen via de (autonome) groei van het bbp. Indien de rentevoeten groter worden dan de bbp-groei (ook in de toekomst) vervalt het argument om geen bijkomende maatregelen te nemen, zodat wel bijkomende maatregelen voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën vereist worden.

De snelheid én de volledigheid van de relance na de Coronacrisis (potentiële groei van economie integraal herstellen) worden de cruciale beleidsvariabelen. Een vertraagde of slechts deels geslaagde heropbouw van de economie heeft wel een blijvende (negatieve) impact, zowel voor deze economie als voor de overheidsfinanciën. De crisis- en relancemaatregelen zijn met andere woorden budgettair en economisch te verantwoorden. Er dienen dan ook geen maatregelen genomen te worden om het begrotingstekort tijdens de crisis te beperken, te verminderen en/of weg te werken.

⁷²⁴ Decoster, André (17/4/2020). Hoe fel besmet COVID-19 onze overheidsfinanciën? KULeuven, Leuvense Economische Standpunten 2020/176. <https://feb.kuleuven.be/research/les/pdf/LES%202020%20-%20176%20COVID-19.pdf>

Baert, Stijn; Bart Cockx, Freddy Heylen en Gert Peersman (17/4/2020): Economisch beleid in tijden van Corona: een kwestie van de juiste uitgaven te doen. UGent, Vakgroep Economie, Gentse Economische Inzichten 1. https://www.ugent.be/eb/economics/en/research/gei/gei1/at_download/file

Dus zolang de economie snel terug aantrekt, en zolang de rente lager blijft dan de economische groei, heeft de (eenmalige) toegenomen schuld geen invloed op de houdbaarheid van de schuld. De houdbaarheid van de schuld wordt niet afgemeten aan de hoogte van de schuldgraad, maar door het samenspel van de intrestvoet, de groei van de economie en de verachte toekomstige primaire saldi. Met andere woorden: de ontvangsten dienen de verwachte groei van de primaire uitgaven te dekken.

Zelfs in het V-scenario dient onderstreept te worden dat de beleidsuitdagingen van voor de crisis (bv. vergrijzing) blijven bestaan, en nog steeds beantwoord dienen te worden.

Er bestaat echter veel onzekerheid over de rente en economische groei. Het beheersen van de rente voor langere tijd is in de Eurozone een taak voor de Europese Centrale Bank (ECB) en de Nationale Banken van de lidstaten in de Eurozone (in België: de Nationale Bank van België). Deze instellingen zijn volledig autonoom in het bepalen van het monetaire beleid.

Ook over de snelheid van het economische herstel bestaat mogelijks nog meer onzekerheid. Momenteel gaan de meeste economen en beleidsmakers uit van een (zeer) traag herstel van de economie (U- en L-scenario), in plaats van een snel en krachtig V-herstel (zie deel 12.1).

Desgevallend is er een blijvende, (zeer) grote impact op de ontvangsten en uitgaven en zal de schuld (zeer) aanzienlijk toenemen. Om de begroting structureel in evenwicht te krijgen, zullen er (aanzienlijke) bijkomende maatregelen genomen moeten worden.

19. Beleidsmaatregelen op Europees vlak

19.1 De Europese Commissie

Een eerste herstelfonds van 540 miljard euro

Op 23 april 2020 beslisten de Europese Raad dat over een Europees herstelfonds van 540 miljard euro, wat moet dienen als vangnet voor werknemers, bedrijven en lidstaten.

De steun voor werknemers wordt geoperationaliseerd via een nieuw mechanisme **SURE**. Hierbij wordt voor **100 miljard euro aan leningen ter beschikking gesteld aan lidstaten om de tijdelijke werkloosheid te financieren**. De middelen worden opgehaald door de Europese Commissie met een garantie van 25 miljard euro van de lidstaten.

De steun voor bedrijven gebeurt via **garanties ter hoogte van 200 miljard euro via de Europese Investeringsbank EIB**. Het garantiefonds bestaat uit 25 miljard euro en wordt gefinancierd door de lidstaten.

De steun voor de lidstaten gebeurt via het **Europees Stabiliteitsmechanisme (ESM)**. Het ESM zal voor **240 miljard euro aan preventieve kredietlijnen aan lidstaten uitgeven**. Over het beschikbaar stellen van het ESM om de coronacrisis te bedwingen bestond er veel politieke onenigheid. Toegang krijgen tot het ESM gaat normaal gepaard met streng economisch toezicht, zoals door de troika in Griekenland. Maar die macro-economische voorwaarden vallen nu weg voor alle de directe en indirecte medische uitgaven die verband houden met de coronacrisis.

‘Next generation EU’-fonds van 750 miljard

De Europese Commissie stelde een ‘**Next Generation EU**’-plan voor **ter waarde van 750 miljard euro**. De Europese Commissie zou het geld zelf ophalen bij de financiële markten ⁷²⁵, waarbij het ‘eigenmiddelenbesluit’ zou moeten toestaan om veel meer te lenen dan de nu toegestane 60 miljard euro. Het leeuwendeel van het fonds (560 miljard euro) zou de lidstaten rechtstreeks ondersteunen: **310 miljard euro via subsidies en 250 miljard euro via leningen**. Landen met de grootste daling van het bbp zouden meer krijgen, maar moet hier wel een plan voor voorleggen in lijn met eerdere EU-aanbevelingen en klimaatdoelen. Er is nu sprake van 172 miljard voor Italië en 140 miljard voor Spanje en 5,4 mld voor België 5,4 miljard (gift) ⁷²⁶.

Europa zou pas vanaf 2028 tot 2058 beginnen terugbetalen, en denkt hierbij aan **nieuwe Europese belastingen**, o.a. extra CO₂-uitstootrechten voor lucht- en scheepvaart, een omzetbelasting voor grote multinationals, een koolstoftaks op ingevoerde producten en een taks op grote spelers uit de digitale wereld. Zonder nieuwe belastingen zouden landen hun eigen bijdrage moeten verhogen of andere EU-uitgaven moeten schrappen.

Er is nog **veel discussie en onduidelijkheid** over de mate waarin het zou gaan over giften dan wel leningen⁷²⁷, hoe dit vorm zou krijgen, onder welke voorwaarden er gebruik van gemaakt zou kunnen worden, hoe specifiek België of Vlaanderen hiervan gebruik zou kunnen maken, wat dit betekent voor de Europese green deal en hoe dit gefinancierd zal worden. Het dossier zet de verhoudingen binnen Europa op scherp tussen (noordelijke) ‘vrekke’ vier (Oostenrijk, Denemarken, Nederland en Zweden) die hun begrotingen op orde hadden en pleiten voor leningen en de behoeftige zuidelijke landen die al voor de coronacrisis grote tekorten hadden. Het dossier ligt op tafel op de Europese top op 19 juni en vereist volledige consensus.

Beide steunmechanismen samen zijn ongeveer goed voor 1% van het Europese bbp.

Naast rechtstreekse steun voor de lidstaten omvat het ‘Next Generation EU’-plan **verschillende andere initiatieven**, zoals bijkomende financiering voor het cohesiebeleid (REACT-EU, 55 miljard euro), het Europese Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (15 miljard euro), het Rechtvaardig Transitiefonds (40 miljard euro), Solvency Support Instrument (31 miljard euro), InvestEU (15,3 miljard euro)⁷²⁸.

Het ‘Next Generation EU’-fonds komt bovenop het EU budget van 1.100 miljard euro voor 2021-2027 dat eind mei voorgesteld is door de Europe Commissie. Het zevenjarig EU budget zou daarmee op 1.850 miljard euro liggen, het hoogste bedrag ooit in de Europese geschiedenis.

Fiscaal beleid lidstaten: activeren van het general escape clause

Bij de aanvang van de coronacrisis werd het ‘**General Escape Clause**’ binnen het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) geactiveerd. Dit houdt in dat er geen beperking opgelegd wordt op publieke uitgaven voor crisismaatregelen. Op deze manier kunnen lidstaten adequaat reageren op de

⁷²⁵ VRT (27/5/2020). Het herstelplan van de Europese Commissie van 750 miljard: 6 vragen en antwoorden. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/27/750-miljard-euro-dit-is-het-europees-herstelplan-van-de-europes/>

⁷²⁶ VRT (27/5/2020). Het herstelplan van de Europese Commissie van 750 miljard: 6 vragen en antwoorden. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/27/750-miljard-euro-dit-is-het-europees-herstelplan-van-de-europes/>

⁷²⁷ O.a. Trouw (18/5/2020). Duitsland en Frankrijk eens over corona-herstelfonds, nu de andere 25 landen nog. <https://www.trouw.nl/buitenland/duitsland-en-frankrijk-eens-over-corona-herstelfonds-nu-de-andere-25-landen-nog~bddf6a17/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

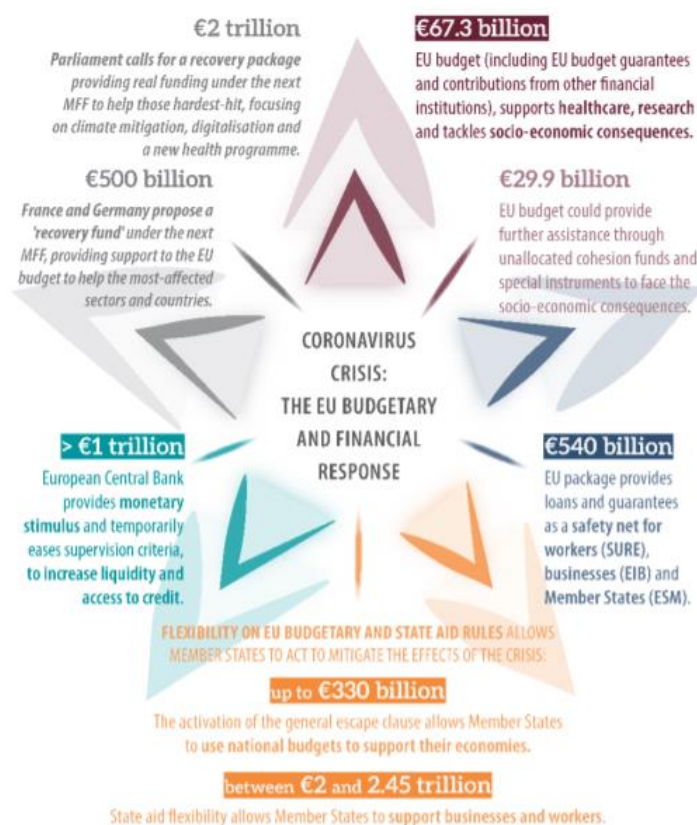
⁷²⁸ Europese Commissie. Europe’s moment: Repair and prepare for the next generation. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_940

economische crisis omdat zij zich tijdelijk niet hoeven te houden aan de budgettaire beperkingen van het Europese begrotingskader.

Soepelere regels rond staatssteun

De Europese Commissie verleent lidstaten 'maximale flexibiliteit' om bedrijven staatssteun te geven. In de Europese Unie is staatssteun bijna nooit toegestaan omdat dit de eerlijke concurrentie verstoort. Om de economische schok op te vangen laat de Europese Commissie vijf vormen van staatssteun toe: (1) rechtstreekse subsidies, belastingverminderingen en voorschotten tot 800.000 euro per bedrijf, (2) garanties voor bankkredieten, (3) door de overheid uitgegeven leningen aan voordelige interestvoeten, (4) banken aanwenden om de economie te ondersteunen wordt gezien als aan steun voor klanten van banken (en niet voor de banken zelf) en (5) kortlopende exportkredietverzekering.

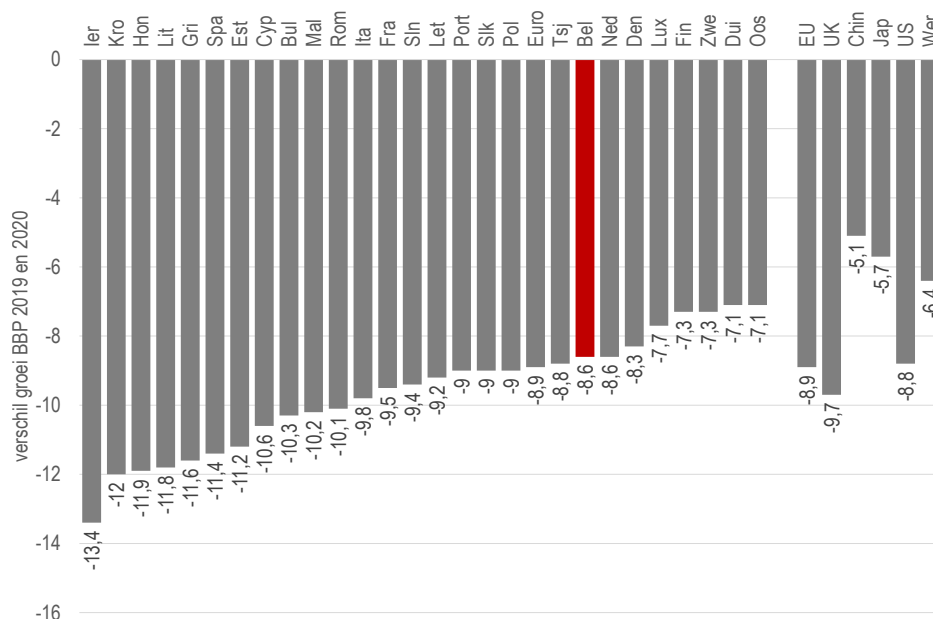
Figuur 316: Europese respons op de coronacrisis bevat diverse elementen⁷²⁹



Data- en onderzoeksvragen 72

- Wat betekent de coronacrisis voor de **geopolitieke** verhoudingen en stabiliteit, voor de kracht en eenheid van de Europese Unie, etc.?
- Welke vorm krijgt de Europese **herstelstrategie** en welke rol speelt de Europese green deal hierin?
- Hoe kan **Vlaanderen** hiervan optimaal gebruik maken? Hoe slaagde Vlaanderen er in het verleden in om van Europese fondsen af te tappen?

⁷²⁹ European Parliament, Briefing, EU budgetary and financial response to the coronavirus crisis. Mei 2020. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651925/EPRS_BRI\(2020\)651925_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651925/EPRS_BRI(2020)651925_EN.pdf)

Figuur 317: Groei van het bbp daalt⁷³⁰

19.2 De Europese Centrale Bank en Europese Investeringsbank

De rente staat al jaren laag

Sinds het uitbreken van de financieel-economische crisis van 2008 werd de basisrente van de ECB systematisch verlaagd. Sinds september 2019 staat de depositorente, de rente die gewone banken moeten betalen als ze hun overtollig geld bij de ECB stallen, op -0,5%. De rente is nog niet gewijzigd tijdens de corona-crisis.

Opkopen van obligaties

Op 12 maart kondigde de ECB aan dat het maatregelen zal nemen om de bankfinanciering te faciliteren alsook het opkoopprogramma van obligaties zal uitbreiden met 120 mld euro tegen eind 2020.

Op 18 maart lanceerde de Europese Centrale Bank (ECB) een breed **monetaire stimulusprogramma** waarbij voor **750 miljard** euro aan activa van effecten aangekocht zullen worden.

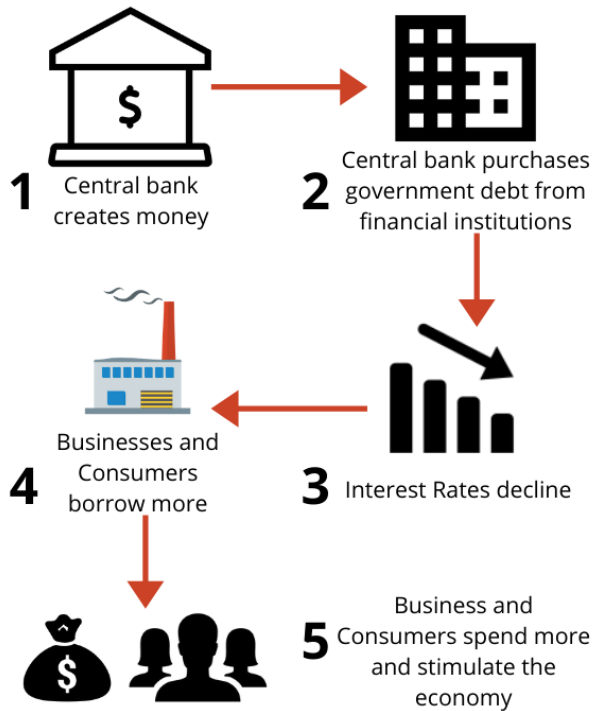
Op 4 juni werd het **aankoopprogramma** van 750 miljard euro verder **uitgebreid met 600 miljard euro**. De looptijd van het programma werd **verlengd tot midden 2021**.

Het aankoopprogramma heeft er voor gezorgd dat het renteverschuif tussen schuldrijke landen (Italië, Spanje) en schuldarme landen (Duitsland) beperkt is gebleven.

Met de programma's worden zowel overheids- en bedrijfsobligaties aangekocht. Hierdoor dalen de interestvoeten, waardoor gezinnen en bedrijven gestimuleerd worden om te consumeren en te investeren (Figuur 323).

⁷³⁰ Europese Commissie (2020). European Economic Forecast, spring 2020.
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf

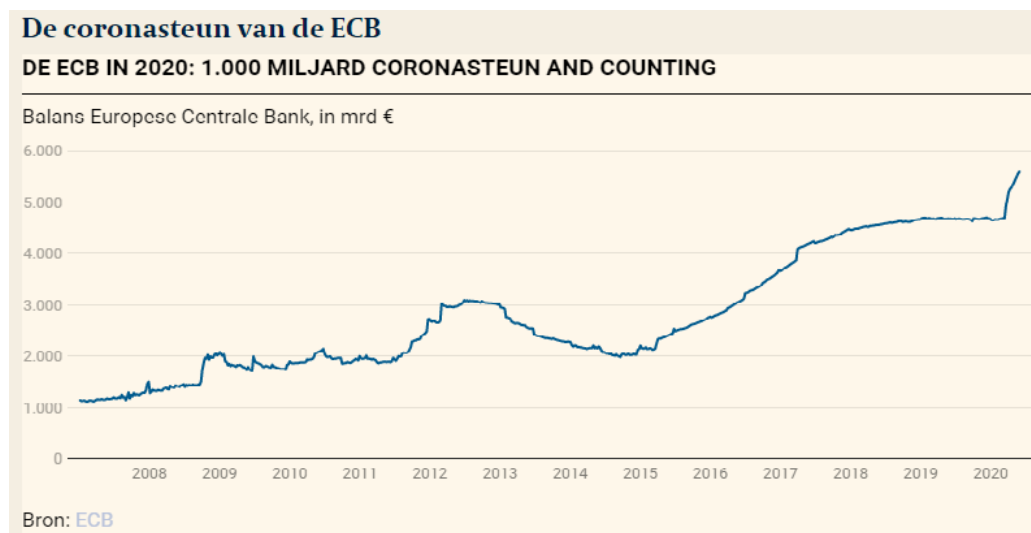
Figuur 318: Monetaire expansie uitgelegd



De geldkraan staat open

De balans van de ECB sinds maart door de oorlog tegen corona al met 900 miljard is aangezwollen tot 5.600 miljard euro (zie Figuur 319). Indien de ECB het huidige aankoopritme aanhoudt (120 miljard euro per maand), dan zal de balans tegen eind 2020 6.400 miljard euro belopen.

Figuur 319: De coronasteun van de ECB⁷³¹

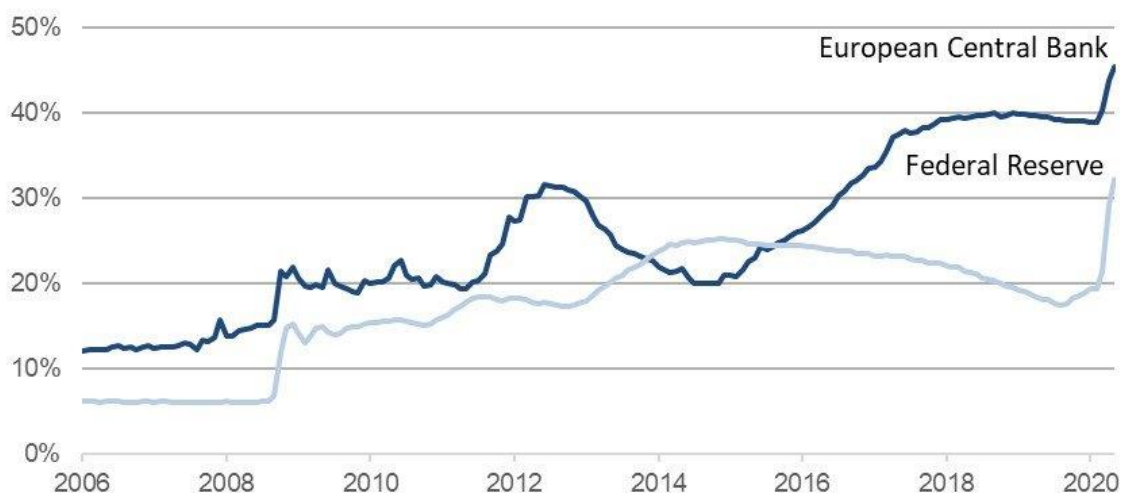


Verwacht wordt dat eind dit jaar de balans eind dit jaar bijna 60 procent van de economie zal vertegenwoordigen (Figuur 320).

⁷³¹De Tijd (2020). "ECB: 5.600 miljard and counting (very fast)".

Figuur 320: De belans van de ECB en FED als percentage van het bbp⁷³²

Both the ECB and the Fed have expanded their balance sheets since the outbreak
Central bank assets as a percent of GDP (%)



Note: Figure shows assets as a percent of annualized nominal GDP. For the euro area, GDP is for the 19-country, changing composition eurozone. April and May 2020 central bank assets are reported as a percentage of 2020-Q1 GDP, annualized



Hutchins Center
on Fiscal & Monetary Policy
at BROOKINGS

De Europese Investeringsbank

De Europese Investeringsbank (EIB)⁷³³ kondigde een plan aan van € 25 mld financiering gericht op overbruggingskredieten en maatregelen om liquiditeit en werkkapitaal te voorzien voor kmo's en mid-caps. Deze € 25 mld wordt via verschillende producten beschikbaar gemaakt aan financiële intermediaire (banken, garantieverstrekkingen ...). De bedoeling is om via de garanties 200 miljard te mobiliseren. Daarnaast maakt de EIB voor € 6 mld middelen vrij om investeringen in de gezondheidszorg mogelijk te maken. Tenslotte wordt ook € 5,9 mld steun gegeven aan landen buiten de EU (waarvan € 1,7 mld naar Westerse Balkan-landen). Internationaal en Europees kader

⁷³² <https://www.ceps.eu/whats-the-ecb-doing-in-response-to-the-covid-19-crisis/>

⁷³³ <https://www.eib.org/en/about/initiatives/covid-19-response/index.htm>



Deel VI: Infrastructuur en omgeving

Dit deel VI gaat in op de effecten van de crisis op verschillende elementen van onze infrastructuur in de brede zin, alsook op een aantal omgevingsaspecten, meer specifiek gaat het om:

- een aantal aspecten van de openbare en residentiële gebouwen, ontwikkelingen met betrekking tot telecommunicatie en mobiliteitsaanpassingen (deel 20)
- de manier waarop de energievraag beïnvloed werd door de coronamaatregelen (deel 21)
- wijzigingen in mobiliteitspatronen ten gevolge van de crisis (deel 22)
- de effecten van de crisis op verschillende milieucompartimenten. Het gaat dan over de manier waarop er omgegaan wordt met ruimte (deel 23.1), de invloed op het al dan niet behalen van de klimaat- en energiedoelstellingen (deel 23.2), de invloed op de uitstoot van luchtpolluenten en op de luchtkwaliteit (deel 23.3), het waterverbruik en de droogteproblematiek (deel 23.4) en tenslotte op afval (deel 23.5).

20. Infrastructuur

20.1 Telecominfrastructuur

Meer dataverkeer over vaste netwerken, minder mobiele data

De coronacrisis zorgde voor meer dataverkeer, omwille van thuiswerk, conference calls, videoconferencing, online lessen, streaming, online boodschappen, Internationaal is sprake van een toename van 60% van het dataverkeer⁷³⁴. Bij Proximus 50% meer, bij Telenet 70% tot 80% meer op het vaste netwerken. Mobiele data namen met 15% à 20% af⁷³⁵. Bellen gebeurt meer. BNIX, het Belgisch internetknooppunt beheerd door Belnet, verwerkte aan het begin van de crisis 30% meer trafiek dan normaal; geplande wijzigingen aan het netwerk werden on hold gezet om de stabiliteit te verzekeren⁷³⁶.

Data- en onderzoeksvragen 73

- *Waren er problemen met dataverkeer?*
- *Waren de netten op meer dataverkeer voorzien? Hoeveel klachten kwamen er?*

20.2 Aanpassingen publieke gebouwen

Ventilatievoorzieningen zijn beperkt aanwezig in scholen

Investeringen in renovatie van schoolgebouwen kunnen interessant zijn vanuit relanceperspectief maar ook vanuit gezondheidsperspectief. Goede ventilatie is belangrijk om de verspreiding van het virus te verminderen, maar helpt ook de algemene luchtkwaliteit en de schoolprestaties vooruit.

Volgens de laatste scholenmonitor beschikt 5% van de schoolgebouwen over mechanische ventilatie met warmterecuperatie en 10% van over mechanische ventilatie zonder warmterecuperatie⁷³⁷.

Onderzoek toonde aan dat in quasi alle onderzochte Vlaamse scholen de richtwaarden van het Vlaams binnenmilieubesluit en/of internationale richtwaarden, limieten of blootstellingcriteria voor PM, formaldehyde, totaal andere aldehydes, benzeen, TVOS en CO₂ werden overschreden⁷³⁸. In op één na alle klassen lag de 24-h gemiddelde CO₂ concentratie boven de richtwaarde van 900 mg/m³ van het Vlaams BinnenMilieuBesluit, en tijdens de aanwezigheid van de kinderen in de klaslokalen liepen de CO₂ concentraties in de klaslokalen op tot ver boven de limietwaarde van 1000 ppm (ASHRAE; 1829 mg CO₂/m³). De gemiddelde concentratie bedroeg gemiddeld 942

⁷³⁴ OESO (4/5/2020). Keeping the Internet up and running in times of crisis
<http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/keeping-the-internet-up-and-running-in-times-of-crisis-4017c4c9/>

⁷³⁵ Data over internetgebruik werd enkel terug gevonden in Het Laatste Nieuws (16/3/2020). Proximus en Telenet zien internetgebruik fors stijgen. <https://www.hln.be/ihln/proximus-en-telenet-zien-internetgebruik-fors-stijgen~a821f7e6/>

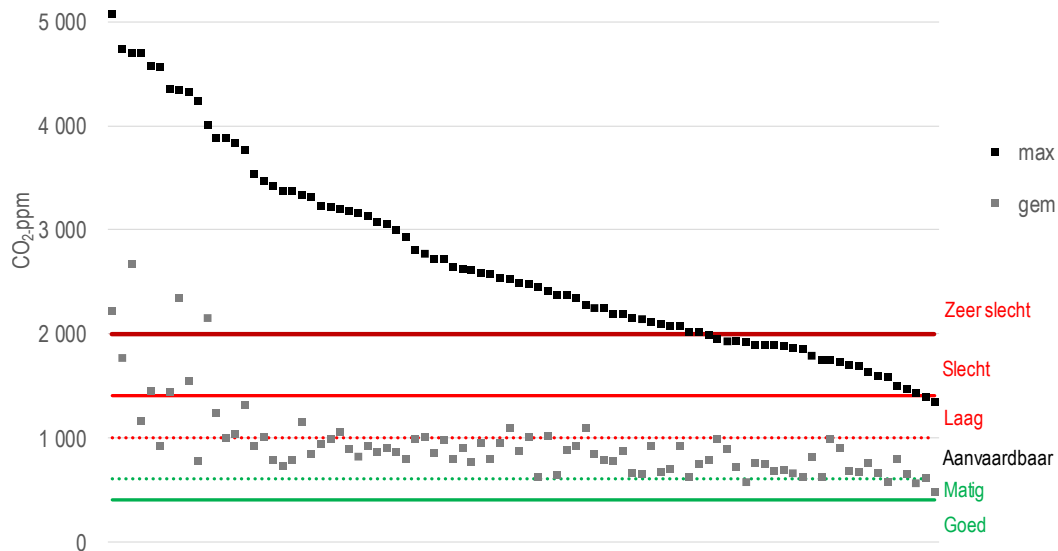
⁷³⁶ Techzine (20/3/2020). Belgisch internetknooppunt meet record in dataverkeer door corona.
<https://www.techzine.be/nieuws/infrastructure/54532/belgisch-internetknooppunt-meet-record-in-dataverkeer-door-corona/>

⁷³⁷ Agion (2013). De schoolgebouwenmonitor 2013.
https://www.agion.be/sites/default/files/images/D_eindrapport_monitor2013_finaal.pdf

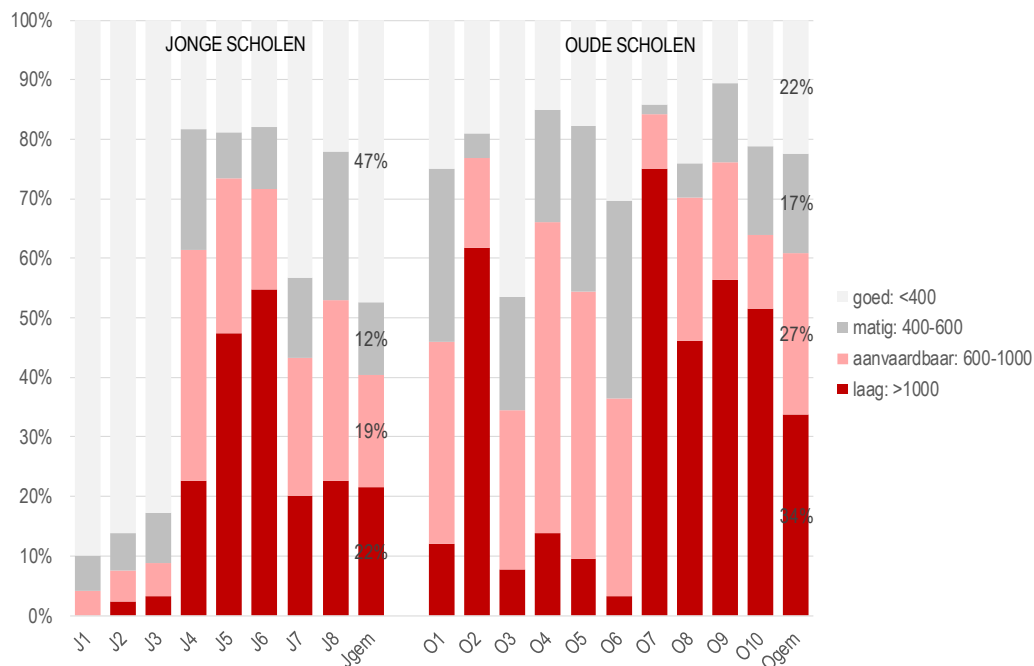
⁷³⁸ VITO in opdracht van het Departement Omgeving/LNE. Binnenlucht in Basisscholen 2009.
<https://biba.vito.be/nl>

ppm, net onder de norm. In de meeste klassen was de luchtverversing ondermaats. Opvallend was dat in nieuwe scholen die moeten voldoen aan ventilatie-eisen de binnenlucht kwaliteit niet altijd beter is (Figuur 322)⁷³⁹.

Figuur 321: Gemiddelde en maximale CO₂-concentraties in 88 scholen⁷⁴⁰



Figuur 322: Gemiddelde binnenlucht kwaliteit varieert sterk tussen klassen⁷⁴¹



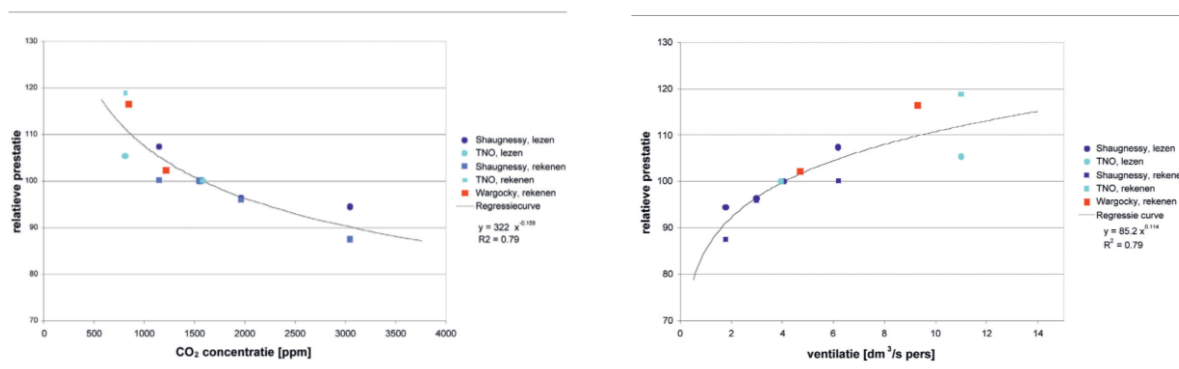
⁷³⁹ VITO in opdracht van het Departement Omgeving/LNE. Binnenlucht in Basisscholen 2009. <https://biba.vito.be/nl>

⁷⁴⁰ VITO in opdracht van het Departement Omgeving/LNE. Binnenlucht in Basisscholen 2009. <https://biba.vito.be/nl> - Punten geven waarnemingen weer. Per klas wordt de gemiddelde en maximumconcentratie weergegeven.

⁷⁴¹ Op basis van: VITO in opdracht van het Departement Omgeving/LNE. Binnenlucht in Basisscholen 2009.

Renovatie van scholen door **verbeterde ventilatie**(voorzieningen) kan de binnenluchtkwaliteit voor scholen verbeteren. Die binnenluchtkwaliteit is van belang voor de gezondheid van de kinderen, hun concentratie, **leerprestaties** en welbevinden⁷⁴² (Figuur 323). Betere binnenluchtkwaliteit en ventilatie zouden de schoolprestaties met gemiddeld 2,8% verbeteren, soms zelfs met 15%⁷⁴³. Verbeterde ventilatie zou in rapportcijfers voor rekenen zelfs kunnen zorgen voor een 'verschil tussen een 6,5 en een 8'⁷⁴⁴.

Figuur 323: Betere leerprestaties bij meer ventilatie en lagere CO₂-concentraties in scholen⁷⁴⁵



20.3 Wooninfrastructuur - huisvesting

In een 'blijf in uw kot'-situatie wordt de kwaliteit van de woningen en de woonomgeving belangrijker.

Er zijn 100.000 tot 150.000 sociale woningen te weinig

Er staan ruim 150.000 mensen op een wachtlijst voor een sociale woning⁷⁴⁶. Er komen maar 2.500 sociale woningen per jaar bij. Op dit moment zijn er 167.000 sociale huurwoningen⁷⁴⁷. Multiplicatoreffecten van investeringen in sociale woningen zijn beschreven in deel 17).

1 gezin op 10 woont in een zeer slechte woning

11% van de woningen in Vlaanderen is in een (zeer) slechte staat. 13% is in een matige staat⁷⁴⁸. Dat wil zeggen dat 1 op 4 gezinnen niet in een goede woningen de 'blijf-in-uw-kot'-periode kan doormaken. Het gaat dan over 700.000 gezinnen.

<https://biba.vito.be/nl> - Per klas de gemiddelde tijd waarin de CO₂-concentratie een bepaald niveau haalt. J: klassen jonger dan 2 jaar. O: klassen ouder dan 2 jaar

⁷⁴² Gezonde scholen – Luchtkwaliteit. <https://gezondescholen.be/wat-is-een-gezond-binnenmilieu/luchtkwaliteit/>
⁷⁴³ Fraunhofer. Impacts of the indoor environment on learning in schools in Europe. Gunnar Grün, Susanne Urlaub, 2015.

⁷⁴⁴ Jacobs, P. e.a. (2007). Prestatie-eisen ventilatie in klaslokalen.
<https://www.co2indicator.nl/documentatie/Leerprestaties.pdf>

⁷⁴⁵ Jacobs, P. e.a. (2007). Prestatie-eisen ventilatie in klaslokalen.
<https://www.co2indicator.nl/documentatie/Leerprestaties.pdf>

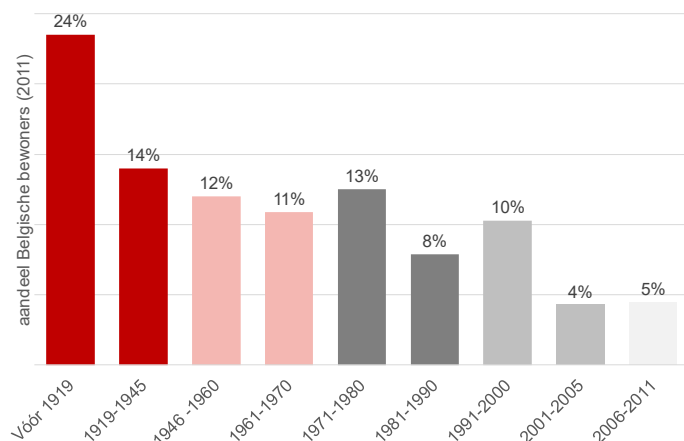
⁷⁴⁶ De Standaard (6/2/2020). 'Nood aan sociale woningen veel groter dan we denken'.
https://www.standaard.be/cnt/dmf20200205_04836462

⁷⁴⁷ Statistiek Vlaanderen (geraadpleegd 6/2020). Woningen Sociale Sector.
<https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/woningen-sociale-sector>

⁷⁴⁸ Statistiek Vlaanderen (geraadpleegd 6/2020). Fysische staat van de woning.
<https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/fysische-staat-van-de-woning>

De woninginfrastructuur in Vlaanderen is verouderd: het gemiddelde bouwjaar van de woningen is 1964⁷⁴⁹. De helft van de Belgen woont in een woning van voor 1960 (Figuur 324).

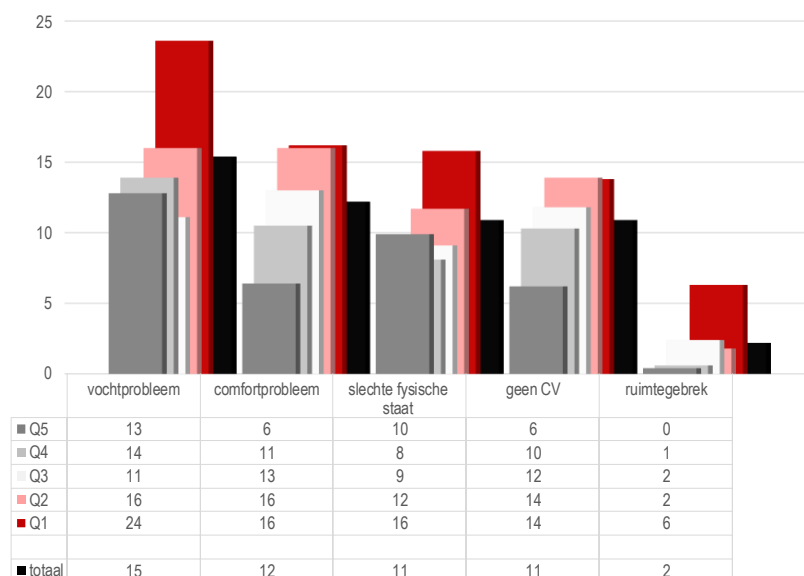
Figuur 324: Helft van Belgen woont in woning van voor 1960⁷⁵⁰



Armste gezinnen wonen in de slechtste woningen

Armste gezinnen wonen in de slechtste en de slechtst geïsoleerde woningen (Figuur 325 en Figuur 326). Een kwart van de respondenten in lagere inkomensgroepen rapporteert vochtproblemen, een zesde rapporteert comfortproblemen en een slechte fysieke staat. Figuur 326 maakt duidelijk dat bij de lagere inkomensgroepen energiezuinigheidsmaatregelen minder aanwezig zijn. Lagere inkomensgroepen zijn minder vaak eigenaar en eerder huurder en wonen vaker in appartementsgebouwen (Figuur 327).

Figuur 325: Lage inkomensgroepen wonen in de slechtste woningen⁷⁵¹



⁷⁴⁹ Wonen Vlaanderen (2018). Bouwvergunningen voor renovatie.

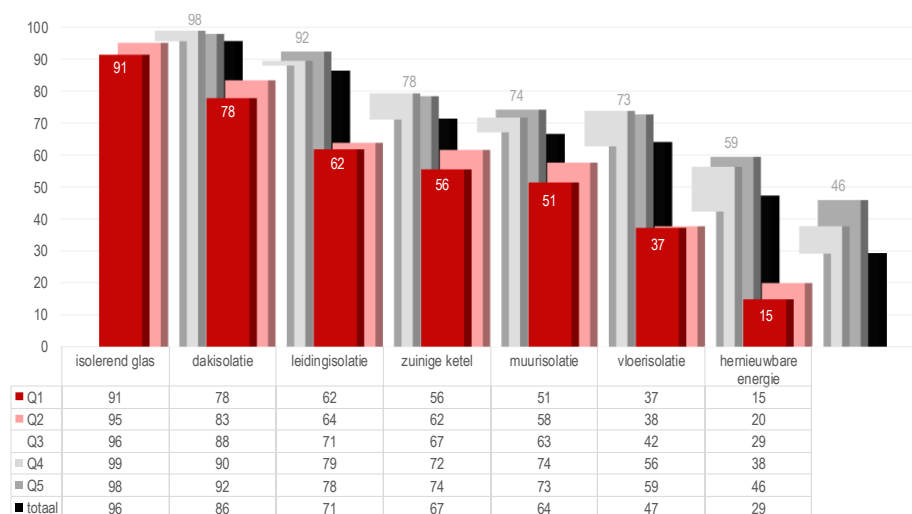
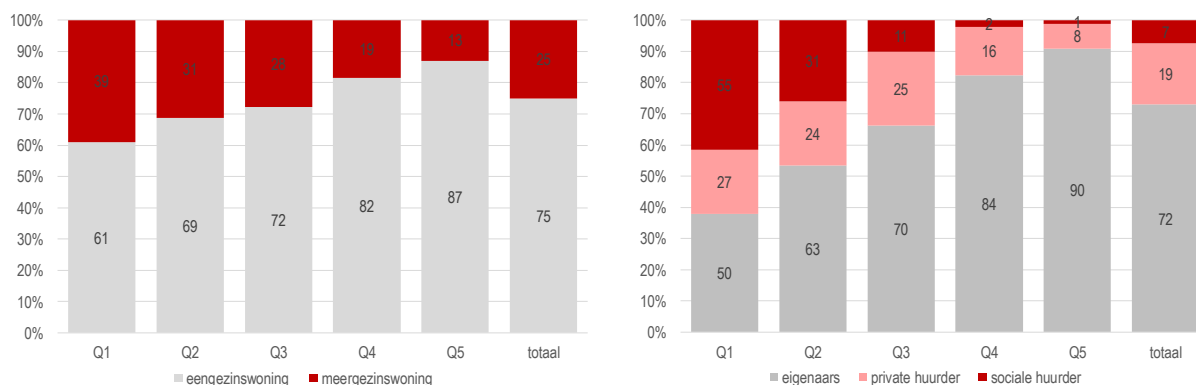
https://www.wonenvlaanderen.be/sites/wvl/files/wysiwyg/bouwvergunningen_renovatie.pdf

⁷⁵⁰ http://www.npdata.be/BuG/281-Woningen/Woningen.htm#BuG_280

⁷⁵¹ Heylen K. & Vanderstraeten L. - Steunpunt Wonen (2019). Wonen in Vlaanderen anno 2018.

https://steunpuntwonen.be/Documenten_2016-

[2020/Onderzoek_Werkpakketten/WP_1_Nieuwe_woonsurvey_en_woningschouwing/WP1-2_RAPPORT](https://steunpuntwonen.be/Documenten_2016-2020/Onderzoek_Werkpakketten/WP_1_Nieuwe_woonsurvey_en_woningschouwing/WP1-2_RAPPORT)

Figuur 326: Laagste inkomensgroepen wonen in minder geïsoleerde woningen⁷⁵²Figuur 327: Eigendomsstatuut en type woning naar inkomen⁷⁵³

11% tot 21% heeft onvoldoende buitenruimte

21% van de gezinnen met onvoldoende inkomen zegt over onvoldoende buitenruimte te beschikken, terwijl dat voor andere gezinnen 11,5% is. Voor gezinnen die landelijk wonen, loopt de combinatie tussen werk en privé beter⁷⁵⁴.

Data- en onderzoeksvragen 74

- Is er impact op de aangevraagde **renovatie- en energiepremies**? en op het aantal aangevraagde **renovatievergunningen**?
- Wat is de impact op de **sociale huisvestingsmaatschappijen en sociale verhuurkantoren**?
- Wat betekent de crisis voor de **wachlijsten** voor sociale woningen?
- Hoe evolueert **betalingsachterstand**? Welke impact stellen huisvestingsmaatschappijen en sociale verhuurkantoren vast op de bewoners?

⁷⁵² Heylen K. & Vanderstraeten L. - Steunpunt Wonen (2019). Wonen in Vlaanderen anno 2018.

https://steunpuntwonen.be/Documenten_2016-2020/Onderzoek_Werkpakketten/WP_1_Nieuwe_woonsurvey_en_woningschouwing/WP1-2_RAPPORT

⁷⁵³ Heylen K. & Vanderstraeten L. - Steunpunt Wonen (2019). Wonen in Vlaanderen anno 2018.

https://steunpuntwonen.be/Documenten_2016-2020/Onderzoek_Werkpakketten/WP_1_Nieuwe_woonsurvey_en_woningschouwing/WP1-2_RAPPORT

⁷⁵⁴ Sociaal.net (14/5/2020). 'Niet iedereen heeft het goed in zijn bubbel'. <https://sociaal.net/achtergrond/corona-onderzoek-gezin-bubbel/>; onderzoek bij 5245 gezinnen vanaf 23/3 gedurende een maand.

- *Hoe was de situatie op de diverse lokaties tijdens de lockdown? Waren er (meer) problemen in bepaalde grote blokken van sociale woningen? Werden er speciale maatregelen genomen? Hoe hebben de bewoners de lockdown beleefd?*

20.4 Openbare ruimte en mobiliteitsinfrastructuur

Er is vraag naar bredere voetpaden en meer plaats voor terrassen

In het bijzonder in handelsstraten waar nog (auto)verkeer doorkomt en/of parkeerstroken aanwezig zijn is het voor voetgangers soms moeilijk om social distancing te respecteren. Op sommige plaatsen werden bredere **stoepen** voorzien zodat voetgangers elkaar kunnen kruisen.

Voor de leefbaarheid van groot deel van de horeca lijken **terrassen** een grotere rol te gaan spelen en vertonen sommige lokale besturen enige flexibiliteit naar de uitbaters toe voor het gebruik van de openbare ruimte (meer oppervlakte toewijzen voor terrassen). Wel doorgaans op voorwaarde dat voldoende ruimte tussen klanten behouden wordt en dat de specifieke situatie het toelaat (dat er bv. geen onredelijk aandeel van de stoep/plein ingenomen wordt).

Sommige steden zetten in op meer of bredere fietsstroken

Versillende steden hebben in de coronacrisis meer plaats gemaakt voor fietsen met nieuwe of bredere fietsstroken, bv. in Brussel, Parijs, Milaan⁷⁵⁵.

Openbaar vervoersinfrastructuur deed aanpassingen

Data- en onderzoeksvragen 75

- Hoeveel extra fietsstroken of fietspadaanpassingen gebeurden er in België/Vlaanderen? Hoe scoren we ten opzichte van andere landen?
- Wat betekent het de crisis voor het gebruik en de inkomsten van het openbaar vervoer? Voor huidige en toekomstige investeringen in openbaar vervoer? Voor de exploitatie van het openbaar vervoer? Voor de veiligheid van het personeel?
- Wat betekent de coronacrisis Voor taxi's? Carpool? Deelauto's? Deelfietsen? Deelsteps?
- Hoeveel mensen zullen de aangekondigde gratis railpass aanvragen?

(Lucht)haven – vliegtuigen– aanpassingen

De coronacrisis zorgt voor verdere operationele en infrastructurele aanpassingen aan de luchthavens. Brussels Airport is als één van de pilootluchthavens aangeduid door het Europees Agentschap voor de veiligheid van de luchtvaart (EASA) en zal een aantal richtlijnen in het kader van de coronabestrijding uittesten⁷⁵⁶. Zo zal Brussels airport een aantal preventieve maatregelen treffen zoals bv. de systematische controle van de lichaamstemperatuur van de passagiers, het weren van niet-reizigers uit de terminal, maximaal inzetten op contactloze handelingen, ontsmetten van de karren, vloeren, automaten, deurkrukken,... Hoewel het dragen van een

⁷⁵⁵ Mobly (30/4/2020). Exit corona, exit auto: grote steden zien het begin van iets moois.

<https://mobly.be/nl/blog/exit-corona-exit-auto/>

⁷⁵⁶ Brussels airport (3/6/2020): Brussels Airport geselecteerd als pilootluchthaven door EASA en systematische temperatuurcontroles voor alle passagiers #safetravel. <https://www.brusselsairport.be/pressroom/brussels-airport-geselecteerd-als-pilootluchthaven-door-easa--en-systematische-temperatuurcontroles-voor-alle-passagiers--safetravel/>

mondmasker niet verplicht zal zijn in het luchthavengebouw, maar wel sterk aanbevolen is, zullen de passagiers mondmaskers aangeboden krijgen⁷⁵⁷.

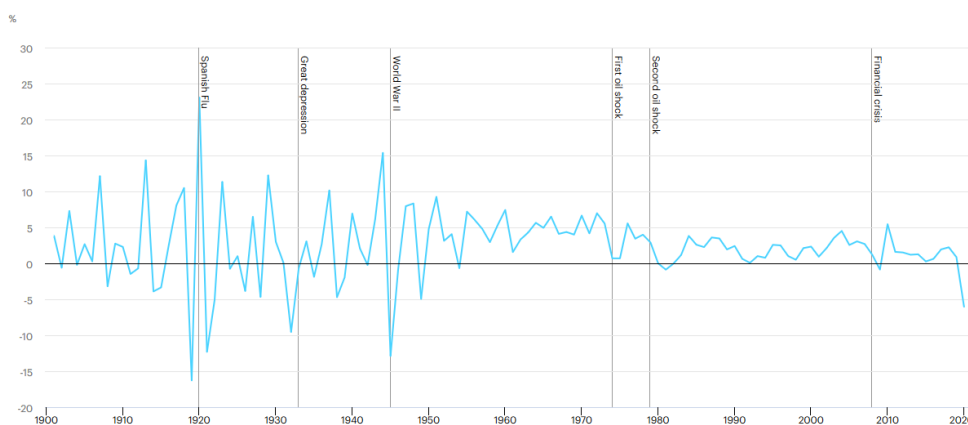
21. Energie(infrastructuur)

21.1 Energieverbruik

Energievraag daalt

De coronacrisis heeft ook een ongezien effect op de energievraag. Volgens het IEA zou de wereldwijde energievraag in 2020 met 6,1% dalen ten opzichte van 2019⁷⁵⁸. Dat is een daling die 7 maal sterker is dan na de financiële crisis van 2009. Sinds het jaar 1900 is een daling van de energievraag van die omvang slechts drie maal voorgekomen (als gevolg van de Spaanse griep-pandemie in 1918, door de crisis van de jaren '30 en net na de tweede wereldoorlog).

Figuur 328: de energievraag daalde in 2020 spectaculair door de coronacrisis.



IEA. All Rights Reserved

In België vertoonde het **aardgasverbruik** voorlopig een daling ten opzichte van vorig jaar; januari en april waren wel opmerkelijk zachter dan vorig jaar (Figuur 329).

Figuur 329: Aardgasstromen zijn lager dan in 2019⁷⁵⁹

	2020		2019	
	MWh gas naar eindklanten	graaddagen	MWh gas naar eindklanten	graaddagen
jan	23.090.502	332	25.870.658	414
feb	20.209.815	273	19.450.474	271
ma	19.447.165	290	18.017.828	250
apr	12.039.372	118	14.280.946	172
	74.786.854		77.619.906	

⁷⁵⁷ Brussels airport (6/5/2020). Brussels Airport zal vanaf 18 mei mondmaskers aanbieden aan passagiers. <https://www.brusselsairport.be/pressroom/nl-be/brussels-airport-zal-vanaf-18-mei-mondmaskers-aanbieden-aan-passagiers/>

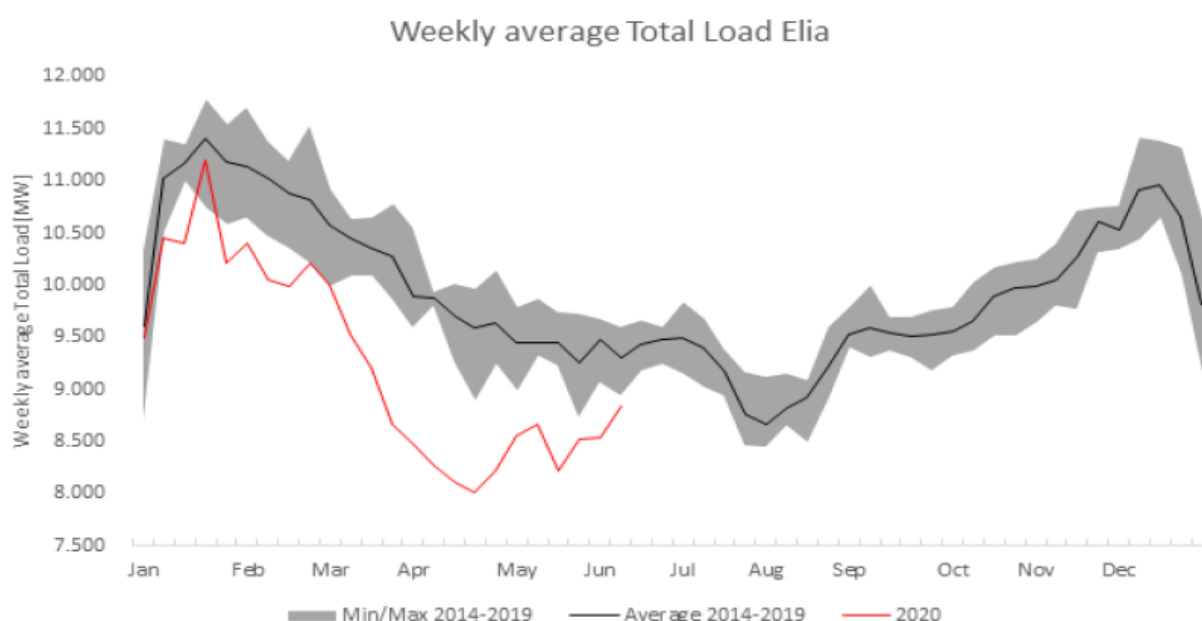
⁷⁵⁸ IEA (2020). Global energy and CO₂ emissions in 2020. <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/global-energy-and-co2-emissions-in-2020#abstract>

⁷⁵⁹ Synergrid, <http://www.synergrid.be/index.cfm?PageID=18214>, voorlopige data 2020

Het **elektriciteitsverbruik** daalde in België tijdens de lockdown tot 17% onder het gemiddelde van de voorbije vijf jaren, met op momenten zelfs 30% minder verbruik⁷⁶⁰. Het huishoudelijk verbruik steeg als gevolg van de lockdown, met meer gebruik van bv. spelconsoles en (vaat)wasmachines op weekdays. De daling van het professioneel verbruik, dat samen hangt met economische activiteiten, was evenwel forser⁷⁶¹. Met de versoepeling van de lockdown steeg het verbruik terug geleidelijk. Het verbruik ligt nu nog 5 % onder het gemiddelde van de voorbije 5 jaren (Figuur 330).

De gemiddelde elektriciteitsprijs op de kortetermijnmarkt stijgt ook opnieuw, na de historisch lage prijs in april (14,7 €/MWh)⁷⁶². Er waren door de lage vraag en de relatief hoge, weinig flexibele vraag (cf. infra) tijdens de lockdown opvallend veel perioden met negatieve prijzen, soms best fors en langdurig, zelfs op weekdays⁷⁶³.

Figuur 330: Het elektriciteitsverbruik daalde tijdens de lockdown⁷⁶⁴



Ook het **brandstoffenverbruik** daalde fors, ten minste voor benzine, diesel en kerosine. Er werd zelfs een daling van het verbruik met 70% genoteerd voor het benzineverbruik in april ten opzichte van het gemiddelde van de voorgaande jaren. Gasolie dat gebruikt wordt als verwarmingsbrandstof, kende een sterke stijging door zeer lage prijzen (Figuur 331).

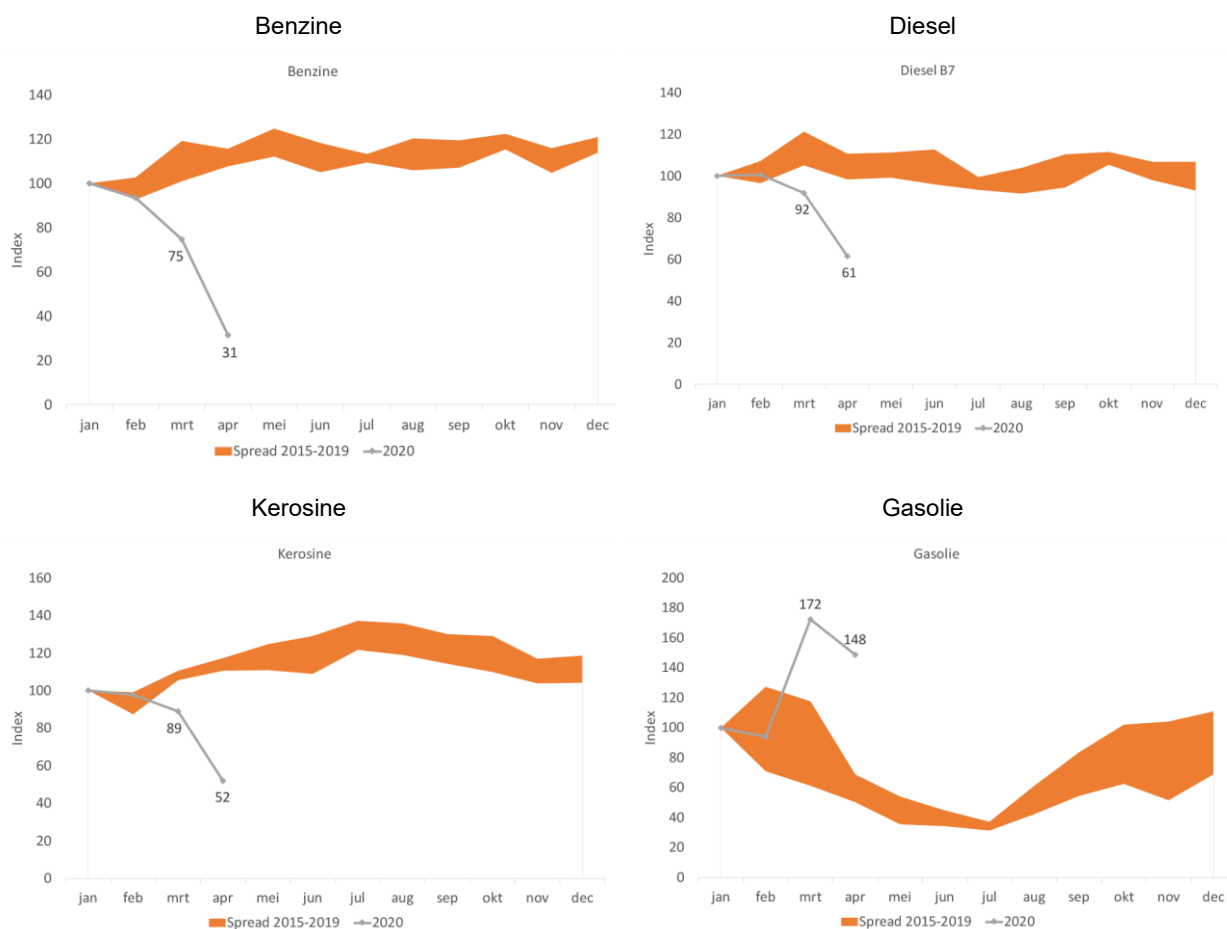
⁷⁶⁰ Elia, 18/6/2020, Stroomverbruik in België stilaan op normale peil, https://www.elia.be/nl/nieuws/persberichten/2020/06/20200618_press-release-consommation-electrique-covid19

⁷⁶¹ D. Devogelaer, 17/06/2020, Corona schudt de Belgische elektriciteitssector danig door elkaar, <https://www.plan.be/press/article-2006-nl-corona+schudt+de+belgische+elektriciteitssector+danig+door+elkaar;>

⁷⁶² Elia, 18/6/2020, Stroomverbruik in België stilaan op normale peil, https://www.elia.be/nl/nieuws/persberichten/2020/06/20200618_press-release-consommation-electrique-covid19

⁷⁶³ D. Devogelaer, 17/06/2020, Corona schudt de Belgische elektriciteitssector danig door elkaar, <https://www.plan.be/press/article-2006-nl-corona+schudt+de+belgische+elektriciteitssector+danig+door+elkaar;>

⁷⁶⁴ Elia, 18/6/2020, Stroomverbruik in België stilaan op normale peil, https://www.elia.be/nl/nieuws/persberichten/2020/06/20200618_press-release-consommation-electrique-covid19

Figuur 331: Brandstoffenverbruik daalde tijdens de lockdown⁷⁶⁵

Energievraag verschuift

Naast de totale vraag lijkt de coronacrisis ook te leiden tot significante verschuivingen in de vraag naar de verschillende energiedragers en dus in de globale energiemix. De prognose van het IEA is dat de wereldwijde vraag naar steenkool (-7,7%), olie (-9,1%) en aardgas (-5,0%) op jaarbasis sterk zullen dalen in 2020, wat minder het geval zou zijn voor kernenergie (-2,5%). De hernieuwbare energieproductie zou, ondanks een verminderde vraag naar biobrandstoffen, nog beperkt toenemen (+1,5%). Op hun beurt zouden die verschuivingen ook een invloed kunnen hebben op het Belgische en Vlaamse energielandschap.

Zo geeft het Planbureau aan dat de samenstelling van de elektriciteitsmix in de lockdown veranderde. De 'no touch' aanpak van de exploitant van de kerncentrales om het risico op onderhoud en besmetting van onderhoudspersoneel te vermijden, zorgde voor een constante nucleaire productie. Gunstige weeromstandigheden verhoogden de productie van hernieuwbare energie met 10%. Daardoor – en omwille van de gedaalde elektriciteitsvraag (cf. supra) - daalde de productie van gascentrales met ongeveer 30%⁷⁶⁶.

⁷⁶⁵ FOD Economie, <https://economie.fgov.be/nl/themas/energie/energie-cijfers/maandelijkse-consumptie-van-de-geraadpleegd-op-20/6/2020>. Maandelijkse consumptie van de voornaamste aardolieproducten.

⁷⁶⁶ D. Devogelaer, 17/06/2020, Corona schudt de Belgische elektriciteitssector danig door elkaar, <https://www.plan.be/press/article-2006-nl-corona+schudt+de+belgische+elektriciteitssector+danig+door+elkaar>.

Energie-armoede

Data- en onderzoeksvragen 76

- *Wat betekent de coronacrisis voor energie-armoede? voor het aantal afsluitingen? voor het aantal geplaatste budgetmeters? voor de afgesproken afbetalingsplannen?*
- *In welke mate hielp de premie van ruim 200 euro voor de energie- en waterfactuur tijdelijk werklozen?*

21.2 Energie-investeringen

Bouw energie-infrastructuur en energie-efficiëntieverbeteringen vertragen?

Activiteiten van energie-auditeurs, energiesnoeiërs, ... werden deels stilgelegd als gevolg van de coronacrisis⁷⁶⁷. De installatie van zonnepanelen liep vertraging op omdat installateurs tijdens de lockdown niet binnen konden komen om de installatie aan te sluiten⁷⁶⁸. Cijfers over het aantal geplaatste zonne-installaties tijdens de lockdown staan (nog) niet op de VEA-website⁷⁶⁹. Hetzelfde geldt voor cijfers over onshore windturbines.

Data- en onderzoeksvragen 77

- *Liep de bouw van nieuwe energie-infrastructuur vertraging op? Het gaat dan onder meer over de bouw van bijkomende energieproductiecapaciteit, opslagcapaciteit, netten, interconnectiecapaciteit, e.d.⁷⁷⁰*
- *Wat betekent de crisis voor de uitrol van digitale meters?*

22. Verkeersstromen – mobiliteit

22.1 Internationaal

Grenzen sloten en heropenen geleidelijk

Door de coronacrisis werden grenzen (gedeeltelijk) gesloten en werden reisverboden ingesteld. Een deel van de reisverboden werd inmiddels opgeheven, maar het is nog (16/6/2020) onduidelijk wanneer deze allemaal opgeheven zouden worden⁷⁷¹. Belgen zijn ook nog niet in alle Europese landen welkom.

⁷⁶⁷ Nieuwsbrief Energiesnoeiërs, 2/6/2020.

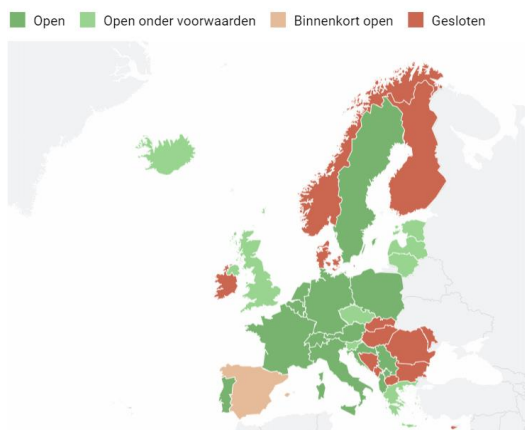
⁷⁶⁸ De Tijd, 15/4/2020, <https://www.tijd.be/ondernemen/milieu-energie/corona-doorkruist-rush-op-zonnepanelen/10220639.html>, Corona doorkruist rush op zonnepanelen.

⁷⁶⁹ Energiesparen.be, geconsulteerd op 20/6/2020, vermeldt enkel cijfers tot eind februari 2020 voor zonne-energie en tot eind maart 2020 voor windenergie.

⁷⁷⁰ Energiesparen.be vermeldt slechts zeer voorlopige cijfers voor 2020, waardoor het effect van de coronacrisis nog niet zichtbaar is. Geconsulteerd op 2/6/2020.

⁷⁷¹ De laatste stand van zaken inzake reisadviezen staat op https://diplomatie.belgium.be/nl/Diensten/Op_reis_in_het_buitenland/reisadviezen

Figuur 332: Belgen zijn nog niet overall welkom⁷⁷²



Data- en onderzoeksvragen 78

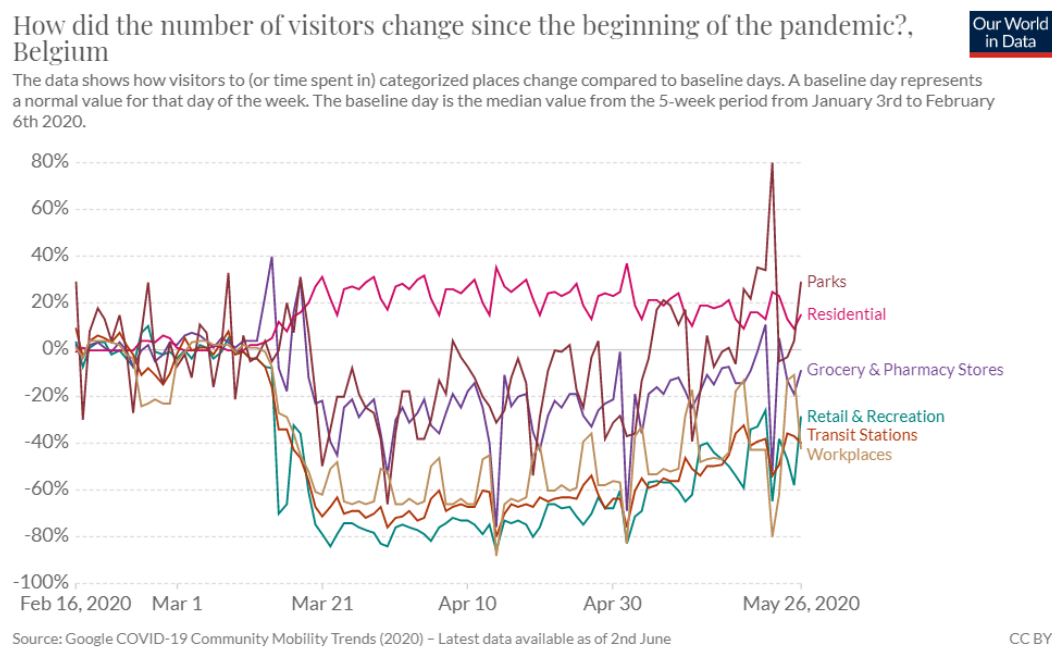
- *Wat betekent dat voor de reisplannen van de Vlamingen? Hoe worden reisplannen bijgesteld?*
- *Wat betekent dat voor het toerisme in Vlaanderen? Wat met het buitenlands toerisme en wat met het binnenlands toerisme?*

22.2 Aantal verplaatsingen

Meer tijd thuis, minder elders

Door de crisis spendeerden Belgen meer tijd thuis en minder elders, tot 80% minder tijd op de werkplaats, in winkels en recreatieve bestemmingen (Figuur 333).

Figuur 333: Belgen spendeerden tot 80% minder tijd op de werkplaats⁷⁷³



⁷⁷² Stand van zaken op 16/6/2020. De Standaard (15/6/2020). Belgen kunnen maar 'vrij' reizen naar tien Europese landen, https://www.standaard.be/cnt/dmf20200615_04991152.

⁷⁷³ [Our world in data](https://data.ourworldindata.org/), geconsulteerd op 2/6/2020, data tot 26/5/2020

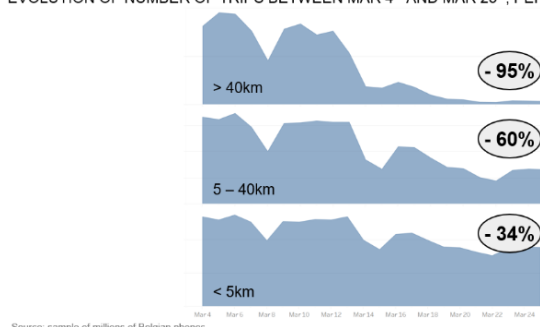
Belgen maken minder (verre) verplaatsingen

Op basis van telecomdata bleek dat Belgen aan het begin van de lockdown het aantal verplaatsingen buiten de gemeenten halveerden van gemiddeld 2,25 per dag naar 1,1 per dag. Tussen begin en eind april steeg dat naar 1,29 per dag⁷⁷⁴. Voor de coronacrisis spendeerde de Belg 35% van zijn tijd buiten de eigen postcode, aan het begin van de crisis was dat slechts 21%.

De Belgen maakten aan het begin van de lockdown vooral 96% minder verre verplaatsingen maakten (>40 km) (Figuur 334). Deze indicator werd opgevolgd omdat het verplaatsingsgedrag de verspreiding van het virus beïnvloedt.

Figuur 334: Belgen maken tijdens lockdown beduidend minder (verre) verplaatsingen⁷⁷⁵

EVOLUTION OF NUMBER OF TRIPS BETWEEN MAR 4th AND MAR 25th, PER DISTANCE

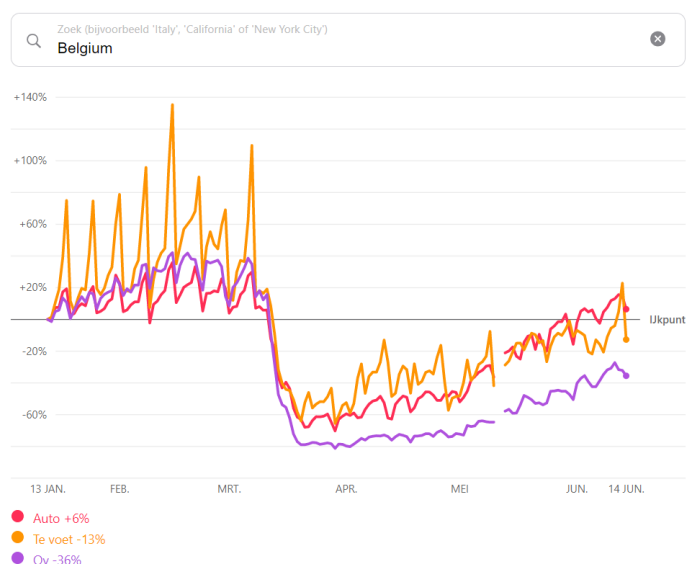


Ook elders daalt mobiliteit fors en komt die weer op gang

Na de forse daling van de mobiliteit in maart en april, komt deze sedert mei en juni weer volop op gang.

Figuur 335: Mobiliteit herneemt volop in mei en juni, gemeten in route-aanvragen Apple⁷⁷⁶

Verandering in routeaanvragen sinds 13 januari 2020



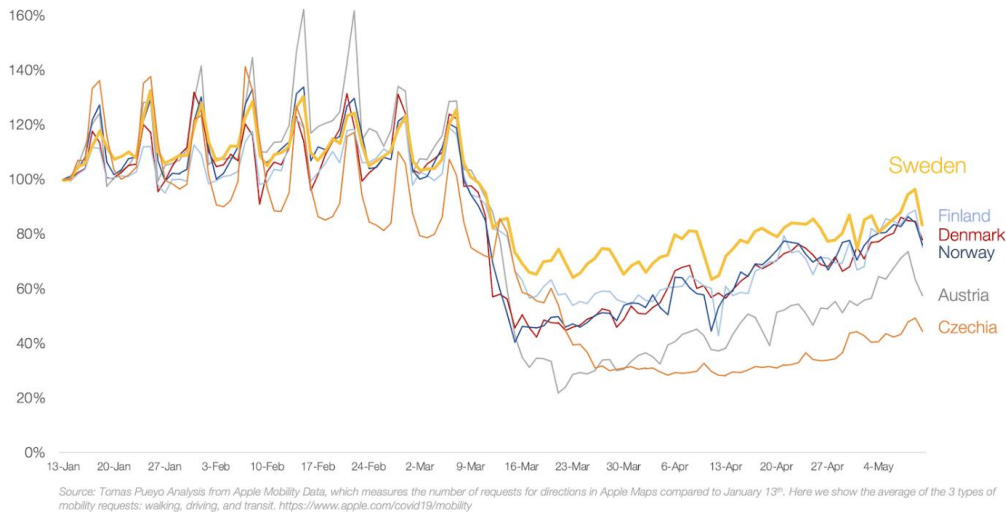
⁷⁷⁴ De Standaard (8/5/2020). Data bewijzen nu ook: we hebben ons netjes gedragen, maar verlangen naar vrijheid. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200508_04951770

⁷⁷⁵ Agoria (31/3/2020). Mobiele telecomoperatoren dragen bij in de strijd tegen corona. <https://www.agoria.be/nl/Mobiele-telecomoperatoren-dragen-bij-in-de-strijd-tegen-corona>

⁷⁷⁶ Apple (geconsulteerd op 14/6/2020). <https://www.apple.com/covid19/mobility>

De forse daling van de mobiliteit laat zich ook zien in andere landen, zelfs in Zweden dat niet in volledige lockdown ging.

Figuur 336: Ook elders daalt mobiliteit⁷⁷⁷

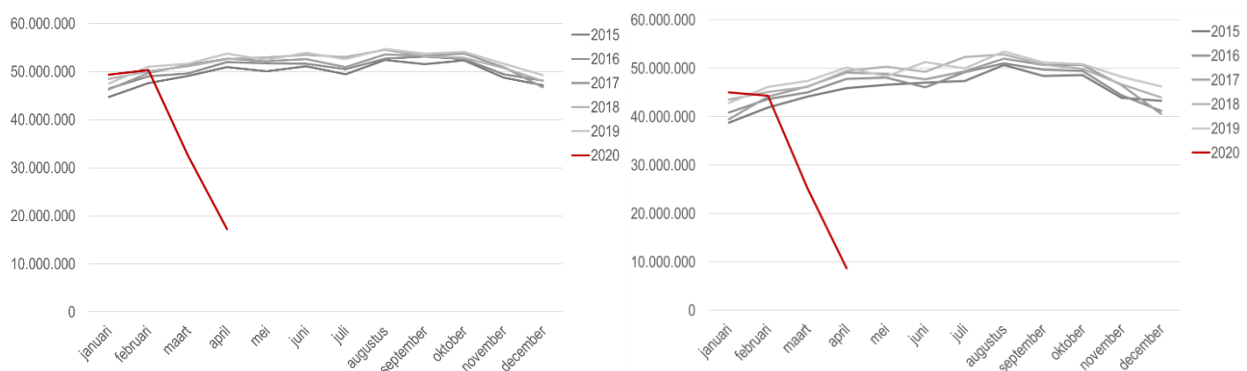


22.3 Mobiliteit over de weg

Verkeersstromen zijn drastisch verminderd

Doordat sommige bedrijven gesloten moesten worden, veel werknemers thuiswerkten en doordat contacten beperkt werden, zorgde de coronacrisis voor een drastische vermindering van de verkeersstromen. Deze daling was bijzonder sterk voor personenwagens en dit zowel tijdens weekdagen als tijdens het weekend (Figuur 337).

Figuur 337: Op weekdagen lag verkeersvolume wagens⁷⁷⁸ in april 68% lager tov 2019⁷⁷⁹



⁷⁷⁷ Op basis van Apple Data; Tomas Pueyo, Coronavirus: Should We Aim for Herd Immunity Like Sweden?, 9 juni 2020. <https://medium.com/@tomaspuoyo/coronavirus-should-we-aim-for-herd-immunity-like-sweden-b1de3348e88b>

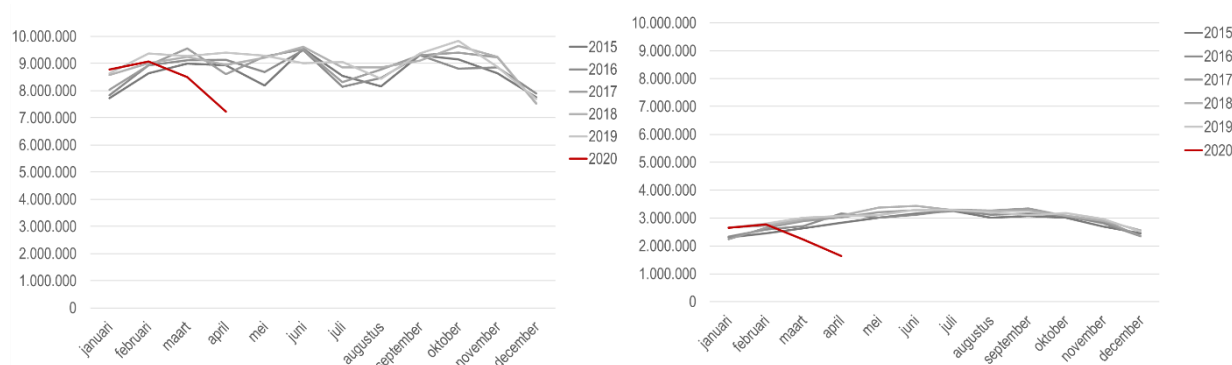
⁷⁷⁸ Voor de eenvoud worden “niet-vrachtwagens” (zoals gerapporteerd door het VVC) hier beschreven als personenwagens.

⁷⁷⁹ Weekdagen links. Tijdens het weekend (rechts) was dat zelfs 83%. (Cijfers voor het Vlaamse hoofdwegenet, in voertuigkm/dag Vlaams verkeerscentrum – Verkeersindicatoren: <http://indicatoren.verkeerscentrum.be/vc.indicators.web.gui/indicator/index>)

Het heropstarten van de socio-economische activiteiten zal leiden tot het opveren van de verkeersvolumes over de weg. De mate waarin en hoe snel dat gebeurt, zal afhangen van verschillende factoren, o.a.: in welke mate thuiswerken ingeburgerd blijft, welke verschuivingen optreden tussen de verschillende modi (in het bijzonder tussen personenwagens, openbaar vervoer en fiets) en de algemene economische evolutie.

Wat vrachtvervoer betreft, waren er minder voertuigkilometers op het Vlaamse hoofdwegenet. De vervoerde volumes van goederen zijn verbonden met de economische activiteit, maar worden minder beïnvloed door maatregelen zoals de sluiting van kantoren, horeca etc., wat de relatief kleinere daling ten opzichte van het personenvervoer deels zou kunnen verklaren.

Figuur 338: Op weekdays lag verkeersvolume vrachtwagens in april 23% lager tov 2019⁷⁸⁰



Minder files

De filewaarde daalde nog sterker dan de algemene verkeersvolumes tijdens de lockdownperiode. De resterende congestie situeerde zich voornamelijk nog in de regio Antwerpen en is het gevolg van files op de E19-noord (door grenscontroles richting Nederland), wegenwerken en verkeersongevallen⁷⁸¹.

Figuur 339: Filewaarde vermindert⁷⁸²

	weekdag	weekend
jan/20	405	25
feb/20	503	25
mrt/20	303	9
apr/20	45	0
mei/20	116	2

⁷⁸⁰ Weekdagen links. Tijdens het weekend (rechts) was dat zelfs 46%. (Cijfers voor het Vlaamse hoofdwegenet, in voertuigkm/dag) Vlaams verkeerscentrum – Verkeersindicatoren:

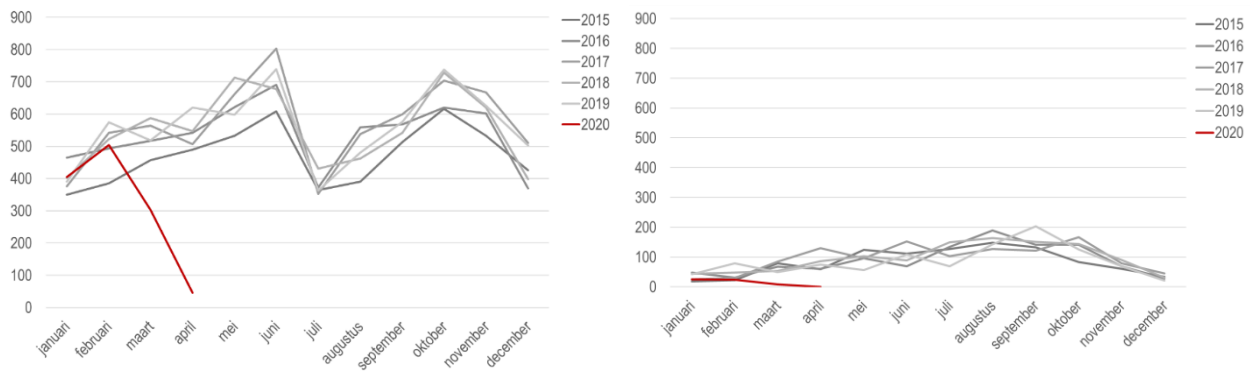
<http://indicatoren.verkeerscentrum.be/vc.indicators.web.gui/indicator/index>

⁷⁸¹ Vlaams verkeerscentrum (6/4/2020). Impact Covid-19-maatregelen op het Vlaamse snelwegverkeer – Deelrapport verkeersafwikkeling (filezwaarte). <https://www.verkeerscentrum.be/sites/default/files/2020-04/Impact%20Covid-19-maatregelen%20op%20het%20Vlaamse%20snelwegverkeer%20-%20deelrapport%20verkeersafwikkeling%20%28filezwaarte%29.pdf>

⁷⁸² Vlaams Verkeerscentrum, geconsulteerd op 20/9/2020. Gemiddelde filezwaarte in km.uren, op hoofdrijbanen en knopen, Vlaanderen,

<http://indicatoren.verkeerscentrum.be/vc.indicators.web.gui/indicator/index#/presentation-tab-table>

Figuur 340: De filezwaarte is in april 2020 bijna tot nul herleid⁷⁸³



Data- en onderzoeksvragen 79

- *Hoe kan de positieve evolutie wat betreft files vast gehouden worden via meer telewerk, uitvlakken piekvraag in de spits via flexibele tariefformules O.V, verminderen van woonwerk verplaatsingen. etc... Wat was de impact van de crisis op de **grensovergangen**?*
- *Wat was de impact van de crisis op het **fietsverkeer**? en op het gebruik van de elektrische fiets?*

22.4 Openbaar – collectief vervoer

Minder openbaar vervoer – minder taxi's – minder carpool

De eerste enquêtes en studies⁷⁸⁴ wijzen op een intentie om het openbaar vervoer minder te gebruiken voor het woon-werkverkeer tijdens, maar ook na de lockdownperiode, en dit voornamelijk ten voordele van de elektrische fiets (de aandelen van de andere modi zouden ongeveer stabiel blijven).

Data- en onderzoeksvragen 80

- *Wat was de impact van de crisis op de vraag naar **treinverkeer, tramverkeer en busverkeer**? Hoe evolueerden gebruikers/**reizigersaantallen**? Hoe evolueerde het profiel van de gebruikers? Hoe ervaren gebruikers het openbaar vervoer in crisistijd?*
- *Hoe evolueerde het **aanbod aan openbaar vervoer**: trein, tram, bus? Waar waren/zijn er capaciteitsproblemen? Hoe wordt omgegaan met overbezetting?*
- *Welke **maatregelen** werden in het openbaar en collectief vervoer voorzien? Wat zijn de implicaties van de crisis voor de organisatie van het openbaar vervoer? Wat zijn de prognoses?*
- *Hoeveel **bestuurders** van openbaar vervoer raakten besmet? Hoeveel werden er getest? Hoeveel werden er opgenomen of zijn overleden? Hoe evolueerde het **absenteïsme**? Hoe hebben buschauffeurs de crisis beleefd?*
- *Hoe wordt de **mondmaskersplicht** op het openbaar vervoer nageleefd en Hoeveel **clusterbesmettingen** worden teruggebracht naar het openbaar vervoer?*
- *gehandhaafd?*
- *Hoe evolueert het gebruik van **taxi's, privaat busvervoer, ...** ?*
- *Wat is de impact op **carpooling**? Bv. in het woonwerkverkeer en in de intentie inzake het toekomstig gebruik van carpooling?*

⁷⁸³ (Cijfers voor het Vlaamse hoofdwegennet, in km.uhren). Vlaams verkeerscentrum - Verkeersindicatoren: <http://indicatoren.verkeerscentrum.be/vc.indicators.web.gui/indicator/index>

⁷⁸⁴ Vrije Universiteit Brussel: <https://press.vub.ac.be/mobiliteit-na-covid-19-crisis#> ; <https://mobicorona.wordpress.com/>

- Hoe evolueert het gebruik van **deelmobiliteit**: deelauto's, deelfietsen, deelsteps, ...?

22.5 Vervoer over water en via lucht

Corona treft Vlaamse havens vanaf tweede kwartaal

Omdat de impact van de coronacrisis zich in China pas midden-februari heeft vertaald in het schrappen van afvaarten en omdat de schepen een maand varen van China naar Europa liet de crisis zich pas midden-maart in de **Europese havens** voelen. Dat houdt in dat het eerste kwartaal slechts gedurende twee weken geïmpacteerd werd. Wat containeroverslag betreft, is de Antwerpse haven in het eerste kwartaal van 2020 één van de weinige belangrijke Europese containerhavens die geen terugval van de overslag heeft gekend (Figuur 341). Dit had echter in grote mate te maken met langdurige stakingen in de haven van Le Havre waardoor schepen (eenmalig) naar Antwerpen uitweken en de impact van de coronacrisis op de overslag tijdelijk temperden⁷⁸⁵.

Figuur 341: Containeroverslag Antwerpen Q1 deels gespaard omwille staking Le Havre⁷⁸⁶.

containeroverslag 2019 (in MTEU)		Q1 2020 vs. Q1 2019
14.811	Rotterdam (NL)	-4,70%
11.860	Antwerpen (BE)	9,50%
9.259	Hamburg (DE)	-6,60%
5.650	Piraeus (EL)	-2,40%
5.441	Valencia (ES)	-5,00%
5.120	Algeciras (ES)	6,60%
4.857	Bremershaven (DE)	-3,20%
3.778	Felixstowe (UK)	N.A.
3.324	Barcelona (ES)	-14,00%
2.786	La Havre (FR)	-23,00%

Antwerpen behandelt in verhouding tot Rotterdam en Hamburg meer transatlantische ladingen. Noord- en Zuid-Amerika werden pas in het tweede kwartaal bereikt door de corona-epidemie en de trafiek op die routes zal pas vanaf dan sterkere hinder ondervinden⁷⁸⁷. Eind mei bijvoorbeeld werd de overtocht van een aantal transatlantische schepen richting Antwerpen bemoeilijkt door de coronacrisis⁷⁸⁸. Voor de periode januari-mei 2020 beperkt de haven van Antwerpen de achteruitgang tot 3% t.o.v. 2019⁷⁸⁹.

⁷⁸⁵ Flows (19/5/2020). Stefan Verberckmoes - OPINIE: Antwerpen wint voorhoedegevecht van coronastrijd. <https://www.flows.be/nl/opinies/opinie-antwerpen-wint-voorhoedegevecht-van-coronastrijd>

⁷⁸⁶ Flows (19/5/2020). Stefan Verberckmoes - OPINIE: Antwerpen wint voorhoedegevecht van coronastrijd. <https://www.flows.be/nl/opinies/opinie-antwerpen-wint-voorhoedegevecht-van-coronastrijd>

⁷⁸⁷ Flows (19/5/2020). Stefan Verberckmoes - OPINIE: Antwerpen wint voorhoedegevecht van coronastrijd. <https://www.flows.be/nl/opinies/opinie-antwerpen-wint-voorhoedegevecht-van-coronastrijd>

⁷⁸⁸ Flows (29/5/2020). Containerschip op weg naar Antwerpen zit vast door corona in Brazilië <https://www.flows.be/nl/shipping/containerschip-op-weg-naar-antwerpen-zit-vast-door-corona-brazilië>

⁷⁸⁹ Flows (16/6/2020). Toppers drie grote Vlaamse havens: "Nu vooral optimisme nodig" <https://www.flows.be/nl/trade/flowsbreakfast-reflectie-na-de-infectie>

De precieze impact van de coronacrisis op de Vlaamse havens zal dus pas duidelijk worden nadat het tweede kwartaal volledig afgesloten wordt en de trafiek- en overslagcijfers voor dat kwartaal bekend zijn. Dat zal onder meer afhangen van de mate waarin en hoe lang de globale productie- en logistieke ketens verstoord worden. Andere parameters die de overslag in de Vlaamse havens zullen bepalen zijn de mate waarin afvaarten geschrapt worden, belangrijke industriesectoren in West-Europa (zoals de automobielsector) stilvallen en op welke manier consumptie en consumentenpatronen evolueren⁷⁹⁰.

Op basis van de cijfers van de North Sea Port (Gent-Terneuzen-Vlissingen) in mei lijkt een **sterke trafiekdaling vanaf het tweede kwartaal aannemelijk** (Figuur 344). Specialisten uit de 3 grote Vlaamse havens⁷⁹¹ geven aan dat onze havens relatief gediversifieerde activiteiten hebben ten opzichte van de andere Europese haven en dat ze daardoor een **betere weerbaarheid** zouden vertonen dan sommige concurrenten⁷⁹².

Figuur 342: In mei is de coronacrisis in North Sea Port duidelijk voelbaar⁷⁹³.

North Sea Port	Mei 2019	Mei 2020
Aantal schepen	873	691 (-21%)
Goederen (in miljoen ton)	6,9	5,3 (-23%)
Vloeibare bulk		-25%
Droge bulk		-17%
Stukgoed		-33%
Roll-on Roll-off (roro)		-50%
Containeroverslag		+3%
Binnenvaart (miljoen ton)	5,4	3,9 (-28%)
Aantal binnenvaartschepen		-26%

Data- en onderzoeksvragen 81

- *Wat is de impact van de crisis op de overslag in de havens, de binnenvaart, de scheepvaart, ..? In welke mate is die te wijten aan een algemene economische terugval en/of aan operationele problemen in de Vlaamse havens of in de havens in de partnerlanden?*
- *Hoe verhoudt die impact zich in vergelijking met de havens in andere Europese landen?*
- *Wat is de operationele impact in de Vlaamse zeehavens en op de Vlaamse waterwegen?*
- *Werden er specifieke maatregelen genomen voor de sector?*

Luchtvaart

De luchtvaart is een sector die snel en hard getroffen werd door de coronacrisis en de reisbeperkingen die ermee gepaard werden. De passagiersstromen op Brussels airport vertonen sinds midden maart een sterke daling en droogden in april en mei bijna volledig op.

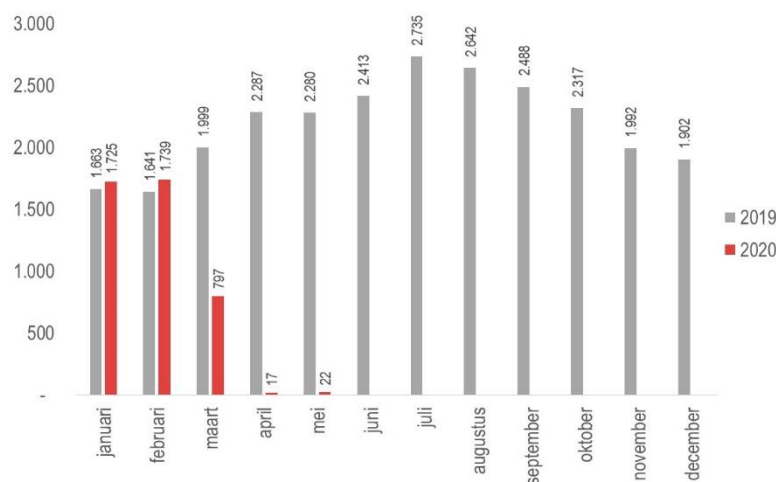
⁷⁹⁰ Haven van Antwerpen (10/4/2020). Impact corona op haven van Antwerpen
<https://www.portofantwerp.com/nl/news/impact-corona-op-haven-van-antwerpen>

⁷⁹¹ Antwerpen, North Sea Port (Gent) en Zeebrugge.

⁷⁹² Flows (16/6/2020). Toppers drie grote Vlaamse havens: "Nu vooral optimisme nodig"
<https://www.flows.be/nl/trade/flowsbreakfast-reflectie-na-de-infectie>

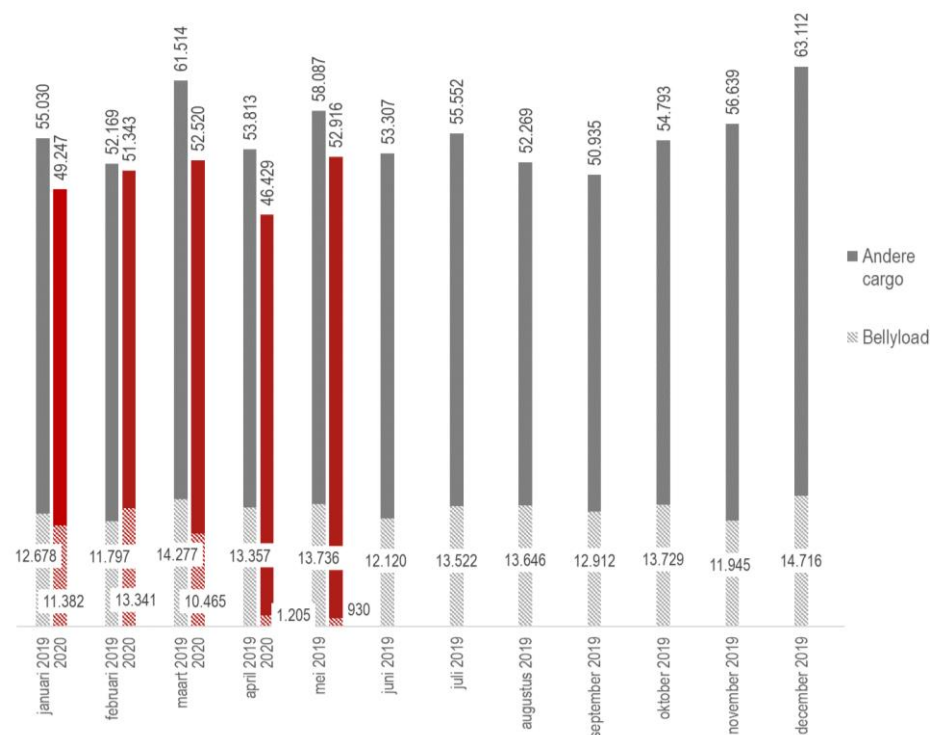
⁷⁹³ Flows (10/6/2020). Duik van -23 % voor goederenoverslag in North Sea Port in mei
<https://www.flows.be/nl/logistics/duik-van-25-voor-goederenoverslag-nort-sea-port-mei>

Figuur 343: Passagiers Brussels airport daalden in april-mei 2020 met 99% t.o.v. 2019⁷⁹⁴.



De goederenstromen worden ook getroffen door de coronacrisis maar wel in veel mindere mate. In april en mei 2020 bedraagt de daling respectievelijk 14% en 9% ten opzichte van de verwerkte volumes in april en mei 2019. De daling is wel veel sterker voor wat betreft de goederen die meereizen met passagierstoestellen (-91% in april en -93% in mei 2020 t.o.v. 2019)

Figuur 344: Goederentrafiel werd minder getroffen, vnl. door belly load^{795/796}



⁷⁹⁴ In x1000 passagiers. Brussels airport (6/2020). Maandelijkse verkeerscijfers.

<https://www.brusselsairport.be/nl/onze-luchthaven/cijfers-weetjes/maandelijkse-verkeerscijfers>

⁷⁹⁵ Goederen die mee getransporteerd worden in het laadruim van passagiersvluchten.

⁷⁹⁶ In ton vracht. Brussels airport (6/2020). Maandelijkse verkeerscijfers. <https://www.brusselsairport.be/nl/onze-luchthaven/cijfers-weetjes/maandelijkse-verkeerscijfers>

Ook de regionale luchthavens zagen in april amper nog passagiers. Oostende werd wel nog onder meer gebruikt om medisch materiaal en hulpgoederen aan te leveren wat bijdraagt aan een verhoogde cargo activiteit.

Figuur 345: Luchthavens Antwerpen en Oostende laten dezelfde trends zien⁷⁹⁷.

		Maart		April	
		2019	2020	2019	2020
Antwerpen	Passagiers	17.433	9.806 (-43,8%)	24.527	96 (-99,6%)
Oostende	Passagiers	24.784	11.588 (-53,2%)	40.402	285 (-99,3%)
	Cargo (ton)	1.663	3.157 (+89,9%)	1.846	5.284 (+186%)

Data- en onderzoeksvragen 82

- *Hoe hernemen de luchtvaartactiviteiten? Welke nieuwe voorzorgsmaatregelen werden (al dan niet blijvend) ingevoerd?*
- *Hoeveel steun werd er aan de luchtvaartsector toegekend? En onder welke vorm?*
- *Hoe werd de luchtvaartsector geraakt? Wat zijn prognoses?*

23. Omgeving

23.1 Ruimte en natuur

Corona zorgt voor creatieve (tijdelijke?) herverdeling van de ruimte

Tijdens de coronacrisis moesten de mensen hun gedrag aanpassen. Twee belangrijke maatregelen bestonden erin om: maximaal thuis te blijven en om bij contact met andere mensen minstens 1,5 meter afstand te houden. Het ziet er naar uit dat vooral die tweede maatregel nog voor een langere periode van toepassing zal blijven⁷⁹⁸. De zgn. “anderhalve meter maatschappij” zorgt voor een grotere nood aan ruimte waarvoor reeds een aantal oplossingen voor werden gesuggereerd⁷⁹⁹ en uitgewerkt:

- Voor voetgangers werd vastgesteld dat er op sommige plaatsen onvoldoende ruimte beschikbaar is om elkaar te kruisen. In drukke winkelstraten werd daarom éénrichtingsverkeer of zelfs een circulatieplan ingevoerd⁸⁰⁰, werden er wachzones ingericht voor klanten die een winkel nog niet mogen betreden omdat de maximumcapaciteit bereikt is. Elders werden parkeerplaatsen verschoven en verkeersstromen herdacht om voetgangers de mogelijkheid te bieden om afstand te houden van elkaar⁸⁰¹.

⁷⁹⁷ Het Laatste Nieuws (6/5/2020). Amper 96 passagiers in april: Antwerpse luchthaven totaal stilgevallen <https://www.hln.be/in-de-buurt/antwerpen/amper-96-passagiers-in-april-antwerpse-luchthaven-totaal-stilgevallen~ad115468/>; Regionaal Platform Luchthaven Oostende-Brugge <https://www.replo.be/Trafiekcijfers/2020/Tc%202020.html>

⁷⁹⁸ De Morgen (24/4/2020). Van Damme: ‘Omhelzen zal nog even moeten wachten, we gaan naar samenleving van anderhalve meter’. <https://www.demorgen.be/nieuws/van-damme-omhelzen-zal-nog-even-moeten-wachten-we-gaan-naar-samenleving-van-anderhalve-meter~b03a00bf/>

⁷⁹⁹ Vlaanderen helpt (8/6/2020). Lokale besturen als motor van het post-corona herstel - Handreiking aan de lokale besturen <https://www.vlaanderenhelpt.be/lokale-re lanceplannen>

⁸⁰⁰ VRT, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/05/pijlen-bollen-en-nadars-in-kortrijkse-winkelstraten/> Pijlen, bollen en nadars in Kortrijkse winkelstraten; 5/5/2020.

⁸⁰¹ Gazet van Antwerpen (8/5/2020). Eenrichtingsverkeer in Bergstraat voor voetgangers en auto's, parkeren op de rijweg https://www.gva.be/cnt/dmf20200508_04951224/enkelrichting-in-bergstraat-voor-voetgangers-en-auto-s-parkeren-op-de-rijweg

- Ook voor de horeca-uitbaters is het niet steeds mogelijk om zonder aanpassingen op een rendabele manier te functioneren. Verschillende steden werkten daarom een terrasplan waarbij bijkomende ruimte voorzien wordt voor (tijdelijke) terrasuitbreidingen⁸⁰². Afhankelijk van de situatie gaat het dan om ruimte die verkregen wordt door parkeerplaatsen of een deel van de rijweg te gebruiken, door voetpaden meer in de breedte te benutten zodat er ook tafels staan voor de gevels waar geen horeca is,...
- Om mensen op sommige stranden voldoende ruimte te bieden werden reservatiesystemen uitgewerkt⁸⁰³.
- Tijdelijke of permanente bijkomende fietsinfrastructuur werd in verschillende steden voorzien, om meer ruimte te bieden aan een toenemend aantal fietsers, die bijvoorbeeld de drukte in het openbaar vervoer willen vermijden⁸⁰⁴.

Tijdens de strengere fase van de lockdown periode bleek ook dat er een ongelijke toegang tot groen en open ruimte bestaat in Vlaanderen, bv. tussen gezinnen die in dichtbevolkte stadswijken wonen en gezinnen die landelijk in een huis met tuin wonen⁸⁰⁵ en dat dit in sommige gevallen het respecteren van de andere coronamaatregelen bemoeilijkt⁸⁰⁶.

Sommige steden, zoals Amsterdam, werkten zelfs volledige ruimtelijke strategieën voor het optimaliseren van het ruimtelijk beheer tijdens de coronacrisis⁸⁰⁷. Daarbij werd een reeks maatregelen ingevoerd om de ruimtelijke inrichting en organisatie voor voetgangers, fietsers, openbaar vervoer, autoverkeer, recreanten en economische activiteiten te optimaliseren.

Ook in Vlaanderen wordt er gedebatteerd over het gebruik van ruimte en de lessen die getrokken kunnen worden na de coronacrisis^{808,809}.

Data- en onderzoeksvragen 83

- *Worden tijdelijke ruimtelijke maatregelen die getroffen werden tijdens de coronacrisis geëvalueerd?*

⁸⁰² De Standaard (26/5/2020). Terrasje doen op de parking.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200525_04971312 ; Het Laatste Nieuws (26/5/2020). Vlaanderen wordt één groot terras: parkeerplaatsen opgeofferd en straten afgesloten ten gunste van horeca <https://www.hln.be/de-krant/vlaanderen-wordt-een-groot-terras-parkeerplaatsen-opgeofferd-en-straten-afgesloten-ten-gunste-van-horeca-ab057bef/>

⁸⁰³ VRT (9/6/2020). Reserveer nu al je ligzetel op strand van Blankenberge.

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/06/09/reserveer-nu-al-een-stoel-op-strand-blankenberge/>

⁸⁰⁴ De Standaard (16/5/2020). Nooit meer in de file. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200515_04961576 ; VRT (19/5/2020). De lockdown deed ons fietsen als nooit tevoren. Wordt de drukte op de fietspaden vanaf juni onhoudbaar? <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/19/de-lockdown-deed-ons-fietsen-als-nooit-tevoren/>

⁸⁰⁵ De Standaard (9/4/2020). Zeventig vierkante meter quarantaine.

https://www.standaard.be/cnt/dmf20200408_04917407

⁸⁰⁶ Radio1 (13/4/2020). Psycholoog: "Situatie van single in appartement is niet gelijk aan die van gezin met tuin: wijs elkaar niet met vinger" <https://radio1.be/psycholoog-situatie-van-single-appartement-niet-gelijk-aan-die-van-gezin-met-tuin-wijs-elkaar-niet>

⁸⁰⁷ Gemeente Amsterdam (8/5/2020). Menukaart Tijdelijke maatregelen openbare ruimte - We geven elkaar ruimte. https://amsterdamcity.nl/wp-content/uploads/2020/05/menukaart-tijdelijke-maatregelen-openbare-ruimte-we-geven-elkaar-de-ruimte-200508_2_1.pdf

⁸⁰⁸ Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning (20/5/2020). PostCoronaTalk (3): Publieke Ruimte.

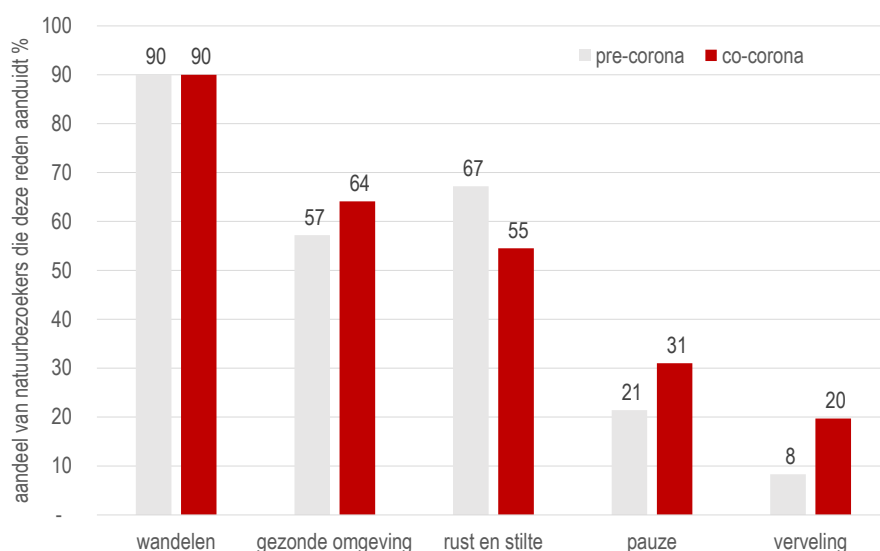
<https://www.vrp.be/activiteit/postcoronatalk-publieke-ruimte>

⁸⁰⁹ Netwerk Duurzame Mobiliteit (3/6/2020). Verover de Ruimte: brede alliantie vraagt meer ruimte voor voetgangers en fietsers <https://www.duurzame-mobiliteit.be/node/13809>

De natuurbezoeken stegen

57% van de bevroagde Vlamingen ging tijdens de coronacrisis vaker de natuur in, vooral omdat ze meer tijd hadden, als alternatief voor het binnen zitten en om te kunnen bewegen. 84% gaat hiervoor naar tuin of terras en 67% naar natuurgebied of bos. Van de mensen die niet de natuur ingaan, deed 31% dat niet omdat er te veel mensen waren. De grote meerderheid van respondenten, ongeveer 85 – 90%, voelt zich na een natuurbezoek fitter, positiever, ontspannen en voelt minder stress, energiever, blijer of gelukkiger, minder angstig en minder kwetsbaar. Mensen gaan in de crisis vaker naar de natuur omwille van de gezondheid en als pauze⁸¹⁰.

Figuur 346: Natuurbezoek vaker gemotiveerd door gezondheid, pauze, oplossing vervinging⁸¹¹



Data- en onderzoeksvragen 84

- *In welke mate stegen de bezoeken aan natuurgebieden en bossen? Waar was er (te)veel drukte? Waren er problemen door de gestegen natuurbezoeken? Waren er meer klachten? Zijn er specifieke maatregelen nodig? Hoe evolueert dat recent? Wat zijn de verwachtingen?*
- *Waar was/is er behoefte aan meer groen?*

23.2 Klimaat en (hernieuwbare) energie

Dit deel bekijkt de impact van de coronacrisis op de broeikasgasemissies en de klimaat- en energiedoelen.

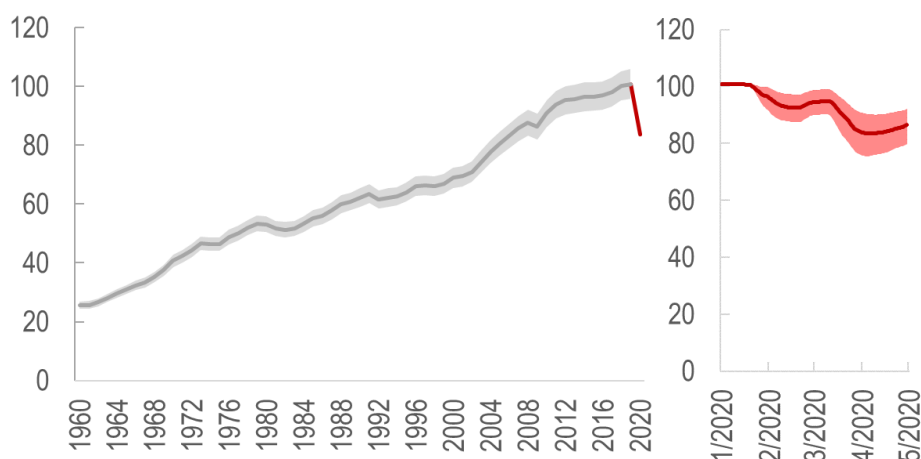
⁸¹⁰ Het corona-natuuronderzoek: meer specifieke resultaten. <https://www.uantwerpen.be/nl/leerstoelen/zorg-en-natuurlijke-leefomgeving/het-corona-natuuronderzoek/meer-specifieke-resu/>, Enquête bij 11.352 respondenten tussen 8 tot en met 19 april door de Leerstoel Zorg en Natuurlijke Leefomgeving. 59,5% van de 95% mensen die tijdens de coronacrisis de natuur opzochten geeft 57%

⁸¹¹ Het corona-natuuronderzoek: meer specifieke resultaten. <https://www.uantwerpen.be/nl/leerstoelen/zorg-en-natuurlijke-leefomgeving/het-corona-natuuronderzoek/meer-specifieke-resu/>, Enquête bij 11.352 respondenten tussen 8 tot en met 19 april door de Leerstoel Zorg en Natuurlijke Leefomgeving. 59,5% van de 95% mensen die tijdens de coronacrisis de natuur opzochten geeft 57%

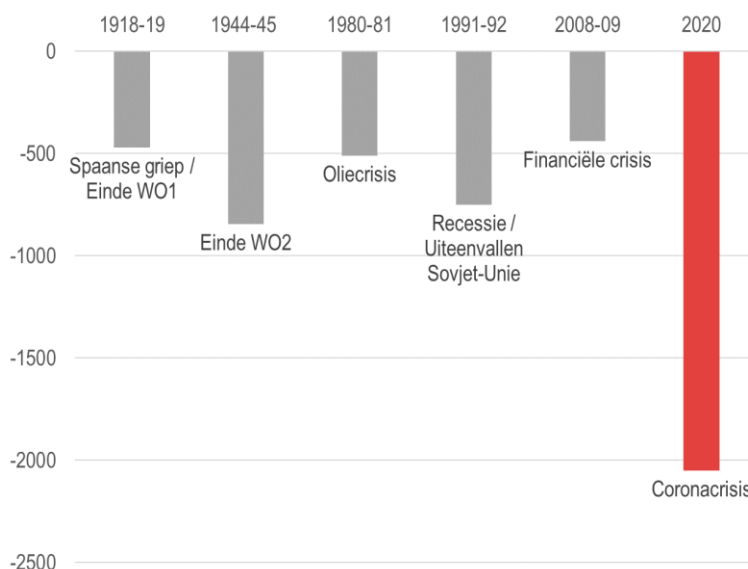
Broeikasgasemissies dalen scherp maar wellicht grotendeels tijdelijk

De daling van de **broeikasgasemissies** als gevolg van de coronacrisis is nog **onbekend**, maar zou veel forser zijn dan de daling van eerdere crisissen (Figuur 348). De eerste inschattingen op **wereldniveau** duiden op een daling van de dagelijkse uitstoot in april 2020 die tot 17% zou oplopen ten opzichte van april 2019 wat overeenkomt met de gemiddelde dagelijkse emissieniveaus van 2006. Afhankelijk van de snelheid waarmee de lockdown-maatregelen versoepeld worden en de menselijke en economische activiteit opveert zou de uitstoot in 2020 wereldwijd tussen **4 en 8% lager** zijn dan in 2019^{812,813}.

Figuur 347: Gem. wereldwijde dagelijkse uitstoot van fossiele CO₂ kent ongeziene knik⁸¹⁴



Figuur 348: Coronacrisis leidt tot grootste wereldwijde daling broeikasgasemissies ooit⁸¹⁵



⁸¹² O.b.v. <https://www.carbonbrief.org/analysis-coronavirus-set-to-cause-largest-ever-annual-fall-in-co2-emissions>

⁸¹³ IEA (30 april 2020): <https://www.iea.org/news/global-energy-demand-to-plunge-this-year-as-a-result-of-the-biggest-shock-since-the-second-world-war>

⁸¹⁴ In Mt CO₂/dag. O.b.v. Le Queré et al. (2020) <https://www.nature.com/articles/s41558-020-0797-x> en Jones M. (2020) <https://mattwjones.co.uk/covid-19/>

⁸¹⁵ In Mton CO₂.

Hoewel de oorzaak voor de emissiedaling wereldwijd en in ons land dezelfde zijn, is het niet vanzelfsprekend dat de relatieve omvang ervan gelijk zou lopen. De getroffen maatregelen in de verschillende landen zijn namelijk divers en de landenspecifieke pre-corona uitstootprofielen eveneens (energiemix, sectorale aandelen, samenstelling economie,...).

In welke mate en hoe snel de emissies in de tweede helft van 2020 zullen toenemen is **onzeker**. Net als voor de andere indicatoren zal dat afhangen van het verdere verloop van de pandemie, de economische evoluties, de impact van de beleidskeuzes, de duur en scope van de lockdown-maatregelen, etc. Dat betekent dat de uitstoot voor het volledige jaar 2020 en de juiste jaarlijkse emissiebalans dus nog niet met grote zekerheid opgemaakt kan worden.

Toch werden ook voor **Vlaanderen, België en onze buurlanden** een aantal **schattingen** gemaakt met betrekking tot de impact van de coronacrisis op de broeikasgasemissies. De cijfers lopen wat uiteen maar toch kunnen een aantal brede trends en conclusies vastgesteld worden in verschillende analyses:

- Wat de **niet-ETS** sectoren betreft, is de verminderde uitstoot voornamelijk afkomstig van sterk verminderde transportvolumes over de weg, in het bijzonder door personenwagens. De afgelegde kilometers door vrachtwagens ondervinden een beperktere daling (cf. deel 22.3). Ondanks de milde winter lijkt de levering van aardgas (en dus de daarmee gepaarde uitstoot van de gebouwsector) in België een eerder beperkte daling op te tekenen ten opzichte van 2019⁸¹⁶ (-4,6% voor de periode tot eind april). Dit ligt in lijn met de verwachtingen voor Nederland⁸¹⁷, Duitsland⁸¹⁸ en Frankrijk⁸¹⁹. Dat zou te maken hebben met het feit dat er vaker thuis gewerkt wordt en de woningen dus ook overdag verwarmd worden.
- Er wordt verwacht dat de **ETS-uitstoot** (energie-intensieve industrie en energiesector) eveneens een sterke daling zal kennen in 2020. Samen met de industriële activiteit dalen de emissies omwille van de diverse moeilijkheden waarmee de maakindustrie geconfronteerd wordt (cf. deel 12). Naast een verminderde vraag (cf. 11) spelen verschillende onzekere factoren (evolutie prijs energiedragers, CO₂-prijs,...) een rol en bestaat er een grotere onzekerheid over de evolutie van de uitstoot op Vlaams of Belgisch niveau. (NL; DE; FR: industrie -27%, energie -15% tov 2019). In het bijzonder voor de elektriciteitsproductie maakt de onzekere evolutie van de import- en exportstromen met onze buurlanden het zeer moeilijk om een prognose te maken van de uitstoot in Vlaanderen of in België.
- De emissies van de **luchtvaartsector** vallen buiten de nationale doelstellingen en grotendeels ook buiten ETS. Het is wel één van de sectoren waarvan de activiteit (cf. deel 22.5), en dus de uitstoot, het sterkst verminderde door de coronacrisis.

Naast een inschatting van het effect van de coronacrisis op de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen in een recent artikel, heeft het Tyndall Centre for Climate Change Research van de universiteit van East Anglia (Norwich, VK) een landenspecifieke analyse uitgevoerd⁸²⁰. Voor België piekte de emissiedaling op dagbasis op -28% en wordt de cumulatieve emissiedaling door corona voor alle sectoren (incl. ETS en luchtvaart) begin mei ingeschat op 5 Mton CO₂-eq.⁸²¹.

⁸¹⁶ Synergrid aardgasstromen in België, overbrenging naar eindklanten:

http://www.synergrid.be/download.cfm?fileId=2020 - Flux_gaziers_mensuels.pdf

⁸¹⁷ PBL (2020). https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-de-invloed-van-de-coronacrisis-op-nederlandse-broeikasgasemissies_4173.pdf

⁸¹⁸ Agora (2020). https://www.agora-energiewende.de/fileadmin2/Projekte/2020/ohne_Projekt/2020-03_Corona_Krise/178_A-EW_Corona-Drop_WEB.pdf

⁸¹⁹ Citepa (2020). https://www.citepa.org/fr/2020_05_a09/

⁸²⁰ Tyndall Centre for Climate Change Research (2020). <https://mattwjones.co.uk/covid-19/>

⁸²¹ Europees Milieugentschap: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/esd-2>

Emissiedaling brengt 2020-doel dichtbij; doel periode 2013-20 blijft buiten bereik

Op basis van inschattingen van het SERV-secretariaat zou de **Vlaamse niet-ETS uitstoot in 2020 dalen** met ongeveer **10%** ten opzichte van 2019. Het merendeel van deze daling is te wijten aan de drastische daling van het wegverkeer tijdens de lockdownperiode. Daarnaast zorgt het zachte voorjaar voor lagere emissies in de bouwsector (Figuur 349). Met deze 10% daling van de niet-ETS-emissies voor 2020 zou Vlaanderen **in de buurt** komen van de **jaardoelstelling voor 2020** (Figuur 351). De niet-ETS-doelstelling voor Vlaanderen wordt evenwel afgerekend op basis van de emissies in de periode 2013-2020. Over de hele periode 2013-2020 beschouwd is de daling echter te beperkt om binnen de Vlaamse emissieruimte te blijven, vooral omdat de afgelopen jaren de emissies hoger waren dan de plafonds. Het globale **tekort voor de periode 2013-2020** zou ongeveer **5 Mton CO₂-eq** bedragen (Figuur 352).

Deze 10%-daling in 2020 ligt in lijn met andere prognoses en analyses die gemaakt werden voor Vlaanderen, België en de buurlanden⁸²².

Figuur 349 Broeikasgasemissies in Vlaamse niet-ETS sectoren dalen in 2020 -10%⁸²³

Mton	2018	2019	2020	Uitgangspunten/proxy-data
Gebouwen	12,7	12,7	12,2	2019 en 2020 tem april gebaseerd op aardgasleveringen distributienet.
Transport	16,1	16,1	12,3	Gebaseerd op de verkeersvolumes op hoofdwegennet, rekening houdend met verdeling vrachtwagens-personenwagens en weekdagen-weekenddagen. Lineair herstel naar januari 2021
Landbouw	7,6	7,6	7,5	
<i>Waarvan energetisch</i>	2,1	2,1	2,0	Gebaseerd op aardgasleveringen distributienet
<i>Waarvan niet-energetisch</i>	5,5	5,5	5,5	Stabiel op niveau 2018
Andere niet-ETS sectoren	9,4	9,4	9,4	Stabiel op niveau 2018
Totaal	45,8	45,8	41,3	
			40,2	Jaardoelstelling 2020

Figuur 350: Inschatting en veronderstellingen SERV-secretariaat -ETS-emissies Vlaanderen

Wat Vlaanderen betreft kan op basis van informatie die beschikbaar is voor verschillende niet-ETS sectoren een voorzichtige inschatting gemaakt worden van de evolutie van de broeikasgassen in 2020 en dus ook voor de volledige periode 2013-2020 waarop de klimaatdoelstellingen betrekking hebben (Figuur 351).-

Zoals eerder aangehaald worden vooral de emissies van de **transportsector** beïnvloed door de coronacrisis. Op basis van de informatie over de verkeersstromen op het hoofdwegennet (cf. deel 22.3) kan ingeschat worden dat de uitstoot van vrachtwagens in maart gedaald is met 10,4% en in april met 25,7%. Als er uitgegaan wordt van een lineair herstel naar de situatie pre-corona in januari 2021 betekent dit een daling van de uitstoot met 11,6%. Voor personenwagens zou de daling in maart 39,7% bedragen, in april 72,0% en over het hele jaar 2020 33,3%. Rekening

⁸²² Duitsland: https://www.agora-energieland.de/fileadmin2/Projekte/2020/_ohne_Projekt/2020-03_Corona_Krise/178_A-EW_Corona-Drop_WEB.pdf; Frankrijk: Citepa (2020). https://www.citepa.org/fr/2020_05_a09/; Nederland: PBL (2020). https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-de-impact-van-de-coronacrisis-op-nederlandse-broeikasgasemissies_4173.pdf; België: Tyndall Centre for Climate Change Research (2020). <https://mattwjones.co.uk/covid-19/> rekening houdend met lineair herstel zou de impact van de coronacrisis op de emissies van 2020 15 Mton CO₂-eq, waarvan 9 Mton CO₂-eq in de niet-ETS sectoren, wat overeenkomt met 13 à 14% van de Belgische niet-ETS uitstoot (~71 Mton CO₂-eq in 2017 en 2018; Vlaanderen: <https://www.bondbeterleefmilieu.be/artikel/vlaanderen-zal-klimaatdoel-voor-2020-halen-maar-helaas-niet-door-effectief-beleid> 3 scenario's waarbij de emissiereductie: -4,3%, -9,8% en 15,3% bedraagt t.o.v. 2018.

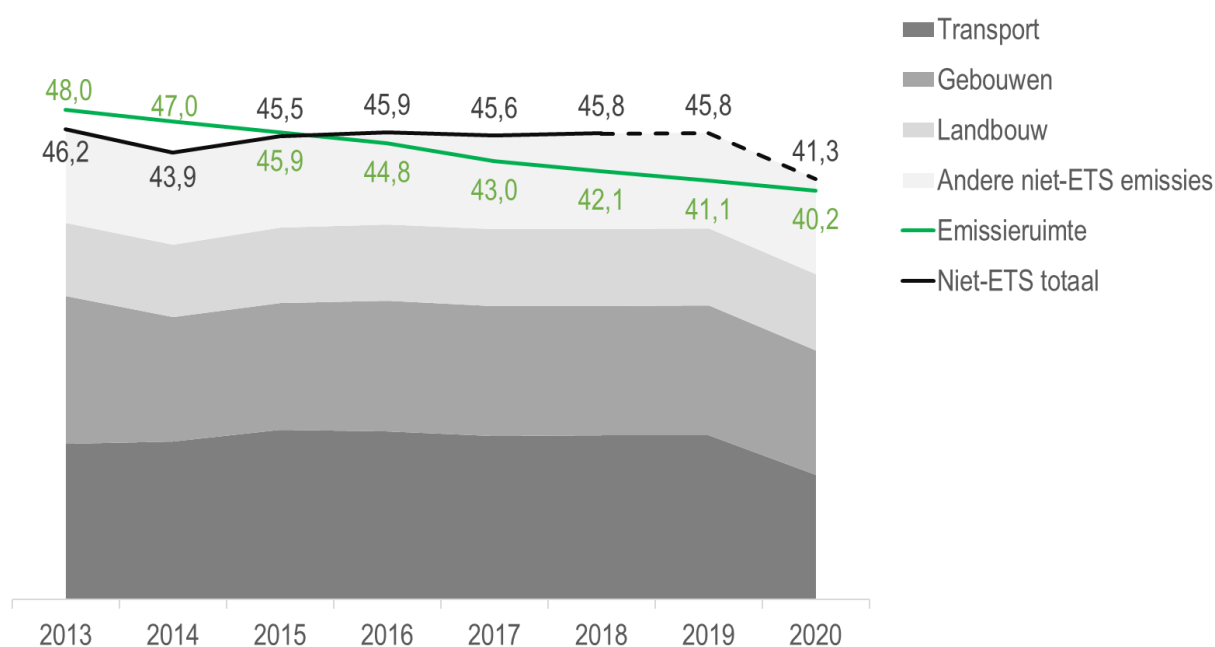
⁸²³ 2018 = broeikasgasinventaris; 2019 en 2020 op basis van eigen inschattingen.

houdend met de verdeling van de uitstoot van goederen- en personenvervoer over de weg in Vlaanderen⁸²⁴ zou dit een daling van ongeveer 24% betekenen voor wegvervoer als geheel.

Voor wat de **gebouwensector** betreft, is er tot en met april 2020 reeds informatie beschikbaar over de levering van aardgas via het distributienet⁸²⁵. Deze indicator kan als proxy gebruikt worden om de evolutie van de emissies van de gebouwensector (incl. glastuinbouw) te benaderen. In 2019 was de aardgaslevering aan eindklanten lichtjes hoger dan in 2018 (+0,4%). Voor 2020 was de periode tot en met april relatief zacht en lag het aardgasverbruik 11,5% en 4,6% lager dan in resp. 2018 en 2019. Als we voor de rest van het jaar uitgaan van de gemiddelde gasleveringen van de jaren 2018 en 2019, daalt het gasverbruik -en dus bij benadering de uitstoot- van de gebouwensector in 2020 met 4,2%. Dit reductiepercentage werd ook gehanteerd om de energetische emissies van de landbouwsector in te schatten. De energetische emissies zijn namelijk grotendeels afkomstig van de glastuinbouw en worden dus net als de emissies door gebouwen beïnvloed door de buitentemperaturen. De andere niet-ETS emissies (F-gassen, afval,...) zijn relatief beperkt, worden minder beïnvloed door de coronacrisis of door de weersomstandigheden en werden daarom stabiel gehouden op het niveau van 2018.

Alles samen zou de Vlaamse niet-ETS uitstoot in 2020 dalen met ongeveer 10% ten opzichte van 2019, wat qua grootteorde in lijn ligt met andere prognoses en analyses die gemaakt werden voor Vlaanderen, België en de buurlanden⁸²⁶.

Figuur 351: Vlaamse niet-ETS-broeikasgasemissies komen in 2020 in buurt jaardoelstelling.



⁸²⁴ Vlaams Energie- en Klimaatplan 2021-2030.

https://omgeving.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/2019-12-09_VEKP.pdf

⁸²⁵ Synergrid (2020). Overbrenging naar de eindklanten. <http://www.synergrid.be/index.cfm?PageID=18214>

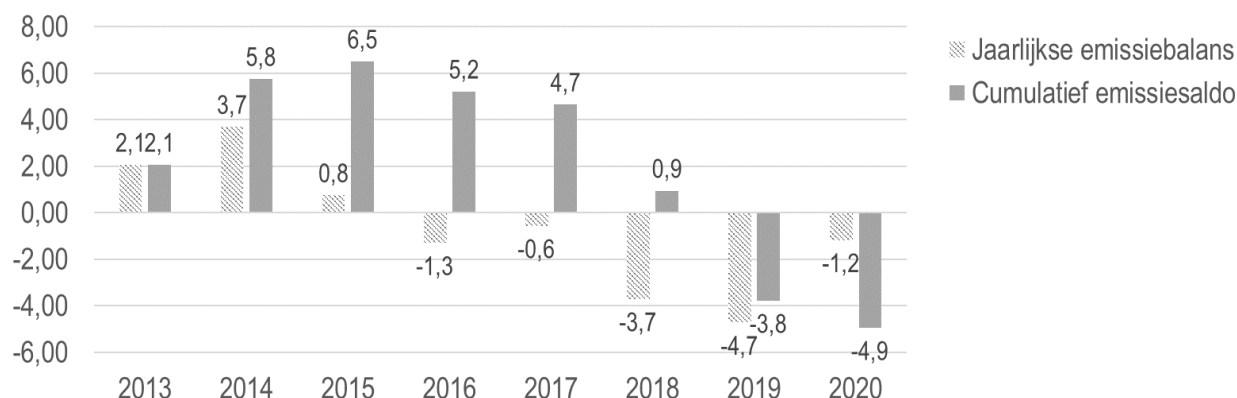
⁸²⁶ Duitsland: https://www.agora-energiawende.de/fileadmin2/Projekte/2020/_ohne_Projekt/2020-03_Corona_Krise/178_A-EW_Corona-Drop_WEB.pdf; Frankrijk: Citepa (2020).

https://www.citepa.org/fr/2020_05_a09/; Nederland: PBL (2020).

https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-de-invloed-van-de-coronacrisis-op-nederlandse-broeikasgasemissies_4173.pdf; België: Tyndall Centre for Climate Change Research (2020).

<https://mattwjones.co.uk/covid-19/> rekening houdend met lineair herstel zou de impact van de coronacrisis op de emissies van 2020 15 Mton CO₂-eq, waarvan 9 Mton CO₂-eq in de niet-ETS sectoren, wat overeenkomt met 13 à 14% van de Belgische niet-ETS uitstoot (~71 Mton CO₂-eq in 2017 en 2018; Vlaanderen:

<https://www.bondbeterleefmilieu.be/artikel/vlaanderen-zal-klimaatdoel-voor-2020-halen-maar-helaas-niet-door-effectief-beleid> 3 scenario's waarbij de emissiereductie: -4,3%, -9,8% en 15,3% bedraagt t.o.v. 2018.

Figuur 352: Over de periode 2013-2020 boekt Vlaanderen een tekort⁸²⁷.

Voor zover de andere gewesten hun doelstelling wel halen, moet Vlaanderen volgens de regels van het samenwerkingsakkoord (SWA) voor 75% van haar overschrijding van de doelstelling, dus voor 3,75 Mt (= 75% van 5 Mt), emissierechten overmaken aan de gewesten met een overschot (Figuur 353). Vlaanderen beschikt reeds over een buffer van ongeveer 2,3 mio CER's⁸²⁸. Dat betekent dat Vlaanderen nog 1,4 mio AEA's of CER's⁸²⁹ moet aankopen.

- Indien dit ingevuld wordt door **CER's**, die op dit moment ongeveer 0,25 euro/ton CO₂.eq⁸³⁰ kosten, zou dit een kost van **350.000 euro** betekenen. Dat betekent dat door lagere emissies en een lagere ingeschatte kostprijs van emissierechten, de vermoedelijke kosten voor de niet-realisatie van de Vlaamse niet-ETS-doelstelling fel daalden ten opzichte van eerdere inschattingen van het SERV-secretariaat (cf. SERV-advies 2019⁸³¹).
- Een andere optie is om **AEA's** te kopen van een lidstaat of gewest met een overschot. AEA's kunnen enkel aangeschaft worden via bilaterale transacties en niet op een beurs, zodat er geen publieke cijfers beschikbaar zijn over de kostprijs maar het lijkt aannemelijk dat de prijs niet heel sterk zal afwijken van de prijs van CER's.

⁸²⁷ De jaarlijkse emissiebalans in Figuur 352 is gebaseerd op de afgerekende ESD-saldi van het Vlaams gewest voor de jaren 2013-2017 (Nationale Klimaatcommissie 8/1/2020, https://www.cnc-nkc.be/sites/default/files/report/file/2020-01-07_beslissing_nkc_gewestelijke_esd_emissies_2017_en_gewestelijke_saldic_-_final_-_goedgekeurd_0.pdf) en kan dus afwijken van de cijfers in Figuur 351 waar geactualiseerde emissiecijfers uit de laatste VMM broeikasgasinventaris gebruikt worden voor de hele periode.

⁸²⁸ Voortgangsrapport 2016-17. Vlaams Klimaatbeleidsplan 2013-2020 – luik Mitigatie https://omgeving.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/VORA2016-2017_Mitigatie.pdf

⁸²⁹ 75% * 4,9 mio ton (totaal tekort) - 2,3 mio CER's (buffer) = 1,4 mio ton (resterend tekort)

⁸³⁰ European Energy Exchange – Deutsche Börse (9/6/2020). CER. <https://www.eex.com/en/market-data/environmental-markets/derivatives-market/certified-emission-reductions-futures>

⁸³¹ SERV (6/12/2019) Advies Beleidsnota's energie en klimaat 2019-2024. https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20191206_beleidsnota%20energie%20en%20klima%20at_ADV.pdf

Figuur 353: Lastenverdelingsakkoord regelt afrekening Belgische energie- en klimaatdoelen

Het samenwerkingsakkoord (SWA) over de lastenverdeling⁸³² bevat de afspraken die de verschillende Belgische entiteiten maakten om de Europese klimaat- en energiedoelstellingen waar België aan verbonden is onderling te verdelen. Aangezien de emissieruimte (de emissierechten of AEA's) strikt gezien toegewezen worden aan België als EU-lidstaat en niet aan de gewesten, kan het zijn dat één gewest met een tekort de emissierechten van een gewest met een overschot "automatisch" benut. Artikels 19 tot 22 van het SWA bepalen dat in dergelijk geval het gewest met een tekort een aantal AEA's of CER's⁸³³ overmaakt ten belope van 75% van de benutte AEA's van het andere gewest/de andere gewesten⁸³⁴.

Afstand tot klimaatdoelen 2021-30 blijft groot

Na de periode 2013-20 worden de Europese, Belgische en Vlaamse klimaatdoelstellingen verder aangescherpt in de periode 2021-30. In het Vlaamse Energie- en Klimaatplan heeft Vlaanderen de ambitie opgenomen om de niet-ETS uitstoot te reduceren met 35% ten opzichte van 2005⁸³⁵. In de periode 2005-2018, een periode van 13 jaar, zijn de niet-ETS emissies in Vlaanderen met ongeveer 5% gedaald⁸³⁶. De verwachte daling van de niet-ETS emissies in 2020 is ongezien (ongeveer -10% van de uitstoot in 2005), maar is nog maar net voldoende om de emissiedoelstelling voor het jaar 2020 te benaderen (-15,7%). Bovendien is de kans groot dat deze daling grotendeels niet structureel is en dat de uitstoot dus ook deels samen met het economisch herstel weer toeneemt. In welke mate en hoe snel dat zal gebeuren is moeilijk in te schatten. Indien uitgegaan wordt van een toename van de emissies met +5% door het opveren van de economische activiteit in 2021 zou er in de periode 2021-30 een gemiddelde jaarlijkse emissiereductie van ongeveer 3% gerealiseerd moeten worden om de Vlaamse 2030 voor de niet-ETS uitstoot te bereiken (Figuur 354). De coronacrisis doet de uitdaging en de klimaatdoelen voor 2030 dus zeker niet verdwijnen en de afstand tot deze doelen blijft voor Vlaanderen groot.

Resterende AEA's uit de periode 2013-20 zullen niet bruikbaar zijn om de doelstellingen voor de periode 2021-2030 in te vullen en CER's zijn in de periode 2021-30 ook niet meer toegestaan⁸³⁷. Dat betekent dat eventuele tekorten – die mogelijk veel omvangrijker zouden zijn dan in de periode 2013-2020 – gecompenseerd zouden moeten worden met emissierechten aangekocht van EU-lidstaten met een overschot of, in beperkte mate, door de inzet van ETS-rechten⁸³⁸. Voor

⁸³² Samenwerkingsakkoord tussen de Federale Staat, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest betreffende de verdeling van de Belgische klimaat- en energiedoelstellingen voor de periode 2013-2020. (12/2/2018). https://www.cnc-nkc.be/sites/default/files/content/ac_bs_2013-2020.pdf

⁸³³ CER = Certified Emission Reduction.

⁸³⁴ De ESD-balansen voor de andere gewesten bedragen tot en met 2017 respectievelijk +7,8 Mt CO₂-eq en +2,4 Mt CO₂-eq voor het Waalse en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Nationale Klimaatcommissie (2020). Rapport gewestelijke ESD-saldi https://www.cnc-nkc.be/sites/default/files/report/file/2020-01-07_beslissing_nkc_gewestelijke_esd_emissies_2017_en_gewestelijke_saldic_final_goedgekeurd_0.pdf

⁸³⁵ Vlaams Energie- en Klimaatplan 2021-30. https://omgeving.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/2019-12-09_VEKP.pdf en

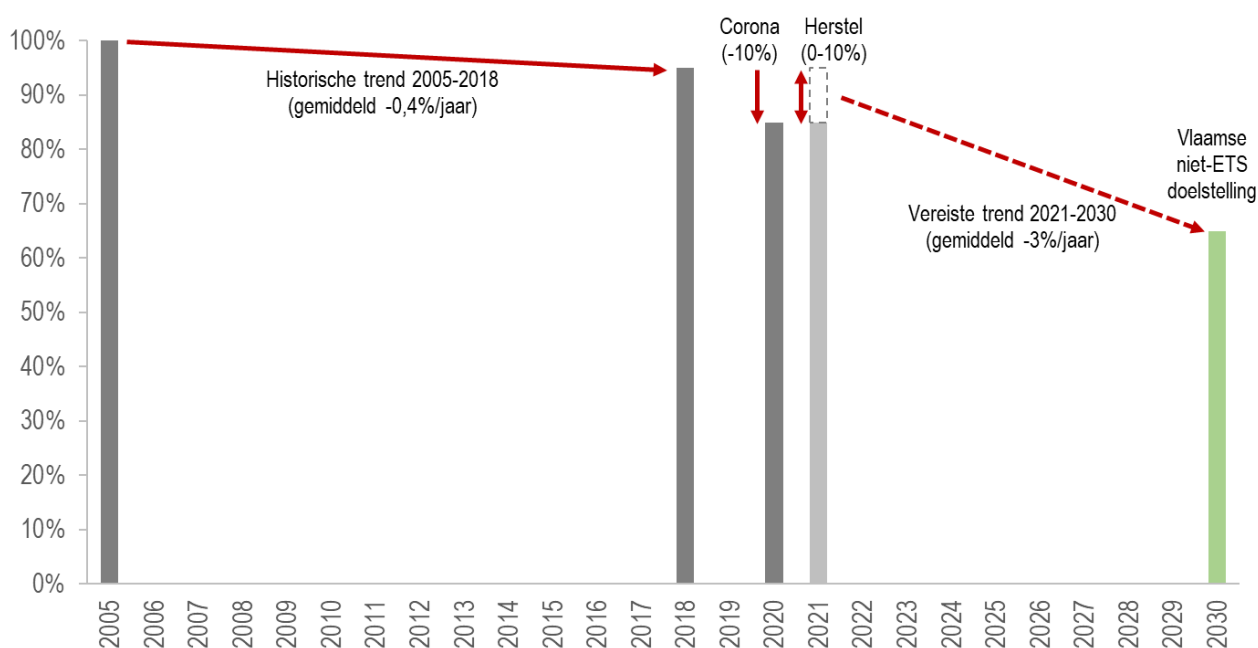
⁸³⁶ Begeleidende nota bij het Vlaamse Energie- en Klimaatplan 2021-30 aan de Vlaamse Regering https://omgeving.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/2019-12-09_VEKP_NotaVR.pdf

⁸³⁷ Verordening (EU) 2018/842 van 30 mei 2018 betreffende bindende jaarlijkse broeikasgasemissiereducties door de lidstaten van 2021 tot en met 2030 teneinde bij te dragen aan klimaatmaatregelen om aan de toezeggingen uit hoofde van de Overeenkomst van Parijs te voldoen, en tot wijziging van Verordening (EU) nr. 525/2013 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1543053158302&uri=CELEX:32018R0842>

⁸³⁸ Een aantal lidstaten, waaronder België kan afzien van de veiling van een aantal ETS-rechten (EUA's of EU Allowances) om ze in te zetten ter realisatie van de eigen doelstelling. https://ec.europa.eu/clima/policies/effort/regulation_en. België heeft reeds aangegeven gebruik te willen maken van deze mogelijkheid maar kan hier indien gewenst nog (deels) van afstappen. Theoretisch kan er ook in beperkte mate gebruik gemaakt worden van LULUCF-kredieten (door netto-opslag van koolstof in de bodem), maar zoals blijkt uit het Vlaams Energie- en Klimaatplan 2021-2030 is het weinig waarschijnlijk dat er in Vlaanderen een overschot geboekt zou worden voor deze sector.

de prijs van de transfers van emissierechten uit andere lidstaten zijn er uiteraard ook voor de periode 2021-2030 nog geen prijsindicaties beschikbaar maar kan er verwacht worden dat er een schaarste zal zijn en de prijzen dus veel hoger zullen zijn dan in de periode 2013-2020. Die schaarste volgt uit de veel scherpere doelstellingen voor alle lidstaten veel uitdagender zijn. Het Europese milieuagentschap rapporteerde in 2019 bijvoorbeeld dat slechts 3 lidstaten met hun huidige beleid verwachten om de doelstelling voor 2030 te bereiken⁸³⁹. ETS-kredieten die ingezet worden impliceren een minderopbrengst aangezien ze dan rechten niet geveild kunnen worden. Begin juni 2020 werden deze rechten geveild aan 22,5 euro/ton⁸⁴⁰.

Figuur 354: De uitdaging voor 2030 blijft ook na corona zeer scherp⁸⁴¹



Uiteenlopende effecten op behalen doelstelling hernieuwbare energie 2020

De Belgische doelstelling voor hernieuwbare energie is 13% in 2020. Deze doelstelling bestaat uit een teller (de hernieuwbare energieproductie) en een noemer (het finale energieverbruik). Zowel de teller als de noemer worden beïnvloed door de coronacrisis.

Vlaanderen moet volgens het Samenwerkingsakkoord over de Belgische lastenverdeling⁸⁴² 2,156 Mtoe of 25.074 GWh hernieuwbare energie produceren. Er zijn dus alleen een afspraak gemaakt over de teller, niet over de noemer. De lastenverdeling ging om te komen tot de vooropgestelde

⁸³⁹ Europees Milieuagentschap (5/11/2019). EEA Trends and projections in Europe 2019 - Tracking progress towards Europe's climate and energy targets. <https://www.eea.europa.eu/publications/trends-and-projections-in-europe-1>

⁸⁴⁰ European Energy Exchange – Deutsche Börse (11/6/2020). EUA. <https://www.eex.com/en/market-data/environmental-markets/auction-market/european-emission-allowances-auction#!/2020/01/13>

⁸⁴¹ Bij benadering in % van de niet-ETS emissies van 2005.

⁸⁴² Samenwerkingsakkoord tussen de Federale Staat, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest betreffende de verdeling van de Belgische klimaat- en energiedoelstellingen voor de periode 2013-2020. (12/2/2018). https://www.cnc-nkc.be/sites/default/files/content/ac_bs_2013-2020.pdf

13% wel uit van veronderstellingen over de noemer in de verschillende regio's in 2020. Voor de noemer werd voor Vlaanderen gerekend met 243.067 GWh finaal energieverbruik.

In het SERV-advies over de Beleidsnota's energie en klimaat 2019-2024 werd de teller van de hernieuwbare energiedoelstelling -de bereikte hoeveelheid hernieuwbare energie- geëvalueerd. Deze bestond uit de diverse bronnen voor groene stroom, voor groene warmte, alsook de hoeveelheid biobrandstoffen die bijgemengd wordt in de transportbrandstoffen⁸⁴³.

Er werd reeds een kloof van 1.418 GWh berekend tussen de subdoelen voor 2020 en de totale doelstelling voor hernieuwbare energie in dat jaar. Tenzij de bijmengingspercentages verhoogd zouden worden, zal de absolute hoeveelheid biobrandstoffen die in de transportsector gebruikt wordt in 2020 echter recht evenredig dalen met het algemene brandstofverkoopcijfer. Rekening houdende met een daling van de brandstofverkoop van 24% in 2020 ten opzichte van 2018 (zie hoger) betekent dit een daling van 800-950 GWh⁸⁴⁴ biobrandstoffen ten opzichte van het vooropgestelde niveau voor 2020. Ervan uitgaande dat corona geen invloed heeft op de productie van groene stroom en groene warmte betekent dit dat de kloof voor de zogenaamde "teller" van de doelstelling zou toenemen van 1.418 GWh naar 2.218 à 2.368 GWh.

Wat het finale energieverbruik (de zgn. "noemer") betreft, kan reeds vastgesteld worden dat het Belgische elektriciteitsverbruik in maart daalde met 16% (-17% voor de klanten aangesloten op het distributienet en -14% voor de industriële klanten⁸⁴⁵). De daling van het aardgasverbruik van de industrie was in maart en april beperkter (resp. -1,2% en -4,4% ten opzichte van 2019⁸⁴⁶). Voor het jaar 2020 als geheel is het op dit moment echter nog moeilijk om nu reeds conclusies te trekken omdat het voor sectoren met een belangrijk aandeel in het finaal energieverbruik (in het bijzonder de industrie⁸⁴⁷) nog onduidelijk is hoe de energievraag voor de rest van dit jaar verder zal evolueren.

Risico op dalende financiële aantrekkelijkheid energiebesparende investeringen

Aan de aanbodzijde zorgde een conflict tussen de belangrijkste olie-exporterende landen (vnl. Rusland en Saudi-Arabië) over de productieniveaus begin 2020 reeds voor een significante daling van de olieprijs. Dat werd snel gevolgd door een sterk verminderde vraag omwille van de coronacrisis. Dat heeft geleid tot een verdere, scherpe daling van de olieprijs tot op een niveau dat de laatste decennia niet meer voorgekomen is. In februari kostte een vat Brent-olie €51, in maart €29, in april €17 en in mei 27€⁸⁴⁸.

⁸⁴³ SERV (6/12/2019) Advies Beleidsnota's energie en klimaat 2019-2024. [https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20191206_beleidsnota%20energie%20en%20klima at_ADV.pdf](https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20191206_beleidsnota%20energie%20en%20klima%20at_ADV.pdf)

⁸⁴⁴ 798 GWh t.o.v. niveau biobrandstoffen in 2018 948 GWh t.o.v. subdoelstelling biobrandstoffen 2020.

⁸⁴⁵ ELIA (27/3/2020). Elektriciteitsverbruik in België neemt voort af. Gemiddeld verbruik is nu 16% lager dan begin maart met uitschieters tot -25%. https://www.elia.be/nl/nieuws/persberichten/2020/03/20200327_press-release-pic-de-consommation

⁸⁴⁶ Synergrid (6/2020). Overbrenging naar de eindklanten. http://www.synergrid.be/download.cfm?fileId=2020 - Flux_gaziers_mensuels.pdf

⁸⁴⁷ In 2018 vertegenwoordigde de industrie meer dan 40% van het finale energieverbruik in Vlaanderen. Vlaamse Energiebalans 2018. <https://www.energiesparen.be/sites/default/files/atoms/files/Energiebalans%20tem%202018.xlsx>

⁸⁴⁸ Planbureau, geconsulteerd op 21/6/2020, https://www.plan.be/indicators/indicator-nl-i-econ_fm_op-oil+prices.

Figuur 355: Olieprijzen kelderen⁸⁴⁹.

Aardgas wordt wereldwijd eerder gebruikt voor elektriciteitsproductie, in de industrie en voor gebouwenverwarming. De vraag uit deze sectoren werd ook gedrukt door de coronacrisis, maar in mindere mate dan de vraag naar olie. Toch heeft de aardgasprijs door de verminderde vraag⁸⁵⁰ eveneens een scherpe daling gekend ten opzichte van het begin van 2020 (tot -40% in Europa)⁸⁵¹.

Lagere fossiele energieprijzen houden in dat de terugverdiertijden van investeringen in energie-efficiëntie (bv. isolatie van gebouwen, meer energie-efficiënte processen) of in elektrificatie van transport of verwarmingssystemen langer worden en dat deze investeringen dus financieel minder aantrekkelijk worden, terwijl deze een belangrijke rol kunnen spelen in de economische relance (cf. deel 0) en er nog grote investeringen nodig zijn om de Vlaamse klimaatdoelen voor de periode 2021-2030 te realiseren (cf. supra).

De lage prijzen hebben ook een effect op het aanbod (sommige olie- en gasvelden kunnen onder een bepaalde prijs niet op een rendabele manier geëxploiteerd worden⁸⁵²) en het is dan ook - ondanks de stijging van de olieprijs begin juni 2020- niet duidelijk hoe lang de energieprijzen op een laag niveau zullen blijven.

Impact crisis op internationale aanpak van klimaatcrisis op korte en lange termijn

Het akkoord van Parijs houdt een 5-jarige ambitiecyclus in waarbij de ondertekenende landen hun bijdragen of engagementen (NDC of Nationally Determined Contribution) updaten. Aangezien het akkoord in 2015 op de COP21 getekend werd zou ook de EU -als één van de ondertekenaars- in Glasgow in 2020 op de COP26 haar aangepaste ambities voorstellen. Het losbarsten van de coronacrisis heeft er echter voor gezorgd dat de COP26 uitgesteld wordt tot

⁸⁴⁹ (Prijsevolutie Brent-olie in \$/vat); US Energy Information Administration Energy Information Administration (2020). <https://www.eia.gov/opendata/qb.php?sid=PET.RBRTE.D>

⁸⁵⁰ Door het gecombineerd effect van een lagere vraag naar elektriciteit, een verminderde industriële activiteit en een milde winter.

⁸⁵¹ Wereldbank (28/5/2020). <https://blogs.worldbank.org/opendata/will-natural-gas-and-coal-prices-recover-coronavirus-covid-19-slump>

⁸⁵² Kemp A & Stephen L. Universiteit Aberdeen in Oilprice.com (20/5/2020). <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/33-Of-North-Sea-Oil-Is-Now-Too-Expensive-To-Extract.html> ; Forbes (14/5/2020). <https://www.forbes.com/sites/woodmackenzie/2020/05/14/how-will-natural-gas-navigate-the-post-coronavirus-world/>

begin november 2021⁸⁵³, wat zorgt voor enige onduidelijkheid betreffende klimaatafspraken op internationaal niveau. De Europese Raad zou echter bevestigd hebben dat de EU zal streven naar een update van haar NDC tegen eind 2020⁸⁵⁴.

Een aantal posities werden reeds scherp gesteld met betrekking tot de Europese aanpak van de coronacrisis en van hoe die zich moet verhouden tot de aanpak van de klimaatcrisis. Enerzijds stellen 18 lidstaten in een gemeenschappelijke open brief dat de Green Deal de kern van de relancemaatregelen moet vormen⁸⁵⁵. Anderzijds riep Polen op om de Green Deal uit te stellen en/of om tijdelijk vrijgesteld te worden van het ETS⁸⁵⁶.

Gezien de wil van de Europese Commissie om de relancemaatregelen in te passen in de Green Deal⁸⁵⁷, gezien het Europese parlement in haar resolutie van 17 april 2020 stelt dat “*het pakket voor herstel en wederopbouw de Europese Green Deal en de digitale transformatie centraal moeten staan om de economie op gang te brengen (...)*”⁸⁵⁸ en gezien het gewicht en de posities van de lidstaten in de Europese Raad is het in ieder geval aannemelijk dat de Europese Green Deal in grote mate als toetssteen gebruikt zal worden voor de bepaling van de economische herstelmaatregelen en de toewijzing van de significante middelen die daar op Europees niveau voor vrijgemaakt zullen worden.

Data- en onderzoeksvragen 85

- *Hoe snel neemt de uitstoot van broeikasgassen toe na de crisis?*
- *In welke mate zijn de geobserveerde emissiedalingen structureel?*
- *Op welke manieren beïnvloedt het relancebeleid de uitstoot van de verschillende sectoren?*

23.3 Lucht

Geen algemene trendbreuk in luchtkwaliteit tijdens coronaperiode

De coronamaatregelen zorgen voor een verminderde uitstoot van sommige **luchtpolluenten**, maar de evolutie van de luchtkwaliteit is ook afhankelijk van andere parameters, o.a. de weersomstandigheden⁸⁵⁹.

⁸⁵³ UNFCCC: <https://unfccc.int/news/cop26-postponed> / <https://twitter.com/COP26/status/1266077700118261760>

⁸⁵⁴ Carbon Pulse (11/6/2020). Upcoming EU presidencies commit to submit updated NDC by year-end. <https://carbon-pulse.com/101140/>

⁸⁵⁵ Denemarken (initiatiefnemer), Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Malta, Letland, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Slowakije, Slovenië, Spanje, Portugal, **Roemenië** en Zweden <https://www.climatechangenews.com/2020/04/09/european-green-deal-must-central-resilient-recovery-covid-19/>. België ondertekende de brief niet omdat er hieromtrent geen overeenstemming geworden werd tussen de verschillende entiteiten: <https://www.milieumagazine.be/nl/ecotips-extra-nieuws/beleid-belgie-ondertekende-oproep-om-green-deal-centraal-te-stellen-bij-economisch-herstelplan-eu-nog-niet>. Tsjechië wilde aanvankelijk de Europese Green Deal uitstellen of schrappen. Uiteindelijk drukte het toch haar steun uit voor het inpassen van het herstelplan in de Europese Green Deal, maar onderstreepte tegelijkertijd dat dit los gezien moest worden van de herziening van de EU-doelstelling voor 2030 <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/in-political-u-turn-czechs-back-eus-green-recovery-plan/>.

⁸⁵⁶ <https://www.euractiv.com/section/emissions-trading-scheme/news/eu-should-scrap-emissions-trading-scheme-polish-official-says/>.

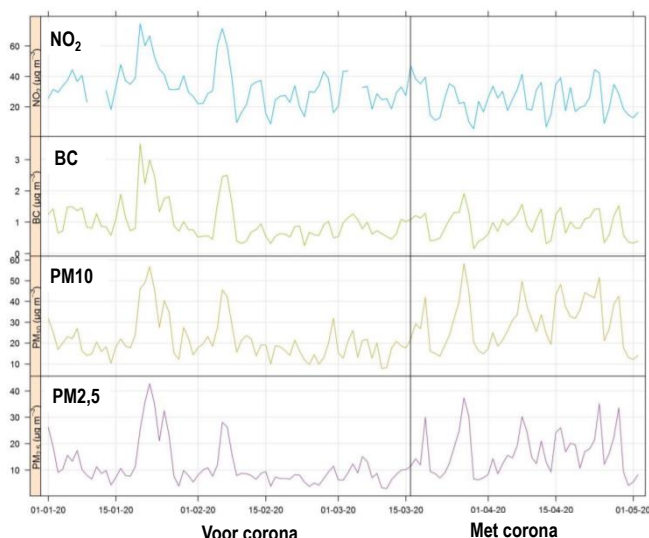
⁸⁵⁷ Ontwerpversie Herstelplan Europese Commissie: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/leaked-europes-draft-green-recovery-plan/>

⁸⁵⁸ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0054_NL.html

⁸⁵⁹ Vlaamse Milieumaatschappij (8/6/2020). Effect van COVID-19-maatregelen op de luchtkwaliteit in Vlaanderen. <https://www.vmm.be/publicaties/effect-van-covid-19-maatregelen-op-de-luchtkwaliteit-in-vlaanderen>

Ondanks de lagere uitstoot ging de lockdownperiode dan ook niet noodzakelijk gepaard met lagere concentraties van luchtpolluenten ten opzichte van de periode ervoor (Figuur 356). Dat komt omdat de **weersomstandigheden** tijdens de coronaperiode **ongunstig** waren voor de luchtkwaliteit. Er was weinig regen om vervuiling weg te wassen, weinig wind om de vervuiling te verspreiden en grotendeels continentale wind uit het noordoosten die vervuiling met zich mee bracht⁸⁶⁰. Begin 2020 waren de weersomstandigheden net wel gunstig voor de luchtkwaliteit (veel regendagen, hoge windsnelheden en meer zuidwestenwind).

Figuur 356: Niet voor alle luchtpolluenten lagere concentraties tijdens coronaperiode⁸⁶⁰

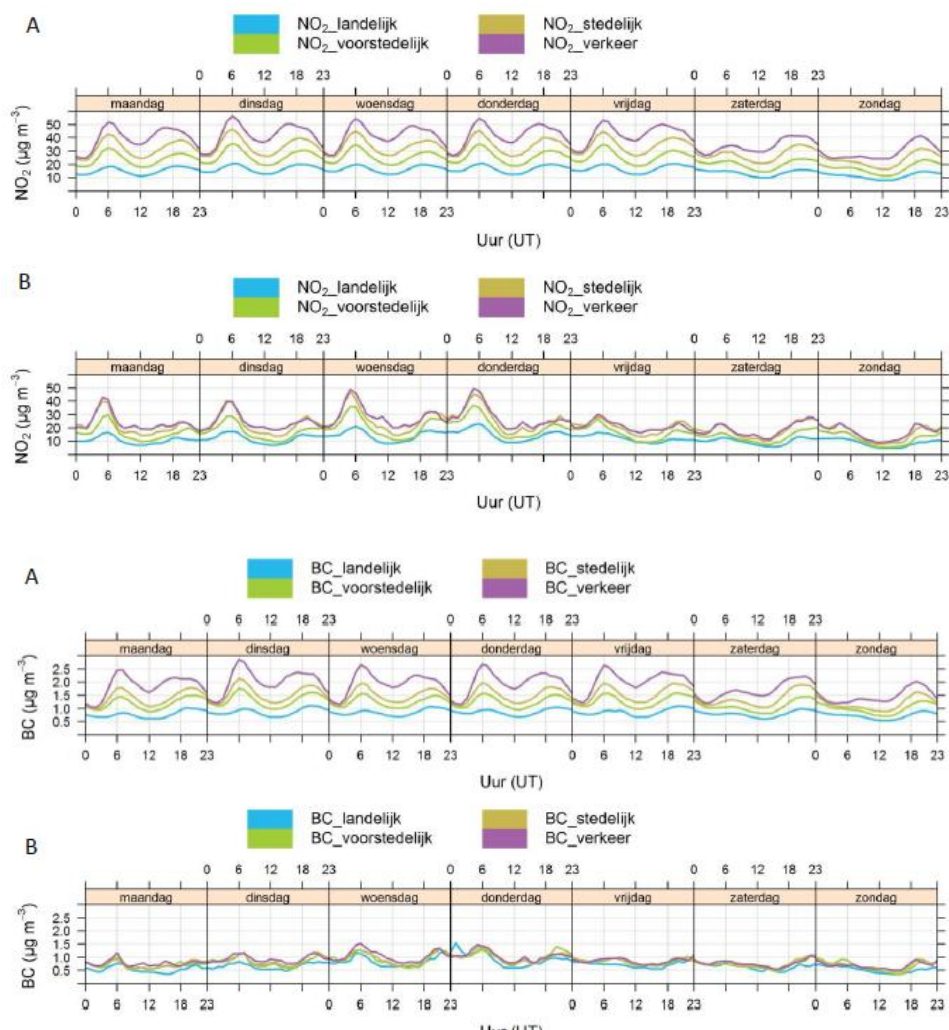


Tijdens de coronaperiode werden er zelfs behoorlijk hoge concentraties fijn stof (PM10 en PM2,5) geobserveerd. Dat is te verklaren doordat wegverkeer (waarvan de emissies sterk gereduceerd werden) slechts voor 14% van het primair fijn stof en dat er bovendien secundair fijn stof gevormd wordt door atmosferische reacties met ammoniak, dat onder meer afkomstig is van de bemesting van landbouwgronden. Er zijn ook een aantal dagen geweest met hoge fijn stof concentraties omwille van sterke wind na een lange periode van droogte, waardoor bodemstof opwaait.

Wel gunstige invloed waar luchtkwaliteit anders sterk beïnvloed is door verkeer

In lijn met de verminderde verkeersstromen (cf. deel 22.3) hebben de coronamaatregelen vooral een invloed gehad op de uitstoot van luchtpolluenten die in meer belangrijke mate veroorzaakt worden door het **wegverkeer** (zoals NO₂ en dieselroet/zwarte koolstof). Op plaatsen met veel wegverkeer, zoals sommige stadscentra of landelijke locaties met een drukke verkeersas, zakten de concentraties van NO₂ en dieselroet/zwarte koolstof dan ook beduidend, wat zeker gunstig is geweest voor de gezondheid ten opzichte van de situatie in een gemiddeld jaar of een situatie zonder coronamaatregelen. In het bijzonder kwam de concentratie aan NO₂ op voorheen verkeersintensieve locaties dicht bij de concentraties van niet-verkeersintensieve locaties (Figuur 357)⁸⁶⁰. Ten opzichte van de voorgaande jaren registreerde de VMM dalingen van de NO₂ concentraties tot ~40% op verkeersgerichte locaties en ~20% op landelijke. Voor zwarte koolstof ging het om ~40% op verkeersgerichte locaties, terwijl er weinig of geen verschil was op de landelijke.

⁸⁶⁰ Vlaamse Milieumaatschappij (8/6/2020). Effect van COVID-19-maatregelen op de luchtkwaliteit in Vlaanderen. <https://www.vmm.be/publicaties/effect-van-covid-19-maatregelen-op-de-luchtkwaliteit-in-vlaanderen>

Figuur 357: Tijdens coronaperiode dalen concentraties NO₂ en dieselroet/zwarte koolstof⁸⁶¹

Ten slotte geeft de VMM aan dat er hogere ozonconcentraties verwacht worden tijdens de coronaperiode, in het bijzonder op verkeersintensieve locaties. Dat komt omdat de daling van het verkeer leidt tot een verminderde van hoeveelheid NO (dat ozon afbreekt). Dat illustreert de complexiteit van de ozonproblematiek, die enkel structureel opgelost kan worden door de reductie van ozonvormende emissies.

Ofschoon de luchtconcentraties dus niet overal en voor iedere pollutant lager waren tijdens de coronaperiode dan tijdens de eerdere periodes kan wel gesteld worden dat het netto-effect groot was op plaatsen met veel verkeer, in het bijzonder voor NO₂ en zwarte koolstof. Aangezien een aantal van die plaatsen in dichtbevolkte stadscentra gelegen zijn, houdt dit een gunstig effect in voor de volksgezondheid. Figuur 358 vat de invloed van de coronamaatregelen op de luchtkwaliteit en daaropvolgende gezondheidseffecten samen.

⁸⁶¹ Vlaamse Milieumaatschappij. Daling op verkeersintensieve locaties en in stedelijke gebieden bijna tot op niveau landelijke gebieden (A = 2019; B = coronaperiode; Black Carbon = BC); Vlaamse Milieumaatschappij.

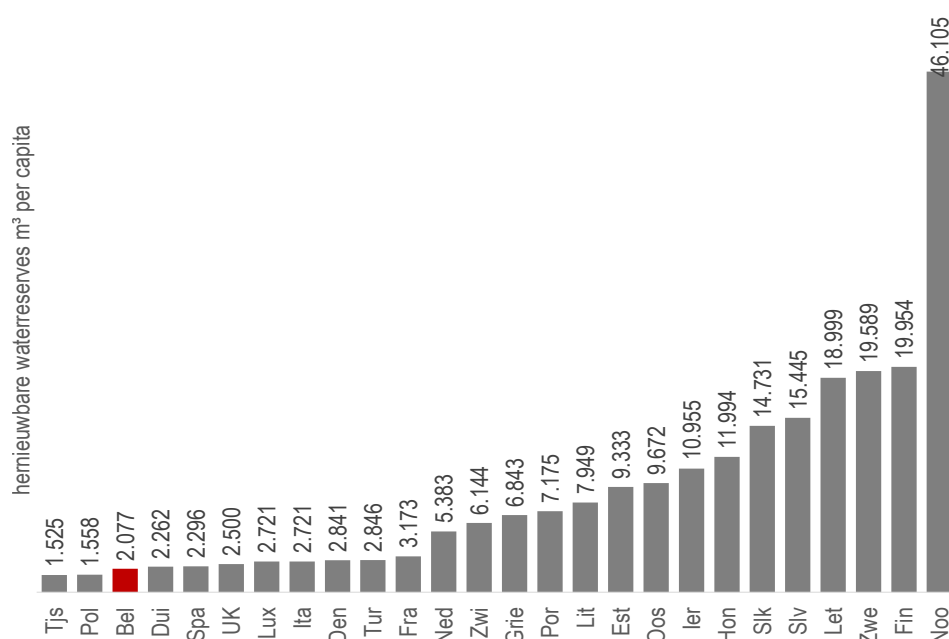
Figuur 358: Vooral daling verkeersemisssies geeft verminderde gezondheidsimpact

	N ₂ O	Zwarte koolstof	Fijn stof	Ozon
Invloed corona	Sterke daling	Sterke daling	Beperkte daling	Beperkte stijging
Effect pollutent op gezondheid	Impact op luchtwegen, astma	Hart- en long-aandoeningen, kanker	Impact op luchtwegen, astma	Impact op luchtwegen, oog- en neusirritaties

23.4 Water

Corona verergert bepaalde aspecten van de droogteproblematiek

De waterbeschikbaarheid is in België, en in Vlaanderen in het bijzonder, al langer een aandachtspunt, zeker in vergelijking met andere Europese landen (Figuur 359).

Figuur 359: De beschikbaarheid van water in België is erg laag⁸⁶²

Naast de coronacrisis werd de eerste helft van het jaar 2020 (in het bijzonder de periode van maart tot en met mei) ook gekenmerkt door een uitzonderlijke droogte⁸⁶³. Eind mei hoorden de neerslagtekorten die genoteerd werden op alle meetlocaties van de VMM werden bij de hoogste neerslagtekorten voor de tijd van het jaar sinds 1970 (begin van de metingen). In sommige gevallen ging het zelfs om het historisch record. De buien begin juni zorgden ervoor dat de tekorten niet zullen toenemen (maar ook niet verminderen) ten opzichte van de historische waarden.

⁸⁶² Eurostat, freshwater resources; renewable, per capita, geconsulteerd op 27/5/2020

⁸⁶³ Vlaamse Milieumaatschappij (6/2020). Toestand van het watersysteem – juni 2020.
<https://www.waterinfo.be/download/c6759e9d-a1fe-4c43-bb06-aff1e1f736f4?dl=0>

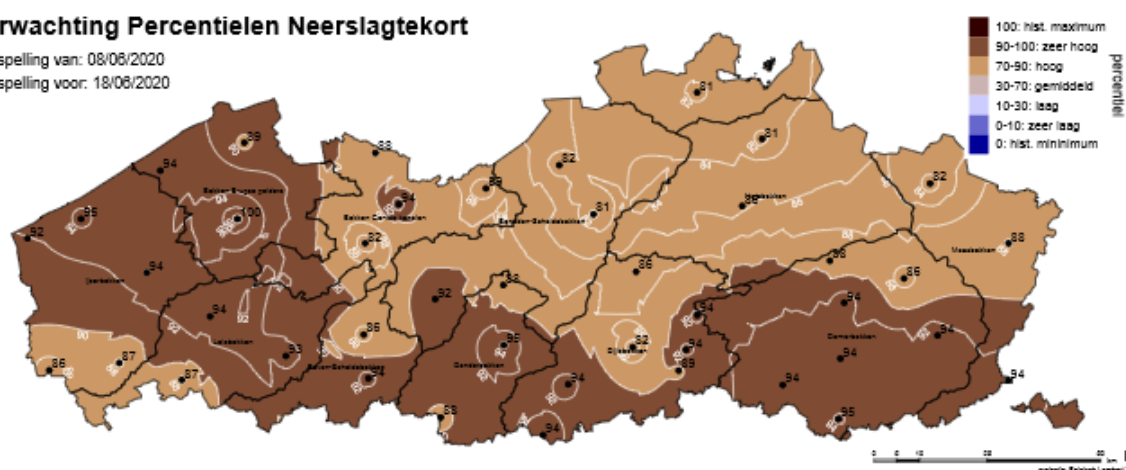
Figuur 360: Neerslagtekort is op veel plaatsen in Vlaanderen historisch hoog⁸⁶³.**Percentielen Neerslagtekort**

waarneming van: 08/06/2020

**Verwachting Percentielen Neerslagtekort**

voorspelling van: 08/06/2020

voorspelling voor: 18/06/2020

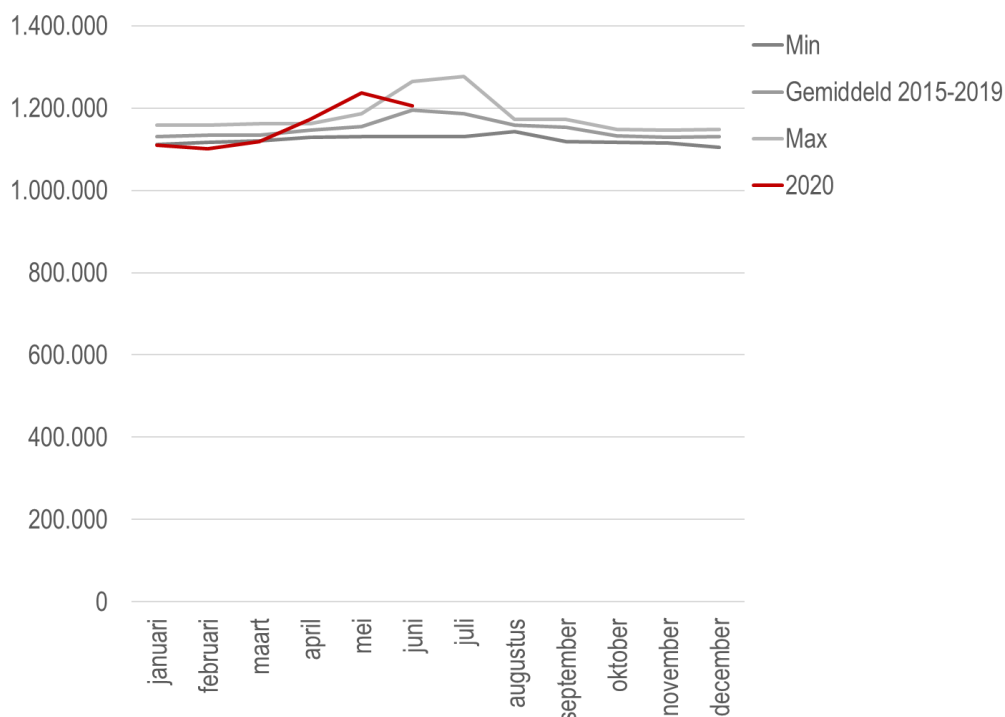


Als gevolg van de grote neerslagtekorten zijn de bodems in Vlaanderen zeer droog (zeer lage bodemverzadiging) en daalden de debieten van de waterlopen. In mei werd op 41% van de meetposten op de waterlopen “zeer lage”, op 14% “lage” en op 23% “eerder lage” debieten genoteerd. Het grondwater vertoonde op 30% van de locaties “zeer lage” peilen en 55% van de locaties “lage” peilen⁸⁶³.

De coronacrisis heeft in sommige gevallen gezorgd voor een verhoging van het watergebruik en dus van de droogteproblematiek. Doordat mensen niet (in het buitenland) op vakantie gaan maar thuis blijven, wordt er meer water verbruikt voor het reguliere verbruik, maar ook bv. omdat er meer getuinierd wordt, zwembadjes gevuld worden,.... In Limburg steeg het verbruik met 15%⁸⁶⁴. In april en mei piekte het leidingwaterverbruik door een samenloop van verschillende factoren, waaronder de coronacrisis⁸⁶⁵ (Figuur 361).

⁸⁶⁴ Patrick Willems in De Standaard (25/05/2020). ‘Geen druppel water in onze tuin mag verloren gaan’
https://www.standaard.be/cnt/dmf20200524_04970025

⁸⁶⁵ De Standaard (30/5/2020). Kraan stond wijd open in mei
https://www.standaard.be/cnt/dmf20200529_04976177

Figuur 361: Waterverbruik piekte in april en mei tot niveaus laatste 5 jaar niet meer bereikt⁸⁶⁶.

Sommige sectoren zijn watergevoelig

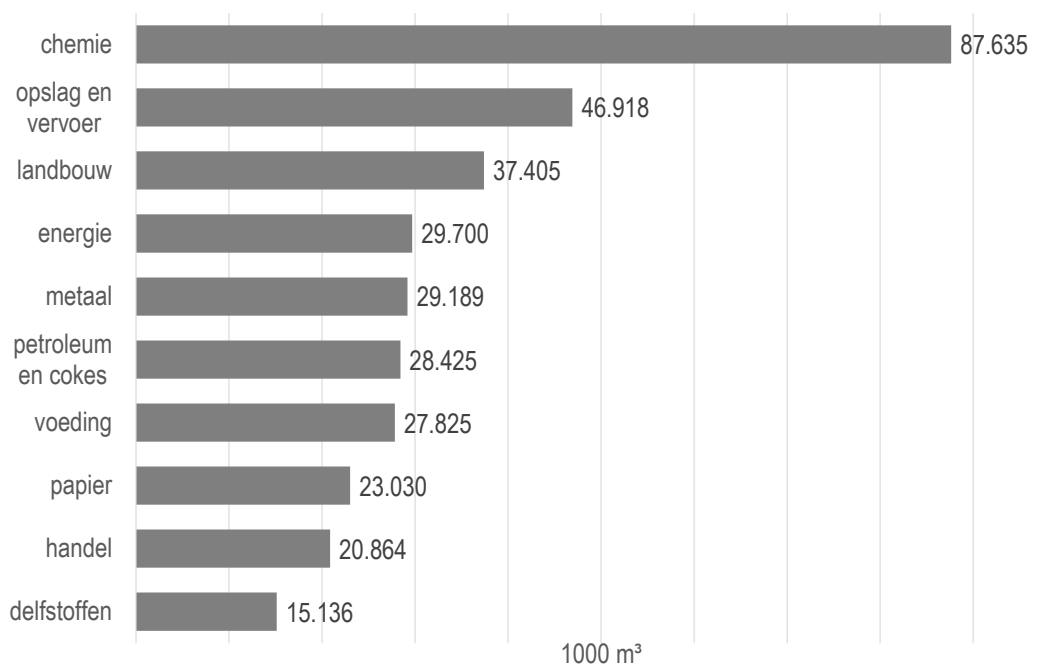
Het is op dit moment nog onduidelijk wat de coronacrisis betekent voor het waterverbruik door ondernemingen, noch voor de beschikbaarheid en de kost van dat water. Een analyse van Vlakwa en VITO⁸⁶⁷ van begin 2019 op basis van cijfers voor het jaar 2016 brengt hierin perspectief. Ondanks een gunstige evolutie van de waterefficiëntie in het Vlaamse bedrijfsleven, hebben de 15 meest waterintensieve sectoren een aandeel van 22,3% in de directe tewerkstelling en van 33% van de Vlaamse bruto toegevoegde waarde. Bovendien bevinden de waterintensieve sectoren zich in grote mate in de maakindustrie waarvoor waterbevoorrading aan een competitieve prijs essentieel is. Bijkomende waterstress, bv. als gevolg van de coronacrisis, is dus ook vanuit dat oogpunt onwenselijk.

Waterverbruik is het hoogst in de chemie (Figuur 362) en is een kritische productiefactor in petroleumsector (19), de papiersector (17) en de drankensector (11), de voeding (10) en de chemie (20) (Figuur 362).

⁸⁶⁶ Vlaamse Milieumaatschappij (2020). Indicator bevoorrading leidingwater.
https://www.vmm.be/data/leidingwater-beschikbaarheid/indicator_bevoorrading_leidingwater/view

⁸⁶⁷ Vlakwa en VITO (2019). Het socio-economisch belang van water.
<https://www.vlakwa.be/publicaties/nieuws/nieuwsbericht/news/nieuwe-studie-naar-het-socio-economisch-belang-van-water-stelt-droogte-maar-34-meer-jobs-in-wate/>

Figuur 362: Top 10 van sectoren met hoogste waterverbruik in Vlaanderen⁸⁶⁸



De belangrijkste verbruikers van **drinkwater** zijn de chemie, cokes en raffinaderijproducten, groothandel en voedingssector. Samen 45% van het drinkwaterverbruik in de beschouwde sectoren en 40% van de totale waterkosten (voor levering en zuivering) voor bedrijven in 2016⁸⁶⁹.

Coronasporen vastgesteld in afvalwater

Er werden RNA-sporen (een deel van het genetisch materiaal) van het coronavirus vastgesteld in afvalwater⁸⁷⁰, ook doorheen heel Vlaanderen door Aquafin, al begin april⁸⁷¹. Afvalwater lijkt evenwel geen belangrijke bron van besmetting.

Het testen van afvalwater zou beloftevol zijn als **vroege indicator** van een (nieuwe) uitbraak, die eerder informatie geeft dan bv. ziekenhuisopnames⁸⁷². Het zou daarom gebruikt worden in Nederland, maar het zou niet systematisch gebeuren in Vlaanderen⁸⁷³.

⁸⁶⁸ Vlakwa (2019). Socio-economisch belang van water in Vlaanderen. https://www.vlakwa.be/typo3temp/_processed_/csm/Infographic_Vlakwa_socio_econ_studie_water_Volledig_www_2598e20599.jpg

⁸⁶⁹ Goed voor 293 miljoen euro/jaar op een totaal van 761 miljoen euro/jaar.

⁸⁷⁰ The Scientist (14/5/2020, geconsulteerd op 3/6/2020). Countries Begin Large-Scale Screening for SARS-CoV-2 in Sewage. <https://www.the-scientist.com/news-opinion/countries-begin-large-scale-screening-for-sars-cov-2-in-sewage-67535>

⁸⁷¹ Aquafin, COVID-19 virusdeeltjes gevonden in afvalwater, wat betekent dat?, geconsulteerd op 3/6/2020. <https://www.aquafin.be/nl-be/partners-en-bedrijven/veilig-werken/afvalwater-en-corona> ;

⁸⁷² Health.com (8/5/202, geconsulteerd op 3/6/2020). Is Coronavirus Sewage Testing the Key to Slowing the Spread of COVID-19? Here's What Experts Say, <https://www.health.com/condition/infectious-diseases/coronavirus/coronavirus-sewage-testing>

⁸⁷³ Het Belang van Limburg (13/5/2020, geconsulteerd op 3/6/2020), Aquafin test afvalwater nog niet systematisch op corona. https://www.hbvl.be/cnt/dmf20200513_04957065/aquafin-test-afvalwater-nog-niet-systematisch-op-corona

Data- en onderzoeksvragen 86

- Wordt **onderzoek van afvalwater** in België ook gebruikt om het virus op te volgen? Waarom wel/niet? Wat zijn eventuele resultaten? Zijn er verschillen vast te stellen tussen de regio's?
- Hoe zit het met coronabesmettingen bij **werknemers** van afvalzuiveringsinstallaties?

Vlaamse regering betaalt 1 maand watervoorziening voor tijdelijk werklozen

De Vlaamse regering voorzag via een eenmalige premie van 202,68 euro voor tijdelijk werklozen impliciet ook een vergoeding voor de gemiddelde wateruitgaven per maand (namelijk 30,77 €) (cf. deel 18.3).

23.5 Afval**Meer huisvuil, minder bedrijfsafval**

De coronacrisis zou geleid hebben tot meer huisvuil en minder bedrijfsafval⁸⁷⁴.

40% meer risicohoudend medisch afval

Er werd heel wat beschermingsmateriaal (mondmaskers, schorten, e.d.) verbruikt. Er zou tot nu toe 40% meer risicohoudend medisch afval zijn ontstaan.⁸⁷⁵

Data- en onderzoeksvragen 87

- Wat veroorzaakt extra huisvuil? Meer thuiswerk? Meer opruimwoede? Hoe zit het met de spreiding over de diverse fracties?
- Zijn er nu meer of minder **voedseloverschotten**?

Recyclageparken sloten tijdelijk

Aan het begin van de lockdown werden recyclageparken tijdelijk gesloten, maar ze openden weer op 7/4/2020. Vanaf 11/5 openden de kringwinkels en kringloopcentra opnieuw⁸⁷⁶.

Meer sluikestort

Vooraf van het heropenen van winkels is er meer sluikestort vastgesteld, onder meer van gebruikte handschoenen en mondmaskers⁸⁷⁷.

⁸⁷⁴ Gazet van Antwerpen, Ruim 40 procent meer risicohoudend medisch afval door coronavirus. 2/6/2020, geconsulteerd op 4/6/2020, https://www.gva.be/cnt/dmf20200602_04978331/ruim-40-procent-meer-risicohoudend-medisch-afval-door-coronavirus

⁸⁷⁵ Gazet van Antwerpen, Ruim 40 procent meer risicohoudend medisch afval door coronavirus. 2/6/2020, geconsulteerd op 4/6/2020, https://www.gva.be/cnt/dmf20200602_04978331/ruim-40-procent-meer-risicohoudend-medisch-afval-door-coronavirus

⁸⁷⁶ OVAM, beschikbaar op <https://ovam.be/corona-impact>, geconsulteerd op 4/6/2020.

⁸⁷⁷ OVAM (15/5/2020), Mooimakers in strijd tegen het nieuwe zwerfvuil: handschoenen en mondmaskers beschikbaar op <https://www.ovam.be/mooimakers-in-strijd-tegen-het-nieuwe-zwerfvuil-handschoenen-en-mondmaskers>

Lijst met figuren

Iconen van Noun Project: Infectious Disease, By Healthcare Symbols; sick by Adrien Coquet; Curious by Laura Faraci; prevention by Nawicon; house lockdown By OCHA Visual, US; testing by monkik; coronavirus vaccine by Silviu Ojog; Graph by monkik; pandemic by Nawicon

Figuren

Figuur 1: De coronacrisis beïnvloedt markten en kapitaalvoorraden.....	14
Figuur 2: Wat doet het coronavirus en hoe verspreidt het zich?	16
Figuur 3: Het coronavirus veroorzaakt diverse symptomen en ernstige ziekte.....	16
Figuur 4: 80% van symptomatische patiënten hebben minder ernstig verloop.....	18
Figuur 5: Case fatality rate stijgt met de leeftijd	19
Figuur 6: Sterfterisico is hoger bij cardiovasculaire aandoeningen, diabetes, e.a.	20
Figuur 7: 96% opnames hoge bloeddruk, hart/vaatzieken, diabetes of andere comorbiditeit	20
Figuur 8: Virus kan op bepaalde oppervlakten in bepaalde omstandigheden 3d overleven	22
Figuur 9: 45% van besmettingen gebeurt voor de drager symptomen ontwikkelt.....	23
Figuur 10: Reproductiegetal in België zit nu onder 1 (diverse bronnen).....	25
Figuur 11: Reproductiegetal >1: epidemie kan uitbreken; <1: epidemie sterft uit	25
Figuur 12: Over de hele wereld zijn er coronabesmettingen	26
Figuur 13: Na China, Europa en VS nu veel besmettingen in rest van Azië, Zuid-Amerika.....	27
Figuur 14: Wat zijn mogelijke strategieën in de aanpak van het coronavirus?	28
Figuur 15: Flatten the curve, raise the line.....	31
Figuur 16: Vele landen hanteren een hamer-en-dansstrategie	31
Figuur 17: Curves COVID-doden per mio inw. tonen in diverse landen gelijkaardig verloop.....	32
Figuur 18: Crush the curve probeert de curve snel en drastisch te laten dalen.....	32
Figuur 19: Aandeel bevolking met antistoffen ligt ver beneden groepsimmunitetsniveaus	33
Figuur 20: Test de aanwezigheid van het virus of die van antistoffen	34
Figuur 21: Er zijn twee soorten testen voor corona.....	34
Figuur 22: Aantal tests per dag sterk gestegen; testcapaciteit bereikte 25.000 per dag.....	36
Figuur 23: Van de aangekondigde 1.200 tracers zouden er maar 100 actief zijn	38
Figuur 24: Data voor 8 gevallen wijzen op contact met tracer gem. 8d na start symptomen	39
Figuur 25: Voldoende succesvolle isolatie en quarantaine essentieel in beheersen corona	40
Figuur 26: Monitoring van griepachtige symptomen bij huisartsen toont een coronaknik	42
Figuur 27: Huisartsen volgen griepachtige klachten op.....	42
Figuur 28: Preventiemaatregelen werken op diverse factoren besmettingskans.....	43

Figuur 29: Niet iedereen 'anderhalvemeter'	43
Figuur 30: Mondmaskers bestrijden epidemie beter bij groter gebruik en betere werking	44
Figuur 31: Mondmaskerverplichtingen zijn wijd verspreid over de wereld	44
Figuur 32: Levering gratis mondmaskers liep vertraging op	45
Figuur 33: In het zwaarder getroffen Wallonië worden meer mondmaskers gedragen.....	45
Figuur 34: Niet alle landen reageren even snel en stringent	47
Figuur 35: (Stringente) corona(maatregelen) 'veroveren' de wereld in het voorjaar van 2020...	48
Figuur 36: Over versoepelingen/reisaanbevelingen voelen Belgen zich minder geïnformeerd..	49
Figuur 37: Vooral jongeren leven richtlijnen minder strikt na.....	49
Figuur 38: De coronamaatregelen worden in fases afgebouwd	50
Figuur 39: 7% van de Belgen is besmet	55
Figuur 40: Het hoogtepunt van de crisis was in april.....	55
Figuur 41: Het aantal vastgestelde besmettingen per dag piekt in de eerste helft van april	56
Figuur 42: Aandeel Belgen met antistoffen blijft stijgen	57
Figuur 43: Antistoffentest vond 7% besmette Belgen	57
Figuur 44: België kent tov buurlanden relatief veel besmettingen per capita.....	58
Figuur 45: Ziekenhuisopnames en ontslagen	59
Figuur 46: Op de piek liggen bijna 6000 Belgen in het ziekenhuis en bijna 1300 op intensieve zorgen	59
Figuur 47: Op piek waren er 600 opnames per dag, op 9/6 nog 24	60
Figuur 48: Half mei is het aantal nieuwe opnames ongeveer zoveel als half maart	60
Figuur 49: België zou plaats 8 hebben in wereldwijde top 20 van COVID-19-doden.....	63
Figuur 50: België zou relatief veel COVID-19 doden per mio inwoners tellen	63
Figuur 51: Dagelijkse sterftcijfers zijn in april 2020 opmerkelijk hoger dan normaal.....	64
Figuur 52: Oversterftcijfers wijzen op een nauwkeurige rapportage COVID-doden in België ..	65
Figuur 53: Belgische oversterftcijfers behoren de Europese top 3	65
Figuur 54: Planbureau verwacht voor België 9000 extra overlijdens.....	66
Figuur 55: Mannen hebben meer antistoffen, maar minder positief getest als case.....	67
Figuur 56: Mannen hebben meer antistoffen, maar testen minder positief als case.....	67
Figuur 57: Positief geteste/gehospitaliseerde mannen meer kans op overlijden dan vrouwen..	68
Figuur 58: Bij -85-jarigen zijn er meer mannelijke overlijdens dan vrouwelijke	68
Figuur 59: 9.636 Belgen en 4.824 Vlamingen overleden aan corona.....	69
Figuur 60: Alle leeftijden kwamen in contact met het virus, ouderen hadden er meer last van..	70
Figuur 61: Ouderen zwaarder getroffen: relatief meer besmet, opgenomen en doden	71

Figuur 62: Kinderen en jongeren meer in contact met virus dan zestigers en zeventigers	71
Figuur 63: Aanvankelijk 10% vastgestelde besmettingen is bij 60+, in april meer dan 50%,	72
Figuur 64: Aantal besmettingen per dag bij ouderen piekt in april.....	72
Figuur 65: Het aandeel jonge mensen bij de ziekenhuisopnames is recent hoger dan ervoor ..	73
Figuur 66: Intensieve zorgen werd vooral bevolkt door vijftigers, zestigers en zeventigers	73
Figuur 67: 79% van de doden zijn 75+; 93% zijn 65+	74
Figuur 68: 45% van de positief geteste kinderen werd opgenomen.....	75
Figuur 69: Kinderen 3 keer vaker in ziekenhuis dan tieners, maar zeer klein tov 60+	75
Figuur 70: 90-ers na contact met virus relatief minder opgenomen dan 70-ers en 80-ers.....	76
Figuur 71: Besmettingen komen voor in alle leeftijden en vooral bij vrouwen	76
Figuur 72: Bij 5 op 1000 Belgen werd een coronabesmetting vastgesteld	76
Figuur 73: De Belgische bevolking is in Europees perspectief niet zo oud.....	77
Figuur 74: Het aandeel 65-plussers in de populatie verschilt tussen regio's.	77
Figuur 75: Fysieke gezondheid volgens inkomen	79
Figuur 76: Het coronavirus heeft zich ongelijk verspreid.....	79
Figuur 77: 55% van de kinderen heeft minder bewogen of gesport	81
Figuur 78: Sommige Belgen hebben meer gesport.....	82
Figuur 79: De coronasporters omvatten nieuwe types	82
Figuur 80: Tele-onthaal krijgt 25% meer oproepen dan normaal in april	84
Figuur 81: Meer oproepen Tele-onthaal ouderen, alleenstaanden, weduwe/weduwnaar	84
Figuur 82: De burnoutverwachtingen zijn verbeterd.....	85
Figuur 83: Stress en burnout verminderen voor bijna de helft, maar nemen toe voor een kwart	86
Figuur 84: 8% kinderen en jongeren in een gezin dat door corona financieel moeilijker kreeg..	88
Figuur 85: 997.000 kinderen in gezin met armoederisico of financiële kwetsbaarheid	88
Figuur 86: 8% van de kinderen ervaart geweld.....	89
Figuur 87: 22% speelt niet meer met andere kinderen in het echt (dus niet online)	89
Figuur 88: Kinderen en jongeren vervelen zich meer en zijn eenzamer.....	90
Figuur 89: Er is een verband tussen inkomensongelijkheid en gezondheid	91
Figuur 90: Planbureau stelt prognoses bevolkingsgroei bij door COVID	92
Figuur 91: Het planbureau verwacht 5 maanden verlies aan levensverwachting	93
Figuur 92: De coronacrisis zorgt voor -24.000 minder netto-migratie ²³³	93
Figuur 93: Gemiddeld dalen gezinsuitgaven fors dan -inkomsten.....	94
Figuur 94: Verwachte gezinsbestedingen zijn lager dan verwachte inkomsten.....	95

Figuur 95: 12% gezinnen lijdt in april >10% inkomensverlies + minder dan 3m spaarbuffer	96
Figuur 96: Impact van corona op inkomen en financiële kwetsbaarheid van gezinnen	96
Figuur 97: 14% van werkenden in België is financieel kwetsbaar of heeft een armoederisico ..	97
Figuur 98: Laaggeschoolden hebben gemiddeld een lager inkomen	99
Figuur 99: Inkomsten uit overdrachten zijn belangrijk voor laaggeschoolden.....	100
Figuur 100: 1 op drie gezinnen lijdt inkomensverlies	101
Figuur 101: In België werd al 1,3 mld aan tijdelijke werkloosheidsuitkeringen betaald	102
Figuur 102: Tijdelijke uitkeringen verschillen van land tot land.....	102
Figuur 103: Aanmoedigingspremies voor werknemers daalt eerst en stijgt dan fors.....	103
Figuur 104: Leeflonen zouden toenemen in 2020 en 2021	104
Figuur 105: Het aandeel toegekende leeflonen is relatief hoog in Wallonië en de steden.....	104
Figuur 106: Vlaamse gezinnen namen afgelopen jaren hogere kredieten op.....	105
Figuur 107: Schuldaflossing groter deel van het bruto-inkomen bij lagere inkomensgroepen .	106
Figuur 108: Vooral zelfstandigen en eenoudergezinnen betalen relatief veel hypotheek af	107
Figuur 109: Laagste quintielen hebben een zeer beperkt financieel vermogen (B-2014).....	108
Figuur 110: Werkenden in zwaar getroffen sectoren hebben relatief weinig vermogen.....	108
Figuur 111: 1 op 3 Belgen heeft onvoldoende reserve voor 3 maanden levensonderhoud	109
Figuur 112: Werkenden in horeca hadden al een hoog armoederisico en fin. kwetsbaarheid .	110
Figuur 113: Werknemers in getroffen sectoren waren al kwetsbaar	111
Figuur 114: In zwaar getroffen sectoren werken veel jongeren.....	112
Figuur 115: Werkloosheid steeg sterker bij -40-jarigen.....	112
Figuur 116: Jeugdwerkloosheid is hoger dan gemiddelde werkloosheid.....	113
Figuur 117: Openstaande vacatures daalde sterker bij vacatures zonder of enige ervaring ...	113
Figuur 118: Kortgeschoolden werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren.....	114
Figuur 119: Kortgeschoolden meer kans op een armoederisico en fin. kwetsbaarheid.....	114
Figuur 120: 2 op 3 zelfstandigen leidt inkomensverlies >10%, bij loontrekkenden 1 op 3	115
Figuur 121: Zwaar getroffen, middelzwaar getroffen en licht getroffen sectoren	115
Figuur 122: Tijdelijken en zelfstandigen werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren....	116
Figuur 123: 12% werkenden met een deeltijds contract heeft een armoederisico.....	116
Figuur 124: Tijdelijke contracten en deeltijds werkenden hebben een kleiner fin. vermogen ..	117
Figuur 125: Alleenstaanden werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren ²⁹⁷	117
Figuur 126: Voor alleenstaanden, vnl. met kinderen, zijn tegemoetk. vlugger ontoereikend ...	118
Figuur 127: 38% alleenstaande ouders kan geen onvoorziene uitgave van 1000€ doen	119

Figuur 128: Zwaar getroffen sectoren hebben relatief laagste lonen.....	119
Figuur 129: Arme/kwetsbare gezinnen werken relatief vaak in zwaar getroffen sectoren ³⁰²	120
Figuur 130: Hogere inkomensgroepen spenderen bijna dubbel zoveel tov lage	120
Figuur 131: Huurders werken relatief vaker in zwaar getroffen sectoren	121
Figuur 132: Private huurders zijn bijzonder kwetsbaar voor (tijdelijke) werkloosheid	121
Figuur 133: Uitgebreide capaciteit intensieve zorgen werd in België niet overschreden	123
Figuur 134: Begin april namen COVID-patiënten bijna 6000 ziekenhuis bedden in	123
Figuur 135: Personeelsbezetting per 100.000 inw in Bel. ziekenhuizen is eerder gemiddeld..	125
Figuur 136: In 80% VL-ziekenhuizen meer patiënten per verpleegkundige dan EU-gem.....	125
Figuur 137: 4% van de bewoners van woonzorgcentra overleed; in Limburg 7%	128
Figuur 138: 4% bewoners woonzorgcentra testte positief tov 0,5% in Vlaamse populatie	128
Figuur 139: 5% van de Vlaamse 65-plussers woont in een woonzorgcentrum	129
Figuur 140: Er zijn honderden voorzieningen voor ouderenzorg.....	130
Figuur 141: Er wordt extra zorgpersoneel in woonzorgcentra aangekondigd.....	131
Figuur 142: Merendeel WZC-personeel meldt dagelijks en wekelijks tijdstekort voor zorg.....	131
Figuur 143: Werkdruk in WZC stijgt vnl. door gestegen zorgzwaarte en personeelstekort.....	132
Figuur 144: 53% WZC-bedden in vzw-WZC, 32% in openbare WZC, 15% in commerciële....	133
Figuur 145: Jongeren die in groep leven ervaren corona in minder gunstige omstandigheden	135
Figuur 146: Buitenschoolse kinderopvang ving maar 6 tot 15% van kinderen op	136
Figuur 147: Aantal aanwezig kinderen in kinderopvang liep sterk terug.....	137
Figuur 148: Fin. kwetsbare groepen maken meer gebruik van noodopvang in scholen	137
Figuur 149: Gezondheidszorg in België betreft 45 miljard per jaar, of 10% van bbp	138
Figuur 150: 1 op 10 gevangenen werd (tijdelijk) naar huis gestuurd	140
Figuur 151: De helft van de vechtsporters zijn bezorgd over de toekomst van hun sport.....	141
Figuur 152: De klassikale lessen worden 9 tot 15 weken opgeschort	144
Figuur 153: Aantal nieuwe leden KlasCement	146
Figuur 154: Het aantal (unieke) aanmeldingen van KlasCement steeg sterk in maart.	146
Figuur 155: De toegevoegde leermiddelen van KlasCement steeg sterk in maart.	146
Figuur 156: het aantal chatgesprekken op CLBch@t piekte in maart 2020.....	148
Figuur 157: Ondersteuning thuisleren moeilijker bij kinderen met ontwikkelingsstoornis.....	149
Figuur 158. Meerderheid SYNTRA-cursisten staat open voor afstandslernen.	151
Figuur 159: Enkele kernindicatoren inzake arbeidsmarkt.....	154
Figuur 160: 35% van de werknemers was in België in april tijdelijk werkloos.....	155

Figuur 161: Bijna een vijfde is tijdelijk werkloos	155
Figuur 162: Tijdelijke werkloosheid stijgt ongezien in 2020 (B)	156
Figuur 163: Aantal tijdelijke werklozen per sector	157
Figuur 164: Intensiteit van tijdelijke werkloosheid in sectoren (Vlaams Gewest)	158
Figuur 165: 42% van de tijdelijk werklozen was actief in de industrie of de handel	159
Figuur 166: Aandeel tijdelijk werklozen is vooral hoog in bouwsector en horeca	159
Figuur 167: 3/4 ^e tijdelijk werklozen werkte in handel, industrie, adm, bouw en horeca	160
Figuur 168: In eventing en horeca was gemiddeld meer dan 80% tijdelijk werkloos	160
Figuur 169: Tijdelijke werkloosheid zakt in enkele sectoren zeer fors	161
Figuur 170: West-Vl. en Limburg tellen hoogst aandeel tijdelijk werklozen (37%; 35%)	162
Figuur 171: Tijdelijke werkloosheid is het laagst in-Vlaams Brabant	162
Figuur 172: Jongeren zijn harder getroffen	163
Figuur 173: 92% van gezinnen met laagste inkomens is tijdelijk werkloos	163
Figuur 174: Aantal nwwz stijgt maar is tov afgelopen jaren (nog) beperkt	164
Figuur 175: Aantal nwwz stijgt in maart en april en daalt licht in mei	165
Figuur 176: Aantal nwwz stijgt fors in Vlaanderen	165
Figuur 177: Aantal nwwz stijgt bij alle categorieën ongeacht achtergrondkenmerken	165
Figuur 178: Ook in rest van Europa steeg werkloosheid	166
Figuur 179: Belgische werkloosheidsgraad zou in 2020 en 2021 stevig toenemen	166
Figuur 180: Werkgelegenheid in België zou zakken	167
Figuur 181: Werkloosheid zou opnieuw stijgen tot niveau van 2015	167
Figuur 182: Gezinnen verwachten meer werkloosheid	168
Figuur 183: Werkloosheid in EU zou stijgen van 6,7% in 2019 naar 9% in 2020	169
Figuur 184: Het aantal ontvangen vacatures bij VDAB is fors gezakt	170
Figuur 185: Het aantal ontvangen en openstaande VDAB-vacatures daalde sterk	170
Figuur 186: Dalende trend zichtbaar in alle vacatures naar circuit, ervaring en scholing	170
Figuur 187: Spanningsratio stijgt terug naar niveaus van 2018 en 2008	171
Figuur 188: Minder open vacatures open behalve in chemie en primaire sector	172
Figuur 189: Tewerkstellingsprognoses negatiever in Vlaanderen dan in andere gewesten	173
Figuur 190: Wervingsintenties België Q3 2020 negatief, net zoals voor veel andere landen ..	173
Figuur 191: Telewerk neemt fel toe	175
Figuur 192: Aandeel telewerkers en intensiteit van telewerken nam met crisis fors toe ⁴⁶⁶	175
Figuur 193: Aandeel telewerkers daalde van bijna 70% naar bijna 60%	176

Figuur 194: Telewerk neemt af; meer combinatie met werken op het werk.....	176
Figuur 195: In sommige sectoren werkt bijna 80% thuis, in andere nauwelijks telewerk	177
Figuur 196: 66% Vlaamse werknemers is vrij tevreden over corona-telewerk	178
Figuur 197: Werkdruk neemt bij een derde toe	179
Figuur 198: Zorgsector meldt vermoedelijke besmettingen op werk	180
Figuur 199: Personeel in zorg en welzijnssector staat onder druk	181
Figuur 200: Aandeel werknemers op ziekteverlof verschilt tussen sectoren	182
Figuur 201: Ziekteverzuim bij ambtenaren is indicator voor de evolutie van het virus	183
Figuur 202: Enkele cruciale beroepen zijn knelpuntberoepen.....	184
Figuur 203: Mensen in elementaire beroepen hebben gem. 8.000 € fin. vermogen.....	185
Figuur 204: 1 op 3 in elementair beroep heeft armoederisico of is fin. kwetsbaar	185
Figuur 205: Enkele cruciaal gebleken beroepen worden niet aantrekkelijk beschouwd	186
Figuur 206: Het aantal aangevraagde arbeidskaarten daalt eerst, maar stijgt weer.....	188
Figuur 207: Het aantal aangevraagde single permits daalt verder	188
Figuur 208: Het aantal aangevraagde beroepskaarten daalt	189
Figuur 209: Aantal aangevraagde transitiepremie is in begin lager, maar herneemt.....	189
Figuur 210: Minder aanvragen ondersteuningspremies dan in 2019, maar herneemt.....	190
Figuur 211: Aantal aangevraagde aanwervingsincentives schommelt op iets lager niveau	190
Figuur 212: Corona beïnvloedt vraag en aanbod op diverse markten.....	192
Figuur 213: 6% ondernemingen schat dat faillissement (zeer) waarschijnlijk is	193
Figuur 214: 23% kan geen 3 maanden meer volhouden, 4% geen 4 weken meer.....	193
Figuur 215: Buitenlandse investeringen zullen wellicht fors dalen (wereld).....	196
Figuur 216: België scoort gemiddeld op de FDI Regulatory Restrictiveness Index	197
Figuur 217: Duitsland geeft in verhouding tot aandeel EU-bbp veel corona-staatssteun.....	198
Figuur 218: Voorbeeld onderbroken toeleveringsketen batterijen	198
Figuur 219: Private consumptie zou dalen met 8,9%, publieke stijgen met 3% (B).....	199
Figuur 220: Hamstergedrag leidt tot verhoogde winkelverplaatsingen	200
Figuur 221: Gezinsuitgaven stijgen voor supermarkt en webshops, maar dalen voor rest	201
Figuur 222: Meer dan helft lagere inkomensgroepen verwacht meer uitgaven na lockdown...	202
Figuur 223: Consumentenverwachting zijn sterk gedaald, maar Europees gemiddeld	203
Figuur 224: Componenten van het consumentenvertrouwen duikelen diep	203
Figuur 225: Bbp krimpt met 7 tot 11% in 2020	204
Figuur 226: Bbp zou 7 à 11% dalen in 2020 en herstel duurt wellicht jaren	205

Figuur 227: Diverse prognoses BBP laten daling zien (in mio €)	206
Figuur 228: Drie economische scenario's tonen mogelijke economische impact	207
Figuur 229: Groei prognoses voor België sinds de start van de coronacrisis	208
Figuur 230: Impact op het bbp	208
Figuur 231: Alle EU-landen verwachten krimp in 2020	209
Figuur 232: Sommige sectoren hebben grotere impact op bbp	210
Figuur 233: Verlies bbp in verhouding tot verlies in bruto TW per tak ⁵⁵³	210
Figuur 234: Dienstensector is verantwoordelijk voor ongeveer 50% van bbp	211
Figuur 235: Het ondernemersvertrouwen is historisch laag	212
Figuur 236: Ondernemersvertrouwen verbetert in mei voor dienstensector	212
Figuur 237: Subsectoren in handel en diensten noteren minste ondernemersvertrouwen	213
Figuur 238: Ondernemersvertrouwen evolueert vrij gelijklopend in Vlaanderen en Wallonië ..	213
Figuur 239: Aankoopdirecteurs in Eurozone melden krimp van economische activiteit	214
Figuur 240: PMI Eurozone staat historisch laag	214
Figuur 241: KMO's zijn pessimistisch over de conjunctuur	215
Figuur 242: KMO-tevredenheid ligt laagst in kleinhandel, industrie en dienstensector	215
Figuur 243: Gemiddeld wordt er nu 26% minder omzet genoteerd	216
Figuur 244: Reden van omzet verlies verschilt van sector tot sector	217
Figuur 245: Omzetsdalingen zijn gelijkaardig in gewesten, wel iets positievere in BHG	218
Figuur 246: De bezettingsgraad van het productievermogen daalde	219
Figuur 247: Crisis treft vooral horeca, non-foodhandel en vrijetijdssector	220
Figuur 248: De hotelbezetting daalt fors	221
Figuur 249: Potentiële impact COVID-19 op toeristische sector (miljard euro)	221
Figuur 250: Belgen plannen meer vakantie in eigen land	222
Figuur 251: Buurlanden worden meer populair als vakantiebestemming	222
Figuur 252: Citytrips en strandvakanties werden door corona minder populair	223
Figuur 253: Evenementensector zou 4,9 mld € omzet verliezen	223
Figuur 254: Bouwbarometer keldert (2008-2020)	224
Figuur 255: Het aantal terugbetaalde dienstencheques kelderde	224
Figuur 256: Aantal terugbetaalde dienstencheques ligt terug op precoronaniveau	225
Figuur 257: Aantal online ingegeven prestaties kelderde maar herstelde compleet	225
Figuur 258: Veel landbouwers kregen het financieel moeilijk	226
Figuur 259: Investing zouden in België relatief fors dalen, zeker tov Duitsland	227

Figuur 260: Investerings vallen met 15% terug.....	227
Figuur 261: Vooral bedrijfsinvesteringen zouden in 2020 fors terugvallen	228
Figuur 262: Helft ondernemers stellen bedrijfsinvesteringen uit.....	229
Figuur 263: Gekwantificeerde impact coronacrisis op bedrijfsinvesteringen	230
Figuur 264: De Belgische overheden investeren relatief weinig in vaste activa	233
Figuur 265: De investeringsintensiteit Vlaamse overheid neemt recent toe	234
Figuur 266: Begrotingsmultiplicatoren en terugverdieneffecten van beleidsmaatregelen	235
Figuur 267: Investerings met realisatie van energie- en klimaatdoelen 2030 (Vlaanderen) ..	236
Figuur 268: Mogelijke impact op Vlaamse begroting	237
Figuur 269: Commissievoorstel “Next Generation EU” legt het accent op investeringen.....	238
Figuur 270: Impact coronacrisis op Belgische in- en uitvoer is in Q1-2020 al zichtbaar.	239
Figuur 271: Buurlanden zijn belangrijkste Vlaamse handelspartners.....	240
Figuur 272: Dalende uitwisselingen impacteren Belgische invoer en uitvoer reeds Q1-2020..	240
Figuur 273: 5 productcategorieën goed voor > 50% waarde Vlaamse import en export	241
Figuur 274: In Q1-2020 alleen chemische producten nog significante groei op jaarbasis	241
Figuur 275: 13% Minder import en export door corona.....	242
Figuur 276: Slechts iets meer dan helft Belgen kocht laatste 3 maanden online in 2019	243
Figuur 277: Reeds voor de coronacrisis groeiden de Belgische e-shops gestaag ⁶⁴²	243
Figuur 278: Een vijfde tot een derde van Belgische bedrijven in actief in e-commerce	244
Figuur 279: Vooral hoger opgeleiden kopen online niet-voeding bij lokale handelaar	244
Figuur 280: Inflatie gaat van 1% op jaarbasis in februari naar 0% in april en -0,2 in mei.....	246
Figuur 281: Voeding wordt duurder	246
Figuur 282: Europese inflatie is vrij laag ten opzichte van afgelopen decennium.....	247
Figuur 283: Sommige EU-landen hebben gezonde inflatie, sommigen noteren deflatie	247
Figuur 284: De BEL 20 index dook in februari zeer diep maar is met herstel bezig	248
Figuur 285: Gezinnen verwachten dat hun spaarvermogen zal toenemen (B - VL)	249
Figuur 286: EC en Planbureau verwachten dat spaarquote in B in 2020 sterk zal stijgen.....	249
Figuur 287: Vlamingen nemen minder nieuwe kredieten op	250
Figuur 288: Het aantal achterstallige kredietnemers is in april 2020 licht gestegen	251
Figuur 289: Uitstaande kredietbedragen aan ondernemingen nemen in maart 2020 fors toe .	251
Figuur 290: Er wordt veel minder met kaart betaald en minder geld afgehaald.....	253
Figuur 291: De rente is laag en blijft laag	254
Figuur 292: De rente schommelt rond nul in België en buurlanden.....	254

Figuur 293: Structuren op federaal niveau.....	256
Figuur 294: Vlaamse structuren inzake de aanpak van de coronacrisis.....	258
Figuur 295: 40% is het eens met de aanpak, een kwart niet.....	261
Figuur 296: De tevredenheid over het federaal coronabeleid brokkelt af.....	261
Figuur 297: Vooral veel vertrouwen in lokale besturen, minder in Europa.....	262
Figuur 298: Meer vertrouwen in epidemiologische effectiviteit dan economisch of sociaal.....	262
Figuur 299: Regionale impact Covid-19.....	263
Figuur 300 Geografische spreiding hinderpremies toont regionale verschillen.....	264
Figuur 301: Per inwoner kleuren W-VI en delen van Oost-VI en Limburg het roodst.....	265
Figuur 302: De bouwsector heeft een grote productiemultiplicator.....	266
Figuur 303: Multiplicatoreffecten van sectoren.....	267
Figuur 304: Illustratie terugverdieneffecten gewestelijke investeringen in sociale woningen... ..	269
Figuur 305: Gezondheidszorg kost ongeveer 4000€/inwoner en 10% van bbp.....	271
Figuur 306: Veel geld naar beschermend materiaal.....	272
Figuur 307: 151 mio € Vlaamse middelen gaan naar coronacrisis in zorg- en welzijnssector.....	273
Figuur 308: Overzicht federale steunmaatregelen.....	274
Figuur 309: Verdeling corona-provisie van € 2,5 miljard.....	278
Figuur 310 overzicht Vlaamse steunmaatregelen.....	278
Figuur 311: Verdeling steunfonds voor de (semi-)publieke sector (€ 296 mln).....	280
Figuur 312: Economische schokken hebben een grote impact op de begroting in België.....	282
Figuur 313: Raming Belgisch begrotingstekort 2020 is ongezien in laatste 3 decennia.....	282
Figuur 314: het begrotingstekort van 50 miljard euro.....	283
Figuur 315: Belgische schulden zijn hoger dan EU-gemiddelde en dan EU-norm.....	285
Figuur 316: Europese respons op de coronacrisis bevat diverse elementen.....	289
Figuur 317: Groei van het bbp daalt.....	290
Figuur 318: Monetaire expansie uitgelegd.....	291
Figuur 319: De coronasteun van de ECB.....	291
Figuur 320: De belans van de ECB en FED als percentage van het bbp.....	292
Figuur 321: Gemiddelde en maximale CO ₂ -concentraties in 88 scholen.....	295
Figuur 322: Gemiddelde binnenluchtkwaliteit varieert sterk tussen klassen.....	295
Figuur 323: Betere leerprestaties bij meer ventilatie en lagere CO ₂ -concentraties in scholen.....	296
Figuur 324: Helft van Belgen woont in woning van voor 1960.....	297
Figuur 325: Lage inkomensgroepen wonen in de slechtste woningen.....	297

Figuur 326: Laagste inkomensgroepen wonen in minder geïsoleerde woningen	298
Figuur 327: Eigendomsstatuut en type woning naar inkomen.....	298
Figuur 328: de energievraag daalde in 2020 spectaculair door de coronacrisis.....	300
Figuur 329: Aardgasstromen zijn lager dan in 2019.....	300
Figuur 330: Het elektriciteitsverbruik daalde tijdens de lockdown	301
Figuur 331: Brandstoffenverbruik daalde tijdens de lockdown	302
Figuur 332: Belgen zijn nog niet overal welkom.....	304
Figuur 333: Belgen spendeerden tot 80% minder tijd op de werkplaats.....	304
Figuur 334: Belgen maken tijdens lockdown beduidend minder (verre) verplaatsingen	305
Figuur 335: Mobiliteit herneemt volop in mei en juni, gemeten in route-aanvragen Apple.....	305
Figuur 336: Ook elders daalt mobiliteit	306
Figuur 337: Op weekdays lag verkeersvolume wagens in april 68% lager tov 2019.....	306
Figuur 338: Op weekdays lag verkeersvolume vrachtwagens in april 23% lager tov 2019 ...	307
Figuur 339: Filezwaarte vermindert	307
Figuur 340: De filezwaarte is in april 2020 bijna tot nul herleid	308
Figuur 341: Containeroverslag Antwerpen Q1 deels gespaard omwille staking Le Havre.....	309
Figuur 342: In mei is de coronacrisis in North Sea Port duidelijk voelbaar.	310
Figuur 343: Passagiers Brussels airport daalden in april-mei 2020 met 99% t.o.v. 2019.	311
Figuur 344: Goederentrafiek werd minder getroffen, vnl. door belly load	311
Figuur 345: Luchthavens Antwerpen en Oostende laten dezelfde trends zien.....	312
Figuur 346: Natuurbezoek vaker gemotiveerd door gezondheid, pauze, oplossing verveling .	314
Figuur 347: Gem. wereldwijde dagelijkse uitstoot van fossiele CO ₂ kent ongeziene knik	315
Figuur 348: Coronacrisis leidt tot grootste wereldwijde daling broeikasgasemissies ooit	315
Figuur 349 Broeikasgasemissies in Vlaamse niet-ETS sectoren dalen in 2020 ~10%.....	317
Figuur 350: Inschatting en veronderstellingen SERV-secretariaat -ETS-emissies Vlaanderen	317
Figuur 351: Vlaamse niet-ETS-broeikasgasemissies komen in 2020 in buurt jaardoelstelling.	318
Figuur 352: Over de periode 2013-2020 boekt Vlaanderen een tekort.....	319
Figuur 353: Lastenverdelingsakkoord regelt afrekening Belgische energie- en klimaatdoelen	320
Figuur 354: De uitdaging voor 2030 blijft ook na corona zeer scherp.....	321
Figuur 355: Olieprijzen kelderen.....	323
Figuur 356: Niet voor alle luchtpolluenten lagere concentraties tijdens coronaperiode ⁸⁶⁰	325
Figuur 357: Tijdens coronaperiode dalen concentraties NO ₂ en dieselroet/zwarte koolstof	326
Figuur 358: Vooral daling verkeersemisies geeft verminderde gezondheidsimpact	327

Figuur 359: De beschikbaarheid van water in België is erg laag	327
Figuur 360: Neerslagtekort is op veel plaatsen in Vlaanderen historisch hoog ⁸⁶³	328
Figuur 361: Waterverbruik piekte in april en mei tot niveaus laatste 5 jaar niet meer bereikt. .	329
Figuur 362: Top 10 van sectoren met hoogste waterverbruik in Vlaanderen.....	330

Uitgebreide inhoudstafel

Inhoud	3
Enkele voorlopige rode draden	7
Er is nog veel leer-stof.....	7
Scheuren zijn groot en worden soms onderschat	8
De klos krijgt de prikken	9
Stof waait op, knopen blijven	10
Enkele kernindicatoren	11
Rapport	12
Inleiding	12
Deel 0: Corona-epidemie	15
A. Coronavirus	16
A.1. Ziekte en symptomen	16
Van veelal asymptomatisch tot ernstige systemische ziekte	16
Sommige groepen lopen meer risico op ernstige symptomen.....	18
Onduidelijk waarom anderen niet (ernstig) ziek worden.....	20
Mild bij kinderen, maar vragen.....	21
A.2. Besmetting	21
Virus verspreidt zich via druppels, de lucht, oppervlakten en uitwerpselen	21
Besmettingskans stijgt bij langere blootstelling aan hogere concentratie	22
Meer besmettingskans als dichtbij, binnenshuis en met velen	23
A.3. Besmettelijkheid	23
Groot deel besmettingen gebeurt in de lange presymptomatische fase	23
Viruslading en duur van besmettelijkheid verschilt van persoon tot persoon.....	24
A.4. Epidemie en pandemie	24
$R_0 < 1$ houdt de epidemie in bedwang	24
Wereldwijde verspreiding van de besmettingen.....	26
B. Anti-coronastrategieën	27
B.1. Vaccinatie en curatieve behandeling	28
Of en wanneer vaccin er komt, is onduidelijk.....	28
Er is nog geen genezende behandeling	29
Er wordt wel geëxperimenteerd	30
B.2. Epidemiebeheer	30

Virus beheersen of niet nodig?	30
Flatten-the-curve (want crushen lukte niet).....	30
Grote vragen bij groepsimmunititeit.....	32
B.3. Testen, tracing, isoleren en quarantaine	33
Testen zijn niet 100% sluitend	33
Testcapaciteit was aanvankelijk te beperkt, maar overstijgt nu huidig aantal tests	35
Manuele tracing gaat van 1200 aangekondigde tracers naar 100 actieve tracers.....	37
Dan toch een digitale trackingapp over enkele weken?	40
Opvolging en begeleiding quarantaine lijkt beperkt.....	41
Ook andere indicatoren kunnen virus helpen opvolgen	41
B.4. Besmettingspreventie	43
Social distancing: Hou afstand	43
Beschermingsmiddelen: o.a. mondmaskers waren onvoldoende voorradig.....	43
Afgesloten ruimtes mijden: buitenshuis of ventilatie	46
Concentratie: geen (grote) groepen.....	46
Besmette oppervlakten: handen wassen en ontsmetten.....	46
B.5. Van sensibilisering tot verplichte lockdown	47
Timing en stringentie van maatregelen verschillen tussen landen	47
Veel informatie- en communicatie-inspanningen; naleving verschilt	48
Lockdown: 'Blijf in uw kot' werd ingevoerd, verlengd en geleidelijk afgebouwd.....	49
In toekomst werken met dreigingsniveaus?.....	53
Deel I: Mens: gezondheid en kwetsbaarheid.....	54
1. Gezondheidseffecten van het virus.....	54
1.1 Besmettingen, opnames, overlijdens	54
60.000 Belgen testten positief; wellicht ruim 800.000 besmet.....	55
17.620 opnames.....	58
Bijna 10.000 doden	62
In oversterfte is België bij Europese top 3	63
1.2 Verschillen tussen groepen.....	66
Geslacht.....	67
Leeftijd	69
Risicogroepen	78
Sociaal-economische-culturele spreiding	78

Geografische spreiding.....	79
Link tussen luchtverontreiniging en gevoeligheid voor corona	80
2. Gezondheidseffecten van maatregelen.....	80
2.1 Indirecte gezondheidseffecten	80
Overige (gezondheids)zorg grotendeels <i>on hold</i>	80
(Sommige) Belgen slapen langer en beter.....	81
Niet-sporters hebben meer gesport; kinderen veelal minder.....	81
20% minder zelfmoorden (in buurlanden).....	82
Minder luchtverontreiniging e.a.....	83
2.2 Psycho-sociaal welzijn	83
85% komt de lockdown goed door, 15% heeft het moeilijk	83
25% meer oproepen tele-onthaal	83
Stress en burnout vermindert	85
Sterven en rouw tijdens de lockdown-periode en in quarantaineperiode	86
Meten in welzijnsjaren?	86
2.3 Verschillen tussen groepen.....	87
Ouderen werden zwaar geraakt	87
8 tot 15% van de kinderen en jongeren is erg kwetsbaar.....	87
Sociaal-economische parameters	91
3. Demografie.....	92
3.1 Migratie.....	92
Minder migratie weegt demografisch zwaarder dan sterfte.....	92
3.2 Vruchtbaarheid	93
4. Financiële gezondheid en sociaal-economische kwetsbaarheid	94
4.1 Financiële kwetsbaarheid	94
Gemiddeld zouden gezinsuitgaven fors dalen dan -inkomsten	94
1 op 8 gezinnen werd financieel kwetsbaar	95
Meer en andere gezinnen zoeken steun voor hun financiële situatie	97
4.2 Inkomen.....	99
Koopkrachtverlies blijft beperkt door overheidsmaatregelen.....	99
25% verliest meer dan 10% van inkomen: vooral werkenden worden getroffen	100
Loonsverhogingen en bonussen worden uitgesteld of verminderd	101
Sommigen krijgen extra premies om te (blijven) werken.....	101

4.3	Tegemoetkomingen	102
	1,3 mld € (tijdelijke) werkloosheidsuitkering: gem. 813€/persoon in april	102
	Aanmoedigingspremies en zorgkrediet dalen eerst en stijgen dan	102
	Leeflonen nemen wellicht toe	103
	1 mld € overbruggingsrecht voor enkele honderdduizenden zelfstandigen	104
4.4	Schulden en reserves	105
	16% van gezinnen heeft hoge schuldenlast.....	105
	60% van huishoudens heeft weinig financiële reserve.....	108
4.5	Verschillen tussen groepen.....	110
	Werkende armen en financieel kwetsbare werkenden zijn meest getroffen	110
	Jongeren worden relatief zwaarder getroffen.....	111
	Kortgeschoolden	114
	Tijdelijke contracten en zelfstandigen	115
	Alleenstaanden	117
	Lage lonen en lage inkomens.....	119
	Huurders	121
	Deel II: Maatschappij / Non profit	122
5.	Zorg	122
5.1	Ziekenhuizen	123
	Ziekenhuiscapaciteit werd dankzij grote inspanningen niet overschreden	123
	Voldoende zorgpersoneel en werkbaarheid zijn aandachtspunten	124
	Ziekenhuizen zouden 5 tot 7 mld € verliezen.....	125
5.2	Woonzorgcentra	126
	Rust- en verzorgingshuizen zijn zwaar getroffen	126
	64% van de corona-doden uit woonzorgcentra.....	127
	Personeelstekorten door reeds bestaande tekorten, ziekte en grote werklust	130
	Woonzorgcentra in de toekomst	132
5.3	Gezins- en thuiszorg, mantelzorg	134
	Impact op mantelzorgers en gezins- en thuiszorg.....	134
5.4	Jeugdhulp en gehandicaptenzorg	134
	Belasting door geen bezoek of 100% thuiszorg.....	134
	16.000 extra krachten zouden nodig zijn voor 20.000 op wachtlijsten.....	135
	Nood aan laptops, tablets, ... en digitale vaardigheden	135

5.5	Kinderopvang	136
	Kinderopvangvoorzieningen verminderden hun activiteiten	136
	9% tot 16% maakt (soms) gebruik van noodopvang in scholen	137
5.6	Financiering en organisatie	138
	Implicaties voor de ziekteverzekering en financiering?	138
	Geen extra corona-gezondheidskosten	138
	Bevoegdheden niet homogeen verdeeld	138
6.	Andere instellingen en maatschappelijke organisaties	139
6.1	Gevangenis, asielcentra, etc.	139
	Gevangenis konden grote corona-uitbraken vermijden	139
	Asielcentra kenden enkele uitbraken	140
6.2	Andere	141
	Sport- en socioculturele verenigingen en andere	141
	Solidariteit, creativiteit en netwerken	141
7.	Veiligheid – openbare orde – sociale rust.....	142
Deel III: Onderwijs en arbeidsmarkt		143
8.	Onderwijs, opleiding en vaardigheden	143
8.1	Onderwijsaanbod	143
	Onderwijs schort klassikaal aanbod 9 tot 15 weken op	143
	Zomerscholen voor 7000 leerlingen	144
8.2	E-leren: ICT en platformen	144
	Belgische leerkrachten hebben groeimarge voor hun digitale vaardigheden	144
	Leerlingen en leerkrachten gebruiken fors meer platformen	145
	Forse toename van CLB Ch@t	147
	Ruim 12.000 laptops werden verspreid, maar dat is nog niet voldoende	148
	Gratis wifi-aanbod	149
	Risico's van afstandsonderwijs voor (kwetsbare) kinderen	149
	Opleidingen	149
	Aantal unieke cursisten bij online VDAB-opleidingen verdubbelt	149
	SYNTRA-opleidingen	150
	Minder gestarte overeenkomsten en minder erkenningsaanvragen alternerende opleidingen	151
	Opleidingscheques	151
8.3	Impact op leerlingen en studenten	152

Onderwijsbereik en leerachterstand	152
Studiebegeleiding, studiekeuzes en studievoortgang	152
8.4 Impact op leerkrachten, directie en scholen	152
8.5 Vaardigheden, kennis en creativiteit	153
(Digitale) vaardigheden namen toe?	153
Kennisniveau en attitude – Zelfbescherming	153
9. Arbeidsmarkt	154
9.1 Werkgelegenheid.....	154
In april was 1 op 3 tijdelijk werkloos; in mei 1 op 5.....	154
... vooral in bouw en horeca.....	156
... vooral bij lage inkomensgroepen.....	163
Werkloosheid stijgt vooralsnog in beperkte mate ...	164
... maar zou in 2020 en 2021 fors toenemen.....	166
Herstructureringen raken al ruim 1000 werknemers, vooral in de luchtvaartsector	169
Er staan minder vacatures open en tewerkstellingsprognoses zijn negatief.....	169
Uitzendarbeid vermindert fors.....	173
Vlaamse krappe arbeidsmarkt uit pre-coronatijdperk zal wellicht veranderen	174
9.2 Arbeidsorganisatie	174
Telewerk boomt, maar daalt sedert begin crisis.....	174
Positieve ervaring met telewerken	177
... behalve voor wie combineert op opvang en onderwijs kinderen.....	178
Meer digitaal vergaderen.....	179
9.3 Arbeidsomstandigheden	179
Werkdruk neemt soms toe (bv. door meer afwezig), soms af	179
51% denkt besmetting te hebben opgelopen op het werk.....	179
14% werkt onbeschermd; in de dienstensector 84%	180
Werknemers soms nog bang om te komen werken	180
Zorgpersoneel: 1 op 7 denkt vaak aan stoppen	181
Contactberoepen.....	181
Impact op platformwerken onduidelijk.....	181
9.4 Ziekte en werkattitude.....	182
Meer absentisme.....	182
Impact op werkattitude	183

9.5	Arbeidskrachten (in cruciale beroepen).....	184
	Sommige cruciale coronaberoepen zijn knelpuntberoepen, onaantrekkelijk en erg geraakt.....	184
	Landbouwsector had grote tekorten aan arbeidskrachten	187
	Tekorten in bouwsector worden verscherpt	187
	Buitenlandse arbeidskrachten verminderen, maar hernemen	187
	Premieaanvragen o.a. voor tewerkstelling en aanwerving hernemen	189
9.6	Sociale economie	190
	Deel IV: Economie	191
10.	Bedrijven	192
10.1	Gezondheid bedrijven.....	192
	Een moratorium op faillissementen, 6% verwacht faillissement.....	192
	Betalingsuitstel helpt al 116.000 keer	195
	Waarborgregelingen ondersteunen liquiditeit bedrijven	195
10.2	Concurrentiepositie.....	196
	Buitenlandse investeringen zullen wellicht dalen	196
	Duitsland geeft relatief veel steun.....	197
10.3	Strategische productie	198
11.	Consumptie.....	199
11.1	Private en publieke consumptie	199
	Private consumptie daalt, publieke consumptie stijgt.....	199
	Consumptieschokken o.a. door hamstergedrag.....	200
	Consumptiepatroon verandert	201
	Vooraf lagere inkomensgroepen verwachten na lockdown meer consumptie	201
11.2	Consumentenvertrouwen.....	202
12.	Productie en toegevoegde waarde	203
12.1	Bbp.....	203
	Belgisch bbp krimpt fors in 2020.....	204
	Post-2020: V-herstel, U-herstel of L-herstel?.....	206
	Ook Europese en mondiale economie krimpen	208
	Getroffen sectoren hebben ook grote bijdrage aan het bbp	209
	Open economie stelt voor bijzondere uitdagingen	211
12.2	Ondernemersvertrouwen	211
	Ondernemersvertrouwen zakt historisch laag.....	211

Purchasing Managers Index voor EU stond zeer laag, herneemt maar blijft laag	214
KMO-barometer vertoont gelijkaardige tendens	214
12.3 Omzet.....	216
Omzet daalt gemiddeld 32% in coronaperiode, al beteren perspectieven licht	216
Regionale verschillen	217
12.4 Verstoring productie en leveranciersketens	218
12.5 Sectorale impact.....	219
Horeca, handel, kunst/amusement/recreatie: zwaarst getroffen	219
Horeca: mogelijk verlies van 9 mld € omzet in foodservice.....	220
Toerisme: verlies van 24 mld € omzet	220
Events, festivals, ...: verlies van 5 mld € omzet.....	223
Bouw: forse daling.....	224
Dienstcheques: gekelderd maar weer -hersteld.....	224
Landbouw: productie op peil, maar 'financiële knauw'	226
13. Investerings	227
13.1 (Bedrijfs)investeringen	227
Investeringen dalen fors met 15 tot 18%, vooral bedrijfsinvesteringen.....	227
Een vijfde minder bedrijfsinvesteringen	228
13.2 Overheidsinvesteringen	231
Overheidsinvesteringen dalen met 5,3%	231
1% bbp extra overheidsinvesteringen = 0,4% tot 1,4% extra bbp	231
Publieke investeringen waren voor de coronacrisis laag.....	231
Begrotingsmultiplicator	234
13.3 Infrastructuurinvesteringen	236
Klimaat- en energiegerelateerde investeringen kunnen rol spelen in relance	236
Weginfrastructuur?	237
Infrastructuur als drijvende kracht voor innovatie.....	237
Beloftevolle projecten	238
14. Handel	239
14.1 Handelsstromen – Import en export.....	239
14.2 E-commerce	242
Online verkopen +85% (maar E-commerce omzet daalt?).....	242
Impact op winkeliers?	244

Vertraagde leveringen?	244
Vastgoed?	245
14.3 Prijzen en inflatie	245
Inflatie is licht gedaald en bedraagt nu -0,2%	245
Inflatie of deflatie op termijn?	247
15. Financiële markten	248
15.1 Beurs	248
Beurs dook zeer fors maar is bezig met herstel	248
Bankenindex verliest fors	248
15.2 Spaarquote	248
Gezinnen sparen gemiddeld meer	248
15.3 Kredieten	250
Minder particuliere, meer ondernemingskredieten	250
200.000 keer betalingsuitstel kredieten	252
Meer provisies voor meer probleemkredieten	252
15.4 Cashloos en contactloos betalen	252
Veel minder betalingen en geldafhalingen	252
Een derde van betalingen met kaart gebeuren contactloos	253
15.5 Rente	253
Rente is laag	253
Deel V: Overheid en beleid	255
16. Crisismanagement	256
16.1 Structuren – relancestructuren	256
Federaal niveau	256
Vlaams niveau	257
16.2 Overheidstaken	259
Impact op administratie en uitvoering (essentiële) taken	259
Voortgang werven	259
Verboden, handhaving coronaregels en GAS-boetes	260
Buitenlands beleid - internationale politiek	260
16.3 Vertrouwen in overheid	260
Steun voor coronabeleid is groot	260
Minder vertrouwen in EU en sociaal-economische effectiviteit	262

16.4	Regionale verschillen.....	263
	Weinig zicht op regionale en lokale verschillen over corona-impact.....	263
	Regionale impact op arbeidsmarkt ongelijk	263
	Uitbetaalde hinderpremies.....	264
17.	Mogelijke criteria voor keuze relancemaatregelen.....	265
17.1	Productie-, inkomens- en werkgelegenheidsmultiplicatoren.....	265
	Vraagstimulering in bouwsector heeft groot effect op economie	265
	Werkgelegenheidsmultiplicatoren zijn groot in de dienstensector	266
	Terugverdieneffecten ook voor de overheid.....	269
	Weglekeffecten?.....	269
17.2	Bijdrage tot andere doelen	270
	Meten in welzijnsjaren	270
	Koolstof-multiplicatoren	270
	Voorwaarden aan steun?	270
18.	Overheidsfinanciën	271
18.1	Kosten gezondheidszorg	271
	Pre-corona uitgaven in de gezondheidszorg.....	271
	Steun voor ziekenhuizen (federaal)	271
	De mondmasker-factuur (federaal).....	272
	Federale uitgaven in de zorg	272
	Regionale uitgaven in de zorg	272
18.2	Federale steunmaatregelen	273
	Fiscale steun voor werknemers	274
	Fiscale steun voor ondernemingen en zelfstandigen	275
	Belastingsuitstel werknemers	275
	Belastingsuitstel ondernemers en zelfstandigen	275
	Garanties / andere liquiditeitssteun voor werknemers	276
	Garanties / andere liquiditeitssteun voor bedrijven en zelfstandigen.....	276
18.3	Vlaamse steunmaatregelen	277
	Fiscale steun voor werknemers	278
	Fiscale steun voor bedrijven en zelfstandigen	279
	Belastingsuitstel werknemers	280
	Belastingsuitstel bedrijven en zelfstandigen	280

Garanties / andere liquiditeitssteun voor werknemers	280
Garanties / andere steun voor bedrijven en zelfstandigen	280
18.4 Begrotingstekort	281
Automatische stabilisatoren.....	281
Belgische begrotingstekorten zouden oplopen tot 50 miljard in 2020.....	282
Vlaamse begroting 2020 kijkt aan tegen tekort van 6 miljard euro	283
European Semester: geen begrotingstraject in 2020	284
18.5 Schulden	284
Belgische schulden waren voor crisis al hoger dan EU-gemiddelde en EU-norm	284
Belgische schulden zouden oplopen tot 123% van het bbp	285
Vlaamse schulden en schuldnormering.....	285
Kredietwaardigheid regio's	286
Schuldbeheer	286
19. Beleidsmaatregelen op Europees vlak.....	287
19.1 De Europese Commissie	287
Een eerste herstelfonds van 540 miljard euro.....	287
'Next generation EU'-fonds van 750 miljard.....	288
Fiscaal beleid lidstaten: activeren van het general escape clause	288
Soepelere regels rond staatssteun	289
19.2 De Europese Centrale Bank en Europese Investeringsbank.....	290
De rente staat al jaren laag	290
Opkopen van obligaties	290
De geldkraan staat open	291
De Europese Investeringsbank.....	292
Deel VI: Infrastructuur en omgeving	293
20. Infrastructuur	294
20.1 Telecominfrastructuur	294
Meer dataverkeer over vaste netwerken, minder mobiele data.....	294
20.2 Aanpassingen publieke gebouwen	294
Ventilatievoorzieningen zijn beperkt aanwezig in scholen.....	294
20.3 Wooninfrastructuur - huisvesting.....	296
Er zijn 100.000 tot 150.000 sociale woningen te weinig.....	296
1 gezin op 10 woont in een zeer slechte woning	296

Armste gezinnen wonen in de slechtste woningen	297
11% tot 21% heeft onvoldoende buitenruimte	298
20.4 Openbare ruimte en mobiliteitsinfrastructuur.....	299
Er is vraag naar bredere voetpaden en meer plaats voor terrassen.....	299
Sommige steden zetten in op meer of bredere fietsstroken	299
Openbaar vervoersinfrastructuur deed aanpassingen	299
(Lucht)haven – vliegtuigen– aanpassingen.....	299
21. Energie(infrastructuur).....	300
21.1 Energieverbruik	300
Energievraag daalt	300
Energievraag verschuift.....	302
Energie-armoede.....	303
21.2 Energie-investeringen.....	303
Bouw energie-infrastructuur en energie-efficiëntieverbeteringen vertragen?	303
22. Verkeersstromen – mobiliteit.....	303
22.1 Internationaal.....	303
Grenzen sloten en heropenen geleidelijk.....	303
22.2 Aantal verplaatsingen	304
Meer tijd thuis, minder elders.....	304
Belgen maken minder (verre) verplaatsingen	305
Ook elders daalt mobiliteit fors en komt die weer op gang.....	305
22.3 Mobiliteit over de weg	306
Verkeersstromen zijn drastisch verminderd	306
Minder files.....	307
22.4 Openbaar – collectief vervoer	308
Minder openbaar vervoer – minder taxi's – minder carpool	308
22.5 Vervoer over water en via lucht.....	309
Corona treft Vlaamse havens vanaf tweede kwartaal	309
Luchtvaart	310
23. Omgeving.....	312
23.1 Ruimte en natuur	312
Corona zorgt voor creatieve (tijdelijke?) herverdeling van de ruimte.....	312
De natuurbezoeken stegen	314

23.2	Klimaat en (hernieuwbare) energie	314
	Broeikasgasemissies dalen scherp maar wellicht grotendeels tijdelijk	315
	Emissiedaling brengt 2020-doel dichtbij; doel periode 2013-20 blijft buiten bereik	317
	Afstand tot klimaatdoelen 2021-30 blijft groot	320
	Uiteenlopende effecten op behalen doelstelling hernieuwbare energie 2020	321
	Risico op dalende financiële aantrekkelijkheid energiebesparende investeringen	322
	Impact crisis op internationale aanpak van klimaatcrisis op korte en lange termijn	323
23.3	Lucht	324
	Geen algemene trendbreuk in luchtkwaliteit tijdens coronaperiode	324
	Wel gunstige invloed waar luchtkwaliteit anders sterk beïnvloed is door verkeer	325
23.4	Water	327
	Corona verergert bepaalde aspecten van de droogteproblematiek	327
	Sommige sectoren zijn watergevoelig	329
	Coronasporen vastgesteld in afvalwater	330
	Vlaamse regering betaalt 1 maand watervoorziening voor tijdelijk werklozen	331
23.5	Afval	331
	Meer huisvuil, minder bedrijfsafval	331
	40% meer risicohoudend medisch afval	331
	Recyclageparken sloten tijdelijk	331
	Meer sluikestort	331
	Lijst met figuren	332
	Uitgebreide inhoudstafel	344